

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
LV

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Милан Драгичевић, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Петровић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Драго Ћујић*

Главни уредник

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

БЕОГРАД
2008

Секретар часописа
др Слободан Реметић

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 36

Израда програма и компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.rs

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.rs
www.chigoja.co.rs

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

80

СРПСКИ дијалектолошки зборник — Recueil de dialectologie serbe / главни уредник Александар Младеновић. — 1905, књ. 1-. — Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1905 — (Београд : Чигоја). — 24 ст.

Годишње

ISSN 0353-8257 = Српски дијалектолошки зборник

COBISS.SR-ID 18167554

САДРЖАЈ

	Стр.
Монографије, расправе и чланци	
Жарко Бошњаковић: Фонетске особине говора источне Шумадије	1–322
Јасмина Гмитровић: Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини)	323–428
Недељко Богдановић: Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије	429–518
 Прикази и критике	
Драгољуб Петровић: Рада Стијовић, <i>Говор Горњих Васојевића</i>	519–525
Недељко Богдановић: Јакша Динић, <i>Тимочки дијалекатски речник</i>	527–535
Александра Недељковић: Ана Савић-Грујић, <i>Фонолошки опис говора села Гулијана</i>	537–539

Жарко Бошњаковић
ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ
ГОВОРА ИСТОЧНЕ ШУМАДИЈЕ

Књига *Фонетске особине говора источне Шумадије* представља измењен и знатно допуњен текст докторске дисертације *Говори Смедеревског Подунавља*, одбрањене на Филозофском факултету у Новом Саду 29. јуна 2004. године, пред комисијом коју су сачињавали професори: др Драгољуб Петровић, ментор, др Мато Пижурџица и др Слободан Реметић.

Рукопис тезе проширен је грађом из неколико села (10) подунавске (Дубона — Ду, Велика Крсна — ВК, Ковачевац — Кч), космајске (Влашка — Вл, Рајковац — Ра, Село Младеновац — СМ, Међулужје — Мл) и јасеничке области (Границе — Гн, Јагњило — Ј и Рабровац — Рб) како би се испитивани говори повезали са онима у космајској зони централне Шумадије.

Овом приликом захвалио бих свим информаторима и њиховим породицама на свесрдној помоћи, гостопримству, стрпљењу и разумевању за овакву врсту посла. Захвалност такође дугујем и наставницима основних школа и службеницима месних канцеларија који су ме упућивали на праве информаторе или су ме водили до њих.

Велика захвалност припада и члановима комисије проф. др Драгољубу Петровићу, проф. др Мати Пижурџици на корисним сугестијама, а посебно проф. др Слободану Реметићу на помоћи у коначном уобличавању рукописа ове књиге. Изузетну стручност и стрпљивост у компјутерској припреми лингвистичких карата показао је господин Драгољуб Штрбац, на чему му и овом приликом срдечно захваљујем.

САДРЖАЈ

УВОД	9
Етничке прилике и типови насеља	9
Досадашње испитивање говора ове области	16
О теренским истраживањима и обради грађе	21
Скраћенице испитиваних пунктова	22
АКЦЕНТУАЦИЈА	29
СУДБИНА /^ˈ/ АКЦЕНТА ВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ	29
/ ^ˈ / на отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване краткоће.	30
<i>Померање /^ˈ/ њо К-Р обрасцу</i>	30
<i>Чување /^ˈ/ на ултими иза крајкоће</i>	33
<i>Кановачки акценат</i>	35
<i>Померање /^ˈ/ њо новошћокавском обрасцу</i>	40
/ ^ˈ / на отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване дужине	42
/ ^ˈ / у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће.	44
/ ^ˈ / у медијалној позицији иза неакцентоване дужине	50
СУДБИНА /^ˈ/ АКЦЕНТА ВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ.	57
/ ^ˈ / на отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване краткоће.	57
<i>Скраћивање /^ˈ/ у финалној позицији иза неакцентоване крајкоће</i>	66
/ ^ˈ / у отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване дужине.	68
<i>Отворен слог</i>	68
<i>Затворен слог.</i>	75
<i>Скраћивање /^ˈ/ у финалној позицији иза неакцентоване дужине</i>	78
/ ^ˈ / у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће.	79
/ ^ˈ / у медијалној позицији иза неакцентоване дужине	83
НЕКЕ АКЦЕНАТСКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ	87
<i>Јављање /^ˈ/ на месту /^ˈ/</i>	87
<i>Двоструки акценат</i>	90
<i>Дугоузлазни/кановачки на једином или последњем слогу</i>	93
<i>Промена квантитета акцентованих слогова</i>	95
<i>Дужење</i>	95
<i>Скраћивање</i>	100

Експираторни акценат / ' /	101
Дезакцентуација	102
Преношење акцената на проклитику	105
<i>Старо преношење</i>	105
<i>Ново преношење</i>	108
<i>Преношење акцената на двосложне предлоге</i>	111
Неакцентоване дужине	111
<i>Испред акцената</i>	112
<i>Иза акцената</i>	113
ВОКАЛИЗАМ	117
Боја вокала	117
Икавизми шумадијско-војвођанског типа	121
Аналошки икавизми	122
<i>у наставцима</i>	122
<i>у основи или корену</i>	124
<i>у префиксима</i>	125
Фонетски икавизми	127
<i>С вокалом и испред ј</i>	127
<i>С вокалом и у суседству групе гњ</i>	129
<i>С вокалом и у наредном слогу</i>	130
<i>Остали случајеви</i>	130
(И)јекавизми	131
Назал предњег реда	133
Полугласник	133
Вокално <i>р</i>	135
Вокално <i>л</i>	137
-л на крају слога	138
Уметање вокала	139
Хијат	139
Елизија вокала	139
<i>Вокал а</i>	139
<i>Вокал е</i>	141
<i>Вокал и</i>	142
<i>Вокал о</i>	142
<i>Вокал у</i>	143
Сажимање вокала	143
Судбина група састављених од два различита вокала	143
<i>Група ао</i>	143
<i>Група ау</i>	150
<i>Група ае</i>	151
<i>Група аи</i>	151
<i>Група ео</i>	152
<i>Група еа</i>	153
<i>Група уо</i>	153

<i>Груја уа</i>	154
<i>Груја уе</i>	154
<i>Груја уи</i>	154
<i>Груја уо</i>	154
<i>Груја иа</i>	155
<i>Груја иу</i>	155
<i>Груја ие</i>	155
<i>Груја оа</i>	156
<i>Груја ое</i>	157
<i>Груја ои</i>	158
<i>Груја оу</i>	158
Судбина грпа састављених од два иста вокала	158
Развијање прелазних сонаната <i>в</i> и <i>ј</i>	159
<i>Секундарно интјервокално в</i>	159
<i>Секундарно интјервокално ј</i>	160
Десилабизација	160
Редукција вокала	161
Афереза	161
<i>Вокал а</i>	161
<i>Вокал е</i>	162
<i>Вокал и</i>	163
<i>Вокал о</i>	163
<i>Вокал у</i>	164
Синкопа	164
<i>Вокал а</i>	164
<i>Вокал е</i>	165
<i>Вокал и</i>	165
<i>Вокал о</i>	166
<i>Вокал у</i>	166
Апокопа	167
<i>Вокал а</i>	167
<i>Вокал е</i>	168
<i>Вокал и</i>	170
<i>Вокал о</i>	171
<i>Вокал у</i>	172
Хаплоглогија и сродне појаве	173
Секундарни вокали	175
Замена вокала	175
<i>Вокала а</i>	175
<i>Вокала е</i>	175
<i>Вокала и</i>	178
<i>Вокала о</i>	179
<i>Вокала у</i>	180

КОНСОНАНТИЗАМ	185
Опште напомене	185
Сонант <i>j</i>	185
Сонант <i>v</i>	192
Сугласник <i>ф</i>	197
Сугласник <i>х</i>	200
Африката <i>s</i>	204
Африката <i>ц</i>	205
Изговор неких гласова	206
Консонантске групе	207
Иницијалне групе	207
Промена сугласника у сандхију	210
Финалне групе	212
Медијалне групе	213
Даљинска асимилација/дисимилација	221
Уметање секундарних консонаната	227
Метатеза	228
Замена сугласника	230
Јотовање	238
Палатализација	243
Елементи црквенословенског консонантизма	246
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА	247
ЗАЈЕДНИЧКЕ ОСОБИНЕ	247
У акцентуацији	247
У вокализму	248
У консонантизму	251
ДИФЕРЕНЦИЈАЛНЕ ОСОБИНЕ	255
У акцентуацији	255
У вокализму	256
У консонантизму	258
ОДНОС С-В ПРЕМА К-Р ДИЈАЛЕКУ	259
ТЕКСТОВИ	263
ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГОВОРОВ ВОСТОЧНОЙ ШУМАДИИ	297
СКРАЋЕНИЦЕ КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ	298
СКРАЋЕНИЦЕ	306
КАРТЕ	308

УВОД

ЕТНИЧКЕ ПРИЛИКЕ И ТИПОВИ НАСЕЉА

0.1. Шумадија је пространа област која се пртеже између Саве, Дунава, Колубаре, Љига, Дичине, Западне и Велике Мораве. Говори њеног централног, тачније, северозападног дела пре двадесетак година детаљно су описани у монографији Слободана Реметића *Говори централне Шумадије* (1985). Предмет ове студије биће фонетске карактеристике говора (северо)источног дела Шумадије, која обухвата Смедеревско Подунавље, северни део Јасенице и источни део Космаја. Границе ове области на северу, истоку и југу иду речним долинама Дунава, Велике Мораве, Кубршнице и Великог Луга, а на западу смо се задржали на правцу Сеоне, Мало Орашје, Дубона, Влашка, Рајковац и Међулужје, Јагњило и Рабровац јужно од Великог Луга.

Пречници у правцу север-југ и запад-исток износе нешто више од по 40 km.

0.2. Ова област је и етнолошки и етнографски испитана. У Српском етнографском зборнику 1925. године објављена је обимна етнолошка студија Боривоја М. Дробњаковића *Смедеревско Подунавље и Јасеница*. На основу ње можемо сазнати, између осталог, нешто више и о привреди и саобраћају (202–210), насељима (211–232) и о становништву (237–276). Пет година касније исти аутор објављује студију *Космај*.

Захваљујући густим непрегледним шумама, становништво се за време кнеза Милоша првенствено бавило сточарством — гајењем свиња. Интересантно је да су сточари из других области догонили своју стоку на жирење. Тако је записано (Дробњаковић 1925:205) да су сточари из пожаревачке околине боравили у Влашком Долу, тада једном од азањских заселака. Ако година није била родна, тада су сточари са својим стадима око Мале Госпојине одлазили на Рудник, Хољске планине и Кучај и тамо остајали све до Светог Николе или чак до Божића (Дробњаковић 1925:206).

У време настанка ове студије, сточарство као значајну привредну грану сменила је земљорадња, а оно се тада још добро држало у поморавским селима, а нарочито у Годоминском пољу. Вишак производа и потреба за њиховом разменом довела је до организовања вашара и пијаца у многим местима. Једном седмично, обично четвртком, суботом или недељом, мештани најближих села окупљали су се у местима која су тих дана имала пијацу или вашар.

Преко ове територије, која нема великих природних препрека, била је од давнина развијена значајна мрежа стратегијских и локалних путева (Дробњаковић 1925:207–8). У римско време северном територијом, тачније паралелно с Дунавом од Гроцке до Кулича, ишао је Цариградски или Царски друм. У средњем веку била су пак два веома значајна пута. Први је наведени Цариградски, који сада мења трасу и од Гроцке иде на Суву чесму — Коларе — Луњевац — Бачинац — Ајдучку воду — Влашки До — Паланку па на југ. Овај друм је имао свој велики значај и у време кнеза Милоша. Друга значајна саобраћајница везивала је Смедерево с унутрашњошћу Деспотовине, а потом преко Придворице у Крагујевачкој Јасеници и Крушевца излазила на Приштину. Ово је био Смедеревски друм. Веома је развијена и мрежа локалних путева, а и железнички саобраћај. Комуникација се такође обављала и речним токовима, Дунавом а раније и Моравом.

Све горе речено сигурно је утицало на приближавање и мешање различитих језика (влашког-српског), дијалеката и говора.

0.3. Ова територија, с обзиром на њен положај, од давнина је била насељена, о чему сведоче разне археолошке ископине и налазишта (Дробњаковић 1925:211), а и неки микротопоними (*Варошево* и *Подрумине* у Раљи, *Црквине* у Бадљевици, *Манастирине* и *Сйаро гробље* у Удовницама, *Кућерине* у Малом Орашју, *Манастирине* у Биновцу, *Селиштије* и *Ђелије* у Милошевцу, *Црквине* у Глибовцу итд. (Дробњаковић 1925:212). С обзиром на политичке и економске прилике, у различитим периодима број становника и локације насељених места често су се мењали (Дробњаковић 1925:218–9).

За време првог периода турске владавине путописци који иду Цариградским друмом углавном спомињу да је ова област пушта и обрасла непроходном шумом или да је ретко насељена и да су за три дана путовања наишли на тек пет рђавих сеоца (Дробњаковић 1925:213). У *Кайтасџарским њописима Београда и околине 1476–1566* (Шабановић 1964:386 и 428) спомињу се само два села наше области — Бадљевица (*Badleviça*) и Луњевац (*Lunofçe*). Уз име првог стоји аутора напомена да је то село у општини Колари, срез Смедерево и да је у претходном попису било уписано у Прилепској нахији, којој је припадало и после 1536. године. За друго село је речено да се налази изван дефтера и да припада Смедеревском кадилуку.

Аустријанац Официјал Лангер (*Official Langer*) у првој половини XVIII века (1718–1739. године) на карту учртава или у тексту спомиње следећа места ове области (према Дробњаковићу 1925:214–5): *Verbovaz* (Врбоввац) с 19 кућа, *Wutschak* (Вучак), *Colari* (Колари) с 28 кућа, *Kerstna* (Крсна) с 25 кућа, *Kulitch* (Кулич), *Kussadak* (Кусадак), *Lippe* (Липе) с 38 кућа, *Lasofika-Lassoviz* (Лозовик), *Miloschnetz* (Милошевац), *Orashe* (Орашје), *Ossiptanize* (Осипаоница), *Plana* (Плана), *Selliwaz* (Селевац), *Umschari* (Умчари) и *Dessimatie*. Поред овог последњег наведеног имена села на карти су убележена или се у тексту спомињу још нека која данас не постоје, али се чувају као микротопоними (Дробњаковић 1925:215): *Zerlien* (Церље), *Livada-Livat* (Ливаде), *Pawlofzi* (Павловачка бара) итд.

На основу предања и старости појединих породица, Дробњаковић (1925:215–6) верује да су следећа насеља настала пре аустријске окупације (1718–39): Азања, Враново, Глибовац, Голобок, Дражањ, Камендо, Михајловац, Петријево, Пударци, Сараорци, Сеоне, Скобаљ, Удовице, Шалинац.

Новија насеља настала су крајем XVIII и почетком XIX века, а можда и касније: Бадљевица, Биновац, Брестовик, Водањ, Добродо, Ландол, Раља (Раљић), Суводол и Ковачевац.

До Свиштовског мира (1791. године) и Кочине крајине (1788. год.) села су била нестална и лоцирана у неприступачним пределима из страха од турских похода. После овог периода села се померају ка путевима и бољим локацијама. У првим десетинама XIX века насеља добијају коначну физиономију.

На овој територији насеља су се могла поделити у три групе: *села, засеоци и варошице*. Засеоци су настајали када су поједине породице напуштале пренасељена села и на удаљеним имањима градиле куће (колибе) и економске зграде. Варошице су у суштини биле већа села крај друма у којима је била школа, црква, суд, кафана, дућани, а и пијаци. Недељом и пијачним данима то су била сатајалишта житеља околних села и заселака, што је доприносило мешању различитих говора и дијалеката.

Сва насеља у Смедеревском Подунављу и Јасеници можемо поделити на *моравска* и она која су *везана за облике језерске йласџике* (Дробњаковић 1925:224). Ова прва су смештена у алувијалној равни Велике Мораве и распоређена су дуж Цариградског друма или пак на путевима који воде к овом главном. То су следећа села: Велико Орашје, Трновче, Милошевац, Лозовик, Сараорци, Лугавчина, Осипаоница, Скобаљ и Мала Крсна. Тако су распоређена да се из једног неприметно прелази у друго, као нпр. из Лозовика у Сараорце, из Лугавчине у Осипаоницу или из Трновча у Милошевац.

Другу групу моравских села чине она северно од Мале Крсне, а између Велике Мораве и Језаве с притокама. Ту је мали број села (Кулич, Шалинац и Липе) која су удаљена од главних саобраћајница, а ближа су рекама, због чега су често изложена поплавама.

Нека села (Брестовик, Сеоне и Удовице) подизана су на странама греде која иде паралелно с Дунавом или по странама и теменима коса између којих теку потоци. Међутим има и оних која су у долинама потока или неких река: Камендо је смештен дуж Камендолског потока, Колари и Раља у долини Раље, а Михајловац у долини реке Коњске. Ова три села су по свом положају слична моравском типу.

На пиносавској површи, с брежуљцима и широким долинама, смештена су највећа насеља: Азања, Селевац, Кусадак, Велика Крсна, Ковачевац, Крњево и Голобок.

У нашој области постојало је неколико типова насеља: *разбијен-старовлашки, збијен, разбијен тип шумадијске врсте и друмски* (226–232). Први тип карактерише велика удаљеност кућа једних од других с великим имањима околу. У тај тип могла би се сврстати насеља: Добродо (Добри До) и Влашки До. Друга два су се развила на таласастим површинама природним прираштајем и попуњавањем новим досељеницима. Збијеног типа су: Азања, Водањ, Враново, Вучак, Ка-

мендо, Кулич, Ландол, Липе, Михајловац, Петријево, Радинач, Сеоне и Шалинач. Нека од њих (Враново, Липе, Радинач, Кулич и Шалинач) због водених површина нису се ни могла ширити. Села збијеног типа имају обично центар и махале. Разбијен тип шумадијске врсте настаје на исти начин и одликује га разређеност с изразитијом поделом на крајеве који имају своје називе, као нпр. Горњи и Доњи крај у Брестовику, Биновцу, Врбовцу, Глибовцу, Ковачевцу, Пударцима, Удовицама и Умчарима. Друмска насеља често су ушорена и куће су груписане уз друм или путеве, а деле се исто на крајеве, као нпр. Чаршија и Мала у Коларима, Пупезанска, Црквена, Влашка и Бугарска мала у Лозовику итд.

Села Влашка, Међулужје, Село Младеновац и Рајковац по географској подели припадају високој Шумадији, а по народној Доњем Космају (Дробњаковић 1930:6). Космај има претежно динарске особине и представља прелазну област између Колубаре и Смедеревског Подунавља и Јасенице с једне стране и Крагујевачке Јасенице и Београдске околине с друге стране (Дробњаковић 1930:7). Већина села је смештена по странама и косама, а Младеновац, Пружатовац и Међулужје су у равни (Дробњаковић 1930:7). Села ове области су, у оно време, одређена као шумадијска насеља разбијеног и разређеног типа (Дробњаковић 1930:10).

Треба на крају овог прегледа да истакнемо да поједини називи ипак не одговарају реалности. Тако Дробњаковић (1925:232) указује да се *Ерама* називају сви динарци, па чак и они који су дошли из Крагујевачке Лепенице. *Бугари* су сви они који су дошли с југа и из долине Мораве, па чак и они из Старог Ацибеговца (Лепеница). *Власи* су сви они с десне стране Велике Мораве. Досељеници из Сјенице и Новог Пазара често се називају *Арнауџима* и *Турцима*.

Милићевић (1876:129) наводи како житељи Смедеревског округа именују његове делове. Ови са запада, нпр. из Кусатка, источни део називају *Моравом*, а они с истока, нпр. Лозовичани, западни део именују *Шумадијом*.

0.4. За наша истраживања најбитније је поглавље које се односи на порекло становништва и последице миграција (Дробњаковић 1925:237–272; 1930:19–42).

Боривоје Дробњаковић верује да је након пада Смедерева (1459. год.) дошло до дисконтинуитета између тадашњег и доцнијег становништва, а и ранијих и каснијих насеља (Дробњаковић 1925:238). Међутим, вероватно је да се део становништва повукао у велике и густе шуме ове области.

Аутор је 1923. и 1924. године у 43 села ове области сакупио податке о 1.400 породица (родова) или 14.760 кућа.¹ Иако наводи цифру од 55 (4,1%) породица или 658 (4,4%) кућа староседелца, аутор нас упозорава да је тај број ипак мањи, будући да многи нису знали ни период ни област из које су досељени, а сматрали су себе домороцима. Приближне су цифре за становнике непознатог порекла: 68 (4,3%) породица или 691 (4,6%) кућа.

Што се тиче метанастазичких кретања, битно је истаћи да су се она на овом терену дешавала у различитим периодима и то најчешће из политичких, економ-

¹ В. табелу *Распоред сџановништва по миграционим сџрујама* (Дробњаковић 1925: 266–267).

ских, а често и морално етичких разлога. На овом терену су се стицале (а преко њега и пролазиле) све миграционе струје. У сусрету староседелаца, старијих и новијих придошлица долазило је до интензивнијег укрштања које је пак довело до претапања појединих група, али и до сливања свих њих у један препознатљив тип. На тај тип највише су утицале две најстарије миграционе струје — косовско-метохијска и динарска.

Косовско-метохијска струја, као што смо рекли, најстарија је али и најбројнија. Било је 214 (15,3%) породица с 5.179 (35,0%) кућа. Доселили су се у две етапе: најпре за време сеоба с Косова (одавде је највећи број 89 породица с 3.298 кућа), Метохије и призренских крајева (укупно: 142 породице с 4.477 кућа), а потом, у току прве половине XIX века, из осталих крајева: Топлице (највећи број 25 породица с 214 кућа), Ресаве (17 породица са 190 кућа), Расине, Левча, Темнића, и крушевачке околине (укупно 61 породица с 542 куће). Почетком XIX века из Вражогрнаца и Звездана (11 породица с 160 кућа) досељава се у наше крајеве становништво које је у ова села стигло још за време сеоба.

Најстарији досељеници броје на стотине кућа у Кусатку, Лозовику, Селевцу (65% укупног броја становника) итд. Иначе ова струја, по речима аутора (Дробњаковић 1925:265), населила је углавном јужни део овог простора до реке Коњске на северу и јужни део Велике Мораве. Ова струја је нарочито доминантна у следећим селима: Азањи, Великом Орашју, Вранову, Глибовцу, Голобоку, Добродолу, Друговцу, Крњеву, Кусатку, Лозовику, Лугавчини, Осипаоници, Сараорцима, Селевцу, Суводолу и Трновчу.²

У космајској зони забележена су 43 рода и 610 кућа ове струје. Од села обухваћених овим испитивањем она је бројнија у Влашкој, где је било 4 рода и 73 куће, у Међулузју 2 рода и 20 кућа и у Рајковцу 1 род и 16 кућа. У Селу Младеновцу нема досељеника ове струје (Дробњаковић 1930:25–26, 32).

Динарска струја по бројности, јачини и времену доласка одмах је иза косовско-метохијске. Њени досељеници долазе у две значајније етапе. Прва почиње од друге половине XVII и кроз цео XVIII век, а нарочито се интензивирала у периоду од Кочине крајине (1788.год.) до Другог устанка (1815.год.). Тада долази највећи број из матице: Сјенице и Пештера (29 породица с 1.174 куће), Црне Горе и Херцеговине с Босном. Друга етапа се одиграла у првој половини XIX века, када се представници ове струје поново померају, али сада из Шумадије (129 породица с 879 кућа), из Драгачева (18 породица с 200 кућа) и из Старог Влаха (31 породица са 194 куће).

У свим етапним сеобама многе породице су остајале у разним местима где су боравили: у Водњу, Врбовцу, Вучаку и вероватно се утапале у постојеће стање. Међутим, каснијим досељавањем настају нова насеља (Бадљевица, Брстовик и Водањ), која постају језичке оазе, у прилично нивелисаном, али и непријатељски расположеном простору. На првом месту из економских разлога, а дели-

² В. табелу *Распоред становништва по миграционим струјама* и карту *Порекло становништва Смедеревског Подунавља и Јасенице* (Дробњаковић 1925:266–267 и прилог).

мично и због различитог говора,³ домаће становништво прогонило је придошлице све док кнез Милош није Уредбом од 1.12.1820. године наредио кнезовима и кметовима да се досељеници не истерују и чак да им се не убира порез (Дробњаковић 1925:269).

Динарци су остајали пак да живе у оним местима где је већ од раније било њиховог живља. Тако их највише има на северозападу, између реке Раље и Дунава, али их прилично има и у западним пунктовима. Такође треба истаћи да у неким селима (у Куличу, Шалинцу, Липама, Милошевцу, Трновчу, Вранову, Крушеву и Раљи) динараца нема уопште, а у другима (Коларима, Радинцу, Малој Крсној, Скобаљу, Осипаоници, Лугавчини, Сараорцима и Лозовику) има их у знатном броју у односу на друге струје. У знатнијем броју они се налазе у Врбовцу, Ландолу, Михајловцу, Малом Орашју, Петријеву, Удовицама и у селима која ми нисмо испитивали у Дражњу, Камендолу, Пударцима и Умчарима. У насељима новијег порекла (Бадљевица, Биновац, Брестовик и Водањ) динарци су у то време били једини житељи.

Динарци са 224 рода и 2096 кућа, на Космају, чине најбројнију миграциону струју. Она је једина и најзаступљенија у Селу Младеновцу са 6 родова и 193 куће. Знатно је заступљена у Међулужју са 14 родова и 78 кућа, у Влашкој са 6 родова и 43 куће и у Рајковцу са 6 родова и 39 кућа (Дробњаковић 1930:21–25, 32).

Тимочко-браничевска сторуја по броју и снази заузима треће место с 226 (16,2%) породица и 1.640 (11,2%) кућа. Интензивно се насељавају после Првог српског устанка (1804–1813. године), а нарочито од 1815. до 1833, када су њихове територије припојене Србији. Најраније а и највише становника дошло је из Крајине и Тимока (87 породица са 710 кућа), а потом из источнијих крајева (31 породица с 374 куће). Млађи досељеници долазе из Млаве, Звижда и Хомоља и околине Параћина и Пожаревца (највише, 84 породице с 361 кућом). Највише се налазе у моравским селима, али и понегде у унутрашњости. До пред крај XIX века у неким селима (Лозовику и Радинцу) сачували су своју ношњу и неке обичаје. У једном статистичком извештају из 1850. године (Дробњаковић 1925:270) наводе се места у којима се говори влашки: у Смедереву (50 кућа с 252 душе), Куличу (54 породице с 273 куће), Радинцу (25 породица са 188 кућа), Липама (50 породица с 293 куће). Ако се то упореди с бројем становника из 1864. године, испада да је у Куличу целокупно становништво говорило влашки, у Радинцу једна трећина, а у Липама једна четвртина. Аутор наводи разлоге који су у то време утицали на очување њихове индивидуалности. Један од њих јесте и време досељавања. Будући да спадају у најкасније досељенике, није било довољно времена за потпадање под утицај других. Други разлог је у томе што су долазили у компактним масама и остајали да тако живе у појединим селима или њиховим деловима. Трећи разлог је у сталним контактима са својом матицом која им је ту преко Мораве. Аутор ипак констатује да су се ови досељеници ипак претопили, а трагови се чувају у микротопонимији, као нпр. Влашко гробље у Лозовику или Влашки до.

³ И данас околна села указују на, за њих, необичан говор Бадљевице, Брестовика и Водња.

Тимочко-браничевска струја на Космају је била заступљена само са 9 родова и 22 куће. Заступљена је у Влашкој само са 1 родом и 1 кућом. У остала испитивана три села не јављају се представници ове струје (Дробњаковић 1930:28, 32–33).

Вардарско-моравска струја четврта је по свом броју 139 (10,0%) породица с 879 (6,0%) кућа. На ове просторе пристизала је углавном у два таласа. У првом, старијем (за време сеоба), били су они из околине Дебра, а у другом, млађем (прве десетине XIX века), из свих осталих подручја. Највећи број досељеника је из Врањског Поморавља и Пчиње, и из Поморавља од Ниша до Багрданске клисуре (81 породица с 546 кућа), потом следе они из околине Охрида и Дебра с Горњим и Доњим Пологом (9 кућа са 150 породица). Такође је било досељеника из околине Битоља, Горње Мораве, Овчег Поља и из других делова Македоније. Треба истаћи да је досељеника ове струје било скоро у свим селима, а пошто су се досељавали у мањим групама, врло брзо су се претопили у бројнију популацију.

Ова струја на Космају броји 35 родова са 273 куће. У Влашкој је са 3 рода и 94 куће знатно присутна. У Међулужју је био 1 род и 9 кућа, а у Селу Младеновцу и Рајковцу није било представника ове струје (Дробњаковић 1930:26–27, 32–33).

Шойско-џорлачка струја мања је и бројала је 86 (6,2%) породица с 412 (2,8) кућа. Тек после стицања независности Србије (1878) поједине породице доспевају скоро у сва села на овој територији и релативно брзо се утапају у компактне целине. Највећи број је дошао из бугарског Шоплука (46 породица са 145 кућа), али и из наших шопских крајева, нарочито из околине Пирота, Беле Паланке, из Заглавка и осталих торлачких села.

Шопска струја са 32 рода и 224 куће, на Космају не заостаје много за претходном. Од испитиваних села забележена је само у Влашкој са 2 рода и 50 кућа (Дробњаковић 1930:28, 32–33).

Инверсна струја најмлађа је и чине је досељеници чије се знање о пореклу своди на чињеницу да су дошли из „преко“, тј. из области преко Дунава и Саве. Њу чини 69 (5,0%) породица с 367 (2,5%) домова.

Ова струја на Космају заступљена је са 17 родова и 62 куће, али од испитиваних села забележена је само у Међулужју са 1 родом и 1 кућом (Дробњаковић 1930:29, 32–33).

Унутрашња кретања нарочито су снажна до седамдесетих година XIX века, а своде се на пресељавања становништва из једног у друго село. Овим померањем захваћен је знатан број породица 233 (16,7%) и домова 596 (4,1%).

И на Космају је било доста сељакања (378 родова и 471 кућа) унутар саме области. Она су присутна у Влашкој са 6 родова и 33 куће, у Младеновцу са 1 родом и 1 кућом (Дробњаковић 1930:29–30)

Рома је у овој области нарочито било у Сараорцима, Милошевцу и Биновцу (637 кућа или 4,4%), те су многи мештани, који су били у већини, научили и цигански.

На Космају је ова популација присутна са 23 рода и 282 куће, а срећу се у свим испитиваним селима са 1–2 рода и до двадесетак кућа (Дробњаковић 1930:30, 32–33)

На крају (Дробњаковић 1925:272) овог прегледа о метанастазичким кретањима аутор закључује да су косовско-метохијска и динарска струја пресудно утицале на формирање етничког типа ове области. Оне су, наиме, као најстарије и најбројније миграционе струје, асимиловале малобројне староседеоце али и претопиле нове таласе досељеника. Овај процес није у потпуности захватио то-мочко-браничевску струју.

ДОСАДАШЊА ИСПИТИВАЊА ГОВОРА ОВЕ ОБЛАСТИ

0.5. Говор Смедеревског Подунавља и Јасенице до сада није систематски испитиван, а кратких напомена о говору ове области или појединих њених села може се наћи почев од краја XIX века:

1. За говор Смедеревског округа М. Ђ. Милићевић (1876:171) наводи следеће карактеристике: говор је источни; уз Мораву је акценат ресавски, а у Шумадији шумадијски; јављају се замене гласова *Дрена* уместо *Дрина*, на *џрелику* уместо на *џрилику*, *мојим* је сину сад 20 година, а *џвојим* тек 16; присутне су грешке у употреби падежа, нарочито у Морави. По сличности у говору и типу становника аутор повезује села ове области Кусадак, Селевац и Ковачева с Вреоцима у Београдској Колубари.

2. У контексту кановачке акцентуације (Петар Ђорђевић 1894:132–139) истиче се да се кановачки чује и у неким селима Смедеревске и Крагујевачке Лепенице (... *in manchen Dörfern in der Semendrischen und Kragujevacer Jasenica...* стр.133). Иначе, аутор је указао и на остале особине кановачких говора: наставак *-им* у ДЛсг. м.и ср.р. заменичко-придевске деклинације; наставак *-ом* у ДЛсг. ж.р. заменичко-придевске промене и у истим падежима личне заменице *она*.

3. Милош Ивковић (1909:605–609) доноси 153 акцентована стиха народних песама из неколико села чији је говор предмет нашег интересовања. Највише је грађе из Великог Орашја (ВО) 114 стихова, потом из Скобаља (Ск) 22, из Кулича (Ку) 9 и Липа (Ли) 8. Записи потичу из 1907. године с једне дијалектолошке екскурзије по К-Р области. Иако је бележење акцената углавном поуздано, ипак се нашло неколико неочекиваних акценатских ликова: *врн сѐ < врнй се, савилѝ се*; императивни акценат на аорисном облику: *Ка то дѝчу мајка Бѝгданова, ѐде прѝво мѝру на ѝбале, скѝчи сѝда, љдави се сѝма*. Можда због метрике стиха акценат носе и речи које се обично не наглашавају: *крѝј гѝре Ск*, али *крај* Морѝве Ли; *Кѝ ѝо дѝчу цѝре са столѝце ВО*, али *Кад* изѝшле дѝвет гѝдинице, *Кад* отвѝри вѝрата о тамнѝце ВО; *Јѝл* је јѝдно лѝбом оглѝднѝло, *Јѝ* л је јѝдно вѝде ожѝднѝло, *Јѝ* л је жѝлно свѝје стѝре мајке ВО.

Овом приликом желимо да прокоментаришемо грађу коју нам доноси овај аутор, будући да то до сада није чињено. Други разлог за њену анализу лежи у чињеници да нам она пружа слику стања нашег говора од пре једног века. Штета је што нису наведене године информатора да бисмо могли закључивати о још ду-

бљој старости неких процеса. Такође је за жаљење што су примери говора дати само у стиху, чија метрика често мења и акценат и облик речи.

Најпре ћемо изложити прозодијске, а потом остале фонетске, морфолошке и синтаксичке карактеристике:

а) Прозодија

Информатори чешће имају кановачки него краткосилазни акценат: *гórски*, *у живо́шу*, *зелéну*, *до́шли*, *изи́шла*, *п́рошло*, *широ́ко* ВО, *и́о гради́ни*, *шарéна*, *и́елен* Ск. У следећим примерима с кановачким (*во́де* ожеднѐла, жѐлно *сво́је* стáре ма́јке ВО, крај *гóre*, *сти́оји* Ск, *т́ивојим* бѐлим двóру ВО) можемо помишљати на два процеса. Први је скраћивање /[^]/ у /[^]/ (*водé* > *водě* > *во́де*) и потом његово померање на краткоћу, а други аналогија према другим члановима парадигме (*во́де* : *во́да*⁴). Углавном у заменичким облицима среће се краткосилазни акценат: *к мѐне*, *мѓја*, *њѐга* и *изи́шле* ВО, *о́на* Ку, *мѓе* Ли. Исте промене уочавамо и у следећим акценатским типовима: *леж́и* / де но *лѐжи*, *сед́и* / Јован *сѓди*, *држ́и* ВО; *Лозов́ик*, *с вод́ом* / *вод́ом*; *ру́ком* < *ру́ком*. Аналогијом су вероватно настали следећи облици: *царѐвина* / *цáревина* : *цáревино* ВО, *Јовáну* / *Јована*, *Јоване*, *Јованова* : *Јован* ВО, *д́чице* : *д́чи* ВО, уп. и у *дѓсницу* *ру́ку* ВО; *Јоване јунáче* : *јунáка* ВО; *дáјте лáнци* (: *лáнац* или *филáнци*) да вѐжем филáнци Ку, *ру́ку* : *ру́ка* ВО, *завр́нише* : *завр́не* ВО, *брáшац* : *брáт* ВО.

Краткосилазни из медијалне позиције обично се не помера на дужину (10:1): *живѐли*, *зарáнило*, *зарáнила*, *кѓрѓвом*, *оглáднѐло*, *ожеднѐло*, *одрáнила* ВО, *изви́јала*, *умивáла* Ск, *љуб́ино* Ли, али *љуби́ши* Ск.

Из финалне позиције “ не помера се на дужину само ако је иза њега нека енклитика: *дáла би му* Ку, *ру́жѓ би* Ск, али увек *ру́жу*, *шеши́ру*; *злáшним* Ск. И дугосилазни акценат (али вероватно након скраћивања) помера се на дужину: *гѓдину* *дána* (< *дáна*) ВО.

Иначе оба силазна акцента у медијалној позицији иза краткоће веома су стабилна: *довед́ише*, *женѓдби*, *јаворѓва*, *краљѐвина*, *краљ́ица*, *неде́ља*, *остѓрела*, *сти́олице*, *сти́олицу*, *расѓргнули*, *удомѓла*, *уфáишише* ВО, *говорѓла*, *јединѓица*, *незагрљено* Ку, *и́о босѓдану*, *говѓри* Ск; *десѓша* *проклѓтиа*, *дозѓвље*, *зани́ја*, *у колѓвку*, *оби́јем*, *ипрекли́ње*, *уљѓљам* ВО, *нељубљено* Ку, *водоѓлавно* Ли, *девѓјка* Ск.

У Ли је забележено преношење на проклитику и у *шим* двóру, али у *гѓру*, у *иѓље* ВО; у *лађу* Ку.

Само из ВО имамо примере у којима су бројеви или титула уз име дезакцентовани: *два* млади унѓка, *два* златни гѓлуба, *два* млади цавлáти, *два* сиви сѓкола; *свѓшá* Пѓтка, али и *двá* млади цавлáти; *свѓшѓишељ* Илија. Негде је акценат изостао омашком записивача или штампара: *То* је она сáма говорѓла Ку, *Ка ѓо* дѓчу цáре са столице, *Ка ѓо* дѓчу ма́јка Бѓгданова, *Ка ѓо* дѓчу млађи ма́јкин сѓн, *Ту* је прѓшло две гѓдине *дána*, *Ту* је срѓте свѓтѓтељ Илија, *Свѓ* дѓвет ма́ти оженила, али *Свѓ* ји ма́јка до женидбе одрáнила, *Узни* / *Узни* штáку у дѓсницу *ру́ку*, *Па ѓи* ѓди у гѓру *зелéну* ВО, *Ја* би пѓлен по сока́ци брáла, али *Јá* би бѓла цáру на рáмену Ск;

⁴ Само примери у италику узсти су из Ивковићеве грађе.

б) Остале фонетске особине

- *није* ВО; ДЛсг: *сѣји* ВО, *цѣрици* Ск; *у рѣци* ВО, *ио градини, на столици* Ск; али и: *дѣ се шѣташ, дѣ се скѣташ; ѿте прѣво к Јѡванове мѣјке, прѣво к мѣне, дѣјте мѣне* ВО;
- *јели / јел* (или)ВО; *чѣш ли ме / чѣете л ме, јѣ л је* ВО; *ал је* ВО; *ниш* га бѣте *ниши* га мѣчите ВО; *нека* му Ск; *сам остѣла* Ку;
- *ѡше* (< одите) ВО;
- *ки шѣо сам* Ск; *нѡйоако* ВО;
- *ајдѣци, рѣни, одрѣниѣла, сарѣни* ВО, *дѣлѣ би* му Ку, *јѣ би бѣла, јѣ би брѣла* Ск; *уфѣшише* ВО; *занија* ВО;
- *филѣнци* Ку;
- *снѣ, чѣеш, чѣеше, зайойло*; нит га *бѣше* ВО, *мѣе* Ли; *ји* (их) ВО;
- *шица* Ск; *дѣ* ВО; *сѣѣрос* ВО;
- *шѣмну шамницу* ВО; *рѣмно* Ли; *ѣзем* ВО;
- *кад су, ка тѡ дѡчу* ВО, *о шамнице* ВО, *ош* краљѣ ВО, али *од цѣра* ВО;

в) Морфологија

- *вѣци, кљѣчи, двѡре* ВО; по *сокаци* Ск;
- *чѣвај љѣбо нѣше бѣле двѡре, чѣвај љѣбо нѣше мѣшко чѣдо, али и чѣете л ме љѣба Бѡгданова* ВО;
- *кѣј би мѣне избѣвио* Ку; *прѣво к мѣне, дѣјте мѣне* ВО, *нѡзи кѣже* ВО, *дѣдоше јој* ВО, *кад ве* питам ВО;
- *цѣрском сѣну* Ск; *јѣсте скѡро двѡру Бѡгдановим, вѣр сѣ нѣтраг шѣвојим бѣлим двѡру* ВО, и *ѣшим* двѡру мѣшко чѣдо Ли, на *злѣшним* шешѣру Ск; на *злѣшној* столици (нема: на златном) Ск; *мѣјкин сѣн* ВО;
- *дѣдоше, ѡде, сѣше, стѣворише се, ѣдави се, ѣзе* ВО, *нѣчини* Ли, *бѣк рѣкну* Лозовѣк *срѣкну* Ск;
- *прѣво ћу ти кѣжем* ВО; да *ће љѣбиши* Ск;
- *јѣ би бѣла, јѣ би брѣла* Ск, *дѣлѣ би* му Ку;
- *жѣвѣли, оглѣднѣло, ожѣднѣло, ошѣрѣла* ВО; *расѣрѣгнули* ВО;
- па ти *ѡди* (иди) у гѡру зелѣну ВО, *ѡше* (идите) прѣво к Јѡванове мѣјке ВО; *ѣзни* ВО; *дозѣвѣ* ВО; *бѣдеш, бѣде* ВО;
- *двѣсѣа* девѡјака Ку;
- *јели* вѣци *јел* гѡрски *ајдѣци, дѣ се шѣташ јели дѣ се скѣташ* ВО;
- *са* столице, *са* прѣслицом, *сас* кѣћом ВО;

г) Синтакса

- ГИ: *Јѣ л је јѣдно вѡде ожѣднѣло, није вѡде ожѣднѣло* ВО, али *јѣл је јѣдно лѣбом оглѣднѣло, Није лѣбом оглѣднѣло* ВО;
- Гсг. уместо Гпл: *дѣвет кѣмена, дѣвет сѣна, дѣвет сирѡчѣша, дѣвет кѣкавице, дѣвет мѣли снѣ* ВО, али и *двѣста девѡјака* Ку; али и Нпл: *два млѣди цѣвлѣши* ВО;
- Д: *Јѣсте скѡро двѡру Бѡгдановим, Вѣр сѣ нѣтраг шѣвојим бѣлим двѡру, ѡде прѣво мѡру* на ѡбале, али и *ѡте прѣво к Јѡванове мѣјке, Па га прѣво к мѣне доведѣте* ВО;

- Нпл. уместо Апл: дајте *лaнци* да вежем *филaнци* Ку, дајте мeнe *кључи* o тaмнйце, дадоше јој *кључи*, брaтaц сeји *йросйоци* вoди, *сви* ји мaјкa до жeнйдбe одрaнйла ВО, али и: чyвaј, лyбo, нaшe бeлe двoрe, да обйћeм двoрe Бoгданoвe ВО, Штo нaчини двoрe крај Морaвe Ли;
- Л/А: jа би бйла цaру нa рaмeну, цaрскoм сйну нa злaйным шeшйру, a цaрици нa злaйној сйoлицы Ск, И у двoру лyбa Бoгданoвa, И у шйм двoру мyшкo чeдo лyбйно, али и Јoвaн сeди у злaйну сйoлицу, да ульyлaм чeдo у колeвкy ВО, Свe ји мaјкa у сйaрос одрaнйла ВО, ...дa вeжeм... и у лaђу двeстa дeвoјaкa Ку, уп. и Кад су дoшли jадни у жeнйдби (зa жeнйдбу) ВО;
- И: И с вoдoм би лйцe умйвaлa Ск, И сaс кyћoм рeдoм удoмйлa, Рaни мaјкa дeвeт сирoчeтa, сa йрeслицoм и рyкoм деснйцoм ВО, Штa тe Јoвo лeбoм зaрaнйлo, a штa тe вoдoм зaпoйлo ВО; уп. и Дa нe трзa oчицe зa мaјкoм ВО; (Мoжeмo прeмeтити дa у oвoј фyнкцији нeмa aнaлитичких oбликa).
- **Конгруенциjа:** двa злaйни гoлyбa, двa млaди унyкa, двa млaди цaвлaйши, дa вйди кoсйи Јoвaнoви ВО.

4. Посмртно је објављена *Етнoлoшкa гpaђa o Шумaдинцимa* Јoвaнa Ердeљaнoвићa (1951), у којoј је трeћe пoглaвљe *Гoвoр* (90–100) интeрeсaнтнo и зa нaшa истрaживaњa.

5. Нaвeдeнo пoглaвљe дeтaљнo прикaзујe и кoригујe нeкe нeтaчнoсти Милoвoј Пaвлoвић (1953–4). У aнaлизинe гpaђe aутoр сe пoзивa нa свoјe зaписe (из сeлa кoјa нису у крyгу нaшeг интeрeсoвaњa: Дoњa Јасeницa, Цeрoвaц, Сeпци), али и нa вeoмa дeтaљaн oпис гoвoрa Азaњe и oкoлних сeлa А. Бoгданoвићa, пpoфeсoрa у Смeдeрeвскoј Пaлaнци⁵ (М. Пaвлoвић 1953–4:369).

6. Пpoфeсoр Пaвлe Ивић (1959) у свoм *Извeшћийaју o диjалeктoлoшкoј екcкyрзији йo ужoј Србији октoбрa 1959* нaвoди нaјбитнијe oсoбинe сeлa Кусaткa кoд Млaдeнoвцa, чији гoвoр припaдa С-В диjалeкту:

а) Прoзoдиjа

Крaткoсилaзни aкцeнaт дoслeднo сe пoмeрa с финaлнoг слoгa (*жйвoйш*, *гoсйoдa* — кaнoвaчки) и нa дyжинy (*снaгoм*, *крeнy*), a фaкyлтaтивнo и нa крaткoћy гдe сe јaвљa ` aкцeнaт. Стaрe пoслeaкцeнaтскe дyжинe рeдoвнo сe скрaћyју, a oнe кoјe су нaстaлe пoмeрaњeм дyгoсилaзнoг нeдoслeднo — изa ´ гoтoвo увeк, a изa ` сaмo нa ултими, али и тo фaкyлтaтивнo. Фaкyлтaтивнo сe скрaћyје ^ нa oтвoрeнoј ултими (*знa*, *шaкo*, *ис Тoйoлe*). Аутoр oкaзујe и нa слeдeћe aкцeнaтскe типoвe: *ймaм* али *идeм*; *йбйeм*, *йдйиeм*: *слyшaли*;

б) Oстaлe фoнeтскe oсoбинe

Присутнa је eлизийa вoкaлa у хиjату *д идeмo*; зaмeнa *ф > в*; oдсуствo глaсa *х*; слaбa aртикyлaциjа глaсa *ј*, пa и гyбљeњe *мoа*, *шoвo*. Сyглaсничкe грyпe *-сйи* и *-зд*

⁵ Пo рeчимa кћeркe пpoф. А. Бoгданoвићa и Звeздaнe Пaвлoвић-Стaмeнкoвић, кћeркe пpoф. Милoвoјa Пaвлoвићa, рyкoпис је зaувeк ишчeзao из зaoстaвштинe oвe двoјицe aутoрa. Oвoм приликoм нaјсрдaчнијe сe зaхвaљyјeм oбeмa кoлeгиницaмa нa њихoвим лyбaзним oбaвeштeњимa и жeљи дa пoмoгнy.

Својеврсну најаву ове опсежне студије о говорима Смедеревског Подунавља и Јасенице представљају два рада самог аутора чија је грађа инкорпорирана у њу:

10. (Бошњаковића 1999) *Инвенџар и дисџрибуција њрозодема у говору села Махајловца*.

11. (Бошњаковић 2000) *Треће лице множине њрезентиа у говорима Смедеревског Подунавља и дела Јасенице*.

О ТЕРЕНСКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА И ОБРАДИ ГРАЂЕ

0.6. Теренска истраживања ове области почела су јула 1988. године, а понављала су се наредних неколико година сваког летњег распуста. У лето 2006. снимљена је грађа још из четири космајска (Влашка — Вл, Рајковац — Ра, Село Младеновац — СМ, Међулужје — Мл) и три јасеничка села (Границе — Гн, Јагњило — Ј, Рабровац — Рб). Такође је, у ову књигу, укључена и раније (1990) снимљена грађа из три села Смедеревског Подунавља (Дубона — Ду, Велика Крсна — ВК, Ковачевац — Кч). Овим додатним испитивања повезане су изоглосе источнијих говора централне и западнијих говора источне Шумадије. Испитано је укупно 51 село и заселак и снимљено 8.820 минута или око 147 сати тонских записа. Комплетна грађа је акцентована и исписана у виду континуираних дијалекатских текстова из којих су ексцерпирани примери (око 150.000) за фонолошку и морфолошку анализу.

Овај рад садржи следећа поглавља: Увод, Гласовни систем (Акцентуација, Вокализам и Консонантизам), Закључак, Дијалекатски текстови, Литература и Лингвистичке карте.

Због обимности грађе одустало се од обраде синтаксичких, лексичко-творбених проблема и прозодијских карактеристика појединих врста речи.

На изостанак детаљнијих анализа појединих проблема свакако је утицала и обимност оволиког корпуса, који је најпре требало разврстати и ставити на право место. У каснијим радовима свакако ће бити места за детаљније анализе ситнијих проблема или специфичности говора појединих села.

На терену сам се трудио да увек нађем најоптималнијег саговорника, а то је обично (нај)старија жена, неписмена или с неколико разреда основне школе, причљива, интелигентна, рођена у селу које испитујемо, с добром артикулацијом и сл. Трудио сам се да у сваком селу разговарам с више информатора и то различите старосне и полне структуре. У неколико села (Друговцу, Водљу, Удовицама) грађа је прикупљана и помоћу упитника. Информатори које сам снимао причали су приближно о истим темама: мушкарци о рату и сељачким пословима, а жене о удаји, одгајању деце, и обичајима везаним за одређене празнике. Међутим, било је ту и спонтаних разговора двоје информатора о догађајима у селу и одређеним личностима или пак изношења личних проблема и животних недаћа.

Циљ овога рада јесте да дâ монографски опис говора (северо)источне Шумадије, да утврди његову компактност и издиференцираност, да одреди његов однос према суседним говорима, као и статус С-В дијалекта.

СКРАЋЕНИЦЕ ИСПИТИВАНИХ ПУНКТОВА

(са списком информатора и количином снимљеног материјала)

- А** *Азања* (360 минута):
Милојка Неђић 1890, има 3 разреда основне школе, живела у Београду 15 год.
Душан Васиљевић 1910, има 4 разреда основне школе.
Даница Јелић 1920, има нових акцената и ретко кановачки.
- Ба** *Баџинац, Баџинца / Баџинац, Баџинца* (60):
Радомила Бајкић 1922, 4 разреда, има изразито отворено кратко *e*.
Љубомир Стојић 1927, 4 разреда, досељен из Селевца 1929.
Лепосава Стојић 1929.
- Бд** *Бадљевица* (315):
Чеда Ђвковић 1906, 1 разред, мати му је из Дубоне, уместо /*r*/ јавља се /*~*/.
Видосава-Винка-Рођа Ђвковић 1906, неписмена, причљива, с новим акц.
Новка Савић 4 разреда, муж јој је из В. Крсне, има кановачки, нове акц. и ретко непренесене.
Душко Ђлић 1913, жена му је из Селевца.
Мирослав Ранковић 1916.
Живорад Ђвковић 1923.
Далибор Ђвковић 1977, деца чешће имају непренесену акцентуацију.
- Бн** *Бинџац, Бинџа / Бинџац, Бинџа* (189):
Велимир Стевановић 1904, 3 разреда, утицај књ. језика.
- В** *Водањ* (90):
Олга Мићић 1921, 4 разреда, причљива, има мало утицаја књ. језика.
Мирослава Марковић 1908.
- ВД** *Влашки До, Влашког Дола* (105):
Слобода Матејић 1924, 3 разреда, изразито отворено кратко *e*.
Лепосава Стојадиновић 1932, 1 разред, причљива.
Живота Стојадиновић 1927, мало је под утицајем књ. јез.
- ВК** *Велика Крсна* (90):
Љубодрог Драги Вићовац 4 разреда, елоквентан, скоро доследан кановачки, ретки су примери са пренесеним акцентом.
- Вл** *Влашка* (95):
Станислава Јевтић 1935, 4 разреда, кановачки, наставак -ом.
Марко Јевтић, 1929, 4 разреда.
- Вн** *Враново* (280):
Савка Ракић 1896, спонтано прича, али због старости елидује крај речи, није чест кановачки.
Јаворка Ракић 1903, из Мале Крсне, слабо прича.
Владимир Ракић 1902, слабо прича.
Драгослава Стојковић 1922, из Мале Крсне, има нових акцената.
- ВО** *Велико Орашје* (180):
Боривоје Благојевић 1908.

- Вр** *Вр̂бѡвац, Вр̂бѡвца /Вр̂боваци, Вр̂бовца /Вр̂бѡвац, Вр̂бѡвац (270):*
 Радѡмир Трифуновић 1923, 4 разреда, мати му је из Вн, утицај књ. јез.
 Љубѡмир-Љуба Ђурђевић 1928, 4 разреда, мати му је из Ли, а жена из Мх,
 има кановачки, али и нових акцената.
 Гвѡјзден Њикић 1909, 4 разреда, нема кановачког.
 Натѡлија Младѡновић, причљива, има кановачки, али и покоји нов акц.
- Ву** *Вучѡк, Вучѡка (180):*
 Лепѡсава Мијайловић 1910, свекрва јој је из Ш, ретко се чује кановачки.
 Јѡва Јовѡновић 1906, сам научио слова, чита новине и има нових акц.
- Гл** *Гли̂бѡвац, Гли̂бѡвца /Гли̂боваци, Гли̂бѡвца (270):*
 Микајло Гли̂шић 1910, 4 раз.
 Стѡна Гли̂шић 1928, има нових акц. и ретко кановачки.
 Дарѡнка Гли̂шић 1907, из Ратара.
 Христи̂на Петрѡвић 1914.
 Ми̂ћа Милошевић 1929.
 Нѡта Јовѡновић 1929, има утицаја књ. јез.
- Гн** *Грѡнице (90):*
 Радѡмир Томићевић, 1930, кановачки, али и карткоузлазни, наставак -ом.
- Го** *Голѡбок, Голѡбка (270):*
 Мирјана Радивѡјѡвић 1897, неписмена, добро чува кановачки.
 Владимир-Лѡла Попѡвић 1912, начет кановачки.
 Радѡјка-Рѡда Попѡвић 1914, начет кановачки.
 Борѡвој Радивѡјѡвић 1928, 4 разреда, скоро изгубљен кановачки.
- Гр** *Гр̂чац, Гр̂чца (45):*
 Томѡслав Прѡкић 1933, слаба артикулација, јер нема доње зубе.
 Ми̂ца — 1926, муж из Г. Милановца, снаха из Го.
- ДД** *Дѡбри Дѡ, Дѡброг Дѡла (180):*
 Стојѡнка Гитѡрић 1906, муж јој је из Ло, где је живела само 3 године, непи-
 смена, причљива, добро чува кановачки.
 Божѡдар Милићевић 1909, 4 разреда, 3 год. био деловѡја у селу.
 Борѡслав Милићевић 1912, жена му је из Гл, као писар радио у Гл МК Мх.
- Др** *Дрѡгѡвац, Дрѡгѡвца /Дрѡговац, Дрѡгѡвца (240):*
 Жѡвка Петрѡвић 1906, неписмена, причљива, чува кановачки.
 Жѡван Петрѡвић 1906, слабо прича.
 Светѡзар-Тѡза Петрѡвић 1905.
- Ду** *Дубѡна (150):*
 Живѡнка Аврѡмовић 1899, неписмена, доследан кановачки, ретки пренесени,
 наставак -ом у ДЛсг. заменичко-придевске промене ж.р. и личној 3. л. сг. ж.р.
 Њѡвица Аврѡмовић 1931, кановачки и делимично пренесена акц. и редак
 наставак -ом.
 Спѡсоје Ђурић 1906, занатлија, трговац, био на занату 10 год. у Степојевцу,
 чува кановачки и наставак -ом.

- Ј** *Јагњило* (90):
Загорка Обрадовић, 1916, неписмена, кановачки *дошла*, али *сестира*; наставак *-ом* у ДЛсг ж.р. заменичко-придевске промене и личне заменице 3. л. сг. ж.р.
- К** *Кусадак*, *Кусајка* (90):
Ратко Аврамовић 1914, 4 разреда, добро чува кановачки, али има и нових акцената.
Даница Милошевић 1934, из Водица, кановачки је редак, а има и нових акцената.
- Ко** *Колари* (90):
Деса Јанковић 1908, 4 разреда, отац железничар, муж опанчар из Би, веома причљива, има ретко понеки карткоузлазни акценат.
Настас-Нале Јовановић, 4 разреда, ретко се јави покоји краткоузлазни.
- Кр** *Крњеве* (270):
Милладин Рајковић 1909, 2 разреда, полуписмен, брзо и нејасно прича.
Наталија Рајковић 1929, из ДД, неписмена.
Станмир Стојановић 1911, 4 разреда, има спорадично кановачки акценат.
Станка Стојановић 1907, некомуникативна.
Латинка Божилковић 1916, 4 разреда, обраћа пажњу на снимање, свекар био деловођа, а муж је исто радио у државној служби.
- Ку** *Кулич*, *Куљча* (180):
Милорад Марјановић 1912.
Дивна Марјановић 1920, 4 разреда, ретко се чује и краткоузлазни акц.
- Кч** *Ковачевац/Ковачевац* (90):
Надежда Живановић 1901, неписмена, весела, причљива, доследан кановачки, ретки примери с пренесеним акцентом, наставак *-ом* у ДЛсг заменичко-придевске промене ж.р. и личној заменици 3.л.сг.ж.р.
- Ла** *Ландо*, *Ландола* (110):
Петрија-Перка Штевановић 1914, неписмена, мати јој је из Би, чува кановачки, али има и понеки нов акценат.
- Лг** *Лугавчина* (270):
Александар Костадиновић 1902, радио је у Смедереву и Пожаревцу, а често путовао и у Београд.
- Ли** *Лийе*, *Лийа* (270):
Браниславка Филиповић 1912, неписмена, чува кановачки и има секундарну преакценатску дужину у кановачкој позицији, као нпр. *са мџмџм*.
Живко Обрадовић 1917, 4 разреда, причљив.
Тома Обрадовић 1948, 4 разреда, утицај књ. јез.
- Ло** *Лозовић*, *Лозовика* (180):
Глигорије-Глига Годоровић 1896, жена му је из М, добро чува кановачки, али има и пренесених акцената, неки пут изговара речи на слоге, непрестано прича.
Дедин син 1920, боље чува непренесене акценте, а ређе кановачки.

- Лу** *Луњѣвац, Луњѣвца / Луњевац, Луњѣвца* (180):
Радоје Реџић 1910, баба му из ВК, мати из Су, а жена из Мх.
Кадѣвка Реџић 1907, из Ос, удала се у Лу с 19 година.
- М** *Милѣшѣвац, Милѣшѣвца / Милошевац, Милѣшѣвца* (180):
Савка Ђорић 1897, неписмена, добро чува стару акцентуацију.
- МК** *Мала Крсна* (150):
Видосава Јовановић 1921, континуирано прича, без јаког утицаја књ. јез.
Десанка Лазић 1938, јак утицај књ. јез.
Александар Лазић 1935, јак утицај књ. јез.
- Мл** *Међулуђе* (135)
Борисав Обрадовић, 1929.
Душан Обрадовић, 1925, елоквентан, кановачки, акценат у превирању (*йо-йѣчић/йѣшочић/йѣшочић*), наставак -ом.
- МО** *Мало Орашје, Малог Орашја* (270):
Десанка Живановић 1897, неписмена.
Милева Ђорђевић 1905, неписмена, добро чува кановачки.
Милан Ђорђевић 1939, жена му је из С.
Милосав Ђорђевић 1906, 4 разреда основне и 2 занатске школе, живео у Београду 9 година.
Илјинка — 1926.
Лепосава-Лѣпа Милосављевић 1912, неписмена.
- МП** *Мала Плана, Мале Планѣ* (60):
Ружица Милановић 1933, 4 разреда, ретко се јави и нов акц.
- Мх** *Михајловац, Михајловца / Микајловац, Микајловца* (120):
Милена Стојановић 1928, лепо прича.
Ангелина-Тина Никѣлић 1924, кројачица, рођена је у Мх, али је као дете живела у Петроварадину, затим у Ло и с другим мужем, који је био из К, у Смедереву.
Драгослава Сретѣновић 1927.
- Ос** *Осийаѣница (Сийаница)* (180):
Славка Марјановић 1909.
Наталија Стојловић 1907, неписмена.
- П** *Пеширјево* (270):
Вукосава Тимић 1925, неписмена, 4 године је била удата у Др, добро чува старо стање, али има и понеки нов акц.
Живанка Дукић 1921, 4 разреда, добро чува старо стање, али има и понеки нов акц.
Милован Тимић 1910, 4 разреда и трговачку школу, 6 год. је био шегрт у Смедереву, утицај књ. јез.
Богољуб Крстић 1925, има утицаја књ. јез.
- Р** *Раља / Раља, Раље* (270):
Радмир Симић 1919.
Вукосава Симић 1919.
Стеван Недѣлкович 1904, 2 разреда, има нових акц. али и експираторни.

- Мирџослав Живáновић 1924, причљив с понеким новим акц.
 Ра̀дослав Стáнковић 1926, брзо прича и лоша артикулација.
 Алeксáндар Милéнковић 1903, 4 разреда учио у Вр, лоша артикулација.
- Pa** *Ра̀јковац* (135)
 Дра̀гован Жў́јевић, 1932.
 Ра̀домир Томићевић, 1930, интеллигентан, добро прича; чест кановачки, али и краткоузлазни; наставак -ом.
- Pб** *Ра̀бровац* (90)
 Љуби́нка Ма́нић 1925, дуго е од јата изразито је затворено; кановачки и наставак -ом.
- Pд** *Ра̀ди́нац, Ра̀ди́нца / Ра̀ди́нце, Ра̀ди́нца* (90):
 Свето́лик Јовáновић 1922, 4 разреда, слабо прича.
 Слободáнка Лу́кић 1921, 4 разреда, муж из Мх, има утицаја књ. јез.
- C** *Се́левац, Се́ле́вца / Се́левац, Се́ле́вца* (360):
 Ду́шан Ма́ричић 1899.
 Драгџослава Ма́ричић 1919, има нових акц.
 Загџрка-Го́ра Ла́зић 1908.
 Зла́та Ла́зић-Талијáн 1912, из ВД.
 Жи́ворад-Жи́ле Ла́зић 1940, сви информатори добро чувају кановачки.
- Ca** *Сараџ́рци, Сараџ́раца / Сараџ́рац, Сараџ́рца* (180):
 Љубомир-Љу́ба Ма́рковић 1923.
 Кристи́на Ма́тић 1911, мати јој је из Кр.
- Се** *Сеџоне, Сеџона* (180):
 Пе́ра Младéновић 1924, 4 раз.
 Зо́рица Младéновић 1925, 1 разред, добро чува старо стање, с понеким кановачким и краткоузлазним акцентом.
 Вукџосава Јовáновић 1929, 3 разреда.
 Ду́шан Јовáновић 1923.
 Мирџослава Јáнковић 1925, рођена у В, 6 година била удата у Ву.
- Ск** *Скоба́љ, Скоба́ља* (270):
 Ми́лица Ивáновић 1921, 1,5 разред, има утицаја књ. јез.
 На́на 1908.
 Но́вка 1927.
 Ве́ра 1948.
 Милéва Ми́летић 1920, чува старо стање, али се појави и експираторан.
- СМ** *Се́ло Мла́деновац* (45)
 Ми́лан Ми́ма Младéновић, 1932, чест кановачки, делимично пренесен акц. наставак -ом.
 Милáнка Младéновић, 1936, чест кановачки, делимично пренесен акц. наставак -ом.
- Су** *Сува̀до, Сува̀дџла* (180):
 Лепџосава Ко́стић 1910, добро чува старо стање.
 Заха̀рије Ко́стић 1909.
 Јовáнка Мари́нковић 1911.

- Лѣнка Стојановић 1917, неписмена, слабо прича, има понеки нов акц.
Христина Стошић 1912, слабо прича, има понеки нов акценат.
- Т** *Трновче, Трновча / у Трновчу / у Трновчи* (180):
Светолик-Свѣта Танасијѣвић 1902, 4 разреда, био у разним одборима, браћа су му школована, воли да чита и пише, склон је редуцијама краја речи због брзог темпа говора, има кановачког у траговима.
Дѣвна Пāvлѣвић 1912, рођена у М, а с 1,5 год. донета у Т, неписмена, добро чува стару акцентуацију уз понеки нов облик, има изразито отворене кратке вокалае *о* и *е*, јасно прича.
- У** *Ћдовице, Ћдовица* (360):
Рѣса-Рѣђа Ћѣрђевић 1902.
Вѣра Ћѣрђевић 1938.
- Ш** *Шālинац, Шālинца / Шāлинац, Шāлинца* (180):
Стевāна Вѣчковић 1903.
Анђа Стефāнѣвић 1907, неписмена.
Живадѣнка Вѣковић 1934.
Рѣжица Ћлић 1912, на синов подстицај на моменте говори „бугарски“, артикулација слаба.

АКЦЕНТУАЦИЈА

1.0. Говори који се истражују припадају С-В дијалекту и њихов прозодијски систем карактерише се, у принципу, трима акценатским прозодемама (˘ ˘ ˘), с њиховим врло разноврсним територијалним распоредом и специфичним дистрибуционим карактеристикама, али и неким од новоштокавских солуција.

Иако је ово С-В дијалекат, у којем се по ранијим сазнањима нису очекивали краткоузлазни акценат ни послеакценатске дужине, ми смо их приликом преслушавања трака савесно и редовно бележили и тако утврдили да у западнијим пунктовима имамо делимично (не)пренесену акцентуацију. Ове наше резултате поткрепљују подаци из Кусатка (К) (Ивић 1959:398) и централне Шумадије (Реметић 1985:39–73), као и констатација проф. Ивића (1988:66) да се „местимично, и најчешће факултативно, преносе сви акценти којима је претходила дужина (*бра̄нӣла* > *бра̄нӣла*, *вуч̄е̄ӣе* > *вуч̄е̄ӣе* или *вуч̄е̄ӣе*), а дуж западне границе дијалекта има предела где се, без доследности, преносе и акценти у другим положајима (*се̄дӣ* > *се̄дӣ* или *се̄дӣ*, *ло̄ја̄ӣа* > *ло̄ја̄ӣа*).

У оквиру овог поглавља анализираће се судбина силазних акцената ван првог слога, акценатске целине с проклитикама и енклитикама, акценатован и неакцентован квантитет, двоструки акценат и дугоузлазни (или кановачки) на једином или финалном слогу.

Грађа ће бити разврстана по схеми проф. Ивића (1985:59–60).

СУДБИНА /˘/ АКЦЕНТА ВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ

1.1. Будући да се у већини говора са старом акцентуацијом /˘/ акценат помера с ултима, наш задатак ће бити да укажемо на резултате тог процеса и услове под којима он изостаје. У многим говорима овог типа ни медијални положај, нарочито иза ненаглашеног квантитета, није имун на померање акцената, те ће бити интересантно видети у којем је обиму тај процес присутан у нашем говору.

Будући да је територија коју испитујемо и раније одређивана као једно од подручја кановачког акцената, наш задатак је да утврдимо прецизан ареал и фреквенцију његовог јављања. Предмет нашег интересовања биће и /˘/, који многи истраживачи, истина с различитом фреквенцијом, ипак налазе у штокавским говорима са старијом акцентуацијом.

Краткосилазни на отвореној и затвореној ултими
иза неакцентоване краткоће

1.2. Осим у неколико посебних и факултативних случајева, померање /^h/ на претходну краткоћу доследно је у свим категоријама и свим пунктовима. Разлике се јављају у резултатима померања, који могу бити тројаки (" ' "). Грађу ћемо у овом одељку изложити према граматичким категоријама, будући да је фреквенција а и ареал кановачког акцента често везана на њих. Тако су у неким говорима⁶ примери типа *дошла*, *йошла* једини или знатно чешћи од оних који су везани за друге облике или врсте речи *жéна*, *она*, *могу* и сл.

Померање /^h/ йо К-Р обрасцу

1.3. По овом моделу, на наредном кратком слогу, у разним врстама двосложних и тросложних речи и облика с отвореним слогом, јавља се краткосилазни акценат:

а) *аа* > *аа*: *ора* (орак) Вн; *од брука* (бруха) Вн, *вѣша* (Гсг) Кр, *вола* (Гсг) В У, *гроба* (Гсг) Кр, *дрѣна* (Гсг) ВО, *дрѣша* (Гсг) Гл Ли СМ, *дѣда* (Гсг) П, *коња* (ГАсг) Бд Би В Вн Гл ДД Кр МК Мл Мх П Р Рд Са Су У Ш, *коша* А, *крѣша* Мх, *мака* Ш, *мома* Вн Го МП Мх Ос Са Се Ск Су У, *оца* Ба Бд В ВО Вр Ву Гл Кр Лг Ли Ло Лу МК МО МП Ос П Р Се Ск Т У Ш, *илѣка* Ву Др, *йосла* А ВК Вр Гр МК, *свѣкра* Бд В Кр Се У, *сноја* МК, *сѣйца* У, *йоја* ВО, *хошка* (Гсг) Мх; *момку* Вн, *оцу* Бд Ку, *на крају* Бд, *у рају* ВО, *у рѣду* Гл, *на сѣрају* А, *на сѣду* Гл; *коње* Бд Гр МО Ра С Ш, *коњи* Бд Вн Гл Кр Ку Ло МК МО Ос Се Су У Ш, *Оци* МК;

вода А Бд Би В Вн Вр Ву Гл Кр Ку Ла МО Мх П Рд Су Т У Ш, *даска* А ВО Ву Кр Р Рд С Су У, *деца* Бд В Вн ВО Ву Гл Го Ко Кр Ли Ло М МК МО МП Мх П Р Рб С Са Се Су Т У Ш, *жéна* Ба Бд ВД Вн ВО Гл Го Ду Ко Кр Ку Ла Лг Ли Лу М Мл МО Мх Ра Рб С Са Се Су Т Ш, *зѣмља* Бд ВО Ск, *зѣра* М У, *йгла* Мх, *кафа* Мх Р, *коза* Гл Ос П Р У, *коса* Бд Гр Ли МК Ск У, *лоза* Вр Ву Т, *магла* Ву, *мака* Бд, *нога* Бд Вн Ву Ос Се Су Т, *рѣса* ВО Вр Кр МК Р, *сѣрма* Кр Са, *сѣштра* Бд В ДД Ј Ла М Мл МК МО МП Ра Са Ск Су У, *слѣжба* Ко Мх, *снаја* Бд Вр Гл М МК П Су У Ш, Ј, *цвѣкла* У, *цѣкла* У, *чѣсма* Се Су; *жѣни* (Дсг) Вр Кр Мх, *зѣмљи* Бд С, *снаји* ВД, у *чѣсми* Бд; *асму* Ву, у *бѣрбу* Р, *вѣкчу* Се, *жѣну* (Асг) Би ВО Гр Ку МП Т Ш, *кафу* Ли Р Рб, *козу* (Асг) Ву Р У, *сѣштру* ВО Гл Го Кр МО Су Т У, *снају* Др Ку П У, *шѣшну* Гр, *чѣсму* Ла; *бѣрбе* (Нпл) Су, *жѣне* (Нпл) Бд В Вн ВО Вр Гл Го Гр Кр Ла Лг МК Рд Су У Ш, *йгле* (Нпл) Се Су, *козе* (Апл) Бд У Ш, *крѣфле* Го, *сѣштре* (НАпл) Бд ВО Вр Ву Гр Кр Р Рд Се;

бѣкче Су, *вѣсло* У, *дѣгме* Вн Гл, *кмѣсто* (кметство) Ло, *крѣче* Се, *рѣйсѣо* Вр, *сѣло* А Бд В Вн Гл Го ДД Кр Ли Ло МК Мл МО Мх П Р Ра Рд С Се Су У Ш, *сѣрће* В Се, *сѣйче* Ву, *сѣякло* Бд МК У, *шѣле* А В Вн Ку Ли МК Рд Се Су Ш, *чѣло*

⁶ Тако је нпр. у ерској зони централне Шумадије (Ремстић 1985:41), у Врачевом Гају (Ивић 1958:328) и код Биограчића (Ивић 1978:142).

далёко С Су, долёко Бд Се, колико Гл Ко Мх; дабџме А Вр Ко Ли МП Рд С У Ш;

в) *aä/ > äa/*: *äсвай* Гр Су, *бәрјак* Се У, *Бџжих* Бд Би В Вн ВО Ву Гл Ку Ла Ли Ло МК МО Мх П Р Ра Рб Рд Са Се Ск Су Т У Ш, *бџсиан* Вр М МК Р С Ш, *бункер* Др, *Васкрс* Гл ДД Ло Се, *дџрек* Ву Ло, *дџкаш* В Рд, *дџлек* МК МП Мх Р У, *Дџшан* Ву Ло, *дџшек* МК, *ђџвек* П, *жџвош* А Ба Бд В ВД Вн ВО Ву Гл Го ДД Ј Кр Ку Лу М Ос П Р Се Су Т У Ш, *зџмбул* Вн, *зџмбул* МК, *извор* Вр Кр Су, *исџок* Вр, *ја-сџук* В Вн Ј МК Се У Ш, *језик* ВО Ву Гл Гр Кр М МК П Р Се Ск Су Т, *јексер* Кр Ку Ра Са, *јелек* Се, *јечам* ДД Ли П, *Јџан* Ку, *јџрган* Вн Се У Ш, *казан* Бд В Вн ВО Гр ДД Ли Р Се Т У, *кајмак* В Мл Ра Рб Се Су Рд, *калем* А Ву Гр ДД Су, *кобац* Ли Мх П Су У, *колац* Кр, *конац* В Вн Гр Мх Ра П, *кујус* В Вн Го Гр Ј Кр Ла МП Мх Ос Р Рд Са Су Т У Ш, *лонац* Вн ВО Ву Кр Ку Ла МП Ос П Р Са Се Ск Су Т У Ш, *маслац* У, *Милан* ВК Бд Ло П У, *мџмак* Бд В Вн Ву Кр Ла Лг Лу МО Мх Ос Р С Са Се Су У, *џбор* Вн Ла Са Се Т У, *џлук* У, *џрај* ВД, *џшац* А Бд Би В ВД ВК Вн ВО Вр Ву Гл Гр Ј К Ко Кр Ку Лг Лу М МК МО Мх Ос Р Рд С Ск Су Т У Ш, *џшиор* ВО, *џширов* Бд Ву, *џцак* Би Бд МО СМ Т У, *јаџван* МК Р, *јаџмук* Се Су, *јаџшос* Бд МК С Ск Су, *јеџмез* Вн Рб, *јеџчаш* У, *јеџддер* Бд Гл, *јеџрез* Бд, *јеџшок* Би В Вн Ј Кр МО Ос П Се Су У, *јеџвац* Ск, *јеџшер* Се, *реџеиш* Мх, *сиџрек* (речкање) ВО, *сџнџер* М, *шаџбан* Вн, *шаџман* П, *шеџмель* Вн Ку МК Ос, *шеџрей* У, *шџчак* Вн Ј Кр Ла Т У, *џкус* Ш, *џнук* Бд В Вн ВО Ву Гл Ј Ко Кр Лу М Мл МО Су Т У Ш, *Ўскрс* А В ВД Вн Ву Ко Кр Ку Ла Ло Мл Ос Р Рд Са Се Ск У, *цеџменш* МК, *цеџмейш* П, *чеџкиш* А, *чеџкр* Ш, *чеџлик* МО, *цеџмйер* Вн, *шаџран* Рд, *шеџер* Ба Бд В Вн Гр Кр Ла М МК МО МП Мх Ос П Р Рд Се Су Т У Ш;

дрџмем МК, *са мџмком* Бд, *за џцом* Бд Т, *за сџџлом* Ск У;

бџгаиш Вр Ву, *јеџшиен* Се;

џанас ВО;

јеџдан А Ба Бд ВО Гл Ко Кр Лг Лу М МО Мх П Рд Ск Су Ш.

г) *aaä/ > äaa/*: *Беџград* Др Ла П, *берџшеш* Ву, *домџнин* Би Вн ВО Ву МК П Р С Се У, *качџмак* А В Ву Ос Р Рд Т У Ш, *коџџруз* А Бд Би В Вн Гл Ло МК МО МП Се, *коџџрус* Ш, *куџџруз* Ба Бд Би ВД Вл Вн Вр Ву Гл Гн Гр ДД Ко Кр Ку Ло Лу М Мл Мх Ос П Р Ра Рд С Са Су Т У Ш, *комунџзам* и *социјалиџзам* Ј, *комишџлук* Ла Ли Се Су, *јашиџног* Се; *живџџшом* В Вр Др; *завџџден* С, *исџџлџшен* Гн, *јеџреџивен* Др.

Неки примери су уврштени у ове групе иако имају дублетске форме *данџс* али и *данџс*, *једнџ*, *једџн* али и *једџн*. У нашој грађи једино у Исг. м.р. нема дужења пред сонантом, дакле тип *дрџмем*.

У говорима с непренесеним акцентима или с метатонијским померањем, у појединим облицима, као нпр. у Асг. или Дсг, аналошки, према *вџду* или *жџно*, могу се јавити ликови *жџну*, *жџни* (Стевановић 1933–1934: 3 и 1940: 119–120).

На основу изложене грађе и карте бр. 1 можемо закључити да се /^h/ јавља у свим пунктовима, а најчешће у: Бд Вн ВО Ву Кр Ку Лг М МК МП П Р Рд Са Се Су У Ш. Дакле, он је уобичајенији на северу, истоку и југоистоку испитиване територије. Његов северни ареал спаја га са стањем у Биограчићима (Ивић 1978: 141) и Врачевом Гају (Ивић 1958: 328), а источни и јужни с приликама у К-Р (Трстеник, Јовић 1968: 26; Ресава, Пецо — Милановић 1968: 295; Левач, Р. Симић

1972:48), Крагујевачка Лепеница, Вукићевић 1995:50, Чумић, М. Грковић 1967:125–6; Батовац: *оџа, сѣло, ишли, брзина, кљйус, оџац, качамак*, мој материјал) и рудничком поддијалекту (ерска област, односно околина Аранђеловца, Качер, руднички крај, горња Лепеница, део околине Горњег Милановца) Ш-В дијалекта (Ивић 1998(К):130). Овоме се придружује и говор Драгачева (Ђукановић 1995:88).

Чување /ʷ/ на ултимима иза крајикоће

1.4. На отвореној и затвореној ултими, а испред енклитике /ʷ/ акценат се релативно ретко чува:

а) отворена ултима: *оџа ми* отѣрали Го; *оџа би* те била П, *оџа је* била С, *оџа ће* д иде ДД, *оџа га* срѣли ДД, и *оџа га* убише ДД, *оџа је* лагали ДД, *оџа се* намѣстили ДД, *оџа су* пролазили Ли ДД, а *оџа су* дали пѣтла ДД, *оџа су* га заробили С, *оџа су* се љзели С; *одведи га* С; *ишла би* на ваџар Вр, *ишли смо* Су, *ишло се* по игранкама Гл, *нашла сам* крушке ДД; комунисти, бољшевици *како ли* се вичу ДД; *једва је* дошла ВО, *једва сам* отишла ДД, *једва сам* дотѣрала Лу, *једва сам* дошла Лу, а *канда ћеш* ти да божихуеш кот кљће Ло; свѣ би се они *међу се* покљали Лу, свѣ би се *међу се* почистили Лу; *нека га* Го М МО Рд, *нека е* Вр Гл Са, ај, *нека ме* Вр, *евѣ ти* дулѣци У, Лѣло, *евѣ ти* кљљч Вр, *евѣ ти* га кљљч У, *евѣ ти* пасљљ У, *евѣ ти* свиње У, *евѣ ти* је служавка У, *евѣ ти* тако У;

б) затворена ултима: *оџац ми* био јакo крупан чљвек Ли, *данас је* Мх Се, *дана(с)* се мљчим А МО Т, *дана(с)* су Вр, *ноћас је* радио МК, *ономад га* саранили Су, *ономад је* био ВД, *ошкљд је* ДД, *ошкљ(ти)* *ти* нема да доћеш МО, *ошкљ(ти)* *ти*? Бд Др С, *ошкљд је* то мањак! Т, *ошкљш сам* ја знао ДД, *ошкљ(ти)* се ја овако попрѣлам, сине У, *парадљј(с)* се прска Се, *садан је* господца војска Ли, *шаман сам* ја то покупила У, а *шаман сам* сѣла В, а *шаман смо* сѣли Се, *шаман су* јѣли Гл.

Грађа нам показује да је нешто више примера чувања /ʷ/ у отвореном слогу. Такође је евидентан мали број именица са старим местом акцената испред енклитике (*оџа ми*, *оџац ми*). Наведени акценат на последњем слогу чешћи је углавном код непроменљивих врста речи, које тај нагласак могу имати и ван енклизе, а неке се срећу и с /ʷ/ *евѣ*, *данас*, *шаман*⁷ и сл.

Судбина /ʷ/ иза краткоће, а у финалној позицији испред енклитике, различита је у нашим дијалектима.

Тако примере типа *ишла сам*, *греошљ је*, *оџац ми* и сл. срећемо и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:44), а *оџа је* у Жабарима (Реметић 1989:270–1). За неке староцрногорске говоре с метатаксом карактеристични су исти односи: *јѣси / јѣси ли*, *дће / оће ли* (Пешикан 1965:26). У говору пак Бјелопавлића (Ђупић 1977:64) померањем /ʷ/ с ултима на пенултими се јављају узлазни акценати *жѣна*, *зелѣна*. Ово померање изостаје ако се иза нађе енклитика *жѣна ми*, *зелѣна је*. Захваљујући енклитици, наведени акценат се нашао у медијалној

⁷ Овај турцизам по Шкалаћу (1979:599) има више фонетских и прозодијских ликова: *шаман*, *шаман*, (*шаман*, *шаман*).

Ку МК МО МП Ос Рд Се Т, *сѣстира* ВК Вн Го ДД К Ла Ло Лу Мх Ра Рб С, *сиџра* (Нсг) Су, *снаја* (Нсг) К; *шашина* Р, *асму* Ву, *у борбу* Вн Вр Ку Лг П Р С Се Су, *жалбу* ДД, *жѣну* ДД Др Кч Ли Ос С, *на игру* Го Др, *кафу* Бд В ВД ВК Вн Го Др Ду Ко Кр Лг Ло МО МП Мх Р Се Т У, *козу* Мх, *молбу* ВО, *у ираињу* Кр М, *сарму* ВД Вн Др МО Са Су, *сѣстиру* ВД Вн Ли Лу Мл МО Мх, *цвѣклу* Ла; *жѣни* Вр К МО, *у борби* Ло П, *на води* А Др Кч Ли, *жѣни* Ду, *на зѣмљи* Вл К Ли Лу Мх, *йо зѣмљи* ДД, *йо рѣси* Вл СМ, *сѣстири* Ло Мх СМ; *борбе* (Нпл) А Др Ку, *жѣне* (Нпл) ВД ВК Вн Го ДД Др К Ли Ло МО Ос С Ш, *на игле* К, *козе* (Нпл) Го Кч Ла Лу, *сарме* (Апл) Гл, *сѣстире* (НАпл) Гр Кр Ла МО;

мѣне А Бд Гл ДД Др Ко Ра Рб С, *мѣни* Ду Лу, *иѣбе* Др Ко С, *иѣби* Гл, *сѣби* Гр, *њѣга* А Бд ВД ВК Вр Гл Го Гр ДД Др Ду К Кр Кч Ла Ли Ло Лу МО Мх Ос Р Ра Рб Рд С СМ Су Т, *њѣму* А ВК Вр Го Гр ДД Др Ко Кр Кч Ла Ли Ло Лу МО Ос С, *ѳна* А Би В Вр Гл Гн Гр Др Ду Ли Ло Лу МО Мх Ос Р Рб С Са Т, *ѳне* Гл Го Мх Су, *ѳни* Бд Вр Гл Го Гр ДД К Кр Кч Ло Лу М МО Мх Ос С Ск Су Т, *моа* Др, *моја* Го Др Лу, *моѳ* А ВД Гл Лу МО С, *моје* Др К, *моји* ВК Гл К МО Мх, *моју* Др, *иѳвоје* Кч, *свѣга* Бд В ВК Гл Др Ду Кр Ла Ло Лу МП Мх У, *своје* С;

бѳса Вр Ла Лу Мх Рд, *бѳси* Вр Го Др Ј К Мх, *гѳла* Др Кч Рд, *гѳле* Т, *гѳли* Вр Го К Т, *гѳло* ВК Гр, *гѳлу* Др Ла, *дѳбра* ВД Гл ДД С СМ Т, *дѳбри* ВК Др Рб, *није* баш *дѳбро* ВК ДД Др Ду Су, *дѳбро* сам *жива* Ду, *мрѳив* Ло;

зрѳбли Ба, *дѳшла* Бд В ВД ВК Вл Вн Вр Ву Гл Гн Го Гр ДД Др Ду Ко Кр Кч Ла Ли Ло МО Мх Ос Р Ра С Се Ск Су Т У Ш, *дѳшле* Ос, *дѳшли* Ба Бд Би В Вн Вр Ву Гл Го ДД Др Ду Ј К Кр Ло Мл МО Мх Р Рб С Се СМ Су Т У Ш, *дѳшло* А Бд В Вр Гл Гр ДД Др Ла Ло Лу Мх С Т, *зашла* А, *зашло* МО, *ишла* А Ба Бд В ВД Вн Вр Го Гр К Лг Ли МК МО МП Мх Ос П Ск Су У, *ишле* ВО Ку Ли Рд Са, *ишли* В ВК Гл Гр Др Кр Ло Лу Ос С Ск Т, *ишло* А Вл Лу Мл МО Мх Р Ра Рб, *лѳгла* (лѳни) ДД Мх, *лѳгли* Гр, *лѳгло* А Ла, *мѳгла* В ВК Вр Гл Го ДД Др Ду Лу МО Мх С Ск, *мѳгли* Вр ДД Кр Ло Ш, *мѳгло* А К Ли Мх Т, *нашла* ДД Др Ло Т, *нашли* Бд В ВК Вн Ло Мл Ос С, *нашло* С, *иѳкла* Гл Го Лу С, *иѳкли* Ба ВД Др МО С Мх, *иѳкло* Ба, *илѳла* Ба ВД Гл МК Мх Рб Рд Ли, *илѳло* Гл МО Мх, *иѳшла* А ВД ДД Ко Ш, *иѳшли* ДД Др Ко Ло МК Ра Т, *иѳшло* Бд ВД ДД, *иѳшла* Гр ДД Др Рб, *иѳшли* Вл Гл Ло С Се, *иѳшло* Ли Ло, *иѳшла* Го Ла МО Р С Ск Т, *иѳшли* В Вр Го ДД Др Ла Ло Лу МО Ск, *иѳшло* В ВД Вл Вр Го Др Ј К Кч М МО Ра С Се Т, *рѳкла* (рѳни) А Бд Го ДД Др Ли Мл Мх С Ш, *рѳкли* К Мх С, *рѳкло* ВД Ло, *свѳло* (свести) ДД, *сишли* С, *снашла* ДД Кр, *сиѳкла* Ла, *ушла* В Ли, *ушли* Вр,

јѳсмо Др Рб, *јѳсу* Ра, *мѳгу* ВД ВК Вл Вн Гл Го ДД Др Ду Ј К Ко Кр Кч Ла Ло Лу М МО Мх Р Рб С Се Ск Т, *ѳну* Др К Кч С; *води* (императив) С, *иѳди* А ДД Ко Кч Мх С, *иѳте* ДД, *нѳси* (императив) Го Др, *иѳри* (императив) Др Ло МО, *илѳти* Др МО, *узми* С, *узни* ДД, *удри* С, *умри* Ду;

јѳдна А Би Гн Го К Кч, *јѳдно* Гл Го ДД Др, *јѳдну* Др К С, *јѳна* ДД, *јѳно* А Т; *ваѳда* Гл, *иѳшке* ДД, *скѳро* Бд ВД Вл Вр Го Гн Гр ДД Ла Ло МО Мх Т, *до скѳра* Ду;

б) *ааѳ* > *аѳа*: *живѳиѳа* (Гсг) А Вл Гр К Ли Лу С, *мрѳивѳаца* (ГАсг) Вл Ву Гл Гр Кр Се Су, *сведѳка* (Гсг) Др; *у живѳѳиу* Ду Лу Мл С; *сведѳѳи* Ло;

богáшто В ВД СМ, *врeйeно* А Вл Вр Гл Ла МО Мх Ос С Ск, *сирóче* МО Ос; *врeмeна* (Нпл) А Ву С Се, *онà дрeвeйша* Мх, *прeка дрeвeйша* (Нпл) Ду, *имeна* (НАпл) Лг Ск, *йлeмeна* (Нпл) Т, *чудeса* Рб;

бачeана Ос, *бeснóђа* Ос, *висина* П, *врyђина* Го Др, *госйóда* Др Кр, *грeйóша* Мх, *дивљина* СМ, *дубина* СМ, *дужина* Вр, *душeма* А С, *јакóйша* (јачина ракије) Вр, *кафана* К Мх Ск, *количина* СМ, *кривина* Р, *лейóйша* А Бд ВД Го Ду Ла Мх С Ск Ш, *магáза* (Нсг) А Гл Кч Мл С, *милина* Мх, *мудрóђа* А, *низина* Ли, *околина* Гл Го, *йарцeла* Ду Се, *йуђиáња* С, *скyйóђа* ДД Др, *слобóда* А Бд Гр Др, *Слобóда* ВД, *срамóйша* ДД Др Ду Кч Ли Мх Су, *шeжјина* Ву, *шойлина* Ли, *шойлóйша* А; *бачeану* ДД К, *бeлинy* Го МО, *главнинy* Ли, *дивљинy* СМ, *y дубинy* А, *y кафанy* К Лу МО С, *лейóйшy* Бд Гр, *магáзy* А Вл ДД Ла С Са, *мрснóђy* Кч, *околинy* ВД, *йарцeлy* Вр Ло Лу, *йольáну* К, *йростáйшy* МО, *y самóђy* Р, *слобóду* ВК Др Ли, *црнинy* В С, *чврстйинy* А, *шyйинy* Ли; *y једнóм лейóйшy* Ду, *y близини* А, *y кафáни* С, *y магáзи* С Рб, *на йольáни* С, *йо сировини* Кч; *бачeанe* (Нпл) Ос, *магáзe* (Нпл) Др, *йольáне* (Нпл) Го, *скyйóђe* (Нпл) Гл, *шáблeйшe* (Нпл) В, *шeшкóђe* (Нпл) Лу, *шyлyмбe* (Нпл) Др;

висóка А В ВК Др Су, *висóкo* А Ба ВД ДД Др С Су, *далeка* Гр, *далeкo* Ба ВК Вр Гл Го Др К Ли Мх С Ск У, *долeкo* Лу, *дибóкe* (Нпл) Р, *дубóкe* Кч, *дугáчкo* Р, *зелeна* А Ба ДД С, *йошйeна* Мх, *сирóма* Др Кр Т, *сирóйша* Др, *црвeне* Ло Мх, *црвeно* Ли, *шарeно* Кр Мх, *ширóка* А Ли С, *ширóкe* (Нпл) Ли, *ширóки* К Рб, *ширóкo* А Др;

бивeна Ла Мх, *бијeни* ДД, *донeшeна* С, *донeшeни* ДД, *донeшeно* А Ли, *завијeна* Ло, *заливeно* МО, *засйрвeно* ВД, *исйeчeна* Др, *набијeна* Др, *несашивeно* Др, *шивeно* Рб, *обивeни* В, *обувeна* Ло, *обучeно* Др, *исйлeйшeно* Рб, *ойлeйшeно* Др, *йободeни* С, *йокривeно* А ВК Вл Рб С, *развијeна* В, *разнeшeно* Ду, *речeно* СМ, *сакривeно* ВК Ло, *убијeно* ДД Др, *увијeне* В, *уйлeйшeно* А;

нe гoвóри Др, *довeди* С, *донeси* Гн Ло, *закóљи* СМ, *изнeси* Др, *йонeси* Гн, *зaйшóри* (императив) ДД, *набeри* ВК, *одгoвóри* Мл, *ойeри* Го Гр, *ойрóсйи* Кр, *йокóљи* Ло, *йомóгни* Го Ла, *ушóчи* Т; *йомóђи* Гл;

довeзли Ло, *довeла* Мх, *зabóла* Р, *зaйeкла* ВД Вр Го Ла Рб, *избóли* Др, *извeла* В ДД, *извeли* Ос, *изáйшла* Др МО, *изáйшли* Кр С Ш, *изáйшло* Гл Ј Кч СМ, *изйишла* Вн Го К Лу С, *изйишлe* Гр Ли, *изйили* В Гн К Кр Т, *изйило* Гр ДД Ли Лу Р, *изнемóгли* Ли, *исйeкла* С Др, *исйлeла* А, *навeла* Лу, *найишла* ВК ДД, *найишли* С, *найишло* Вр, *обйишли* Ло, *одвeзли* Ли, *одвeла* В У, *одвeли* ВД Го ДД, *одрeкла* Мх, *одрeкли* Мх, *оййишла* А Бд Вн Вр Ву Гл ДД Ј Ло Лу Мх Рд Ск Т, *оййишли* Бд ВК Вн Вр Гл ГнДД К Ли Ло Лу Мх Р С Т, *оййишло* А Т, *йовeла* Ли, *йомóгла* Др Ду П, *йомóгли* Др Кр Ли Мх, *йомóгло* Ба, *йрeзaзишло* Ск, *йрeвeла* Гр, *йрeвeла* ВД Мх С, *йрeвeли* Гл Др Кр С Су, *йрeвeло* С, *сйрeвeли* Ла, *убóли* Вр, *увeли* Гл, *увйишли* С, *уйишли* Вн Др, *ушeкла* ВК С;

нијeдну Гл;

дабóмe Гл Ко Су; *далeкo* Рб, *недалeкo* Го, *доскóро* Вр, *зabадáва* Т, *шoлицкo* А;

в) аѝл > аѝл: *бáрјак* Р Ра, *бйбер* Др, *Бóжйић* (хришћански празник) А Ба ВД Вл Вн Вр Гл Гн Го ДД Др Ду К Кч Ли Ло Лу Мл МО Мх Р Ра Рб С СМ Т У, *бóсйан* Гл Др Ли Р Рб Ск, *бyнкeр* Др, *Вáскрe* Др Кч Лу Ра Рб СМСу, *y Грчaц* ВД С, *дйрeк* А, *дyкайи* МО С Се, *дyлeк* Ли Мх Рб Рд С Т, *ђeрђeв* Ба Су, *eкceр* ВК Вл, *жйвoйи* А

Вл Вр Гл ДД Др Ду Кр Ли Лу Р Ра Рб С СМ, *жџиваџ* МО, *Јбар* Кч, *џвор* Вр Кр Су, *јасџук* Бд Гр Др Мх Рб С Су Ш, *језик* Др Кр Лу Р, *јексер* ВД Гн Ло, *јелек* Ба Ду Ра, *јечам* А Вл ДД К Ли Лу Мх Ос Ра С СМ, *јорган* Бд Се, *казан* А Ба В ВД ВК Вн Вр Гр ДД Др Ла Ли Лу Мл Мх Ос Р Рб СМ Ш, *калем* А Р СМ, *калкан* МК, *калуџ* Др МО Рб, *кесер* ВД Ск, *кобаџ* Мх, *коџу* СМ, *коџун* МО, *колаџ* Др Ла Лу Ра, *конак* Ла Ск, *конаџ* А ВК Гр Ду Кр МО Мх Р, *куџус* Ба ВД Вл Вр Го Др Ду К Ли Лу МО Р Рб Ск СМ, *курушум* С, *ланчић* Мх, *лонаџ* А Ба Бд В ВД ВК Вл Вн Ву Гл Го Гр Др Ду Кр Ли М МК Мл МО Мх П Р Ра Рб Рд С Ск СМ Су, *мајдан* СМ, *момак* А ВД Го Кч МО Мх Ск, *муруз* (Тако је говорила још прабаба информаторова и информатори с почетка двадесетог века) ВК Гн Кч, *обор* А Вн Вр Лу Мл С Ск Су Т, *ован* Гн МО У, *одбор* Лу, *одмор* Вл, *орај* ВД ДД, *оџаџ* А Ба Бд В ВК Вн Вр Ву Гл Гн Го Гр ДД Др Ду К Кр Кч Ла Ли Ло Лу Мл МО Мх Ос Р Ра Рб С Ск СМ Су Т У, *оџвор* К Ли, *оџкос* А Кч Ли С, *оџров* Вр, *оџак* А ВД ВК Гр Др К Кч Ли МО Ос Ск СМ Су, *џамук* А, *џаџван* Ба Вн, *Парлог* ВК, *џаџос* П Р, *џекмез* Рб, *џеџаџ* С, *џоздер* Ба Вл МК Мх С Т, *џокров* Ос, *џорез* ВК Вр Др Ла Ли С Ск, *џоџез* (потес) Бд К, *џоџок* А В Вл Вр Го Др К Кч Лу МО Мх Ос С, *џраџаџ* ДД Др С, *сџуџаџ* А К, *џаван* Др Кч Р Рб С, *џемељ* А В Гн Др Ла Ос Т, *џереџ* В Вр ДД Ла Ос Се Су, *џоџак* А Вн Го Др Ли Лу Р, *Турчин* Ли, *ћерџиџ* Др Ду, *џнук* А Вр Ву Гл Гр Др Ду Ј Ли Ло Мл МО Ос Рб Рд С СМ Су Т Ш, *Ўскрс* Вн Вр Го К Ла Ли Мл Мх Су, *фруџиџук* Су, *џабар* А В Го Ос Р СМ Ш, *џекриџ* А, *џелик* Т, *џивиџ* (плава боја) А, *џећер* Ба Вн Вр Го Гр ДД Ду МО Мх Рб С, *џнајдер* Гн; *долом* Вр, са наџшим коњом К Кч Мл Су, *са момком* Др МО Ск, *с оџом* Ду К Кр, *са свеќром* Мх; каџким тџи *доџром* С, *веслом* Ли;

боџаџ А ВК Вр Гл Го Ла Ли С, *главан* Вр, *го гоџиџ* Се, *доџкан* Др, *џиџан* Ли С, *џоџиџен* Лу, *рџав* Др, *џиџрок* Ло; *један* Вр Гл Лу;

г) *aãl̃ > aaal̃*: *ауџобус* ВК Го Лу, *Београд* ВД Го, *госџодин* Др, *домазлук* В, *домаћин* А ВК Вл Вр Гр Др К Лу Мл Мх Ра С Се СМ, *каранфал* ВД, *каџамак* А ВД Го К Мх, *кокуруз* Вр ДД Др Ли Лу С, *комуниџам* Се, *комиџиџлук* ВД Др, *кукуруз* А ВК Вл Ву Го Ду К Кч Ло Лу МО Мх Ос Рб С СМ Су Т, *Миладин* ВК Мх, *Милуџиџен* Вр Го, *мумуруз* Ш, *органиџан* ДД, *џаџењог* К Кр Ли Мх, *џараџнук* Ла, *раџаџиџ* В, *чорбаџлук* Ло, *џиџеганчиџ* Ск; *живоџом* ДД; *гологлав* Вр; *исџелеџиџен* Вл, *надуџен* К.

Кановачки акценат најчешће се јавља (в. карту бр. 1) у централном и западном делу испитиваног подручја (А Ба В ВД ВК Вл Вр Гл Гн Го Гр ДД Др Ду К Кч Ла Ли Лу МО Мх Ра Рб С СМ) и на истоку, уз Велику Мораву, само у неким селима (Ли Ло Ос Ск). Западни и централни ареал продужетак су стања у космајским селима централне Шумадије (Реметић 1985:42).

Из грађе се такође види да се он у овим пунктовима не јавља само у радном глаголском придеву типа *доџшла*, који иначе покрива целу територију, већ и у осталим врстама речи и граматичким категоријама (*вола*, *џења*, *џени*, *џену*, *њега*, *боса*, *једна*, *скоро*, *бивења*, *долеко*, *оџери*, *с момком*, *домаћин*). Такође се јавља и у двосложним и вишесложним речима са отвореном или затвореном ултимом.

Једна жена, која је доведена из Великог Орашја у Крњево, у кућу Станимира Стојановића, истакла нам је разлику у говору та два села: „Овде ма́ло ви́ше оте́жу, на приме́р ви́ка́ли те́ле. Кат сам до́шла, ту́ била́ једна́ ба́ба и о́на ка́же: — *Носи (!) куйус у њошок*. То је мога свекра мајка. Ово ми је свекрва, али њена свекрва. А ја носим купус у поток и док носим тај купус у поток, ја се сама смејем, смешно ми“. На питање да ли и свекрва тако говори, следио је одговор: „*Па и она некад овако, али њена свекрва још више*“.

На основу њеног исказа могли бисмо приметити да је кановачки маркантнији у именицама, будући да она овај акценат изговара у *куйус* и *њошок*, али не и у *носи* (императив). У време нашег испитивања у ВО кановачког готово да и није било (забележена су само три примера)⁹, а у Кр он није доминантан (чешћи су примери с краткосилазним), али је веома маркантан, будући да га је споменути снаха одмах перципирала. Истина је да је он предмет задиркивања и да је код неких информатора у процесу потискивања и прихватања новије акцентуације.

Међутим, у овој позицији у Бд најстарија генерација (1906. год.) чешће има краткосилазни, а средња (1921.) кановачки. На основу ове чињенице могли бисмо претпоставити да је кановачко дужење новијег датума и да се јавило под утицајем суседних говора.

Један од путоказа за тумачење кановачког дужења могле би бити секундарне предакценатске дужине у говору неких села (ДД Ду Го Кч Ли Ос С Т) са овим акцентом:

а) *ус кафѿ сам се навѣдила Го, о́на се одвојила Кч, до́бра је девојчица била Ве́ра С, ишлѿ сам ја Го, ишлѿ сам на прѣчес Го, ма ишлѿ сам Го, ишлѿ сам у Палѿнку Го, ишлѿ сам у Сарабѿрце Го, ишлѿ смо Ду Ли, ишлѿ се Ли, ле́гла сам ДД, ие́кли смо Ба; до́шо сам Ра;*

б) *довѣли га Ли, навѣле ме за њѣга Ос, ои́ишлѿ смо Ли, и́ровѣли би Ли;*

в) *момак ми дође Ли, сас момакѿ сам била Ли, и у́нук ми био Т, чо́век ми о́де Ли.*

Тако је према облицима *на́род је, би́ла сам* аналошки добијено *момак ми, ишлѿ сам*, а потом су резултати преношења кратког акцента били исти (*на́род, била; момак, ишла*). Тако Милан Могуш (1977:61) констатује да „кановачки акценат у чакаваца није дакле никакав штокавски утјецај, као што су мислили А. Белић и М. Храсте, него досљедна примјена правила о дуљењу вокала и регресивном помаку силине с наставачке море на посљедњу мору основе.“

Аналошке дужине у овој позицији познаје говор Галипољца (Ивић 1994:28–29) и шумадијског села Жабара (Реметић 1989:270).

У осталим кановачким говорима који немају ове секундарне дужине, требало би помишљати на аналошко угледање на примере с дугоузлазним (*и́ошок : на́род > и́ошок*).

О кановачком акценту у Хрватској писао је Мате Храсте (1957:59–74). Арел кановачког у Србији и Хрватској даје Ивић (1994:29–30), а у космајском реги-

⁹ У грађи Ивковића (из 1909:605–608), поред оних с /ʋ/ забележено је и неколико примера с кановачким: *дошли, изишла, прошло, у живѿицу, горски, зелѿну, ширѿко*, па чак и: *ожеднѿло воде < водѿе, жељно своје стѿре мајке*.

ону и у другим говорима северне Србије и јужног Баната Реметић (1985:44) у на-
помени 142. Овоме треба додати говоре централне Шумадије Реметић 1985:42),
осим ерских села, село Жабаре (Реметић 1989:270), Ђурђево и Велики Крчмар у
Рачи Крагујевачкој (Јовић 1960:180–181), Качер (Д. Петровић 1999:384–385),
Драгачево (Ђукановић 1995:91–93). Нашим истраживањима уклоњена је ограда
проф. Ивића (1988:67) да се кановачки „изгледа“ не јавља у Подунављу. Код По-
жаревца кановачки акценат прелази В. Мораву и у Батовцу се спорадично и фа-
култативно среће у примерима типа *оџишла, оџишли, једнога/једнога, кафа, ка-
фу, жéну* (аналогија према *ћерку* употребљено у истој реченици), *не могу, ширó-
ку* (само 1×, а више пута *ширòка, ширòко*), (мој материјал).

Померање /ʷ/ њо новошћокавском обрасцу

1.7. У веома обимном корпусу забележено је и стопедесетак примера с ме-
татонијским померањем /ʷ/ из финалне позиције:

а) аџ > аа: *òра* (орак) МК; *на во̀ла* МО, *о(д) дрèна* А ВО, *двѝ ко̀ња* Ра, *кр̀сѝа*
Ск, *мо̀мка* Гл К МО Ш, *òца* Бд МК МО Ос Су, *џòсла* Бд МО Ра, *свèкра* Су Ш, *сно̀-*
џа А Су, *сѝòла* А, *џòчка* МО Се; *џо вр̀ју* А, *на дрèшу* А, *на ко̀њу* Ло, *на кра̀ју* Гл, у
џа̀клу МО, у *џла̀цу* Су, у *џра̀вцу* Ку, у *ра̀ју* МО, у *ра̀шу* МО Су, *на сѝòлу* Гл МК; *ко̀-*
њи А Вр Су;

би́кче Ск, *ко̀нче* ВД, *мèзе* Лг, *òкно* А, *рèбро* Су, *сèло* Бд В МК Су, *сла̀џко* Бд
Се, *џèле* Гр МК Се Су, *оџ̀ сèла до сèла* Вр;

во̀да МК МО Ра Су Ш, *гòзба* А, *д̀аска* А К МК Се Ш, *дèца* МК МО Ра Су Ш,
жèна Вр МО, *ка̀фа* Бд, *лòза* К МК, *но̀га* МО, *р̀ђа* (Нсг) МК, *сèсѝра* Гл Гр Ра Ш,
сно̀ја Бд П Ш, *сѝ̀аза* Гл, *ча̀џма* А, *чèсма* Вр; *бо̀рби* МО, *сèсѝри* Гл МО, *сно̀ји* Ш;
жèну (Асг) МО Т, *ја̀рму* Ос, *ка̀фу* Рб, *на џло̀џну* МК, *рòсу* Вр, *сèсѝру* В Вр Су,
сно̀ју Ла П Ш, *џ̀уџбу* А, *на џо̀шку* Ку; *жèне* (Нпл) Вр Ду К Ку МО, *с̀арме* (Нпл)
Ск;

ко̀га Ш, *за мèне* Бд Вр Ј К С, *мèни* А, *мо̀а* МО, *њèга* Бд МК Р Ш, *њèму* Бд Мл
С, *òна* Бд, *òне* МО, *òни* Бд Вр К Ку, *òно* МО, *сèбе* Бд, *чèга* Ј;

дòбро Бд Го Р СМ, *мèсна з̀аједница* К; *јèдна* К МО, *јèдну* А Вр;
во̀зи Вр, *звòни* (императив) Р, *џди* Вр, *ко̀љи* Ло, *мèџи* А, *мо̀ли* Гл, *но̀си* П; *дò-*
шло Бд К МО, *дòшли* Ра, *џшла* К МО, *џшли* Ра, *џ̀екли* Бд, *џ̀елèла* Гл МК Су; *мо̀гу*
МО, *òдо* Вр, *òђу* Вр;

ва̀љда Бд МО, *јèдва* Бд, *св̀уде* Су, *скòро* Бд;

б) ааџ > ааа: *живòџа ми* Ра Рб, *мр̀џва̀ца* Бд; *врèџèно* Ј, *сирòче* МК; *бачв̀ана*
(башта) Вр, *бѝџк̀ла* (Нсг) Гл, *вѐџина* Ра, *вис̀ина* А, *вр̀уџина* Ду, *дивòџа* Бд Ра,
жив̀ина Ду, *ка̀фана* Вр Ду, *лѐџо̀џа* Бд, *џра̀џина* ВК, *џу̀џџина* Су; *жив̀ину* Су,
зим̀ницу Ш, у *ка̀фану* Бд Вр, *кр̀џину* Ра, *ма̀газу* А МО, *милѝну* Бд, *џо̀џòлу* Вр; *џо̀*
ка̀фани Бд, *на ма̀гази* Гл, у *џра̀џини* Бд Ра; *вр̀уџине* (Нпл) Ра;

во̀лику Бд; *дугач̀ка* МК, *цр̀вèна* Су, *ширòке* Вр;

да̀бòме Бд, *далèко* МО, *òна̀ко* Су, *џо̀лѝко* МО;

довела Ду МО, обишла Кч; донеси Бд, йомдзи Ло, извдлїе Ла Р; затїечена Вн, речено СМ, сакривено Су;

в) *ay̆l* > *āa*! : асфалїи Гл, бакар Вр, барјак К, Божїй (празник) Бд Гл Ј Су Ш, босїан Вр МК МО Ш, бубрек К, бункер Р, Васкрс Ра, венчиї МК, дїрек Ра, дукайї МО, дїлек МК, живоїй А Бд, зглобац (зглоб) Су, зумбул МК, извор Мл, јармак А, јасїшук Бд, језик МО, јексер Ра, јечам Вр МК Се, Јован ВД, јорган Р, казан МК Мл, кајмак А С СМ, ко̀нац Вр Гл, ко̀нчиї Гл, кїуус ВД Вр Гн МК МО Р Ра, лєйчиї Вл, лонац Вр, лїксуз Ла, Милан Бд Ку, обор Ш, одмор Вр Ко, о̀рај А, о̀шац К Ку МО Ра Рд Су, о̀шров Бд, о̀цак МК МО, йа̀ван Ш, йа̀мук В, йа̀шос Се Су, йоддер Ра Ш, йо̀йик К, йорез Р, йо̀шок Вр МК, йа̀бак Ш, йа̀бан Ш, шемељ Ду Ра, йереїй МО, йодчак МО, шїријер А, шїруйац Р, унук К МК МО, Ускрс А Мл МО Су, цемеїй Ш, цїмеїй МК, чабар Вн МК, чекиї ВД, чешир Су, човек А К МК МО, чок Бд, ца̀кчиї Са, цемїер Бд, шӗер Бд Гл Гр МО Су, шна̀јдер ВК МО Рб; са ла̀ком МО, са о̀цом Ра;

љуїиїй К, пун й̀нциїй МО; једног Го;
дана̀с Бд Гл МО, до̀цкан Су;

г) *ay̆l* > *āāa*! : ау̀дбус Бд, Беодград Вн МК Р Су, дома̀нин Бд МК Мл, кача̀мак МО, ко̀уруз Бд МО, ку̀уруз Бд Вр Ду Су, ко̀шишлук МО, раба̀цїлук СМ; са вреї̀еном МК, сла̀йком (ср.р.) Бд.

У овој категорији краткоузлазни акценат се јавља само код неких информатора и у неким селима. Међутим, његова фреквенција никада не прелази број примера с кратким силазним и кановачким. У неким пунктовима се уопште не јавља (Ба Би Ву ДД Кр Ли Лу М МП Мх У), у другима је он веома редак (В ВД Вн ВО Гн Го Гр Др Ду Ј Ко Ку Кч Ла Лг Ло Мл Ос П Р Рб Рд С Са Се Ск СМ Т) и плод је утицаја школе, мас-медиа, боравка у другим срединама, путовања и сл. У осталим селима (А Бд Вр Гл К МК МО Ра Су Ш) број примера се креће од 20 до 50. У њима, уз утицај динарских досељеника (Дробњаковић 1925:266–267; 1930:32), исто тако не би требало искључити ни утицај стандарда, нарочито у Ш, где није било придошлица ове струје. Судбину краткоузлазног акцента тешко је одредити у овој категорији, јер он алтернира са краткосилазним и кановачким. Право стање ћемо боље сагледати у осталим позицијама (*лдоїаїа*, *седї*, *седїм*).

За говор Левча Р. Симић (1972:44) констатује да су се нови (*гџра*) и стари (*вџду*) кратки акценат фонетски потпуно изједначили. Тон је код тог кратког акцента постао фонолошки ирелевантан и он се изговарао као експираторан, краткосилазни и као краткоузлазни. Сличну судбину има кратак акценат у трстеничком говору (Д. Јовић 1968:26–27), само што се овде реализује у две фонетске варијанте — као краткосилазни и као краткоузлазни. Овај други, дакле, нема фонолошки статус. На појаву ове алтернације утиче позиција акцента, артикулација вокала и темпо говора. Тако аутор каже да је краткосилазни испред или иза неакцентоване краткоће ближи краткоузлазном, а иза дужине углавном чува силазну интонацију. Такође је чешћи на вокалима *о* и *е*. У нашој грађи природа вокала није утицала на појаву краткоузлазног акцента, али зато јесте неакцентован квантитет.

Краткосилазни на отвореној и затвореној ултими
иза неакцентоване дужине

1.8. Померањем краткосилазног с отворене и затворене ултими на неакцентовану дужину добија се дугоузлазни акценат:

а) ајдуџи Вр, асија́ли Ло МО, багрења́ре Кр Ло, бакра́чи Вн ВО МО У, ба-
ло́нче Го, банде́ру Кр, баца́мо Гл, ба́шићу Ос Т, бе́да Ву Гл Гр Кр П Т, белан́це В
Су, белогону (вр. цвећа) Мх, бикербо́ну Рд, би́ла Би ВО Кр М Т У Ш, биса́зи Су,
богомо́љци Мх Су, бодемо́ Ба Су, бо́за ВО, бра́зда А Мх С У, бра́на А, брда́ци Гр,
брескв́ари У, бри́ца (берберин) Го, броји́мо В, бурја́на ВД, ваља́ри С, ња се венча́-
мо МО С, венча́ње МО Мх С, веири́ћи МП, да се весели́мо Бд, весе́ље Гл Др Мх,
ви́но ВО Го Гр МП У, виногра́ди (Нпл) Бд Вр Гл Др Ло У, вла́да Бд ВО, воћа́рстио
Се, вра́иша С ВО К Ск У, вршња́ци Бд М, из Вуча́ка Ш, у Вуча́ку Ву, ву́чи Гр, из Га́ја
С, у Га́ју С, гла́ва Бд Го Кр Ло Лу Мх Ос Се Ск Су Т, глазу́ра Гл, грабу́љче В, гра-
ди́нче Мх, гребена́мо Ск Ш, гу́мно В Др, да́да У, десна́ци (коњи) Ло, де́ише ДД Гл
Го Ла Лу Мх С Т У Ш, до деце́мбра ВО Го, дизги́не Ло, дизги́ни У, доброво́љци С,
Добродо́лци ДД, дову́кла У, ја до́ђо С, дозна́мо Ло, домаћи́нстио Гр С, донесе́мо
Ло, држ́имо ВО Гл Ло, дроб́имо У, жанда́ри (Нпл) Кр Су, живи́нче Гр М У,
жње́мо ВО Го Кр Т, жума́нце В Су, да се задрж́ише ВО, у заробље́ништио К, зва́-
ше М, зове́мо ВО Гл Гр ДД Ск, иде́мо Би Го ДД Др К Ла Ли Ло МО Ос Т, изву́кла
Гл Ли Се, изгребена́мо Ла МК, има́ња Го Т У, исйече́мо Ба В Лг Ло Ос Р Су У, ис-
йлеи́ємо С, јабука́ри В Ла У, ја́јца Ш, ја́рење У, ја́рма ВД Мх С, јеванђе́ље Мх,
кара́ши Р, керче Су, кикире́зи Се, клу́ја (Нсг) МО Т, на клу́ју Го Су, кова́чи Др, ко-
ве́мо ВО, кола́чи Бд Гл Го Кр Са Се Т У, ко́лца (Гсг) Кр Ск, кома́йи (Нпл) Т, ком-
ба́ји Го Гр, конди́ри Су, коњово́ци Ло, кои́лана (Асг) Вн, у ко́ју Го, кои́лићи Гр,
коча́ње Мх, кремења́рци (вр. пиштоља) ВО, крила́нче Т, крсти́имо Лг, крушка́ри
У, крча́зи В, куде́љку МО Се, кум́че Мх, ку́ји П, ис Куса́йка БД К, ла́ни Гр, ласи́а-
ри К Су, лейеза́ни Ск, ле́ска Мх, ле́чка Го, лимузи́на ДД Ли, лож́имо Ск, ложии́е
Мх, у Лозови́ку Ло, мани́ла В, меуна́мо В, мечка́ри П, момчу́љаци Кр, мршва́ка
(Гсг) Вн Ку, муља́мо Т, муља́ча (Гсг) Се, набодемо́ Ш, назе́бла Вн, обзо́ва Ба В
ДД Мх, обву́кла Т Ш, однесе́мо Мх, ожења́ри (момци пред женидбу) Гл, озе́бли
ВО, ољуши́и ВД, за ойкоље́ње Лу, ои́еше Бд, офанси́ва Др, очуи́амо Го, К, њамју́-
раши ВО, њанду́ри Т, њарче́нче Го, ње́ја (цвеће — пркос) ВД, њеи́лићи Мх, њече́мо
Бд В Го Др К Ла С Ск Т Ш, њечења́ци Би, њи́ли Ш, њи́љци Го, њласи́ари А, њлева́ри
А МК, њлеи́ємо А В Гл Го П Т У, њвачка́ши Ло Ш, њову́кла М Р, њомре́ше Бд, њо-
несе́мо У, њорасла́ Го Са, њошукли́ Ло, њочуи́амо Гр Ск, њреда́мо Ло, њрекруи́ачи
А, њренои́мо Го К, њреи́рэсли В, њроври́мо Мх Ск, њрода́мо Кр У, њро́ђе С, њрозé-
бло Ла, њро́ја ВД ВО Вр Го Мх С Са Ск Су Т У Ш, њросира́чи С, њуногла́вци У, у
Ра́љу Вн Р, у ра́нфли ВД, раи́арстио Се, ру́ка А Гр М МО С Су, сва́ја Ли Ш, сви́ла
ВД ВО Го Гр К Кр Т, сви́нче Др, свира́чи Бд ДД Др К Ла МО Ос У, сву́чи Мх, седи́-
мо Бд Кр Лг М Вн Мх Ос Се Т У, селан́це Ли, сеља́ци Гр Кр Мх Се Т, семе́нче (лу-
ково семе) Гл Мх, у сеи́и́ембру ВО, се́чи Ло, си́ћи Гр, што се сикира́ише Др, сики́р-
че У, сими́иши/сини́иши (врста бисквита) Го, сино́вче ДД, сирома́ка Др, си́ианце Ск,
и(з) Скоба́ља ДД Ос Ск, скрело́за Го, слама́ри А Гл, ко́ш Слобода́на Кр, Слобода́-

не Ко, ви се смејете ДД, о(ш) смрдљака У, сода Го У, солинци ВД Мх, у Солуну ВО У, сшабло ВО К, шо сшаринстви В, сшаринци (стари свет) С, сшојите Са, сшрица ВО Гр Лу С Се Су Т У, сшријамо С, субошари Ко Ла, сукно Ба Гл, сукњице ВД, сулундари Мх, за Талијана Т, шањири Вр Го Ли У, шарабица А, у шегле Мх У, шеренци Др Лу, шовимо Мх, шойимо Лг, шорбари (ситни лопови) Кр, шорбе У, шорбу А ВО Гл М Ос П С У, шрава А ВО Ву Др Мх Т У, шраву Се У, у шрећаце Гр, шрећаци Би В Гл Ла У, шрла (Нпл) ВО Ву, шрло А Го М, шрљамо Гл У, шрљаци У, шройари Мх, шрчимо Мх, шугла Ла МК, шуглу Мх Рд, шаја Т, шимане Мх, хоше В Су, хошенце ДД, у хошку једну Ли, уведемо Го, удићи (комадићи меса) МО, ужари Гл, узеше Бд Т, од ујца Вр, умемо У, унушра Мх, уиознамо Го, учуйамо МО, фазани К Кр Ос Ш, фијока В Мх, фишиљи Мх, шри фријаља Др, о(ш) цвешка Го, цврцани Кр Мх, цераду Кр, церица У, Циганчиња Ба, циглу Го Ло МО Мх С, Црногорци М, црношрба (семе бораније) В, цуцу (цушлу) Т, чайари Кр, чайарићи Мх, чеце С, чишамо В Вр, чорба В Ло М МО Са У, чуйамо Го Р У, цака Лу С, цакари А, цандари У, цаци Мх, шаша ВО Гл ДД К М Мх С, шашу А Го Лу П С Са Т, шангареја МК, шара Т, Шваба Гл Го, шешња Гл Гр М, шећераши Мх, шећерка (бонбона) ВД, шилци ВО, шира Вн Кр, шифоњери Го У, школци Кр, шо шљивару С, шри шшиајиња А, ош шумара (храст) А, шумци (партизани) Ба, шурাকা (Гасг) ВО МО, шураци Т;

б) авијоном М, з астијалом Ву, банак А, баруш Мх, бензином Т, богомљац Мх Рб, брајанац В, бријачом МК Ра, брлог Ли, буразер Су, варош Вн М, вашиар Вр Гл Го ДД Кр Ку Ла Ло Лу Мх Се Т, венац А Вн Кр Ку Ли МО У, за воланом Ко, црни врањак МП, гареж А, горак П, грашак Ба ВД Вн Др Ко С Се У, грашац Т, гредель А ВД ВО К Кр Ли Мх С Се, грровер (храна за пилиће) Са, девојчурак Го, дренак Ла, з дућаном ВО, ћерам Вр К С, ћулашак (вр. цвета) Бд, ждрѣбац Су, забран Бд В Лг Лу, завршешак ВО, закон ВО Кр Р С Се Т, зајай У, зајис Вн Ву Го К Ку Мх У Ш, зајиш Р, засшруг Вн ВО С, зашвор ВО ДД К Кр Ку Лг М С У, зешин Гл Гр Др Ло П Т, зешин А ДД Ко Ос, са имањом Го, јарам А ВД ВО Ву Кр Лг Р С Се Су У, јединац Го Гр Ос С Са, јунац К Ли, с камионом Ск, квасац А Ба Гл Го Др Ку Ло МК Р Рд Су Т, с квасцом Бд Се, кецељац (шивена кецеља) В, Кленовац Вр, кључом Мх, са комбајом Бд, кошцом Го Кр, за косачом Лу, Крњевац Кр, са Крњевцом С, кукољ А В М МК, Кусадак Мх, лагер К Ку Ли Ло, ладан У, ланац Ву Кр С У, левак Ск, лейширак У, с лошаром МО, мамак Т, масан У, мељачом МК, милицајак Гр У, миран М Ос, могућнос Ли, могућан Ос Ск, моравац Др, мрсац (период кад се не пости) Се, мућак Ос Ш, народ А В Вн ВО Ву Гл Го Гр Кр Ку Ло Лу М МК Мх Ос Р Рд Се Т У, насшуй В, начин Го ДД Т, Немац ВО Др Кр Лг Ли Ло Су У, шод Немцом Лг, ножом Ла Ло МК, шеришун Кр МК Се, шесац ВО Гл Др Ли МК, шешак Бд Гл Гр Др Ли Лу С Са Се Су Т, шешком Т, шилеж Вн МК Мх Са Ск Т, шилљак Го, шишишом МП С, шлавеж Гл, шолог А Го, шопоглавац В, шойис К, с шойом Го ДД, шоседак Мх, шрашак Го Гр М Мх Ос П У, шребранац В, шревез Мх, шрешрес Др, шрешес В ВО Го Кр МК Ос Се У, шришлос Су, шршод Р Т, шршор Вн Кр Лг П С Т У Ш, шроцей Ск, шрушом ВД, шрушом Бд ВО Вр Гл ДД Ло Лу Се Т У, рашањ ВД ВО М МК Т Ш, рашмак У, рашред ВО Кр Лу Са Ск Т У, рашад Са, рашшус

са старијом штокавском акцентуацијом. За илустрацију навешћемо само део веома обимне грађе:

у абала¹⁰нџу Ло, акрѣи У, акчи^е Ла, акчи^{је} Ко, айерџсали Бд, айерџше В, Арнаџи^и Ло, Бадљѣвица МО, у Бадљѣвици Бд, баскѣје Др, башиџалу^{ци} У, из Беогр^ада Гл Др М МО Се У, беши^{ка} К МК Се Ск У, бога^{ђи}и К, богом^оља Гл МО Мх, око Бож^ића А Бд В ВК Ву Гр ДД Кр Ли Мх Рд Се Су, о Бож^ићу В М Мх, бор^ио се К, брд^ила С, бур^умак¹⁰ Го Су У, у ваљ^ару Ј, варз^ило Кр, варљ^ача В, Васк^рса Др, ведр^ица Ву МО, везач^ицу Се Су, венчан^ица (греда) А, вер^иге Рб Се У, видр^ице Бд, вино^град Ба В Го Др К Ло МО МП Мх П Р Се Су У, водур^ина Т, воћ^евина Ку Ос У Ш, воло^ви Ду Ј Мл врач^ара К С, врш^ача Гл Ј МК У, са врш^ачама В ДД, вуновла^чаре Вр, у вуру^нам Бд, загр^ица А, гвож^журине У, глав^чина К, гов^ече^иа Ло МО, гон^ила Ку Се, го^идово А Бд Гл К Ло МО Р У, граб^уља В ВД Ра, град^ина ВД МК МО, гребен^ару А П, гу^гу^йке МО Су Ш, Дал^ибора Бд, о дан^иши^нци Бн, Дан^ица Ба У, да^чица А Т У, дво^јица К МО С Т У, дел^ја Др, дома^ђина А Ли П Рд С У, Драг^дслав Мх, дра^нгу^ли^{је} Су, дрљ^ача В ВД К МО, с јед^ном друг^ар^ицом ВК, у Дуб^они Ду, дук^аше ВК Мл, дул^ека Мх СМ, дул^еч^ара Су, жел^езнич^ар Мл, жен^ио Би Вн, жей^варе Кч МО, забол^ело га В МО, забор^авила В Гл Го Ко МО Мх П Рб Се Ск У, загор^ешина А, зад^есило га В, да се зал^еби СМ, зал^ожим МО У, зай^арим Ла МО Рд Се, зай^ршимо Вр, зароб^или Ку, заф^ркно Гр К, заш^инем У, зеш^ињачу (флаша од 2 л за зејтин) Го, изб^егли Бд, извук^ем МП, изл^азили К, изл^азу Ко, изл^омим В, изм^ешо Ло, шљ^аде П, шљ^аду ВО Ко Ку Р, им^адемо Бд, иско^йау Бд, искал^емиш Р, ис^йра^ђа Ло, ис^йра^ђали Кр, ис^йр^ужила Бд, ис^йан^чао Ко, ис^йри^њу ВД, ја^рб^ица К, ја^рме^њача К, јас^иџке МО, јас^иџуци Рб, јас^иџч^аре Гл Ду Ли Р Рд, јур^ња^вина Бн, ка^јмака Рб, кала^вура (водир) Ј, кален^ице Т, кам^арила Гр Др Кч, кам^ари^ше^{мо} Ло, камен^ичарка (врста грожђа) Го, ка^йар^исали В Се, у кар^иулу Р, кар^уце МК, кас^аин У, кас^ије Ду, кафе^џија Су, ке^чља В Др Ло МК МО, кид^исало У, ко^жусе/ко^жуве Рб, колени^{ка} МК, кол^иба Ба Бд Гр Ло, ком^ушке Гр, ком^ије Бд К Ко Ло Су У, ис ком^иш^лука В ВД Кр Т, кон^ой^ац Ба Мл, кон^ой^а Кч, ко^йа^нциу МК Рд, ко^йач^ица Се, ко^йр^иве В, кор^ишо В Вр МК У, косач^ица ВО Вр Гр Кр Лу Р, ко^сило се Ба ВД Вр Гр К Ла МО Р Рд Т, ко^чица П Се Т, ко^шља Гл К Кр Кч Ли Ло МК Рб Се Ск Су У, кр^ма^ча Вл Вр Ву Гл Гр Мх У, кри^ењачу С, крс^иџачу П, крс^ина ВО С, куд^ељу Гл МК, ку^жљика (кочањ) Су, ку^ку^вија МК, ку^ку^руза (Гсг) Др К Ла С, ис Ку^лича Ку, куму^ша^вина Се, ку^йса А В Са, ла^жа^ру Ду, лей^иње Ба В МО, ли^иџа В Др Се Су, лис^ица К МО Ос Се Су У, лис^ичина (врста грожђа) Ла, ло^жи^ли В Мл, ло^йар^ица Мл, ло^йа^иа ВО МО Се Су У, лубен^ице В К Ко, лум^иџу Мл, ма^ка^зама Бд, ма^ка^зице В, ма^рама Вн Ј Кр МП Рд Су Т, у ма^ра^ми Бд, мей^ала Др, мей^анисало се МО, мей^ула Др У, меш^аица МК, ми^љевина (врста биљке од које се правио квасац) Вн, мира^џица В, мирод^ија Р, млеч^ика Ла Р, мо^шикама В ВД ВО

¹⁰ У корену ове лексеме налази се турска реч *birun* „шиљак“ Шкаљић 1979:156, в. под бурунлије. Иначе, у РСАНУ има два фонетска лика *бурумак* и *бурунак*. Има и више значења која су ипак у складу с кореном: мања гомила земље, хумчица; оака, кућица; гранична или гробна хумка. У нашем говору ова реч означава обично оака, кућицу у којој је остао корен посечене кукурузовине или сам корен са земљом.

барјаце Бд, *барјаци* Бд В, *баџала сам* МК, *бежанија* Бд, *са бежанијом* Бд, у *Београду* МО, *блашара* Бд, *блокови* Гл МО, *богаћи* Бд МП, *богаћи* Бд, *Богородице* М, *очи Божиха* Кр, *са Божихом* Бд, *боранију* Др, *бурањича* МО, *брдила* Вн Р, *брездущини* Ла, *бубрези* Ла, *са буклијом* Бд, *буљуне* Вн, *варјача* МК, *ваистину* Вн, *вѣдрицу* МО, *везачицу* Ра, *везује* Бд, *везуем* Бд, *око Госпојине Велике* Ос, *велики* ВД ВО Т, *на Велику суботу* Лу, *вѣчеро* Бд, *вѣчеру* Бд МО СМ, *викендице* У, *виноград* К, *водили* Бд, *вѣзиле се* Бд, *вѣлеле* Бд, *вѣлели* Бд, *вѣлови* Бд, *на вѣрѣштини* Мл, *вршачицу* Ла, *вршача* Ра, *вунена* МК, *вунене* Бд Су, *вуруне* Бд, у *вуруну* Ду МО, *за ма̀ло гажџије* (комп. од газда) МО, *гара̀ви* Бд, *гво̀здена* ВД, *гибаницу* Бд, *го̀веда* МО, *го̀ведина* Вл, *го̀ворим* В Ло, *го̀ворио* Бд, *на гра̀ници* Ра, *Грчанин* Гр, *да̀нашиње* Бд, *да̀скама* Бд, *дво̀јица* Гл Ло, *дево̀јака* Бд, *дево̀јчица* Гл Гр С Ш, *са дѐцама* Гл, *дла̀нови* Ск, *до̀вела* МК, *до̀зво̀лио* Р, *дома̀ћина* Бд Се, *дома̀ћица* Бд, *до̀носи* Ло, *до̀рећују* Су, *до̀рџак* Бд Т, *до̀сѣлио* Ду, *до̀шао* К МО, *др̀вене* Бд, *др̀шеви* Ли, *др̀љачу* Бд Мл, *дру̀гарице* Ј, *дру̀кшице* Го, *из Ду̀боне* Бд, *ду̀диње* Се, *ду̀каша* Ло, *ду̀каше* Бд Ск, *ду̀леко* РБ, *Ду̀шане* ВО, *жѐшили се* Са, *жѐнио* Бд, *жѐшвару* Ра, *за̀бележио* Ра, *за̀боравио сам* Ло, *за̀дужујемо* В, *за̀кисну* Бд, *за̀клали га* Др Ш, *за̀коље* МО, *за̀мисли* Ло, *за̀мислише* В, *за̀ноћим* Бд, *за̀йосли* Бд, *за̀рашило* Бд, *за̀йвори* МО, *за̀усѣвише* Бд, *са иг̀лама* МО, *иг̀рају* Бд Гл К, *иг̀рау* Ло МО, *иг̀рали су* Гл, *идише* Бд МП, *да с изва̀ди* МО, *изво̀ра* Мл, *ја̀ сам изг̀убио* Кр, *изг̀убу* Ло, *издѐклемуе* Ло, *изишао* М, *измерим* К, *има̀ла сам* Бд Гл МО РБ Су, *има̀ли смо* В К МО, *има̀ло* Гл К, *имѣвину* Р, *искљ̀учуе* Р, *да с исѣнѐмо* Бд, *исѣише* МО, *исѣро* Бд, *исѣрли* В, *ишао* ВК МО, *јасѣуци* Бд, *језиком* Ра, *јефѣињини* ВК Вр, *јорганѣица* Ло, *јунѣица* Вл, *казанѣица* Ба, *кајмака* Ј, *калабура* (водир) Ра, *калуи* П, *камарѣица* А, *канѣарѣица* ВО, *канѣларију* Р, *каубичка* (хаубичка) Ло, *кашике* Бд, *кеѣље* Бд, *кисело млѐко* МК С, *кмѐшови* Т, *ко̀билу* Ду, *ко̀лачићи* Гл, *ко̀ленима* Ло, *ко̀либа* МО, у *ко̀либе* Бд, *ко̀либи* Бд, *ко̀муниста* ВО, *ко̀мунисти* Ба Гн Кр, *ко̀миније* У, *ко̀ноиља* Бд, *ко̀ноиљу* Бд, *ко̀йала сам* Ш, *брес ко̀йачице* Ду, *ко̀йрива* Ра, *ко̀рѣицу* Т, *ко̀сили* МО, *ко̀шуља* С, *ко̀шуље* Бд, *кра̀јевима* Гл, *крѐвети* Бд ВД, *Крѣстиове* Лу, *крѣстили* Гн, *крѣсноше* Бд, *кру̀йница* Ло, *кру̀йније* В К МК, *кру̀йније* А, *ку̀дељицу* Ра, *ку̀кови* Ли МО, *куку̀руза* Бд Ду Се, *ку̀йашило* Су, *ку̀йуемо* Ло Р, *ку̀йују* Ду Кч, у *ку̀йици* Гл, *ла̀кишица* РБ, *ла̀йѣицицу* ВО, *Лейосава* Бд, у *ливаду* Бд, *лиѣица* МО, *лиѣице* К, *личница* В, *ло̀шии* В, *љу̀шиѣице* А, *ма̀јкало* ВД, *ма̀ницу* Гл, *ма̀йори* М К, *машиново̀ђа* Ко, *мѐкиње* МК, *мѐшула* ВО, *мѝлија* Ра, *мѝришу* С, *младо̀жења* Бд, *млаѣици* МО, *мо̀крио* МО, *мо̀мачко* Гл, *мо̀йѣицице* Вл, *му̀зика* ВД ВО Гл Ла Р Ш, *през му̀руза* Кч, *на̀бере* Бд, *на̀йраву* Бд, *на̀йредан* Вр, *на̀йунио* Ло, *на̀рећује* Р, *начѣтио* МО, *науѣио* Гн, *педељу* Ду МО, *по̀д нѐкѣицама* С, *Немачка* Вр, *немачко* С, *пейисмена* Т, *нѐйријаише* Го, *но̀сила* Бд В, *но̀сили* Гл МК МО, *но̀ћили* Ку, *њѐгова* МО, *обере* К, *обѣлази* МО, *обичан* МК, *обично* К, *обога̀йили* Бд, *обрѐцнеи* Бд, *по̀ дво̀ма мо̀јима* Лу, *о̀вome* Ву, *оглѐдало* Бд, *о̀дбора* К, у *о̀дбору* К, *о̀двео* МО, *о̀дличан* МК Су, *о̀жѐнио* Кр, *на о̀клицу* Ли, *о̀којам* Бд, *о̀којамo* Бд, *о̀кречене* Бд, *о̀луци* Се, *о̀мла̀дина* Р, *о̀мркнем* Бд, *о̀нима* Рд, *о̀нога* Бд, *о̀йасала* Бд, *о̀йко̀љен* Лу, *о̀раје* Бд, *о̀реже* Бд, *осва̀нуло* Ку, *о̀сећа* Вр, *на о̀снову* Гл, *о̀снуеи* Т, *о̀сусѣо* Ос, *о̀йишили* Ку, *о̀йишо* Бд Ј Ло, *о̀йшкоса* А, *о̀йшраишм* Бд, *о̀ћеду* Ла, *о̀ћемо* Су, *о̀чево* Р, *о̀чѣстили* Бд, *о̀ѣкао* МО, *о̀па̀ица* Бд, *о̀пѣрика* ВД Ла, *о̀парадеда* Бд, *о̀парахица* Се, *о̀пѣица* Ло, *о̀е-*

ва̀чица Бд, *ѝекмеза* Кч, *ѝелцери* МК, *ѝечена* Гл, *ѝеченица* СМ, *ѝешице* МО, *ѝикџи-је* В, *ѝилеће* Ј, *ѝилићима* Ра, *ѝласџика* МК, у *ѝлекове* Ба Ду, *ѝлекови* МК Су, *ѝоарају* Мл, *ѝобегла* Бд, *ѝобега* Бд, *ѝовукуе* Р, *ѝогазим* Бд, *ѝогвирује* Ла, *ѝогино* Бд Ду Ло, *ѝодварак* МК Рд, *ѝодложи* Ло, *ѝодзнаје* К, *ѝокајати* Ло, *Покладе* МК, *ѝоклали* Ла, *ѝолаженик* Бд Мл, *ѝолажењик* Бд Рб, *ѝолази* Бд, *ѝолиџика* Ло К, *ѝоломила* Бд, *ѝоњаве* Бд, *ѝодојани* Ла Р Су, *ѝодови* Бд, *ѝодустии* МО, *ѝодустиило* ВД, *ѝоручују* Ла, *ѝосао* МО, *ѝосласџичар* Р, *ѝосолила* Бд, *ѝосџаља* Бд, *ѝосукња* В, *ѝоџера* МО, *ѝоџочаре* Бд, *ѝоџреџио* Вл, *ѝоџао* МО, *ѝоџиџенији* Ра, *ѝоџиџењија* Бд, *ѝрангије* У, *ѝрашчара* Ра, *ѝреврће* К, *ѝрејеченицу* Ла, *ѝреџури* Бд, *ѝреџурила* Гл, *не ѝризнаје* МО, *ѝрџијајем* Гл, *ѝролазу* Бд, *ѝројали* Ло, *ѝројао* Бд МО Рб, *ѝросиоци* Бд, *ѝросијам* Ш, *ѝроџеро* Бд, *ѝроџевина* Бд, *ѝрџицу* В, *ѝуркача* (врста шљиве) Ра, *ѝиџеницу* Се, *ѝа се рабаџијало* СМ, *разболео* К Р Рб, *ра̀кија* Бд Гр, *ра̀кови* ВО, *ра̀није* Ба Ра, *ра̀њије* МО, *Ра̀нисав* Бд, *ра̀сџури* Бд Вн, *рѐбра* Ли, *ро̀дила* Ду Ла Ло МК, *ру̀кунце* Бд П, *ру̀чице* К Ли Мл, *са̀крили* Бд, *са̀лџеџо* МО, *са̀ндуци* К, *са̀нџи-меџара* Вн, *са̀радник* Ра, *са̀рањују* Бд, *са̀рмице* Т, *са̀чекала* Бд, *свѐџицу* СМ, *свѐшџау* Ло, *свѐлао* К, *сѐдели* В, у *Сѐнаји* Бд, *сѝграју* Бд, *сѝгурњии* Ло, *сѝкирао* Бд, *сѝровџије* Кч, *сѝродџије* Бд, *сѝџиџије* В, *сѝџиџии* В ВД, *сѝџиџије* МК, *сла̀бије* А, *сланина* МО, *слободњије* Бд, *сло̀мише* Ло, *сна̀бдели* Др, *са сна̀јама* Гл, *сно̀јове* МК МО, *Со̀џије* Ло, *Ср̀бија* К Ло, *ср̀чани* ВК, *са сџѝаклеџом* Рб, *сџѝари* Бд К, *сџѝарију* Бд Ра Рб, *сџѝдлове* К, *сџѝдлица* МО, *сџѝрњика* Бд Гр, *сџѝроџији* Ра, *сџѝдија* Вр Т, *сунцокреџи* МК, *џа̀њирачу* Бд, *џа̀рабу* Лу М Са, *џѝворови* К, *око џѐжине* Ду, *џѐкничар* Вр, *џѐјсија* МО, *џо̀јџие* В, *џр̀буси* Р, *џр̀бусима* Бд, *џр̀говац* МО, *џр̀дојица* С, *учи џѐ Тро̀јице* Бд, *на џѐраמידу* Бд, *џѝрилицу* ВО, у *џо̀шкове* ВД, *џу̀јо-ви* МК, *џреко џу̀јрије* Кч, *убивѐна* Бд, *убио* В, *ува̀џили* Кч, *у̀годимо* Бд Су, *у̀греје* МО, *у̀дарим* Гн, *у̀зимаш* Бд, *у̀змиџе* Се, *у̀лази* Бд, *у̀мела* В, *у̀мео* К МО, *у̀мире* Бд, *у̀молила* Вн, *од у̀мора* Се, *у̀ниџиџили* Се, *у̀носимо* Бд, *у̀нука* Бд Ду МО, *у̀нуче* Бд, *Ускрса* А Мл, *у̀сиџа* Ву, *у̀чила* МК, *у̀чиџељ* К Ло, *за у̀чиџеља* К, *у̀чиџељка* А, *у̀џао* К, *у̀џиџеџевину* Гн, *у̀џѝроџили* МО, у *фа̀брику* Ла Р, *фа̀милија* Бд, *фѝјакѐри-сџа* Вр, у *Фра̀нцуској* М, *фу̀руне* Ла, у *фу̀руну* Гр Ла Ло, *цвѐџају* МК, *цџѝеле* МО, *црѐјуљу* Ј Рб, *ча̀џмара* Бд Мл, *ча̀џмаре* Бд, *чѐканац* МК, *чѐкиџом* Ла, *чѐјови* ВД, *чѐџворица* Р, *чѐџири* Бд В Го МП, *чѝвија* У, *чѝвије* Бд, *чланирину* К, *чу̀јала* Лу, *џѐмџери* П, *Шва̀бице* Бд, *џѐџера* Бд Ра, *џѐџером* Бд, *џѝдореџи* Бд, *џѝџрикаћу* МК, *џумѐџине* К.

Краткоузлазни акценат, неуједначене фреквенције, забележен је у овој позицији скоро у свим пунктовима. Не јавља се једино у ДД Лг Мх, а у А Ба Би Вн Вр Ву Го Гр Др Ко Кр Ку Ли Лу М МП Ос П Рд С Са Се Ск Су Т У Ш број потврда не достиже двоцифрену бројку, што би могло сугерисати да је он овде унесен споља или да се у неким од ових села (А Вр и др.) јављају остаци динарске струје.

Овај акценат се најчешће јавља у Бд (134), МО (53), К (35), Ло (35), Ра (36), МК (26), Гл (22), В (21), Ла (17), Р (16), ВО (13), Ду (12) и ВД (11), углавном у западним говорима испитиване зоне (в. карту бр. 2). За све пунктове, осим Бд, можемо констатовати да су примери с непренесеним акцентом уобичајенији и бројнији. У наведеном пункту краткоузлазни акценат је скоро три пута учесталији, што заједно с динарским пореклом становништва (Дробњаковић 1925:270) ука-

зује на његову аутохтоност. Овome у прилог треба додати и податак да код најстарије и средње генерације доминира краткоузлазни, за разлику од најмлађе, код које су обичнији и чешћи примери с непренесеним акцентом. Аутохтоност му се не би могла оспорити ни у осталим селима у којима је динарски елеменат знатно заступљен. Једино се краткоузлазни акценат у МК и Р може сматрати новијим импортом, због незнатног присуства динараца у првом и њиховог потпуног одсуства у другом (Дробњаковић 1925:266–267).

У К је још Ивић (1959:398) утврдио факултативно јављање краткоузлазног акцента. Говори централне Шумадије (Реметић 1985:45–51) на југозападу имају пренесен акценат (*йџока*), на крајњем североистоку у основи се чува старо сатње, а између се јављају и једни и други облици. Слично је стање и у говору Биограчића. Само су у Железнику, Жаркову и Рушњу 5–6 пута чешћи примери с непренесеним акцентом, а у осталим селима нова акцентуација или претеже или је сасвим преовладала (Ивић 1978:139). У Чумићу, по једним истраживачима (Барјактарев и Д. Јовић, в. код М. Вукићевића 1995:59–61), краткоузлазни акценат је познат том говору, а по другима (М. Грковић 1967:111) није. У Качеру (Петровић 1999:384) је уобичајено *йџок*, *џица*, *лејџа*, али *йџока*, *џица је*, *лејџа ће* итд. У Батовцу (мој материјал) код најстарије и средње генерације спорадично се срећу примери с новим акцентом: *армџника*, *гџово*, *Јване*, *илџено*, *йџилице*, *йрекрџише*, *фаџрика*, *чџири* (Иван 1914); *браџеница*, *вџео*, *заџушнице*, *играо*, *у креџеџу*, *куйџило*, *лџиери*, *Надеџда*, *йресџлио* (Надежда 1934). Код ученика до четвртог разреда, због утицаја школе и телевизије, краткоузлазни акценат прилично је чест.

Милосав Вукићевић (1995:56–62) у опису говора Крагујевачке Лепенице дао је и исцрпан преглед стања у К-Р говорима у вези с појавом краткоузлазног акцента. Он сматра да је у описаном говору краткоузлазни „резултат померања старих акцената што је започето самостално у супстратском елементу неких зона и подупирано касније утицајем прогресивних говора. Међутим, опште превирање у акцентуацији тих говора као и метатаксичко померање кратког акцента спречили су да се започети процес прошири, тј. онемогућено је да краткоузлазни акценат постане њихова чврста прозодијска јединица. Напротив, он је у многим говорима ... својом природом изједначен са краткосилазним акцентом“. У овим говорима се чује ретко у вишесложним, а још ређе у двосложним речима типа *базџен* > *бџџен* (стр. 60).

С наведеним констатацијама можемо се и ми сложити, јер је и у нашој зони процес померања силазних акцената евидентан. Акценти се не померају само у позицијама *глаџа*, *наџрд*, *женџа*, *йџџок*, *вџџе*, *вџџџем*, *вџџџемо*, већ и у *йџџџа*, *играџа*, *седџи*, *седџим*, *деџџџка*. Дакле, једном покренут процес не зауставља се само на померању кратког из финалног слога или силазних на предакценатски квантитет, већ се, под налетом новоштокавске акцентуације, преноси и на друге категорије. Први процес је давно завршен, други је у одмаклој фази, а трећи је у настајању.

Када је овакво стање акцентуације у истраживаном говору, пред дијалектологом стоје две могућности. Прво, да игнорише започети процес, да трага за идеалним, школским примерима дијалекта и да прихвати само завршену и евентуал-

но одмаклу фазу промена. Друго, да да синхрони пресек дијалекта са свим процесима у њему.

Први начин је оправдан с обзиром на то да ми до данас немамо комплетне описе наших дијалеката, те сада, када је процес нестајања аутентичних говорних представника далеко одмакао, покушавамо да реконструиремо старију слику говора.

Други начин је оправданији јер даје реалну слику и омогућује будућим истраживачима поређење и праћење одређених процеса.

Мислимо да је приказ реалног стања, уз покушај реконструкције ранијег, најбоље решење за опис неког говора или дијалекта.

Остало је још да споменемо околне говоре у којима нема преношења кратког акцента из унутрашњости речи на кратку претону. То су говори Уљме (Ивић 1990:201), Врачевог Гаја и Крушчице (Ивић 1958:327), Жабара (Реметић 1989:139) и Галипољских Срба (Ивић 1994:26).

Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

1.12. У целини гледано примери овог типа сачували су своју аутономност. Ради одређивања квантитативних изоглоса, навешћемо углавном највећи део забележене грађе (за померен акценат — комплетну):

а) *а̀вља* Кр, *а̀вљија* ВД Го Р, у *а̀вљијама* Ву, из *а̀вље* ВД, у *а̀вље* А, *ио а̀вљију* Вр Ск, *ио а̀вљи* Гл Ли МП, *а̀вљију* Вн Ву Го Лг Ли Мх Рд С Ск У Ш, *а̀вљиу* Др Р Се Т, у *А̀љију* С, *А̀љију* А, *а̀лдови* Т, *а̀рмију* Вр Ку Су, *а̀рњеви* Ли, *а̀рјија* Ли, *а̀рјије* Вн Др С Т, *а̀рјију* Су Т, *А̀џина* Ло МП, *а̀шдовима* Ву Су, *бајџаљла* Го Ос Р, *баџали* Ву, *баџила* Вр ДД Мх, *баџише* У, *Баџинац* Ба Лу, *бетонџрали* Вр, *биџала* Вн Кр Су, *биџали* Ос, у *Бинџоца* Ку Р, *бирџало се* Ли, *Бисина* С, *Бийинац* Вр Су, *Бџжину* П, *бџјло* ВД, из *бџлице* Ло Т, у *бџлицу* Гр Кр, у *бџлицу* Вн ВО Ву Го Гр ДД Ко Ла Ло Лу МП Мх П Р С Са Су Т, *бџличар* ВО, *бџдџи* Го Гр Кр МО Мх, *бџрија* Др, *браџчићи* Ли, з *браџама* Ло, *брањили* С, *брџалица* Ск, *бунџи* Р, *ваџала* П Ш, *вамџири* ДД Т, *варџило* А Вн Ск Су, *варџило* А, *варџача* Вн, *варџица* А Рб, *васџиџали* Мх, *ваџдџи* Т, са *ваџара* Мх, *ваџари* ВО Др Р, *веџене* Вн Кр Рд С Су Ш, *веџала* Ду Мх Т, *веџаше* Др, *веџвала сам* Ба Вр Ву Р Ск, *веџовима* Ли, *венџавало се* Рд, *венџићи* Го, *виџали* Су, *викџала* А Вр Го Лг Мх Ск Ш, *виџраџице* Гл, *владџали* ДД Ш, *враџали* С, *враџија* ДД Мх С, *враџији* ВО Ву ДД Ко Ли Рд Ш, *враџише се* Мх, *Врџоца* Вн Лу, *врџају* Мх, *врџија* Ву Ла Р, *врџију* А Ба Ву Р, *врџкале* Ос, *врџла* Вр Лг Р, *врџеле* Ли, *врџело* Гл, *врџео* Су, *врџија* К С, *гаџија* А, *гаџоца* Т, *гаџила* Др, *гаџове* Гр, *гџија се* Су, *гџило* Рд, *граџила* А Вн Го Ли М, *гранџицу* Ск, *грџији* Вр, *грџера* (смеша за пилиће) Са, у *грџима* С, *гџије* А, *гурџије* Го М, *гурџа* Ву Ло Се Т, *гурџа* Мх Т, *даџала* Вр Р С Т, *даџали* ВО Го ДД Ли Т Ш, *данџуба* Су, *даџума* Су, *даџије* Ш, *деџила* Вр Го Ку Ш, *деџрија* Ск, *деџило се* Су, *деџри* Вр ДД Ј Р Са, *добџвала* Ба ВО Ку, *добџвала* С, *доџише* ДД, *доџише* Ш, *доџома* Ра, *доџома* Ба Вн ДД Др Ло Мл Р Ра С, *доџиџело* Го, *доџица* Вн, *дорџији* Т, *досаџија* Др, *драџинац* Вн, *драџији* Вр ДД Др Кр Ку Лу П С

иѣгѣви П, *иѣрѣжила* С Т, *иѣрѣжили* ВО ДД Ј С Т, *иѣрѣжио* Вн Ву ДД П, *иѣреѣчило* се Гр, *иѣрѣѣла* ДД, *иѣрѣѣу* А, *иѣриѣли* Су, *иѣуѣна* МП Рд Т Ш, *иѣуѣна* С, *иѣуѣна* С, *иѣрѣѣма* Вн П Рд Ск Су, *иѣрѣѣног* Ву, *иѣрѣѣцу* К, *убиѣвали* ВО Р, *убиѣѣше* Мх, *убиѣѣше* Р, *убиѣѣло* Ли, *убиѣѣла* Са, *убиѣѣше* Ло, *убиѣѣла* Вн ДД Са Ш, *убиѣѣо* Ш, *убиѣо* М, *убиѣѣју* Ос, *убиѣѣла* Го Р, *убиѣѣрила* се С, *убиѣѣу* Кр, *убиѣѣо* Р, *убиѣѣло* се Мх, *убиѣѣла* Ск, *убиѣѣо* ДД, *убиѣѣла* Мх, *убиѣѣли* Др, *убиѣѣо* Ву Ло Т, *убиѣѣи* Ш, *убиѣѣи* Вр, *убиѣѣла* се Мх, *убиѣѣма* Ла Ск Су, *убиѣѣо* МП, *убиѣѣо* Ло, *убиѣѣла* Кр Ос, *убиѣѣри* Ли МК, *убиѣѣѣ* Гл, *убиѣѣѣ* А, *убиѣѣѣ* Др Мх С, *убиѣѣѣ* Ос, *убиѣѣѣ* (капама) Лу, *убиѣѣѣ* Ск, *убиѣѣѣ* Вн МК Су, *убиѣѣѣ* МК, *убиѣѣѣ* Вр Ос, *убиѣѣѣ* ВО Ло МК Р Су Т Ш, *убиѣѣѣ* А ВД Вн Гл Го Ло Мх Ос Рд Ск, *убиѣѣѣ* Вн Ду Ј Кр М Мх Т Ш, *убиѣѣѣ* Вр Гл Др Ло Ш, *убиѣѣѣ* се Ду Ку Ли, *убиѣѣѣ* Вн Р, *убиѣѣѣ* Мх, *убиѣѣѣ* А Ло, *убиѣѣѣ* Ву Ли Ск Ш, *убиѣѣѣ* ДД, *убиѣѣѣ* Мх, *убиѣѣѣ* Ли Са Ш, *убиѣѣѣ* Вн, *убиѣѣѣ* Су, *убиѣѣѣ* Вн Кр Ли, *убиѣѣѣ* МП, *убиѣѣѣ* МП, *убиѣѣѣ* Др, *убиѣѣѣ* А Ск, *убиѣѣѣ* Вн, *убиѣѣѣ* Ко, *убиѣѣѣ* Ли, *убиѣѣѣ* Ш.

1.13. И на нашем терену, истина, с различитом фреквенцијом, јавља се померање /ʷ/ на претходну неакцентовану дужину:

авѣли В Вн Гл, *авѣлије* Др Кр Ло, *убиѣѣѣ* В, *убиѣѣѣ* А Бд Го Т, *убиѣѣѣ* Бд Ос Ло П У, *убиѣѣѣ* К Ла У, *убиѣѣѣ* Ло Се, *убиѣѣѣ* ВД, *убиѣѣѣ* Гл Ко Су, *убиѣѣѣ* Ла, *убиѣѣѣ* ДД Ла Се У Ш, *убиѣѣѣ* МК, *убиѣѣѣ* У, *убиѣѣѣ* ВД Кр Лу, *убиѣѣѣ* ВД Ко, *убиѣѣѣ* Ли, *убиѣѣѣ* ВК С Ск У, *убиѣѣѣ* С Ш, *убиѣѣѣ* Вр, *убиѣѣѣ* Ба, *убиѣѣѣ* С, *убиѣѣѣ* Вр, *убиѣѣѣ* Ба, *убиѣѣѣ* С, *убиѣѣѣ* Гл, *убиѣѣѣ* П, *убиѣѣѣ* ВД, *убиѣѣѣ* П У, *убиѣѣѣ* Ла, *убиѣѣѣ* Гл, *убиѣѣѣ* Вр, *убиѣѣѣ* Гн, *убиѣѣѣ* Гр, *убиѣѣѣ* Ло, *убиѣѣѣ* У, *убиѣѣѣ* Ко Ла У, *убиѣѣѣ* Ба Бд ВД Гл Др МО, *убиѣѣѣ* Ву Ла МО У, *убиѣѣѣ* МО, *убиѣѣѣ* Гл, *убиѣѣѣ* Ло, *убиѣѣѣ* В, *убиѣѣѣ* Го Р, *убиѣѣѣ* Ла, *убиѣѣѣ* У, *убиѣѣѣ* Су, *убиѣѣѣ* Бд, *убиѣѣѣ* Ш, *убиѣѣѣ* Др, *убиѣѣѣ* П, *убиѣѣѣ* Ли Т, *убиѣѣѣ* Ла, *убиѣѣѣ* Бд, *убиѣѣѣ* Ву Ск, *убиѣѣѣ* Вл Мл, *убиѣѣѣ* Р У, *убиѣѣѣ* К, *убиѣѣѣ* Бд Го, *убиѣѣѣ* Бд, *убиѣѣѣ* Кр Се, *убиѣѣѣ* Гл В МО П У, *убиѣѣѣ* Се, *убиѣѣѣ* В У, *убиѣѣѣ* Кч МО П У, *убиѣѣѣ* се ВД К, *убиѣѣѣ* К, *убиѣѣѣ* Ву, *убиѣѣѣ* Гл, *убиѣѣѣ* Гл Го Мх, *убиѣѣѣ* Ву Ло Р, *убиѣѣѣ* Ло, *убиѣѣѣ* ДД, *убиѣѣѣ* В, *убиѣѣѣ* Ла, *убиѣѣѣ* Мх С, *убиѣѣѣ* Ло, *убиѣѣѣ* П Ск Т, *убиѣѣѣ* ДД Кр Ку Лу МО, *убиѣѣѣ* МП, *убиѣѣѣ* Ло У, *убиѣѣѣ* Гр, *убиѣѣѣ* А, *убиѣѣѣ* Лг, *убиѣѣѣ* В, *убиѣѣѣ* Лг, *убиѣѣѣ* С, *убиѣѣѣ* Др, *убиѣѣѣ* У, *убиѣѣѣ* се В, *убиѣѣѣ* У, *убиѣѣѣ* ВД Вл, *убиѣѣѣ* ВО Рд, *убиѣѣѣ* Ба, *убиѣѣѣ* А ДД Кр, *убиѣѣѣ* Гр, *убиѣѣѣ* Гр, *убиѣѣѣ* Вн Го Ос, *убиѣѣѣ* Гл МО, *убиѣѣѣ* Др, *убиѣѣѣ* Ло, *убиѣѣѣ* на *убиѣѣѣ* МО, *убиѣѣѣ* МО, *убиѣѣѣ* Ла, *убиѣѣѣ* Го Др, *убиѣѣѣ* Гл, *убиѣѣѣ* С, *убиѣѣѣ* ДД Ла, *убиѣѣѣ* Ву Гл Др Лг МО Р, *убиѣѣѣ* МО, *убиѣѣѣ* Лу, *убиѣѣѣ* ју МК, *убиѣѣѣ* Го, *убиѣѣѣ* Др Лг С СМ, *убиѣѣѣ* ВД, *убиѣѣѣ* А С, *убиѣѣѣ* Т, *убиѣѣѣ* Кр Ку С, *убиѣѣѣ* Гл, *убиѣѣѣ* Гл ДД, *убиѣѣѣ* Р, *убиѣѣѣ* Кр, *убиѣѣѣ* Са, *убиѣѣѣ* ВО, *убиѣѣѣ* А Бд Гл К, *убиѣѣѣ* Мх, *убиѣѣѣ* С, *убиѣѣѣ* У, *убиѣѣѣ* Бд К Ко Кр Ку Лг Ло У Ш, *убиѣѣѣ* Ла, *убиѣѣѣ* Р, *убиѣѣѣ* Го, *убиѣѣѣ* Т, *убиѣѣѣ* Ву, *убиѣѣѣ* ДД, *убиѣѣѣ* Ш, *убиѣѣѣ* С, *убиѣѣѣ* Ло, *убиѣѣѣ* Лу, *убиѣѣѣ* Мл, *убиѣѣѣ* В, *убиѣѣѣ* Кр, *убиѣѣѣ* (врста

јабука) Ла, *жарили* Ву, *жвакала* У, *живела* А В Го ДД Ј Ли МК С Се У, *живели* ВД Гл Ду Ла Ло МО П Р РБ С, *живело* А Бд К РБ Т, *живео* В Гл Го Лу МП Ос Се, *живила* Би Т, *живио* Гл, *жирови* У, *жуљеви* Кр, *журио* В, *забрана* Бд, *забрани* Лу, *завештина* Гл Ла Мх С Се, *завијају* Ј, *завијау* ВД, *зависи* Кр Т, *завоји* ДД, *заврнула* Бд, *завршавају* Бд, *завршила* В Гл Гн К Ло Лу Се У, *завршило* Ву Мх, *завршио* Бд ВО Гл Ду Ко Ло, *заговарао* Су, *заградио* Лу, *из Загреба* ВО Мх, *загрнули* Су, *задужили* Гн К, *задужио* Су Т, *зађоше* Ку, *зајурила* М, *закаљило* ДД, *закивају* Др, *закона* Кр, *залечили* Ба Ву, *заливали* ВД Са, *заменила* Ба Вр ДД Ск, *замерке* У, *занимацију* Го, *заоравало* МК, *зайалили* П, *зайалио* Бд Р, *зайалише* Ло, *зайевала* Го, *зайевау* Ло, *зайерак* А, *зайиси* Вн Гл СМ У, *зайређио* Ос, *зарадила* МО, *зарадио* Др Ос Са, *зарудео* С, *засвираше* К, *заслужила* Др, *заслужио* Р С, *застујио* Ло, *зайварали* Ш, *код зайвора* Др К, *зайријавали* Го, *заћушела* Ла, *зафркавају* К, *зашийила* У, *зашийљена* П, *зашийијила* Ла, *зејтина* Гр Ло, *зејтина* В Вл, *зидали* Гр, *зидау* Ву, *зидао* Р, *знакови* У, *зовнула* МО, *по зубима* У, *изађоше* Др Мл, *избацила* Ло Мх, *избацито* ВО, *избегавало се* Гн, *избора* ДД, *избушиле* У, *извесишише* Лг, *извићали* С, *изводњаче* В МК, *извукоше* Др, *извучени* Ло, *изгаравили* В, *изделила* Го, *изделили* А Гл, *издржавали* Су, *изићомо* Ло, *излећау* Ло, *излудео* Гл, *изљубили* МК, *изменила* ДД С Су, *измешају* А, *имавало* СМ У, *исвратишило* Кр, *искрлешитио* В, *искрцали* Ли, *исйалили* ВО, *исйилели* МК, *исйирали* Ба, *исйијивала* Мх Рд, *исйресецала* В, *исйричала* Ко, *исйеравали* Бд, *исйресају* В, *исцејају* Ск, *ицејало* У, *ицријена* Су, *јавила* Гр Ли Ло Мх СМ, *јављау* Ло, *јажима* Кр, *једила* МО, *јетрва* Бд Ду Кр МК МО У, *јетрвама* Др МО, *јетрве* Бд В Гл МО Ск, *јечала* С, *казала* В Вр ДД Др Ло Лу С, *кајсија* ВО МК Мх, *каљавишине* У, *каменчићи* Ск, *канице* С, *канџицу* ВД, *по канцеларијама* Ла, *канцеларију* Ко, *карлица* В У, *у карлицу* А В МО, *кљештама* В, *кључеви* Лг, *кованице* (тип куће) Др, *кокица* Ба Кр, *колчеви* У, *коракнула* С, *корњача* У, *корова* Гл, *у корјама* Ву, *коференција* ВО, *кочања* (Гсг) А, *кочица* Гр Се, *крајњаче* К, *у крањевој* ВО К, *крѣнули* Ку РБ Су, *крѣнуо* ВО Р, *крѣнали* Ло, *кркају* Ла, *крунили* А, *кукоља* С, *кујају* К, *кујала* Вр, *кујао* М, *кујау* МО, *кујила* А Бд Гр Кр Лг МК МО Са, *кујили* Бд ВД У, *кујио* Гл Ко Кр Лг Лу М МО Мх Са Ск Т У, *кусау* Вр, *Кусачанин* А К, *из лагера* Ло, *лагерске* К, *по ладовима* Др, *ланчеви* К, *по лекарима* Ла, *лекове* МО С, *лекови* ДД Ко Кр, *лечила* Кр Мх Т, *лечио* В ВО Гл, *лимузинама* Др, *линију* Др, *у лончеиу* С, *лончићи* Се, *лојови* Кр Ла, *лојовско* Вр К, *у Луњевац* Ба Лу, *лујају* Го, *лујау* А, *лујала* Др Ла, *лујаше* К, *љубили* В, *људима* ВД У, *љуљају* Вн, *љуљау* Ба, *љушио* Ву, *мазили* В, *мајала* У, *маљевима* Др, *маница* Ла МК С У, *марио* У, *мењају* Др Мх, *мењала* Бд, *месица* В Вр Гл Др Ло МК Мх Са Су У, *Микино* Лг, *милели* Ло, *млађише* У, *могућности* В, *могућности* К, *модлице* Др, *морала* Вр Гл Го М МК С, *морало се* Вл ВО Гр Ј С Т, *мрзела* Ла, *мрзио* Мл, *мрсило* Вр, *мушкарчићи* Ла, *набивало* Ву Р, *навијало* В, *наврђила се* Се, *навукивали* МК, *надао се* Гл, *надимци* У, *нађосмо* У, *нађоше* У, *наживели* Ла, *наживила* Гл, *називају* Су, *називи* К, *назиме* Рд, *наиђоше* С, *најурили* Ла Са Ш, *налагали* К МО Р, *наљушила* Ла Ло, *намењао* Др, *намешћала* Др, *наијау* А, *наилађио* В, *наилаци* К, *нареднио* Ли, *наредник* В Лг Ло Лу Мх С, *народа* Бд В Ву Др Ку Ла Ло Лу МО С У, *народни* ВО Лу Ск, *ипред народом* Гр К, *наровичио* Ло, *насадила* Са Се, *насађивали* Вн, *од насиља* Ло, *наследили* Бд Кр Мл

Р, *наследник* Р, *наставаници* МП, *наставадала* П, *наставанице* Ло, *наставаца* Мх, *началник* Кр, *начелник* Ло, *нашапа* М, *немају* ВО Мх, *нећеду* Ш, *нећеу* Ба Др М, *ножеви* П, *ноћевали* В, *ноћивају* Гр, *ноћивала* Го Др Су, *обезбедили* Ло, *обијају* РБ, *облакале се* Се, *облакали* В Гл, *облачила* Мх, *обожавали* Вн, *обрађивали* В, *обрнули* Р, *обувале* Ск, *обучена* МО, *овладаше* Гр, *одбрањено* Ло, *одвајала* В К МК, *одевао* С, *оделили* В Гл Др С Су У, *оделио* Би В Го Ло Ос Са, *одмарало* Др, *одрањили* Др С, *одредили* В У, *одужила* Ла Мх Су, *окојила* Гр Са, *окрабрала* Се, *окренула* Ло МО Ос С, *окрњено* Мх, *окујала* Др, *окујања* ВО Рд Су, *окујали* Ба, *ољуштили* Се, *ометали* ВО, *ојасивали* Т, *ојивао* Вн, *ојлевимо* МК, *ојрасила* Бд Кр Мх, *ојшужили* В У, *ојшужена* ВО, *ојрао* В, *осветили* Се, *осице* Су, *оскудјања* Ла, *ослужило* Ву Р, *осијили* Бд Ло, *осушила* У, *ошћосмо* Ш, *ошћили* Ба, *ошћивала* Т, *ошћилике* Ли Рд, *ошћивала* В, *ошћивају* Ву, *ошћивао* Лг, *ошћивају* Ву Кр, *ошћивала* Ос, *ошћивали* Т У, *ошћивала* Ло, *ошћивали* Се Ск, *ошћивају* К, *ошћивали* ВО Ву Т Ш, *ошћивали* Гр Кр, *ошћивали* ВО Гр Кч Мх У, *ошћивали* В МО Лу, *у ошћивали* Др, *ошћивали* Кр Се, *у ошћивали* В ВД Гл Кр Ку МП Р СМ, *у ошћивали* Ба ВД ВО Гл Др Ла Лу Ш, *у ошћивали* МК, *у ошћивали* У, *у ошћивали* Мх, *у ошћивали* Бд, *у ошћивали* Ш, *у ошћивали* Ву МО, *у ошћивали* В, *у ошћивали* Р Са, *у ошћивали* А К МО, *у ошћивали* С Ск, *у ошћивали* В Гл Ло Ск, *у ошћивали* Ла, *у ошћивали* Ли, *у ошћивали* ДД К Ла, *у ошћивали* В У, *у ошћивали* В Лу, *у ошћивали* Би ВО Вр Ла Лу Мх Т, *у ошћивали* ВД, *у ошћивали* Мх, *у ошћивали* Бд, *у ошћивали* Ло, *у ошћивали* Се В, *у ошћивали* Се Гр, *у ошћивали* ДД, *у ошћивали* Рд, *у ошћивали* В Ло Лу, *у ошћивали* П, *у ошћивали* У, *у ошћивали* Ло, *у ошћивали* Гл Ко Ло, *у ошћивали* Бд В МО, *у ошћивали* У, *у ошћивали* В, *у ошћивали* Гр, *у ошћивали* Др, *у ошћивали* С, *у ошћивали* Р, *у ошћивали* Т, *у ошћивали* У, *у ошћивали* В, *у ошћивали* Мх, *у ошћивали* Кр, *у ошћивали* Ку, *у ошћивали* В СМ, *у ошћивали* Бд Т, *у ошћивали* Ко Кр Ла, *у ошћивали* Го Ла, *у ошћивали* В Ла П, *у ошћивали* Кр, *у ошћивали* ВД, *у ошћивали* В У, *у ошћивали* Ла, *у ошћивали* Ву, *у ошћивали* Мх, *у ошћивали* Ос, *у ошћивали* Ло, *у ошћивали* ВО, *у ошћивали* ВК Вр Су, *у ошћивали* В, *у ошћивали* К Ла Лу Са Се Т, *у ошћивали* Гл, *у ошћивали* Ло У, *у ошћивали* Ло, *у ошћивали* ДД Др, *у ошћивали* В Ла, *у ошћивали* Ло, *у ошћивали* Се Гл, *у ошћивали* Би, *у ошћивали* В, *у ошћивали* Ла, *у ошћивали* Др, *у ошћивали* М, *у ошћивали* С, *у ошћивали* Гр, *у ошћивали* Кр, *у ошћивали* У, *у ошћивали* Др Ло У, *у ошћивали* Кр, *у ошћивали* Ба, *у ошћивали* Бд МК, *у ошћивали* С, *у ошћивали* А Ло Се, *у ошћивали* В, *у ошћивали* С, *у ошћивали* К, *у ошћивали* Мх, *у ошћивали* К, *у ошћивали* Се К, *у ошћивали* Р, *у ошћивали* ВО, *у ошћивали* Бд, *у ошћивали* Мх, *у ошћивали* Са, *у ошћивали* Ду, *у ошћивали* В, *у ошћивали* Кр Ло, *у ошћивали* Се Са, *у ошћивали* Гр, *у ошћивали* Гл, *у ошћивали* Времењавала В, *у ошћивали* Гл Кр, *у ошћивали* Бд, *у ошћивали* Гр, *у ошћивали* ДД, *у ошћивали* Др, *у ошћивали* Вр Ск, *у ошћивали* МК, *у ошћивали* Лу Мх П, *у ошћивали* Гр, *у ошћивали* ДД, *у ошћивали* Кр, *у ошћивали* В Ла Ли МО Мх Се, *у ошћивали* Бд, *у ошћивали* Гн, *у ошћивали* ДД, *у ошћивали* Гр Се, *у ошћивали* П, *у ошћивали* Ло, *у ошћивали* Ко, *у ошћивали* Гр, *у ошћивали* Ск, *у ошћивали* ДД Ку Су, *у ошћивали* ВО Мх Ос Р, *у ошћивали* Бд В Гл Кр Ку Ос, *у ошћивали* В Гл ДД Др МО РБ Се Т У, *у ошћивали* ВО Кр, *у ошћивали* М, *у ошћивали* Мх, *у ошћивали* Др, *у ошћивали* ВО, *у ошћивали* В У, *у ошћивали* В, *у ошћивали* А ВО Ву Гл Др, *у ошћивали* Бд, *у ошћивали* ВО Гл ДД Лг Ло Р, *у ошћивали* ВД Ла, *у ошћивали* (Гсг) Ло Лу У, *у ошћивали* Ла У, *у ошћивали* ВД Го

Квантитативна изоглоса иде правцем север-југ (в. карту број 3). У неколико пунктова на (северо)западу Бд Би В Вл Гн Ду Ла Мл МО Ра Се СМ У и три на југозападу Гр К Рб број примера са пренесеним акцентом већи је од 3 до 30-ак пута. Непренесен акценат у појединим пунктовима у западном делу испитиване територије сведен је на занемарљив број примера: Би (1), Бд (2), МО (3), В (4), У (5), Се (6), К (8) итд. Само је на североистоку испитиване области Вн Вр Ли Ш број примера с непренесеним акцентом 3–4 пута већи од оних с дугоузлазним. У осталим селима чешћи су или примери са старим или они с новим акцентом. За разлику од ранијих испитивања наша грађа показује да је у Гл ипак превага примера с пренесеним акцентом (уп. Реметић 1981:520), у Ла ипак има и примера с предакцентском дужином (уп. Ивић 1994:217), а у К и неколико лексема (8) с непренесеним акцентом (уп. Ивић 1959:398).

Околни говори се деле у две групе. Оне који имају само једне облике и оне у којима су и једни и други. Тако се у Уљми (1990:200) јављају само примери са пренесеним, а у Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958:327) и у говору Галипольских Срба (1994:26–27) само с непренесеним акцентом. У говору Биограчића (Ивић 1978:137) у већини села јављају се само примери с дугоузлазним акцентом, осим у Жаркову, Рушњу и Железнику, где се ређе срећу и облици с непренесеним акцентом. За прву зону (К-Р) говора Крагујевачке Лепенице Вукићевић (1995:57–59) констатује да процес померања старих акцената још траје и да се код истог информатора јављају и пренесени и непренесени акценти али да су чешћи они с дугоузлазним акцентом. И у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:52) чешћи су примери с дугоузлазним акцентом, осим у Неменикућама и Стојнику Београдском, где примери с непренесеним акцентом нису реткост.

У Жабарима (Реметић 1989:270) и Батовцу (мој материјал) чешћи су примери с непренесеним акцентом, а у Чумићу (М. Грковић 1967:12) дугоузлазни јавља се факултативно.

СУДБИНА /~/ АКЦЕНТА ИЗВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ

1.14. У говорима са старијом штокавском акцентуацијом /~/ акценат у свим позицијама прилично је стабилан. У некима говорима долази до његовог скраћивања најчешће у финалном отвореном слогу, али и у другим слоговима. Ни померање овог акцената на претходну дужину, али понегде и на краткоћу, није непознато говорима који у основи немају новоштокавску акцентуацију. Дакле, све ово биће предмет нашег интересовања у одељку посвећеном судбини /~/ акцената ван првог слога.

Дугосилазни на отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване краткоће

1.15. Будући да на фреквенцију померања или скраћивања /~/ акцената утиче структура финалног слога, грађу и резултате посебно ћемо изложити за отворен а потом и за затворен слог.

1.16. Иза неакцентоване краткоће овај акценат у финалном слогу показује приличну стабилност, ређе се срећу новоштокавски ликови с послекценатском дужином али и без ње:

а) *aaa* > *aaâ*:

висинѐ ДД, из *водѐ* А ВК Вл Ву ДД Др Ј К Ли МО Мх Ра С Се Т У, *врућинѐ* ДД Ос, из Црне *Горѐ* А, *децѐ* Гл Гн ДД Др Ду Кч МО Ра, *женѐ* А Би ВО Ли Мл Ос Са Т, *живинѐ* Ба Го ДД Ск, од *земјѐ* Ла, *земљѐ* Би Вр Гл Гн ДД Др К Лг Ло Лу МО С СМ Т У, *земњѐ* ВД Гл Ла Ли, *џрѐ зорѐ* Ос Са, *лајснѐ* А, *лозѐ* СМ, од *маленѐ* Вр, *ногѐ* Др Ј МО С, *џоланѐ* Вр, *сесџрѐ* А ВД Вн Вр ДД Ду Ла Лг Ло МО Ра С Су, *ош сџаринѐ* Вн П Т, *суџѐ* Вр;

гузнѐ МО, *дебелџ* (Нсг) Вр Мх, *дивљѐ* К, *дивљџ* К СМ, *коњска* Ба, *круџнѐ* А, *свеџа* Гл, *свеџи* А Др Ло МО С У, *Бџе слаџки* ДД С, *сџаринска* кџћа Вл Рб, *сџрмнѐ* ВД, *богаџи* Мх;

каџ Ло, *кога* Лу Се, *која* А Гл МО, *коџ* Ко Мх, *коџ* М Су, *комѐ* Лу, *ова* Бд Го Ко Кр МО, *овѐ* У, *овѐ* Др МО, *овџ* Гл Др Ку, *она* М Ш, *они* ДД Лг Ло, *онѐ* Мх, *онџ* Гл Су У;

баџа А Вл Др К Лу МО У, *бежџ* ВО, *бодѐ* Ло Р Се, *болџ* ВД Кр МО Мх П Рб Ш, *болџ* В, *борџ* Ло, *брија* У, *броџ* Се, *бунџа* Ос, *не ваља* Гл Ду Лу МО Р Ра Се У, *велџ* Го Ј К С, *да се венча* Ба В Ко, *веселџ* Вн Мх С, *да не веџри* Се, *гледѐ* Ш, *глобџ* У, *гоџ* Гл Ла, *горџ* Др Ку Ли Ло Мх П Се У, *горџ* ВО Се, *грабуља* Вл Ла, *гребѐ* Кр П Р Се, *гребенѐ* МК Рб У, *губџ* Гр Др Ло Ос, *гуџа* Го Ли, *доведѐ* А Би К Се, *доведџ* Ло, *довезѐ* ДД Мх, *доџ* Вр Кр Ку, *донесѐ* В Ла Ли Ло МО Р Рб С У, *доџрчи* У, *држџ* А В Вн ВО Гл Гр К Кр Ли Ло Лу Мх Р Рб С У, *држџ* А Др Ду Ш, *желџ* Р, *забодѐ* А Ло Мх Т, *загорџ* А, *зада* Ву, *задржџ* Вн, *заковџ* А, *закоџча* Ба Ло, *џн се закунѐ* Ву, *занџи* Ву, *џѐ се зайечѐ* Ск, *зарџа* МК, *засџ* Др, *зайрџа* С Се, *зачеврџа* А, *звонџ* Ос, *џѐ се зовѐ* А Вн ВО Вр Ву Го Гр ДД Ду К Ко Кр Лу М МО Мх Ос Ра Рб Рд С Са Се Т У, *зовџ* В Гл Ј К Рб, *џ иде* Бд В ВК ВО Гл ДД Др Ду К Ко Ла Ли Ло Лу МО Мх Рд С Се Ск Т У, *идџ* А Бд Вр ДД Ду Ј Ли МО Мх Рб Се, *изаџка* А Мх Су, *изведѐ* А Ку Ла С Се У, *изгорџ* В Гр Ку С Су Ш, *изгорѐ* Р, *изда* Вр Др, *издржџ* Гн Ло МО Мх С, *изнесѐ* Ло Т, *изренѐ* Су, *да га изучџ* ВК, *имѐ* ВД Ву Гл Го Гр МО С Ш, *имѐ* ВО Ву Гр Кр Ку Ло П Р Ск Су Т, *исклечѐ* Мх, *исџечѐ* В ВД Вл Др Ду Кр Ку Ло МО Мх Рб Се Т У Ш, *исџлейџ* Кр У, *исџлейџ* Гр, *исџрчи* Ло, *ичиџа* У, *класѐ* ВД Вн Рб, *клечѐ* ВД Кр Т, *ковѐ* МК, *комиџа* Мл, *кроџ* Мх, *крсџи* МО, *крсџ* А К, *џѐ се криџ* У, *кунѐ* ДД, *лежџ* А Би В Вн Гл Гн Го Ду Ку Лг Ли МК МО МП Ос Се У Ш, *лежџ* Др Ј, *леџи* Ду Ло, *леџ* Т, *лови* Мх, *ложџ* В Кр Ку Ли Мх Ос П, *ложџ* Гл МО У, *ломџ* Мх, *мајка* В Мл МО, *малаксѐ* Го, *меџа* Рб СМ, *меџа* МО У, *млаџа* Т, *да мокрџ* К МО, *морџ* Ла, *набодѐ* Гр У, *наведѐ* Др, *наведџ* А, *налеџи* МК, *наџечѐ* Ба, *ножѐ* (струк кукуруза) ВД Гр ДД Мл Су Ш, *ноџ* В, *обаја* Ш, *обеџа* К, *огребѐ* Ба, *одвезѐ* Ла Ло Лу, *одлежџ* Ло, *одлеџи* Су, *однесѐ* В Ло, *однесџ* МО, *одржџ* В, *ојачѐ* П, *оладнџ* Су, *олакџа* В, *осигурѐ* Т, *основѐ* П, *осџри* П, *оџкоџча* Ли, *очиџа* Лг Мх Рд, *оџри* Др, *џерчинѐ* Ку, *џеџа* Мл, *џечѐ* А Ба В ВД Вн Вр Ву ДД Ј К Кр Мл Мх Ос Р У Ш, *џечџ* А Вн ДД Ла Ли МО Се, *џиџ* А, *џламџи* П, *џлеџе* Вл МК Са Ск СМ У, *џлеџ* Вн Вр Гн Др К Кр, *џободѐ* Вн, *џоведѐ* Т, *џоведџ* МО, *џограбуља* У, *џоднесџ* Р, *џожџе* Вн ВО, *џознѐ* В, *џозовѐ* ВК Лу Мх Р С Се, *џозовџ* Т,

да *йојѣ* Гл МО Су Т, *йојѣ* Би, *йомодри* ДД, *йоравља* МК, *йоседѣ* В, *йосѣојѣ* Ду Рд, *йосѣојѣ* В, *йочуйа* У, *йреда* В, *йреболѣ* Ку, *йреври* Кр, *йрезори* Су, *йрезри* Су, *йренесѣ* Ло, *йреноћи* Ку Лг Лу МК П С Се, *йрецевѣиѣ* Вр Се, *йроведѣ* Р, *йроведѣ* Др, *йроври* Вр Гл Го Р У, *йрода* А В ВО Вр Ву Кр Ла МК МП П Р Т У, *йрочийа* С, *йриушкѣ* Ш, *равња* А, *разболѣ* М Мх Рб, *раздѣ* Вн П, *расѣрља* Т, *рачунѣ* Ба ВД, *ѣни се рву* У, *ресѣ* Су, *родѣ* Вр Ву Го Гр ДД Др Кр МО П С Т, *ронѣ* ВД, *руковедѣ* Се, *сзнѣ* Су, *сзри* Се, *свилѣ* А Вн Су Ш, *седѣ* Вн, *седѣ* В ВД ДД Ду Ко Ку Ла Лг Ло МК МО МП Мх П Р Рб С Са Се Су Т У Ш, *седѣ* А Би В Вн Вр Ду Ло МП, *ѣн се не секира* Р, *серѣ* Вн Вр, *сијѣ* ДД Р, *ѣн се сикира* Др, *да се смејѣ* ВД Кр Са Се У, *да се смејѣ* М, *сѣекља* Ла, *сѣечѣ* М, *сѣојѣ* А Би В ВД ВК Вл Вн Ву Гл Го Др К Кр Ку Ло М МК МО МП Мх П Р Ра Рб С Са Се Ск Су Т У, *сѣојѣ* А Гл Ла Мх, *да шањира* Су, *шечѣ* Лу Т У, *шѣојѣ* Кр П, *шѣчи* ДД, *шрага* Ло, *шрангѣ* В, *нѣкако се шрангрља* Гл, *шрља* Вн Ш, *да се шроши* Ли Мх, *шрошѣ* Гл, *шриѣ* У, *шрчи* Вн Вр Кр Ку Ос Се У, *убодѣ* ВО Гн Се, *уведѣ* Т, *да се удѣ* МО Мх Рд С Се У Ш, *узри* Др Ло МК Су У, *умѣ* Би Ву Гр Мх П Рб, *унесѣ* Се, *ѣн се уйишѣ* МП, *усијѣ* МО, *ушечѣ* А Ло, *учѣ* В Гл Мх Т, *не ферма* Р, *цевѣиѣ* ВД С, *црвени* Др, *частѣи* Ла, *чинѣ* Ву П, *чийѣ* В Вн Вр Ку Ла Лг Мх П Се Ск У, *чуйѣ* ДД Р, *шамара* Ли, *да се шѣрика* Вн Мх;

йосѣ Гн Др Мл С, *сакѣ* ДД, *дошѣ* В ДД Др Кр Ли Ло МК Мл Р Рб С СМ У, *ишѣ* Ву Го Ј Кч Ло МО, *нашѣ* В, *ѣишиѣ* Бд ДД К Ли МО С У, *йошѣ* Гн Го Лу МО Ра У, *коѣ* Ск, *осѣ* Ло;

вакѣ МО У, *овакѣ* А Вн, *шакѣ* А Ба Бд Би В ВД Го Гр Др Ду К Ко Ку Ла Ли Ло Лу МО МП Мх Ос С Су Т У, *јучѣ* В ВК Вр Гл Гр Ла Лу Су У, *одозгѣ* К, *одоздѣ* Бд К, *озгѣ* А Мх Рд У, *оздѣ* А, *йешкѣ* ВД Ду МО С Се У, *на сѣикѣ* Мх, *садѣ* (адв.) М Ш, *ѣабѣ* МО;

евѣ Др; *зѣиѣ* П;

б) *ааѣ* > *аѣѣ*:

мѣло вѣдѣ Бд ВК МО Ра, *дѣѣ* В Мл, *код жѣнѣ* ВК Мл, *изгрѣ* Ра, *до йоловинѣ* Вл, *сѣсѣрѣ* МО Ш;

главни сѣрадник Ра, *ђавѣлски* Мл, *земљани* МО, *шѣ крујинѣ* В, *ручно* Ра, *свашѣвски* Бд, *сѣишѣ* Го, *сѣтарински* Рб, *сѣтарински* МО;

којѣкакѣ Бд, *кѣга* МО, *кѣја* Бд, *ѣвѣ* Бд, *ѣд ѣвѣ* Бд, *ѣви* Т, *ѣнѣ* МО;

баѣѣ Мл, *бѣдѣ* МО, *гѣри* МО, *грѣбѣ* Бд, *грѣбѣнѣ* Ду, *довѣдѣ* В, *довѣдѣ* Бд, *држѣ* МО, *зѣвѣ* Бд Ра, *д ѣдѣ* Бд МО Ра, *идѣ* Бд Вл МО, *имѣ* Бд Мл Мх Ра Са Ш, *лежѣ* Бд, *лѣжѣ* Бд, *лѣжѣ* Бд, *луикѣра* МО, *мѣкри* МО, *ѣйѣрѣ* Вр, *ѣчишѣ* МО, *ка се йѣжѣнѣ* Бд, *йѣмѣшѣ* Мл, *йѣсѣѣојѣ* МО, *йѣренѣсѣ* МО, *да йѣренѣћи* МК, *йѣрогѣиѣ* Ду, *йѣрода* Бд МО, *йѣроври* Се, *сѣзри* ВК, *сѣдѣ* Бд Мл, *сѣдѣ* МО Р, *да се смѣјѣ* МО, *сѣѣојѣ* Бд, *да се йѣѣчи* Се, *ѣн йѣрчи* МО, *йѣрчѣ* Бд, *д увѣдѣ* Бд, *усѣја* МО, *ѣчи* МО;

йѣсѣ Бд МО, *имѣ* Бд, *дѣшѣ* В ВО МО, *ишѣ* Бд, *йѣшѣ* Бд, *йѣрошѣ* МО, *јѣчѣ* Бд К МО, *ѣздѣ* МО, *вакѣ* Бд, *и шѣкѣ* Гл;

в) *ааѣ а* > *аѣѣ а*:

до земљѣ се Бд; *йѣснѣ* је Ра; *кѣки* је Бд Ј, *кѣки* су Ра, *кѣки* су били Мл, *кѣкѣ* је Т, *йѣреко кѣга* је Мл, Мл, *кѣја* су Т, *кѣјѣ* си Го, *шѣка* е Бд, *шѣки* ми йѣсо У, *шѣкѣ* је Ло У, *шѣкѣ* сам МО У, *шѣкѣ* се Ло, *шѣкѣ* смо ВД, *шѣкѣ* су МО, *и шѣкѣ* иш, *дѣшо*, Бд;

баца се Ра, боли ме Бд МО, боју се Бд Мл, ваља се Ра, зори му Бд, зовē ме ВО, зовē се А Бд К, иде се Ра, исйече се МО, лџи се Вл, лџи се Ра, ња немā ње Са, одазвѣ се Вр, однесē се Бд, њече се ВО Мл МО Ра Т Ш, њије се К, њоџи се Ра, сија се МО, сикира се Бд, силџи се кике К, учи се У;

игрџ сам Бд, имџ сам ВО Ра, мџи га В, дошџ сам Ду, дошџ ни Бџиџ ВО, дошџ је њн Мл, дошџ му МО, ишџ је Ло, ишџ сам Бд ВО Ра, нашџ сам Ра, снашџ се В, јуче му Ј, јуче сам Мл, џзџ се мџе А; џвџ смо Вр;

г) ааа > ааа: *воде Бд Гн Ду Ј, даске А Ло МК, од дебљине Ду, деце ВД Гл К Су, две жене Бд Ра, до зџмље Бд Ј Мл, њре зоре Вр, од игле ВК, две кафе Р, класе Вр, лейџше Бд, стџ комата лџзе Ра, џостџџине (Гсг) МК, свадџе (Гсг) К, сваџе (Гсг) К, сџсџре Бд, сџџе (Гсг) Др К, чџсме (Гсг) В;*

главно К, дугачко Р, живинско К, мајсџорски МК, џвче К, Свџџо писмо С, свџнски К, свџнско ВД К, слџџка сџџо С, слџџка Златџо С, бџже слџџки С, слџџки сџне С; јџдна Бд, јџдно К, јџдну МО, мџџе (Гсг) Бд К, џве (Гсг) МО;

баца Бд Вл, беџи Бд, не бџде Гл, бџле Вн, брија В, врџџа (упреда) Ра, зору (З.л.пл.) Бд МО, џџда К, дрџџи МК, зџџу В, зџве Бд, зџву МК, иде Бд МО, иду Бд Гл, клиза Бд, леџи С, лџже Бд, лџџи Ш, лџџу Бд, лџми Бд, мџзу Ду, мнџџи Ш, мџкру (З.л.пл) Су, намџџа Ра, да с обрџја К, џвро К, џвџезе МО, џџку Ку, џџчу Бд, џије А Бд Гл МО Ра, џџџи Гл, џрџври МК МО Су Ш, да роди Вн Ш, руковџџа Бд, сџзри Бд, сџзру Вл, сџџи Бд, сџџу Бд, џн се смџџе МО, смџџу А, сџџи (З.л.сг) МК, сџџџи Бд ВО Ра, шџече МО, џн се џрџџи Су, џрџчу Бд, узре Кч;

џџо Мл, дошџ Бд МО, ишџ Бд, ушџ Вр;

јуче МО, наџо К, џџџо Бд ВК Гл К Ко МО, џзџо А;

д) ааа а > ааа а: *брија се Вн, зџве се Ра, џече се МК, џџнесе се Мл, смџџе се К, чџни ми се В; кџџа је А, кџџе су К, каџа је МО, каџе су Бд, главно је К, јуче сам МО, џџџо е Су, џџџо сам Гл.*

На основу изнесене грађе можемо констатовати да су примери с дугосилазним акцентом на последњем отвореном слогу иза кратке пенултине скоро четири пута чешћи (837:236) од оних с пренесеним акцентом. На основу карте бр. 4. видимо да се непренесена акцентуација јавља у свим пунктовима, али с различитом фреквенцијом. Њена учесталост смањује се у западним селима. Тако је у Бд забележено само 6 примера с непренесеним, а 54 с помереним акцентом. Први се јављају углавном код средње и најмлађе генерације, а други код најстаријих информатора, рођених на почетку XX века (нпр. 1906. године). У МО примери с пренесеним акцентом у благој су превласти (48:45), а у К (23:23) и Ра (4:4) подједнак је број примера са старом и с новом акцентуацијом. У следећим пунктовима облици с пренесеним акцентом ретки су и крећу се од једног до десетак примера: А (7), В (10), ВД (4), ВК (5), Вл (4), Вн (3), Вр (7), Гл (8), Го (2), Др (1), Ду (6), Ј (2), Ко (1), Ку (1), Кч (1), Ло (4), Мл (3), Мх (1), Р (5), Рб (3), С (7), Са (2), Се (2), Су (5), Т (4), У (4), Ш (8). У овим местима број примера с непренесеним акцентом најмање је два до пет пута већи. Примери само с непренесеним акцентом јављају се у Ба Би Ву ДД Гн Гр Кр Ла Лг Ли Лу М МП П Ос Рд Ск См. У ВО и МК облици с непренесеним акцентом у благој су превласти (10:6) и (13:9).

У К је и проф. Ивић (1959:398) забележио факултативно померање акцента, а у Ла само непренесене (Ивић 1994:217). Дугосилазни акценат с отворене ултима, а иза кратке пенултима, не помера се у Врачевом Гају и Крушници (Ивић 1958:327), у Неменикућама (Реметић 1985:60), у Жабарима (Реметић 1989:270), у Чумићу (М. Грковић 1967:112) и у говору Галипољских Срба (Ивић 1994:33–34). Он се ретко помера у неким космајским селима: у Америћу, Малој Врбици, Марковцу, и Стојнику Београдском (Реметић 1985:60) и у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:60–62). У биограчићком говору недоследно се преноси и у неким селима (Железнику, Рушњу и Жаркову) чешћи су примери с новим акценатом (Ивић 1978:138–139). На терену новокановачке и гружанске акцентуације централне Шумадије доминирају облици с новим акценатом (Реметић 1985:59–60). У Уљми дугосилазни акценат на последњем отвореном слогу прво се скратио, а потом померио, и за разлику од старог кратког, на наредном слогу дао краткоузлазни, а не кановачки (Ивић 1990:201–202). У Батовцу (мој материјал) код старије генерације веома ретко се могу чути примери с помереним акценатом: *ко[д] дѐце, љшо*. Доминирају примери типа: *боли, ову*, али се могу чути и облици с аналошким акценатом: *ко[д] жѐне, љшо*.

Након померања дугосилазног с отвореног последњег слога на њему се јављала неакцентована дужина (б, в) или краткоћа (г, д). Незнатно је већи број потврда с неакцентованим квантитетом на отвореној ултими (127:109). У западним селима, у којима је новоштокавско померање акцента чешће, судбина послеакценатских дужина није идентична. У Бд и МО оне су учесталије од краткоће (41:13) и (35:13), а у К је обрнут случај (4:19) у корист ове друге. За говор овог села и проф. Ивић (1959:398) констатовао је да се дужине на ултими иза краткоузлазног акцента готово увек скраћују. У прва два села енклитика није битно утицала на чување послеакценатских дужина, те су у Бд и МО оне чешће у примерима без енклитике (29:12) и (28:7). У тим селима се, истина, ретко и пред енклитиком може јавити краткоћа (1) и (2). У К је дужина ипак чешћа пред енклитиком (3:1), али су забележена и 3 примера са краткоћом. У осталим селима померање акцента је ретко, те отуда и мали број примера с послеакценатском дужином и без ње. Тако су у неким селима чешћи примери с дужином, и то обично пред енклитиком (в): В (6:4), ВО (5:1), Вр (4:3), Го (2:0), Ло (3:1), Мх (1:0), Р (3:2), Са (2:0), Се (2:0), Т (4:0), У (4:0), у другима са краткоћом: А (2:5), ВД (1:3), Вн (0:3), Гл (1:7), Др (0:1), Ко (0:1), Ку (0:1), МК (1:8), С (1:6), Су (1:4), а у Ш је подједнак број и једних и других (4:4).

1.17. Иако затворен финални слог обезбеђује већу стабилност /~/, ипак се нашло и нешто примера с помереним акценатом у новоштокавском духу:

а) *aaîl > aaîl*: *авиѓн* С, *Агаиѓн* Вн, *адвокаѓи* ДД Ку С Т, *ајдѓк* Би В Вр Ло, *алаѓи* Вн Гл, *аѓаѓекар* ДД, *аѓриѓ* К Ло, *аѓуриѓ* Ли, *аркивар* Ло, *армуникаѓи* ДД У, *асѓаѓ* Ба Бд В Гл Го Ли Мх Ос Р Рд Се Т У Ш, *асѓалиѓи* Ла, *аѓройѓи* Мх, *багремѓр* Ко П Се, *багрењѓк* Ло, *багрењѓр* Вр, *базѓн* А Вр, *бакрѓч* А В ВД Вн Вр М МО П Р С Се У Ш, *бакрѓчиѓ* Мх, *баксѓз* Лг Се, *балѓн* Ву Др Ло У, *Банѓиѓ* Се У, *бандѓиѓ* Т, *банкѓиѓ* Р, *бардѓк* Ло Т Ш, *бељѓниѓк* А Гл С, *беоѓѓг* С, *берѓч* Вр Мл, *Берлиѓ* Мл,

беџон Вр Ву Гл Гр Р Се Су Т, *богаџиш* Ку Ла Се, *бокџл* Др Ла С Т, *болесник* С, *браџић* Ј, *брџак* Ли Лу Т, *брџак* (покретни казан за печење ракије) ВД, *бриџач* Ли Ос Ск У, *бродџи* Ку, *буџелџр* С, *бунџр* А ВК Вр Гр Кр Лг Ло МО МП П С Се Ск Су, *бунарџи* А, *бурџг* Мл, *бурџел* (обор за свиње у шуми) Ло, *бурџан* ВД, *ваџон* Би Вр Рд, *ваџар* С, *вамџир* ВО Ву Ш, *ваџраљ* Ли, *везџа* А ВД ВК Го Лу С Ск, *веселџак* МП Р, *веџеринаџр* Ку Ло, *виџиљ* Гл, *вишњџар* Р, *водиџр* Вн Ла Ли МК Р Рд С У, *возџр* Ли, *војник* Би Вр ДД Др К Кр Ло Р Са Ш, *враџиџр* Кч, *враџинџик* К, *врџак* Ку Т У Ш, *врсник* ДД, *Врџан* Ш, *Вучџак* Ву Ла Рд, *газџиш* С, *генерџл* Вр МК, *голоџиџан* Ос, *голубџан* У, *гољџак* Вн, *горњџак* У, *грудњџак* Ба Ш, *гуљџиш* Вн, *гусџан* К Кр, *девеџиџак* СМ, *десеџиџр* МО Р, *деџак* Го К С Су, *дечкиџ* Гл Мх, *доселџениџк* Ву, *дрвљаниџк* А Ба, *друџар* М, *дубџан* Вн Вр Лг Ло П У, *дуџан* Вн Гл М МК Р Т У, *душман* Го, *џенерџл* В ВО С, *џуџек* Ла, *џандџар* ВД Мх, *џдрейчаниџк* Ло, *џребџак* Вн, *замрџач* Ву, *замрзивиџа* Го Лу Мх Са Су У, *занџиш* Го МО Се Ск, *заџушџа* Др, *заробљениџк* ДД Ду, *заџварџа* Гн, *зелемџаћ* В Ли У, *зидџар* Кр, *игрџа* Ос, *иџињџер* Су, *инџиш* ДД Ло Ш, *инвалиџд* ВД Ра, *инџињџер* Ла, *јабукџар* Вн Су, *јарговџан* А, *јесењџак* Ш, *Јовџан* Кр Мх, *каџиш* МО, *каџишић* А Вн, *каџсиџџар* ВК, *калабџур* Рб, *калкџан* (закошар) А Вн, *каџиџи* Др Кр Ли П, *качкаваљ* Ли, *качкџећ* Др М, *келерџај* (шанк) Ло, *ковџа* Ву Гл Са Т, *коџсубџар* Мх, *кокошиџр* А Р У, *кокурузџар* (сирак) МК, *колџа* А ВД Вн ВО Ву ДД Др Кр Ку Ла Ло Лу МК МО П Р Рб Рд Се Су Т У Ш, *колачић* А, *колџр* (крагна) А, *командџир* В С, *комџд* Рд, *комџиш* Вн Ла Ос Су Т У Ш, *комџишић* ДД, *комџај* ВД ВК Ку Ли МО Рд Се, *комџајн* Ло, *комџин* Вн Ли Са, *комињџак* (остатак од исцеђеног вина) ДД, *комлџов* Се, *комџиш* МК, *конџир* (чокот) Вр ДД, *конџуџиџер* Р, *конџеџиџиш* Гл, *коџерџан* Ло, *коџилџан* ДД Др, *коџилерџај* Р, *коџиорџан* МО, *корџач* П, *косџа* Вр Кр Ра Рб Ск, *коџиш* Ли П, *коџилџа* А, *коџилић* Др, *коџиобџањ* Вл Гн Кч, *кочџањ* ДД К Кр МК Се, *коџић* Ку, *крљуџишџам* Ла, *крџмиџр* А Ба ВД ВО Вр Др Ј Ко Кр Ли Лу Мх П Р Ра Рд Са Се Су У Ш, *крџиџак* МО Рд, *круњџа*ч МК, *крџаг* Ли П С, *крџак* Ш, *кукуџиџак* (буљуна, сова) Мх, *кумџиш* ВО, *лавџор* МК Се, *ладић* Го, *лаџџов* Би Са, *ласџиџар* К МК СМ, *лекџар* В ВО Гр Ј Ла Ло М МО Мх Ос Су Т, *лешњџиџк* У, *лингџов* (куче) Бд, *лиџиш* ВД, *ложџа*ч Ла Ос С, *Лозовџиџк* Ло, *локџл* ВО Су, *лоџар* Ба В Вн Го Ку МК Рд Ск Су Т У Ш, *лоџуџџар* С, *лудџак* ВО, *љуџиш*ч ДД, *маџацинџер* Р, *маџационџер* Вр, *маџор* ВО ДД С Се Т, *манџуџи* Ву Се Су, *манџиш*л МК С, *Маџар* Р, *меџдан* С, *мељџа*ч ДД Кр, *милиџионџер* Ко, *минџиш* Ко, *мирџаз* В ВД Вн, *миџираљџез* Вн Т, *миџрољџез* Вн П, *младић* В Гр, *млекџар* (просторија за млеко) А Вр Ј, *момчић* Вн Мх, *моџиџор* Се Су У, *мрџиџвак* В Ш, *мрџиџваџ* Гл МО Р Рд Су, *муљџа*ч ВД Вр Ву Ли Р Ра Се Ш, *наџлон* К С, *наџлон* Гл МП, *налаџа*ч Лу, *ноџар* Лу МП, *ноџиш* Р, *овнић* Вн Р, *олџиџар* Ло, *омак* Рд, *оџанџар* Ко Мх Ск, *оџасџа*ч Ла Р, *орџа*ч Т, *ормџан* Р, *орџиџак* ВД Ла, *осџа*ч А В, *осмак* (буре од 400 л) Лу, *осџириџг* (биљка слична сирку) МК, *оџикуџиљџивџа*ч Вр, *офеџиџр* Ш, *офиџиџр* Вн ВО К Ко Кр П Се Т, *оченџиш* В Ву, *џакџећ* М, *џандџур* Вн Р С Т, *џањџиш* (непокретан казан за ракију) ВД, *џаџиџр* ВО МК Р Се, *џаџриџкаш* Вн Се Су У, *џармаћ* (кијавица) Др, *џасџиџув* Рд, *џасџиџук* К, *џасџуљ* Ба В ВД Вл Вн ВО Вр Ву Гл Го Гр ДД Др Ј К Ко Кр Ку Кч Ла Ли МК МО МП Мх П Рд С Са Се Су Т У Ш, *џаџан* (патак) К, *џаџиљџиџан* Ли, *џаџриџџак* Ла, *џерџин* Ку, *џеџиљџић* ВД, *џечџем* Бд Вн Гл Др Ко Ла Ло МК МО, *џеченџак* М Су У, *џеџиџак* Лг Р, *џеџиџир* А В Вн Вр Ву ДД Др Ку Ли МК Мл МО Рб Се У, *џиљџав* Др Рд, *џиљџиш* Вр С, *џиљџар* Вн, *џишџиџољ* ДД

имам ВД Вр К Ла Ло МО Р Су, *исйечѐм* МК, *лѐжѝм* МО, *лѐжѝш* Ј, *да мајкѝм* Ду, *начуйѝш* Кч, *ноћѝш* Бд, *обрѝјѝм* В, *одведѐм* МО, *однесѝш* Ду МО, *ојѐрѐм* Ло, *очѝшѝм* МО, *йѝшљѝш* Р, *йѝчѝш* Вр Се, *йѝјѝм* (чешће је пијем) Го Ла МО, *илѝшѝм* В, *йограбуљѝм* МК, *йожњѝш* МО, *йѝјѝм* Бд, *йонѝсѝм* Бд МО, *йорѝвѝм* Гн, *йрѝдѝм* К, *йрѝдѝм* Вр, *йушѝшѝм* Вл, *разѝмѝм* Бд К Кч С, *сѝдѝм* Бд Ду Мл МО, *ја се не сикѝрам* Гл, *сѝлѝш* Вн, *сѝдѝјѝм* Ду, *шѝвѝш* Гл, *шѝрљѝм* МО, *шѝрчѝм* Бд, *чѝшѝм* МО;

вѝзѝј Ду *кујѝј* Гл, *ландѝј* Ј, *нѝмѝј* Ла Ло, *йрѝдѝј* А, *срѝчѝј* П;

дѝнас Бд Ло МО, *најрѝд* Ло, *ојѝш* МО;

дѝвѝшѝнѝјс Бд, *јѝдѝн* А ВД Гл К Ло МО Су, *јѝдѝнѝјс* В ДД К МО Се Ш, *јѝдѝрѝд* МО, *у јѝдѝнѝм* Бд Р, *јѝдѝнѝг* Бд, *јѝдѝнѝм* К МО, *осамдѝсѝш* МО, *осамѝнѝјс* Вр К Ла Ло, *йѝдѝсѝш* Вр К, *йѝшѝнѝјс* А ВО Вр Гл К, *сѝдѝмѝнѝјс* ВД, *чѝшрѝдѝсѝш* К, *чѝшрѝс* В Ло МО Т, *чѝшрѝнѝјс* А ВД Вр К Ку Ла Р Т, *шѝсѝнѝјс* Гл;

в) aaâl > aâal: *дѝнас* Бд, *дѝвѝшѝнѝјс* Бд, *на дѝсној* страни Ло, *са жѝном* Су, *зѝшрѝшѝм* МК, *у кѝдѝм* мѝсецу А, *кѝсом* Вр, *с мѝјѝм* ѝцом К, *мѝјѝј* ћѝрки Вр Гл, *љѝгов* Бд, *осамдѝсѝш* Бд, *сѝдамдѝсѝш* Бд, *чѝшрѝдѝсѝш* Бд.

Грађа нам показује да је број потврда с непренесеним дугосилазним акцен- том у последњем затвореном слогу, а иза кратке пенултима, око пет пута чешћи од оних с новом акцен- туацијом (1.339:264). На основу овога и горе реченог (1.16), можемо констатовати да у нашој зони, за разлику од стања у централној Шумадији (Реметић 1985:59), отвореност/затвореност слога битно утиче на (не)померање ак- цента. Наиме, дугосилазни је много отпорнији на преношење из затворене него из отворене ултима. Ово исто констатује и проф. Ивић (1978:139) за биограчићке говоре (Жарково, Железник и Рушањ). У њима (н.м.), у говорима Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:60) и у централној Шумадији (Реметић 1985:59) по- мерање акцента је чешће код вишесложних речи. Међутим, у нашој зони је фре- квентније преношење акцента код двосложних речи. Тако се он код њих скоро четири пута чешће помера с отворене, а само два пута са затворене ултима.

Карта бр. 5 показује да се, по учесталости јављања пренесеног акцента из- двајају села на западу испитиване територије: Бд (45:10), Ра (20:8), Ду (12:9), Кч (7:4). У МО је подједнак број примера и с пренесеним и с непренесеним (43:43). У К пренесен акценат није редак, али је пренесен чешћи (39:24). И овога пута у Бд примери с новим акцен- том најчешће се јављају код најмлађе и средње генераци- је, а ниједном код најстарије. Само је десетак пунктова у којима се не јавља пре- несен акценат: Ба Би Гр Ко Ли М МП Мх Ос Са Ск У. У осталим пунктовима јав- ља се и нови акценат, али знатно ређе: А (42:9), В (43:14), ВД (33:7), Вл (6:17), Вн (45:5), ВО (25:8), Вр (42:13), Ву (29:2), Гл (46:16), Го (24:3), Гн (1:8), ДД (40:2), Др (43:2), Ј (7:20), Кр (34:2), Ку (23:1), Ла (31:9), Лг (13:1), Ло (48:18), Лу (19:2), МК (47:10), Мл (7:15), П (23:2), Р (50:11), Рб (7:21), Рд (25:1), С (56:1), Се (53:4), СМ (2:11), Су (47:4), Т (44:5), Ш (38:3).

У околним говорима, с обзиром на померање акцента, судбина дугосила- зног у затвореној ултима слична је оној у отвореном последњем слогу (в. т. 1.16), осим у Уљми, где се сада не скраћује, а ни не помера (уп. *сѝдѝм* : *чѝшѝм* Ивић 1990:201). У Батовцу (мој материјал) чува се старије стање (*асѝѝл*, *чѝшѝм*), али

се понекад могу срести и примери с помереним акцентом: *рукāv, шūлмāч; њигов; шрѣћак, Кѡвин*.

На дезакцентуисаној затвореној ултими, за разлику од отворене, двоструко је већи број примера с дужином (254:127), а десетак пута мањи с краткоћом (10:109). Дужина је веома честа у МО (43:0), Бд (39:5) и К (23:1). Овде би требало допунити констатацију проф. П. Ивића (1959:398) у вези са судбином некацентуваног квантитета на ултими иза краткоузлазног акцента у К. Наиме, он се скоро редовно губи у отвореној (в. т. 1.16.), а веома добро чува у затвореној ултими (уп. однос 4:19 : 23:1). У неким селима број примера није тако редак и креће се између 10–17: В (14), Вр (11), Гл (15), Ло (17), МК (10), Р (11), у другима је он испод 10: А (8), ВД (7), Вн (5), ВО (8), Ву (2), Го (3), ДД (2), Др (2), Кр (2), Ку (1), Ла (9), Лг (1), Лу (2), П (2), Рд (1), С (1), Се (4), Су (3), Т (5) и Ш (3). Од 1–2 примера с краткоћом забележена су у А (1), Вр (2), Гл (1), Ло (1) и Су (1). О осталим послеакцентатским дужинама и краткоћама и њиховом ареалу у суседним говорима в. т. 1.23. и 1.25. Након прегледа свих позиција у којима се јавља послеакцентатска дужина, следе закључне опсервације о њима (т. 1.61. до 1.63).

*Скраћивање /ː/ у финалној йозицији
иза неакцентйоване крайћоће*

1.18. Финални слог у многим говорима отворен је за различите промене. Тако у екавским говорима с новом акцентуацијом долази до фонетског и аналошког скраћивања послеакцентатских дужина, а у оним са старијом акцентуацијом, тачније у С-В и ретко у К-Р, редукује се наглашен квантитет. У неким од њих (Галипољски Срби), скраћивање се спроводи са стопроцентном доследношћу, а у другима (јужни Банат и северна Србија) оно „не прелази оквире локалне црте“ и не везује се „за дубљу старину“ (Ивић 1994:34–35). И наша грађа потврдиће у потпуности исправност опсервација проф. Ивића поводом стања у говорима северне Србије.

Наиме, ову појаву не бележимо у свим пунктовима, али ни код свих информатора у истом селу. Потом, ако у истој реченици постоје две или више речи које подлежу скраћивању, то ће се десити само у једној, обично другој или последњој у низу: и њи *двѣ* А ВД, кѡ *знā* Мх, она бѡље знā него *јā* Мх, тѡ бѡло *ѡрѣ* Вн, да се *јā* не дѡгнем *ѡрѣ* Мх, ми нѡсмо *ѡрѣ* ишли Мх, мѡја тā *снā* Мх, тѡ ме *сѡрѡ* Гл, ма, тѡ нѡко нѡје ни чѡо за *ѡѡ* Мх, и такѡ *ѡѡ* Мх, и такѡ *ѡѡ* и *ѡѡ* Мх, по двā по *ѡрѡ* А У; ал ви свѣ тѡ бѡље знāте него *јā* Мх, Бѡра и дāље онѡ што *знā*, он *знā* Вр, тѡ *рнā*, шиклѡ сāмо *кѡв* Са. Међутим, понекад, истина ретко, скраћивање захвати још по коју реч: *знāм јā* да нѣ знате *ви* Мх, онāј *кāзан мѣте озгѡ* и *ложѡ оздѡ* А.

1.19. Преосталу грађу разврстали смо према броју слогова и његовој структури (отворен — затворен):

а) нѡје тѣла да *дā* В, и он ју *дā* ДД, а он не *дā* Др, по јѣдно *двā* Рд, *двѣ* слāве Вр, кѡј нѡје имāо *двѣ* Го, код нās *двѣ* Ла Се, деведѣсет и *двѣ* Ос, такѡ се *жнѣ* Ли, јел да се *знā* МО, па кѡ то *знā* Мх, сāми Бѡг да *знā* Мх, ај да се брѡзо *знā* кѡ е бѡљи Т,

јел то се *зна* сад У, Бѣг да и *зна* Ш, кѣј *зна* Ш, крива сам му *ја* М, Од чега живите? — *Ја*? Са, мој брат и *ја* Са, исто ко и *ми* Мх, код ње МО Ск, испрегне њи ВО, у њи Мх, позво исто и њи Мх, од *ови* деца Ос, него кат се *сме* Мх, а у мѣн *сир*а Мх, само ме *сир*а Мх, ни ме *сир*а У, кѣ(ј) је одрѣђен за *ид* Мх, ондак је било *ид* С;

б) нестане *вод*е А, тазе *вод*е А, без *вод*е МО Мх, мал *вод*е Мх, код једне *жен*е Гл, две *жен*е ДД Др, он *ид*е Мх, *исич*е У, кат прешла *једн*а ноћ, друга ноћ ... Мх, нег *ов*е Су, и пѣт иљада пара, *они* пара Су, а он там је *ошиш*о У, *йој*е А, *иреи*-чѣ Вн;

в) да *дам* Ш, *дан* Ш, да *даш* Ш, шта *знам* колико има Го, бројеви помал *знам* Мх, *то знам* Мх, јел *знам* — *знам* Т, да *знам* Ш, е *знаш* Гр, ел *знаш* Др, *знаш* како је Мх, она чека на мене, *знаш* шта је У;

г) *међуш*им ВО Го, *њег*ов У, *сумњ*ив С.

Грађа нам показује да је скраћивање чешће у једносложним (а, в), а ређе у двосложним и вишесложним (б, г) речима. Исто тако, фреквентније је код речи с отвореним (а, б) него са затвореним (в, г) слогом. Међутим, забележили смо неколико случајева у којима је реченична интонација скратила акценат у речи са затвореним слогом, а онај на отвореном остао је непромењен: Шта *ја то знам* ВО, *ја што знам*, *ја оћу* да кажем ВО, а *ја знам* Мх, *ја шта знам*, *ја сам испричала* Мх, и тачно је *то* било, *знаш* ВО, *ја чекам* на њу, *знаш* Ск, Соју *ти знаш* Ск, *знаш ти* дѣбро математѣку? — *Знам*, реко Т, јел бежали смо у бежанију маѣти и *ми* дѣца, *знаш* Т, у баквице *он*е, *знаш он*е баквице дрвене У, не знам да л *то ви* пантите, бацу се пारे, *знаш*, изгоре куму кеса, изгоре старѣјку кеса У, и *знаш* како венац *стоји* на капију девојачку У, *ти знаш ону* шумку Ш. У неким од ових примера овај глагол своди се на речцу, као што су *реко*, *каже*, *кае*, *кам*, те тиме прво губи квантитет а затим и нагласак.

Будући да је скраћивање факултативно, није потребно наводити примере у којима се оно није десило.

У говору Галипољских Срба енклитика не допушта скраћивање, будући да се раније финални слог сада нашао у медијалној позицији. Ретки су примери са скраћеним акценатом испред енклитике и тумаче се угледањем на позиције у којима су били изоловани (Ивић 1994:34). И наша грађа показује слично стање: па *ид* е МО; *шак*а ти судбина Мх, и *шак*о е Гл Лг, *зай*о ме чекај Т, ел она сас језик *убод*е *ше* Р; *даш* му пола дѣнара ВО, *знаш ли* ти Ш, *срам* *ше* било У, али: *да* му Ли, не *да* ме Вр, *сир*а ме Гл М С У; не *дам* ти Мх, код *нас* се Мх.

1.20. Дакле, можемо закључити да се факултативним и спорадичним скраћивањем дугосилазног акцената на отвореној и затвореној ултими испитивана зона уклапа у стање северносрбијанских и јужнобанатских говора (Реметић 1985:62), а разликује се од говора Галипољских Срба, код којих је доследно скраћивање отворене ултима ако иза ње нема енклитике (уп. *ули* ми *вуд*е, Ивић 1994:33–34).

Откуд ова разлика између генетски и структурално блиских говора? На то је свакако утицало више фактора. Један од њих јесте и језичко окружење Галипољаца у Тракији. Наиме, Галипољци, овладавши грчким и турским језиком, учвр-

стили су секундарну окситонезу, понету из шире постојбине С-В дијалекта. Међутим, супстратски слој, који је остао на заједничким просторима, миграционим струјама доживео је различите промене. Један део је изгубио своју дијалекатску индивидуалност (прихвативши К-Р дијалекат), други успорио или конзервисао започет процес (северносрбијански и јужнобанатски), а трећи кренуо у новоштокавском правцу (западнији северносрбијански говори).

Прецизаном ареалу ове појаве, који је одредио Слободан Реметић описујући говоре централне Шумадије (1985:62, нап.158), додаћемо још говор Жабара (Реметић 1989:270), у којем није баш ретко скраћивање, а као што је и другде, чешиће је на отвореној него на затвореној ултими. У неколико дијалекатских прилога с подручја К-Р дијалекта, Милоша Ивковића (1909:602–604), нашли смо само четири примера, од којих два (*aā*) припадају овом акценатском типу, а друга два (*āā*) наредном (1.22). Грађа потиче из два јужнолевачка села (Милутовца: *код госџџдин њџџ* : *коџ њџџ* и Кознице: *а онџ се* : *онџ је*) и једног жупског (Содола: *рџсџџ*). Из ових примера видимо да се скраћивање може срести и испред енклитике.

На основу стања у неким говорима можемо поуздано рећи да се скраћивање /*˘*/ десило након померања старог /*˘*/. Тако се у говору Галипољаца овај други, ван енклитике, обавезно помера на претходни слог, а новодобијени /*˘*/ < /*˘*/ чува на ултими (Ивић 1994: 27–29, 33–35). У Уљми и стари и нови /*˘*/ акценат померају се на наредни слог, али су резултати различити. Померањем старијег добија се кановачки, а новијег краткоузлазни (Ивић 1990:199–206).

О скраћивању дугосилазног осталим позицијама в. т. 1.26.

Дугосилазни акценат у отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване дужине

1.21. Поред чувања старог стања, /*˘*/ акценат у овој позицији често се помера на претходну дужину, али се и скраћује, обично у отвореном слогу. Најпре ћемо изложити примере с непренесеним и пренесеним акцентом у отвореном а потом у затвореном слогу. Посебну пажњу посветићемо судбини послеакценатских дужина након померања овог акцента. Будући да су промене у овим акценатским типовима захватиле готово цело подручје и да се разлике могу приказати само квантитативним изоглосама, ми ћемо стога изложити готово комплетан забележени материјал.

Отворен слог

1.22. Иако је процес померања и скраћивања дугосилазног акцента на отвореној ултими иза дуге пенултине изразито захватио нашу зону, у њој ипак преовлађују примери са старијим стањем (1.243 : 963). Примере са старим местом акцента бележимо и ван енклитике, али и испред ње:

а) *aāā* > *aāā*: *ајдџка* Ло, *арџ* В ВД Вн Вр Ву Гл Гр Др Кр Ло Ос Су, *баџџ* (бајаги) Лу, *баке* Ли, *код баџџ* Кч, *бачвања* Лу, *баџџ* Се Ло, *бџџ* МП, *бџџ* Го ДД, *да се бџџ* Вн С, *бџџ* (р. гл. прид.) Ло МО, *бџџ* Гн, *бџџ* Са Су У, *код Бџџ* Кр Р,

Лу М МО С Ск Су, *ћушћу* Ш, *увуче* Кр, *удаду* Др, *ужа* С, *ужуши* Вр, *украде* Вн Ск, *украду* Кр Т, *умеду* Ву, *умиво* Мх, *ураси* Гл, *усмрде* Су, *усмрди* М, *ушишду* Мх, та гора *учи* Ло, *фаши* Ву, *Францџа* Лг, ко *Цане* ДД, *цигар* ВД, *цигле* ВД Гн Гр Ло М МО С Са, *цичи* МК, *о(д) црѣви* Го, *црѣи* Ра, *црни* П, *цри* Кр, *цри* А, *цри* МК, *цру* Др, *чврга* Ли, *чеза* Лг, *чоколад* Гл Ла, *чокоти* ВК Ло, *чорбе* Лу, *чубо* Го Лу, *чучи* МП, *цака* Ј, *цакиро* Гр, *цор* (дечија игра) Мх С, *шал* Ло, *шаши* А Би ВО Гл Др М С, *Шваба* Ло, *шишо* Ос, *шлогир* Ла, *ја сам шоро* Ли, *шущи* МО;

б) *аа̄ а > аа̄ а*: *бѣли се* Мх Са, *врше се* Ск, *врши се* ВД Гл, *вуче се* Вн Ск, *грисе ше* Ву, *даду му* С, *даје се* Гл, *не живи ми се* Са, *жуши се* Рд, *жуши се* Р, *извуче се* С Су, *казо ми* С, *казо сам* Ло Т, *кршиду се* Ск, *моро сам* Лу, *мрзи ме* Са, *мрзу ме* Ву, *мрзу ше* Су, *музу се* Ли, *наједу се* Т, *обучу га* Гл Ли, *онде е* Ос, *ојрско сам* ВО, *исо ми* Ву, *ишио га* Ко, *ишиу га* ДД, *иовуче се* Р, *иомешо се* ДД, *иреде се* Ос, *иресече га* Р, *ирчо ми* ВО, *ирчо сам* Кр, *роведу се* (рву се) Ли, *свѣили се* Р, *сврби ме* Кр, *свуче се* Вр, *сече се* Ло, *сечу се* Су, *сиди се* С, *шамона* се љдала ДД, па о *ирава* се лек прави ДД, *црни се* Р, *чубо сам* и Т.

1.23. Као што је речено у претходном поглављу, број примера с пренесеним акцентом не заостаје много за онима са старим стањем. Њих је мање за око једну трећину (963 : 1.243). Најпре ћемо изложити примере без послаакценатске дужине у изолованој позицији и пред енклитиком, будући да су они око пет пута бројнији у односу на оне с дужином (946:17):

а) *аа̄̄ > аа̄̄*: *ари* Вр Ду К Кр Ку Ла МО МП Мх Р Рд, *код баке* Мх, *код бандере* ДД, *бацаду* МО, *преко баште* У Ло, *шб се бели* Ла, *бикова* Бд Рб, *блеи* Са, *блеји* МК, *блеју* У, *богаиша* (Гпл) Ла, *бозе* У, *боледу* Гл, *брава* Го Ку Лг МП Ос Р Ра Рд Се У Ш, *брави* Бд, *бразде* Кр, *преко те брвне* Рд, *ради Брене* У, *бресквара* У, *бријаду* У, *буне* Р, *валиде* (инвалиднине) МО, *ваши* Су, *везе* Гр, *везо* В У, *из вена* Мх, *венчаду* МО, а *оне се веселиду* С, *код Виде* Лг, *вико* В Гр Мх Са, *винограда* У, *по виногради* П, *од владе* ВО, *воде* (овде) У, *војника* Ву, *из војске* В ВО Ла МК МП Ра Са, *врѣди* Бд Ко Лу, *не врѣди* Бд Гл Кр У, *он вршиши* МК, *вршишу* Су, *неколико врши* Мх, *врше* Мл СМ, *он врши* Ду Кч Рб С У, *вршу* А СМ Су У, *мало вунице* У, *вуче* А Бд Би В ВО Гл Гр Ло Лу Мх Рб Се, *вучу* А Бд В Вл Ву Гр Ку Р Ра Рб СМ У, *гађо* В, *гају* Ос, *гвири* В ВД, *главе* Бд Вр Мх Се У, *глине* С, *горе* П У, *гориду* Се, *гради* ДД, *гребеду* Су, *грми* Бд, *даво* К Кр Са Се, *даду* В Гл К Ку Ли МО Р Се Т У, *дае* А Ву ДД Рд Се, *даје* Вн ВО Гл ДД Кр Т Ш, *дају* ВО Су Т, *недељу дана* А Бд Би В ВД ВО Гл Гр ДД Др К Ко Кр Ку Ла Лг Ло Лу МК МО Мх Ос Р Рб Рд С Са Се Ск Су Т У, *двори* У, *девојака* Бд, *због деца* А В МО С, *динара* У, *диро* Ло, *добиво* Т, *доведеду* У, *довуче* Би, *довучу* Гр У, *додaje* В, *додуше* В МП, *донеседу* Ла, *имало дрвѣша* ВО, *дрече* (Гсг, одеће) Са, *преко Дрине* Гл У, *другова* С, *дуво* Вр, *дуву* В, *десет душа* Бд Би Го МО Се, *душе* (Гсг) ВО Ку Мх, *девет генерала* ВО Ло, *код Ђре* У, *пет жѣна* Бд ДД Ду К Лг С У, *по овј жѣна* Лг, *они живе* МО, *нигде живе* душе ВО, *он живи* Бд Вн ВО Гл Гр ДД Др Кр Ку МК МО Мх Ос Са Се Су Т У Ш, *живу* Бд Вл Гл Гр Др Лу СМ, *сироћу жије* Рб, *жмири* Ра, *жнеду* Бд В Кр Ла Ра Се, *па се жуши* Мх, *завуче* МК, *завучу* МК Су У, *загризу* В, *и оно се жасуши* У,

замрзивача (Гпл) В, зайешљае В, да зарасџи П, двајсџиџу заробљеника Ку, засџиџу Са, засџиџо ВО, зайрџијае Ли, зебу МО, зелембаџа Ј, од зџме А В Кр Ло, од змије Ск, знаџу Бд В Кр Ла Лг Ли Мх У, зовџеду Гр Кр Ло Мх Ск У, пџт зрџна МК, бре зџба Су, бре зџби У, идџеду Ли Р С У, избегаџо В, извџуче Ло Р, издаџе Се, издаџу ВД, излџеже РБ Ш, изнесџеду У, исџече А У, исџечу ВД Се, он се искрџаде В, исџиџиџо Рд, џако се исџиџиџу У, исџилешџеду Ку, исџириџо Лг, поред јаџже Т, шџесто јаџа Рд, пџсто јаџи В, даџм јаџрме Бд Ку Мх, јаџриџа В, јеџду А ВД Лу Мх Т, каџзо В Ву МО С Су, џни се каџљу П, дџесет кафеџиџина Ли, кигџиџене У, не клиџи В, преко клиџе Ву, от коџза Ло МО Мх, дџесет коџе В, колибиџице Мх, коџаџа МО Се, коџаџиџа Ву К М МП Р Ра Рд Се, пџр коџња Бд П С, кот корџиџе Кр У, по дваџаџс корџиџа У, краџду В Са Ск, крџиџиџиџо МО, лаџдне (Гсг) С, са леџи ВД, две леџе МК, није имџло леџара Кр, из лимуџине У, лиџиџаџе Ву, лиџиџаџе Бд, лиџи Се, луџо У, пуџно људи ВО ДД Кр МО С Ск Т У, код маџке Бд, меџњо Кр, дџеџет месџеџи А В Гн М МО Су У, код Миџе С, миџли МО, дџесет милиџона Бд К С У, за пџт миџиџиџа Ло, за пџт миџиџиџи Лг У, ако су моџуџиџи Ли, из моџде Р, моџаџа Бд, моџро Гр Ла Лг Лу У, моџру У, мрџзи Ла Се, муџзе Вл Гл Мл П У, муџзу ВО Гл, да навџзу С, да навџиџу ВД, пџт назџмаџа МО, да се наоружџаје ВО, наџиџсо ДД, што наџсо Су, наџсече А, наџсечу Ос, из небџса У, неџма А Бд Би ВД ВК Вн Гн Го ДД Др К Кр Ку Ла М МО П Р РБ С Са Се Ск Т У Ш, неџму (3.л.пл) ДД Др Кр Се У, без ноџаџиџа Ск, брез ноџаџиџа У, обдрџаџо ДД, обџуче Гл МК Мх С У, обџучу Ву С, оваџмона К, доџста оваџца Бд В Гн Го Гр Др Ду Ј Лг Мл МО Мх П Ра С Се Ск СМ, трџ џвџце Ву, џвџде А Ву Гр ДД К Ко Лг Ло Лу МО Мх Ос Р Ск Су, џвџди В Вн ВО Гл Т, овлаџдо Мх, да он оврџи Ку МО Су, оврџиџу Ла Су, одџвџде Го Ш, џде В Лу МК МО Ос Се, од одџла (Гпл) У, однесџеду Се, одрџаџиџе МК, оџивџаје Бд, оџивџу ДД, осџече В, осџечу Ла У, осџиџаџе Вр МК, да оџиџидну Мх, да оџуџиџи К, џасу Бд, џечџеду А Гл Кр Ла П У, џџџиџо ДД, џсам џешџиџа Бд, кот џиџлиџа Бд Ј МО Се, џиџиџо Ло Р У, џиџиџу Р, џиџиџиџи П, џиџиџиџу П С, џилешџеду В У, џлугџова ВО, џобџели У, џовџуче Вн Се, џовџучу Ло, џодмеџиџу Го, у џодне Вн Гл Го МО, џожџиџу МК, џозаџивџаро Лг, џознаџво ВО, џознаџе М Се, џозовџеду Р, џокрџаде Су, џокрџаду Кр, џолаџо Гл, џомџено С, џомџуџе Ла МК, џомџуџу Р, џонаџваџо Гл, кат џорџаџиџе Бд В Гн Мл Ра, кат џорџаџиџи Мх Су, џорџаџиџу Го Ра, џорџеџо МК, џосџече Ку Мл Мх, џосџечу Ву, џоџревџаџе С, он џоџуџиџи Ла, а ја џоџуџиџо маџ С, он џоџрџни Су, џочуџаџу Р, џоџиџиџо Бд, џрасиџиџа МК, џревџуче Гл, џрегџиџи В, да се џредџаџу Ба, џна џредџаје ВО, џреџе Гл МК МО Мх С, џредџу К П У Ш, да џреџиџиџи Мх, да џрезџиџи К, џремораџо Ск, џреџиџсо Кр, џреџиџеџе А, џресџече Кр, џресџечу Ло, џреџиџресу Р, џречекџаџу Бд, џриџаџиџеџа Лг Се, џриџо Бд ВО, џровџуче МК П, џродџаџу Р Се, џродџаџе Ко Ла Ло, џродџаје Бд В Ву Р Су, џродџаџу Ло МК Мх, по трџ џроџе Гл Кр, о те џроџе ВО Др Мл МО Мх У, џроџиџериво Т, џрочџиџиџаџе Ву, пџт џрџиџа МК, преко џруџе Гл Са, стџ џуџиџа Мх, сеџдам џуџиџи Бд У, не џуџиџаџу К, код Раџде Ла, из раџња (Гпл) С, разџвуџу Кр, разџвџучу МК, разџовџаро Кр, разџовџару Лг МО, џреко Раџџе МО, раџне (Гсг) Бд К, раџсо (расол) Се СМ, раџсиџе Бд В Су, не раџсџиџи МК, поред реџке РБ Рд, од реџме Ба, од рџџа У, преко рџџу Гл, џма и Румџна Ку, рџџу ДД, Саџве Рд, саџде Ск, џриесџиџиџу санџиџиџа Ку, саџњо П, саџиџи ДД Др Ко Ло Мх Ра Се Су, пуџно свџаџиџова Бд МО, неџма свџеџа Мх, кот свџеџе А П Се, свџилаџе Бд Су, о те свџиле Т У, шџе свџиџња Бд МК П С У, по две свџиџе Го, свџиро МО Мх П, свџрби У, седџиду Бд, сесџара Го У, сеџче Кр МК Мл МО Мх РБ Се СМ Су

У, *сечу* Гл Др МК П С Т У, *сино̀ва* Би РБ Ск Т У, *смалаксáје* МО, не *смеду* Ли Ло С У, а он се *смéје* ВК У, па се *смéју* В Др У, *смéџо* В, да не *смрди* Бд Се, *смрду* В, ма̀ло *сна̀ге* К МО Ра, *сна̀ја* (Гпл) У, *снеседу* Ла, *сно̀ја* (Гпл) Кр, *сиáву* ДД У, да *сиáси* Бд, да *сиáсу* Бд, *си́ремо* Бд, пeт *среде* Мх, *си́акли́ћа* (Гпл) Мх, *си́вари* С, *си́ојиду* Вн, *сти́радо* Мх, са *сти́ране* А В Др Кч Ли Ло Мх РБ Се У, *сти́ру́жу* Бд, *сти́руе* Вр, *бес сти́рује* В, *сти́рчу* А, неко̀лко *субошáра* Ко, *су̀ве* (Гсг) А, *ја́* сам о(д) *Талијána* Гр, *шáмона* ДД К, *шели́ћа* Вл МО Ра Се, *То̀ме* Р, па се *шóйиду* У, *шáве* (Гсг) Гр Ра У, *шре́ћака* (Гпл) ДД Ла, *шр̀љу* У, *шр̀ну* МО Се, *шр̀иу* (3.л.сг) РБ Се, *шр̀иу* П, ко *шў́ће* кў́ће Го, *шў́на* Вр ДД Др МО П С Ск Т У, *шў́не* Мх, да се *шў́че* ВО Се, двé *ћерке* А В ВД Вл Ву Гл Гр Ј Кр Ла Ло Лу МО Ос П Р РД С Са Се Ск СМ Су У Ш, сè-дам *ћерки* Се, *ћили́ма* МО, на свé чéтир *ћóшке* Ку, *ћури́ћа* Се, и он *ћў́ши* К М МО С У, *ћў́шо* К, *ћў́шу* В, *уби́во* Ло, *увў́че* У, *угми́лу* Ос, и он се *угњи́лу* Ла, *уда́ва* ДД, да с *удае* Ву ДД Ли, да с *уда́је* ВД Кр С, да с *уда́ју* ВД Се, од *уја́ка* Мх, *укра́де* Бд Кр У, *укра́ду* Су, *умеду́* ДД Ли У, из *Умчáра* У, *учи́ду* В, *ферма́ду* Р, *фрэ́зе* (Гсг) Су, ко *Цáне* Гл, да *цвешáју* Се, ис *цэле* околíне Го, ис *цэле* општинe Т, *ци́гле* (Гсг) Го Мх, са *цре́ва* МК, они се *цр̀ну* П, *цр̀ие* Кр, *цў́ри* Се, *чанáка* Бд, *чайáра* (Гпл) Мх, *чоко́ладе* (Гсг) У, *чóкóџи* П СМ, *чў́во* Ву Р Ск, *чў́ву* Ву, *чў́че* Гл Мх, *шáле* (Гсг) А Бд Ло, *шáру* (3.л.сг) У, *шáше* Се, од *Швáба* Бд Ло, и(ш) *шéриe* Кр, двé *шóље* Ба, *шў́е-ди* (3.л.сг) В;

б) *аāā a > аáа a*: *бели се* П Ск, *белу се* Ск, *вэ́зе се* Се, *венчáју се* К, не *врéди му* Ш, не *врéди џи* Мх, *врши се* У, *дáво сам* Лг, *дáду ми* Ву Гл Го МП С, *дáду му* МП, *дáје се* ВО, не *дáју му* ВО, *доштериво сам* Кр, *жívи ми* Ш, *жívи се* Се, *жу́џи се* Гл, *зоведу се* Гл С, *измóшáву се* Бд, *изнеседу ми* Се, *исцў́ричо сам* Кр, не *мéшу се* Ву, *мóро сам* ВО Лг Т, *мрзи ме* он Са, не *мў́зе се* ВД, *мў́зу се* П С, *нéма га* В, *нéма је* Лг, *обў́чу се* МО, *óвде је* Го, *ошрéде се* А, *осéче се* К, *ипреглéдо га* МО, *ипредáје је* А, *ипреде се* Се, *йи́џо ме* МК, *илéви се* К, *йозавáђо је* Бд, *йомáго ме* МК, *йомáго сам* Кр, *йомў́зу се* Гл, *йосмáшро сам је* ДД, *йризнáду ју* Ло, не *йризнáје се* Т, *йризнáју му* Ло, *йрў́чо ми* Лг, *йровў́че се* Ву К, *йродáво се* Гл, *йрско сам* С, *раскојáе се* Кр, *рéђо је* У, *сјáју се* У, *смéју се* А, *смркњáје се* Др, да *сиáси му* нòгу Бд, па *си́вари сам* дòнела Са, *укра́ду је* Кр, *ушечеду се* Мх, *ушáву га* У;

в) *аāā > аáā*: око *глáвe*¹¹ Т, *дáвo* Т, и данáс *дáни* Ли, *жívи* В ВО, *òсам месé-ци* Бд, *рў́чў* У, око дéсет *сáџи* ВО, *сви́јў* Лу, ни́је ме *смéђo* ни́шта У, *шў́нá* Т;

г) *аāā a > аáá a*: за гòдину *дáнá си* млáђа Ск, *избегáвo* је В, *изгледo* сам У, *кáзo сам* В Т, *мóрo* је Т, *йримo* сам ВО;

Наша грађа показује да енклитика није осетније утицала на чување послe-акцентаских дужина, будући да се оне не јављају пред њом (б), а исто тако има и примера с дужином у изолованој позицији (в).

¹¹ За примере овог типа често смо били у недоумици да ли је реч о старим или новим акценатским ликовима *āā/áá*. Лабораторијска мерења сигурно би дала прецизнији суд о оваквим и сличним случајевима.

Овде ћемо дати преглед судбине послеакценатских дужина у околним говорима, а због уштеде простора, обухватићемо и стање у затвореној ултими.

У К је потврђена констатација проф. Ивића (1959:398) да се послеакценатска дужина иза дугоузлазног готово увек губи. Тако је на отвореној ултими нема уопште, а на затвореној је 5 примера с дужином и 2 без ње. У околним говорима дужине иза дугоузлазног акцента добро се чувају само у говору Биограчића, где се понекад, при непажљивој артикулацији, могу редуковати или сасвим изгубити (П. Ивић 1978:137, 144). За говоре централне Шумадије Реметић (1985:63) констатује да је дужина отпорнија на затвореној ултими и да енклитика осетно подржава дужину. У К-Р говорима Крагујевачке Лепенице ретки су примери с посттоничном дужином (Вукићевић 1995:57–58, 62). У осталим говорима нема послеакценатских дужина јер је прво долазило до скраћивања дугосилазног, а затим до померања, уп. стање у Уљми (Ивић 1990:201, 204), Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958:328).

На основу изложене грађе можемо констатовати да је померање акцента с различитим интензитетом захватило сва села, али је оно најчешће на северозападу испитиване области (в. карту бр. 6). Тако су у Бд забележена 54 примера с помереним акцентом, а само 2 с непренесеним, један (*нека га Бђг ѿоживѿи*) код најстаријег, а други (*код нанѐ*) код најмлађег информатора. Слично је и у У (92:6), у В (50:5), у Ра (34:4), у СМ (12:1). У три села однос примера са старим и новим акцентом изједначен је: МО (43:43), Вл (16:16), Ду (8:8), а у следећим селима су у (благѿ) превласти облици с помереним: Ку (16:15), Р (24:21), Мх (44:40), Мл (15:11), П (26:20), ВО (29:18), МК (28:17) и Се (50:22). Непренесен акценат најмање три до шест пута је чеши у Ба (9:3), Гн (8:2), Кч (7:2), ВК (12:2), Ј (29:4), Вн (40:7), Вр (41:8), Др (55:13), Ли (43:10), Лу (34:9), М (26:6) и Ос (34:9). У осталим селима су у (благѿ = од неколико до око два пута) превласти примери с непренесеним акцентом: А (50:24), Би (9:6), ВД (21:12), Ву (52:20), Гл (52:31), Го (36:15), Гр (19:17), ДД (62:26), К (27:23), Ко (10:6), Кр (38:36), Ла (31:22), Лг (29:18), Ло (56:25), МП (12:7), Рд (15:13), С (74:38), Са (27:14), Ск (25:17), Су (38:27), Т (45:22) и Ш (24:11).

Наша грађа из К и Ла, као што смо видели, показује благу превласт примера с непренесеним акцентом, а не доследно преношење дугосилазног на неакцентован квантитет (Ивић 1958:398 и 1994:217). За Гл је већ констатовано (Реметић 1981:489, 520) да се дугосилазни факултативно помера на предакценатску дужину, што је и наш материјал потврдио.

Пренесен акценат се јавља у Врачевом Гају и Крушчици (уп. *ситѿва, извѿчу* али *не нарѿстѿѐ ви лѐбац, ѿѿѿѿѿ му* и сл. Ивић 1958:328), у Уљми (Ивић 1990:200), у биограчићком говору (Ивић 1978:137 и 143–144), у централној Шумадији, осим у Неменикућама, где су примери са старим акцентом фреквентнији, и у неким космајским селима, где су такви облици ретки (Реметић 1985:62–64).

Акценат се спорадично преноси у Жабарима (Реметић 1989:270), у Чумићу (М. Грковић 1967:112) у К-Р говорима Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:58 и 62), у Батовцу (мој материјал). Акценат се једино не преноси у говору Галипољских Срба (Ивић 1994:34).

Затворен слог

1.24. И у затвореном слогу из дуге пенултима чешћи су примери с непренесеним него с помереним акцентом (334 : 297):

aāā! > *aāā!*: *ākov* Го Са, *ālov* Су, *Āciin* МП, с *Ācōm* МП, *āšob* Вн Ш, *bāgim* Го ДД МП Са, *bīrov* Т, са *Bōjōm* С, са *Brānōm* МП, *brēzōm* Кр, *vāšār* Го, *vēzēm* Вн Ј, *vēzēš* Се, са *Vērōm* С, с *vojskōm* Ли Лу, *vrišiš* Ј, *vūčēm* Вр Гл С Су, *vūčēš* А Кр Лг Ли, *gājim* Мх, *Gājīn* Т, *gālv* (гавран) Вн Ос, *gvīrim* Го, *Gīgīn* Лг, *glāvōm* Би Лг Р, *glēdim* С, *grizēm* Ло, *dāēm* Са, не *dājēm* С, *dvānājs* Вр ДД Ос Су, *dvāiyūi* ДД Др Ли Мх Ос Рд С, *dvārēd* Го Лг Ли Ло С, *dvōriš* ДД, *Drājšin* К М Т, *Būrin* Лг, *živim* А Би В ВД Вн ВО Ду Ко Кр Лг М МО МП Мх Ос С Ш, *živiš* Би Др М Са, *živōg* Се, са *Žičōm* Го, *žmūriš* Ј С, *zāvōj* К, *zavūčēš* А, *zakoiājēm* Др, *zemļorādñōm* Се, *zēšīn* Го, са *Zōrōm* Лг, *izvēžēn* МК, *izvūčēm* Ш, *izvūčēš* С, *izmīlīm* Ко, *Irēnin* А, *isēčēm* Вн Ла Ло Р Се Ш, *isēčēš* Гл Го, *isīrodājēm* Рд, *isīrēsēš* Гл, *jākīm* Го, са *jārmōm* Лг, *kōrov* Ву К, с *kōriōm* Т, *krādēm* Го, са *krēdōm* Вл, *lēyōg* Го, са *lēiōm* А, са *limuzīnōm* Лг, са *limuzīnōm* С, *loiōv* Би Лг Ли Ос Р, с *Mārōm* Лг, с *Mīiōm* С, *mładīm* Би, *mriim* Го Мл, *mūzēm* Вр Кр Ли, *mūzēš* С, *nakrižēm* Се, *nēmām* Гл К Лг МО Рд С Са, *nēmāš* Др, *obūčēm* Вн Лг Се Ск, *obūčēn* Ку, *obūčēš* Вр Гл Мх Т, *ovrišēm* Рд, *ovrišīm* К Ли, *oilēviš* ВО, *oirēdēš* Гл Т, *oisēčēš* Р, *oisēčēm* Го, *očēčēš* ДД, *iāčov* У, *Perin* Лг, *ilēviš* Ск Ш, *iovūčēm* МК, *ioglēdim* Ј, *iodmēiēš* Го, да *iolūdīš* М, *iomūzēm* ВД Вн Кр Р Се, *iomūzēš* ВД Ли Р, *iosēčēm* Т, *iosēčēš* Мх Р Са Ск, *irēdēm* А Вн Ос Ш, *irēdēš* А Гл Гр Ј МО Ос, *ireživim* МП, *iresvūčēš* Го, *irehūiš* К, *irovūčēš* Кр, са *irōjōm* Гл, *irūgōm* Ло МО, с *Rādēm* Лу, *rāzbōj* А Ба Вн Ву Гл Др Ј Кр МО Мх Ос Р Рд С Са Су Ш, *razvūčēm* Рд, са *Rājōm* Мх, *Rāšīn* Лг, *rūkōm* А Би ВО ДД Др Ко Ла Лг Ли МК Мл Ос С Ск Т У, *sajživim* Лг, са *Svēiōm* Вр, са *svīlōm* Се, да се *svūčēm* Мх, *svūčēš* Вр МО, *sēdim* Ш, *sezōnōm* Ву, *sēčēm* Лу Т, *sēčēš* Ј Ск Су, *sinōvčov* Ли, *Sīāsīn* Мх, са *srōm* Ос, *Sīvēin* ДД, шта се *sīiūdīš* С, *sīrēiim* С, да не *sīrēiš* Ву, са *sīrūjōm* А, *Tōšīn* Лг, *īrāvōm* МО, *īriinājs* Вр Ли С Ш, *īriiūi* А Вр Ву Гл Др Ш, *īrired* Го, *īriim* Вр М Мх С, *īriiš* Гл Кр Ла, по *iūhīm* Лу, *Tučin dān* А Гл, *Īāšīn* Вн, *hūiim* А Кч Лг М МО Мх П Р С Са, *hūiš* Гл Ду К Кр С, *ukrādēm* Ј МП Ск, *ukrādēš* Р, са *Čānōm* Гл, по *čēlīm* Гл Лу, по *čēlōj* Ли Са, *čīgłōm* А Вл К, *črniim* С, *čārišov* ДД Др МО С, са *šārōm* Гл МО Су, са *šāiōm* А Гн Ј П, под *Švābōm* Лг, *šēbōj* Ба ВД, *šēsēi* Би ВД Вр Гл Ко Лу Рд Ск, *šīiēdim* В.

1.25. У примерима с помереним акцентом доминирају они без послеакцентске дужине (233:64):

а) *aāā!* > *aāā!*: *āšov* Ли, над *bēdom* Гл, *blējiš* Мл, са *bolbōnom* ВО, идē *brāzdom* У, з *Brēnom* У, *vēzēš* Гр Ј С У, са *tōm vojskom* Бд, *vūčem* Гл, *vūčēš* Ј Кр Лг Мл, *glāvom* Бд, ја *glēdim* А, *dāem* Ло Са, *dāēš* А П, *dājēm* К С, *dājēš* В Лу МК Т У, са *šōm Dānom* Лг, до *dvānājs* Бд Вл Ли МК МП П Рд Се Су Т У, *dvāiyūi* ВО М МО Су, *dvārēd* МО, *dvōrim* У, *dvōriš* У, *dodājēm* В, ка *doživim* ВО, ако *doživim* ВО, *živim* Вл Гл Ј Ко Лг Лу М МО Мх Рб Са Се У, *živiš* Ву Ко Ла М, *žmūriš* Мл, ја се *zavūčem* К, *zāriiāem* МК, *zēbim* У, *izvūčem* ВО Рб У, *izvūčēš* В Ло У, из-

вучиш У, *издрж́ајем* Т, *издрж́ајеш* Р, *ис́ечем* ВД Вн МК Се, *ис́ечеш* У, *ис́ирода́јем* Т, *ис́иресеи* МК Се, *једáнйуй* Ба Ш, *једáнйуй* Вр Лг, *ќра́деш* МО Са, *л́ейим* Гр, *л́ейог* У, с *лимузи́ном* У, *м́рзим* Мл, *му́зем* Мх Р Се У, *му́зеш* Мх, *нагв́ириш* Рб, с *На́дом* Са, *намош́аеш* А, *на́йáсем* Т, *на́йр́едем* А, *не́мам* Го ДД Ло С Ш, *не́маш* А МО Мх, *ја́ обећ́ајем* Лг, *обу́чем* Мх, *обу́чеш* А Гл Лг Т, *одв́учем* Ву, *озéбем* В, *озéбеш* У, *озéбим* В, *о́йр́едеш* П С, *ос́ечем* Мх Ра, *оц́ечеш* МК Мх, с *о́цом* (о́ца) Ло, *йáцов* ВД, *йéшом* Бд, *йову́чем* Р, *йову́чеш* А Ду, кад *ја́ йогл́еднем* Мх, *йодм́ейеш* Ск, *йозн́аем* Ла, *йозн́ајеш* Т, *йому́зем* В Мх, *йому́зеш* С, *йос́ечеш* Бд ДД Мх Ск, *йр́едем* А Ла, *йр́едеш* МК Мх Рб Ск, *йреж́ивим* Мх, *йре́йр́едеш* МК, *йресв́учеш* Ла, *йрес́ечеш* Др, а *ја́ йреѓрим* Мх, не *йризн́ајем* Лг, *йрову́чем* Др, *йродáјем* А У, *йродáјеш* Ко У, *йрож́ивим* В, *рáзбој* А В МК П Се Ск Су У Ш, *разв́учеш* А, *расл́елвиш* В, а *ја́ реш́аем* Ву, *руком* Ко МК У, *с́ечем* А МК, *с́ечеш* Вл Ло Рб Ск, па се *смéјем* У, *шáмонак* Др, *шáраби́цом* Мх, *ш́ринáјс* Р Рд Се Су, *ш́рийу́й* А Вн М Р У, *ш́рийим* В, *ш́у́нак* ВО, са *ћерком* К Кр Мх, *ћу́йим* А С У, тй да *ћу́йиш* Гл Ло, да с *удáеш* Ву, *узједáнйуй* В, *у́йр́едеш* А, *у́йу́йим* Ло, у *ц́елим* с́елу Ву, *ц́елог* Вр, са *ци́глом* Др Ск, *чáршав* Бд Су, *чáршов* Бд В ВД Вн Гр Су, *ч́учиш* Ла, са *тóm ц́ором* Лг, са *шáшом* Рб, по(д) *Шв́абом* Гл, *шéбој* ВД, *шéсеш* Ба В ВД Ву Гл К Ку Ла Лу С;

б) *aâl̂ > aâl̂*: *дв́анáјз* бaнке Р, *дв́анáјз* гóдина ДД Лг Ла Лу МК, *дв́анáјз* гóдине Ш, *дв́анáјз* грáди ДД, *дв́анáјз* дáна Кр Су, *дв́анáјс* А Вл ВО Гл Го Лг Ли МК МО С Се Т, *дв́анáјс* й́лада ДД Ло, *дв́анáјс* јáстука Р, *дв́анáјс* ќила Др, *дв́анáјс* мéтара Ли, *дв́анáјс* парáунучета Ву, *дв́анáјс* пóзива К, *дв́анáјс* прац́ију Лу, *дв́анáјс* п́ут Рд, *дв́анáјс(с)* сáтй Вр Др Лу, *дв́анáј(с)* сáтй А, *дв́анáј(с)* сáти Р С Т, *дв́анáј(с)* ц́ола Ку, по десе *дв́анáјс* Гл К Лу Се, *ш́ринáјз* дáнá Лу, *ш́ринáјз* дéца В, *ш́ринáјз* гóдина ДД Лг Мх, *ш́ринáјс* А В ВД Вр Гн Ли МК МО Рд С Т Ш, *ш́ринáјс* јáстука Р, *ш́ринáј(с)* снóпа ВО, *ш́ринáј(с)* снóпа Кр, *ш́ринáј(с)* снóпова Би Гл; *сáмóг* Бд.

Најпре бисмо рекли нешто о корелацији послеакцентских дужина у отвореном и затвореном слогу, а потом и о лексичком карактеру ненаглашеног квантитета у овом другом.

На затвореном слогу дужина је, у односу на отворени, скоро три пута чешћа (64:17), али је у односу на краткоћу (у затвореном) око четири пута ређа (233:64). Међутим, дужина на затвореној ултими (б) ипак је ограничена само на два кардинална броја (*дв́анáјс*, *ш́ринáјс*) с великим бројем потврда у разним пунктовима. На наставцима типа *в́учем*, са *ци́глом*, а и ван њих *йáцов* дужина је доследно изгубљена (а). Дакле, примери с дужином у ова два броја могли су настати директним или посредним утицајем говора с оваквим типом акцентуације. Због честе употребе, они су нашли своје место у систему.

При крају овог поглавља желимо указати и на однос пренесених и непомерених акцената у отвореном и затвореном слогу. Најпре, укупан број примера с отвореним слогом скоро је четири пута већи од оног са затвореним (2.206 : 631). Кад се посматра однос пренесених и непренесених акцената, примећујемо да је предност непренесених акцената у отвореном слогу знатно већа од оне у затвореном (1243:963=280 : 334:297=37). Овај податак не треба да нас изненади, јер

је овде реч о индивидуалној и факултативној појави која је у прилично одмаклој фази.

На карти бр. 7 (затворен слог) видимо да се учесталост померања акцента не ограничава само на северозапад, као на карти бр. 6, већ се шири и на остале пунктове. Пренесен акценат са затворене ултима на дугу пенултиму једини је тип у Бд (8:0), у Рб (9:0), а у В (15:2), Во (9:3), Гр (4:1), Ку (3:1), МК (14:3) и У (24:2) веома чест. У Гн (1:1), Ба (2:2), Ду (2:2), Вл (3:3), ВД (6:6) и Ко (4:4) подједнак је број примера и с пренесеним и с непренесеним акцентом. Број примера с пренесеним акцентом чешћи је у: А (18:16), Ву (7:6), Ла (7:3), Ло (8:4), Лу (8:6) Мх (17:12), Ра (5:2), Мл (4:3), П (4:2) и Т (13:10).

Непренесен акценат јавља се само у Ос (11:0) и Кч (1:0), а, у односу на пренесене, веома је чест у: Би (7:1), Вн (10:3), Го (16:4), Ли (12:5) и МП (7:1), а чешћи у: Ј (11:4), Вр (10:4), Гл (18:10), ДД (8:6), Др (8:6), К (9:7), Кр (9:5), Лг (20:11), М (6:4), МО (10:7), Р (12:9), Рд (7:5), С (24:10), Са (9:4), Се (11:9), Ск (7:6), Су (8:7) и Ш (12:6).

И на крају, осврнућемо се на стање у суседним говорима у вези с чувањем или преношењем /~/ из затворене ултима.

У К и Ла није потврђено доследно померање дугосилазног са затворене ултима на дугу пенултиму, како је то раније потврђено (Ивић 1959:398 и 1994:217). Истина, у Ла су примери с пренесеним акцентом чешћи (7:3), а у К су чак примери с непренесеним у благој превласти (9:7). За Гл је само констатовано факултативно преношење дугосилазног на пре акценатски квантитет, али нису наведени примери за померање из затворене ултима (Реметић 1981:489 и 520). Та факултативност је потврђена благом превлашћу примера с непренесеним акцентом (18:10).

Акценат је пренесен у Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958:328), у Уљми (Ивић 1990:201, 204), у говору Биограчића (Ивић 1978:137, 144). За говоре централне Шумадије Слободан Реметић (1985:63) констатује да је преношење у највећем броју насеља извршено без изузетка, а у мањини космајских и јасеничких места недоследно. Непренесени облици су најчешћи у Неменикућама. У Жабарима је констатовано чување старијег стања и спорадично преношење на дуги вокал претходног слога, али без прецизирања с какве ултима. Примери наведени у ову констатацију показују да је тај процес захватио само отворену ултиму (Реметић 1989:270). Међутим, у дијалекатским текстовима из Жабара (Реметић 1986:517, 528 и 531) уочили смо и примере с пренесеним акцентом из финалног затвореног слога: *сѡник* : *сѡник*, *извејјеш* и *истѡресем* (2×). У говору Чумића о овој акценатској позицији не говори се експлицитно, већ се само каже да се дугосилазни факултативно преноси на пре акценатски квантитет (М. Грковић 1967:112). У говорима Крагујевачке Лепенице такође је познато факултативно померање акцента (Вукићевић (1995:55, 58 и 62). У говору Батовца (мој материјал) померање је везано само за неколико лексема: *дванѡјс*, *ѡринѡјс*, *ѡрийуѡј*. У говору Галипољских Срба дугосилазни акценат у затвореној ултими иза дуге пенултима не помера се и не скраћује се (уп. *брѡѡм* : *брѡѡ* Ивић 1994:26, 34).

Скраћивање /~/ у финалној позицији
иза неакцентоване дужине

1.26. Скоро у свим испитиваним пунктовима, осим у Ба Бд Би В ВО Гр Ко Лг Ло МП Рд У, јавља се скраћивање дугосилазног и у отвореној и у затвореној ултими иза неакцентоване дужине:

а) *aāā > aā̄*: осамдесет *ārī* Ву, от сваке *bōjē* ВД, по *bṛdā* Ос, не *vṛēdī* Гл, око *glāvē* Мх, *gōrē* (адв.) Лу, четири *grēdē* А, *dādū* Вн, *dājū* Т, пет *dānā* Ку, код мџи *devēri* ДД, брада *dōvdē* С, ми мараме *dōvdē* Ск, *dugmīhā* Ј, он *živī* Се Т, пуно *zvēzdā* Др, *znādū* ДД, од *zōvē* А, *izvūčē* А, *isēčē* А, *isīūčū* Ла, ја знам шта је он мџи *kāzō* Мх, четири пет *lūdī* А, на шџе *mēsīi* МК, *namūzē* С, друго *nēmā* Го Ј, некад њма некад *nēmā* Го, ће се жџени, ја не дам. Правио си чџдо па саде да ми се смеје народ, *nēhū!* М, па *nījē* С, по *њивā* Ск, од *њушкē* А, *obūčē* Го, *ōvdē* Вр Го Лу М МО Мх Ос С Ск, *ōvdī* Гл, *ōdē* (адв.) МК Ос, била ми кџћа *ōndē* М, он *īyīshīi* Ш, оvoliка вџлика порāсти па се *īlāvī* Мх, у *īdñē* Ли, нџеш вāлда данāс да насāдиш у *īdñē?!* Са, преко *īrūzē* Гл, преко *rūkē* Мх, он док је изишāо на крај сџла и он умро, а *rūčō* и потџро ѓвце кот колибе Лу, двāнај(с) *sāshī* А, *sēčē* ДД, преко *srēdē* А, *stīrūjī* (З.л.сг) А, набџеру *īrāvē* А, о(д) *īrāvē* Лу, *īūnā* Др, двџ *hērķē* Ос, он исто *hūjīi* Лу, колица *čīglē* Т;

б) *aāā! > aā̄!*: вџчџи А, *živī*м Су, *isēčē*м Р, *mṛzīi*м Ш, ја *nīcām* пџсмена Ш, да с *obūčē*м Мх, *ōvdē*н Т, *očēčē*м Р, *īrēdē*ш Се, *īresēčē*м Се, *rāzbōj* ВД, са неком *īōrbōm* Ос, *īrījūjī* Гл, *īrījī*ш Се, *īšēsēi* и шџџе гџдине Ву, по пџдесџт *īšēsēi* К;

в) *aāā a > aā̄ a*: ал не *vṛēdī* ми нџшта Гл, не *vṛēdī* ти С, не *dādū* ми Ву, недељу *dānā* му било Кр, *kāzō* ми С, *ōvdē* сам Ли, *ōvdē* се игрāло Ли, *mṛzī* шџ ДД, *mṛzū* се П, *oīrēdē* се А, у *īelēnī* сам га ўзџла, мāлог Мх, *rovēdū* се (рву се) ВД, *smējē* се П, *črījī* се Ву.

На основу изложене грађе можемо закључити да се /~/ чџшџе скраћује у отвореном (а) него у затвореном (б) слогу (62:17). Његово скраћивање није необично ни пред енклитиком (в). У говору Галипольских Срба скраћивање је доследно у отвореној ултими без енклитике, уп. *bṛādē* с *vūčē* га (Ивић 1994:34). За говор Врачевог Гаја и Крушчице константовано је да се дугосилазни иза дугог слога скраћује у краткосилазни (Ивић 1958:328). Међутим, из тамо наведених примера могло би се закључити да се тако скраћен акценат чува само пред енклитиком (*не нарāсīē* ви лџбац, *īōjūdū* му), а ван ње се преноси на дужину (*sēču*, *udādu*, *vṛšesh*, с *īōjōm*). У говорима централне Шумадије углавном нема скраћивања, осим у Неменикућама, где је често и у неким североисточнијим космајским селима у којима је оно ретко (Реметић 1985:60–62). Факултативно скраћивање дугосилазног иза дужине у К (Ивић 1959:398) потврдили смо само једним примером и то у затвореном слогу (*īšēsēi* : *īšēsēi*).

Дугосилазни акценат у медијалној позицији
иза неакцентоване краткоће

1.27. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће веома добро се чува, осим у неким пунктовима и код појединих информатора. На његово чување или пак померање не утиче постојање односно одсуство морфолошке границе, те стога грађу наводимо само по азбучном реду:

а) *aaa* > *aâa*: *акѣиѣвни* В, *акѣиѣница* МО, *Алекса̀ндар* Т, *краљ Алекса̀ндра* (Гсг) Бд, *Ара̀нџел* В, *багрѣњи* Ло, *баѝшали* Ло Рб, *баѝшинанѣ* Ли, *бело̀јка* В Вн Ј У, *бело̀јке* Го Ло, *беѝнонирано* А МО, *блага̀јник* Ву, *благосѝвља* Ло, *благосѝвље* Ли, *богомо̀лка* Се, *бордо̀вске* МО, *Боса̀нка* Гл М, *босѝлка* А, *буру̀нци* А, *по буца̀ци* С, да се не *вамйѝри* Др Ку Су, *вечѐрњу* Ла, *Виѣ̀нишије* Гл, *воло̀вску* Р, *восѝйшиајше* ВД, *Врца̀нка* П Су, *гала̀миш* Гр, *гласа̀ње* МО, *гледѐлке* (зенице) МО, *говора̀ник* Ло, *госѝйинска* Др, *гусѝйиру* У, *дарѝва* Вн, *девѐше* Гл Се, *дево̀јка* А Бд Би В ВД Вн Гл К Ко Кр Лу МК МО МП Рд С Су У, *дево̀јки* МО, *дево̀јкин* МО, *дево̀јку* Вн Гл ДД Др Ло МО У, *деѝшајни* Др, *децѐмбра* Р, *добро̀вољаца* Ли, *дозво̀љаваш* МП, *доку̀йим* К, *доѝтера̀ва* Гр, *дрвѐће* Ла, *дубѝнски* К, *дуру̀нде* А, *ћубро̀вник* С, *експедѝција* (експедиција), *Жива̀нка* Ду, *жњѐвѣње* Т, *забра̀не* Ко, *забрка̀м* Ку МК, *забушѝва* Рд, *завѐже* МО Су, *завѝјамо* Гл У, *завршѐно* Ду Се Т, *заврши* Ла Ло, *загла̀виши* Го К, *заглѝбу* Гл, *загу̀ши* П, *задрѐмам* Вр, да се *заду̀жм* Ву Гр Т У, *заду̀неду* Вр, *зајеба̀ва* Ку, *закй̀ва* Ба, *закй̀вано* ВД, *закй̀вева* МО С, *зала̀ма* Бд К, *залѣи* Ли Су, *залѝва* К Кр Ку МК Рд, *залу̀чимо* Ј, *зamaìшено* В, *зай̀али* Бд Се, *зай̀алу* Ло, *зай̀аниши-ла* В Вр Ву Гл П, *зай̀анишише* Вр Рб, *зай̀еваду* Р, *зайѝсан* В, *зайо̀ведам* Ко, *зара̀ди* Кр Т, *зара̀ду* Ву, *засла̀дим* В Мх, *заслѝнави* ДД, *зай̀егне* МК Су, *Заха̀рије* Су, *зашѝйим* Вр МО П У, *зашмркла̀ви* ДД, *игра̀нка* Вл К Ку Ла, на *игра̀нкама* Гл, *игра̀нке* Бд МО Ск, на *игра̀нку* К М Мх Рд С Се Су, *ми* идѐмо Лу, *иза̀жемо* В Гн Ко, *д* *избѝва* В, *избѝву* МК, *изва̀ља* Гл С, *извѝчем* Го, *изву̀ко* Вн, *изгара̀ву* Вн, *изглѐда* Т У, *изгрѐва* П, *изгреја̀ва* У, *издѐљено* МО, *изйѝже* Вр Ву Ку Ло М У, *изйѝжем* В Вн Вр Др Су, *изйѝжу* МО Се, *изљу̀билио* се Се, *измѐшам* МО Се Су, *измоѝтаваш* Гр, *изму̀ља* МК Се, *изрѝјамо* Ву, *изру̀чимо* Го МО Се, *ина̀йи* се С, *а* *ина̀че* А Би Го ДД Др Ко Кр Лу МП Ск, *исвра̀йиши* А Гл, *исйѝрамо* МО У, *исла̀йи* Гр К Ш, *исло̀зѣју* Р, *кат* се *исйо̀ведаш* Кр У, *исйо̀ручиши* Ку, *исйѝричам* Вр Ли Ло МО Рб Т У, *исйѝаче* ДД, *исйѝресај* ВД Рб, *ису̀шено* А, *ису̀ши* Се У, *ицѐди* се Ла, *ицѐйаш* Ву П, *ишѝтамйо* ВО, *једѝно* Ко Ло, *Југосла̀вија* ВО Гр Ку Лу У, *камѣ̀ње* К, *канцеларѝје* Ко Ло Т, *карама̀нке* Ла, *кешѝење* Р, *клеца̀лку* (врста љуљашке) Р, *кобасѝца* Мх, *кова̀лку* Ла, *кока̀рду* Ву, *кокоша̀рник* У, *коко̀шка* МО Ш, *коко̀шкама* Ла, *коко̀шке* В Вн Кр Ла М Р Са Се У, *коко̀шку* В Др МО Са У, *Колан̀дију* К, *колѐвку* ВД У, *колѐчке* ВД Вл К Кр Мл МО Се, *кома̀рник* Го, *комен̀дију* Ло Т, *комѝшка* (комушина) Др, *кому̀шка* Гр, *комишѝјка* Ву, *комишѝница* ВД МО, *комишѝнка* Ли, *комишѝнски* ВД, *конзѐрве* МП, *која̀ње* В Гл Др МП Ра, да *кора̀кнем* Др Мх Се, *корѐње* Ба Бд ВД, *корѐњи* Мх, *косѝйише* Вл, *косту̀рницу* Вр, *коча̀ња* В Ра П У, *коча̀њка* Рб, *кошѐње* ВО Ву С, *ис куба̀йтора* (инкубатора) Се, *кудѐлке* Вр, *кукуру̀ице* МК У, *лија̀рија* Ла Р, *луф-и́йира* У, *магаџѝнка* (врста пушке) Мл, од *Македо̀нију* П, *маџа̀рке* Ба В ВД Вр МК МО У, *Милѐншије* С, *момеѝјално* ВД Ло, *мора̀вке* (тип воденице) Су, *у мора̀вку* Т,

МО, *на̀вѝлци* Вл, да се *на̀гра̀ду* Ло, *на̀дѝва* Бд, *на̀йѝћу* Ку, *на̀ла̀же* МО, *на̀лѝѝти* Бд, *на̀мѝрим* Гл Ра, *на̀мо̀нѝѝрамо* Гн, *на̀й̀ра̀ћа* (шаље) МО, *на̀ра̀ни* Бд, *на̀стѝра̀дам* МО, *нѐмо̀ѝше* Бд Др, па се *о̀бѝја* Ду, *о̀бја̀ву* Ло, *о̀блѝћу* Бд, *о̀бр̀не* МО, *о̀бр̀ну̀тиа* В, *о̀бу̀вај* Ло, *о̀бу̀ко* Бд, *о̀гњѝшише* МО У, *о̀да̀вно* МК Рб, *о̀да̀мно* МО, *о̀до̀бр̀ник* К, *о̀да̀ја* А, *о̀дѐлу* Ло, *о̀до̀бра̀вам* К, *о̀дрѝду* Ло, *о̀зѝдани* Бд, *о̀крѝће* К, *о̀кр̀уну* Бд, *о̀ку̀ѝѝтор* Бд, *о̀лѐѝи* Вн, *о̀ру̀жје* Бд, *о̀сно̀вно* ВД, *о̀су̀ди* Вн, *о̀су̀дише* Ло, *о̀шѝва̀рај* Вн, *о̀шѝдне* Бд ВК Ло, *о̀шѝдну* Бд, *о̀шѝкѝвам* Ра, у *Па̀ла̀нки* Гл, за *Па̀ла̀нку* К Ло Р, *ѝѝтѝна̀јсти* Вр, *ѝѝва̀рског* Вл, *ѝѝѝчу* Бд Вл, *ѝѝлѝћа̀рник* Бд, *ѝѝр̀ѝнѝа* МО, *ѝдо̀бѐдимо* Ло, *ѝвѐжем* Су, *ѝвѐзано* МО, *ѝвѝр̀шим* Бд, *ѝдо̀др̀ља* Мл, *ѝдо̀жѝрим* Гл, *ѝдо̀ѝри* МП, *ѝдо̀ка̀жем* Бд, *ѝдо̀ко̀јни* Ли, *ѝдо̀лу̀јане* У, *ѝдо̀ма̀же* А Бд Ду Ло, *ѝдо̀мѐну* Ло, *ѝдо̀на̀вља* Гл, *ѝнѐдѐдо̀ник* Кч, *ѝдо̀сѐдаду* МО, *ѝдо̀цѐјани* Бд, *ѝдо̀цѐјано* Бд, *ѝр̀вѐскиња* Бд, *ѝр̀еда̀јше* се П, *ѝр̀едр̀жс̀ава* В, *ѝр̀емѐси* Вл Гн, *ѝр̀еѝр̀еда* МО, *ѝр̀имѝѝи* ВД, *ѝр̀ичѝ̀стѝм* МО, *ѝр̀о̀бѝјај* Ло, *ѝр̀о̀ва̀ли* Вн Мл, *ѝр̀о̀да̀вниѝу* Р, *ѝр̀о̀да̀је* К Р, *ѝр̀о̀да̀јемо* Бд, да *ѝр̀о̀да̀мо* Се, *ѝр̀о̀ду̀жс̀ава* Бд, *ѝр̀о̀ду̀жим* К, *ѝр̀о̀рѐдиш* МК, *ѝѝѝѝѝке* Вн, *раз̀вѝјаш* МО, *раз̀го̀ва̀ра* Ло МО, *раз̀мѐсиш* Ба, *рас̀ѝѝрај* Ло, *рѐша̀ву* МО, *ру̀му̀нска* Ло, *са̀ра̀ни* Бд, *са̀чу̀вај* Ббже Бд МО, *са̀чу̀вам* Т, *сва̀њѝва* Р, *свѝра̀јку* Бд, *свѝру̀јку* МО, у *Сѐлѐвѝцу* Бд, *сѐља̀чка* Бд Ј К МК, *сѝно̀ваѝа* А, ја се не *скѝда̀вам* В, *смѐдѐрѐвска* МО, *ми* се *смѐјемо* Бд У, *сѝѝѝѝра* Вн, *ша̀лѝјанка* (врста жита) Р, *ша̀лу̀ске* Ло, *шѐлѐвѝзор* Кч, *шѐлѐње* Ло, *шѝр̀го̀вца* Вр, *шѝр̀о̀ва̀ња* Ск, *шѝр̀о̀ѝѝра* Гл, у *шѝр̀ча̀ња* Гл, *шѝ̀лу̀ска* ВО, *ѝбѝва* В, *ѝбо̀јниѝа* В Мл, *ѝга̀ри* се Ра, *ѝжѝ̀ва* Ли, *ѝѝћу* МО, *ѝкѝ̀ѝчу* Бд, *ѝну̀ѝѝра* А, *ѝѝа̀лу* Бд, *ѝѝра̀вник* К, *ѝѝрѐго* Бд, *ѝра̀ди* Бд С, *ѝѝрѐћа̀чимо* Ра, *ѝр̀но̀јка* Ј Кч, *чѐшѝ̀ворна* сѝкња С, *чѐшѝр̀на̀јсти* А Го К, *шѐћѝр̀ну* Се, *шѝна̀јдѐрка* Мх.

На основу изнесене грађе можемо закључити да је дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће прилично стабилан и присутан у свим испитиваним пунктовима. Примери с непренесеним акцентом скоро су четири пута чешћи од оних с пренесеним (943:232). Пренесен акценат (в. карту бр. 8) чешћи је у Бд (51:21), Ра (61:25), Ду (8:6), ВК (5:3), Кч (5:1). У Бд је пренесен акценат, у односу на непренесен, заступљенији код свих генерација. Код најстарије је преко 6 пута учесталији (26:4), а код средње и најмлађе само за неколико примера (25:17) и (2:1). У следећим селима није забележен ниједан пример с пренесеним акцентом: Би (3), Ву (19), Гр (13), ДД (15), Ко (15), Кр (17), Лг (4), Рд (12) и Са (6). У осталим пунктовима непренесен акценат је у превласти: А (37:15), Ба (13:1), В (58:10), ВД (28:3), Вл (22:9), Вн (20:8), ВО (11:3), Вр (39:3), Гл (41:11), Гн (18:5), Го (13:1), Др (27:3), Ј (25:9), К (24:16), Ку (15:1), Ла (29:2), Ли (18:2), Ло (39:25), Лу (5:2), М (12:1), МК (34:8), Мл (40:30), МО (58:35), МП (13:2), Мх (29:1), П (22:1), Р (27:7), Рб (17:6), С (19:4), Се (41:4), Ск (5:1), СМ (15:3), Су (38:1), Т (28:4), У (53:4) и Ш (21:1). Само смо у Ос забележили један пример с непренесеним и други с пренесеним акцентом.

Ако упоредимо карту бр. 8 и 2, видећемо да /~/ и /˘/ акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће имају у принципу исту судбину. Новоштокавске солуције доминирају једино у Бд, селу с динарском метанастазичком струјом.

Погледаћемо сада судбину /~/ у медијалној позицији иза краткоће у околним говорима.

Иако је за Гл раније утврђено (Реметић 1981:520) одсуство примера с новом акцентуацијом, код наших информатора забележено је 11 таквих облика. Истина, примери с непренесеним акцентом скоро су четири пута чешћи (41:11). Само 2 примера с пренесеним акцентом, у односу на 29 с непренесеним, не оповргавају закључак проф. Ивића (1994:217) о чувању дугосилазног у медијалној позицији иза краткоће у Ла. У К и наша грађа потврђује факултативно померање овог акцента и редовно чување послаекценатске дужине (уп. Ивић 1959:398). Напомињемо да је у свим примерима с пренесеним акцентом на дезакцентуисаном слогу сачувана дужина (б).

Дугосилазни у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће у следећим говорима се чува: Врачев Гај и Крушчица (Ивић 1958:327), Уљма (Ивић 1990:201), Жабари (Реметић 1989:269–270), Галипољски Срби (Ивић 1994:26). У говору Биограчића акценат је углавном пренесен, осим у два села, Железнику и Жаркову, у којима је чешћи непренесен, и то у односу 4:1 и 3:2. У космајским селима ближним нашој територији јављају се само примери с непренесеним акцентом. Иза њих следи ареал с недоследно, а потом са доследно пренесеном акцентуацијом (Реметић 1985:53–59). У К-Р говорима Крагујевачке Лепенице дугосилазни акценат из медијалне позиције ретко се преноси, а када се то деси, на дезакцентуисаном слогу чешће се јавља краткоћа (Вукићевић 1995:55–56 и 61–62). У Батовцу (мој материјал) примери типа (*игрѝнка, ђийднемо, јрѝћено*) веома су ретки.

Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

1.28. Стабилност /~/ у медијалној позицији иза неакцентованог дужине нарушена је његовим померањем на претходни слог и његовим скраћивањем. Примери у којима се акценат померио јављају се без послаекценатске дужине али и с њом.

Појединачно ћемо размотрити наведене могућности.

1.29. У целини гледано број примера с пренесеним акцентом у благој је превласти у односу на оне са старим местом нагласка (189:180). Иначе само непренесен акценат (в. карту бр. 9) забележен је у Би (1), Ј (1), М (2), Рд (7) и Ск (5), а у односу на пренесен чешћи је у Ба (4:2), Вн (14:1), Вр (9:3), ДД (7:6), Кр (4:2), Лг (3:1), Ли (20:2), Ос (10:3), С (11:8), Су (21:9) и Ш (11:1). Овај тип акцента обично се јавља код глаголских именица, у Гпл. именица, у 1. и 2. л.пл. презента и др. Грађу ћемо ипак изложити азбучним редом, јер ове категорије нису утицале на његово чување или померање:

āāa > āāa: у *Бāчѝнцу* Ба, у *Бѝнѝвцу* Су, *Богојāвљѝће* Вн Рд, *вāрнѝца* С, по *вāшāра* Вр, из *Врбѝвца* Вр С, по *Врбѝвцу* Вр, *вршѝмо* Кр, *вршѝмо* С, *вўчѝду* Р, *вўчѝмо* С Ш, на *гāћāње* Ли, из *Глѝбѝвца* Гл, у *Глѝбѝвцу* ДД, *грѝзѝмо* Го, *дāвāње* Др, *двāнāјсѝа* Ш, *двāнāјсѝе* Т, *дрāжѝнци* Вн, из *Дрўгѝвца* Ла Су, у *Дрўгѝвцу* Ла Су, *жѝ-*

вiмо Го Ос, *заву́чемо се* Лг, *залáмање* Су, *занiмање* Ли, *зáйѣрци* Вн МК, по *пѣт зáййса* Гл, *зидáње* Ос, *извѣземо* Р Ск, *извучемо* Р, *исѣ́чемо* Су, *исийи́ивáње* Рд, *ју́рење* Су, *кочѣње* С, *крíиáње* (свађање) Ли, од *Лáзи́иџа* С, од *Луки́иџа* М, до *Луђѣвца* Вр П С, по *Луђѣвцу* Вр, *мигáвци* Ба Вн Ск Ш, под *мóрање* Ву, *муземо* Су, *нáзимче* Ли, *нáзимчѣиџа* Ку, *нáкóнче* МК С Ш, *нáсѣље* Ли Ос Рд, *насѣ́чемо* Ск, *нáчáлник* МК, *нáчáлстiво / нáчѣлстiво* Лг, *обучемо* Вн Р Су Т, *ийи́иáња* МК, са *йáлáђáњем* Ли, *йóвóрку* Мх, *йовучемо* Вн, *йóмóрје* Ос, *йóмуземо* Ос Са, *йосѣ́чемо* Гр, *йóсiнку* Вн, *йóсiоље* МК, *йóйкрóвље* Р, *йревучемо* Вн Рд, *йрѣ́демо* А Го Ло Мх Ос Ск, за *йрѣ́зáње* П, *йрѣйсóбље* М, *йрешiiамiiáвáње* Рд, *йрiчáње* Ли, *йрскáње* Би Ву МП, *йрýшóва* ДД, по *йу́шева* Мх, у *Рáдiнце* Ос Рд, *развијáње* Т, *расвађи́вáње* С, *свучемо* А, *сѣ́чемо* Ос, у *шii Сiми́иџи* Лу, *сiiáвáња* Ли, у *сiiáвáњу* Ли, *сiiáсемо* се Ло, *сiiрѣ́лáње* Ли Ло, *сiiрiчѣва* Вр Го Са Ск, *сiiрмно́га* Ба, *судѣње* (суђење) Ло, *судѣње* ДД Ло, *шунáка* Лг Ос Т, *шучемо* се С, *ђуи́иџо* Су, *уживáње* Ос, *Цѣрjáнски крај* Ли, *Шáли́нџа* Ву Ли, *шишáње* Вр.

1.30. На северозападу и југу издвајају се ареали с веома честим или доследно пренесеним акцентом (в. карту бр. 9). Примери само с пренесеним акцентом јављају се у Бд (6), В (11), Вл (2), Гн (1), К (2), Ко (1), Мл (1), МО (6), Ра (6), Рб (2), Се (5) и У (10). Пренесен акценат је чешћи у А (7:4), ВД (2:1), ВО (6:2) Ву (9:4), Гл (8:3), Др (5:4), Ку (4:3), Ла (5:3), Ло (6:5), Лу (5:1), МК (9:6), Мх (4:3), П (8:7) и Т (10:7). Подједнак број примера с непомереним и пренесеним акцентом забележен је у Го (4:4), Гр (1:1), МП (1:1) и Са (2:2). Следе најпре примери без послеакценатске дужине, а потом с њом:

а) *āāa > āāa*: *пѣт áкова* Мл, *Богојáвљење* Ло МК Мх, *кóлко вáрница* Су У, *вѣжење* Р, *вѣземо* Го, *врiишiiџо* У, *врiшѣмо* Мл Ра, *врiшџо* С, *вучеду* Др, *вучемо* А В ВО Кч Лу Мх Ос У, *гáјџо* Су, *дáвáње* ВО, *дáемо* МК, *дáјемо* Мх Се, *двáйушiiа* ДД, *дiсање* В, *довучемо* Се, *жiiвимо* Вн Ду Ла Са Су Т У, у *жýрењу* Гл, да *завучемо* Ло, *залѣблáвáње* См, *зáйѣвкy* С, *исѣ́чемо* В МК МО Се, *исiiродáемо* Ло, *исiiрѣ́семо* У, *кóйџо* П, *лѣкова* Мл, *лѣйóга* С, од *лóйова* Ра, *лúцѣрка* Вр, *лúшѣње* Др, *мóрање* Ш, *муземо* ВО Го Кр Мх Су, *мúшење* Су, *навучемо* А, *нáзимџа* МК, *нáкóнче* А, *нáчáлник* Лу, *нѣмамо* А Ву Го ДД Ос Се У, *обдржáвáње* Гр, *обóјџо* ВД, *обучемо* Р Су Т, *оврiшџо* Су У, *ойлѣвимо* МО, *ошiiу́йáње* Ло, *ошiiсѣ́чемо* МО, *мii очуйáјемо* В, нiiје имáло *йáцова* Ра, *ийи́иáње* Ку, *йодлiвáње* В, *йóлáгање* Гл, *йосѣ́чемо* МК Р, *йосiiидџо* Ла, *йрáшење* Др, *йрдржáвáње* (одржáвáње трудноће) Ву, *йревучемо* Ву, *йрѣ́демо* А Ба Бд В Вл Гл Кч МК П С Се Т, *йрѣдржáемо* Ву, *йрѣђење* К, *йрѣжiiвимо* П, *йрѣзiiмџо* Гн, *мii йрѣкóйáјемо* Т, *йрѣобучемо* У, *йрѣсѣ́чемо* Ра, *йрiчáње* Лг, *йровучемо* МК У, *йродáемо* ДД, *йросвѣшiiвáње* Лу, *йрорiiцáње* Лу, *йрскáње* Бд Вр Ву Го К, *расiiарáѣиџе* (распаравати) Ба, *расiiвáрање* Мх, *сѣ́чемо* В Гл П Р Су, *сѣ́чѣиџе* Гл Са, *смѣјемо се* У, *сiiрiчѣва* Бд, *судѣње* Ло, *сúшење* Ла, *шiiрiнáјсiiог* Ку, *шiiрiџо* Су, *ђуи́иџо* В Ла Ло П У, *украдемо* Лу, *улáгање* ДД, *уйóзнáвáње* Кр, *чúвáње* Ву, *цáкова* Ра, *шишáње* Ла;

б) *āāa > āāa*: *андули́рáње* Гл, из *Бáчiнџа* С, *бáшiiйiнска* МК, из *Бiнóвџа* В Ко П, *бóгојáвлѣнску* С, из *Глибóвџа* А ДД, *двáнáјскиџа* Ку, *двáнáјсџа гóдина* ВД

МО, *дв́анāјсѝе г̀дѝдине* А Бд Ву Ку Ли, *дв́анāјсѝо г̀дѝдишѝе* Ос Т, *дв́анāјсѝога* В, *дрáжѝици* В, до *Дрúг̀дѝвца* Др П, *зáйѝевка* Др, *лѝк̀дѝва* ВО, *лúдѝи́нски* Т, из *Лу́њѝвца* Бд Вр С, у *Лу́њѝвцу* П, *мѝнāње* Т, *миг̀дѝвци* МО, на *м̀орāње* Ву Р, *нāдѝмка* МО, *нāк̀дѝче* МК С, из *Обрѝн̀дѝвца* ДД, *П̀д̀д̀м̀дѝље* Р, *й̀рѝдѝмо* Т, *й̀рѝзѝмље* Ву, *й̀рѝмāње* ВО, *раздв́ајāња* Гл, *сáђѝња* МП, од *Сѝлѝвца* Бд, *сѝрѝчѝева* Ву, *ш̀рѝнāјсѝа* Гл, *ш̀рѝнāјсѝе* ВО, *ш̀унāка* Т, *улејшáвāње* Т, према *Шáлѝнцу* Ли.

Након изнесене грађе, указаћемо на стање у суседним говорима, најпре, у вези с чувањем односно губљењем послеекценатске дужине, а потом и у вези с померањем акцента или његовим чувањем на старом месту.

Код примера с пренесеним акцентом доминирају они с послеекценатском краткоћом (130:50). У К је потврђена констатација проф. Ивића (1959:398) да се новодобијена дужина иза дугоузлазног готово увек губи. И у Ла није забележена дужина на месту помереног дугосилазног акцента. Послеекценатске дужине нема у Уљми (Ивић 1990:199 и 201), у Жабарима (Реметић 1989:270), у Чумићу (М. Грковић 1967:112). „У свим селима биограчићких говора, а исто тако и у Моштаници, дужине непосредно иза узлазних акцената чувају се по правилу добро“ (Ивић 1978:143). Дужина се најбоље држи у колубарским и јужнијим „ерским“ селима централне Шумадије, а и отпорнија је на унутрашњем него на последњем слогу (Реметић 1985:62–63). У К-Р говорима Крагујевачке Лепенице послеекценатске дужине су ретке и добијене су померањем дугосилазног, уп. *нāсѝд̀јѝник* (Вукићевић 1995:62).

Наша грађа из К је потврдила Ивићеву констатацију (1959:398) о доследном померању дугосилазног акцента на предакценатски квантитет. Међутим, у Ла те доследности (Ивић 1994:217) нема, те примери с непренесеним не заостају много за оним с помереним акцентом. Акценат се доследно помера у говору Уљме (Ивић 1990:201), Биограчића (Ивић 1978:137), у колубарским пунктовима и већем делу јасеничких села централне Шумадије. У североисточном делу космајских села нису ретки примери с пренесеним акцентом (Реметић 1985:62–65). Факултативно се преноси у говору Чумића (М. Грковић 1967:112) и Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:58), а не преноси се у Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958:328), Неменикућама (Реметић н.м.) и код Галипољаца (Ивић 1994:26). У Жабарима (Реметић 1989:270) се у пасусу о спорадичном преношењу краткосилазног с унутрашњег слога на претходни дуги слог нашао и пример *насѝчѝмо* који нам сведочи о скраћивању дугосилазног и о померању новодобијеног кратког акцента. Дакле, на основу овога можемо закључити да је и у Жабарима померање акцента факултативно. У Батовцу (мој материјал) у мањини су примери типа: *чѝтрѝс áкова, дáјѝмо, да жѝвѝишѝе*.

1.31. Нагомилан квантитет уклоњен је редукицијом /^h/: *āāa* > *āāa*: *кољѝко вāрнѝца* тољѝко *йāрнѝца* Кр, *вѝзѝмо* Вн Су, *вршѝмо* ВО, *вршѝмо* Ј Ли, *вúчѝду* Р, *вúчѝмо* А Ли Рд Су, *вúчѝше* Гл, *гāјѝмо* Су, *жѝвѝмо* Др Ли П, *извúчѝмо* Вн Р Су Ш, *исѝчѝмо* Су, *искувāјѝмо* Вн, *исш̀рѝсѝмо* Су, од *лѝк̀дѝва* Ли, *лѝд̀дѝва* ДД, из *Лу́њѝвца* П, *миг̀дѝвци* ВД, *мр̀зѝмо* Ли, *мр̀зѝишѝе* ДД Су, *мúзѝмо* Вн Су, *нāсѝд̀јѝник* А, *обучѝмо*

Вн Ку Р, *овршѐмо* ВО Т, *овршймо* Вн, *осѐчѐмо* Р, на *ййййања* ДД, *ййййање* Кр, *йлѐвймо* Кр, *йовучѐмо* Р, *йодзѐмна* Т, *йонйшйање* С, *йосѐчѐмо* Р, *йревучѐмо* Ли Ш, *йрѐдѐмо* Ку Су Т Ш, *йрѐйрйймо* Др, *йрскйање* Ла П, *йушѐва* Ли, *рйнййање* Др, *сѐчѐмо* Вр ДД МК П Р Ш, *снймање* Ву, на *сйавйање* П Су, *сйрйчѐва* Ба, *йрйймо* Ли Ш, *ћушймо* Су Ш, *укрйдѐмо* Вр Су, *Шйлынѐ* Ш.

Примери са скраћеним дугосилазним акцентом у медијалној позицији иза неакцентоване дужине веома су чести (73), али нису фреквентнији од оних са старијим стањем (116) и од оних с помереним акцентом и краткоћом на дезакцентуисаном слогу (130). Једино су чешћи од примера с дугоузлазним акцентом и послеакцентаским квантитетом (50). Скраћивање се јавља у: А (2), Ба (1), ВД (1), Вн (6), ВО (2), Вр (2), Ву (1), Гл (1), ДД (4), Др (3), Кр (3), Ку (2), Ла (1), Ли (8), МК (1), П (5), Р (7), Рд (1), С (1), Су (12), Т (3) и Ш (7). Оно је присутно у Врачевом Гају и Крушчици (П. Ивић 1958:328) и Чумићу (М. Грковић 1967:112). Иако се у фонолошком опису говора шумадијског села Жабара (Реметић 1989:270) не говори експлицитно о скраћивању дугосилазног у медијалној позицији иза неакцентованог квантитета, ипак се у дијалекатским текстовима (Реметић 1986:505, 517, 519, 527, 528, 535) нашло неколико примера који сведоче о овој фонетској промени: *нарйвна*, *сбнйца* (Гпл.), *осѐчѐмо* (2×), *накднѐче*, *йлйањање*, *завучѐмо*. И у К-Р говорима Крагујевачке Лепенице не спомиње се скраћивање дугосилазног у овој позицији, али се у пасусу (а) о померању краткосилазног акцента с унутрашњег слога на предакценатску дужину наводе и следећи примери: *йрѐдѐмо*, *сѐчѐмо*, *врйскање* (М. Вукићевић 1995:58). Ово нам сведочи да је фаза са скраћеним акцентом завршена, тј. да се сваки новодобијени кратки акценат померио на предакценатски квантитет. Издвајање наведених примера од оних у пасусу (б), као што су нпр. *йо йрйчању*, *скрѐйање* и сл. у најмању руку збуњује читаоца. Међутим, до оваквих ситуација долази зато што природа ових односа није увек тако једноставна. Тако у неким говорима постоје и примери у којима је тематски вокал у презенту или глаголској именици могао бити и кратак *осѐчѐмо*, *йлйањање*.¹² Затим, није увек и свуда долазило до дужења вокала пред сонантом *накднѐче*. Дакле, тешко је утврдити да ли су то секундарни или примарни облици. Ако у говору постоје и алтернативни примери с дугим акцентом, који се и у другим ситуацијама скраћује, ми смо споменуле облике доводили у везу с редукцијом квантитета.

¹² Поред већ наведених примера из Жабара и Крагујевачке Лепенице, указаћемо и на оне који се срећу у неким црногорским говорима. Тако у Враки (Д. Пестровић 1973:175) имамо *йрѐдѐмо*, *зѐбѐмо*, *рйсйѐйе*, *шрѐсйѐе*, што се ипак може извести из старијег *йрѐдѐмо*, *зѐбѐмо*, *рйсйѐѐѐе*, *шрѐсйѐѐе*. У гл. именицама имамо *сйрйдйање*, *млйањање*, *вйкйање* итд. али и *грйнйчѐње*, *кдшѐње* итд. За вокал пред наставком *-ње* код глаголских именица у пиперском говору Стевановић (1940:174–176) тврди да је одувек био кратак и да то представља чување старине. Вукове и Даничићеве дужине у овој позицији секундарне су и јавиле су се као компензација за изгубљен полуглас у слабом положају *-нйје*. Тај дуги вокал могао се јавити само иза краткоће на претходном слогу. Тако у пиперском говору по правилу имамо примере типа *вйкйање* и *држйање*, али и дублетне (*кльзйање / кльзйање*) и аналошке случајеве (*навдйѐње* према *навдйѐње*). Дакле, ми када говоримо о променама на нашем терену, не полазимо од овог, већ од новијег стања, оног из којег Вук и Даничић изводе новоштокавске акценатске ликове.

НЕКЕ АКЦЕНАТСКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ

Јављање /ʷ/ на месту /ʷ/

1.32. У говорима изложеним утицају других језика или у сусрету двају дијалеката с различитим акценатским системима често се на месту узлазних јављају силазни акценти.

Тако проф. Ивић у говорима Срба у Темишвару, Краљевцима (Румунија), Радојеву, Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1949–1950, 145; 1990, 191; 1994, 171 и 1958, 328–329) уочава балканизацију прозодијског система ових периферијских српских говора. Овај процес, поред губљења ненаглашених дужина, подразумева замену дугоузлазног (и кановачког) дугосилазним и краткоузлазног краткосилазним. Процес замене је факултативан и плод је утицаја румунског језика. Тако, нпр. у Радојеву имамо следеће стање: *вода / вџда, човек / чџвек, лџајша / лџајша, земље / зџмље, колач / кџлач*, али *девојка / девојка*, затим *време / врџме, ручак / рџчак, ијџала / ијџала, главе / глџве, глџвом / глџвом, клџчимо / клџчимо* (Ивић 1994, 171). У неким моравским селима не би требало искључити ни влашки утицај.

У Рачи Крагујевачкој (Јовић 1960:175–6) у сусрету старе и нове акценатуације староседелаца и динараца добијени су примери с /ʷ/ на месту /ʷ/: *чџири, рџдио, зџве* и сл.

Слично је стање у говору Бд, у којој имамо углавном пренесену акценатуацију и специфичан изговор кановачког (и ређе дугоузлазног) акцента. Тако се у вишесложним речима уместо /ʷ/ јавља /ʷ/ акценат. Ова појава је подједнако присутна и код најстарије и код средње генерације а чује се и код најмлађих. Примере наводимо азбучним редом и по врстама речи:

Бџдљевица, та бџклија, на вџечеру, код вџруне, он њма Гџрана и Гџрицу, оџклија, иџођани, снџйове, за Срџију (2×), није бџила ѡџараба; џкићена, наџши сџџарији; са њџговима; да те иџмогнем; кџџали, џдвџе, ѡџџао, сџкрили, ѡчио.

Код најстарије генерације уместо кановачког чешћи су примери с краткосилазним и краткоузлазним акцентом. На месту кановачког (и ређе дугоузлазног), код обе генерације, факултативно се чује дуг акценат са силазном интонацијом. Ми смо тај изговор обележавали дугосилазним акцентом:

у кукуџруз, да јџши коџња, глџдам коџње, коџњи (2×), мџмка, мџмку, џџаџ (2×), у џџа, а јџ мојим џџу каџжем, па ѡџма иџсла мнџго, маџло сџло, цџло сџло, у сџлу, сџсџра; мџн, ѡџб, и њџга, код њџга; леџџиу, слџџџа; бџли, вџла Бџгу, као дџџе, Со-луџнаџ.

Понеки сличан пример, али сада чешће на месту дугоузлазног акцента, забележен је и у неким пунктовима на северу и западу наше територије:

мџн КМО С, ѡџб Бд Гр, њџг Вр, та ма сџсџра Ла, дџшла му М, наџшла Вр; ѡџкаџџани МО; иџвор Вр Су; бџше Ку, бџле Ос, бџли Ш, тако је то бџло МО, вџџдан М, глџдан Ву Ра, сџми су бџли Ра, ѡџрма Ш, њџџемо Ло МО, ниј Гр, ни ѡмаџло П, ни ми бџло У, ни нас тџкла Ш, ни сам Мх, ни смо Ш, ни су Мх, до нџвџа Вр, у ѡџџаку иџџију М, иџрџлаз С, иџрозџрче А, иџролаџне Гр, код рџзџџа Сџ, да сџџину влџду Ра,

сїѣрији Бд, *шѣјкано одело* Р; *мѣјега* Ба Ос, *са његовима* Бд; *на једнога* Рд, *чѣири* Лг Су; уп. и *тѣ ти је* и *гѣйшово* Го, *живим* о данас до сутра и *гѣйшово* Мх, *гѣйшово је* Р, *обично* В ВО Го;

ѣшиковала Мх, *вѣнчала сам се* Ли Ш, *вѣнчали смо се* Ли МК, *вѣдио ме* Гр, *ја сам вѣлела* С, *зѣклали* Вн Вр Кр П Т, *ѣмала сам* Кр, *ѣмао* Мх, *кѣйала* Го Кр, *кѣйали* Бд МК, *ѣдвео* Бд, *ѣдклали* Др Т, *ѣрдѣао* Бд, *сѣкрили* Бд, *ѣчио* Бд, *чѣстили* МП, *чѣстио* МП, *чѣшѣала* Ш.

Овај акценатски тип је најчешћи и јавља се код именица, придева и радног глаголског придева.

б) *аѣ* > *ѣа*: *вѣше вѣде* Се, *лѣвор вѣде* Гл, *мѣло вѣде* Кр Ла, *мѣло мѣлаке вѣде* В, *нѣмамо вѣде* Кр, *од вѣде* Се, *од ѣне вѣде* У, *пѣт кѣла вѣде* МК, *о дѣске* А У, *није ѣмала дѣце* П, *брез жѣне* Вн, *код ѣве жѣне* Т, *од мѣје жѣне* ВО, *од ѣвѣ жѣне* Бд, *од прѣве жѣне* У, С, *од зѣмље* Гл ДД, *дѣсет ѣктара зѣмље* Се, *до зѣмље* Гр, *из зѣмље* ДД, *мѣло зѣмље* У, *од зѣмље* Гл Гр Ск, *пѣрче зѣмље* Ву, *зѣмље* Ку, *трѣес ѣри зѣмље* К, *ѣктар зѣмље* П, *от кѣзе* Гл Кр Ло Ск, *до пѣла нѣге* Се, *брѣ сѣстире* У, *двѣ сѣстире* ВК *от сѣстире* Гр МП Мх Ос П Ш, *ис ѣѣшине* Лг, *ко чѣсме* В, *кот сѣве чѣсме* У; уп. и *ѣдсо* Бд Гл Гр Ко Кр Ла МК МП Р Рд Се Ск Су У Ш; *четѣри мѣтра дубѣне* Ву, *из магѣзе* С, *код машѣне* Ло, *од милѣне* Мх, *ис цѣле околѣне* Го, *бѣш* ис *прѣве Црногѣре* М;

ѣн бѣѣа МП, *јѣдан бѣѣа* Ск, *бѣде* А, *бѣју* Се, *бѣлу* П С, *не вѣѣа* П Ск, *грѣбе* П, *тѣ се гѣби* Ш, *ѣна ме дрѣжи*, (дрѣж ме *полако*) Лг, *како се зѣве* Гр ДД Су У Ш, *зѣву* Гр, *ѣма* Ву Гл Го Гр Ко МО Са У, *тѣ се клѣча* Р, *да се лѣжѣ* Су Ш, *лѣжу* МК, *мѣѣа* У, *што се ѣѣче* Гл, *да се ѣдсѣи* В, *смрду* У, *рачѣна* Се, *сѣѣји* Бд ВО Кр У, *да се ѣѣи* Ш;

док ѣн дѣшо Бд, *дѣшо* Вн Ву Го Гр Др Ко Кр Ку М МК МП Рб Рд Се Т У, *зѣшо* Ву, *ѣмо* ВО Ло, *ѣшо* В ВО Ко Кр Лу М Мх Се Су У, *нѣшо* Ш, *ѣдзно* Ш, *ѣдишо* Го Ко Са Т, *ѣришо* Се, *ѣшо* Ла; *ѣзѣшо* Бд Го, *нѣшо* Ку Рд, *ѣѣишо* Вр Ко П Су У, *увѣшо* Су; уп. и *ѣдсо* У;

кѣји Гр Се, *у кѣју сѣбу* У, *мѣје сѣстрѣ дѣца* Су, *код мѣје ѣѣркѣ* Др, *код мѣје кѣѣе* Ко, *код мѣје мѣјке* У, *од мѣје жѣне* ВО, *од мѣје ѣѣрке* У.

И овај акценатски тип прилично је чест и јавља се обично код именица, у презенту, у м.р. сг. радног глаголског придева од *ѣѣи* и код заменица. У многим новоштокавским говорима акценатски ликови са краткоузлазним на префиксу (*дѣнесѣ*, *ѣсѣѣчѣ*) изведени су из старијих форми типа: *донѣсе* Ко У, *па сѣкно* се *ѣзѣѣка* С, *па се ѣзнѣсе* Вн, *да ѣсѣѣчѣ* Гр, *да с ѣсѣѣчѣ* У, *начѣѣа* ВО, *одвѣде* Су, *да однѣсе* Ву, *не мѣже* да *тѣ ѣоднѣсе* Ву, *да убѣѣа* А.

Иако у неким новоштокавским говорима показне заменице се јављају с краткосилазним акцентом и дужином (*ѣвѣ*), оне у испитиваном дијалекту обично имају на финалном слогу дугосилазни, те су следећи примери факултативне варијанте старијих облика. Тако смо од истог информатора чули и следећи пример: *ѣва* мѣла, *ѣвѣ* што те довѣла Ву. Таквих примера има још и у другим пунктовима: *ѣва* прѣлеѣ Ли, *ѣва* жѣна Т, *ѣва* кѣла У, *ѣво* му четвѣрта жѣна М, *ѣву* ѣвѣлију Ло, и *тѣк ѣна* се *врѣта* *отворѣше* Ло.

в) *aâ/ > ãa/*: *ба̀крач* Гл Ду Ли Ск Ш, *до̀лай* МК, *командир* Ли Р, *ла̀вор* Гл, *мо̀шор* Вн, *и́рблем* Се, *хо̀шел* Ву, *шо̀фер* Ла Ло, *шу̀рак* ВО; (уп. и Гсг. и Нпл. *ис шо̀га ба̀крача* Ли Ск, *два̀ до̀лаиа* МК, *до̀лаий* Р), са мла̀ком *во̀дом* В, *во̀дом* се попрска Су, *да̀ском* Мх, с једно̀м *жѣ̀ном* В, *са жѣ̀ном* Ли Лу У, с ово̀м *жѣ̀ном* МП, с то̀м *зѣ̀њом* Бд, *бодѣ̀мо ѝглом* Ба В, *ко̀сом* ВД ВК Го Гр К С Су, *мѐшлом* Ко , *ру̀ком* Мл; *вѐином* ВК Го Се Су, *са шѐжѣ̀ном* Гл;

и́мам Го Гр ДД Лг П С Ск Т У, *и́маш* Гл Го Гр Лг, *исѣ̀јаиш* МК, *јѐбем* ти ма̀јку Т, *ко̀йам* М, *ко̀йаш* Ск, *и́реш* Ос, *и́лѣ̀шем* У, *и́дси́им* Се, *и́дси́иш* Го Ск, *и́рочи́шам* В, *да и́рдо̀шиш* Вн.

и́ѣ̀шнајс два̀с Гр, *чѐи́рес* четвѣ̀рто МК, *чѐрес и́ѣ̀ше* К, *чѐи́рес* шѣ̀сте К, *и́едѐсеи* Вр Гл Рд Су, *осамдѣ̀сеи* Гл, у *осамдѣ̀сеи* прво̀ј го̀дини Т;

Овај акценатски тип је ређи и јавља се код именица, неких основних бројева и у сингулару презента. У ова последња два акценатска типа (б, в) свакако треба претпоставити и прелазну фазу у којој се скратио акценатован квантитет.

г) *aâa > ãaa*: *и́ѣ̀шнајсѣ̀ио̀г децѣ̀мбра* Р, *и́ѣ̀снајсѣ̀иѣ̀ го̀дине* Ло, *оса̀мнајсѣ̀иѣ̀ го̀дине* Ло, *девѐи́снајсѣ̀иѣ̀ го̀дине* Р.

Овај последњи акценатски тип забележили смо само код редних бројева, што не изненађује будући да се и неки од основних јављају с различитим акцентом, уп. *и́ѣ̀шнајс*, *и́ѣ̀шнајс*, *и́ѣ̀шнајс*.

д) *aâ > áa*: *мѐтеш ма̀с* и *во̀де сунеш* Ј, *мири́шу* Гн, *сме́је* Рб, *у́ио* Гн.

Након скраћивања /[^]/ дошло је до померања новодобијеног кратког акцената на предакценатску краткоћу или секундарну дужину (в.т. 1.6.а.б.в. и 1.60.б) на којој се потом јавио кановачки. У говору Уљме у тој позицији једино се може јавити краткоузлазни акценат (Ивић 1990:201), а у нашим говорима два кратка /[^]/, /[^]/ и један дуг (кановачки).

Двоструки акценат

1.32. Од времена када је Милан Решетар (1900:ступци 9–11,16,22) веома детаљно описао „дупли акценат“, наши дијалектолози често нису довољно посвећивали пажње овом проблему. Након више од осам деценија Невенка Гошић (1984:233–235) у свом реферату *О њакозваном двоструком акценѣу у српскохрватским говорима* указала је на потребу већег, свестранијег и модернијег приступа изучавању овог, давно уоченог, проблема наше дијалектологије. У раду је наведена и најзначајнија литература о овом проблему.

Двоструки акценат јавља се у оним говорима и категоријама у којима је процес преношења акцената у току. Тако се између старих и нових облика јављају прелазни стадијуми, како је то истакао и проф. Ивића у дискусији поводом наведеног реферата (стр.245).

Овај акценат се среће и у Ш-В дијалекту, али само у говорима с непотпуно извршеним новоштокавским преношењем акцената. То су говори централног Срема (Ивић 1991:282) и тамишке зоне у Банату Ивић... 1994:58). Међутим, професор Петровић (1996 (П): 198) налази двоструки акценат и у неким местима Ма-

чве (најизразитије у Бадовинцима, али и у Богатићу, Мачванском Причиновићу, у околини Шапца, па и у Лозници) и за њега каже да је обичан и код најстаријих и код најмлађих носилаца овог дијалекта. Нада Малетић (1985:60) у говору Боботе, који има четири акцента (˘ ˘ ˘ ˘) и новоштокавску дистрибуцију, налази знатан број примера двоструког акцента и закључује да процес померања акцента још није дефинитивно завршен. Међутим, професор Петровић верује да ће се након темељитијих истраживања у говорима Мачве и Срема показати да двоструки акценат није архаизам, већ иновација.

Ми смо у нашој грађи забележили велик број таквих примера, али нажалост нисмо били у могућности да их и експериментално проверимо. Двоструким акцентом означавали смо оне случајеве код којих се на претходном слогу јављао узлазни тон, а на наредном је остајала висина, која је могла бити нормална или изразита. У првом случају смо на месту старог кратког или скраћеног дугосилазног бележили краткосилазни акценат. У другом случају у нашој дијалектолошкој литератури уобичајено је да се ставља тачка изнад вокала, али смо из техничких разлога писали апостроф. Овај последњи тип јавља се само иза дугоузлазног акцента: *близна́ци* С, *везле́* У, *вукли́* ВО, *људи́* У, *млада́* Кр, *нема́* Го, *Талија́на* С, *ћошке́* МК, *цела́* С; *наја́се* м Т. Упадљиво висок тон иза дугоузлазног акцента забележио је проф. Ивић у Остружници (Ивић 1978:137).

1.33. Двоструки акценат чешће се јавља ако се пред старим силазним акценатима налази дужина. Он се обично не јавља када је /˘/ у финалној позицији, будући да је померање из те позиције давно завршено. Неколико забележених примера (*беда́* Ос, *греде́љ* ВО, *йоши́дк* Ло, *води́ га* С,) резултат су емфатичког или изговора речи на слоге. Међутим, захваљујући енклитици /˘/ долази у позицију у којој померање више није доследно, већ факултативно. Дужина испред ипак изразитије привлачи акценат те добијамо облике с двоструким акцентом: *ба́ци* га Мх, *би́ла сам* Др, *везло́ се* Гр, *ла́дно ми* ДД, *извучи́ се* Лг, *йољуби́ ме* Лг; *му́њак* Ш.

Ови примери по својој структурни блиски су с наредним акценатским типом у којем се најчешће јављају двоструки акценти: *арње́ве* Ку, *ба́ндвина* ДД, *ба́цили* су Кр, *иа се бе́лила* Ск, *бива́ло је* ВО, *бо́лнице* Др, *бо́лницу* Бд ВО М Мх Т, *бо́ндви* Ку, *бу́дила га* ВО, *ва́рзило* Др, *везе́ну* Ба, *вези́вали* Гр, *вика́ло* Мх, *ка́ко се вика́ше* Мх, *вра́ишли* Ос, *Врбо́вчанин* П, *вренџи́ја* ВО, *врше́ли* А Ли, *вуче́мо* ВО, *га́јило* Су, *га́јило* ВО, *Глибо́вчани* ДД, *генера́ције* ВО, *гра́дило* Гл, *дава́ли* ВО, *Дими́тријевић* Ву, *дода́вали* Др, *ви до́ђише* ДД, *до́ђоше* Кр Ло, *живе́ли* Др Р Т, *живе́ло* МК, *живе́о* Су, *забра́нили* Ло, *завези́вала* Др, *заври́ила* Ву, *заври́ило* Мх, *заври́ио* М, *задуж́ила* Др, *зајури́о* Ли, *зака́зали* Р, *зайа́лила* Ку, *зара́дила* Др Мх, *зара́дили* Ву, *зара́дио* ВД, *заши́ишла* Кр, *зе́јишна* Ло, *изба́цили* ВО, *изва́кала* ДД, *изме́нило* се Гл, *изра́нио* С, *исече́мо* Су, *ислуж́ио* С, *ја́вила* Др, *ка́зао* С, *ка́сци* Мх, *ко́кала* Мх, *ко́кица* Кр, *коморџи́ја* Вн, *Крва́ишма* ДД, *крену́ли* ВО, *ку́ишла* Лу МО, *ку́ишо* М, *лечи́ла* М, *лечи́о* М, *лини́ју* ВО, *ма́ница* Се, *меси́ло* С, *мо́рали* ВО Мх, *наи́ђоше* Лу, *нала́гали* К, *наљу́тило* ВО, *наила́ишли* Ву, *наила́ишвале* Ву, *на́рдоа* Др Ли Ло, *овде́на* Мх, *овла́дала* Мх, *одју́рила* Су, *оси́арели* Су, *и́азари́о* ВО, *с и́арџиза́нима* М П, *и́ензи́у* Вр, *и́ензи́у* С, *и́енси́у* М, *ила́ишо* ВО, *и́овами́ришла* ВО, *и́одли́вка* Мх,

йòђòмо Ку, йòказивàла М, йòмóзèмо Су, йòсáдòйла сам Др, йòсòйòви ВО, йрèвóчè-мо ВО, йрèдáвàли МК, йрèобрáзòло Т, йрèсèдник Лу, до йрèсòйòнице Ло, йрèчèстòй-ла У, йрòйòчно ВО, йрòймò ВО, йò йрòрòди је ВО, йрòчàла Гр Мх, йрòчàли К МО, йрòвòдна С, йрòжòвèли Ку, йрòјòно Мх, йрòмèнийше ДД, йòшèви Ли, рáдòйла Др Рд, рáдòйли ВО Ку Ли Т Ш, рáдòйло ВО Су, рáдòйо ВО Р, рáзбòји Ш, рáзвòјàло Т, рáзрèда ДД, Рáчàни Мх, сáжòвòмо Мх, сáма сам сáмчòйòта Мх, сáрàнòйла Т, сáвòрàли Др, Сèлèвчàни ДД, скуйòьàли Ба, сòйáвàли МП, сòйáвòу М, сòрèмàла МК, сòрèмòйле Мх, шòрáжòйли Го, шòрáжòйо Су, шòрòьàла Мх, шòунàка Т, шò хèрòйма Кр, хèркàма Ли, Гò-сòйна Ш, убòвòли Кр Ли, убòјòйли Ли, унокáзòйле се Ла, урáдòйо Гр, ушòвòдòйли Ло, цèнòй-ла С, цòкулáцòйју Ла, чòвòла Вр Кр МО Мх, цàкòви Ку, шòйòкулáцòйја Др.

1.34. Двоструки акценат се јавља и у комбинацији с /~/ . То се најчешће дешава када се овај акценат нађе у финалној позицији иза неакцентоване дужине: *бајáгòй ВО, вòјскè Ли МК, вóчè ВО, дáвò ВО, дáју М, дáнà ВО, кàко сам жòвò ВО, жòвòу Ку Ли М, зарáстòй ВО, јèдóу Ли, кáзò ВО, камòнà ВО, око кòйà Мх, лèжòу Ск, љòдòй ВО Т, Мýрè МО, йòрáстòй Мх, йрòймò ВО, йрòјè Др, йòшòа ВО, рáзговàрò М, рáстòй (3.л.сг. през.) ВО, сáчòвò ВО, сèчè Ли, сá сòшòанè Т, ис шòрòбè ВО, удáдóу ВО, ушòшòй ВО, йа се црòни Мх, чòвò ВО Ли, шòшèдòй Т.* Међутим, енклитика није утицала на одсуство делимичног померања /~/ : *мòрò сам Т, ошòáдóу ме Ло, йрòймò сам ВО, сáньò сам ВО, смèју се М; жòвòгà ВО.*

Двоструки акценат јавља се, не тако често, и у примерима са затвореним слогом: *Пáја Вèлин Т, жòвòйм ВО М, са тòм машòнòм Мх, намóзèм ВО, нèмàм ДД, нòсàм Т, йèрчòн Ку, йрèдèш Мх.*

У неколико примера с отвореним и затвореним последњим слогом дошло је до скарђивања /~/ , а потом до његовог делимичног померања: *извèзè Мх, иза мòји лèђòй В; оврòшòйш Лу, йрèдèш Мх С.*

1.35. Будући да у нашим говорима није уобичајен /~/ акценат, осим у Бд, К и МО, мањи је број примера двоструког акцента у речима с краткоћом испред силазних акцената. Он је најчешћи испред медијалног краткосилазног акцента: *бо-гàђòй МО, до Бòжòйна Ј, бòстòйна МО, вàрзòло А, вèнчàла сам се Ш, вèчèра К, вò-лòве МО, гòвòрòйли Су, грèбèнàју Ра, дàскàма Кч, сá дèцàма МО, дòговòрòйли МК, дòмàђòйца Вл, зàшòвòриш Ј, зèчòйни Ра, изòшò М, ìмàли Ку, кòрòйју Ву, кòмòшòйју ВО, кòнòйьè Ра, лàмгòме Ло, мàјкàло МО, мàрòму МО, нàлòжòиш МО, нàсèлòло се Кр, Нòкòлић К, нòсòйли смо МО, одвòјòйли МО, одòцòнò МО, ошòàрèле Су, ошòвòрòйла МО, ошòèлòла се ВК, ошòйшòа МО, оцàце МО, йèрнòйшу Гр, йòгòбòйла МО, йòслòвица Се, йòшòшèнòйју МО, рáзбòлèла МО, сáвòјàче МО, сòрòмàси Ло, Србòја Т, шòчкòви МО, унòчèйа ВД, шòрòко Р, шòшòрòкàла сам Ос, шòшòрòкàли Р; òнòй ме Го.*

Ретки су примери двоструког акцента добијеног делимичним померањем /~/ на краткоћу: *гласò Лг, зòвè ВО, лèйòшè Гр, мòшòа А, да се йèчè ВО, и òни ми се смèју Ло, шòкò ВО; јèдàн Т, јèрèбàн Ли, слабòуьàв К; избòдè шè Кр, ишò сам ВО; сèљàчко одèло Ра.*

Процес преношења кратког и дугог акента на краткоћу најдаље је одмакао у МО, из којег и доносимо највећи број примера двоструког акента типа (*вòлòве, зòвè, јèдàн, избòдè ши*).

Околни говори које поредимо с нашим не спомињу ову појаву. Једино из Батовца (мој материјал) код Пожаревца имамо неколико примера различитих типова двоструког акента: *ба́цѝо, ш̀рећáчѝли; вòдѝо, чèйѝѝри; Бòжѝћ; да ѝрòсѝѝ*.

Дугоузлазни/кановачки на једином или последњем слогу

1.36. У мањем броју облика неких заменица (*мèн, ш̀еб, сèб, њèг*), бројева (*јèднòг*), глагола (*дòћ, мòг, нѝј/нѝ, нѝс, нèћ/нè; ѝечè се*) и прилога (*зòр, дòл, òд, вòд, овàм, овòд* и сл.) на једином или финалном слогу факултативно могу се срести дугоузлазни или кановачки акценат. Ти облици настали су обично редукијом финалног вокала или слога. Њих понекад подржава емфаза и енклиза.

У различитом степену ова појава присутна је и у другим говорима. Сличне примере бележи и Реметић (1985:73) у говорима централне Шумадије и констатује да су они најчешћи у космајским селима. У говору Трстеника (Јовић 1968:30–31) на једносложној речи дугоузлазни се јавља само у *вòд* и *òд*, а на ултими у императиву с енклитиком (*смѝр се : смѝрѝ се*). Незнатно већи избор лексема (*òд јèднòг, нèћ, јàв, нѝс, òд, òнд*) забележен је у говору Левча (Р. Симић 1972:59). Сви ови облици могу се јавити и с финалним вокалом. У инфинитиву се не јавља дугоузлазни, већ дугосилазни акценат (*дòћ, ѝрèћ*). У Жабарима (Реметић 1989:265) су забележени следећи примери: *мèн, ш̀еб, сèб; зòр, вòд*. У Качеру (Д. Петровић 1999:385) /'/' акценат се спорадично среће само на неким једносложним прилозима: *òвд, вòд, нòд, зòр, дòл*. Међу прилозима за место у Драгачеву (Ђукановић 1995:160) нашли смо и овај облик *нòд*.

Узлазни акценти на једином или финалном слогу услед реченичне интонације или након разних вокалских редукија срећу се и у осталим штокавским говорима (Банат, Срем, Бачка, Поцерина, Галипољци, Ускоци, Грђевац), в. код Ивић... 1994:74–5, нап. 82 с ареалом и примерима. Истина, у нашем гвору /'/' на једносложној речи, а испред енклитике забележен је само у четири примера: *Ш̀иà ју је Го, ш̀иò хè ши ш̀ò мàнзѝѝско Бд, ш̀тò хè ми тѝ ВК, ч̀им вè др̀угим Мх*.

1.37. Након уводних напомена изложићемо нашу грађу по врстама речи и условима појављивања наведених облика.

Различите врсте једносложних речи, не тако често, у емфазии могу имати /'/: *кò* за *мèн* пѝтò дà л јà имам дà л нèмам Гл, *кò* знà кад је тò Ли, *кò* то знà Мх, *кò* то знà ш̀тà је бѝло Мх, па *кò* то знà, јà тò свè не пàмтим Мх, *кò* вàма рèко кò хè да плàти Мх; *дѝ* знàм јà МО; па кàко, каже, ел нѝкакав снòшaj тѝ нèмаш с њòм?! — *Јà*, реко, нèмам, Дàно! Лг, Да ѝдем јà за пàре (под надницу)! — *Јòк!* Са, *јèл*, òпасно бѝло! Ву; *Бòжж*, сачѝвај А, *Бòжж*, сачѝвај Вр Рб; ш̀тà *мòш* МО, па *мòш*, каже, ДД. Неки од ових облика обичнији су с енклитикама: *ш̀иà ли је* Р, да вѝдиш, реко, *ш̀иà ми је* ДД, *ш̀иà ѝи је*, мори, кàже мèн мòј м̀уж С, па *ш̀иà хè ми* МО Ш; *дѝ ми је* тамòна МО, *ш̀ò ши је* К. У уобичајеној реченичној интонацији на заменици *ко*

бележимо дугосилазни акценат: *a kô znâ štã ħe da me čeka u stãroŝti S, up. i kŝj znã Ba DD Ko.*

Након губљења финалног вокала личне заменице и повратна свеле су се на један слог, који може бити дуг (' ^): (код/на) *мѣн* А Ба Бд ВД ВК Вр Гл Гн Гр ДД Др Ду К Ко Кч Лу МО Рб С СМ, *шѣб* ДД Др Ду К С, да *шѣб* заклѣмо ВК, ка тн вѣ-лиш *мѣн* и *јã ħu шѣб* Рб, на *њѣг* Ос, од *њѣг* Ло, за *сѣб* Гл Др, у *сѣб* К, *он* би дошли тѹ Т; грабу се за *мѣн* Бд, пита *мѣн* Бд, тражу *мѣн* Бд, оставио *мѣн* Бд, *мѣн* само што нису вѣшали Бд, око *мѣн* К, а она *мѣн* плѣсну МО, код *мѣн* МО, у *мѣн* С, ко *шѣб* Бд, на *шѣб* Бд, благо *шѣб* Гр, за *њѣг* Вр; или кратак ("): *мѣн* В ВК Вн Вр Гл ДД Ли МК МП П Р С Се Т Ш, *шѣб* В Гл Гр Р Су; *не мѣг* Вн Ву Гр Ко Ла Лу М МП Се. Дугосилазни акценат нарочито је чест у Бд.

Императивни једносложни облици углавном се срећу с дугоузлазним акцентом: *доћ* овãм ВД, *доћ* овãм К, *доћ* сѹтра Ло, *каш* тн њему ДД, *йоћ* за нãма С, *ћуѣ* Ло, *ћуѣ*, не говори ништа У; *ид* повучи А; *ид* код К.

Прво лице презента глагола *моћи* након редукције финалног -у свело се на једносложни облик с кановачким акцентом: *јã тѣ не мѣг* д упãнтим А, *јã тѣ не мѣг* ни да пãнтим МО, али *не мѣг* да скинем Вр, *не мѣг* д идѣм Гл, *не мѣг* ништа Гл Лу, *не мѣг* да јѣм Го, да *мѣг* и *јã* Го, кãко *мѣг* да кãжем ДД, *не мѣг* се сѣтим Ко, *не мѣг* се *јã* свѣ сѣтим Ос, *не мѣг* да се сѣтим Ш, *не мѣг* да снѣсим тѣ Кр, *не мѣг* да седим Кр, *не мѣг* ни д испричам Ли, *не мѣг* да знам Ло, ма *не мѣг* *јã* то да ти кãжем Мх, сãд *јã* бãш *не мѣг* да ти опишем Ос, ал *јã* *не мѣг* да рãдим Т. Примећујемо да су најчешће употребљени негирани облици.

Негиран облик глагола *није* јавља се у две фонетске варијанте *ниј* и *ни*. Овај акценат најчешће подржава енклитика: *ниј ми* Др, *ниј ми* је Кч, *ниј ми* је свѣкар тѣ био рођени Су, и *ниј ме* никат мрзела, свѣ докле чѣек *ниј ми* ѹмро Т, ал *ниј му* трѣбало ѳубре ВО, *ниј ти* тѣ сѣфте Гр, *ниј ни зайãзио* Гл; *ни ми* било ружно Ду, *ни ми* дãо ВК, ал *ни ми* пãло нã памет В, *ни ми* трѣбало В, *ни ми* дошо чѣек Вн, *ни ми* на тѣ одговорила ништа ВО, *ни ми* тѣ помѣгло ВО, и *ни ми ји* примно Вр, *ни ми* био ѳтац Го, *ни ми* ништа слãтко Го, мори, *ни ми* ништа ДД, *ни ми* је дãо ДД Ду, *ни ми* пѣтребно Ку, ма *ни ми* било до ништа Ш, *ни ми* сã до ништа Ко, *ни ми* Ла, *ни ми* рѣкла МП, а *ни ми* ни пѣтребно Мх, *ни ми* тражили ѹпут Мх, *ни ми* рођен брãт П, *ни ми* је бãш било згѣдно Р, *ни ми* био тѹ мѹж С, *ни ми* било тѣшко Се, *ни ми* било ништа тѣшко Су, *ни ми се* Ш, ѳтац *ни ме* дãо Лг, *ни ме* мãјка дала дãље МК, а *ни ме* било жãо МО, *ни ме* жãо Кч, а *ни ме* ни били никад Рд, *ни ме* стра Ду Ск, *ни ме* стра У, *ни ме* ники премѣрѣ Су, *ни му* је за чување Ву, *ни му* било згѣдно Ла, *ни му* била бољка С, *ни ти* је Ла, она *ни ти* дала Лг, и *ни га* ни жãлила Се, *ни га* опѣвали Т, *ни јом* дало П, *ни ју* бãш право В, али *ни ју* пѣтребно Мх, *ни ни* далѣко Р, *ни ви* је потврђен Мх, *ни им* лãко Бд, *ни* и тѣрали да рãтују Ос, *ни се* МК, и *ни се* више ни враћали Рд, *ни се* дѣлили Вр, *ни се* дигла Ло, *ни се* йшло МК, *ни се* кãјала Р, *ни се* мрсьило Вр Ли, *ни се* оженио Са, *ни се* рãниле свиње Ло, ѳн *ни се* свãђо никад М, и тѣ *ни се* свãђало Го, *ни се* бãш шãрало Ба.

Ови облици могу се срести и без енклитике, али је то обично испред глагола *имати*: *ниј* имãла МК, *ниј* имãло А Гл Др П Са Т, *ниј* имãло лѹтака ВД, кад *ниј*

имало ВД, *ниј* имало овѐ струје П, *ниј* имало вѐду ДД, *ниј* тѐла Лу, *ниј* љмео Бд, *ниј* у њѝву Ск, *ниј* у сѐбу Су; *ни* имало Су, *ни* имало дѐцу В, *ни* писано нѝшта ДД.

Наведени облици могу се ређе срести и са /^ˈ/: *ниј* Гр, *ни ми дѝвѝла* Вр, *ни имало* П, *ѝа ни ми било никако* У, *ни нас шѝкла* Ш.

И у другим облицима овог помоћног глагола среће се ређе /^ˈ/: тѝ самоубице *нис* се сарањивали у грѐбље ВО, *нис* се свѝдиге Ло, *нис* се мѝји сѝнови с њѝким посвањали Са; *нис* имали К, што су *бил* и(с) сѐла Бд.

Негирани облици глагола *хѝеѝи* исто имају две фонетске варијанте *нећ* и *не*: *нећ* да је љзем јѝ Лг, *нећ* да слѝшам Лу, *нећ* да лѝжем Мх, *нећ* да те поздрѝљам Р, *нећ* да баѝим дѐте У, *нећ* да те вѝдим У, *нећ* да ти кажем У; кад *не* да му кажем А, *не* да кажем А Др, поштуе, *не* да кажем Ду П, *не* д оставим Бд, *не* д идѐм Кр, *јѝ не* д идѐм Бд, *јѝ не* д учѝм вѝше ВД, *јѝ не* да нѝсим Вр, *не* да грѝшим дѝшу Ву, *не* ни да помѝсим Ву, *јѝ не* да ви се мѝшам Ву, *не* да сѝем Ла, *не* да лѝжем Ли, *јѝ не* да бѝем Ло, *и не* д љзем нѝшта С, *не* да жѝвѝм С, *јѝ не* да жѝвим цѐлог вѝка Ш, *ми не* да се удајемо Ву.

Дугоузлазни акценат јавља се на једносложним облицима прилога: *гѝр* Вл У, *дѝл* Го Мх У, *дѝл* код винѝграда ВК, *ѝвд* А Ла Мл Су, *ѝд* ДД Ко Кр Лг Т У, *вѝд* Др П СМ У, *нѝд* Ј, *шѝд* СМ, *шѝн* РБ. Међути и овде се алтернативно срећу и примери с /^ˈ/: *гѝр* ВО Гр Лу, *дѝл* ВО Гр Т, *ѝд* У, *ѝвѝд* Лг У.

У неким вишесложним речима након губљења финалног вокала /^ˈ/ акценат нашао се на последњем слогу: од *јѝднѝг* нѝта А, *јѝднѝг* Ло, како је рѝпио од *јѝднѝг* љшка Мх, па *дѝбѝм* Су, *ѝд ѝвѝм* ВД, бѝе бѝсе *ѝвѝд* Лг, *ѝвѝд* У, *ѝлѝк* А ВД Гл Гн Го Лг.

Често у емфазии, испред енклитике, уместо /^ˈ/ може се јавити /^ˈ/ акценат: *ѝчѝ се* Ву, *смејѝ се* Ли, *чинѝ ми се* Ло, *ѝако е* Лг; уп. и *ишли смо* Кр.

Промена квантитета акцентованих слогова

1.38. Емфаза, реченична интонаѝија, структура слога, чиниоци су који утичу на промену квантитета акцентованог слога. Најпре ћемо размотрити случајеве у којима се /^ˈ/ мења у /^ˈ/ и /^ˈ/ акценат, а потом оне у којима се /^ˈ/ скраћује и ван финалне позиѝије.

Дужење

1.39. Емфатичка промена квантитета али и места акента забележена је у футуру глагола *видѝи*: *видѝеш* Ву Су, ако те, каже, не закѝлем, *видѝеш* Вр, *видѝеш* тѝ, *јѝ* ћу прѝ да се дѝгнем! — ѝ, *видѝу* Ву, *видѝемо* се кроз десетѝну дѝна и *јѝпет* У, *видѝеш* цркви Вл.

У Всг. именице *Бѝг*, јавља се емфатичка промена /^ˈ/ у /^ˈ/ акценат: *Бѝже*, сачѝвај А, *Бѝже*, онољка лѝдњѝча Су, *Бѝже*, па како ћу да седѝм тѝ Ш, *Бѝж*, сачѝвај А, *Бѝж*, сачѝвај Вр. У јѝдном примеру забележили смо само промену квантитета али не и квалитета акента: *Бѝже*, сачѝвај У. Иначе, јавља се и уобичајен

акцентатски лик: *Бѡже*, сачувај Др. У емфатички изговореној заклетви *бѡгами* С уочавамо промену и тона и дужине трајања нагласка.

У неким прилозима долази у емфазу до промене /[˘]/ у /[˘]/ или /[˘]/ акцентат: *јѣфѣино* било мно́го Вн, *би́ло је јѣфѣино* Ск, *дѣте ни бѡлесно мно́го* У; *нег ова́ко* Т, *и́уно* дечу́рлије Го, *у́век* сам ја́ ишла у цр́кву М. Дужењу акцента у прилогу *ша-ман* поред емфазе, доприноси и чињеница да се акцентован вокал јавља на ултими пред сонантом и енклитиком: *шаман̄ ии* ја́ то дѡнела Ск, *шаман̄ ии* ја́ то рас-порѣдила како трѣба да се јѣде и баба отвѡра пола́ко врата њѣна Ск, *шаман̄ сам* сре́дила ку́ћу М, *шаман̄ се* свѡне Ву, и *шаман̄ се* ѡна савила Лг.

И у осталим врстама речи срећемо /[˘]/ или /[˘]/ уместо /[˘]/: *трѣ бра́ѣа* Го, а *бра́ѣа* ми ишла, а мѣн нису да́ли Ск, *но́ге се пра́ле*, *но́ге се пра́ле* Ск, ма, *Срѣкиња*, још како ВО; а ѡн *болесан* А, и то́ није ма́ло, *нег онако́ велика* У, *велику* цр́кву Кр, *шѡ ии* је К, *и́олијем* Гн, *и́очели смо* Т, *шрѣсѣа* чу́да Го; уп. и *видѣ* ја́ коли́ко жи-вѡм! М; уп. и *косѣмо* Мл;

ми́не та́м ми́не та́м Ск, ова́ј *дебѣли* М, напунио свѣ́ авлију *и́уно* лепѡте Бд; и *шѣа́* ћу, са́мо здравље, дру́го ништа Мх; *пѡчели смо да бѣгамо* Бд, а ја́ кад ју́рну у крѣвет са свѣ́ опанци, ѡна *дрѣж* па за но́ге ова́ко увати Лг, ма́ уну́ка ка́же *осѣи́ани*, ба́бо, ма́л тѣ. — Штѡ да оста́нем Т, упрѣжиш бра́шно, па *и́рѣжиш*, *и́рѣжиш* Мх, *шрѣ-ба́ле* ми па́ре ВО.

У неким примерима емфаза је сачувала старо место акцента али и његово дужење: Ду, *каѡ звѡнѣ* сам га чу́о ВО, *у́зне ѡтац шѡрбу́* П, замотан кѡрен у *шѣишѣ* Ос, *на и́рѣги* Ли, *на небѣса́* Ли; и *дѡђе* Р, *зовѣмо* МО, *да и́оравњѣмо* МП, *посѣјеш* семенце па ѡно изникне, па то́ чупа́мо кад бѣде *нарѣсло́* Гл; уп. и *дѡбра́* Ду.

Сличне примере бележе и Ивић (1978:143) у биограчићком говору и Реметић (1985:51) у Мисачи у Шумадији. Ареал ове појаве у осталим штокавским говорима в. код Ивића ...1994:74 нап. 83.

1.40. Упитна интонација код неких глагола (*видѣиш*, *имаиш*, *моћи*) потискивање постиже се променом места (акцентат се помера на наредни слог) и квантитета (" > ^) акцента: па *је л видѣиш*, реко, ја́ нѣмам зу́бе да јѣм Лу, а *е л видѣиш* ти́ како сам ја́ њѣму изнеговала те́ свѣи́е Лу, етѣ, *видѣиш* кака́ је ру́ка М, пријатељу, *имаиш ли* зѣтина? — *и́мам*, пријо Ло, *је л имѡ* код вас вршњик? — *и́ма* са́цак Ос, Штѡ мо́гу?! *Могу ли* штѡ? (кад јој је дете умрло) Ду, *можѣ л* да ми да́те тѣ блу́зу ДД, *можѣ л* да ме повезѣте ДД. Тако добијен акцентат може да захвати новоштокавско померање и да се добију форме *с /[˘]/* и дужином или без ње. Међутим, ваља нагласити да су ти акцентатски ликови у комплементарној дистрибуцији: то́, *видѣиш*, ти́ на́зиви К, *видѣиш* ти́ то́ Лг, *видѣиш* ти́ штѡ је тѣ свѣи́а Лу, *видѣиш*, реко, *оженѣла* сам вѡга млађега и ѡн ју не брани да *и́де* М. Овај последњи акцентатски лик може се изводити и из *видѣиш* (није забележен у нашој грађи) у којем је само место промењено али не и квантитет.

Стање у осталим говорима в. код Ивића... (1994:71, нап. 76).

У упитним речима померање тонског врхунца постиже се дугоузлазном интонацијом на слогу који је имао /[˘]/ акцентат: *ка́ко ли је* бѣло, *заборѡвила* сам МО, *ка́ко* ѡће Кр, *ка́ко* ћу Мх, *ка́ко* ћеш С.

На једносложној упитној речи може се јавити / ʋ / акценат само ако иза следе обично две енклитике: не мōже баба, не мōже, *шїа̂ ју је* Го; *шїо̂ х̄е̄ тїи то̂ м̄ан-гїпско* Бд, *чїм х̄е̄ дрїгим* Мх.

Ареал у осталим штокавским говорима в. код Ивића... (1994:70–1, нап. 75).

1.41. Дужење пред сонантом захватило је медијални и финални слог. У медијалном слогу сонант се увек налази испред неког од сугласника (ретко сонанта). Између њих, у домаћим речима, налазио се полуглас у слабом положају, чије је губљење и изазивало компензационо дужење.

У навођењу грађе пошли смо од самог стања у говорима, а не од Даничићевог описа акцентуације. Дакле, овом приликом нећемо указивати посебно на оне облике који су код Даничића кратки, а код нас дуги. Грађу ћемо, без обзира на порекло (домаћа или страна реч), разврстати према акценатском типу лексема и сонанту који затвара слог:

а) *балонче* Го, *браїанца* Гл Кр, *бронсани* Ли, *грабуљче* В, у *граднче* Мх, да не *дангуби* В, *до децембра* ВО, у *децембру* Го, *добровољци* С, *Добродолци* ДД, *домаћинсїо* Гр С, *дућаница* Р, *живинче* Гр М У, *звонце* Ло, *јајца* Ш, *јаренце* У, *јединци* ВО, *канїа* В Мх, *каурму* ДД, *квартни* Ло, *керче* Су, *колца* Кр Ск, *кремењарци* (врста пиштоља) ВО, *криланце* Т, *кумче* Мх, *ламїа* П, *ламїе* Гл МП П, з *онї ланци* Су, *ланче* Мх, *ланчић* Мх, из *лонца* Кр, у *лонцу* ВО, *лонче* М С Ск, *марамче* МО, у *моменїу* Др, *мушкарца* Бд ВО М, *мушкарци* А Гр Мх Гл Су У, *Немца* К Лг У, *Немци* ВО Ву Го Гр ДД Ку М Т У, у *новембру* Го, *овна* МО, *овца* Гр Ск, *овцу* Гр Др У, *одавно* ВО Го М, *оданде* У, *їарче* Ву МО Рд С Т, *їарченце* Го, *їензију* А В ВО Гл Кр Ку М МК МО МП П С, *їенсију* ВД ВО Гл Гр МО С Ш, *їенсиу* Ба Ла, *їивце* Гр, *їиљци* Го, *їрангије* Др *їумїа* У, *їунђа* Рд, *їунђу* Су, *їуноглавци* У, *ранфла* ВД, у *ранфли* ВД, *рерна* Мх, у *рерну* А, *свинче* Др, *селанце* Ли, *семенце* Гл Мх, у *сейшембру* ВО, *синовци* Су Ш, *синовче* ДД, *сїанце* Ск, *солїнци* ВД Мх, *їо сїа-ринсїиву* В, *сїарїнци* (стари свет, људи) С, *сїаројка* У, *сїаројко* А Го К У, *сїа-ројку* У, *сїранци* Кр, *їеренци* Др Лу, *їолумбе* (део дреша) Ли, *їорба* Ло, *ћошенце* ДД, *Циганска мала* Мх, *шалцију* У, *шиљци* ВО, *школци* Кр, *шїангла* А Др, *шїанглу* А;

б) *борба* Т, у *борбу* ВО, *жалба* Мх, *жалбу* ДД, *живци* МО, *жмурке* Т, *јарма* ВД К С, *јарму* Гл Мх, *молба* Ло, *молбу* ВО, *момка* А Ба Вн Др С Су Т, за *момка* В Гл, за *їїдг момка* Мх, за *їїдга момка* Вр, *до момка* Са, *код момка* Ск Ш, *са момка* Су, *уз момка* Су, *їирї момка* Ск, *са момком* Др МО Ск, *момку* К М Са, *момци* Кр; *калкан* МК, *са концом* Го Кр.

Када је новоштокавско померање или метатакса доминантнија од кановачког, у неким примерима остаје кратак слог испред сонанта: *кољче* ВД, *момка* К МО, за *момка* МО, с *момка* Ш, *момци* МО; *уз мџма* Су, *мџци* Кр Лу.

в) у *банку* Са, на *блїнсу* Ш, *бронза* В Вн МК, *бронза* Ву Ли МО Су Т, из *Врбџца* Вр С, *главне* Бд, *главни* Ло, *главнима* Бд, *главно* С Т, *главном* С, из *Глибџца* Гл, *Десанка* В, *домаћински* У, *зденци* ДД, *игранка* Ку Ла Су, *канце* Р *јармом* Вр, *лонци* П Т, *љуљку* Го, *манца* (банда) С, од *Марковца* Ло, *мацарка* У, *момку* Са, *момци* Бд ВД Вн Вр Го Ко Ла Лу М МО Мх Р Рд С Са Ск Су У Ш, с *момцима* Ш,

1.45. И /ʀ/ акценат често скраћује свој квантитет, али и тон те оставља утисак само удара, који ми, немајући експерименталних потврда и прецизних мерења, обично бележимо знаком за краткосилазни акценат. Истраживачи К-Р говора у лексемама типа *време, дејте, шрава, народ, радиши*, а и *месо, нема* и сл. бележе експираторан акценат. Преглед стања и литературе о експираторном акценту у К-Р говорима даје Милосав Вукићевић (1995:52). Пре него што изложимо комплетно забележену грађу, желимо да кажемо да неке облике можемо сматрати акценатским дублетима (*била / била*), а сви остали могу се свести на околионализме:

/ʀ/ > /ʀ̃/ *Албанци* ВО, *н астијалу* У, *била* Бд Др Кр Лу МО Мх Т У, *биле* Мх Сх К У, *били* Го ДД, *били* су крeвeти, *били* су сандуци, то је прe било Мх, *било* А Ба Бд Би ВО Гр Ду Ку МО Мх Ос Ра С У Ш, ма, било је, мyка вeлика је *било*, али је *било* бoље Мх, *вамйири* ВО, *вeнац* У, *вйна* У, *врeме* Др П Ра, *вукли* ВО, *по глини* У, *Глишић* Гл, *дaли* ВО, *дeйше* Ра, *у дисцанзeру* Ра, *доисциво* Т, *у зaйшор* ВО, *трeћаци* се *звaли* ВО, *пoп смо га звaли* Су, *јаја* Ву Т, *а вй кaшише* У, *кицeљак* Гр, *криви* ВО, *нaрoд* ВО, *oврше* ВО, *йaрче* Ву, *печeње* У, *у йлyћа* Гр, *йoжив* М С Т, али нeма ја *йoјма* ВО, *йрoзор* У, *синoвaц* Би, *сйoразумeмо* ВО, *ћyиши* Т, *зa yкoр* Гр, *фифирoне* У, *шaмaра* ВО, *бйволи* ВО, *везывaлa* сам Т, *везывали* ВО, да би мање се *везывaлo* МП, *донесывали* ВО, *oййирйлике* ВО, *ййшaјy* Ку, *двaнaјс йoживa* К, до сaд би ја то *рaди-лa* Ву, *рaдили* ДД, *нис* се *сapaњывали* ВО, *сaрдйна* Ра, *сйрeсови* Ба.

Експираторни акценат

1.46. С више поузданости експираторни акценат бележен је само у два севе-ристочна пункта у којима је знатан удео вардарско-моравске метанастазичке струје (Р) или у којима су информатори истицали своје „бугарско“ порекло (Ш). Тако је у Р(аљи) било 5 породица и 25 кућа вардарско-моравске струје, 3 породице и 5 кућа шопске и 5 породица и 35 кућа тимочко-браничевске, а у Ш(алинцу) 3 породице и 21 кућа шопске струје, 1 породица и 1 кућа косовско-метохијске и 23 породице и 73 куће тимочко-браничевске (Дробњаковић 1925:266–7). Комплетно забележен материјал с експираторним акцентом изложићемо према типу и месту акцента у говорима са старијом штокавском акцентуацијом:

а) /ʀ/ > /ʀ̃/ *ж'ив* Ш, *кљ'уч* Ш, *м'ейи* ВО, *йр'е* Ш, *р'ей* Р; *гр'озје* Ш, *м'ала* Ш, *м'орам* Ш, *н'ема* Ш, *кош'ина* Ш, *ч'ини* Ш; *дев'ојка* Ш, *да най'ишем* Р, *oйв'ара* Ш, *да йод'елимо* Ш, *уг'аси* (3. л.сг.) Ш; *вeйтерин'ар* Ш, *врб'ак* Ш, *дрoбиш* Ш, *oйасн'ик* Р, *йруш'иш* Р, *стйбм'ак* Р, *шифoњ'ер* Ш;

б) /ʀ/ > /ʀ̃/ *б'или* Ш, *б'ило* Р Ш, *бр'али* Р, *вамй'ири* Ш, *вр'айци* Ш, *вр'аишa* Ш, *вр'еме* ВО Вр, такo e *вр'еме* Кр, окрeће се тoчак, окрeће се *вр'еме* Кр, у тo *вр'еме* Р, овo *вр'еме* Р, *гл'ава* Ш, *д'ала* Ш, *д'али* Ш, *д'ейте* Р Су, *јаја* Ш, *кол'ера* Ш, *л'уйајy* Ш, *мл'еко* Р Ра, *н'арод* Ш, *н'ису* Ш, *од'ело* Ш, нeмаш *й'oјма* Ш, *йр'ашак* Ш, *йр'озор* Ш, *сac йр'oјy* Ш, *у Р'ишy* Ш, *с'ама* Р, *св'ињу* Р, *йo сок'аци* Р, *ћ'ерка* ми је Ли, *ц'ела* Ш, *ч'ирва* (црева) Ш; *зав'ршио* Р;

в) /ʀ/ уместо непомереног /ʀ̃/ акцента: *бил'а* девoјка Ш, *бил'а* свe цeла Ш, и се не *врн'аф* Ш, *грн'е* Ш, нeма ни *деи'е* Ла, *дъиш'ер'и* Ш, *смо ишл'и* Ш, *јајц'е* Ш, *леи'а* бaба Ш, *он'а* Ш, *рyк'а* Ш, *шйв'а* Ш.

Дезакцентуација

1.47. У разним штокавским говорима, па и у нашем, у зависности од тежишта информације, неке акцентогене речи губе свој нагласак.

Тако именице којима се изражава уважавање остају без свог акцента ако се нађу углавном уз властита имена. То су обично именице којима се означава сродство (*баџа — сеја, деда — баба, кум — кума, њријашељ — њрија, чика / чича — сџирина, шејка, кека*) или титула (*газда, госџодин — госџа, краљ*). Неке од њих су претрпеле разне фонетске трансформације, као што су контракција (*госџодин — госџон — госин — госн, госџођа — госџоја — госџа*), елизија вокала у хијату (*кек-Њнђо*) или додавање једног покретног самогласника ради лакшег изговора (*кум + а* за м.р.). И у говорима Баната констатована је дезакцентуација именица овог семантичког круга и у фусноти 83 наведени говори у којима је појава забележена (Ивић ...1994:75–76).

Следе примери за именице мушког а потом женског рода:

а) глѣ, *баџа-Илија Р, газда-Јова Ла Ли, газда-Мјлоје В, газда-Ђоко Лу, не ваља, госџодин-Марко Лг, госџодин-Стѣво Др, ја ћу да кажем, госџодин-судџија Ла, госџон-Јоцо Лг, помџи-Бџг, госин-капетане С, добро, госн-Милане Лг, деда-Бѣсан Мл, деда-Бџжа Т, деда-Бџра Го, деда-Влада Вн, деда-Влајко Т, деда-Живота Ш, деда-Јова Ку, деда-Кџста Су, деда-Мата П, деда-Мџка Ду Т, деда-Срѣја Бд, деда-Таса Ск, деда-Тџза Ск, о деда-Сџве Го, деда-Драги Вн, деда-Бџрџ Го, деда-Бџјко Ш, деда-Ђоко Лу, деда-Цајо Р, деда-Милентџјова кућа Мх, вџди се краљ-Алекса́ндра слика Бд, дође неки кума-Милџсав Вр, је л добио кума-Свѣта Ко, њријашељ-Спа́со Вр, хајдук-Вѣљко Ду, чика-Илија Лу, чика-Стџноја се мџчио Ву, чика-Дџно У, чика-Дџцо С, чика-Ђџро С, чика-Милџдине Кр, чика-Мџлоше Р, чика-Мџто Ли, чика-Мџћко Ла, чика-Никџла Ву, чика-Стѣво Р, ту је био јџдан чича-Сџва Го;*

б) *баба-Њнђа Лу, баба-Бѣла Р, баба-Вџда МК, баба-Гџина Мх, баба-Дџана Ш, баба-Дарџнка Р, баба-Жџана МК, баба-Зџаго Ј, баба-Злата С, баба-Илијнка М Ш, баба-Јѣла С Ш, баба-Кристџина Са, баба-Лѣпа Ш, баба-Љџба П, баба-Мџрта Мл, баба-Мџлица Ш, баба-Мирџана Го, баба-Сџвка Вн, код баба-Раџдѣ МК, код баба-Стева́не Ш, код баба-Стоџане Ш, каџи баба-Дѣси Ко, за баба-Жџивку Су, баба-Зџору Лг, баба-Раџду Мх, баба-Спа́су Вн, џде, баба-Њнђо Ш, баба-Дѣсо Ко, баба-Раџдо Мх, баба-Стева́но Ш, баба-Мџљин Р, вџдите, госџа-Њња Лг, јѣдна госџа-Раџа Т, госџа-Њно Лг, коџи кека-Стева́не Ш, кек-Њнђо Ш, кума-Дѣса Ко, кума-Жџивка Др, кума-Милџанка Ко, кума-Милџинка Су, кума-Марџју Су, кума-Рџжо МП, њрија-Сџвка Вн, њрија-Милџјка А, њрија-Нџто Кч, сеја-Рџси У, црна сеја-Рџсо У, сеја-Рџсо У, сџирина-Лѣпа Ву, сџирина-Ма́ра Ос, сџирина-Тађно Мл, шејка-Жџивка Вр Др У, шејка-Олга В, ко шејка-Љџубџнке Ву, шејка-Гџино С, црна шејка-Дѣсо Ко, шејка-Дѣсо Ко, шејка-Лѣпа Ву, шејка-Рџсо У.*

1.48. Придеви *свџи* уз име неког свеца и *добар* у поздравима такође могу бити дезакцентуисани:

свѣи-Арѣнђео Го, свѣи-Арѣнђо Рб, свѣи-Илїја Ку, свѣи-Лука Ку, свѣи-Никѡла Рб, за свѣиог-Трївуна Ла, свѣи-Стѣван Рб, на свѣиог-Стѣвана Ла, прет свѣиок-Саву Бд, уп. и ја сам тѡ у свѣио-писмо чийѡла С, у Црну-Гѡру Лу;

добар-вѣче ВД Др МО С, добар-дѣн Ј Ла, добар-дѣн, бѣбо Вр, добар-дѣн, сїнко Вр, добро-вѣче ВД, добро-јутро Ву ДД М.

Забележени су и примери са пренесеним акцентом на придев (*добро јуѣро Р, добро јуѣро Ла*), али и са нагласком и на једном и другом члану ове синтагме (*дѡбар дѣн А Ву Р, дѡбро јуѣро ВД*). Ови последњи примери су изговорени са паузом и у емфазу.

У именима црквених празника акценат се најчешће јавља на присвојном придеву:

Ђурђевдан Бд В МК МП Р, од Ђурђевдана Ли, учи Ђурђевдана МО, Ивандан Бд, Јелисїевдан Бд, Крстїѡвдан Бд, Крстїѡвдан Мх, од Мїшровдана Ли, о Мидљдану В, Петїрѡвдан Ло, уп и сушїрдан Вр.

1.49. Приликом означавања приближне бројности основни бројеви чине једну акценатску целину. Најчешће се комбинују једносложни бројеви 2–3, 5–6, али 7–8. Различите су акценатске солуције у овим комбинацијама.

Најчешћи тип је дезакцентуација првог броја уз немењање акцента другог: *два-ѣри Др*, и ја окрўним тї *два-ѣри* цака Т, *две-ѣри* чање Лг, *ѣе-шѣс* Гр П Р, педѣсет *ѣе-шѣс* Гр, нї *ѣе-шѣс* Лг, двајс *ѣе-шѣс* брѡва свїња Вр, *ѣе-шѣс* дѣна Кр, *ѣе-шѣс* дїнара Би, *ѣе-шѣс* дрвета Се, *ѣе-шѣс* кола Др, *ѣе-шѣс* месѣци Р, *ѣе-шѣс* цака С, *ѣе-шѣз* дѣна К, *ѣе-шѣз* дїнара Мх, *ѣе-чѣс* човѣка Вн, па пѡсле *ѣе-чѣз* дѣна М, *ѣе-чѣз* године Вн, има јѣдно *ѣе-чѣз* година Ос, *седам-ѡсам* А Ли МО Р СМ, по *седам-ѡсам* Би, педѣсет и *седам-ѡсам* П, па има *седам-ѡсам* година А, *седам-ѡсам* година ВД МО, *седам-ѡсам* године Р, *седам-ѡсам* дѣна СМ, *седам-ѡсам* детѣта Р, *седам-ѡсам* дїнара Би, *седам-ѡсам* ѣљада А, и кўпу *седам-ѡсам* јѣгњат Ос, бїло је *седам-ѡсам* Јѡцићи (кућа) Лу, *седам-ѡсам* комада СМ, на *седам-ѡсам* мѣста Вр, *седам-ѡсам* до дѣсет мѣтара Ли, нѣс *седам-ѡсам* само жѣнски У, уп. и *ѣе-шѣснајс* Др, *ѣе-шѣснајс* кўће изгорѣле Р, *ѣе-шѣснајз* брѡва ѡваца МК.

Код једносложних бројева у првом се често губи тон, а остаје само квантитет док други чува свој акценат: *ѣѣ-шѣс* А Рд, по *ѣѣ-шѣ* зрна Су, трїјес и *ѣѣ-шѣс* милиѡна Гл, ја имам тѣм *ѣѣ-шѣс* пѣри нѣзувица Го, *ѣѣ-шѣз* батѣрија С, тѡ је бїло прѣ *ѣѣ-шѣз* година С, по *ѣѣ-шѣз* грла Гл, *ѣѣ-шѣз* дѣца Го, *ѣѣ-чѣс* брѡва Вн.

Из ових облика лако су настали они у којима се акценат другог пренео на дужину, а послѣакценатски квантитет изгубио. Иначе, послѣакценатске дужине чувају се у неким новоштокавским говорима, као нпр. у Колашину: *два-ѣри*, *ѣѣ-шѣс*, *ѣѣ-шѣс-сѣдам* (Пижурица 1981:154), у Драгачеву *ѣѣ-шѣс* (Ђукановић 1995:108), у Моравици и горњој Студеници *ѣѣ-шѣс* (В. Николић 2001:264) итд. У нашој грађи нашле су се комбинације 2–3 и 5–6: *два-ѣри* дѣна Бд, *два ѣри* Се, *дѣе-ѣри* ВК Кр, *дѣе-ѣри* бѡрбе ВК, *дѣе-ѣри* гѡдне СМ, *дѣе-ѣри* сѡбе Вл Ра, *ѣѣ-шѣс* Бд ВК Др Ла Ли П Ра, по *ѣѣ-шѣс* В, *ѣѣ-шѣ* зрна Го МО, *ѣѣ-шѣс* лѣнаца Гл, *ѣѣ-шѣс* мѣтара МО, трїјес *ѣѣ-шѣс* мѣтара С, *ѣѣ-шѣс* милијѣрде Кр, *ѣѣ-шѣс* милиѡна Р, *ѣѣ-шѣс* момѣка Бд, *ѣѣ-шѣс* ѡваца МО, *ѣѣ-шѣс* пута МК, *ѣѣ-шѣс* флаше Ку, прѣ

йе-шез година С, *йе-шез* године МК, *йе-чес* Ву. Ако се уз други број нађе мултипликативни формант *йуш(а)*, први губи свој нагласак, а други се јавља у форми у којој би био и ван ове комбинације: *два-йријуша* П, *ўзне се два-йријуш* ВК Кр Ра, немачки авиони *два-йријуш* нападали С.

За изражавање приближне бројности обични су и примери у којима је сваки број задржао свој акценат: *два йри* дана М, *два йри* трла ВО, *два йри* цака С, *двѣ йри* Кр, *двѣ йри* године Го Мх, *двѣ йри* длаке Ла, *двѣ йри* недеље МК, *двѣ йри* сорте Ос, *чеййри йѣш* кила Се, *чеййир йѣш* краве МК, *чеййир йѣш* прскања Гр, *йѣш шѣс* кућа Гл, *йѣш шѣс* људи Го, *йѣш шѣс* милиона Р, *йѣш шѣс* народа Го, *йѣ шѣс* Гр, скупу се по *йѣ шѣс* десетину, шта ја знам Кр, *йѣ шѣс* брава У, *йѣ шѣс* комшија А, *йѣ шѣс* тона Се, *йѣ шѣз* година С, *седам ђсам* брава оваца Лг, *седам ђсам* стотина йљада Ос.

Број губи акценат у конструкцијама типа: *йри-месеца* Ду, *седам-дана* Ду.

1.50. У овај параграф сврстали смо различите врсте речи које су услед реченичне интонације изгубиле свој акценат. Тако се међу њима налазе личне заменице 3. лица: *они кажу дўшице моја* Го, *она каже сўйра дођи* Р; именичке: (Шта је имало у колиби?) — *Шта* ђнеш. Го; и показне: *овај*, жњело се српом ВО, дошо лекар, *овај*, дошо лекар па купио кола био М, *овај* ми млађи ми стрџ ни га ни ватала ђбавеза Го, уватише *ови* наши коње и чезе да отиду у Паланку да виду ДД, метем мало цѣм, *онај* пекмес Су, па га цвокамо *оно* бега Ш, *оно* с уквари Го, кад Млади Ђурђевдан *оно* се иде на урањак Р, па уплетѣм *оне* трње Р, *шо* ј било народа, народа Бд; придеви: *йрошле* годне Ду СМ.

Дезакцентовани могу бити и прилози: па тако жњѣш *колико* мѡж д увати срп Ос; број *један(о)*: па метемо *један* трупац Р, *једно* ђ друго Су и узвик: *куку* мене, слатка Злаѣо С, *куку* мене Ра, али и *кўку* мене Ра..

Приличан је број примера у којима су различите глаголске форме изгубиле свој акценат. Тако се дезакцентовани облици презента могу свести на следеће форме: *јеси* — *јес*, *оѣеш* — *ош*, *кажеш* — *каш*, *каже* — *кае* — *ка*: *каже*, *јес* йзрачунала Гр; него, *реко*, *оѣе* ти да бѡдеш спрѣман да дођеш Вр, немѡј да тѣраш, *каже*, тако *оѣе* да *закачиш* Вр, (Колико он има година?) — *оѣе* да йма и ѡн педѣсет пе шѣс Гр, јѡ, Зѡро, *оѣе* ти изгорѣ кѡса! Гр, *каже*, Дйвна, *оѣеш* д идеш на вашар? Т, *оѣеш* да ми *кажеш*? У, *ош* овѡ Ли; *каже* јел йма кѡј да те замѣни, *реко*, нема нйко ВО, и ѡн *каже*, *каже*, затвори и ајде са мном ВО, ладна вода, *каже*, сат се н иде у бању Го, и ѡни су рѣкли: слободно, *каже*, идите, немате проблема Мх, ѡн, *каже*, није мѡго да издржѣ Мх, јѡ, нема, *каже*, кўј да ми чува ѡвце Т, јѡ, *каже*, кака је матора млада, *каже*, У, каку Брену, *каже*, У, *каже*, ајд изиђи напоље У, *каш*, шта је?! У, сведѡци, *кае*, тў нѣ да важѡ Ло, брѣ, бѡга ти љубим, *кае*, зар је мѡгуѣ, *кае*, да си ме зафркну Го, *ка е* (каже је ли) знаш за бунар Гр.

Аорисни облик *рекох* свео се на дезакцентовану узречницу *реко* која, углавном, значи „помислио сам“ (Ивић ... 1994:77): а, *реко*, а јѣли смо прѣ Го, па *реко*, знаш како, докторе, ми смо, *реко*, сељаѣи људи Го, *реко*, не познајем те ѡпште Гр, шта би ти радѣла, *реко*, ја би купиѣла авиѡн Гр, *реко*, ваљда није ДД, *реко*, ѡдо ја сама Др, прѣко, *реко*, спаважу Др, па, *реко*, нйсмѡ га видѣли Лг, ијѡ, *реко* Са, видиш, *ре-*

ко, оженила сам вога млађега ... виш како Бѣли, Бѣли га звали, виш, *реко*, Бѣли, *реко*, иде (му) жена свуда, он ју не брани М, *реко*, нема више баба-Дивна Т, Росо, *реко*, чѹем У, а ја, *реко*, нећу више У, *реко*, нећу У, Шта си, *реко*, био саз Бреном!? У.

Преношење акцената на проклитику

1.51. На нашем подручју забележено је и староштокавско и новоштокавско преношење на проклитику, при чему је ово друго знатно ређе и везано је углавном за западније пунктове, нарочито Бд и ређе МО и К. У неким пунктовима (Ла МК Ш и др.) оно је нанос из стандарда. У кановачким говорима на проклитици се може наћи и кановачки акценат (*на дно*). Треба рећи да се преношење не реализује са стопостотном доследношћу, те се могу срести и примери типа *не знам / не знам*. Грађу ћемо изложити према типу преношења, квантитету акцената који се помера, врсти речи, облицима и броју слогова акцентогених речи и проклитика.

И на нашем терену акценат се углавном преноси с једносложних и двосложних речи, а нису искључени ни примери типа *у разговор* и *то ни прође дан* Т. Он се најчешће преноси на предлоге, негацију и ређе на везнике.

Старо преношење

1.52. Као што је и очекивано, у говору са старијом штокавском акцентуацијом присутно је метатаксичко померање акцената на проклитику. Најпре ћемо размотрити грађу у којој се помера /[^]/:

$$a \hat{a}(a) > \grave{a} a(a)\grave{a} \bar{a}(a)$$

а) Негиран презент глагола *знаћи* у многим, па и нашем говору, има акценат на негацији: *не знам* Бд Би В ВО Ву Гл Го Гр К Кч Ли Ло МП Мх Са Ск Т У, *не знаш* Го ДД Лг М Мх У, *не зна* ДД Др П Се У, *не знамо* Гр Р С, *не знаше* Др Мх, *не знаду* Бд Лу, *не знају* Бд П Су Ш, *не зну* МО; уп. и *не сме* Мх.

У наредна два примера емфатички изговор сачувао је акценат на глаголу: *нек сте школован не знам* колико М, *саџ сам изашла и не знам* дѣ сам Ск, *не знају* А Др Мх.

б) Речца *не* носи акценат у негираном кондиционалу: *не би ти га дао* В.

в) С појединих једносложних облика личних и именичких заменица и неких бројева акценат се такође помера на предлог: *за мном* В Гл Кр Ла Ло Мх Рд Се Т У, *са мном* А Бд В ВД ВО Ву К Ко Лг Мх С Т У, *код ње* Мх, *на шѣа* У, *о шѣа* У, *у шѣа* ћу Ву, *у шѣа* било Гр, *нема у шѣа* Др, *обучу* га *у шѣа* има Ли, *у шѣа* се возила Ли, *нисмо имали у шѣа* да јемо П; *за љри* саџа прѣви се свѣ Ло, *у љри* саџа Ло. У говору Бд дужина се сачувала на затвореном слогу *за њим*, али не и на отвореном *на њу* Бд.

г) У изразу за количину и *ио* акценат је доследно померен на везник: *саџ кошта ђаво и ио* Би Гр, *метар и ио* Би, *метар и ио* Гр, *два и ио* дана В, *два и ио* ѣктара Т, *два и ио* месеца Мх, *четири и ио* године Вр, по три *и ио* Др, *ѣктар и ио* Кр, *годину и ио* Ск, *месеџ и ио* Су.

д) Акцентован предлог и једносложна именица најчешће имају неко од прилошких значења¹⁴: *стање за враиш Лу, јарам за враиш Се, на дан Ли*, изваљамо мало *на дуж* (тесто) Гл, *гѳр ми не да љвис* Гр, *истѳрам стоку и љглас* пѳвам С; а шајкачу му мѳтем *на глав* Ло, али и у *град* Др, у *круг* Мх, *идем седам у лад* Су, *отидне у свѳш* С, *стаљаш у џак* неки Гр, у *џак* Т.

ђ) С неколико двосложних лексема, најчешће оних које означавају делове тела (*глава, рука*) и обично у устаљеним изразима (*дѳлимо за душу, памет љ главу, пољубим љ руку* и сл.) акценат се преноси на предлог.

Најчешће је то у Асг. и пл. ж.р.: *главу за главу* Ос, *љзи маљо за душу, њима за душу*, а *нама љ гушу* Ј, *тѳ д љзнеш* Живану *за душу* С, *ми дѳлимо за душу* Су, *дала за душу* Ш, *тѳ ја мѳрам њѳму да с увѳтим за руку* С, *стѳже он мѳн за руку* С, *маљо га вѳдим за руку* У, *мѳтем на главу* Ј Ра, па се лѳнче сѳпа *гѳр на главу* М, *шубѳра на главу* Р, *мѳћу на глау* Вн, *мѳтем онљ цљцу на глау* Го, *маљо љду на сѳрану* Лг, *мѳто тѳрбу љдѳ главу* Лг, *љдѳ руку* ВО, да га увѳтим *љдѳ руку* Кч, *ја ћљпи* (ухвати) *рљчно-га дѳвера љдѳ руку* С, *мѳћемо љдѳ руку* Су, *нѳсу љд главу* били П, *дѳће ти памет љ главу* Гр, он *како лежи овѳга љ главу* љдари Ло, *дѳшло љ главу* Лу, *свѳ ми тѳ љ главу* стојѳ М, *љ главу* Р, *пољубимо дѳду љ руку* А В, да *пољљбиш свѳкра љ руку* Гл, а *ја га пољљбим љ руку* Ло, *љубимо љ руку* Ло, и *остѳне чѳлакас љ руку* Ло, да га *пољљбу љ руку* С, *љ руку* У; *љвати младу за руке* Бд, а *ја га увѳти такѳ за руке* С, *тѳ* (варзило) *нѳ да с отѳре на руке* А, *раћѳје смо крунили на руке* А, а *штѳ кѳпаш на руке* Вр, *свѳ на руке* смо *прали, на руке* Ос, *жњѳли смо на руке* Т, *шѳли на руке* Ш, *опѳнци љ руке* А Гл, и *више га није љзео љ руке* ДД, *јѳш ја плетѳм љ руке* Ј, да ми *мѳтеш љ руке* М, а *тѳ дѳшло мѳн љ руке* С, *љ руке* Гн У.

Примера с непомереним акцентом знатно је више, а ми наводимо само мањѳ део: *љзме за рљку* младу А, *за рљку* МО У, *на главу* Кр, *вал на главу* мѳту МО, *претѳра кѳла на руке* ВО, *на рљку* Вн, да ти *дѳће памет у главу* Гр, *удѳри ме нешто у главу* Др, у *главу* Ло, *та се свѳћа њѳму стѳви у руке* Гл, у *руке* Го, *реѳму љмам и у руке* и у *главу* П, *свѳки ми тљтно у рљку* паре В, *мѳтем у рљку* МО, у *руку* МК Т; *за руке* Го.

е) Овај тип преношења бележимо и код именица м. и ср. р.: *ако мѳж дѳ мрака* да *срѳдимо* Гл Лу, па *тѳ трѳба дѳ мрака* ВК, *тѳ јѳш за мрака* се *урѳди* (ујутру рано на Божић) А, ма *нек љде љврага* Т; *правимо ѳ љсѳѳа* неку *пѳту* Ш, *уп. и удѳри га љ груди* Ву.

а *ѳ(a)* > *ѳ a(a)*

1.53. Нешто је већи број примера у којима се /^ч/ помера на проклитику. Најчешће је то у предлошким конструкцијама с акузативом. Најпре ћемо навести једносложне примере, а потом све остале, најчешће двосложне и спорадично тросложне.

Најбројнији су свакако примери с Асг. именица ж.р. и неким од предлога с месним значењем:

¹⁴ Лепу диференцијацију у том смислу за трстенички говор даје Јовић (1968:35–36).

а) и спуштим га *на зем* Ло, баџи сламу *на зем* Р, *на зем* да се седи Р, да падне *на зем* Р, па спавај *на зем* Р, ако даш *на зем* Су, он је удари *о зем* Р, пободеду *дол* у *зем* и *гор* даџице Гл, забодемо главу у *зем* Р, па се у *зем* забóла Р;

б) то се залепи *за земљу* Ло, црквѣнско да ти се закачи *за ногу* да не дѣраш ДД, идеш у школу *на брзину* Гл, то смо *на брзину* средили Др, градио *на брзину* Ос, купи бакраче па *на воду* МО, *на земљу* Кч, и посѣдамо *на земљу* Ба Ск, вучи, сине, *на земљу* Гл, и ту се сѣдне *на земљу* Го, мѣте се *на земљу* МО, сѣднемо *на земљу* А, вучи, сине, *на земљу* Гл, изиђемо *на игру* д љдемо у порту Гл, отиђемо *на игру* Су, *о земљу* Гр, кад је било *и ред зору* В, и *и ред зору* га одно друти Са, *и ред зору* У, *и ред зору* П, у *гору* (из песме) МО, у *земљу* жива не могу Гл, не могу жива у *земљу* МО, побију цѣви свѣ *дол* у *земљу* Кр, мотиком па свѣ у *земљу* (удара, 3×) М, набијеш у *земљу* Мл, у *ногу* А; *на ноге* Бд, није пошла ни *на ноге* С; али и за *ногу* У, а ја лѣгнем на *земљу* У, не мѡг да станем на *ноге* Ко, прѣшла у *воду* Гр, у *воду* МО, у *гору* МО, у *ногу* Т.

в) Устаљени изрази чине једну акценатску целину у овој групи примера: па кад бѹде *на есен* Р, пало *на љамеш* В, *на љролећ* кѹпи В Вн, а *на љролећ* растѣ Су, посе *ио сѣтарос* родѣла Су, *и ред јесен* Др, ка дошло *и ред љролећ* Ло, у *есен* Кр МК, у *јесен* Вр Ву Кр Ку МК Рд, у *јесен* кад бѹде В, кад бѣде у *јесен* Вн, он је ѹмро у *јесен* В, ја сам дошла у *јесен* Гл, порѣже у *јесен* ДД, отишли у *јесен*, а дошли у *љролећ* ДД, у *јесен* бѣре се Су, стѹпио је Нѣмац у *љомоћ* Лг, у *љролећ* подрљачим Р, у *љролећ* Ву Кр Ли МК МО, посеје у *љролеће* Ј, он је ѹмро у *љролећ* В, кад бѹде у *љролећ* В, (ми ће да с одѣлимо *на леѣо*) и у *љролећ* правили кѹћу Вр, лани кѹпили у *љролећ* гаорска кола Гр, (отишли у *јесен*), а дошли у *љролећ* ДД, у *љролећ* реже се К, кад је било после у *љролећ* Ло, кад бѹде у *љролећ* Р, ја сам отишла зими, а у *љролећ* сунце грѣје Ск, у *сѣтарос* МО СМ; али и у *љрдећ* МК; и мѣн дође на *љамеш* нешто Ло.

Овде ћемо навести и именице које су се некад деклинирале (у двојини) по *i*-промени: *на очи* Ко, пѡо ми мрѡк *на очи* Ра, *за уши* завијо (бркове) Ло, али и баџи ју на *очи* Вр, ја не вѣдим на *очи* Др, и сѡ то ми *и ред очи* Ко, ја му глѣдам у *очи* Лг;

у *госѣи* Бд Рд У, ма љшо м ѡтац код њѣ у *госѣи* Лг, љду у *госѣи* Р, ја идѣм сѡм у *госѣи* С, али и у *гѡсѣи* Би, уп. и у *гѡсѣе* ВО.

г) У устаљеним и фреквентним изразима уобичајено је преношење акцента с именице с. р. на предлог: *љс коло* Вн, *на леѣо* ми ће да с одѣлимо Вр, не смѣ *низ брдо* да га јѹрим К, *низ брдо* Ко, па бежим *низ брдо* доле МП, *низ брдо* пѹстиш је С, љма пѹт *низ брдо* за сѣло Се, дођи *и ред вече* Се, а у *јѹѣру* у шѣст Ло, донѣси ни, каже, у јѹтру — она је *јѹѣру* однела Ло, изишла у *коло* Вн, нигде није излѡзила у *коло* Лг, а кат смо у *коло* Са, кад га изнѣсеш у *народ*, у *коло* Ш, па му прснуло у *око* Ра, у *брдо* Ко, кад идеш у *брдо* Бд; имѡли смо и *ио љољу* Ба, били у *љољу* Ш, али и: *вѣже за дрво* Вр, сѣди дрво на *дрво* Кр, у *јѹѣру* питау Ло, донѣси ни, каже, у *јѹѣру* — она је јѹтру однела Ло. У говору се осѣћа семантичка разлика између акценатских ликова *јѹѣру* (прилог) и у *јѹѣру* (предлошка конструкција).

д) Мали је број именица м.р. у којима је дошло до померања акцента на предлог. Такве конструкције поприме функцију прилога: д ѹзне чѡвек па *на довати* да бѣје ДД или речце/изреке: јѡј, *дѡбога* мѣне Мл, а ја кѡжем ѣ *дѡбога* мѡг што сам се ја показала У, свѣ отѣраше у *ђавола* Мл. Неочекивано је померање акцента

с ове тросложне именице: и тако *тô* у *разговор* и *тô* ни *прође дан Т*. И у множинским формама бележимо померање акцента: *крôс њрсѝи* Ск, *мѣту мѣђ њрсѝи* Бд; *дôђу љ љоде* (о свадби) Бд Ку, *нѣ* иду *љ љооде* (у *љдоде*) С.

Примери с непренесеним акцентом уобичајена су појава: *до дѡвара У*.

ђ) У Исг. личних заменица 1. и 2. л. и повратне јавља се померање акцента на проклитику: *зâ собом* Би, *јâ* једнако *учем зâ ѡбoм* Лг, *ѡрѣ ѡбoм* Ли, *сâт* сам *мâло ѡрѣ ѡбoм* уишла у *кѡћу* С.

У следећим конструкцијама акценат се никад не преноси на предлог: *код мѣне У*, *ôста бѣла сѡкња на мѣне* Мх, *блâго мѣне* кад *ѡма кѡј ѡред мѣне* руке да *шири* Ву, и *пôсе свâки ѡак кѡјгу ѡре сѣбе* Ву, и *пѡцали митраљѣзом на њѣга* С.

е) У наредним синтагмама уобичајено је померање акцента с броја на предлог и ређе на везник: *тô* свѣ тако једно *дô друго* А, свѣ једно *зâ другим* Мх, један *зâ друго* Р, једно *зâ друго* В Ку У, јенô *зâ друго* У, *долâзимо једно кô друго* Мх, свѣ једно *нâ друго* В, јѣно *нâ друго* А, *ѣдно нâ друго* Кч, једно *ô друго* Су, једно *љ друго* Ба, али једна *за дрѡгу* Ли, једно *о дрѡго* Ск; *ѣво штâ смо прво ѡ ѡрво* радили Ос.

ж) Везник и речца ретко се сређу као једна акценатска целина: могу да па *ѡмамо* и *тѣ ѡ јове* Ск.

з) У следећем прилошком изразу такође имамо преношење акцента: а *пôсле дошли љ љолак* Ло.

и) Померање акцента на негацију аорисних облика уобичајена је појава: *више се нѣ диже* М, *нѣ заврши* шкôлу Гл, *ништа ми нѣ одговори* К, ма *штô те нѣ ѡ-ѡреви* В; уп. и *нѣ беше* ДД, *тѡ нѣ беше* дôктор ВК; *нѣ било* онô *више* Ду. У презенту бележимо непренесене облике: *не ѡде* М.

ј) У следећим примерима уместо краткоузлазног јавља се краткосилазни на проклитици, што није непознато нашим говорима: *нѣ будем* Мх, *ôчи ти се нѣ виду* Ј, *нѣ иду* С, *нѣ коју* Кр, *нѣ можеш* Гр, *нѣ мож* Рб, *нѣ ѡреба* Бд.

Ново ѡреношење

$$a \hat{a}(a) > \grave{a} \bar{a}(a)$$

1.54. Као што смо и рекли, метатонијско померање акцента обичније је у западним говорима (Бд МО К), где се и иначе сређу новоштокавски акценти. Скоро је двоструко више примера с помереним / \wedge / акцентом. Након померања дужина се нарочито у затвореном и медијалном слогу добро чува, а у отвореном она се факултативно задржава. Број примера с непомереним акцентом знатно је већи, али ћемо навести један мањи део.

а) С једносложних облика личних заменица и глагола с отвореним слогом преноси се акценат на предлоге, везнике и негацију: *зâ њѡ* МО, *зâ њѡ* МО, *кôд њѡ* Бд, *ѡдѣм кôд њѡ* Ј, *на њѡ* Бд, *ôд њѡ* Т; *ôн нѣ дâ* Бд, *нѣ дâ* МО; *ѡ јâ* не *мôгу* МО, *ѡ јâ сам* МО, *ѡ мѡ* Бд; али и: *ѡ њѡ* Бд, *нѣ да* Бд МО, *нѣ сме* А МО, *нѣ ѡка* Бд; *за њѡ* У, *за ѡѡ* грѣду А, *на њѡ* МО, *у њѡ* В, *уз њѡ* В; *нѣ знам ни јâ* Го, *ѡ и јâ сам* МО, не *мôгу ни јâ* Ву, не *смѣ* ВК.

б) С једносложних заменичких, именичких и глаголских речи са затвореним слогом акценат се такође помера, али је дужина сада стабилнија него у првом

случају (а): *за њом* Бд, *код вџс* Бд, *код нџс* Бд МО Рб Т, *на нџс* Бд, *ипред њим* Бд, *са њом* МК, више *о њим* не знам Кч, *са њим* Бд, *у њим* рату Бд, *у њим* МО; *и он* дође Бд, *и он* стар Бд; пошто *у Гај* Кч, *на шџај* МО; *ја то не дам* Бд Ду К МО, *да не даш* К; *да виш* Бд, *не мож* К; али и: *и за вџс* Др, *за њом* Су, *код вџс* Гр, тамо је *код вџс* млого боље нег *оде код нџс* Ко, *код нџс* Гр Ку Лу Ос У, *пази на нџс* Т; него да *плати и он* Др, али *исто с и он* пропџ Мх, *па умре и јон* Вр; *у рај* Го; *не бој се* Ду С, *не дам* Бд, *не смџш* Ду.

в) Код двосложних речи нешто је већи број примера у којима се акценат преноси с глагола на негацију, него с именице на предлог: *на грџбље* Бд, *на грџбљу* Бд МО, *у грџбље* Бд, *на лџи* Лг, *у цркву* Бд; *не гџрај* С, *не цџрај* Ду, *не мџсим* МК, *не иџнџим* Ра, *не иџџај* Бд, *не ради* Бд МО Ра, *не рџдиш* МО, *не смџду* Ло, *не сџду* Бд, *не сџмљам* Бд, *не џрџжџим* Ла, *не џрљам* МО.

Примери с непренесеним акцентом знатно су чешћи: *излазу из цркве* У, *ко цркве* Др, *на грџбље* В Ко Се, *неко нџси на грџбље* Ј, *однџсе се на грџбље* Вн, *на грџбљу* Бд, *у канџу* А, *у иџрџу* Др, *ипред цркву* У, не идџм у *цркву* А, *у цркву* Бд Ко, *у школу* Гл МП, *у цркви* Бд; *не дџра* Ј, и *никат се не вџраџи* С, *не каџсе* Гл, *не мџри* Ла, *не мџсимо* МО, *не иџнџим* МО, *нико не иџџа* МО, и *не иџџа* МО, и *тџ не иџџаш* Бд, *полак не илаџа* Др, *да не ради* Др МО, *не радимо* Се.

a ä(a) > à a(a)

1.55. Краткосилазни акценат углавном се у нашој грађи помера с двосложних именица, заменица и глагола: *ис куџе* Бд, *коџи куџе* Бд, *неко нџси на грџбље*, а *неко коџи куџе* Ј, *оџи куџе* Бд; *у ваџру* МО, *у куџу* Бд ВО, *у њиву* Бд, *у собу* Бд; *ид ваџри* МО, *ид куџи* Бд, *у куџи* Бд, *ништа у куџи* нисам *имала* Рб, *у њиви* Бд; да *има леба* и *уз леба* Бд; *идџи џазу* Бд, *у креветџи* Бд; *у дуџе* Бд; *за нама*, *о џога* ВО; *не видиш* Бд, *не волим* Бд, *не гледа* Рб, *не дарује* Бд, *не жали* Бд, *не знају* К Ш, *не инџтересује ме* Ра, *мџ не койамо* Бд, *не лаџем* Кч, *не мисиш* Бд, *не могу* Бд Ш, *не мош* Ра, *не џиџем* Ра Рб, *да се не сеџам* Бд, *не сири* Мл, *не џеднемо* Мл, *не џреба* Бд, *не џреба* менџ Мл, *не фали* Бд, *не чуџџе* Рб.

У говору са старијом штокавском акцентуацијом уобичајени су примери с непренесеним акцентом. У селима (МО Бд) у којима се јавља /' / може изостати преношење на проклитику:

у грџб Др, *на дрџм* Т, *у раџи* ВО Ос, *на сан* ВО, *у сџред* винограда Гл; *бес куџе* Т, *она оџи куџе до куџе* Ла, *оџи куџе до куџе* Др У, *из ваџре* У, *ис куџе* у *куџу* Др Ли, а *ја излетџм ис куџе* С, *из њиве* МО, *код куџе* У, *коџи школе* Ба;

ће га увџти на гџушу Вн, *за гџушу* У, *за слџву* Мх, *на вџџбу* Бд, *на куџу* У, а *куџ* *ће дџ на њиву* Вн, *на њиву* Го Др, овај стариј ене *ипреџ куџу* *има грџзе* М, *гору у ваџру* МО, *цџра у ваџру* МО, *доџоше у куџу* Др, *у куџу* Др Се У, и тако г унесџмо у *куџу* С, *у руџу* М, *у слџву* ВО, и *они дотрчаше у собу* Лг, *како ја беџим у сџбу* Ло, *побџгнем у сџбу* С, *џшла у школу* Ј; *нико то да отџдне у њиве* Др;

и за браџа ВО, *на џџван* Т, *ид крџветџи* У; *за јџло* У, *у дрџго сџло* У, *у дуџе* Р, *зџтрпала у џџбре* Др, *на грџбљу* МО, *на кола* У;

не вѣшамо Др, не вѣди Гр, не вѣдим Др С У, ја не вѣдим на ђчи Др, тѣ се не вѣдиш Ј, и не вѣдимо У, не вѣли Др, ја не вѣлим Бд, не вѣлу Ду, не дају Ду, и ђн се не жѣни МО, младожѣна и девојка се не знају А, не знају Др Мх, не коѣа им се У, не мѡгу ни ја Ву, не мѡжеш д идѣш Ду У, сѣла Бѡга не мѡли Ду, ја не ѣѣјем ВО, ја се не ѣлѣшим Др, не сѣхам се ВК Су, како се не сѣхам Ду, не ѣрѣба Су, ништа ми не фѣли Ј; нѣј да лѣжем Мх; и јѣдан и дрѣги Вр.

$a \grave{a} > \acute{a} a / a \hat{a} > \acute{a} a l$

1.56. И следећих неколико група примера имају метатонијско померање акцента на проклитику, али је резултат тога дугоузлазни или кановачки акценат:

а) У четири пункта забележили смо и пет примера с кановачким дужењем на проклитици *на́ дно* авлије Др, падоше *на́ дно* Ло, па штѣ мѡжеш да радиш у блаћу?! — *Нѣ мош* ништа Др, па *нѣ знам* (< не знам < не знам) Ос, ја *нѣ знам*, појма нѣмам, не сѣхам се С. Међутим, уз последња два примера стоји напомена да су изговорени у емфазу. Иначе први би имао ново, а други старо померање акцента на проклитику.

Примере типа *на́ дно* бележе Павле Ивић (1994:35) за говор Галипољских Срба, С. Реметић (1985:66) за говоре централне Шумадије и Петар Ђукановић (1995:108) за говор Драгачева.

б) У говору Драгачева (н.д. *шиѣа би*) и Галипољских Срба (Ивић 1994:35 ја ѣм *да́ сам* ти жѣна, *ако́ сам* жив и здрав дугѡдине, рѣкли коно *шо́ је*, унѡ дрво *ке-да́ је* / =кад је/ сѣво), у конструкцији с помоћним глаголом *јесам/биѣи* и неким речима с проклитичком функцијом, може се јавити кановачки акценат. Ми смо у кановачкој зони забележили само примере тога типа, али с краткосилазним акцентом: *шиѣа́ је да́ је* — ћути Мх, а само *да́ сам* излазила у народ ка *шиѡ́ сам* С.

в) У југоисточном крилу ИХ говора, али и другде, у изразима за количину број преузима функцију проклитике и на себе повлачи акценат с именице чију бројност изражава. Ту функцију најчешће имају једносложни бројеви који проклитизацијом обично сачувају квантитет, а изгубе силазни тон. Померањем акцента на броју се најчешће јавља дугоузлазни акценат. Примери овог типа забележени су у следећим говорима: у Драгачеву: *два́ кила*, *два́ ѣѣра*, *ѣѣи ѣѣѡѡ*, за *двѣ ѣѣрѣ* итд. (Ђукановић 1995:108), у Качеру: *двѣ године*, *двѣ еѣѣара* (Д. Петровић 1999:386), у Моравици и горњој Студеници: *двѣ сѣѣѣа*, *ѣѣри куѣе* и сл. (В. Николић 2001:264), у околини Колашина: *двѣ да́на*, *двѣ сѣѣѣа*, али и *ѣѣѣи куѣѣа десѣ клинѣѣа* итд. (Пижурѣца 1981:30), у србијанском Полимљу: *двѣ да́на*, *ѣѣри бад-нѣѣа*, *двѣѣз годинѣа*, *сѣѣѡ годинѣа*, али и *чѣѣѣири мѣѣѣра*, *ѣѣѡ бѣнѣѣи*, *сѣѣѡм годинѣа*, *двѣѣс ѣѣрѣ*, *сѣѣѡ кѣлѣ* и сл. (М. Николић 1991:40–1, в. ареал у нап.126).

У нашој грађи овај акценатски тип бележимо само у бројевима којима се изражава приближна бројност. Најчешће се комбинују бројеви 2–3 и 5–6: *два́-ѣѣри да́на* Бд, *два́-ѣѣри Се*, *двѣ-ѣѣри Кр*, *ѣѣѣ-шес* Бд Др Ла Ли П, по *ѣѣѣ-шес* В, *ѣѣѣ-ше зрна* Го МО, *ѣѣѣ-шес ла́наѣа* Гл, *ѣѣѣ-шес мѣѣѣара* МО, *тријѣс ѣѣѣ-шес мѣѣѣара* С, *ѣѣѣ-шес милијѣрде* Кр, *ѣѣѣ-шес милиѡна* Р, *ѣѣѣ-шес момѣка* Бд, *ѣѣѣ-шес оваѣѣа* МО, *ѣѣѣ-шес пу́та* МК, *ѣѣѣ-шес флаше* Ку, прѣ *ѣѣѣ-шес* годинѣа С, *ѣѣѣ-шес* годинѣа МК, *ѣѣѣ-шес* Ву.

Исте облике бележимо у већ спомињаним говорима: у Колашину: *двá-шрї̄*, *ї́е-шѣс*, *ї́е-шѣс-сѣдам* (Пижурица 1981:154), у Качеру *двѣ-шрї̄* али и *сѣдам-осам* (Д. Петровић 1999:386), у Драгачеву *ї́е-шѣс* (Ђукановић 1995:108), у Моравици и горњој Студеници *ї́е-шѣс* (В. Николић 2001:264) итд.

Дакле, наведени примери у нашој грађи могли би бити траг динарске струје.

Преношење акцената на двосложне предлоге

1.57. Код двосложних предлога акценат се, зависно од типа преношења, везује за први или други слог. Када имамо старо преношење, /[^]/ акценат је на првом слогу: *мѣђу ноге* Ра, *ї́рѣда мном* ВК МО, *ї́рѣко дан* Р.

Приликом метатонијског померања /[^]/ акценат се везује за други слог проклитике: *исї̀ош куће* Бд, *око куће* Бд МО Рб, *око њега* Бд, *ї́рѣко ноћи* Ра.

Следећи примери, који су обичнији са староштокавским померањем, акценатски се не уклапају у претходно изнесена правила. Наиме, у њима се /[^]/ јавио на месту новог преношења: *кроз̄ земљу* Вл, и дизгине *око вратӣа* и идѣм да брем С, и тако смо свѣ једно *ї́рѣко друго* Др, *ї́рѣко дана* Ј, и посе *ї́рѣко ноћ* кад је било, ђни се разбѣгли П, *ї́рѣко ноћи* ВК С.

Број примера је недовољан за нека поузданија закључивања у овом правцу.

Забележили смо и одсуство преношења акцената на двосложне предлоге: *иза шкѡле* В, *око куће* Бд, *ї́рѣко Грѡцке* Бд, *ї́рѣко куће* У, *ї́рѣко ноћи* Гл; *ї́рѣко њѡ* Кр; *ї́рѣко ноћ* П.

1.58. Треба, као што то за говоре централне Шумадије чини Реметић (1985:66), указати на примере у којима је забележено преношење акцената на проклитику иако би ортонична реч у стандарду могла да има краткоузлазни или дугоузлазни: *нѣ смѣду* Ло, *нѣ могу* Бд Ш, *нѣ знамо* Гл Р С, *нѣ знаѣ* Др Мх, *нѣ знаду* Бд Лу. Ово је сигурно аналошко преношење према облицима у којима су у наглашеној речи били силазни акценти: *смѣду* : *смѣ*, *могу* : *мѡже*, *знамо*, *знаѣ*, *знаду* : *зна*, *знају*. Неке лексеме (*брзину* / *брзину*, *ї́гру* / *ї́гру*, *њѣга* / *њѣга*, *овá* / *овá* / *ѡва*, *ї́ролеће* али *ї́ролеї̄*) имају акценатске дублете те отуда следећи облици: *нá брзину* Гл Др Ос, *нá ї́гру* Гл Су, *око њѣга* Бд, па имамо и *тѣ* и *јѡве* Ск, *нá ї́ролећ* В Вн Су, *ї́рѣї̄ ї́ролећ* Ло, *ї́ ї́ролеї̄* Р, *ї́ ї́ролећ* В Вр.

Неакцентоване дужине

1.59. На испитиваној територији углавном доминирају предакценатске дужине, а у западнијим говорима срећу се и послаекценатске. Не треба посебно истичати да се у истој речи не могу срести и једне и друге дужине. Такође, не срећу се дужине испред /[^]/ акцената, што је примећено у једном делу К-Р говора. Тако Софија Ракић источно од Параћина, у Доњој Мутници, бележи примере типа *шр-ї́ймо*, *крáдемо* (1990:79).

Испред акценџа

1.60. Ове дужине у принципу добро се чувају, а чак се јављају и секундарне:
а) у кановачкој позицији испред енклитике (*добр̄а је, ишли смо, довели га; м̄мак ми*, в.т. 1.6);

б) испред силазних акцената иза којих нема енклитике: *ал ш̄о дође б̄ордо А; да извадим в̄оде Лу; о̄ва̄м Ш, о̄ва̄к Ск; а̄кцӣја Ву, к̄андило Р, ле̄ирӣчни Ли, код м̄омк̄ове кӯће Ли, хрӣшћ̄ани Ли; изгубила Ос, н̄осила Ли, о̄ис̄елили ДД, раз̄умела Ло, раз̄умео Ло, р̄ез̄иково Се, ш̄ирӣкали Ск.*

ош̄ ко̄зе Ба Го, жив̄ине Гл Го, ле̄иш̄е Ла, без ма̄га̄зе С, брӣја се К.

Све ове дужине могле су настати аналогijом или у емфазии.

Међутим, у нашој грађи нашли су се и примери у којима је изгубљена предакценатска дужина: *у авлӣју У, у авлӣу Р Ш, Врб̄овац Ли, зав̄ешина Ку Рд, исӣсник У, лек̄ови Ш, наз̄име Су, наӣђоше Бд Т, наме̄ӣају Ј, ӣеш̄лови П, ӣодлӣвак Р, ӣроле̄шос Ку, сас̄ӣанак Р; вра̄ӣила У, дав̄али Р Ш, жив̄ела Ш, ка̄зала Р, мор̄али Р, ӣис̄али Р, ӣожӯӣело Вн, ӣоскӣдали У, сакрив̄ало Р, сас̄ӣанак Ра, с̄ив̄ала Ш, с̄ӣидела У; кӯӣо Ш, ӣраж̄ила Ш; ӣрӣели У.*

На основу овог невеликог броја примера можемо закључити да се дужина чешће губи у радном глаголском придеву и испред /[^]/ акцената. Овај податак нас не изненађује, јер је већ констатовано (Јовић 1960:170) да се у радном глаголском придеву морфологише експираторни акценат у говорима који имају измешан овај и тонски акценат. У пункту Ш, који има највише примера с експираторним акцентом, али и са скраћеним предакценатским дужинама, знатан је удео вардарско-моравске и шопске струје (Дробњаковић 1925:266–267). Овде би се могло рећи да је кратак или експираторан акценат утицао на губљење предакценатске дужине. Постоји и другачије мишљење, које је изнео проф. Михаило Стевановић за ђаковачки говор (1950:98:100). Тамо је, наиме, слог с којег се скратила дужина утицао на појаву експираторног акцената и то код говорних представника који нису имали овакав нагласак, уп. *иод во'дом* али *в̄ода*, јер се експираторни није много разликовао од акцената дошљака.

Истина, неки од наших примера могу бити и акценатски дублети, као нпр. *авлӣја / авлӣја* (Р. Симић 1972:62).

Како то наводи Радоје Симић (1972:61) још је Белић указао на то да је губљење предакценатског квантитета испред дугосилазног акцената општа појава у говору Левча. Новија истраживања то демантују, јер се примери без дужине јављају ретко и то као дублети оних с предакценатским квантитетом. Губљење дужине пред дугосилазним акцентом забележио је и Реметић (1985:73) у Марковцу (*сечу, сеч̄е се, осеч̄еш*) и Америћу (*снаг̄ом*). У говору села Мрче (Радић 1990:8–9) губљење предакценатских дужина ретко је и јавља се испред оба силазна акцената (*иӯӣали, ӣо с̄иран̄а, ӣац̄ов* али и *см̄јем се, ј̄еду, свӣнско м̄есо*).

Предакценатске дужине у нашој грађи факултативно су уклоњене у неким говорима и код неких информатора преношењем силазних акцената на дуги слог (*гла̄ва* 1.8.а, *на̄род* 1.8.б, *ӣӣшала* 1.13, *гла̄ве* 1.23.а, *гла̄вом* 1.25.а, *Бого̄ја̄вљење* 1.30.а).

Иза акценџа

1.61. Послеакценатске дужине не јављају се иза силазних акцената (*цркве, виче, вичем, вичемо, вишања, воли, волим, волимо*, као ни иза неакцентоване дужине и краткоће *урађимо, везује* и сл. Бд). Изузетак су само вокативни облици, узвици и ономатопејске речи:

деда *Бор̄о* Го, па *ајде, Гол̄е* С, *Гро̄зд̄о* Ву, *Дар̄о* Гл, *Зла̄ш̄о* С, *Мӣцо* Се, *на̄јо*, *ај да ти опер̄ем ног̄е* Ло, *Ро̄ђо* Бд, *Рӯж̄о* Ш, *Са̄вк̄а* Лг, и тако ти, *мо̄ј син̄ко* У, *Сла̄до̄* Бд;

ба̄бо В Го, помоз̄и *Бог̄, де̄цо, во̄јницӣ*, јунаци *мо̄ји* Ло, *Драг̄о* *слав̄е* У, *ше̄шк̄а*, св̄е то мо̄ра да до̄ђе св̄ојим ре̄ду У; *ја̄бо* М; *к̄укур̄еко* Ла.

И иза узлазних акцената у Всг. веома ретко могу се срести секундарне дужине. Ово дужење је факултативно јер зависи од типа комуникације: *Ђек̄а* Ш, *ма̄јк̄е* С, *сине сла̄шк̄и* С, *Шеван̄о* Ш; је л видиш, ти *Слобод̄ан̄е*, шт̄а је она сад об̄укла и ђе на по̄со!? Мх.

Дужину у Всг. бележе и истраживачи банатских говора Ш-В дијалекта (Ивић ...1994:100,102) и гружанских (Стевовић 1969:461). У говору Трстеника (Јовић 1968:36) код именица мушког рода типа *Пе̄ра* у Всг. јавља се у дозивању дужина испред /[^]/ акцената (*П̄ер̄о*).

1.62. Дакле, старе послеакценатске дужине изгубљене су, а факултативно се јављају оне које су настале померањем /[^]/ на дуги или кратки слог: *ж̄ив̄ӣ, избег̄ав̄о је*, веома ретко (1.23.в.г); *дв̄ан̄ајз* гради, *Шрин̄ај(с)* снопа, само у овим лексемама, (1.25.б); *ш̄рич̄ева, ӣред̄емо*, спорадично у двадесетак пунктова, (1.30.а,б); *во̄д̄е, бо̄д̄е, бо̄ли ме*, углавном у западнијим говорима Бд МО К, (1.16.б, в, г, д); *бӯнар̄, с во̄д̄ом, ӣеч̄еш̄*, најчешће у Бд МО К, а јавља се и у 2/3 осталих пунктова (1.17.б,в); *нар̄аним, ко̄й̄ање*, најчешће у Бд, али се јавља и у тридесетак осталих села, (1.27.б).

Не би требало да нас изненади толики број послеакценатских дужина с обзиром на чињеницу да је ова територија била захваћена разним миграционим струјама. Динарска струја је у неким селима (Бд Би В) скоро једина (Дробњаковић 1925:270), док се у другим број динарских домаћинстава креће од једноцифрене (6) Се до троцифрене бројке (509) А и ВД (Дробњаковић 1925:266). Динарских домаћинстава уопште или скоро нема у селима уз Мораву: Вн Ку Р Т Ш и у Ли М само по једна кућа (Б. Дробњаковић 1925:266,269). Послеакценатске дужине у овим селима, а и неким другим, могле су се јавити и под утицајем говора суседних села, у којима дужине нису необичне, или школе, средстава масовнох комуникација и сл. Послеакценатске дужине у већини говора могао је подржати и дугосилазни акценат на месту ненаглашеног квантитета (*бо̄д̄е / бо̄д̄е, ба̄ца̄ш̄ / ба̄ца̄ш̄, ак̄чӣница / ак̄чӣница, око гла̄в̄е / око гла̄в̄е, дв̄ан̄ајс / дв̄ан̄ајс, андулир̄ање / андулир̄ање*). На дужину може утицати и појава дугоузлазног акцената на истом слогу али у другим падежима или лицима (*ај̄д̄ук : ај̄дука, зов̄ем : зов̄емо*)

Послеакценатске дужине чешће су и обичније у неким селима на северозападу и западу испитиване области (Бд В К МО) у које су се радије досељавали динарци, будући да су их делимично подсећале на родни крај, за разлику од долине

В. Мораве (Дробњаковић 1925:269). Иако је констатовано да су дуги вокали иза акцента скоро свуда доследно скраћени, проф. Ивић скреће пажњу и на чињеницу да се „местимично, и најчешће факултативно, преносе сви акценти којима је претходила дужина (*бра̀ни́ла* > *бра̀ни́ла*, *вуче́ше* > *вуче́ше* или *вуче́ше*), а дуж западне границе (С-В) дијалекта има предела где се, без доследности, преносе и акценти у другим положајима (*седѝ* > *седѝ* или *седѝ*, *лојѝша* > *лојѝша*)“ (Брозовић — Ивић 1988:66). Дакле, дезакцентуисањем дугог слога на њему се факултативно може јавити послеакценатска дужина. Исто то констатује проф. Ивић и за говор К (Ивић 1959:398) уз напомену да су се новодобијене дужине иза дугоузлазног готово увек скратиле, а иза краткоузлазног, само на ултими, па и то не сваки пут. Ове закључке проф. Ивића желимо потврдити бројчаним односима: тип *вуче́* (0) : *вуче* (23), *вуче́ш* (2) : *вучеш* (5), *седѝ* (4) : *седѝ* (19), *седѝм* (23) : *седѝм* (1). Дакле, на затвореној ултими послеакценатска дужина је веома стабилна, као и у медијалној позицији иза краткоузлазног акцента (15х).

У Крушчици и Врачевом Гају предакценатске дужине су добро сачуване, а послеакценатске у потпуности изгубљене (Ивић 1958:329). У Уљми је предакценатски квантитет повукао на себе нагласак, а послеакценатски је у потпуности елиминисан (Ивић 1990:199). У Жабарима је доследно скраћен послеакценатски квантитет, а на предакценатски се редовно (*војска*, *на̀род*) или спорадично преносе силазни акценти (*ле́кови*, *насе́чемо*, *да жи́ви*) (Реметић 1989:265,270) Слична је судбина и у Чумићу (М. Грковић 1967:112).

У биограчићком говору, па чак и у Моштаници, која има кановачки акценат, непосредно иза узлазних акцената дужине се по правилу добро чувају. У медијалној позицији, непосредно иза краткосилазног акцента или неакцентоване краткоће, дужина се чува недоследно. Тако је обична скоро у свим селима, осим у Жаркову и Железнику, где се чешће губи. У свим селима у последњем затвореном слогу дужина се најчешће губи, а у отвореном редовно. У овом последњем случају може се сачувати ако је пред енклитиком. Некацентован квантитет иза дугосилазног или некацентоване дужине редовно се губи у свим селима (Ивић 1978:143–147). За говоре централне Шумадије констатовано је да се дужине боље чувају у колубарском него у космајском крају, боље у јужнијим него у севернијим селима. Дужине се доследно чувају у следећем акц. типу: *дѐвѝ́рка*, *вој̀ник*, добро у *ва̀рни́ца*, *вуче́мо*, *и́рцѝв*, *и́редѝш*, а слабије у *врше́*, *чудѝса́*. У типу *ло̀ми*, *во̀дѝ* дужина се добро држи, али није мали ни број њеног губљења. Већина колубарских и ерских села скоро доследно чува дужине у медијалном слогу иза краткосилазног акцента. У најужим космајским селима оне су радикално скраћене. Између ових ареала налази се прелазна зона. Дужина у последњем затвореном слогу показује нешто мање отпорности. У последњем отвореном слогу, ако није испред енклитике, дужина се практично скратила на целој територији. Оне су доследно скраћене и иза дугосилазног (Реметић 1985:66–69).

У К-Р говорима Раче Крагујевачке (Вукићевић 1995:62) ретко се јављају послеакценатске дужине и то углавном иза узлазних акцената (нпр. *идѝ́*, у *о̀ни́м*, *ору̀жја*; *свај̀ѝва́*, *двај̀ѝш*, *на̀сти́ѝник*; али и *до̀нѝ сам* и *кѝдисѝ*). Као и у другим говорима и овде предакценатске дужине могу редовно (*грѐда*, *ру̀чак*) или спора-

дично (*обучу, двáнес, мáрила, њрédемо*) повући акценат на себе (Вукићевић 1995:57–58).

У говору Галипољских Срба предакценатске дужине се углавном добро чувају, осим на пенултими испред кратке отворене и затворене ултима (*зúвно, врáбац*). Послеакценатске се чувају само у медијалној позицији и то иза краткосилазног и неакцентоване краткоће и веома ретко иза дугосилазног (*дивбјчица* Гпл.). Иако послеакценатска дужина има факултативан карактер, треба рећи да она ипак има дистинктивну функцију (уп. *њјáвњца* Гпл. према *њјáвица* Гсг.). Скраћивање дужина у овом типу новијег је датума и утицало је на јављање полудужина (Ивић 1994:36–39).

1.63. Веома ретко понеки информатор изговорио је секундарну дужину иза /[^]/, а пред енклитиком: *дòшлò је* Ра, *њшлњ смо* Бд, *ишлò се* по игрáнкама, *њшлò се* по певáнкама, *њшлò се* Гл; *у кòгá е* прстен С, *òнá је* мène дáла Ло, *òнá се* мáло од-мáра М, *и òнè ми* гóрке Го, *њèмұ сам* дáо Ра; *срамòшá ме* МО; *зòвњ га* Ду, *разумњ ме* С, *њчњ се* У.

У биограчићком говору послеакценатске дужине исто су ретке, али се могу јавити и иза краткосилазног и дугоузлазног (Ивић 1978:147).

ВОКАЛИЗАМ

2.0. У испитиваној зони присутан је петочлани стандардни вокалски систем. Вокалску функцију може имати и сонант *р*.

У овом поглављу обратићемо пажњу на изговор (боју) појединих вокала, на икавизме шумадијско-војвођанског типа, судбину назала предњег реда, судбину полугласника, вокално *р*, уклањање хијата, редукције вокала и замене вокала.

БОЈА ВОКАЛА

2.1. На боју вокала утичу акценатски квантитет и фонетско окружење. Међутим, иако смо забележили доста примера, нарочито оних с отвореним *е*, треба рећи да ти параметри не делују аутоматски. Дакле, боја вокала *о*, *е* и *а* представља индивидуалну и факултативну појаву. Иначе, наши говори се уклапају у шири ареал различитог изговора кратких и дугих средњих вокала. Тај ареал захвата првенствено војвођанске говоре Ш-В дијалекта и већи део говора С-В и К-Р дијалекта (Реметић 1985:111; Ивић ... 1994:154–5).

2.2. Као што смо већ рекли, на боју вокала утиче акценатски квантитет. Тако се изговор кратког *е* и *о* креће од полуотвореног до изразито отвореног. Из техничких разлога, а и чињенице да је то само слушни утисак, а не фонограм, отвореност ових вокала бележићемо на овај начин *е* и *о*.

Највише примера забележено је с отвореним *е*, али ћемо, због уштеде простора, навести само део грађе:

бѣгаиш Ла, *бѣгаише* П, *бѣго* Мх, *бѣгала* Гл, *бѣгали* Р Рд, за *Бѣоград* П Се, *бѣремо* ДД, *вѣлики* А Ба ВД Гр Рд, *вѣлика* ВО Мл МО, *вѣлико* Го МК Су Ш, *вѣлике* Ко, *вѣрују* А, *вѣш* М, *глѣдо* К, *далѣко* Бд П Су Ш, *дѣда* Би ВД Ос, *дѣловоћа* ДД, *дѣшелину* МП, *дѣца* Вн К Ос Ш, *дѣцу* Р, *о дулѣка* П, *жѣна* ВО Т, *жѣну* Ш, *зѣш* ВД М, *зѣша* Р, *јѣдемо* Ба, *кецѣља* В, *кецѣљу* Ба С, *кудѣљу* Т, *лѣба* Ба Вл Ву Ла Лг С Се Ш, *лѣгнем* Кр Р Се Ш, *лѣго* В, *лѣшва* Би, *лѣшо* ДД Мл, *мѣшеш* Ку Вл Вр МО Ш, *мѣшемо* Го, *мѣшу* Су, *млѣло* Гн, у *недѣљу* Ли, *нѣкако* Ба, *нѣку* Лг, *нѣшио* Гр МК, код *нѣга* М Са, *Орѣшац* Се, *ошѣрам* Вр, *иѣва* Вл Гл Ду Ла М П, *иѣйо* Вн МК У, *иѣсма* Др Лу, *иѣсму* П, *иѣшке* ВО Го Ку, у *Пѣшију* Мл, *илѣва* Гн Гр МК, *илѣву* ВД Кр, са *илѣвом* А, *илѣк* Вр, *илѣкове* Гн, *илѣла* Гн, *ирошѣвина* Ба Би ВД, за *сѣло* Лг МО Ос П Се У, у *сѣлу* Ла, *сѣстира* Са, *сѣстире* Рд, *шѣла* сам Вн МК, *шѣли* Др МП, *шѣрала* Ли,

ошѣрамо Гн, шѣйка Кр, ирѣба МП, ћѣла У, умѣли Го, циљѣ Т, чѣкај Ба С, чѣшаљ С; уп. и у јѣлеку Мл;

Бѣга Ку, бѣкова ВД, бѣлесни ВД, бѣлесно Ш, бѣље Р, бѣсу Ла, вѣду А ВД Вн, вѣле Ву, вѣли ВД, волѣве Гр, вѣће А, говоримо А, дѣбро М П Р Су, дѣле Су, дѣнела Ш, дѣшо Гр Са, дубѣки Су, искѣиаш Са, Јѣвицу М, кѣзије А, кѣла ВД Вн Вр Ву Го Ку Ли М Ш, с кѣлма Т, кѣље се ВД Т, кѣљиво Ку, кѣмина Т, конѣйље Т, кѣиа Ба Ку Ш, укѣиаш А, кѣси Ку Ли, кѣске МК, кѣсом Гр, кѣсу Вн Ш, кѣш М Т, лейѣша Вн, лейѣшу Т, лѣжу Су, лѣиша ВД, лукѣвину ВД, не мѣже Вр Мх, мѣе Го М П, мѣега Вр, мѣја М, мѣише Лу Су, мѣишу А, мѣша ВД, нѣв М, Нѣвица Ос, ѣбавезе Вн, ѣбично Гр, обѣе В, обѣра Т, ѣднели Др, ѣколо А Ш, ѣма Са, ѣнда ВД Т, ѣни Вн Са, ѣиасно Вн Рд Т, ѣиеш А Вн Ву М П Р, ѣре Се Т, ѣсам Са Ш, оснѣву ВД, ѣшац Са Су Т, ѣше МП, ѣнеш А Р Се, ѣчи Мх, ѣшишѣиу Ку, ѣѣда Т, ѣѣјас А, ѣоклѣиц Гр, ѣѣла А Ву МК Р У, у ѣѣу А, ѣомѣгнемо Вн, ѣѣи Ву Ло Рд, ѣѣѣви Ли, ѣѣсо Гр, ѣосѣлимо Го, ѣѣшок Су, ѣѣчели Гр, ѣѣсије М, снѣиа МК, сѣврица Вн Го, сѣѣку Ба ВД, субѣша Ла, Трѣјица А.

У грађи се нашло и неколико примера отворенијег изговора дугог финалног е:

глѣ С, евѣ У, идѣ А, од маленѣ Вр, ирѣ А, уп. и ћѣрке ВД.

Знатно је више примера у којима се боја вокала поклапа са стањем у стандарду. Од обиља примера довољно је да наведемо само неколико: исѣрѣсуе Се, па с обѣси Вр, илѣишѣно А, седѣли Ба, сѣјали А; конѣйље Ба, ѣде П, ѣна П, ѣиасно П, ѣѣла ВД, ирѣдали Ш.

2.3. Затворен изговор јавља се код вокала е и о, али и а. Затвореност варира од нешто израженије до дифтоншке. Први тип бележићемо једном, а други двома тачкама испод вокала (е о : е о). На овакву боју самогласника утиче квантитет и фонетско окружење. Осим мањег броја примера с дифтонгизираним вокалима, отвореност у поређењу са затвореношћу представља маркантнију црту изговора средњих вокала.

1. Најпре ћемо навести примере с дугим вокалима недифтонгизираниог изговора (ѣ, ѣ, ѣ ; ѣ, ѣ, ѣ ; ѣ, ѣ):

а) бѣдан Ку, бѣдни Са, бѣдно С Су, бѣла В Вр Ш, брѣ ВО, вѣжем Вн Ку Ш, вѣз Гл, глѣ Т, двѣ В Ш, девѣиша Лг, дѣлимо Др, дѣлу Ла, десѣшога Вр, ждрѣбе ВД, залѣиши ВД, зѣље Вр, идѣм Ву, измѣљам Др, иѣијана Кч, клѣи Вр, лѣиим Лг, лѣио ВД Го Гр МО Са У Ш, лѣчи Кч Ш, мѣд В, мѣња Ш, мѣсим А Ба ВД Ву Др Ку Ли Са Се, замѣси Ба Рд С Т, умѣсиши ВД Др С, мѣсо ВД ВК Вн Вр Ку МО Ос Рд С Ск Т Ш, мѣшар А, мѣшам ВД Рд, нѣма А Вр Го Т У Ш, код њѣ Су, ѣвѣ Вн Са, ѣдрѣма МК, ѣдесѣшо ВД, Пѣрка Ла, ѣѣи ВД Вн Вр Ку Ла Т Ш, ѣѣи Са, ѣечѣ се Ш, ѣлѣк Ба, ѣлѣшѣ МК, ѣлѣишѣње Гл, ѣомѣша Го, ѣѣѣиане Го, ирѣ Ш, ирѣко Др, ирѣирѣда Ш, је л ме разумѣш Кч, рѣдом Кч, урѣдиш Кч, рѣја Вн Др, сѣдма Ла, сѣдму Го, сѣно А Гр Ла Ш, снѣг Ш, сѣрѣма Р Ш, да сѣрѣмим ВД Т Ш, сѣрѣмимо МП, сѣиѣгне Су, сѣиѣго Лу, шѣишко А, цвѣиш Ли Рд, Цвѣиши Ву, цвѣише МО, цѣѣи Вн Ву ВД Т Ш, цѣним В ВО МП, шѣс Др Ку Го;

бѣда Ос С, *бѣла* Т, *бѣле* Гр, *бѣлело* С, *бѣло* Ш, *бѣше* ВД, *вѣзле* Ба С, *вѣна* Мх, *вѣнац* Ск Ш, *весѣље* Др, *врѣме* ВД ВО Вр Го, *грѣбли* Ба, *дѣше* Вр Кч МП Т Ш, *дѣца* Кч, *зайѣвала* Го, *зелѣне* Ба, *идѣше* Ш, *исѣче* А, *јѣмо* П Су, *лѣйо* Ба ВД Ла МО Са У, *мѣсила* В С Са, *млѣко* В ВД Ву Го Ла Ш, *мѣне* Кч, *мѣсила* Кч, *нѣмаш* А Кч, *нѣћу* Кч У, *одѣло* Вн, *иѣйа* ВД, *Лѣра* Вр Ш, *иѣсак* Ку, *иѣйша* Ш, *иѣйтак* ВД Кч Рд, *иѣчѣње* Кч П, *иорѣкло* ВО, *ирѣде* МК, *ирѣло* П, *свѣйшак* Кч, *семенѣце* Т, *иѣрети* Рд, *иѣйшко* Вн Ву Гл Ко Лу Мх Ос П Рд Са, *ћѣрка* Са, *ћѣрку* Ко Кч, *ѣнило* Р, *ѣснициу* Са, *ѣсшти* Ск, *ѣсшто* Кч. Следећа два примера нам доказују да је кановачко преношење старије од затварања вокала: *иѣкли* Ба, по *илѣку* ВД.

вѣзлѣ смо Ба, *илѣвиш* Ш, *иодмѣйѣш* Го, *иреглѣд* Ла, у *ирѣкиду* Го, *сирѣмала* Р, *ћѣркѣ* Са;

б) *балѣн* Ли, *бейѣн* Т, *Бѣг* Вр Ла Ш, *бѣј* Го, *бѣлка* ВД, *Бѣнейша* В, *бѣс* Р, *вагѣн* Су, *Вѣдањ* В, *вѣдник* Р, *вѣз* В Вн Др, *вѣза* ВО, *вѣјни* Су, *гѣлѣв* Вн, *гѣјзе* Вн, *гѣвна* Р, *гѣр* А Вн Ли Се Су Ш, *гѣс* С, *грѣжђе* П Су, *грѣјзе* Ш, *дѣђе* В ВД МП Ос Ш, *дѣшла* М, *дошѣ* Ли, из *Дрѣгѣвца* Су, *дубѣк* МК Су, *живѣга* ВО, *злѣ* М, *јѣк* М Су Т Ш, *кѣ* А ВД Гл МК С, *кѣј* Ву Ли, *кѣла* Бд Су, с(а) *кѣли* А В ВД МК, ис *кѣли* Ли, *Кѣлѣйѣв* Ш, *кѣље* Ли МК Р Ск Т Ш, *комбизѣн* С, *кѣнци* ВД Го, *кѣњ* Су, *кѣња* Бд, *кѣњи* Бд, *кѣс* МК, *кѣйша* Бд ВО Ву, *лѣв* МП, *мѣга* В, *мѣзак* В, *мѣј* В Вн Гл С Са, *мѣра* А Вр Ву Го Др П Р С Се Ск Т Ш, *мѣре* Су, *мѣрке* ВД Т, *нѣж* Су Ш, *нѣс* Гл Ли, *овѣг* Ли, *ѣвце* Ба ВД Ку Ли МП С, *ѣн* А В ВО Вр Ву Ла Ли Лу М МП Ос П С Се Су Т, *илѣи* Вн, *иѣђеш* Го МП, *иѣкѣјна* Вр Р Ш, *иѣкѣјни* Ву Гл Су Ш, *иѣс* Мх Ш, *иѣйша* Ба, *иѣйшу* Р, *рѣзбѣј* Вн Р Су, *Ромѣнију* Ли, *рѣком* Ли, *йѣкѣ* А В Вн Ли Су Ш, *црнѣјка* Вн, *шкѣлу* ВД МП;

Бѣжа Р, *Бѣра* Вр, *вагѣна* МК, *вѣда* Ли, *вѣдали* В, *вѣјска* Р, у *вѣјску* Вр, *Гѣра* Ку, *гѣре* Вр Су, *озгѣрена* С, *гѣрко* Р, у *Гѣшу* ВД, *дѣђе* Су, *дѣле* Ву, *дѣшли* С, *Зѣра* Ла, *Јѣва* Ла, *кѣке* В, *кѣлац* Ла, *кѣнѣом* Го, *кѣња* А, *кѣње* ВД Др, *кѣњи* А Вр Ли Лу, *кѣйе* Лу Рд, у *кѣйу* Го Лу, *кѣров* Гл, *Кѣса* П Су, на *кѣшу* Гл, *лѣйѣйша* Ла, *мѣгли* Вр, *мѣда* Ш, *мѣји* А, *Мѣма* С, *мѣмак* Ли, *мѣмка* Т, по *нѣсу* ВД, *ѣван* Ли, *ѣна* Вр Гл МО С, *ѣни* Вр Го, *ѣйѣц* Вр, *ѣца* ВД, *иѣдне* Ла П, *иѣйа* Ку, *иѣзор* П, *рѣйша* ВД, *скѣро* Ла, *Слѣбѣда* ВД, *ширѣка* А С, *шѣке* (зепе) Ба;

више: *бѣбѣ* Го, *тѣмо* су не *вѣйѣли* Ли, *кѣйѣило* Ву, *мѣмкѣве* Ли, *мѣрѣла* сам Ш, *иѣкѣјни* Бд, *Ћѣсѣна* Ш;

в) *грѣђа* Бд, *дѣ* Бд ВД, *зайѣнѣио* Ку, *јѣ* МО, *мѣјка* Го, *мѣле* Бд, *мѣли* Бд, *нѣс* Ку, не *иѣнѣим* Бд, *фирѣнге* Гл; *млѣда* Бд.

У само два облика забележили смо приближавање кратког неакцентованог а вокалу о. Ова промена је условљена билабијалним сонантом м, али и међусловном асимилацијом о : а:

кѣйом/кѣйм Ву, *тѣ сом/сам* јѣ *вѣдла* С, *онакѣ сом* бѣла С.

2. Знатно је мање примера с изразито затвореним, скоро дифтонгизираним изговором или чак с промењеним вокалом:

а) *бѣсно* Вр, *дѣм* < да *идѣм* Ос, *лѣйо* Кч, Кч, па ми *тѣ смѣйша* Ду, *јѣднѣ зѣме* Рд, *иѣјѣ* Кч, *нѣма* ВО Кр, *нѣмамо* Са, *иѣсѣј* Са, *узрѣва* ДД; *иѣбѣгли* ДД; али и *сѣли*

Кч, *цѣо* Кч; *сѣрѣмио/сѣрѣми* Р (информатор рођен 1919), *разумѣиш* Кч (информаторка 1901);

б) *Гѣрњи* Се, *кѣла* Ла, *мѣзак* Гл, *мѣј* Вн Гл Ку, *ѣн* П С, *ѣцо* С, *ѣокѣјни* С Се, *ѣакѣ* је Гл Ла, у *ѣѣм* кѣћи Ли, *укѣчи* Го, *целимѣније* Гл; *гѣрена* МО, *Кѣса* С, *кѣша* А, *ѣни* Ос; уп. и *вазѣни* Мх; *мѣрѣ* С.

3. Најчешћи су примери у којима се боја вокала није знатније променила. За илустрацију наводимо неколико њих:

а) *мѣсо* Се, *мѣсимо* Се, *сѣрѣмим* Вн, *сѣрѣма* В Вн; *бѣда* П, *мѣне* ВД, *сѣрѣмили* Вн, *ѣѣшко* Се, *цѣлу* Ву; *сѣрѣмала* Вн;

б) *белѣјка* Ба, *грѣжђе* Се, *дѣђе* П, *дошѣ* Др, *кѣј* Ла, *кокѣшка* МО Ос, *кокѣшке* Ку Ла Се Ск; *кѣке* Ск, *кѣрѣ* Се, *шѣље* ВД.

2.4. И у кратким слоговима или појединим лексемама може доћи до затварања изговора средњих вокала, али и до њихове дифтонгизације па и саме замене:

1. Затварање вокала *е*:

а) *везѣ* ВО, *везѣју* А; *дѣвѣѣи* Мх, *Пѣѣрѣв* Ш, *дѣди* Кч; *сѣјали* А, *сѣјалицу* А; *кеѣѣља* Мх.

Првих пет примера можемо тумачити међуслоговном асимилацијом *е:у*, *е:ѣ*, *е:ѣ* и *е:и*, друга два близином сонанта *ј*, а последњи аналогично према форми *с* и *киѣља*.

б) У речи *девојка*, која се у неким говорима С-В дијалекта јавља као лексички икавизам (Реметић 1985:101, нап, 195), имамо различите фонетске ликове настале међуслоговном асимилацијом или угледањем на форму *с и*:

дѣвѣјка А Бд ВД К Ко Кр Кч М П Рд, *дѣвѣјки* Гр К, *дѣвѣјку* А Вн Ли Су Ш, *дѣвѣјко* В, *дѣвѣјке* В ВД Вр Гл Ла С Су;

дѣвѣјка Би Го М Мх Ос С Са У, *дѣвѣјку* С Ск, *дѣвѣјке* Ли Ос Се Ск Ш, *дѣвѣјкама* Ск, *дѣвѣјкине* Ш, *дѣвѣјче* Са, *дѣвѣјче* Са;

дѣвѣјка Ло Мх Ск, *дѣвѣјке* Ли, *дѣвѣјку* С; уп. и примере из А: *земљѣм*, *земљѣна*, *сѣјали*, *сѣјан* и из С: *чѣвѣк*;

дивѣјка Ду Ос, *дивѣјку* Кч Ш, *дивѣјке* А ВК; уп. и *чѣвик* С;

дѣвѣјка Вн ДД Ла Рд Су, уз *дѣвѣјку* ВД, *дѣвѣјке* В М МК С, *дѣвѣјкама* Бд, *дѣвѣјкини* Ли; уп. и *белѣјка* Вн, *белѣјке* Го;

дѣвѣјки А МО, *дѣвѣјку* ВК Вн ДД Др Ко, *дѣвѣјке* А Мх, *девојѣица* Ло П Р, *девојѣица* Су, *дѣвѣјачки* Су.

в) Сличну судбину има и изговор вокала *е* у лексеми *његѣв*, која се у неким говорима може чути и *с и* уместо *е* (Галипољци, Ивић 1994:217, Заплање, Ј. Марковић 2000:153, Бучум и Бели Поток, Богдановић 1979:68, Алексиначко Поморавље, Богдановић 1987:172): *његѣв* Ск, *његѣва* Т, *његѣве* Ли; *његѣв* Ос, *његѣва* Ос Са, *његѣво* Ос, *његѣву* Ш; *њигѣв* Ос, *њигѣв* ѣтац Ду, *нигѣва* Са, *њигѣви* сѣнови Кч; али и: *његѣв* Р; *његѣв* В Ш, *његѣва* Кр, *његѣве* Кр *његѣву* Ла Мх.

2. Као и у говорима Баната (Ивић... 1994:195–6) и на нашем терену јавља се факултативна асимилација вокала према суседном консонанту. Ова појава је у

неким примерима подржана и високим вокалима у наредном слогу. Тако се за-
тварање вокала *о* дешава:

а) уз *к* и *г*:

кѝ А Бд, *кѝво* Ву, *кѝву* А, *кѝла* А Бд Ву П Су Ш, у *Кѝларима* Вр, до *кѝлени*
Лу, *кѝлко* Ли, *кѝло* Вн ВО Ли Ш, у *кѝлу* Се, *кѝље* Гл, *кѝлемо* В, *кѝљу* А Р, *кѝљиво*
П, *кѝмину* Се, *кѝњ* А МК, *кѝња* ВО Р, *кѝњи* Бд Вн П Се Су Ш, *кѝйамо* А Гл Су,
окѝйаш Р, *искѝйаду* Вр, *кѝре* Су, *кѝрен* Вн МК Се Су, *кѝрисна* Се, *кѝру* Су, *кѝса* Р
Се, *кѝсе* П, *кѝсим* Гл, *кѝси* Гл Ко Р Ск Су, *кѝсу* А Ла Р Су, *кѝшарица* А Су, *кѝши*
Се, *кѝцке* А Ск Су, *кѝш* Ли, *шкѝлу* Ву Го МК Су;

кѝкѝшке В, *кѝмишју* ВО, *кѝнчић* Гл, *кѝњи* А;

кѝбилу Ш, *кој* У, *који* ВО, *кокошар* А, *кокошка* Гл, *кокошку* Су Ш, *кокошке*
А В Вр Ву Го Ла Ос Р Са Се, *кокошке* Су Ш, *кокошкама* Ла, *кокошкино* Ли, *коку-*
руза А, *колѝчке* ВО, *колѝне* Р, *комѝш* Су, *коѝали* ВО, *косѝм* Гл П Ш;

гѝдина Гл Го Ли Р, *гѝдине* Гл МО Се, *гѝдину* А В Гл, *гѝдинама* Су, *Гѝрицу*
Бд, *гѝшти* Су, *погѝду* Су, *угѝђена* Вр, *угѝдимо* Вн Ш.

Скоро дифтонгизиран изговор налазимо у следећим примерима:

кѝ љма Ву, *кѝ* е Ли П, *кѝ*¹⁵ Гл, *кѝји* Гл, са *кѝли* С, у *кѝло* П, *кѝље* Ла, *кѝњ* В,
кѝ *кѝњ* сам МП, *кѝсом* Го, *кѝшарицу* Су, *шкѝлу* Се; *кѝња* А; *кѝбила* Гл, *кокошка*
Ли, *кокошке* В Лу Са, *кокуруз* Ли;

гѝдине Гл Ко, *гѝдину* К;

б) уз неке сонанте, обично уснене или назалне:

мѝго Се, *мѝја* М, *мѝе* Го, *ѝна* М, *ѝнда* В; *овѝј* Ли, *овѝм* Ш, *онѝ* Т; *ѝнда* Се; уп.
и *букѝл* Ла.

3. Сви наведени примери могу се срести и без изразитије промене боје вокала:

кокошку Вн, *кокошке* МК, *кокошке* Ос, *кокошке* Са, *кокошке* Са, *кокошке* Са, *кѝла* Ко Су
Ш, *кѝлима* Р, *кѝлко* П, *кѝлемо* Се, *кѝли* Ла, *кѝљиво* Рд, *кѝмине* Ли, *кѝњ* П, *кѝња*
МК Су, *кѝњима* А Ку, *кѝрака* Р, *кѝси* Ла Се, *кѝсу* Се, *кѝшти* Вр;

гѝдина Се, *гѝдине* А Ба В Ву Ш, *угѝдиш* Се; *ѝн* П С итд.

ИКАВИЗМИ ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ ТИПА

2.5. Проблемом икавизама Ш-В типа бавили су се многи аутори. Њихово
порекло најуспешније је објаснио Слободан Реметић (1981:7–105) и Драгољуб
Петровић (1982:113–128). У наведеним радовима може се наћи и преглед досада-
шње литературе о овом проблему.

Списак икавизама утврдио је Павле Ивић (1956:69–70). Поделио их је на
две основне групе — аналошке и фонетске¹⁶:

¹⁵ Овај фонетизам представља прелазну фазу ка *куј*, *куји*, формама присутним у К-Р, П-Т и С-В
говорима (ареал код Ивић... 1994:195, нап. 142).

¹⁶ Ради лакшег сналажења у изложеној грађи, наводимо детљано разврстан инвентар проблема.

А. Аналошке бисмо могли поделити:

1. на оне с вокалом и у наст^авцима:

- а) Д-Лсг. именица II деκлинације (жени, њо соби);
- б) Д-Лсг. личних заменица (мени, њо њеби);
- в) Лпл. именица I деκлинације (на коли, њо зубима);
- г) Исг, Г-Д-И-Лпл. заменичко-придевске деκлинације (с оним, од (о)џи(х), сасвим, малима);

2. на оне с вокалом и у основи или корену:

- а) глагола VII (леџиџи, живила);
- б) прилога изриком;

3. на оне с вокалом и у њрефиксу:

- а) нѢ- (ники, доникле);
- б) прѢ- (џривари) и предлози џрид, џрико;

Б. Фонетске бисмо могли поделити:

1. на оне с вокалом и исѢред сонанџа j:

- а) у компаративу с наставком -и(џ)и (сџариџи);
- б) у имперфекту на -иџа(х);
- в) у одричном облику гл. ниџе, а према њему и нисам, ниси;
- г) у прилогу ди (џе), нигди;
- д) у именици грџоџа;
- џ) у корену глагола II врсте виџе, грџиџе, сиџе, смиџе и гл. додиџаџи;

2. на оне с вокалом и у суседсџиву грџиџе гњ (гњиздо, гњиван);

3. на оне с вокалом и у наредном слогу (сџира, видриџа).

Овим редом ћемо и ми изложити нашу грађу.

Аналошки икавизми

1. у наст^авцима

2.6. Према наставцима меке ја промене код именица женског и мушког рода на -а у Д и Лсг. најчешће имамо наставак -и:

а) Дсг. баџи В Ву Ло Мх У, баџи Мх, Браџки Се, вџводи ВД, вџски Ли Р У, врџни Т, гџзди А, гџздариџи Мх, Гаџи Го, девџки А Вн К Гр МО, девоџџици С, дџди Ла, дрџави Гл Др Ла Т У, Десџанки Мх, Дуџанки ДД, жџени ВО Гл ДД Ко Кр Ла Ли М Мх П Се Т У, жџени Вр К С, зџви В Бд, зџдруги К Ко Ли, Злаџи С, јеџрви Р, књџги У, колџги Ко, колџби Др, краџви МК Т, краџџици Ли, куџи ВО МК, Леџи Са, Лџџи МП, Лџџици Ла, бџло свџ, блаџо маџици Кч, маџици Бд В Вн Ву Ла МО МП Се Ск У, милиџици Др, млаџди У, Миџри Мх, муџики Р, наџи Ло, оџци Рд, Палаџки Ли, џоџадиџи Мх, џоџи Ли, џосџџирими Р, џруџи Вн, џублики Лг, руџи Вн У, свасџџици Лг, свџкрви В Гл К Ла Мх С, свџћи В, Сеџи А, сџџџици Др Мх, сџџџици МО, сџџџици Гл Ко МК У, сџџџиџици Вр, сџџџиџици Вр, сџџџџџици У, снаџи ВД Ли М Мх, сџџџици А Вр ДД Ли МК Са Се, Тоџи Др, ћџрки Бд ВД Вн Ву Ла МО Ш, уџки В Ш, цџкви Ли;

Лсг. у *Азањи* ВД, по *Ѕмерици* Т, у *ајошџици* МП, у *бањци* Др, у *бањки* В МО, по *тоџ баџви* А, у *Баџки* БД Вр, по *башиџи* Вн, у *беџи* Гл, у *беџаниџи* Т, у *бешиџки* Кр, у *бољници* ВД, по *Босни* Ли, у *браџди* Ли, по *буџди* Ш, на *ваџки* (опрезу) В, на *воџи* А, о *воџски* С, по *воџски* Го, у *воџки* А БД В ДД Др Кч МК МО С Са Се Ск, у *воџци* Би Вн У, по *глаџи* МО, у *глаџи* МО, на *Грџци* БД, у *гуџи* Ло, под *гуџи* А, на *даџки* А, у *дуџи* Мх, у *заџруги* ВД Вр ДД Др Кч Ло С, у *заџрузи* Др, у *зеџи* Др, по *зеџи* Др, по *зеџи* Ло, у *куџни* Др, у *коџки* В, у *књиџи* Ск К Лг, у *књиџи* ДД, на *куџеџки* Се, на *ливаџи* А, у *луџки* А, у *љушиџи* ВД, на *моџи* Гл, у *муџки* БД, у *Немаџки* Су, на *ноџи* Би, на *ноџи* С, по *њиџи* Т, у *њиџи* Ду, по *њуџки* ВД Ос, у *осмоџи* Гл, у *Палаџки* БД МО, у *Палаџки* А ВД Гл ДД Кр Лг Ло С Т, у *Палаџци* К, у *паџиџки* Др, на *поворџки* Ли, о *пољиџи* К, у *праџки* Ба, на *пруџи* Ли, на *реџи* А, на *руџки* Ли Ск, на *руџи* МК, по *руџи* Ву, у *руџи* МО, у *руџи* С, на *слаџи* С, по *слаџи* МО, на *слиџки* БД ДД Лг Ли С, по *слиџки* ДД, у *слиџки* ВД, у *слоџи* Ли, по *снаџи* Ос, у *снаџи* БД, о *стиџки* ВК, по *стиџки* Са, на *џраџи* А, у *џрски* Би, у *фаџбрици* Гл ДД, у *фиџоџки* Др, у *џркви* Мх, на *џиџки* А, на *џиџки* Ку, по *џуџи* Кр Т, на *џуџиџи* Др.

б) Мали је број примера с наставком *-е* у ДЛсг. Нешто више примера забележено је углавном у моравским селима, нарочито у Вн и Т, а у осталим пунктовима вокал *е* се јавља спорадично (в. карту бр. 10):

каџем *баџе* Су, јавио сам и *Биџе* Вн, реко *девоџке* Су, (намењује) *џене њеџве* Т, да *џене* У, да *краџе* Вн, иштриџам њом и *Љубџе* Вн, па рипи гољуб *једне Љубице Муџине* на раџе Т, блаџо *маџке* Кч, тим *идсловоџе* Вн, *џе сџиџре најмлаџе* јавили Вн, шта сам дао *стиџиџе џерке*, даџу и њоџ МК, њему триџе сџедам гоџине, а *моџе унуџе* триџе две Т, све јоџ спреџи, *џе* моџ *џурњаџе* ВО;

а ја га виџим овџи по *авлиџе* ВО, по *клуџе* Вн, по *стиџарине* Т.

Из наведених примера се види да исти наставак имају и одредбе уз именице. Ови облици имају генитивски акценат, што значи да је дошло до обличког једначења Г=Дсг. Све ово подсеџа на стаџе у К-Р дијалекту (Вукиџевиџ 1995:90–1 и 154–5). У Батовцу (моџ материјал) примери с *-е* у Дсг. ретко се среџу: моџоџ *џене*, да *маџке*.

2.7. У Д и Лсг. личних заменица наставак *-и* се јавио под утиџаџем именичке деклинаџије и енклитичких облика *ми*, *џи*. У нашоџ граџи се среџу и облици с *-и* и с *-е*, при чему ваља напоменути да се први јављуџу углавном спорадично, а други су уобичаџенији и чешџи:

а) *меџи* А, *меџи* БД Ву Гл Гр Кр Ла Лг Ло Лу М МО МП Мх Р Рд С Ск Т У Ш, *меџи* Др Ду С, *џеџи* А Гл, *џеџи* Вн Гр Кр МП У; *сеџи* А БД Би Кр Ли, о *сеџи* Би, по *сеџи* Гр Лу, у *сеџи* У; *њоџи* ВО Ко Лг У Ш, *њоџи* Ко Ла;

б) *меџе* А БД В ВД Вн ВО Ву Гл Го ДД Др Ко Ла Лг Ло Лу М МК МП Мх П Р С Са Се Ск Т У Ш, она велиџ *меџе* уџри Ду, *меџе* БД ВД ДД С, *меџена* Ла, *меџена* ДД, *меџена* ДД К Ла, *меџенака* В, *меџенака* Др С; *џеџе* В ВО Ву Др Ла М Р Рд У, *џеџе* Ко, *џеџенака* Др; у *сеџе* Ш.

2.8. У Лпл. именица м. и ср. рода продро је вокал *и* из меке *јо* промене, али се нису сачували облици типа *јо зуби(х)*, већ новији с формантом *-ма*:

на *ваљцима* Др, у *Долџима* Бд, по *зубјима* Ск, по *зубима* У, у тим *клејшима* А, на *колѣчкима* К, на *кѡњима* А Бд С, по *ладовима* Др, у *ладовима* А, у *јошѡцима* Кр, по *јушѡвима* А, по *рајшѡвима* С, у *рајшѡвима* Бд, на *рѡговима* Су, по *сѣлима* Кр, по *сокацима* Бд, по *шаванѡвима* А, по *шаванима* Бд, по *шѣренѡвима* Се, на *шѡчѡковима* ВД, на *ћѡшковима* А.

2.9. По угледу на наставке меке и сложене заменичко-придевске промене, у Исг. и ГДИЛпл. јавио се вокал *и* уместо *е*:

Исг. с *еднѡм* мојѡм дѣвером Гр, с *једнѡм* дрѡгом Лу, с *овѡм* жѣнским детѣтом Лу, *ѡвим* шѡром М, за *онѡм* наѡшим авиѡном С, за *ѡѡм* трактором У, по(д) *ѡѡм* вршњиком У, с *ѡѡм* наѡшим друштвом Би, *ѡѡм* сам се највѡше бавио Би, жѣне се брану с *ѡѡм* ВО, са *ѡѡм* мѡјим стрѡѡом Го, с *ѡѡм* командантом Лг, ѡрали са *ѡѡм* пањашом плѡгом Ду, с *ѡѡм* Пѣром Лг, с *ѡѡм* пукѡвником Лу, мѡји се родитељи *ѡѡм* бавили нѡсу Мх, са *ѡѡм* сѡном Ос, тѡ се свѣ радило са *ѡѡм* С, са *ѡѡм* цѣђом С, с *ѡѡм* чѡвѡком Т, *ѡѡм* прѡстом Т, с *ѡѡм* Гл Мх, сас *ѡѡм* Т;

Гпл. *сѡвѡ* сѣдам К, *овѡ* дѡна Го, код *овѡ* Тѡскови ДД, да ми насѣчѣ *ѡѡ* дрѡвѡ, *овѡ* чутѡчиѡа Лу, од *овѡ* наѡши Лѡзиѡа С, за време *овѡ* шѣз гѡдина Т, и *овѡ* ми мојѡ очѡју У, од *овѡ* цвећарка У, од *овѡ* глумѡца У, *онѡ* ѡма стѡ, а *овѡ* сѡмо пѣт Ос, *ѡѡ* сѣдам дѡна А, ко *ѡѡ* кѡлиба ВО, нѡје бѡло *ѡѡ* толики зѡразни бѡлести ВО, о *ѡѡ* мѡји сестѡра Го, око *ѡѡ* машинѡ ДД, па имѡло рѡзни *ѡѡ* кѡла Др, ѡма и *ѡѡ* лѡуди Др, за *ѡѡ* сѣдам ѡѡада К, ис *ѡѡ* ѡпштина Лу, до *ѡѡ* гѡдина С, имѡло *ѡѡ* гвојздѣни плѡгова С, о *ѡѡ* двѡјс четѡри Т, ко *ѡѡ* крѡва У;

Дпл. *сѡѡма* напраѡи кошѣве Др, јѡвимо *сѡѡма* Ло, јѡви *овѡма* Бд, *овѡма* Мѡћинѡма ДД, да дѡмо *овѡма* наѡшима Ла, ѡсто и *овѡма* помѡгнем МП, а *овѡма* ѡма разбите Р, јѡ дѡм јѡје *овѡм* *онѡм* Др, дѡде *овѡм* мѡдама У, *ѡним* радницима ВО, *онѡма* ѡстѡлима дѡш дѡр Р, и ѡна попрѡча *ѡѡма* ДД, *ѡѡма* гостѡма Др, дѡде *ѡѡма* шѡферѡма Ла, *ѡѡма* Шѡјковићѡма Ло, *ѡѡма* мѡјим унѡцима Ло, поѡдало *ѡѡма* деѡцама Су;

Ипл. с *овѡм* лѡмузиѡнама Др, с *овѡма* Крѡвѡтиѡма ДД, с *овѡ* пѡлицама Са, с *ѡѡм* пѡлићѡма А, с *ѡѡ* кѡли А, сас *ѡѡма* П, с *онѡм* цѡцама Лу;

Лпл. по *овѡ* жѣна Лг, на *ѡѡм* тавѡнима А, на *ѡѡм* српским рѡвовима А, у *ѡѡм* дрѡвеним згрѡдама А, у *ѡѡм* клѣтима А, у *ѡѡм* лѣтњѡм дѡнима А, у *ѡѡ* мѡји срѣдњи гѡдина Лу, н *онѡм* стѡвѡриѡма Др; на *ѡѡрим* мѣстима Мл.

Забележили смо само два примера с *е* уместо уобичајеног *и* у Дпл: *сѡѡм* трѡма (кћерѡма) по трѡес ѡри Ос, ѡн трѡ ѡнѡма Цѡганкама У.

2. у основи или корену

2.10. Штѡ се тѡче глагола VII врсте, онѡ у наѡшим говорѡма добро чуѡвају инфинитивно *е*:

а) *бѣлело* С, *вѡдѣѡи* СМ, *вѡдѣћу* Ву, *вѡдѣћеш* Ву, *вѡдѣћемо* ДД Ку Ло, *вѡдѣћѡше* Вр, *вѡдео* Ли Лу, *вѡдела* В ВД Вн Гл ДД Ли Лу М Са Ск Т У, *вѡдели* ВО Ку П

Ш, *врѣдела* Ву, *врѣдело* Ло У, *грмѣло* Ли, *грмело* Ло, *жѣлео* Ду, *жѣлѣо* К Т, *ужелѣла* Гл, *жѣвѣйи* Вн, *жѣвѣйи* П Ра, *жѣвѣо* Ли С Су Ш, *жѣвѣо* Би В Гл Лу МП Ос Се, *жѣвѣла* Го М Мх Ск Су, *жѣвелела* А В Вн ДД Ј Ли МК С Се СМ У, *жѣвѣло* Вн Кр МК Ш, *жѣвелело* Бд Др Т, *жѣвѣли* Гн Го ДД Др Ду Ли М Т Ш, *жѣвели* Бд Би ВД Гл Ду Ла Ло Лу МО П Р С, *зарудео* С, *ѡко* се било *зацрвенѣло* ВК, *исцѣлели* МК, *исцѣрулело* МО, *исцѣрулѣло* Ш, *лѣйѣо* Ли, *лѣйѣла* В, *излѣйѣла* П, *излѣйѣли* Ву, *салѣйѣо* МО, *лѣчѣло* Ли МК, *излудео* Гл, *излудѣла* Су, *ѡлудео* Ко, *ѡлудела* Бд С, *ѡлудѣла* МП Мх, *ѡмодрѣло* ВК, *мрзео* Ла, *мрзела* Ла, *мрзѣла* ДД, *мрзѣли* Ву, *оглувѣо* Ло М Ос, *оздрѣвело* Мх, *оладнѣла* Мх, *омаѡорѣо* МП, *омаѡорѣли* Се, *омршавѣла* ВО, *оѡустѡиѣло* Ло, *ослабѣо* ВО Ло, *ослабѣла* Вн Вр Го, *осцѣарео* А ДД Лу П Р, *ѡлудѣо* Р, *ѡлудео* Кр Ла Лг, *ѡмодрѣо* Вн С, *ѡоскуѣо* Вн, *ѡоскуѣело* Гл ДД Др, *седѣо* Би Вр Гр Др К Ко Кр Ли М МО Мх Ос П Са Се Ск, *сцѣйѣла* С У, *шрѣйѣо* Кр, *шрѣйо* Ду С, *шцѣдели* Ву У.

б) Углавном у периферијским говорима спорадично се јављају примери с вокалом *и* у инфинитивној основи:

вцдио Бд, *вцдило* се Т, *тц* смо *вцдили* Ло У, *ѡнда* је *врѣдило* Гр, *жцвио* сам Гл, *ѡна* је *жцвила* Би, *жцвила* Гл Ду Лу Т, *ѡни* су *жцвили* ВО, *дожцвили* смо Ла, *ѡрежцвили* Бд ВК Мл, *оглцвила* Кч, *ѡслабио* Бд, *ослабила* С, *осцѣарио* МО, *осцѣарила* Ду МО Рб, *осцѣарило* се ВК, и *сада* смо *осцѣарили* Ск, *ѡлудцила* Кч, *ѡѡлавили* Рб, *ѡоцрвенили* Рб, *нц*смо се *сцѣидили* пѡсла К.

2.11. Само у једном пункту (У), и то на директно питање, добили смо лексеми *ѡзреком* с вокалом *е* у корену. Дакле, изостаје аналошко и из глагола *изрицайи*.

3. у ѡрефиксима

2.12. Можемо констатовати да се на нашој територији префикс *нѣ-* не укршта с *ни-*. Једини изузетак чини пример у *нцко* време *нѡћи* забележен једном у ДД.

У свим осталим примерима сачувано је *е*:

нѣки *кажу* А, *нѣки* *Адам* Т, *бакрѣч нѣки* ВД, *брѣтић нѣки* Гр, *нѣки* *Воја* МО, *нѣки* *гѡвор* ВО, *нѣки* *госпѡдин* У, *прѣ нѣки* *дѡн* ВО, *нѣки* *га* *другѡр* *оптужи* М, *нѣки* *дувѡн* У, *нѣки* *дцт* С, *нѣки* *дућанијѡ* М, *нѣки* *Италијѡн* Гр, *нѣки* *ѡшијас* Го, *нѣки* *Јѡва* К, *нѣки* *колѣга* ВО, *нѣки* *нѡви* *ластѡр* К, *нѣки* *лѣба* Бд, *нѣки* *лѣк* ВО, *имѡ* *нѣки* *Мцка* *Ајдцк* Би, *нѣки* *опанчѡр* Мх, *биѡ* *нѣки* *Пѡја* Т, *ѡма* *нѣки* *печѣњѡк* М, *имѡ* *нѣки* *пиштѡл* ВО, *нѣки* *пцт* Мх, *свѣ* *пѡсо* *нѣки* *смѣта* Кр, *бѣше* *нѣки* *Сѡба* Т, *нѣки* *Свѣтолик* Ло, *нѣки* *шцлѡк* М, *имѡла* *нѣког* *мѡмка* Ск, *код* *нѣког* *Рѡдѡсѡва* Са, *за* *нѣког* *Јѡвицу* М, *нѣким* *чѡвѣку* Мх, *на* *нѣким* *вѣликом* *вѡшѡру* ВО, *увѡтили* *нѣке* *селѡци* Ло, *да* *ми* је *нѣко* *блѡго* *сцрење* Го, *тц* е *било* на *средњи* *вѡтриште* *нѣко* Гр, *до* *нѣка* *дѡба* Кр, *нѣко* *цвѣће* ВО Т, *тѡ* је *била* *нѣка* *лѡдна* *вѡда* Го, *Јцла* *нѣка* М, *била* *нѣка* *кафѡна* ВО, *бѣше* *колѣра* *нѣка* Т, *нѣка* *ми* *сѣстра* Мх, *дѡшла* *нѣка* *тѣтка* Кр, *код* *нѣке* *врачѡре* К, *свѣ* *граѡрке* *нѣке* У, *пѡс* *имѡле* *нѣке* *стѡе* Гр; *нѣколико* *нц* В ДД Мх Рд У, *нѣколко* В ВО Вр Ко Кр Ку Ла Лг Ло МК МО Ос Рд Су; *донѣкле* У, *бацѡмо* *вцлом* *донѣкле*, *ѡднѣкле* *идѣ* *рогцљом* А, *нѡши* се *борцли* *донѣкла* Ло, *дѡнекле* Ра.

2.13. У вези с односом префикса *йри-* и *йре-* можемо констатовати да је у принципу сачувана дистинкција међу њима, али и да је дошло до међусобног замењивања, при чему је промена првог у други на целој територији много чешћа него обрнуто:

йри-: *йриблијжйли* Рд, *йривѣже* се на кудѣљу МК, *йривлѣчу* Ск, кат *йриверѣ* м крмѣча да с опрѣси В, *йривуќли* П, *йриђе* В, *йривѣжемо* В, *йризнѣвѣ* Ос, *йризнѣм* Лг, *йризнѣмо* Лу, *йризнѣйти* (трпни прид.) Т, *йризнѣнице* Лг, *йријѣвим* Др, *йријѣви* ДД, *йријѣвио* Ко, *йријѣвљује* се Ву, *йрикуйимо* Су, *йрилѣгнеш* Гр, *йриложйо* Ла, *йримамо* Ос, *йримѣйти* ВД, *йринова* Мх, *йринужена* В, *йрийѣда* Би В Ко, *йрийѣдала* ми мўка Мх, *йрийѣдо* МО, *йрийѣли* В, кат се *йрийѣйти* пѣсе е вѣћ крмѣча Гр, *йрийийѣми* А, *йрийлод* Су, *йрийовѣдао* Бд, *йрийрѣмам* Гн, *йрийрѣма* МК, *йрийрѣмйли* МП, *йрийусти* се (пастув) Рд, *йрисиѣнем* Гл Др Гр, *йрисиѣдоше* Ба, *йрисиѣла* Су, *йрийиисак* ВД МП Мх Ск Ш, *йрийиисак* ВК, *йрийиисне* Вн П У, *йричѣкај* Лг, *йричѣкајйе* К, *йричѣс* Ш, *йричѣсти* се Ра, *йричѣстила* Кр, *йричѣстио* ВО, *йричешћје* Т, *йришио* ДД, *йришо* Се;

йре-: *йребѣциш* Мх, *йребѣци* Ба Ш, *йребѣциите* Т, *йребѣце* Лу Т, *йребѣгне* Ву, *йребѣго* Ос, *йребѣра* Гл, *йребрѣнац* Вн, *йребѣбу* Рд, *йребѣли* Ку, *йревѣри* ВО Гр ДД Кр Ос У, *йревѣримо* се Лг, *йревѣрио* МП С, *йревѣрила* Вр, *йревѣрили* В Ло МП, *йрѣвез* Мх, *йрѣвије* на кудѣљу Ба, *йреврѣнеш* А ДД Су, *йреврѣнем* Др, *йреврѣшачка* пѣтља ВД, *йревучемо* (жито) ВО Ву, *йревучемо* Рд, *йрегѣжсена* ВО, *йреглѣдаш* Мх, пѣново се *йрегѣѣви* Р, *йрегѣри* Су, *йрегѣради* Лу, *йрегѣри* В Вн Ли У, *йрѣдали* Кч, *йрѣђем* Р, *йрѣжйвйм* МП, *йрѣзѣбо* Ш, *йрѣзида* Гл, *йрѣзимй* ДД, *йрѣкоѣа* Би, *йрѣкривѣчи* Вн, *йрѣкрѣстиш* се А Вн Ли Мх У, *йрѣкруйѣчи* А, *йрѣладио* се Са, *йрѣлаз* Вн, *йрѣлежѣ* Ба, *йрѣлије* Р, *йрѣлије* Рд, *йрѣнела* Су, *йрѣноѣим* Ба, *йрѣноћй* Ку Лг МК, *йрѣйрес* Др, *йрѣйури* Го М У, *йрѣшла* Др Ли;

йри- > *йре-*: *йреблйжйли* В, *йревѣйтим* Су, *йревѣйшу* Се, *йревѣйшила* В У Ш, *йревѣйша* МО, *йрефѣйшамо* Ш, *йрѣхвѣйши* Ба, *йрѣхвѣйшио* РБ, *йревѣже* А Лг Су, *йревѣла* дўша крају Гр, у *Йредѣрици* Р, мй *йредрѣжѣмо* Бѣжић Ву, ѣн се *йредрѣжѣва* стѣке Ву, *йредрѣжѣва* В, *йредрѣжѣвао* Р, *йредрѣжѣвали* се К, *йрѣдружй* се В, *йрѣђем* Ко, *йѣ рѣђо* Бд, *йрѣзнаде* В, да *йреййиш* Ду, *йреййи* А Ба Мх, *йрејѣви* Су, *йрѣколицу* Кр, *йрѣкуйим* Ш, *йрѣлазу* прет кўћу Бд, *йрѣлѣгну* Ск, на *йрѣлику* Лг, *йремѣйшу* Ло, тй мѣне не *йрѣмѣђѣваш* В, *йрѣмирило* В, *йрѣморѣво* Ск, *йрѣморѣ* МО Мх, *йрѣморѣ* Су, *йрейѣдне* мўка В Вн МО Мх, *йрейѣше* Ск, *йрейрѣмош* Гр, *йрейуца* У, *йресѣјамо* Гр, не *йресилѣвам* П, *йресилѣшамо* кўпус Вн, ѣн *йресилѣне* на тѣ Вр К Ли Са, ѣтац *йресилѣне* Ра, *йресулѣвовала* Мх, *йрѣшѣвѣрим* врѣта А, *йрѣйѣжемо* жйцу МП, *йрѣйиисак* Р, *йрѣйииснем* А ВД Вн Гл Го Кр Ку Ли Ло М МК МО Мх Р Рд Са Се Су У Ш, *йрѣйииснеш* Ј Ра, *йрѣйиисла* Ба К, *йрѣйирчи* да ме брѣни Се, *йрѣчекѣѣла* Т, *йрѣчекѣвали* Кр, *йрѣчекѣѣла* Лг, *йрѣчѣка* ДД, *йрѣчекѣјѣ* Вр, *йрѣчекѣјѣ* ВД Кр Мх, *йрѣчекѣју* Бд, *йрѣчѣку* Ла Се, *йрѣчѣс* А В Вн ВО Го Ду Кр Ли Лу МК Мх Ра Се У, *йрѣчѣстйим* се А Ба Вн ВО Кр Ку Ла Ли М МК МО Мх Се Ск Су У, *йрѣчѣшћйѣвйш* Мх, *йрѣшиѣвали* Бд, *йрѣшијѣмо* Су;

йре- > *йри-*: *йрѣрѣзујѣмо* колѣч Бд, *йѣ сам* *йрибѣго* нѣтраг МО, *йригрѣдимѣ* Т, ѣна *йрийѣстйѣви* мѣн Лг, *йрийѣстйѣвѣа* се Лу, на *йрийѣсйрѣжй* Ло.

2.14. У нашој грађи предлози *йред* и *йреко* обично се јављају у екавској варијанти:

а) *йред*: *йред* Бóжић Ли, *йред* волòви Вр, *йред* икòну Мх, *йред* мèне Т, а ми до *йред* Мйтровицу Кч, *йред* недељу дána Р, *йред* нòћ Ли *йред* нèга Ло С, *йред* нй Ло, *йред* нйну продавницу Мх, *йред* нý Лг, *йред* òпштину Ло, *йред* рáдњу П, *йред* Ўскрс Рд С; *йрети* капију Т, *йрети* кафáну Лг, *йрети* кўћи Гл, *йрети* кўћу Вн М Рд, *йрети* светòг Никòлу Ли, *йрети* сèбе Лг, *йрети* смрт Ло, *йрети* цркву У;

йреко: *йреко* брда Лу, *йреко* бунáра А, *йреко* тè вòдè МО, *йреко* водè Т, *йреко* вòду Су, *йреко* Врбòвца П, *йреко* глáве Бд Мх, *йреко* Грòцке Бд, *йреко* дána У, *йреко* двèста дўшá Вн, *йреко* Дрине У, *йреко* Дўнава ДД Лг, *йреко* Дўнави У, *йреко* зйдова А, *йреко* зймè МК, *йреко* клўпè Т, *йреко* крйло Ко, *йреко* лèта Гр, *йреко* ливáде Ли, *йреко* Лўневца П, *йреко* мён Лг, *йреко* мèре лўт Го, *йреко* Микайловца П, *йреко* Морáве Кр Ос Р, *йреко* наћвйу Др, *йреко* нòћ П, *йреко* нòћи Гл, *йреко* нèга Ву У, *йреко* нйвá Вн Кр, *йреко* орања У, *йреко* плòта С Са У, *йреко* потòка ВД Кч, *йреко* прўге Гл, *йреко* пута В Вн Кр Лг Ло М МП Са, *йреко* пута ВО Гл К М П, *йреко* рáдио Гр, *йреко* Рáље МО, *йреко* рўкè Мх, *йреко* сèла Ку, прича *йреко* сèло Ш, *йреко* слáмарице Ск, *йреко* слáме В, *йреко* срёде А, *йреко* сўтра Ш, *йреко* телевизйе Ко, *йреко* телевизора ДД, *йреко* ћуприје Кч, *йреко* цèлог дána Вр, *йреко* човèка У.

б) Знатно је мањи број ових облика с вокалом и:

йриш кўћи Лу, *йриш* сèбе Лг, *йрид* зòру П;

йрико дрўма Кр, *йрико* наћвйу Др, *йрико* Рáље Вр. Приликом преслушавања трака уз ове последње примере ставили смо знак питања због непрецизности изговора.

Фонетски икавизми

С вокалом и исйред ј

2.15. Замена вокала *е* испред *ј* доследна је у компаративу. Из обиља грађе навешћемо само један мањи део:

блажйја Се, *најбогаййји* Рд, *богаћйји* ВК Гр, *богаћйи* ВД К Ла Ли, *богаћйи* Мх, *важнйје* ДД, *гажжйје* МО, *глуйавйји* Гр, *најгрешйји* Бд, *здрављйји* Ву Гр Кр Лг Мх П Се Ск, *здравйи* Ку, *здрављйи* В ВД Гл Ли Р, *здрављй* Ли, *зелењйји* С, *згодњйја* Ли, *имућнйји* П, *јевйинйја* Гл, *јевйинйје* Ву ДД Др Ли Ку, *кривљйје* Се, *круйнйји* Вр, *круйњйи* В, *круйњйји* Кч, *ладњйи* Ли, *лашнйје* Гр, *лошйји* П, *милйи* Ли, *мирњйји* Са, *млаћйји* МО, *могућњйи* Ли Рд, *модернйје* Др МК, *модренйје* Гр П, *мрвњйје* (спорнйе) Ли, *мршављйе* Вн, *најојашњйји* П, *новљйје* ВК, *йаметњйи* Др, *йисмењйи* Ба, *йлоднйја* Лу, *йошйенйи* Ли, *йошйенйји* Ос, *йрљављйје* А С, *йрошћйји* Гр С, *йрошћйи* ВД, *ранйји* Се, *ранйје* ВК, *рањйје* Ду Кч, *сировљйје* Кч, *сийњйи* В ВД, *сийњйја* Ос, *слабйја* Вн Др Ла, *сйорњйји* ВО, *сйарйји* Би ВО Ву Го Гр ДД Др Ко Кр Ку Лу М МК Мх Ос П С Са Ск Су Т, *сйари* Бд, *шйишњйји* Ос, *шйо-йлије* Бд, *шйоилйје* ДД Ли МК, *шйољйје* В Су, *шйољйе* В, *шуйавй* Ли.

2.16. Облици имперфекта сведени су само на неколико лексикализованих остатака међу којима је и *беше*, забележен скоро у свим пунктовима у фрази *како оно беше*.

2.17. Из 3.л.сг. презента (*није*) вокал *и* је уопштен у свим осталим лицима негиране форме помоћног глагола *јесам*:

нисам Бд ВД Вн Вр Го Гр ДД Ко Кр Ла Лг М МК Мх Рд С Се Су Т У Ш; *ниси* А Гр Др Т Ш, *није* Би ВО Вр Ву Гл Го ДД Др Ли Ло М МО Мх Р С Т У, *нисмо* Ба Ву Кр МО П Ш, *нисте* Ву, *нису* Вр Гр ДД М МО Мх.

2.18. Прилог *где* и облици изведени од њега различито се понашају с обзиром на замену јата.

1. Неизведени облици знатно су чешћи с вокалом *и*:

а) *ди* А Бд Би ВО Вр Гл Го Гр ДД Др Ду К Ко Кр Ку Кч Лг Ло Лу МО МП Мх Ос Р С Са Се Ск Су У Ш; *ди* Бд Би В Гл Мх Р С У Ш; *ди* А В Вн Го Др К Ко Ли Лу М МО Р Рд С У; *ди гдд* Бд ВД Вн Го ДД К Лу С;

б) *гдѐ* А ДД МП; *дѐ* Бд ВО Гл ДД Кр Ло М МП С Ск Т У; *дѐ* А ВО Т; *де* ВО Гл ДД Др Ло МП Су Т У; *де гдд* Гл.

2. Изведени облици прилога знатно су чешћи с вокалом *е* који, у рубним говорима (в. карту бр. 11), алтернира с веома ретким *и*. Облике с *е* и *и* налазимо и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:378–9). У Качеру су чешћи ијекавски облици, примери са *и* су изоловани (Петровић 1999:388). У осталим говорима, с којима поредимо нашу грађу, у овим облицима не јавља се вокал *и*. Тако је, дакле, у Крушчици (Ивић 1958:314), у Биограчићима (Ивић 1978:196), у Жабарима (Реметић 1986: 507, 513, 515, 519 *нигде*, *овде*, *овдѐ*, *овдѐ*), у Чумићу (према усменом саопштењу проф. др Милице Грковић), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:192), у Батовцу (мој материјал: *нигде*, *овдена*, *оден*) и у говору Галипољских Срба (Ивић 1994: 302–3).

Најпре следе примери с вокалом *е*, а потом с *и*:

а) *нѐгде* А Ба Бд В ВО Го Гр Кр Лг Ли Лу МО Мх Ос Рд С Са Ск Т У;

нигде А Би ВД Вн ВО Ву ДД Др Гр К Ко Кр Ку Ла Лг Ло М МО Мх П Р С Са Ск Су Т У;

овде А Бд Гл Ку МО Мх Т; *овдѐ* ВД Вн Гл Го Гр ДД М Рд Са; *овдѐ* Лу МО; *овдѐ* МО; *овдека* У, *овдекана* А М, *овдена* Ку У, *овденака* А В МО С Се, *овденакана* МО, *овдѐн* Т, *овдѐна* А Вн Вр М Мх Ос Р Рд Т, *овдѐнак* Др Кр, *овдѐнака* А Вн МП Р С Ск; *воде* Вн У, *вдѐ* Вн, *водек* Вн, *воденака* Др; *оводенака* Др; *оде* В Ко МК Мх Се, *одѐ* Ло, *одѐ* МК, *одѐна* А Ку Р Т; *онде* Бд М Рд, *ондека* А, *ондѐна* А, *ондѐ* К Ос, *ондѐгана* М, *онде* Т, *оноде* У;

б) *ниди* А М Ск У; *овди* А В Вн ВО Гл Ду МО Т; *овди* Гл, *води* Др; *онди* Вн Гл.

2.19. Без обзира на то да ли се јавља или изостаје *ј*, као супституент гласа *х*, у већини именица не долази до замене *е* вокалом *и*:

греџиѝа В Вн ВО Гр МК У, *греџиѝа* Ра СМ, *греџфиѝа* Ла, *греџиѝа* Мх;

мѐови В Вн Ли МК Се Ск У, *мѐов* Ли МК, два *мѐова* Ли (ова последња два облика су добијена по упитнику); *мѐур* Вн, *меурци* Вн;

меуна В Гл Ку МК Се, у меуни Ли, меуне МК Са, меунамо В, али и: миуна Ш;
леја Кр Ла МК Мх Са Се Ск СМ Су У, на леју Кр Ла Ли МК Мх Са Су У, леје
МК МП У, леје Вн;

грѐј Ли Р Ш; смѐј Бд Ли У, смѐја В, от смѐја Лг;

сѝрѐја В Вн Ли У, от сѝрѐје Бд Гл Кр Мх, сѝрѐа МК, по(д) сѝрѐу Су.

Једино код именице маѝеха имамо замену наведених гласова *ex > ej > uj*:
маѝија Би В Вн Кр Ли МК Мх Ос П, маѝиа Би МК Ос Су маѝију МК У.

2.20. Глаголи типа *веје, греје, сеје, смеје*, и друге форме изведене од њих (*вејање, грејање, сејање; љодгрејано, сејано; сејалица* и сл.) скоро су доследно у свим пунктовима бележени у екавском лику:

а) *вѐје* Вн ВО Ла Лу У, *вѐе* Ли Су, *вѐју* А, *вѐјао* Р, *извѐем* Вн, *извѐјеш* Би Ла, *извѐје* А ДрЛу, *извѐе* Су, *извѐјемо* Гр, *извѐјали* Т, *овѐјеш* Гл, *то се љровејавало* В;

б) *грѐјем* (се) Лу Ск, *грѐјеш* (се) А Ву Кр, *грѐје* (се) ВД Ли М У Ш, *грѐе* МК Су, *грѐјемо* (се) Бд МО, *грѐју* (се) В, *грѐјо* Ло, *грѐјала* У, *грѐјање* МП, Су, *загрѐје* (се) ВО Ос, *загрѐе* (се) П, *загрѐју* (се) А Гл, *загрѐјали* ВО, *изгрѐјава сунце* У, *сунце изгрѐје* МО П, *изгрѐе* Вр, *огрѐе* Вн Ла, *огрѐјало* Ву, *љодгрѐе* А, *љодгрѐјано* У, *угрѐјем* (се) Лг, *угрѐјем* (се) МО, *угрѐјеш* (се) С У, *угрѐје* (се) А В Ј М Ск У, *јгреје* МО, *угрѐе* (се) Вн Ли, *угрѐјемо* Гл, *угрѐјемо* Вр Су, *угрѐју* Го, *угрѐјо* Ла, *угрѐјала* В;

г) *сѐјем* Ј Ла Лу Т, *сѐем* Ла Са, *сѐје* А Вн ВО Ла Ло Лу МО Мх Ск СМ Т У, *сѐе* Вр Ку МК С Се, *сѐјемо* В ВД ВО Ву К Кр Лу Мх П Т, *сѐјемо* ВД Го ДД Кр Ли Су, *сѐју* Мх Р, *сѐједу* У, *сѐјао* Р, *сѐјо* Вр Гл Гр ДД, *сѐјала* Ла Ли Лу М, *сѐјало* се Би ВО Кр, *сѐјали* А, *сѐјали* Ба Бд В ДД Др Мл Мх Ос У, *сѐјано* ВО Мх Т, *сѐјање* Др, *сѐјалица* Би Ву Др К Кр Ли МК, *сѐјалицу* А В Гл Т, *сѐјалицу* Су, (са) *сѐјалицом* Др Кр Кч М Т, *јосѐјем* Би К, *јосѐјем* Ли Р, *јосѐје* Би Ду МП Са Ск, *јосѐе* Са, *јосѐјемо* Др Т У, *јосѐјемо* С, *јосѐју* Су, *јосѐједу* Р, *јосѐјала* ВД Др Кч Ос У, *јосѐјала* ВД, *јосѐјали* Са Т, *јосѐјеш* К Ос Рб У, *јосѐјеш* Вн, *јосѐје* А К, *јосѐјемо* В Гл Др Ш, *јосѐјемо* В, *јосѐјала* У;

д) *смејем* се С Са, па се *смѐјем* Гр, *смејѐш* се ДД Рб, да ми се *смејѐ* ВД, да ми се *смејѐ* Ву М Т, *смејѐ* се Ли Са Се Су У, *смеѐ* се Вн, не *смѐе* се МО, *смејѐ* се ВК Рб Са, *смејѐмо* се Бд, *смејѐмо* се Ку, *смејѐше* се ДД, да се *смѐју* В Др Са, *смѐју* се ДД М, па се *смѐју* У, *смѐјали* смо се Ла.

ђ) Икавски ликови или изразито затворено *e* забележили смо само у неколико примера: *сѝје* Ра, не *јосѝјеш* Бд, *јосѝј* Са, *јосѝјала* Кч, да се *смѝје* МО; *јосѝј* Са.

е) У нашој грађи су се код глагола *додејајти* нашли само икавски ликови. Верујемо да то нису једини облици, али на терену, нажалост, нисмо довољно обратили пажњу на њих. Забележили смо их само у три пункта: сиротиња Бџу *додија*ла Вр, *додија*ло Гр ДД, *додија*о Ра, *додија*о ми живот СМ.

2. С вокалом и у суседсѝву групе *гъ*

2.21. Лексеме *гъездо* и *гъеван* „болестан, нездрав; невесео“ срећу се само с вокалом *e* у корену: *гъездо* А В ВД Вн Го ДД Кч Ла Ли Ос Р Са Се Ск СМ Т У Ш,

гњездо Бд, из гњезда Ла МК П Т, на гњезду Ли, уп. и гњездѝле Рд, гњездо Гн Ра (У ова два пункта одговори су добијени на основу упитника);
гњѣван ДД Ли Ос СМ Т.

С вокалом и у наредном слогу

2.22. Код лексеме *ведрица* доминира *е*, а код *секира* и хомографичним речима *секирација*, *секиранѝ*, *секираѝи се* знатно је чешћи вокал *и*:

а) *ведрица* ВД Ву Го Ла Ли Мл МО Р Ск У С, *ведрицу* Вн Ос Р Ш, *ведрице* Кр Мх Р Рд Се, *ведричицу* С. Једино на западу срећемо икавску варијанту ове лексеме: *видрица*, *видрице* Бд Гн Мл Ра, у *видрицама* Вл.

б) *сѝкира* В, *сѝкира* Вн Кр Лу П У, *сѝкиру* Вн П Рб У, *сѝкиром* Бд, (са) *сѝкиром* В ВД ВО Ву Др Ло МК Ос Ск, (са) *сѝкирама* А, *сѝкирама* Бд, *сѝкирче* Лг У; *сѝкираѝија* ВД, *сѝкираѝија* Ла Ос, *сѝкираѝију* ДД М Мх Ос С, *сѝкираѝију* ВД Ш, о(д) *сѝкираѝије* А Се Ш, от *сѝкираѝије* Вн ДД Ш, *сѝкираѝи* Се, не *сѝкира̄м* се Гл, *сѝкира̄м* се ВК Кр У, *сѝкира̄ш* се ВД Лг У, *сѝкира̄* се Бд, не *сѝкира̄* се Др П Ш, што се *сѝкира̄ше* Др МО, *сѝкира̄ју* се А Вн, *сѝкирао* се Бд, *сѝкира̄о* се Мх, *сѝкира̄ли* се Гр, *насѝкира̄* се Кр, *на̄сѝкири* Ли.

У неколимо пунктова забележен је по један пример ових лексема и с вокалом *е*: *секиром* Вн Ли, *секираѝија* В МО, да се не *секира* Бд, нем̄ да се *секира̄* ДД, ђн се не *секира̄* Р, *секира̄ј* се МО, нем̄ се *секира̄ше* У.

Остали случајеви

2.23. Име нашег главног града скоро никада се не среће у икавском лику:

у *Беѡград* А Бд В Ву Др Кр Ла П С Т, у *Беѡград* Би Вн Гл Ло МО Мх Ра Се Су У, у *Беѡград* ВД Го, из *Беѡграда* Гл Др У Ш, из *Беѡграда* Гр Ко Кр Лг МК МП Са Се, у *Беѡграду* В ДД МО Ск, у *Беѡграду* А Ск Су, у *Беѡграду* ВО, *Беѡграђанке* В, *беѡграђском* Гл. Једино смо у Ковачевцу (Кч), од информаторке рођене 1901, забележили у *Биограду*, али и у *Беѡграду* и у *Беѡграду*.

2.24. Нема вокала *и* ни у групи — *ѝл*, која даје *-ео*: *беѡ* Ла, *деѡ* А Др С, *ѝредеѡ* К, *врѡ* Вн, *зреѡ* Вн, *узреѡ* У, *цеѡ* В Др Ла Лг Мх МП П, *смеѡ* Мх, *ѝѡ* Бд Гл ДД К П Р Рд Се Т.

Група *-ео* чува се и у речи *беочуг*: *беочѡг* А С, *беочѡг* Ра, *беочѡзи* А У.

2.25. Глагол *кукурекаѝи* чешћи је с вокалом *и* него с *е*: *кукуриче* МК СМ У, *кукуриче* Ра, *кукуригу* Ш, али и пију, пију, квѡ, квѡ, *кукуреко̄* (приликом уношења сламе о Божићу) Ла.

2.26. Везник *осим* забележили смо и у екавском и у икавском лику. Истина, ове друге форме добијене су на основу упитника: *осѡм* шале А, *ништа* дрѡго није радила, *сем* такѡ пацијѡнт неки ка дође да га смѡсти Ло, *сѡм* кѡм, старѡјко ВК; *ѡсим* њѡга СМ, *осим* Ра.

2.27. Број *обадве* среће се и у екавској и у икавском лику:

дбадве Гл Кр Ло У, ћерке су сад дбадве у Паланки А, дбадве пресе покупише Ло, обадве С, пушу обадве М, обадве У; уп. и те две куће смо начинили обе Гл, метуо не обе на крила Су;

дочеко дбадви (мушко и женско унуче) Бд, там сам родиља обадви детета Са, умрли обадви (два сина) Са; и ондак они удараду обадви (оба коња) и терет излази Лу, два попа обадви йду Ос, обадви с његова мајка (обе кћерке живе с мужевљевим мајкама) Ос, обадви се два детета родили Са.

Из примера видимо да су облици с вокалом *и* уопштени и у оним формама где првобитно није било јата *обадва*.

2.28. У неколико села забележен је и лексички икавизам *дивојка*: *дивојка* Ду Ос, *дивојке* А, *дивојку* Кч, *дивојку* Ш, *дивојке* ВК; уп. и ђпасан чџвик С.

2.29. Префигирани облици глагола *лџваџи* увек се срећу с вокалом *и* у корену. Ово свакако треба: довести у везу са морфолошким чиниоцима, тј. са фр-квентношћу глагола на *-иваџи*. Следе забележени примери:

доливаш Се, *долівамо* Вн, *залівам* Бд, *залівам* Кр Ос, ако не *заліваш* Вн Ск, *заліва* Вн Ку М Рд, *залівају* Го, да *заліву* Са, кјј није *заліво* М, *заліваља* Ш, нисам *залівала* Ос, *заліваљи* Го, *залівали* А Са, па се *налива* Мх, забрањено вода да се *разліва* Ск, *йодліваљи* сјра Ос, *уліва* се Кр.

Детаљан преглед икавизама Ш-В типа у штокавским говорима дао је Слободан Реметић (1985:101–107 у напоменама 195–252).

(И)јекавизми

2.30. Вокатив једнине именице *деџе* само је у четири пункта забележен у ијекавском лику: па било, *дијеџе* Гр, дођи, *дијеџе*, да ручаш Ра, како смо се мучили, *дијеџе* Рб, е, *дијеџе*, мрјим ји, дете им лоповско ВК (информатор преноси шта је рекао његов деда);¹⁷ али: *деџе* Др Ко Лу МО Ос Са У, сад, *деџе*, то нема Ду, јел, ти *деџе* Вн, еј, *деџе* Р, црно *деџе* В, пос, *деџе*, буде Гр, ал постоји нечега, *деџе* Гр, е, моје *деџе* М, тако ти је, *деџе* М, и тако то, *деџе* Мх, матора сам, *деџе* Са.

Именицу *дева* нисмо забележили с црквенословенским фонетизмом *дјева*: Богородице *дево* М.

2.31. Веома су ретки и факултативни облици заменица с формантом *гођ* < *годје* < *годје*: што *гођ* сам могла Др, што *гођ* йма деце У.

Уобичајени су облици с *год*:

¹⁷ Овај облик нема функцију правог вокатива, будући да се информаторка обраћа испитивачу у циљу изношења свог личног става, а не успостављања комуникације с неким дететом. Углавном у истој функцији, овај облик се среће у великој већини Ш-В говора и знатном делу С-В: Банат (Ивић... 1994:243), Срем (Б. Николић 1964:314), Бачка (Поповић 1968:44), Мачва (Б. Николић 1966:233), Качер (Д. Петровић 1999:387), Биограчићи (1978:148), централна Шумадија (Реметић 1985:108–9), Жабари (Реметић 1986:537).

ко *гѡд* ѿма пѹшку ѡн пѹца А, ко *гѡд* ми прѡђе поред мѣн, ѡн се чѹди Бд, ко *гѡи* се женио Вн, а ко *гѡд* је умро, ја сам га обукла Вн, и *који гѡд* дѡђе Кр Лг, у Смѣдереху убивали ко *гѡд* су мрзли Ос;

свѣ ти прѣтури што *гѡд* ѿмаш Бд, њѣ пуштили затѡ што им нѣсу пѹшке пѹцале, онѣ свѣ што *гѡд* (којима) пѹшке пѹцале ѡни побѣили В, што *гѡд* (ко год) донѣсе свѣћу, дѡђе на вечѣру Вн, што *гѡд* трѣбало Вн, свѣ тѡ што *гѡд* ВО, што *гѡд* знѣм, ја причам Ву, што *гѡд* је пѡчео, свѣ би завршио Гл, раѣи што *гѡд* ѡћеш Гл, што *гѡд* прочита Го, свѣ живо што *гѡд* је имѣло Го, што *гѡд* су нѣшли ВК, што *гѡд* сам ја ѣзаткала Кч, ма свѣ што *гѡд* раѣи сељѣк, тѡ смо мѣ раѣили Го, што *гѡд* сам мѡгла Др, што *гѡд* вѣше мѹтим, свѣ бѡљи лѣба Др, што *гѡд* да им кѣжем Др што *гѡд* се вѣше мѣси, оно свѣ бѡљи Ку, што *гѡд* је било Ла, ја што *гѡд* сам прѹжила свѣким кѣжем Бѡг нека му дѣ срѣћу и здравље Ла, свѣ што *гѡд* смо ураѣили Лг, што *гѡд* оврши Лу, каже, што *гѡд* га мѡлиш, свѣ га (Бога) гѡре љѹтиш М, свѣ што *гѡи* се раѣи М, што *гѡд* ѡћеш МО, шта *гѡд* ѡћеш Ос, свѣ што *гѡд* постојѣи МО, чѣстиш му онѡ свѣ што *гѡд* избива Ос, што *гѡд* П, што *гѡи* је кѹј умѣо да свѣра, тѡ се свѣра, свѣ пѹтем Р, што је *гѡд* Рд, што *гѡд* ми ѡн испричѡ, ја сам свѣтила С, а мѣн, фѣла Бѡгу, свѣ што *гѡд* се родило, свѣ живо Са, а разумѣ свѣ што *гѡд* ју кѣзујемо Ск, што *гѡд* ѿмаш вѣше свѣ вѣћи пѡсо Се, што *гѡд* смо причѣли Су, кѹва се свѣ што *гѡд* ѿма У, свѣ што *гѡи* ѿма Ш, што *гѡи* имѣло нѡво, ѡна ѹзела Ш, па пѡмрли свѣ, што *гѡд* су бѣли сѣле свѣ пѡмрли Ш, што *гѡд* трѣба Ј; дѣ л су им *шиѡгод* дѣвали ДД, мѣне тѡ бѣр нѣје интересовало ни зѣмља нѣти *шиѡгод* Ск;

ди *гѡд* ВД Гл Мх Ск У, де *гѡд* Гл, де *гѡ(и)* ѣе Кр; како *гѡд* Мх.

2.32. Код прилога за место *где* и *овде* јављају се веома ретко јотовани сугласници: *ћѣ* ѣеш ме тѣмо М, *вође* га примѣли Др.

У следећем примеру након јотовања дошло је до замене вокала *е* самогласником *и* *где* > *ђе* > *ђи*: ди је овѡ ѡдѣ ди е бѣш *ђи* овѡ сѣд нѣдвѡжњѣк Ос.

2.33. На крају поглавља о јату навешћемо и неколико лексема у којима се на његовом месту јавља вокал *а*:

а) У лексеми *орах* и неким микротопонимима јавља се вокал *а*:

ѡра Вн Ку МК Са Т Ш, *ѡра* Ву Ли Рб С Су, љѹску од *ѡра* Су, *ѡрај* ВД ДД, *ѡрај* В ВД Ла, *ѡрај* А МО, двѣ *ѡраја* Ли, од *ѡраја* Кр, са *ѡраја* У пѹн иѣк *ѡраја* Ли, од *ѡраја* Кч Се У, од *ѡраја* Ву, *ѡраја* Ра *ѡраје* Бд, *ѡрајевина* МО СМ, *ѡраси* Бд, *ѡраси* А Ба В ВД Вн Вр Ву Кр Ку Кч Ла М МК МП Мх Р Рд Су Т У Ш, љѹску од *ѡраса* Су, *ѡрасе* ВД Мх, са *ѡрасима* Др, с *ѡрахима* (?) Кр, *ѡрашче* Су; из *ѡраѡвице* Лг, *ѡрашје* Го Ло, до *ѡрашја* Ло.

б) Неке лексеме, а нарочито микротопоними, чувају вокал *е* у речима изведеним од именице *орѣх*: у *Орѣовицу* Лг, *Орѣшац* Се У, али и: *орѣјева* љѹска МО, *орѣвина* МО.

в) Предлог (*с*)*ѣрема* веома ретко се среће с вокалом *а* на месту јата: *сѣрама* млѣко, ако ѿмаш вѣше млѣко, тѣ сѹнеш вѣше (сиришта) Р.

г) Примери с вокалом *е*, а не с *а*, скоро су редовни у свим пунктовима:

ѣрема Бѡграду Бд, *ѣрема* Бѡграду Би, *ѣрема* Дренѡвцу Вр, *ѣрема* Кусѣтку С, *ѣрема* Нѣмачку ВО, *ѣрема* Панчевѣчком мѡсту Вр, *ѣрема* Сѣону окрѣнута У,

йрема Суводолу Вр, *йрема* Топџли ДД, *йрема* Шалјинцу Ли, ка дођоше *йрема* мѣн Ко; седѣ *йрема* врзѣне, а врзѣна лѣпа У, седѣ *йрема* девојки МО, јѣдно *йрема* другим Ли; *йрема* мѣни Ду, он је дѣте *йрема* мѣненака Др, *йрема* могућности К, *йрема* могућности Ли, сад он није ништа *йрема* овѣма Су, *йрема* садањим врѣмену Ли; *сйрема* Др, *сйрема* количине А, *сйрема* зѣмље толико пати (гаји) Ву, па прекупља ону висину кѣлко *сйрема* ватре Гр; па су жѣне плѣле *йрема* тѣм лампицама Бд, *йрем* ону лампу, ја узнем да плетѣм чарапе МП, *йрема* свећи плетѣм В; али ђу да кажу *йрема* нама свѣма да ли се ђу да л неђу Гл.

д) Глагол *цвейѣйти* само је једном забележен с вокалом а: *ц(в)ѣйти* Ос; али: *цвейѣ* А С Ск, *цвейѣју* МК, *цвейѣју* РБ, *цвейѣју* Се, *цвейѣла* МК, *цвейѣло* Бд, *йрецвейѣ* Вр Се, прецветѣла Ос, *рацвейѣ* Ли; *Цвейѣи* Ву.

НАЗАЛ ПРЕДЊЕГ РЕДА

2.34. Назал *ѣ* има уобичајен рефлекс *е*: *жѣйѣве* Бд, *јѣдра* А, *јѣйѣрва* А, *јѣйѣрва* Ос, *јѣйѣрва* Ра, *јѣйѣрве* Ра, *јѣчам* Ли, *кнѣз* Милош Вр Кч, *кнѣза* Михајла Ли, *начѣлник* Лу, *начѣлник* ВО, *код начѣлника* ВО, *начѣлство* Лг.

Лексеме *кнез*, *начѣлник* и *начѣлство* срећу се и с фонетизмом типичним за предвуковски књижевни језик: *кнѣз* Милош ВК Ј Р, *начѣлник* ВО, *начѣлник* МК МП, *начѣлник* Бд Кр Лу, *начѣлство* Лг.

Као и у многим нашим источнијим штокавским говорима (Реметић 1985:109, нап. 256) лексеме *жѣлац* В и *жѣок* МК не знају за рефлекс *е*.

ПОЛУГЛАСНИК

2.35. Уз уобичајен рефлекс *а*, треба указати и на следеће случајеве:

1. Поред чешћег штокавског рефлекса *у-* за *вѣ-*, јављају се српскословенске и рускословенске форме с *ва-* и *во-*:

а) *Ўскрс* А В ВД Вн Ву Ко Кр Ку Ла Ло Мл Мх Ос Р Рд С Са Се Ск У, *Ўскрс* А Вр К Ла Ли Мл Су, *Ўскрс* К Мл МО Су, од *Ўскрса* Мх, трѣћи дан *Ускрса* У, до *ўскрсног* поста В; *ўвек* (сви пунктови);

б) *Вѣскрс* ВО ДД Ло Мх Се Су, *Вѣскрс* Др Ли Лу Ра РБ СМ Су, *Вѣскрс* Гл Ра, прѣ *Вѣскрса* Гл Др, око *Вѣскрса* ДД, од *Вѣскрса* Ло, *Вѣскрсу* Лу, *вѣскрсно* А, *вѣскрсуемо* Др, Крѣстос *вѣскрс* Ш, *вѣисѣйину* *вѣскрс* Ш, *вѣисѣйину* се рѣди Бд Вн, *вѣисѣйину* се рѣди А, *вѣисѣйину* се рѣди Вр Ли Се Ш, *вѣисѣйину* Ра.

в) Лексема *ваи(ка)* у Нсг је имала регуларан развој *вѣѣ > ваи*, али у падежима са некадашњим слабим полугласником *вѣѣ > уиш*. Каснијим аналошким уједначавањима према Нсг *ваи* добијено је *ваиш* или у неким говорима према *уиш* и *уш*. Следе наши примери: пѣно *вѣиш* МО, од *вѣиш* В, пѣне кошѣље *вѣиш* бѣле Ос, да лѣчи од *вѣиш* војници Ос, па ни напѣну и *вѣиш* С, напунѣло се *вѣиш* ВД, *ваишју* Ра, *вѣишка* МО Ра, *вѣишке* А Ли МО Ск Су У Ш.

г) Рускословенски рефлекс *во-* забележен је само у корену *восѣйѣи-*: *восѣйѣиѣјѣше* ВД, *восѣйѣиѣшала* Ла, *восѣйѣиѣшан* Ла, тако је то *восѣйѣиѣшано* бѣло У, али и: *васѣйѣиѣшани* Др.

лометра Ко, два километра ВД Ло Се У, четйри километра Кр, седам километра А, девет километра В.

г) Именице: *министар* и *радник* овде најчешће гласе са *-ер* и *-ден-*: *министер* правде Лг, за *министера* Лг; *раденик* Ку Ла Лу Р Ш, *раденика* К, петнајс *раденика* Ли, *раденици* Ли Су, *раденица* Бд, *сараденик* Лу, али и: *радници* В У.

5. Само у неколико примера чује се полугласник. У једнима је он настао редукцијом вокала *a*, а у другима је (Ш) реликт говора из времена досељавања:

а) *доручк* Др, *ручк* Др, *дугачк* Са, *књи* сјеје Мића жито Са, *причала* сьм Мх, *брез* оца сьм остала У, *иько* сам казо Лг;

б) Ш: *мућк*, *суир'ешк*, *дъшиер'и*, *љж'ица*, *рьк'а*; уп. и: и(з) *сѣьм'ак* Р, *кодъ* Охрид Р, а *сăдъ* МО.

ВОКАЛНО Р

2.36. Овај глас најчешће се јавља између два консонанта и може бити дуг и кратак:

а) *бркам* У Ос, *врнемо* Вн Т, *врну* Бд, *йврне* П, *грдиш* Ш, *грдна* Рд, *грдну* Вр, *дрљамо* Су, *йодрља* А, *жрѣва* Ла, *заврши* ВО Ла, *завршимо* С, *завршено* Т, *крв* Се *крвни* сѣдова Го, *мрѣви* А, *нагрнемо* Ш, *обрнеш* У, *овршимо* Ку, *омрси* ВО, да га не *йоир'жеш* В, *йрва* А В, *йрска* У Су, *срѣ* ВО, *срчеш* Т, *шврѣ* Вн ВО, *шрља* Се, *шрње* Ли, о(д) *шрмке* Т, *шрн* Мх, *укрш'наш* А, ко(д) *цркве* МО Мх, у *цркву* Ба, *црни* Бд В М П Т, *четврѣта* У;

брлог Ли, *врба* Вр Су, на *врју* А, *врли* Мх, *овршимо* Ла Су, *врсиа* Ву, *грдио* МО, *грне* Ли, у *Грчац* ВД, *зрнули* смо га Су, *кркају* Ла, *мрзела* Ла, *мрсно* ВД МО, *сврни* В, *смрду* В, *шрбо* Др, *шрло* М, *црне* МК, *црно* П;

овршиш Ли, кад је *вршѣ* Ву, *дрва* Лу, *зрнули* Су, она се *замрљила* Р, *зврју* Вн Р, *исирљало* се Гл, *мрзу* П, *йоир'зали* Др, *смрди* Вр, *усмрди* М, да не *сир'жеш* Ву, да се *шрѣи* Ба, *зацрнела* МП, *црни* П;

б) *брдо* ВД Ко Су У, *брже* ВО Мх, *бркои* Бд, *вршови* МО, *врѣлог* Се, на *врку* Гл, *врце* У, око те *врше* ВО, *вршњик* В У, *Грк* Су, *гркљан* Вн, *грло* Бд МП Су У, *Грчац* Гр, о(д) *дрвѣта* Гр, *дрво* Ба, *држѣ* А Т, *дркће* Ку Т, *дркћу* МО, *загрли* Су, *загршо* Би, *закрѣи* Т, *замрзне* МО, *зайр'жеш* Вр, *измрзне* Ву, *искршиш* А, *исир'жимо* В, *кадрма* Р, по *крѣа* Се, *крѣгуз* МК, *крс* Мх, *кршѣн* П, *мрда* ВО, *мрдање* МП, да *мрдне* Вр Ш, *мрдни* Т, *мрзла* је П, *незайр'жен* Мх, *обршала* МК, *обрше* Вр МО Мх, *омркнемо* Р, *оир'шила* Вр, *оикршиш* У, *йрвенац* МК У, *йрвескиње* В, *йрво* ВО Вр Ку, *йреврѣм* Др, *йрекрсѣим* се Вн МО У, *йр'жена* В Гл У, *йрѣори* В, *йрс* Су, сас *йрсѣом* Т, *йрсѣн* Ву У, *рăскрсница* Вн, *сврѣла* МК, *срмени* Ос Р, *Срѣкиња* Го, *срѣовима* МК, *сѣврѣнеш* Вн, *сѣрмно* брашно Мх, *срѣе* Го Ос, *шрго* се В, *шрку* Мх, *шрлица* Ба, *шрљица* МО, *уир'иш* А, *цркне* Вн Го, *црче* Се;

по *врју* А, *врхѣвни* сѣд А, *Хрвăйкиње* Бд;

брвѣара А, до *врхунца* Т, *вршѣча* МК У, *грљашѣим* В, *дрвѣн* ВО, *дрвѣне* У, *дрвљаник* Ба, *држăвно* А, *ѣбрдржѣ* Гр, *дрљачу* Т, *зăсѣрла* У, *йрѣсѣрла* У, *зайр'йаѣм* МК, *зайр'йаѣш* С, *зайр'йаѣмо* Ву, *исѣрљам* МО, *крмăча* М, *крѣаре* У, *крѣа-*

нѡше Мх, крстѡм се М, крстѡ Го, крстѡна ВО, крстѡна Лу, мрѡвѡк В са мрѡвѡ-ка Ла, мрѡвѡц Гл МО, мрѡвѡца Су, мрѡвѡ кѡбила С, огрнѡли Др, ѡдмрчина Ку Ли У, по ѡдмрчини Вр, ѡдмрчину Р, ѡрвоклѡсни Ло, ѡрѡушкѡ Ш, смрѡѡвницу Су, стѡрмнѡ А ВО, раскрѡвали А, ѡргѡвац Т, унѡкрс ВД, фрѡкѡи Ла, Хрѡвѡи Др Ку С, Крѡвѡи ДД, Хрѡвѡи Др Ла Ло Ос Су, Хрѡвѡица Бд, Хрѡвѡица Ла, Хрѡвѡицу Ку, цѡрѡани Мх, црѡѡк ВО, чѡкрк Ву Се, чѡкрѡ А.

2.37. Иза иницијалног вокалног *p* увек следи консонант:

рвѡмо се В, *рву* се МК, *рвѡ* се Ра У, *рвѡду* се В, *рѡа* Вн У, *рѡа* МК, не *рѡа* Ли, *рѡав* друг Др, *рѡав* Др, *рѡав* ДД Ск, ѡн је бѡ *рѡава* ѡка Ло, у *рѡаво* врѡме Мх Т, *рѡаво* МО С, *рѡави* У Ш, *рѡе* Др, *рѡеница* Мх, *рѡеницу* Мх, *рѡе* (лоша обуѡа) ДД, *рѡа* Се, *рѡе* Ду МК Ш, тѡ *рѡа*, шикѡѡ сѡмо крѡ Са, *рѡѡгу* Р, *рѡе* К, *рѡу* Ло.

2.38. Вокално *p* у финалној позицији веома је ретко. Среѡе се у секвенци гла-сова којима се опонаша неки звук (*вр*, *вр* У) и речима у којима је изгубљен финални глас (-*x/-e*): на *вр* А В Вн ВО МК Са Су, на *вр* А Ву Гл Лг Ли Ло МК МП, у *вр* астѡла У, у *вр* главе Бд, по *вр* снѡга П, *ѡвр* снѡга Бд, *ѡвр* тѡга С; свѡ *ѡвр* нас ДД.

2.39. Након морфолошке границе може се јавити вокално *p* и уз вокале:

а) *зарѡа* МК, *зарѡа* У, *зарѡо* Вн, *зарѡало* ВД, *зарѡано* Бд, *зарѡане* Кр;
б) на *врѡ* Гн, *врѡви* В Вн, *врѡве* А, *врѡвима* В, *врѡ* сам Вр ДД СМ, *ѡврѡ* сам Вр, што сам *ѡврѡ* К, *ѡврѡ* СМ, *сѡврѡ* Гн, *сѡврѡ* ми жѡто Ра, *грѡце* Ли.

2.40. Мало је примера девокализације при чему су се обично иза *p* нашли вокали *e*, *a*, *o* или *u*, који су често аналошки пренесени из других основа или лексема:

Тако према инфинитиву *умрѡи* и презенту *умрем* имамо форме: *ѡмрео* МО, *умрѡо* Вн, *ѡмрела* В Ш, *ѡмрело* МО, *ѡмрели* МО, које су знатно реѡе од следећих облика: *ѡмро* Ба В ВД Гр Ду Кр Ку Ла М МО МП Мх Ос Ра Рд С Ск СМ У Ш, *ѡмрла* В ВО ДД Ку Кч МП Мх СМ, *ѡмрло* МК П Су, *ѡѡмрло* Ку, *ѡѡмрло* Др Ла МО Ра Се, *ѡмрли* ВД, *ѡѡмрла* Ла, *ѡѡмрли* Вр Ш.

У нашој грађи су се наша два различита фонетска облика за исти корен: *крѡѡуш* од жѡта Вн и *крѡушѡм* Ла. Код Скока (1972:189) наведен је и трећи облик *крѡушиѡ*, а и старословенска форма чрѡљошѡня.

Коларски термин *срѡаница* на нашем терену забележен је само једном с девокализованим *p*: *срѡеница* С, али и *срѡаница* С, на *срѡаницу* А С, *срѡеница* А. У јужнијим крајевима Војводине срећу се следећи девокализовани облици: *срѡѡница*, *срѡѡница* (Г. Вуковић... 1984:200).

Грѡка лексема тѡ трапѡѡѡ (сто) у српском језику прихваћена је с вокалним *p* (уп. *ѡрѡѡза* и лексема изведене од ње РМС), а на нашем терену има и примера његове девокализације: *ѡрѡѡѡза* С, *ѡрѡѡѡзе* А, *ѡрѡѡѡзу* А, али и *ѡрѡѡѡза* А В С, *ѡрѡѡѡѡзу* А Ба, *ѡрѡѡѡѡѡѡ* Ба.

Девокализацију бележимо и у: *ѡѡѡрашѡу* МП (уп. *ѡѡѡрѡшѡу* Ла), *ѡбрѡѡве* ВД.

Следећи примери могли су настати као последица укрштања два глагола истог етимолошког реда — *рѡѡи* и *рѡѡѡи* (Скок 1973:178): да се (*ѡо*)*рѡѡѡмо* Вн Ли, да се *рѡѡѡ* се Вн, *рѡѡѡѡ* се ВД, *рѡѡѡѡ* се Ли; *ѡѡрѡѡмо* Ра, *ѡрѡѡмо* се СМ, *рѡѡѡ* се

Ра, *орвѹ* се СМ. Облици с *о* и без њега *грончариѐ* Гр, *грончари* Гр, али и *грне* Ш познати су и говорима централне Шумадије (Реметић 1985:118).

Следећи облик *грѹмурастио* дрво Ос могао је настати и семантичким укрштањем с лексемом *грумен* : *грм*.

Нису бројни примери изговора вокалног *р* с израженијом вокалношћу, с тамним вокалским призвукотом: *рђава* Мх, *рженица* Мх, *рженицу* Мх, али и: *раженица* ВО Ос; *бркови* Ск, *ѵриѐвине* (као мала свадба, прошевина) Ос, *свѐкрва* Ш, *ѵмрла* ВО Мх Са Ш, *ѵмрло* Мх Ш; *ѵмро* Др.

На нашем терену, за разлику нпр. од стања у централној Шумадији (Реметић 1985:117–8) и Банату (Ивић... 1994:248), у лексемама *јѐйрва* и *свѐкрва* не долази до девокализације *р*: *јѐйрва* Го Мх Ос Р С Са Су Ш, *јѐйрва* А Бд ВД Кр Кч Ла МО У, *јѐйрве* Вн Вр Ву Го Ли М Мх Ск Т, *јѐйрве* Бд В Гл Ра, *јѐйрви* Ос Р, *јѐйрву* Вн Ву Ку М Ос П Су Ш, *јѐйрву* Гл Ра, с *јѐйрвом* Го, са *јѐйрвом* Ск, с *јѐйрвама* М, са *јѐйрвама* МО, *свѐкрва* Ба Би В ВД Вн Гл Др Ј Кр Ку Лу Ли М МК Ос П Ра Рб Рд С Се Су Т У Ш, *свѐкрва* Су, *свѐкрве* Вр Гл Гр У, *свѐкрви* Ву Ла Мх, *свѐкрву* Вн Гл М МК МО Мх, *свѐкрвине* Вн, *свѐкрвину* МО.

Ни у лексеми *ѵрслук* нема девокализације, као што је то случај нпр. у Срему *ѵрѹслук* (сопствена грађа): *ѵрслук* В Вн Др Кр Лг МК МО Мх Ра Са Ск Су Т, *ѵрслука* Бд, *ѵрслѹци* Ли Ос П Р Су, *ѵрслуци* МО П Рд, *ѵрслѹке* Ј, *ѵрслѹчић* МК.

2.41. Вокално *р* је преузело функцију носиоца слога након губљења самогласничког окружења, најчешће *а*, *е* и ретко *и*:

брдавица Ск; *брдак* Ли Т, *брдаци* Ла (уп. *бардак* РСМ), са *врљаѹчом* МК, *врљаѹчу* Вр, *врљаѹцицу* ВД, са *врљаѹцицом* МК, али и *варјаѹчом* МК; *Врѵолома* Бд, на *Врѵолому* Бд, *Врѵоломија* Бд (од Вартоломеј, библијско име); *врѵило* Т, два *врѵила* — једно *врѵило* там, једно *вам* У, али и *враѵило* ВД, *враѵила* У; *грдиње* Кр Ли, у *грдињу* ДД Ос Са Ск, по *грдињи* Го, али и *градѵна* ВД МК, *градѵну* ДД МО Ос Р; *ѵришач* А, *ѵришача* А, али и *ѵрашач* А МО; *уврѵиње* (увратине) Т;

врѵѐно Ос С Ск, *врѵѐно* Кр, али и *врѐѵѐно* А Гл Ла МО Мх С Ск, *врѐѵѐно* П У; *дрнѵвина* али и *дрѐнѵвина* Т; *ѵрд* мѵји *врѵата* Т, *ѵрдржѵвање* Ву, али и *ѵредржѵаемо* Ву; да *ѵрдаш* (предаш) Кр; *срѐбрна* грања Р, али и *срѐбрне* паѐре Вн; да *ѵѵрѵаѵчимо* Т; *Крсиѵина*, али и *Крисиѵина* Са.

ВОКАЛНО Л

2.42. Поред уобичајеног рефлекса у, желимо да скренемо пажњу на следећа три примера.

Први и једини, *мѵчиѵе* Ш, забележен од информатора рођеног 1912. године, свакако је остатак говора који је данас потиснут.

Други, *биѵѵкл* Ву, јавља се у посуђеници фонетски неприлагођеној нашем изговору.

Трећа, *ѵолмѵч* К, јавља се у многим штокавским говорима: у Банату (Ивић... 1994:250–1), у Срему (мој материјал), у Мачви (Б. Николић 1966:146), у Колубари (Б. Николић 1969:40), у централној Шумадији и кладањском крају (Ре-

метић 1985:142), у Левчу (Р. Симић 1972:145). У Батовцу код Пожаревца поред у чува се и *л* (*ѡулмѡч/ѡулмѡч*, мој материјал). Ова лексема је узвратна позајмљеница из мађарског или посуђеница из руског, проширена посредством славеносрпског језика. Време прихватања је свакако после извршене промене *-л > -о* (Ивић ... 1994:250–1). Иначе, поред Мађара ову лексему с овим фонетизмом посудили су и Немци *Dolmetsch*, ствнем. *tolmetsche* (Скок 1973:521–2), а у савременом нем. *Dolmetscher* „тумач, коментатор“, и *dolmetschen* „тумачити“ (Грујић — Зидар 1982:69).

-Л НА КРАЈУ СЛОГА

2.43. Промена финалног *-л* у *-о* извршена је и у говорима испитиване области (в. т. 2.49–2.52, 2.61–2.63, 2.66, 2.71).

Рефлекс *-о* аналошки се шири и у позиције у којем је *л*- било на почетку слога: *жесѡоц* ВД, *жесѡоц* ДД, *засѡок* Ба Лу, *засѡок* ВО, *засѡок* Бд С, *носѡоц* Вр Су, *ѡверѡоц* Т, *ѡреводѡоц* Т, *ранѡоц* Др, *руководѡоц* А Лу, *руководѡоц* Бд, *ѡѡоц* Лг, четрдесет милиона *ѡсесѡоца* бѡло ВО и ретко: *жесѡелачке* Бд, *засѡлак* Вр, *сѡарѡлац* Т.

Овом променом захваћен је и слог *-љак* у речи *ѡѡѡљак*, али не и у фитониму *босѡљак*: *ѡѡѡљок* В Се Ск, али и: у *ѡѡѡљак* В МК; *босѡљак* Вн Ву МО С Т Ш.

У Батовцу смо забележили *ѡѡѡљак*. Поред уобичајених форми у говору Баније и Кордуна ретко се срећу и облици типа *бѡсијок* *бѡсијѡк* (Д. Петровић 1978:85). У централној Шумадији (Реметић 1985:208), у Тршићу (Б. Николић 1968:410), у Блацу (Арсовић 1973:73) и у Срему (мој материјал) среће се само облик *босѡљак*.

2.44. У неколико категорија речи сачувано је и *-л* на крају речи и слога.

Микротопоними се јављају и са аналошки успостављеним *-л*: *Јелѡндо* Рд, *Лѡндо* Рд Су, *Добрѡдѡлци* ДД Мх; и знатно чешће: *Винодѡ* ДД, *Дѡбри* Дѡ Мх, *Јелѡндо* Рд, *Лѡндо* В Ла П Рд Се Су, *Сувѡдо* Вр, *Сувѡдо* Ку Лу Су, *Сувѡдо* Мх.

Непромењено *-л* чува се у посуђеницама из страних језика:

алѡл Кч, *ѡлѡл* вѡра Бд, *алѡл* ти вѡра Ск, *алѡл* варѡоцу Гр, нек му је *алѡл* Мх; свети *Арѡнѡел* В Ск, *асѡѡл* В ВД Вн Кч Ли М Ос Р Рд Ш, *бокѡл* Ла С, *вукѡл* Ла, *вѡл* (вео) Ба Бд В Вн Ли МК МО Се Ш, *фѡл* Се, *генерѡл* Вр, *ѡгенерѡл* С, *зѡмбул* МК, *јѡл* В, *канѡл* Ск, *карѡнфал* ВД, *локѡл* ВО Су, *маршѡл* Вр, *фѡдбал* МП, *ѡл* А; *ѡвѡлска* Бд, на *ѡвѡлску* страну Вр, *ѡвѡлске* ствѡри Лг, *ѡвѡлски* ДД, *ѡвѡлско* Ш, *мѡнѡѡлѡно* ВД Ло, *мѡѡѡлну* ѡв Вр, *нѡрмѡлно* Се, *ѡѡѡлѡ* Р.

Присутно је и у следећим домаћим речима:

бѡл В, *дѡл* (< доле) А Др МК П, *ѡдѡдѡл* А Др, *ѡдѡл* Вн, *мѡл* (< мало) В Ли Су, *ѡд мѡл* Бд; *бѡлнице* Ко, у *бѡлници* Ба ВД Др, у *бѡлницу* Вн ВО Ву Са Го Р Су У, *бѡлничар* ВО, *бѡлно* П; *ѡбилна* Вр; *дѡвѡ кѡлѡца* Ву Гл Др Кр Лг Ск Т; до *ѡлѡца* МК; *ѡеѡѡлница* Вр СМ; *ѡѡлка* Ос, *ѡѡлкиѡца* МК; *сѡлски* лѡѡѡви Кр; *сѡлѡница* Бд Др; *сѡѡлѡно* А Бд В Вн ВД Гл ДД К Ла М Мх Ос Рд С Са Ск Се Т; *сѡѡлѡѡѡци* П.

Усамљени су примери типа: *ѡкрѡгал* У, *мѡтем ѡѡѡѡл* пѡд МК, *рѡкал* Ш.

УМЕТАЊЕ ВОКАЛА

2.45. У предлогу *через* иницијална сугласничка група разбијена је секундарним *е*. Ми смо га забележили у нешто севернијим говорима наше зоне Ба В Вр и Ла, а што је у складу с његовим ареалом. Наиме, он је присутан у говорима Ш-В па и С-В дијалекта (Ивић... 1994:251, нап. 184 и 185).

Примери са старим *-је* иза *ч, ж* гласе: у *на́руче* В, *Ора̀шије* Го Ло, *ору̀жје* ДД Ли Ло Р С, *ору̀жје* Лг, без *ору̀жја* Лг, од *ору̀жја* Ли, нисмо имали *ору̀жја* С; али и: *йѐрје* Кр Са Се Ш, от *йѐрја* Се, *йомѐрје* (помор) Ос, *Цѐрје* У.

ХИЈАТ

2.46. Вокалске групе се уклањају на четири начина:

- а) елизијом (најчешће првог) вокала;
- б) сажимањем;
- в) развијањем прелазних сонаната *в* и *ј*;
- г) десилагабијацијом.

Елизија вокала

2.47. Елизија вокала веома је фреквентна у нашем говору. Грађу ћемо приказати према вокалу и врсти речи у којој се губи:

1. Вокал *а*

а) *в е з н и к да*: *д* йграм Др, *д* йграмо Бд, *д* идѐм А Вр Гл Го Гр ДД Ду Кр Ла Лу Мх С Са Т У, *д* идѐш В Др С Су, *д* идѐш Бд К МО, *д* идѐш ВО Ко Р Ск Т, *д* идѐ Бд В Гр ДД К Ли Рд С, *д* иде Вн Мх Су, *д* идѐмо Би ВД К Ло Мх С Т У, *д* идемо Гл, *д* йду Вн Р, *д* идљ Се, *д* избѐгне Лу, *д* избѐва В, *д* извѐдим ВО, *д* извѐде Бд, *д* извѐде У, *д* извѐнеш Ј Ла, *д* извѐне Ос, *д* изврљу Ло, *д* изгѐне Кр, *д* изгѐби Ли, *д* издѐм Др Ли С, *д* издѐдљ Ли, *д* издрѐјаје С, *д* издрѐжим Се, *д* издрѐжљ Ло, *д* изѐђе ВО, *д* изиѐје Ву Гр Ко М МО У, *д* изиѐјемо Би, *д* изиѐју У, *д* излѐзи Рд, *д* измѐним Мх, *д* измѐсли ДД, *д* изнесѐ Ло, *д* израчунѐм Гр, *д* йма Бд ВО Кр МО Лг Р С, *д* ймамо Са, *д* ископам ДД, *д* искорѐстиш Мх, *д* искѐчи ВК Ос, *д* испечѐм Лу Т, *д* испорѐчиш Ку, *д* испрѐжимо В, *д* испрѐчам Ли У, *д* истѐра ДД Др, *д* истрѐли ДД, *д* обѐйѐм Т, *д* обѐри Ло, *д* обраѐђујеш Мх, *д* однѐсем Т, *д* однѐсѐш Вн, *д* одѐжим Лу, *д* оздрѐви М, *д* озѐбеш У, *д* озѐбим В, *д* окѐсу А, *д* опѐли Ли, *д* опѐрем Гр Ос У, *д* ѐре А, *д* ѐру Бд, *д* осѐтимо Др, *д* остѐвим С У, *д* отвѐрам Мх, *д* отвѐрим Гр ДД С Т, *д* отѐднем С, *д* отѐдну Са, *д* оцѐним К, *д* убѐјеш Вр, *д* љбије К Ло Лу МП П У, *д* увѐдѐ Бд, *д* увѐдѐ Гл, *д* увѐја С, *д* уврѐдиш Т, *д* угѐђам ВД, *д* угѐсим Лг, *д* угѐди А М, *д* угрѐјем Ра, *д* удѐримо Се, *д* удѐнем М, *д* ужѐвам В Вн Ву, *д* узбѐрем У, *д* љзем ВО ДД Кр Лг Лу С, *д* љзму Бд Ло, *д* љзнеш Гр ДД Кр С, *д* љзну МП Т, *д* љзу Ду, *д* љђе В, *д* увѐје В Т, *д* уѐјем Вн Ву Лу Мх У, *д* уѐју ДД, *д* ујѐ Гр, *д* украдѐм Ск, *д* украдѐш Ду, *д* украдљ Кр, *д* умѐсим ВО Вр, *д* љрем Бд Го Др Ла Лг Ло М МО Мх Ос Са, *д* унавѐљчимо

А, *д* упали Ш, *д* упантим А, *д* уплаши Су, *д* употребѣи Су, *д* урадим Вр С, *д* урами Р, *д* уреду Рб, *д* устане Вн, *д* утечем Ло М С, *д* учим ВД, *д* учиду В;

а л и и: *да* играм Ск, *да* идем Вн ВО, *да* идѣм ВО Кр Ла Лу М МО Т, *да* идемо Мх Т, *да* идете ВО МП, *да* йду К, *да* избрѣјим Вр, *да* извади Мх, *да* извинеш Ву, *да* извинте У, *да* издржи С, *да* има Гл, *да* обрѣшем Мх У, *да* оврши Гр, *да* однесем А, *да* окѣпам МП, *да* ошипим Кр, *да* оремо Го, *да* ослужи Вр, *да* оставим В М У, *да* отиднемо Го Ло, *да* угѣјимо Ву, *да* угрѣјем Ра, *да* умрем Вн М У, *да* урадимо Ба Мх, *да* учите МП;

б) в е з н и к *ѣа*: *ѣ* евѣ, каже, ова ДД, *ѣ* ево љу У, *ѣ* и јѣ не могу МО, *ѣ* изиђеш Вр, *ѣ* йма приче ВО, *ѣ* имали Ла, *ѣ* имало У, *ѣ* овај друји Ву, *ѣ* ови Гл, *ѣ* ово *ѣ* онѣ Лг, *ѣ* оваѣ Го, *ѣ* окрѣтали Т, *ѣ* онај леба Ко, *ѣ* онѣ пузимали Го, п онѣ мѣж да се живи Мх, *ѣ* оним Мх С, *ѣ* она вода Ш, *ѣ* они су ДД, *ѣ* они Гл, *ѣ* оне сламарице Гр, *ѣ* онѣ онако Т, *ѣ* онда Гл Ло Су У, *ѣ* ондак Ј Кр С, *ѣ* осече У, *ѣ* отишѣ К, *ѣ* оцеца Се, *ѣ* ѣше МО, *ѣ* у нашом авлији ДД, *ѣ* у стару Југославију ДД, *ѣ* у шерпе У, *ѣ* увати МО, *ѣ* увату А, *ѣ* угађаш Ло, *ѣ* узнемо Ј, *ѣ* узиму Лг, *ѣ* умро Го;

а л и и: *ѣа* и овѣ ймам ДД, *ѣа* играѣ М, *ѣа* идемо Ло, *ѣа* изиђем Ко, *ѣа* одем Мх, *ѣа* она М, *ѣа* онда А, *ѣа* ондак Гр Т, *ѣа* онако Т, *ѣа* ѣпет радимо Мх У, *ѣа* ѣше Го, *ѣа* ѣвече Мх, *ѣа* ѣзнеш Ск, *ѣа* ѣмре Вр М Мх;

в) п р е д л о г *на*: *н* Алѣксину куђу У, *н* астал В Гл Го Кр Лг Мх Ос Р С Се У, *н* асталу Ву, *н* аутѣбус Мх, *н* ови два детѣта Ву, *н* ова врата Ло, *н* овѣ А Го Ку Ла, *н* овѣм зѣмљи У, *н* онај Вн, *н* она крај Ло Мх, *н* онај народ Вн, *н* она ѣжа Кр, *н* онѣ Кр Ос Р, *н* оним Др Кч, *н* оним дрвету Ј, *н* онѣ Ли Вр Кр Ли Ло Т, *н* онѣм слами А, *н* онѣм шѣми Бд, *н* онѣ поље Су;

а л и и: *на* аперацију ДД, *на* асват Гр, *на* астал ВД, *на* асталу Ло Лу, *на* аутопѣту С, *на* ѣродрум Ко, *на* играѣнку М Се, *на* ово време Ву, *на* ово М, *на* онѣ Вн, *на* оним Су, *на* онѣ А Гр ДД Ли, *на* оплѣну К, *на* ѣцак Лу;

г) п р е д л о г *за*: *з* Азању Кр, *з* Алѣксандра Ло, *з* астал У Кч, *з* асталом Ву, *з* инат Ву, *з* инат Ш, *з* онѣ ланци Су, *з* ѣву авлију Ло;

а л и и: *за* акѣие Ла, *за* Аѣерику Р, *за* астал Ба, *за* овим Ос, *за* онѣ В У;

д) е н к л и т и к а *га*: *да* *г* изувам С, и он *г* йзуе Ск, *етѣ* *г* ймам и сад МО, а мѣрам *г* испитѣем Кр, *да* *г* истѣра Се, *па* *г* обѣсим Го, *да* *г* облачим Ск, *па* *г* обрнеш У, *да* *г* обѣче У, *да* *г* овамо МО, *да* *г* овѣјеш Гл, *да* *г* одвѣзе МО, што *г* одвѣо М, и *јѣ* *г* однѣла В, *па* *г* окршимо Т, и *та* *г* опѣжи Ос, *да* *г* оставим С, *да* *г* оставу МО, *да* *г* очѣистиш Гл, и затвѣри *г* у затвор ВО, *да* *г* ѣбијеш ВК, *да* *ѣе* *г* ѣбие В, *да* *г* ѣбие Ос У, *кѣј* *г* ѣбио Т, *дѣ* *г* ѣбили Са, *па* *ко* *г* ѣби С, *на* пѣт мѣста *г* ѣболи Вр, *ако* *г* увати Р, *ѣн* *г* увати Се, *па* *г* ѣдарим Бд, *па* *ѣу* *г* ѣдарим В, *кад* *г* ѣдари Ла Ло М Ос, и *такѣ* *г* унесѣмо С, *да* *г* урва ДД, *да* *г* урѣкну Ш;

а л и и: *па* *га* изрѣчиш Го, *свѣ* *га* обѣче Мх, *да* *га* обѣчѣ Су, и *ѣни* *га* однесу Т, *па* *га* очупам С, *тѣрај* *га* у ВО, и *тѣ* *га* ѣбиу Ос, *јѣ* *га* уватим ВО, *како* *га* ураѣиш М, *пѣво* *га* уста Вр;

ђ) р е ч ц а *нека*: Бѣг *нек* и чѣва Го, *нек* йде К Р Са, *нек* идѣ Вр Ву Гл Ли М У, *нек* йду Рд, *нек* изгорѣ В, *нек* йма Го, *нек* овршу Ла, *нек* опрѣсти Бѣг М, *нек* опрѣ-

сти Се, *нек* остане Ко Лг, *нек* убије У, *нек* увѣтим Мх, *нек* љзне С Ш, *нек* љзмеду У, *нек* љмрем Мх;

а л и и: *нека* љду Ш, *нека* љмре ВО.

2. Вокал е

а) повратна речца се: па с аперѝсао МО, али ѝсто с и он пропѝ Мх, да с идѣ Го, да с ѝде Ск Т, ка с идѣ Ко, па с идѣ Ос, дѝ с идѣ Мх, па с ижѣримо ДД, да с ѝзвади МО, да с изведѣ Се, да с извѣчѣ Ло, да с изгѣби М, да с изѣви М, да с излѣчи С, тѣ с изнѣсе Т, ка с изнѣси Ло, да с изрѣба У, па с изѣј Лг, штѣ си с изѣо С, Вѣра с ѝме МО, да с исѣлу У, па с ѝспе Бд, да с испечѣ Рд У, да с исповѣдаш Кр, печѣ с ѣбге МО, да с ѣбѣси Ск, тѣ с ѣбиѣ Ло, да с ѣбрија К, да с ѣбрише Ла, да с ѣбучѣш Вн Гл Су, па с ѣбучемо Т, па с ѣвршѣ Са, да с ѣдазовѣм Ла, да с ѣдѣји В Лг М, да с ѣдѣли С У, да би с ѣдѣгло Гр, да с ѣдѣра К, да с ѣдѣрим Гл Го ДД Ду Ла Лу Ос, да с ѣдѣгуе Вн Т, да с ѣдѣжимо Ла, и сѣт с ѣдѣжѣ М, да с ѣдѣниш Гл М Мх, да с ѣдѣпили Са, да с ѣдѣреѣ А, да с ѣдѣпаш У, ѣна с ѣдѣди У, да с ѣдѣси В Ос, најѣли с ѣнѣ вѣриво Р, такѣ с ѣни тѣ нарѣду Ли, па дѝ с ѣни најѣли Са, да с ѣдѣси В, да с ѣдѣре СМ, да с ѣдѣгураш Т, да с ѣдѣне Т, да с ѣдѣви Се, сѣт с ѣдѣвља С, свѣ с ѣдѣвља Ос, пѣсе с ѣдѣши Гр, да с ѣдѣши МК С, да с ѣдѣрају Вн, да с ѣдѣри С Т, да с ѣдѣре А Кр, да с ѣдѣпиш Ш, да с ѣдѣрам Др, па с у ѣдан рѣча Су, па сам с ѣбила (ударила) Бд, да с ѣбѣдѣ Др Ли, јѣ с ѣвѣтим Др Лг, да с ѣвѣти В Ос Р Т, да с ѣвѣђа Бд, тѣ с ѣвѣди Мх, да с ѣдѣви С Са Се, да с ѣдѣм ВД Гл Гр Др МК МО Мх Се Т У, да с ѣдѣе Вр ДД Кр, ѣѣрка с ѣдала Гл, тѣ је с ѣдѣмало С, па с ѣдѣмари Гл, нѣ да с ѣдѣари А, да с ѣдѣактимо Р, да с ѣдѣси Гл, да с ѣдѣмре Го МО Р, да с ѣдѣњем Вн;

а л и и: дѝ се ѣграш Вн, да ти се ѣзмѣла У, па се ѣзнѣсе Вн, па се ѣспѣтају Ку, па се ѣспѣди М, па се ѣдѣпу Кр, да се ѣдѣвети Кр, да се ѣдѣмре Вн МО, да би се ѣдѣзнали Кр, дѝ сте се ѣдѣпутили У, да се ѣдѣчи Т;

б) речца не: н идѣм А Го К Мх, да н идѣш Ву, н ѣде ВО Го, да н идѣ Ко Кр Ли Ло, н идѣмо Ву, н изѣѣ Ло, н ицѣпаш Ву, н узѣ М, н узѣма Ск, н умѣм Бд, н умѣм ВД Ву Гл Го Гр ДД Ко Ла Лг Ли Мх П Рб Се Ск У, н умѣш Лу Р, н умѣ Др Гр П, н умѣју Ра;

а л и и: не идѣм А В М С, не идѣш ДД, не идѣ Мх, не ѣде ДД, не изгѣби Лу, не испрѣћам У, не ѣвлѣже Гр, да се не ѣбије У, не умѣм М, не умѣш Вн, не умѣју П, да не ѣмрем Мх;

в) е н к л и т и к е м е, ш е, је: да м ѣзвѣнете Бд, да м ѣзува Лг, да м исѣчѣ С, бѣже м ѣпрѣсти Кр, па м ѣдѣпѣсту Гл, да м ѣбију Т, да м ѣдѣви У, да м ѣдѣду У, па м ѣдѣри Гл; да ш ѣзѣри Ос, да ш ѣпѣва ДД, јѣбо ш ѣтац ДД, да ш ѣбиѣм Гл, сѣ ћу ш ѣбим ѣдма Т, да ш ѣведѣ А, па ш ѣупрѣпѣсти Ск; да ј ѣдѣвим Вр; ѣко ј и зѣма А, ка што ј и ѣво Ву, тѣ ј имѣло Гр, што ј ѣстѣло Гр Т, што ј ѣтѣрао Т, дѣсет ј ѣмрло Мх;

а л и и: да ме ѣзудѣра У, да ме ѣбије Т, да ме ѣдѣви У.

3. Вокал *и*

а) везник али: ал ёто Мх, ал и то не вѣрујем Мх, ал йду Р, ал издржи срце Мх, ал йма Гр Мх, ал имали ВО, ал обавезно Ос, ал овако Го, ал овй Гр, ал од ма-ли нѳгу Мх, ал он ВО Ли Ос С Ск Т, ал они ВО Ко Ос, ал онѳ Мх, ал ѳпет ВО, ал опрѳсти ми Ла, ал отприлике ВД, ал ѳвече Ву, ал ѳзели би У;

а л и и: али и њѳга убио Т, али о тѳм сам одрасла Мх, али ова дѳца Мх, али ѳндак је С, али ѳпет Мх, али у јѳрам нѳћу ВО;

б) речцали: дѳл и тѳм Гл, дѳл йма Бд Вн Ву Го МО П, дѳл он вѳче Кр; идѳ л бѳта Кч, е л ймаш Гл, је л ймаш Мх, е л йма Ко Ос, је л имѳ Ос, е л ймаду В, је л имѳло ВО, е л йстина МП, е л ѳћеш А Вр, е л ѳћу МК, је л у бакрѳче У, е л умѳш Р;

в) е н к л и т и к е м и, *ѳи, си*: па м йшо редѳмно Ос, штѳ ѳе м он сѳт Гр, дѳђе да м опѳре нѳге Лу, йшо м ѳтац Лг; он ѳе *ѳи* исприча МП, то *ѳи* ѳна причала Лг, нѳ-ѳе *ѳи* отпѳдне рѳка Гр; дѳ с имѳ дѳш Ос, штѳ с ишѳ МО, тѳ с отишо Са, штѳ с ѳзо брѳту М, штѳ с овѳ урадѳи М;

а л и и: па би отѳро Кр; да *ѳи* остѳвим У, или *си* укрѳо Т; брѳже *си* урану (речца) Са.

4. Вокал *о*

а) везник ако: ак остѳне У, ак отиднеш Мх, ак ѳћеш А Бд Гр МП Т, ак ѳће д идѳш В, ак ѳће Ос У Ш, ак ѳћете Р, ак увезѳмо Р, ак устѳнеш У;

а л и и: ако ймаш М, ако ѳће Гл, ако ѳћете Ву;

б) везник / речца него: нег избрѳји пѳре Вр, нег йма Ву, нег овако М Мх, нег овако Т, лѳпче нег овѳ Го, нег ѳде Ко, нег он Т, нег ѳнај Бд, нег онѳ М, нег остѳ-ви Ба, нег узѳма Ш, нег унѳк М;

а л и и: него ёто Мх, него ѳнако Го, него ѳпет У, него ѳтац му МО;

в) предлози и ѳо, до: *й* овѳм врѳмену МО, *й* ѳнај сѳр Т, *й* ѳно Би, *й* ѳним Лу, *й* онѳ шѳму Т, *й* ѳну шѳшку У, *й* ѳнѳ йгле Мх, *й* унѳка Лг, *й* ѳстѳма Ск; префикс: *йузѳмали* Го; *ѳ* овѳ година Са, *ѳ* ѳнѳга дѳна У;

а л и и: *йо* авлѳји С, *йо* обрѳзу Бд, и *йо* овѳ Вр, *йо* ѳнѳ жѳто Би, *йо* орѳњу ДД; *ѳо* ѳнда Р;

г) речце *ѳво, ѳшо*: *ѳв* и овѳ двѳ Гр, *ѳв* овѳ Ву, *ѳш* и то Ос, и такѳ *ѳш* исприча-смо се С, *ѳш* йшла да рѳди Т, *ѳш* ѳвим сѳме Славѳша У, *ѳш* ѳутру У;

д) п р и л о г како: *кѳк* ѳће М, *кѳк* ѳћеду МП;

ђ) У показним заменицама губи се иницијално *о*- када је испред њѳга неки од самогланика:

а вѳј што ме пѳта У, *за вѳ* Ву, *за вѳ* мѳју јѳтрѳву Су, *йа волѳку* Бд; *у вѳ* млѳди нѳрод Вр, *у вѳ* Сѳко Бѳњу Су, *у вѳ* чѳнци и *у вѳ* Вр, *у нѳј* крѳв Ла, *у нѳ* врѳме Су, *у нѳ* млѳко Т, *ка нѳ* прѳја Кч, *у нѳ* бѳру Го, *у нѳ* вѳду Вр, *у нѳ* лѳзу Вр, *у нѳ* крчѳгу ВО, *у нѳм* врѳмену Лг Ли, *у нѳ* фѳтѳље Лг;

а л и и: *у овѳ* кѳћу Гл, *у овѳ* бѳчве Вр, *у ѳнѳ* врѳме Кр, *у ѳнѳ* вѳрата Ло, *у онѳ* сѳ-јалицу Др; *и онѳ* Лг, *и овѳко* Мх.

5. Вокал у

а) е н к л и т и к е м у, с у: да м ур^адим Са, ди с ^они пролазили А, то с ^они сами М, па с остављали Гр, кат с убили Мићу С;

2.38. Губљење вокала у хијату захватило је и финални слог акцентогене речи:

а) в о к а л -а + а, о, у, и: кек А^нђо Ш; љзела м^ој ун^ука Ш, што н^ики н^ем у с^елу МО; љм и р^ибе Ос, ^он иза шт^але леж^и Ос;

б) в о к а л е + и, у: н^иј им^ао ДД Ј Кр, н^иј им^ала МК Ос, н^иј им^ало А ВД Гл Гр Др П Са Ск Су Т, н^иј им^ало Гр У; н^иј ^умео Бд, н^иј у с^обу Су;

в) в о к а л и + и, е, о, у: што су б^ил и с^ела Бд; па с^ир се ^ир^ав ^ето Су, ов^ај с^иа-р^иј е н^е прет к^ућу М, д^оћ ов^ам К, и ^он у^ишли У;

г) в о к а л о + о: с^ам остав^и У;

На крају можемо закључити да елизија није истим интензитетом захватила све вокале и категорије речи. Најчешће се губе вокали а и е, а ређе и, о и у. Та промена је најфреквентнија у следећим облицима: да, ља, га; се и не. Интересантно је да се с(е) знатно чешће јавља у нашим говорима него што је то случај нпр. у централној Шумадији (Реметић 1985:120). Н(е) је везано само за неколико глагола н иде, н уме. Ареал појаве одредили су Р. Симић (1972:159) и Реметић (1985:121). Поједини облици, као нпр. али, него, ли, би или доћ, ниј, сам сл. губе финални вокал и ван хијата (в. апокопа).

Сажимање вокала

Судбина група састављених од два различита вокала

2.48. Након преласка -л у -о, губљења појединих гласова (х, в, ј) или префиксације добијене су самогласничке секвенце које су, зависно од положаја или места акцента, имале различиту судбину.

Група ао

2.49. Ова група у финалној позицији среће се у радном гл. придеву, неким именицама и придевима с некадашњим наставцима -ал и -ъл.

1. Обично када није била акцентована, она се асимилувала а потом сажимала у -о:

а^иер^исо Ба Вр, б^ојо се С, б^олово В МП, в^аи^о М, в^ен^чо Кр Ку, в^ер^ово М Р, в^ри^о Т, в^уко В Ву Гл Гн Гр ДД, г^ле^до Би Ку Ла Лг Лу С, г^ре^јо Ло, д^изо Кр М Са, д^изо Вн Кр Т, д^ов^уко Ла, д^одо Кр, д^ор^асо МО, д^ор^ас^ио ДД, д^ош^еро Би Мх У, д^о-^ир^чо У, д^оч^еко Вн Лн, д^рж^о А Бд Т, ж^удо^во Р, з^ав^ађо Ла, з^ав^уко Лу С, з^аг^ри^о Би, з^ак^ло В Рд, з^ас^ио Бд Гл С, з^ар^ђо Вн, з^аи^еко МК Ш, из^не^го^во Кч, ис^еко Вр Су Т, ис^ие^ко Вн Кр Се, иш^че^зо ДД, кид^исо М, к^ово Ву, км^еш^ово С, к^уво ВО Гр, к^уко Гр Кр, к^уи^ово М С, к^уи^дво Р Рд, л^его В Лг Мх Р С У, л^еж^о Бд Лг Ра, л^ии^цо Кр Ла, м^ого Гл Го Гр К Ла Мх Т У, нав^ико С Рб, наз^ебо Лг Р, на^иљ^ач^ко се ДД, шт^а сам се

настїраѡво Р, нїко Рб, ѡбрѣжо Гр, ѡбећо К С, ѡбријо се Бд У, обўко Го Др Кр Ла МО Р Се, одвѣзо Лу Мх У, ѡдо Лг, ѡдрасо Бд, одрасо ДД Ло С Се, одрѣко ВО, ѡйцово У, ѡро ВО Кр С, осѣћо ВО К С, оїћѣро А Лг М, оїћїшо Би Вн Го Ко Кр МО С Са Се Су Т У Ш, ѡїшишо Бд, ѡїцрово Бд ДД, йасо Лу, йѣко Бд Гл М МК, йїсо Мл, йобѣго ДД Ку Лг Ло МО С Ск У, йобўћо Гр, йѡзво В У, йокажо се ДД Кр С, йомѡго А Мх, йосѣко ДД Ли, йѡсїтојо Ду, йѡшїтово Бд С Се У, йрѡдо Ву Ли М Ос Т У, йрѡйо Бї, йўїтово Г МО С Ш, йѡѡво Вр МО П, рѣко А ВД ВО Го Гр ДД Др Ду Кр Ло М Мх С У Ш, сажно (отерао) Бд, слўшо ВО Гр К У, сїћаново Ј, сїћїго ВО Ву К Кр Ку Лу С Се Ск, шѣро ВО Гл Ос Р С Т У Ш, шрѣбо ВО К Ку Ли Т У, ўдо Кч МК Ос У, узїмо Ку Рд С, ѡрко Кр Лу Мх, чѣко ДД, шкѡлово ВО МК Ш, шїўцово Ос; вїшо А ВО П С Ш, мѡја мїсо В.

2. И акцентована финална група -ѡо асимилвала се и сажимала се у -ѡ / -о:

јѡ сам те бегењѡ Гр, дошѡ В Го ДД Др Кр Ли Ло МК Р С У, зашѡ С, имѡ Во Гр Кр Ку Лг Лу М Ос Р С Са Су Т У, ишѡ Ву Го Ло МО У, остїѡ Ло, оїшїшѡ ДД К Ли У, йошѡ Го Лу МО, йозвѡ (< позвѡ) Р; бївѡ Ло МО, вѣзѡ Кр, вїћѡ Кр Рб, вїкѡ Са Т, врѣћѡ Кр, дѡвѡ Гл ДД Лг Лу Мх, докѡзѡ К, дўвѡ Вр, залївѡ М, зараћївѡ Ку, залечївѡ Гл, зайошљѡвѡ Ос, избацивѡ К, исїовѣѡ П, кѡзѡ ВО Вр Ву Гл ДД Ла Лг Ло Лу М Се С Су Т, кўїѡ Ву, мѣшѡ ВО ДД, нѡдѡ Гл Лу, найївѡ Рд, настїраѡѡ ДД Лг, ноћївѡ Р, овлѡѡ Ос, оїрскѡ ВО, йїсѡ Ву Т, йїшїѡ МО Ос, йозавршѡвѡ ДД, йокѡзѡ Кр Ло, йомѡгѡ Вр, йреглѣѡ Ла С, йремѡро Су, йрїчѡ К Ла Ос Се, йродѡвѡ Вн, рўчѡ Лу С, сїѡвѡ Др Ос С, сїрѣмѡ К Ло Рд, чўвѡ Го Лу, ѡакїро Гр; йѣшѡ Вн Лу Ск; йосѡ Др С, окрўгѡ К С Су.

Из наведених примера видимо да је сажимање групе -ѡо чешће иза неакцентованог квантитета. Оно је иза краткоће обично везано за глагол *ићи* и оне који су изведени од њега.

Скраћивањем сажетог вокала *ѡ* у *ѡ* дошло је до померања новог акцента и добијени су следећи гласовни ликови: *ѡшо* Бд Вн Ву Гл Гр Ко Кр Ку М МК МП Мх Рд Ск Т У, *зашѡ* Ву, *изѡшо* Ск, *йшо* Би В ВО Гл Ко Кр Лу М Мх Ос Са Су У, *найшо* Бд Гр Ку Рд, *йѡшо* Вр Го Ко Мх Са, *увїшо* Вр, *уїшо* Лг Ос, *ўшо* Ла, *ймѡ* Ло; *изѡшо* Су, *найшо* Вр, *оїшїшо* М С, *йѡшо* Кч Су Ш, *уїшо* Се, *ўшо* Ск; *кѡшо* В, бѣли ѡро Р, *йѡсо* Бд Би В ВО Гл Го Гр Ко Кр Ла Лг Ло М МК Мх Ос П Р Рд Се Ск Су Т У Ш.

У следећим примерима, забележеним у селима с новом акцентуацијом, није дошло до тог скраћивања, већ се дугосилазни акценат померао, а факултативно се скраћивала послееакцентатска дужина: *ѡшо* Бд, *ѡшѡ* МО, *имѡ* Бд, *ишѡ* Бд, *йѡсѡ* Бд; уп. у А и *кѡшо*.

У наредним примерима можемо помишљати на другачији редослед промена. Наиме, у акценатском типу *бївѡ* нагласак се прво померио на дужину (*бївао*), а потом је дошло до сажимања ненаглашене вокалске групе (*бїво*): *бїво* Бд Би, *вѣзо* В У, *вїко* В Гр Мх Са, *гаћо* В, *дѡво* Кр Са Се, *дїро* Бд МО, *добїво* Т, *ицѣйо* Т, *кѡзо* В МО У, *мѡро* Би Гр Ла Лу Т У, ја сам се *найїво* Лг, *найлаћїво* А, *ѡбрѡжѡво* ДД, *ѡблако* МО, *овлѡдо* Мх, *йїсо* Мл, *йїшїѡ* МК Мх Р У, *йозавѡћо* Бд, *йомѡго* В Кр МК, *йошїшїѡ* Бд, *йремѡро* МО Мх, *йрїчѡ* Бд ВО Лг У, *рѣћо* У, *сѡњо* П, *смѣшо* В Лг, *сїѡво* Лу Мх У, *сїрѣмо* Бд, *чўво* Ву Ли Р У; Грчки *ѡро* Ли, мї смо кѡ *ѡро* на мѡру Ло, *йѣшо* В ДД У; *окрўго* С.

2.50. Веома су ретки примери сажимања наглашене вокалске групе *-ao* у двосложним речима: кат си ми *дѠ* Ли, нисам вам *дѠ* Су, како се њн *зѠ* Ли, и *знѠ* ме ВО, и ту рѣч нисам *знѠ* Ли, један је *ѡѠ* Су, уп. и *жѡ* Ш. Осим у једном јужном пункту (ВО), ова појава је ипак везана за север испитиване области.

Сажимање код двосложних речи забележено је и у другим говорима. У једнима је ишло у правцу вокала *-o*, а у другима у *-a*. Тако облике типа *дѠ*, *знѠ* налазимо у следећим говорима: Банатских Хера, уп. и *чѠ < чѡо* (Ивић 1958:331), Батовца, поред чешћих *дѡо*, *жѡо* (мој материјал), Радимаца у Румунији, уп. и *цѠ < цѡо* (Томић 1987:344), србијанског Полимља, поред неупоредиво чешћих *дѡо*, *жѡо* (М. Николић 1991:214), Ускока, поред *дѡо*, *жѡо* (Станић 1974:38), источне Херцеговине (Пецо 1964:42), Конавала, поред спорадичног *брѡо*, *жѡо* (Кашић 1995:265). Форме типа *дѡ*, *знѡ* обичније су у западнијим штокавским говорима: личких ијекаваца (Драгичевић 1986:77), Баније и Кордуна, поред спорадичног *ѡѡ*, и нешто чешћег *жѡѡ* (Д. Петровић 1978:57, в. ареал у Босанској крајини и околним пределима у нап. 123), Имотске крајине и Бекије (Шимундић 1971:35), Ливна и Дувна, поред *дѡо*, *ѡѡ* (Рамић 1999:304), околине Удбине, уп. чак и *ѡлѣ < ѡлѡо* (Павлица 1984:375), западне Босне, *жѡ* поред *дѡво*, *нѡ дѡ* (Дешић 1976:74,76,79), источне Херцеговине, поред *жѡ* (Вушовић 1927:13).

За разлику нпр. од стања у српским говорима у Мађарској и у Великом Средишту, свероисточно од Вршца, ми у радном гл. придеву нисмо забележили *-в < -o < -л*, чије је јављање условљено законима мађарске и румунске фонетике (Ивић 1994:38, ареал и библиографија у нап. 10).

2.51. У нашим севернијим говорима забележена је и прелазна варијанта између *-ѡо* и *-Ѡ*. Наиме, *a* се продужило и примило боју вокала *o*. Дакле, оно има гласовну вредност затвореног полудугог *-ѡ*: *балѡрѡ* Вр, *бѡвѡ* Су, *дѡвѡ* Ш, *дошѡ* Ли, *ишѡ* Лу, *оѡишѡ* Др К Лу МО, *имѡ* Вр Ву МО Се, *исѡишѡ* Рд, *лѡишѡ* Ли, *намѡишѡ* К, *ѡоравњѡ* П, *ѡрѡчѡ* Р, *удѡвѡ* Ш, *ужѡивѡ* Р, *укрѡ* Ли; *дѡ* Ву, *зѡвѡ* Вр, *знѡ* Р, *ѡрѡ* Р, *ѡѡ* Ли. У својој Дијалектологији професор Павле Ивић (1994:220) ову вредност везује за неке говоре К-Р и С-В дијалекта, тачније у говору Банатских Хера (Ивић 1958:331). О овој појави у српском говору Батање у Мађарској не говори се експлицитно, али један једини пример *дѡо* (испод *o* је написано латинично *v* окренуто надоле) указује на то (Ивић 1994:38).

2.52. Финална група *-ao* прилично је стабилна:

1. обично када је под акцентом:

а) *брѡо* ВО ДД Су У, *дѡо* А ВД Вр Гл Го Гр ДД Кр Ку М Лу МК МО РТ У Ш, *зѡо* А В Гр К СТ У Ш, *знѡо* В ВО Гл К Кр Лу Ос Р СТ У, *клѡо* Бд, *крѡо* Лг П, *ѡѡ* ВО ДД Кр Лу Су, *ѡрѡо* М Ос П, *сѡѡо* А В Ло МО Мх, *ѡѡо* (хтео) Ло; *ѡѡо* Бд Се; *грѡо* А Гр, *жѡо* Гл Лг МО МП Мх П Р Ск Т; *снѡо* Ла; Примери овог типа неупоредиво су чешћи у односу на сажете облике (*дѠ*).

б) *боловѡо* А, *бриѡо* Мх, *бркѡо* (тајно сарађивати) М, *ваѡѡ* Р, *венчѡо* В ВО, *вѡкѡо* Ш, *врѡо* Р, *гласѡо* Лг, *дошѡо* ВК Ву ДД К СТ, *држѡо* Р, *закѡѡо* Т, *закѡѡчѡо* Су, *залѡѡо* М, *игрѡо* М Мх С, *изгѡѡѡо* ВО, *имѡо* Би В Вн ВО Ву Гл Го Гр К Кр Лг Ли Мх Ос С Са Се Су Т У Ш, *исѡѡнчѡо* Ко, *исѡѡерѡо* Су, *ѡѡѡѡо* С, *ѡѡѡо*

шка Ло, *ка* пчеле МП, *лепа ка* слика ДД, *ка* сад Ба Бд Мх Са Ск, *ка* сад што се ми гледамо Т, *нема* да се је онда *ка* са што има Т, *ка* син Р, *ка* снег Мх, исто *ка* тежина П, исто *ка* та мој унук Т, *ка* ћурићи П, *ка* што сам ја А, *ка* што је некад било Лу, *ба*ш *ка* што је он Са, *ка* што сте ви С;

г) *као* > *каво* > *кав*: *кав* да то ја не знам А, ни *кав* сад Ос, *кав* што се мучио МО.

2.54. Кад се речца *као* јави с другим формантима (*год*, *и*, *оно да*) долази до различитих фонетских промена:

1. с *год*

а) *као год* > *ко год* > *ко д/к год* > *код*: *код* и за Бџић У, исто *код* и сад У, тако увати се вурда *код* млеко кат се подлије Го, он тако био мали *код* ова У, стара *код* ово ја сад Го, *код* ово ја сад што нећ да јем Го, *код* оно А, *код* оно кад доведу нову младу У, *код* мајка У, *код*и женска кат пѣва Бд;

б) *као год* > *ко* > *год* > *к год* > *год*: свѣкрва, она сељанка *год* ја М, па тако отишла да ради *год* ма сна Т, и они поштовали сламу *год* ми сѣно Кр, онда сипаш жито *год* у кош сад у млин кад сипаш А, исто ложиш *год* у шпорет А, *год*и кад вадиш воду А, моја колиба от печене цигле, *год*и кућа М, *год*и сат кад отиднеш ван Новог Сада А, то е *год*и сад А, сад *год*(и) то столоче А;

в) а л и и: *као год* Бд, *као год* у цркву У; *ко год* Др Ос Рд, *ко год* и ја што сам ВД, *ко год*и онѝ Врцани Ш; *ка год* Р, служи исто *ка год* и она Гр, и жена врши исто *ка год* и човек С, *ка год* ово сат Гл, *ка год* оно млеко кад врѝ Сд; *ка год*и оно под Немцима Гр, *ка год*и кат сѣцкаш каурму ДД, исто *ка год*и попа Ос; *ка год*и ови МО, уп. и спављу *ка год*в јагањци М;

2. с *и*

а) *као и* > *ка и* > *ки*: *ки* блато Ли, смрди *ки* буба М, *ки* вѣштица Др, *ки* волѝви Ли, *ки* господин Кр, деца *ки* деца Би, добар је био *ки* добар дан М, јаје *ки* јабука Ли, а ми *ки* кобиле Т, лепа *ки* лутка Ли, *ки* ово сад Ли, мѣље се исто *ки* пшеница К, а није *ки* сад Т, сѣстре *ки* сѣстре Гр, *ки* што смо неки пут Кр; *ки* год сад К С Т;

б) а л и и: *ка* и заставу Р, а људи *ка* и људи А, *ка* и маѝи Вр, исто *ка* и ова В, *ка* и овце Гл, *ка* и она Ос, исто *ка* и они МО, *ка* и сад бд Вн Ву Гл Ос, *ка* и саде Су, сна *ка* и сна Ос, дођу *ка* и Турци Р, *ка* и љвек Кр;

в) *као и* > *ка и* > *кај*: колика је кућа *кај* кафана М, није *кај* код нас Р, па *кај* кучићи Р, ниј се то заливао *кај* сад М, није *кај* сад Р; *кај* год прѣ М;

3. с *оно да*:

као оно да > *ка н да* > *канда*: онако крупан, а свѣ на ка гѝт *канда* га кризали, граѝ ДД, *канда* је Ш, *канда* нисам узела Перу пот свѝе Вн, о *канда* неш ти да божѝћкуеш кот куће Ло.

2.55. На крају овог прегледа и стања у неким другим штокавским говорима можемо закључити следеће:

а) У нашем говору велики је број фонетско-творбених варијанти речце *као*: *као/ као*, *кав/кав*, *код/ко*, *ка/ка*, *ки*, *кај*, *код/год*. По неколико форми познају и говори централне Шумадије: *кѝ/кѝ/ко*, *ка/ка*, *као*, *ки* (само једна потврда) (Реметић

1985:123), Крагујевачке Лепенице: *као, ко* (чешће у II зони), *ка* (чешће у I, К-Р зони), *ки* (ретко у II, а често у I зони), *кај*, (Вукићевић 1995:85–6), Биограчића: *као* (ређе), *ко* (обично), *ка и* (само у два пункта), *кано* (не употребљава се) (Ивић 1978:151), Баније и Кордуна: *као, ка, кај, ки* (Д. Петровић 1978:58), Моравице: *ко* (најчешће), *као* под утицајем књ. језика), *ка* (у пограничној зони, поред *ко*) и горње Студенице: *ки, ка, кано* (овај последњи облик није потврђен примерима) (В. Николић 2001:89), јужне Босне и високе Херцеговине: *као* (1x) : *кō* (2x), *ко, ка*, (Ђуровић 1992:132,134), србијанског Полимља: *кō, кâ, као > кō > ко, као и > ка и* (М. Николић 1991:214–5), Тршића: *ко, ка, каво* Б. Николић 1968:402), Цапарди: *кō, к̄ō, к̄â* (ретко) (Ђукановић 1983:209), Љештанског: *кō* (најчешће), *кâ, к̄ō, к̄âј* (ређе) (Тешић 1977:198), западне Босне: *ко/кō* (ретко), *ка/кâ* (нестабилност акцента пренела се и на факултативно јављање дужине), *као/каво* (Дешић 1976:75,77–8), Ускока: *кō, кâ, као* (Станић 1974:39), Колубаре: *ко, ка, као* (Б.Николић 1969:37), Мачве: *као, к̄ō/ко, ка/кâ/к̄â, ки/к̄и* (Б. Николић 1966:243). По две форме забележене су у следећим говорима: Вучитрна и околине: *кај, ки* (Елезовић 1932:271, 289–290), Мрча: *ки гоћ, кō* (Радић 1990:13), Жабара: *ко, ка* (Реметић 1989:267), Левча: *к̄âо, к̄â* (само у препричавању снова) (Р. Симић 1972:152), околине Удбине: *ки* (уз именице) и *кâ* (приликом поређења у прилошком смислу) (Павлица 1984:375), источне Херцеговине *кâ, кō* (Вушовић 1927:13), Конавала: *кō + сугласник, ка + вокал и* (Кашић 1995:266), Змијања: *каво, ко* (Д. Петровић 1973:229), Батовца: *ко, као* (књ. утицај — мој материјал).

б) Наша грађа показује да је наглашавање ове лексеме неизразито и факултативно. С обзиром на нестабилност у акценту, факултативне су и дужине сажетих форми у неким већ цитираним говорима (уп.нпр. Дешић 1976:75,77–78).

в) Поређење се потенцира удвајањем различитих облика речце *као*: онако крупан, а све на *ка гоћ к̄âнда* га кризали, грат ДД, само што ми нога читаво *ко ка* да се ѿкиде Бд.

г) Облик *ки*, који је распрострањен у К-Р дијалекту (Елезовић 1932:189–190; Јовић 1968:48,51; Вукићевић 1995:86; В. Николић 2001:89), среће се и у другим дијалектима (Ившић 1913:184; Б. Николић 1966:243; Д: Петровић 1978:58; Павлица 1984:375).

Његов фонетски лик тумачи се на различите начине. Тако Ившић (1913:184) сматра да је прво дошло до једначења и сажимања *као > ко*, а потом до асимилације *о* према *и*: *ко + и > ки*. Други (Б. Николић 1966:243) верују да је након асимилације *као* у *ко* дошло до елизије *о* испред *и*: *ко + и > к + и > ки*. Душан Јовић (1968:51, нап. 208) прихвата мишљење проф. Ивића да је *ки* добијено од *као + и*, али без прецизирања фонетског следа промена. Слично тумачење има и Радић (1990:13) који облик *ки* тумачи губљењем вокала у сандхију. На основу наше грађе, у којој нема асимилације финалне групе *-ао* у *-а*, а ни примера типа *ко + и*, могли бисмо закључити да је облик *ки* настао елизијом прво вокала *-о*, а потом и *-а*: *као + и > ка + и > к + и > ки*. Примери (2.54.2.в) су нам показали да се група *-ао* није увек морала елидовати до краја, већ се хијат уклањао девокализацијом *и*: *као + и > ка + и > кај*.

Прхово), у Мачви (Б. Николић 1966:243): *ра̄ник, на̄коло, ӯна̄коло, на̄йа̄ко*, у Биограчићима (Ивић 1978:150): *за̄ва, ӯна̄коло, на̄йа̄ко*, у централној Шумадији (Реметић 1985:126–7): *за̄ва, на̄йа̄ко, на̄коло, ӯна̄коло, ра̄ник*, у Левчу (Р. Симић 1972:152): *за̄ва*, у Трстенику (Јовић 1968:45): *за̄ва*, у вучитрнском крају (Елезовић 1932:185, 444 и 1935:166): *за̄ва, на̄йок на̄йоко, ра̄ник*, у Крагујевачкој Лепеници, само у једном селу К-Р дијалекта (Вукићевић 1995:85): *за̄ва*, у Гори (Младеновић 2001:144): *на̄йа̄ко*, у ливањско-дувањском крају (Рамић 1999:304): *на̄йа̄ка, на̄йа̄ко, за̄ва, за̄вица*, у ограниченом броју лексема у моравичко-горњостуденичком крају (В. Николић 2001:92): *мӣло̄за̄ва, са̄нке*, у околини Ниша (Тома 1998:58) *за̄ву*, у Понишављу (Ћирић (1999:49): *са̄не, са̄нице*, у Радимњи (Томић 1987:344): *за̄ва, на̄йоко*.

Облици с о јављају се: у Банату (Ивић ... 1994:272–3): *со̄нице, вра̄йо̄ца, ум̄ив̄о̄ник, че̄шљ̄о̄ница, ч̄ӣй̄о̄ница*, у Бачкој (Поповић 1968:72): *на со̄ница*, у Срему (Б. Николић 1964:322): *со̄ник, на со̄ницама*, у Мачви (Б. Николић 1966:243): *со̄ник, со̄нице, са со̄ницама*, у централној Шумадији (Реметић 1985:126): *со̄нӣце, со̄нице*, у Левчу (Р. Симић 1972:149): *со̄нӣце, со̄нак*, у Трстенику (Јовић 1968:45): *со̄нӣце*, у Гружи (Стевовић 1969:452): *со̄нице*, у Ловри (Ивић 1966:194): *со̄нице*, у Батањи (Ивић 1994:38): *вра̄йо̄ца*, у моравичко-горњостуденичком крају (В. Николић 2001:92): *со̄нице*, у Гори (Младеновић 2001:144): *зо̄ва < зоо̄ва < з̄ьла*.

Група ао чува се: у Банату (Ивић... 1994:272–3): *за̄ова, ра̄о̄ник*, у Батањи (Ивић 1994:38): *за̄ова*, у Срему (мој материјал, већина села): *за̄ова, ра̄о̄ник*, у централној Шумадији (Реметић 1985:126–7) срећу се и несажете форме: *за̄ова, на̄о̄йа̄ко, на̄о̄коло, ӯна̄о̄коло, ра̄о̄(в)ник*, у Батовцу (мој материјал): *ра̄о̄ник, за̄ова*, у моравичко-горњостуденичком крају нема контракције (В. Николић 2001:92): *за̄ова, са̄о̄нице, на̄о̄йа̄ко, на̄о̄коло, ра̄о̄ник, йа̄о̄ци*, у Нишу (Тома 1998:58): *за̄ова*, у говорима јужне Босне и високе Херцеговине (Ђуровић 1992:139): *ра̄о̄ник, са̄оне, на̄о̄йа̄ко*, код Банатских Хера (Ивић 1958:331): *ӯна̄о̄коло*, код Биограчића (Ивић 1978:150): *за̄ова, ӯна̄о̄коло, на̄о̄йа̄ко*, итд.

Група ау

2.57. Ова вокалска група чешће се среће у нефиналној позицији и своди се на:

а) $a + u > u$: *аӯрӯин* Ли, *зус̄ӣа̄вим* В Ск, *зус̄ӣа̄ви* В ВО ДД, *о̄н ме з̄ус̄ӣави* Лу, *зус̄ӣа̄вио* Се, *зус̄ӣа̄вила* П У, *зус̄ӣа̄вили* В, *нуч̄ила* Вр;

б) $a + u > a$: да *зас̄ӣа̄ви* ДД;

в) $a + u > au$: *арла̄учу* М, *арна̄ӯйске* Ву Р, *а̄угус̄иу* Ба, *Аус̄ӣрија* ДД, *Аус̄ӣрију* М Рд, *Аус̄ӣрија̄нци* Лу, *аӯйо̄бус* ВД Го МП, *аӯйо̄бус* Ку Мх, *аӯйо̄бус* А Бд ДД Се, *аӯйо̄бус* Бд, *аӯйо̄бус* Бд, *аӯйо̄бусом* ВД, *аӯйо̄буси* У, *аӯйо̄ӯи* Вр Лу, *аӯйо̄ӯи* Су, *за̄ус̄ӣави* Бд, *заӯста̄ви* А, *заус̄ӣа̄вља* Ск, *заус̄ӣавише* Бд, *заус̄ӣавише* Лу, *кара̄улу* Р, *ка̄урму* ДД, *ка̄урму* Ш, *ка̄уч* Бд Ла МО Се У, *ка̄уча* Гл Гр, *на̄учу* Су, *йа̄ук* В У, *йа̄ун* В Вн У, *йаун̄ица* У, *йаун̄чићи* У, *йа̄учина* ДД, у *Ла̄учину* (део села) Го, *Чауш̄е̄вски* Се; *гла̄у* Р, *на̄ глау* Вн Го, под *гла̄у* Ш, *кра̄у* А Ку Р Су, на *Мор̄ау* Ш, *сна̄у* Вн.

Грађа нам показује да су чешћи примери са непромењеном групом *au*, нарочито када је један њен члан под акцентом. Такође се види да је сажимање знатно чешће у корист другог вокала.

2.58. Финална група *-au* обично се јавља у 3. л. сг. презента глагола VI врсте и код именица у којима је изгубљено интервокално *x* (*снау* Бд Вн МО Р). Примере типа *венчу* с -у у 3.л.сг. презента VI врсте треба тумачити аналогично, а не сажимањем.

Група *ae*

2.59. Ова група код бројева 11–19 и 20 (*дваес*), у свим пунктовима своди се на *-aj*. Примере и ареал у другим говорима в. у т. 2.82.б.

Забележили смо и неколико примера у којима је група *ae* добијена губљењем интервокалног *v*, *ж*, *j* или *x*:

двѐ *краѐ* Ку Ос; *каѐ* Ла Ло Р; *аждѐа* Лг, *снаѐ* Го Др Са; *венчаѐ* Др, *дочекѐаш* Вр, *зайржѐа* Р, *зайриѐа* А Ли МК, *зайриѐаемо* Р, *издржѐа* Вн, *издржѐаш* Р, *исѝѐа* А Ла, *маркаѐмо* (мајкавамо) Бд, *свилаѐ* Бд; *баѐ* Го, *баѐш* Ш, *даѐм* Ло Са У, *даѐш* П, *даѐ* А Ву ДД Се Рд, *даѐмо* А Ву МК Са, *знаѐ* М, *издаѐ* Се, *лаѐ* Гр МО У Ш, *осѝаѐ* А Гр Ла МК, не *ѝознаѐм* А Го Ла, *ѝознаѐ* Ку Лг, *ѝраѐ* Вр Ву Лу Ос, *удаѐ* Ву ДД Ли, *јаѐ* Вн Ву Ку МО Р Са, у *чаѐре* Го.

Акцентована секундарна група *ae* не подлеже даљим фонетским променама, осим у броју *двајс*, а према бројевима од *једанајс* до *деветинајс*.

Група *ai*

2.60. Ова група се своди на:

а) *a + u > i*: *кѝ ђе да ми зѝѝи* Го;

б) *a + u > ai*: *каиѝѝи* ВО, од *Микаѝла* Рд, *Микаѝловац* Вр Р, из *Микаѝловца* В, преко *Микаѝловца* П, *наѝђу* А; *зѝѝи* Бд, *зѝѝим* А С, *зѝѝаш* кашѝком С, *зѝѝај* Мх, *зѝѝеш* МО, *зѝѝу* Се, *маѝје*¹⁸ А; *заборѝим* Гл У, *заборѝила* Вн Са, *наздѝрим* Ла, *набѝим* Т, *ѝрѝим* ВД Ву Рд Ш, *ѝрѝиш* Вн Ла, *ѝрѝи* Гл Гр Ла Ло Са Се, *ѝрѝимо* ДД МО Рд Се Су Ш, *ѝрѝио* Ос, *ѝрѝила* Ку Са Се Ш, *ѝрѝили* Ву У, *исѝрѝимо* А, *наѝрѝим* В Кр Лг Са Су, *наѝрѝиш* Р, *наѝрѝи* Го МК Т, *наѝрѝимо* А ДД Ко МО Р Ск Су Т, *наѝрѝише* Ос, *наѝрѝила* Се, *оѝрѝи* Ву, *оѝрѝимо* У, *ѝреѝрѝим* Ла, *осѝѝим* Гл Ла Р Се У, *осѝѝи* ДД Ос, *осѝѝимо* А Вн Ла С Се, *осѝѝила* Ос, *ѝосѝѝимо* Ла Ло, *ѝреѝосѝѝимо* Ло, *сасѝѝимо* У; *ѝрѝици* Ли Рд Ш; *мешаѝца* МК.

Примери показују да је група *ai* веома стабилна, будући да је најчешће добијена испадањем интервокалног *v* или је њен други члан под акцентом, те не долази у обзир његово свођење на сонант *j*, уп. у Батовцу *ѝрѝѝи* (мој материјал).

¹⁸ Турцизам *махија* персијског је порекла (*mahi < māhi* „риба“) и означава греде на крову куће које личе на леђа рибе (Шкаљић 1979:440).

Група *eo*

2.61. Финална група *-eo* јавља се у радном глаголском придеву, неким именицама и придевима, а води порекло од *-ел*.

1. До сажимања долази обично када је неакцентована:

вѣдо А Ба Бд Би ВО Ву Гл Гр ДД Др Ду К Кр Ку Лг Ли Ло МО Мх Ос Р Рб Рд С Ск Т У, *обневѣдо* Ло, *дѣно* ВО ДД Кр Ла Ли Ло Лу МК Рд С Са Ск Су У Ш, *ѣзно* С, *дѣно* В Го С Са, *ѣдно* ВО Лг, *ѣсно* на таѡан Др, *мрзо* ме Го Лг, и он *мрзо* мѣн Лу, *мрзо* га јѣдан М, *мрзо* га па му напѣсао М, ѡто Би, *ѣдчо* В ВО Ву Гр ДД К Кр Лу М Рд С Т У, *зѣйочо* Бд, *ѣрѣно* ВО С, *ѣрѡкло* Вн Се, *ѣрѡно* се В, *ѣзо* Би В Вн ВО Вр Ву Гл Гн Го ДД Кр Ли Ло Лу МО Мх Ос П С Са Т У, *зѣузо* Ло; *ѣнђо* В, *ѣрѣнђо* Лг, *ѣѣ-ѣо* А Вн Вр Гл Го Ку МК МО Мх Ос Рб С Се Ск Су Т У Ш; *вѣсо* С, *кѣсо* В Ли МК Р С Ск У.

2. Акцентована група *-eo* веома ретко се сажима: *изгорѡ* Р.

2.62. Сажимање ове групе у двосложној лексеми забележено је само једном и то у Су: није *смѡ*. Ову појаву региструју и други истраживачи: Миле Томић (1987:344) у говору Радимње: *ѡо*; Радоје Симић (1980:112) у црноречко-неготинским говорима: *јѡ*.

2.63. Финална група *-eo* не мења се:

1. обично када је под акцентом у двосложним и вишесложним облицима:

а) *врѣо* Вн, *жњѣо* А Го ДД Др Кр МК Р, *јѣо* Бд ВО К Кр Са, *млѣо* Ли МК, *ѣлѣо* МК, *сѣо* В Ла Ло Мх, *смѣо* Бд В Вр Ку Лг С Се У Ш, *срѣо* Го, *ѣѣо* А Ба Бд Вн ВО Гл Го ДД Др К Ко Ла Ли Ло М МО П Р Рд С Са Се Ск Т У Ш, *ћѣо* Ли Лу; *дѣо* Вр; *зрѣо* Вн Вр Ли Ск, *ѡѣо* Кч Лг М;

б) *болѣо* М Ос, *оболѣо* Ли У Ш, *ѣболѣо* се Вр Го, *волѣо* В Вн ВО Вр Ву Го К Кр Лг Ло Лу М Ос Р С Су Т У Ш, *врѣѣо* Су, *довѣо* ВД Вн ВО Др Кр Ли МК Т, *од-вѣо* В Гл Ко М, *донѣо* У Ш, *однѣо* Су, *желѣо* К Т, *жѣвѣо* Ли Ш, *оажѣвѣо* Вр, *загорѣо* А, *изгорѣо* Ку, *изумѣо* Рд, *леѣѣо* Ли, *навѣо* В Го МП, *насѣо* ВО, *оглѣвѣо* М Ос, *оздравѣо* Ш, *омаѣорѣо* МП, *ѣвѣо* Мх, *ѣомодрѣо* С, *ѣоскуѣѣо* Вн, *ѣровѣо* Ла, *ѣро-извѣо* Ку, *разболѣо* Ли П, *разумѣо* Т, *руменѣо* С, *самлѣо* Ла, *седѣо* Ко Кр Ку М П Ск Са, *увѣо* Гл, *узѣо* Р, *узрѣо* У, *умѣо* А Би ВО Ву Го Ли, *ѣѣѣѣѣо* Ли; *дебѣо* А;

2. када није акцентована или је са ње померен акценат у вишесложним облицима:

а) *вѣдео* Ли Лу Т, *зѣудео* Ли, *мѣслео* Лг, *намѣслео* Лг, *осѣѣарео* Лу МК П, *дѣѣо* А, *ѣдѣо* Т, *ѣдѣо* ВО Гл, *ѣресѣѣарео* Гл, *ѣзео* ДД, *зѣудео* М; *ѣѣѣо* Мл СМ, *ѣн-ђѣо* Ду; *кѣсео* ВК Вн;

б) *жѣвѣо* Би Гл Го Лу МП Ос Се, *ѣрежѣвѣо* ВО, *зарѣдео* С, *ѣолѣдео* Ла, *ѣѣр-ѣѣо* С, *ћѣѣѣо* ВО Гл Лг; *волѣо* Бд Ј, *налѣѣѣо* Бд, *салѣѣѣо* МО, *ѣмео* Бд К МО.

2.64. Медијална група *-eo-* може да се сажме у *o* и *e*, али и остане непромењена:

а) *e + o > o*: *Пробрѣжѣње* Мх, *ѣроблѣкала* Др, *ѣробукѣѣѣо* Р, *ѣмам рѡму* у ногама Кр, *Симѡн* ВО, *Симѡновић* ВО;

б) $e + o > e$: *гергине* ВД, *Пребр̃а̃жење* Вр, *ѝребр̃не* се и ова̃ко, *ѝребр̃не* се и она̃ко Ос;

в) $e + o > eo$: *гѣодеѣа* Ко, *кре̃о̃з̃ан* Бд, *Преобр̃а̃жење* Ву Гр, *ре̃о̃ма* Го, *ре̃о̃н* Вр, *ре̃о̃на* Рд, *уре̃о̃ну* У, *Сѣона* Ву, *у Сѣону* Ву, *Сѣо̃њани* Ла, *Симе̃о̃н* ВО, *Симе̃о̃на* Вн, *сѣ̃о̃на* А В Ли Рд, *сѣ̃о̃не* МО, *Теод̃о̃сију* ДД; *гре̃о̃ѣа* ВО Гр У, *гре̃о̃ф̃ѣа* Ла, *мѣ̃ови* Вн У.

На основу ових примера начелно можемо закључити да се акцентована група обично не сажима. Међутим, ако се акценат нађе на вокалу *o*, тада се група *eo* може свести само на њега (*рома*, *Симон*, *Симоновић*). Ван акцента ова група се своди или на *o* (*Прображење*, *ѝроблакала*, *ѝробукивала*) или на *e* (*гергине*, *Пребражење*, *ѝребрне се*).

Група *ea*

2.65. У овој групи забележили смо само један пример са сажимањем и неколико са сачуваним медијалним *ea*:

а) *рекцион̃арка* Лг, са *рекцион̃арком* Лг;

б) *грѣ̃али* Ли, *грѣ̃ање* Су, *ме̃йна* У, *меанѣ̃ија* Ву, свети *Панѣ̃елѣа* Ву, *Пеаковац* Бд, *сѣ̃али* Ли МК, *сѣ̃ало* се ДД, *ѝосѣ̃ала* ВД, *сѣ̃алице* Су, *смѣ̃али* Вн, *сѣ̃рѣ̃а* МК. У примерима под *б* не долази до сажимања јер је та група добијена након губљења *j* или *v*, а и њен први члан најчешће је под акцентом.

Група *yo*

2.66. Финална група *-yo* јавља се у радном глаголском придеву и може:

1. да се асимилује и сажме:

а) када није под акцентом: *бр̃ино* В, *вр̃дно* А, а *врата* си *зас̃уно* Др, *заф̃р̃кно* Гр, па ме *з̃овно* Мх, *м̃ѣ̃шо* ВО Лг С Са Т У, *изм̃ѣ̃шо* на *то̃га* Бѣчу Ло, *ѝо̃гино* Бд, *ѝо̃гино* В ВК ВО Ву Го ДД Ко Ку Лу М МО Ос П С Се Ск Су Ш, *изг̃ино* Ко, *ѝрек̃ино* ВО, *ск̃ино* Ву Ло М Т, *ѣ̃ѣ̃ино* В; *ме̃ѣ̃о* Го;

б) када се с ње акценат помери на претходни слог: *кр̃ено* Р, *окр̃ено* Гл, *ѝомѣ̃но* С;

2. да се не сажме:

а) када је под акцентом: *ч̃уо* Бд ВО Гл Гр ДД Др Кр Лу Мх С Т У; *в̃ѣ̃к̃уо* Мх, *из̃уо* Ло С, *кр̃ѣ̃н̃уо* СМ, *ме̃ѣ̃уо* Лг МК Мх П СМ Су Т, *о̃н* се *над̃уо* Вн, *об̃уо* Су; *ѣ̃о* Вн М;

б) када се с ње акценат помери: *вр̃нуо* С, *д̃ѣ̃р̃нуо* Мл, *ја̃у̃к̃нуо* Бд, *кр̃ѣ̃нуо* ВО Р, *ма̃нуо* К, *ѝрев̃р̃нуо* К, *ѝрем̃ѣ̃нуо* Кр;

в) када није била под акцентом: *бр̃ѣ̃нуо* В, *изг̃ѣ̃нуо* П, *м̃ѣ̃ѣ̃нуо* Т, *ѝо̃гѣ̃нуо* Гл Лу Р Су.

На основу изнесене грађе можемо закључити да акценат није увек имао пресудни утицај на асимилацију групе *-yo*. У нашој грађи нису забележени примери сажимања двосложних лексема типа *чуо > чо̃*. Ова појава регистрована је

код Банатских Хера (Ивић 1958:331) и у црноречко-неготинским говорима (Р. Симић 1980:111).

2.67. Нефинална група *yo* може:

а) да се сведе на *o*: *очи* на Бадњи дан Ос, *очи* Божиха Ву Кр Ли МК Се Су Р, *то* је било *очи* Макавје Мх, *очи* Нове године Ко, *очи* празника Го Мх, *очи* рата У, *очи* свадбу Р, *очи* светога Аранђела Лг, *очи* светога Николе Ву, *ојиште* Лу Се, *кућодовник* Ш;

б) да се сведе на *y*: *учи* Божиха В Го Кч Су, *учи* Ђурђевдана МО, *учи* лјтија К, *учи* славе ВК, *учи* те Тројнице Бд, *учи* Ускрса А;

в) да се не промени: *yочи* Бадњег дана Вр, *yочи* Божиха ВО Гл Гр ДД Ку Рд, *yочи* Мале Гбпође С, *yочи* Нове године Лг, *yочи* Поклада МК, *yочи* празника Го, *yочи* Првог маја Мх, *yочи* свадбе Др, *yочи* светог Илије Се, *суочи* Божиха Бд, *yобразио* В, *yојиште* Гл Лу Рд Су.

Група *ya*

2.68. Медијална група *ya* прилично је стабилна: *јануар* Ба Бд Мх, *фебруар* В Вн МП, *фебруара* А ВО МК; уп. и *ја* Вн, *ја* Вр, *он јаши* трактор Бд.

Група *ye*

2.69. Ова група након губљења сонанта *j* скоро доследно остаје непромењена:

а) *беснуе* Ос, *божйћкуе* Ло, *болуе* ВО ДД, *везуем* Вн Ла Ли Мх Ос Се Т, *извукуеш* Вн Ск Су, *намирјуеш* Ск, *обуеш* МО, *йакуе* Ло, *йрштенуе* МК, *йсуем* А Гр, *йцуем* Вн Др Ко Кр МО Ос, *цуем* Бд, *чуем* А Вр ГлГо ДД Ко Кр Мх Ск У, *сйруе* Вр, *сйруе* Ос, *једно* Т.

б) Само у једном примеру забележили смо сажимање: ако *изнегуи* Го.

Група *yi*

2.70. Ова група се у медијалној позицији:

а) чува: *уићем* Ло Мх, *уићеш* Р, *уиће* Ву *уићемо* Вн Лг Ло, *уићу* Вр, *уићу* МО, *кад ја уићо* Т, *уишо* Бд, *уишо* Ос, *уишла* ДД, *уишла* С, *уишли* Вн Др, *уишли* Р;

б) и веома ретко своди на *y*: *вакуљисали* (< евакуисали) Лг, *вокуљишу* Лг.

Група *io*

2.71. Финална група *-io*

а) обично се не мења: *био* сам Лг Ло Р Т, *боравио* Ос, *вдио* Гр, *добио* Бд Лу, *добйо* Би ВО У, *завршио* Гл, *закачио* ДД, *намислио* Лг, *најйо* Лг, *најравио* Гр, *населйо* Т, *носио* ВО, *окрњио* Мх, *йалио* Ву, *йлајио* Лу, *йравио* Гр Се, *йробио* Бд, *йрегзбио* Са, *йреладбио* се Са, *йроййо* Се, *йушио* У, *радбио* Гл, *радио* Мх, *ранио* Лг, *родйо* Гр, *сadio* Се, *ко нас сйвђрйо* Ос, *сйвђрйо* Р, *ујройасйио* Се; *радио* (апарат) ВО Гр К Мх Ск Ш.

б) У два пункта забележили смо и следеће облике: па *мӣсо* да Вн, ја сам *мӣсло* Лг у којима је -о могло бити добијено и преко -ео, будући да се срећу и облици типа *мислео*. Сажимање групе -ио у црноречко-неготинским говорима (уп. *нудо*, *најриво*, *увашо*, *удоро*, *шуро*, Р. Симић 1980:112) у -о ишло је преко фонетских облика -ејо/ео. У нашој грађи су се наша још два примера за која нисмо баш сигурни да смо их добро перцепирали, али би могли бити индикативни: и тако *чо̄*-век и *урадо* ДД, *извадио* Лг. На десној обали Мораве у селу Батовцу срећемо само облике с групом -ио: *извадио*, *најриво*, *одледио*, *йродуџио*, *сйавио*, *убио*.

Ова група се чува и у медијалној позицији, а и у сантхију: *авион* Гр С, *авиони* В, *бајшалион* Ло, на чело *бајшалиона* Р, *биоској* Кр У, *кадионица* В, *кадионица* Вн, *кадионица* МК, *кадионица* МО, *камион* У, *милиона* ВО Гл Лу У, *милиционер* Ко, *наилон* К С, *наилона* К, *фиока* Ск, *фиоке* Вн МК; *виолети* А; ка и *овде* МО, и *он* Бд, и *он* ВО Ву Кр Ла М Са, и *она* В С У, и *одно* Ло, и *онда* Ло, и *ондак* ВО С У, и *ојейи* Вн ДД Лг Лу М МК Мх Р Ск Т У.

Само у два примера медијална група *ио* свела се једном на *и*, а други пут на *о*: *магазинер* Р, у *Ейбију* ВО.

Група *иа*

2.72. Ова група се не мења, а настала је губљењем интервокалног *ј*: *авлиа* Кр, *бораниа* Ли, *радиа* Ву, *ракиа* Вр, *сйиња* ВД, *срейња* МК, *Тувезија* Ло; *ма-ћиа* Би Ос Су.

Група *иу*

2.73. И ова група остаје непромењена, а настала је губљењем интервокалног *ј*: у *авлиу* А, *авлиу* Др Ос Р Се Т, *авлиу* Ш, у *бежанју* Ш, *борениу* Са, *жсандо-мѐриу* Р, *змиу* Р, на *кайју* В ДД Лг Ло П Р, *кириу* Са, *косију* Ба, *криу* Ск, *линију* Вр Ос, *лијију* Ли, прико *наћвиу* Др, *нокѝју* В Ли, *оклагѝу* Др Ш, *йѝнзиу* А Са Вр, *йѝн-сију* Ко Т, *йѝнсиу* Ба Ла, *йиладѝу* МК, *йѝу* Лг Ло Р, *йолиу* Р, *йодлиу* Ск, *йољараниу* А, *йрацију* Гр, *ракију* Ба Вн Вр ДД П Се Ск, *робѝу* Лг М, *сакриу* Ло, *сенију* МК, *Србију* Ли, *убиу* ДД Ос, *фамѝлиу* В, *шамѝу* Су, *чију* Т.

Група *ие*

2.74. Ова група је настала губљењем интервокалног *ј* и обично се чува: *авлие* А ВД, *авлие* Ло, *акѝие* Ла Ос, *бежанѝе* Гл, *вишекѝие* Кр, *комиѝе* Ба, *кочиѝе* Ба, *манѝие* ДД, *оцакѝие* Лу, *ракиѝе* А Ба ДД Ло С, *шѝеѝиѝе* Ба; *биѝе* Лг Ло, *завѝе* Ли Са, *криѝемо* Ло, *лиѝе* Ло, *ниѝе* Ло Са, *йодкриѝе* А Вр Лг, *йодиѝе* ВО Т; *доцниѝе* Ба, *доцнѝе* В, *здравѝиѝе* Вн Кр Ло Ш, *круѝиѝе* Др, *ладнѝе* В, *масниѝе* Ло, *маснѝе* Ла, *мрша-вѝиѝе* Вн, *йрошнѝиѝе* В Ла, *йунѝиѝе* МК, *раниѝе* Гл МК, *рањѝе* В ВД МК Са, *сигурнѝиѝе* А, *сйињѝиѝе* Др; *йрѝѝес* ВО Т.

Чува се и у сантхију: *и љво* Р, и *ѝшо* Мх Т У.

Само у облику глагола *није* долази до његовог свођења на *ни* испред енкли-тика, али и наглашених облика: *ни* ме интересовало Ву, *ни* ме дао Лг, *ни* ме дала

МК, *ни* ме стрâ Ду МО Ск У, *ни* ме жао Кч, *ни* ме бילו жао МО, *ни* ме познаво С, *ни* ме ники премѡрѡ Су, *ни* ми баш А, *ни* ми бילו ружно Ду, *ни* ми дао Бѡг ВК, *ни* ми трѣбало В, *ни* ми пало на памет В, *ни* ми дошо чѡек Вн, *ни* ми одговорила ВО, *ни* ми то помогло ВО, *ни* ми ји примио Вр, *ни* ми давала Вр, *ни* ми био отац Го, *ни* ми ништа ДД, *ни* ми свѣтѡ водѡцу ДД, *ни* ми са до ништа Ко Ш, *ни* ми пѡтребно Ку, *ни* ми ники крив Ла, *ни* ми рѣч рѣко М, *ни* ми је најбѡље МО, *ни* ми рѣкла МП, *ни* ми је баш било Р, *ни* ми било тѣшко С Се, *ни* ми био тѡ мѡж С, *ни* ми се вратио Ш, *ни* ти је срце здравѡ Ла, *ни* ти дала Лг, *ни* ти казѡ Р, *ни* га ни ватала ѡбавеза Го, *ни* га ни жалила Се, *ни* му је за чување Ву, *ни* му било згѡдно Ла, *ни* му била бѡљка С, *ни* му јасно Са, *ни* му отац ни ишо Са, *ни* ју баш право В, *ни* ју прошо Рд, *ни* ју ћерка Ш, *ни* јом дало П, *ни* ни далѣко Р, да *ни* ни неки премѡрѡ Су, *ни* им лако Бд, *ни* се баш шарало Ба, *ни* се баш куповала фърба Ба, *ни* се мрсило Вр Ли Р, *ни* се мрсило Вр, *ни* се плаћало Ву, *ни* се сваћало Го, *ни* се ни вратио ДД, *ни* се дигла Ло, *ни* се ишло МК, *ни* се прскало МК, *ни* се куповало МО, *ни* се кајала Р, *ни* се убио Р, *ни* се толико водило С, *ни* се ни вратио С, *ни* се оженио Се, *ни* се то видло У; *ни* ме смѣто Лг, *ни* ми лѡше било ВО, *ни* ми било никакѡ У, *ни* нас тѡкла Ш, *ни* ми лако (емфаза) С; ваљда *ни* Бд, *ни* имало П, *ни* имало дѣцу В, *ни* имало МО Су, *ни* кав сад Ос, *ни* мѣн стрâ ДД, *ни* писано ништа ДД, *ни* мѡ баба мѣн причала Ш.

Облик *ни* се аналошки пренео и на З.л.пл. *нису*: *ни* ме терали да идѣм да учим да шѡјем Мх, *ни* ме ни били никад Рд, *ни* га опѣвали Т, *ни* и терали да ратуу Ос, *ни* се делили Вр, *ни* се ни јавили Го, *ни* се раниле свиње Ло, *ни* се више ни враћали Рд, *ни* се бѡјали Рд.

Форма *ни* позната је и говорима Баната (Ивић ... 1994:277–8) и Бачке (Поповић 1968:70–1). На цитираним местима налазе се и тумачења настанка овог облика.

Следећи примери указују на редукцију гласова (*ниј*), а не на губљење интервокалног *ј*, асимилацију и сажимање (*није* > *нии* > *ни*) потпомогнуто аналошким облицима *јесам* — *је* : *нисам* — *ни*: *ниј* имало А ВД Гр С, *ниј* имала МК Ос, *ниј* имѡ ВО, *ниј* тѣла Лу, *ниј* ме давала Вр, *ниј* ме то било стѡд Гр, *ниј* ме волѣла Лу, *ниј* ме никат мрзела Т, *ниј* ми у души Го, *ниј* ми никад ѡвца липцала Ос, *ниј* ми сна лѣпа Са, *ниј* ми је свѣкар то био рођени Су, *ниј* му ни дао М, *ниј* се то заливало М.

Група *оа*

2.75. Ова група најчешће се јавља код присвојних заменица и може да се сажме или остане непромењена:

а) *о + а > аа > а*: *ма* баба В Вр Мх, *ма* Биља В, *ма* браћа Т, *ма* дѣца В Р Са Т, *ма* дѣца Гр, *ма* жѣна Вр Лг Р, *ма* зава У Ш, *ма* Зѡра П, *ма* јѣтрѡ Ос, *ма* јѣтрѡ У, комшија *ма* В, *ма* крава Гр, *ма* кѡћа Кр М, *ма* мајка Вр Р Т У, *ма* мајсторѡца Мх, *ма* маѡ Вр Лг Ло МП Мх Р Са Се Т, *ма* ѡвца Ос Т, *ма* родбина Вн, *ма* Рѡжа ДД, *ма* свастѡка Кр, *ма* свѣкрѡ В Вн Вр Ла Ли Ос П Ск Су Т У, *ма* сѣстра Ко Ла Р У, *ма* сѣстра Мх, *ма* сна Го ДД Кр Ло М П Рд Са Се Ск Т У, *ма* снаја П, *ма* старосвѡтица У, *ма* стрѡна Лг, *ма* ташта Лг, *ма* тетѡка Лг У, *ма* тѡжба Т, *ма* ћерка Вр Ву ДД Ли У, *ма* ѡјна Вр, *ма* унѡка Вн Ла Ло Ос Т, *ма* фамилија Вр; *резерѡар* ВО;

б) $o+a > oo > o$: *мо баба Ш, мо деца Др, мо жена Су, мо жена Р, мо крава Др, мо мајка Р Ш, мо маћи Ш, мо унука Вн Ду, на мо уста С, мо фамилија Др, шво кафа Ду*;

в) $o+a > oa$: *мо баба ВК Кч Мл Се Су Ш, мо баба МО, мо браћина ВД, мо брига Гл, врста мо У, мо деца Гл К, мо деца Су, мо жена Ду С, мо зава ДД, мо земља Бд, мо кућа К, мо кућа Кч, мо кућа С, мо кућица Др, мо мајка А Ба Бд Ду ВО Др Ла Лу МО, мо маћи Ло Р Рд С Ш, мо мис Гл, мо памет ДД, мо рука А, мо свадба К, мо свекрва А Др С Су, мо сестра Др, мо сестра Су, мо слава Бд МО, мо снаа Бд, мо сна Вн Ко Ш, мо стрина Ду, мо тетка С, мо ћерка Бд Су, мо ћи Кч, мо унука МО, мо фамилија К, шво жена С, шво кошуља ДД, шво мајка МО Су, шво њива ВО, шво парцела Се, шво сестра Су, шво срества Р, шво нишка С, шво кућа Кч; Јоан Ку; иоараш Р, иорају Мл.*

Након губљења интервокалног *j*, новодобијена група *oa* у једној трећини пунктова, чешће на северу и западу (в. карту бр. 12), углавном је остајала непромењена. Када се сажимала, то је чешће било у правцу другог вокала. У две трећине села јављају се форме типа *ma*. Сажимање у правцу *o* нешто је чешће у три западнија пункта Др Ду С, у којима се срећу још форме без сажимања. Од та два пункта назире се изоглоса која се преко североистичних пунктова простира до Батовца код Пожаревца, у којем бележимо *мо баба, мо унука*, али и *мо мајка*. У околним говорима: у Жабарима (Реметић 1989:221), у Биограчићима (Ивић 1978:152), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:97), у Левчу (Р. Симић 1972:86), у Трстенику (Јовић 1968:59), у Мрчама (Радић 1990:26) углавном су само несажети облици *moa*, а код Банатских Хера (Ивић 1958:331), у централној Шумадији (Реметић 1985:149), у Ресави (Пецо — Милановић 1968:271) ретко се могу чути и форме типа *ma*.

Група *oe*

2.76. Ова група у медијалној позицији, обично у ГАсг. присвојних заменица, такође се асимилије и сажима:

а) *мога* Банета В, *мога* брата А ВД ДД Ко С, *мога* браћића сина С, из *мога* дворишта Кр, *мога* девера Ск, за *мога* живота А, из *мога* места ВО, *мога* мјужа С, *мога* оца ВД Лу, *мога* свекра В Ск У, *мога* сина Ко Ос П, за *мога* старца У, код *мога* стрица Лу, *мога* Чеду Бд, с *мога* човека У, до Бога *мог* У, код *мог* девера Го Мх, поред *мог* Живорада Мх, *мог* Љубишу Рд, за мјужа *мог* П, *мог* оца Ба МО Су, *мог* оца Гл Ку М МК МП, *мог* Радета Мх, *мог* свекра В, *мог* свекра Го У, иза *мог* сењака Гл, код *мог* ујака Мх, *швога* деду ДД, Бџа ти *швога* У, ис *швог* винограда У, ко *швог* газде П, о *швог* стрица Би, *швог* тату Ко, као брата *свога* Др, *свога* родитеља Ш, *свог* сина Ла; *мом* сину Ла Ш;

б) обично у финалној позицији ова група се чува: *моје* Ла Лу МО Са, *моје* време Лг, *моје* дете Вр Кр, *моје* дете Ву Мх, *моје* жито Бд, на *моје* место Ко Ло, *швоје* ВуЛа Ли Лу Са Су, *швоје* годиште Су, на *швоје* место Ко, *своје* Ла МК Р Ск Т, *нигде* Ла; *које* А ВО Лг, *кошша* ВО Ву; *Благое* У, *Видоје* Лг, *ироје* Гл, *сџе* Р, *дџе* А Ба В ВД Гл Ло МК МО П, *шрџе* А ВД Гл МО П Ск; али и *чојек* Бд, *чојек* Бд Би В Вн ВО

Вр Ву Го Гр ДД Др Ко Кр Ку Ла Лг Ло Лу М МО МП Мх Ос Р Рд С Са Се Су Т У Ш, *чоџка* Вн, *чоџка* МО, *чоџече* Р; *дџек* Са;

Група *ои*

2.77. Ова група се обично чува будући да је настала касније, испадањем *в* или *х*:

а) *блокџи* ВО, *брџои* Бд, *Бобџи* А, *волџи* Р, са *сводџи* Р, *срџои* Су, *чабрџи* Вн; *дойџим* МП, *дойџа* А, али уп. *тџ* га *мимџило* Ду.

Група *оу*

2.78. Ова група, обично код присвојних заменица, асимилује се и сажима, али и остаје непромењена:

а) у *мџ* *ављџи* ДД С, на *мџ* *аљџну* Лг, у *мџ* *грџину* ДД, *мџ* *кудџљу* МО, *мџ* *кџ*-*ћу* Вн МО, на *мџ* *мџ*тер Вр, *мџ* *мџ*тер Лг, *мџ* *мотџку* Су, у *мџ* *њџ*ву Т, *мџ* *парџелу* Т, *мџ* *рџбу* Т, на *мџ* *свџерву* В, *мџ* *сџестру* Ла, *мџ* *таџшту* Т, за *мџ* *унџку* ДД Т, у *мџ* *џесму* ВК, *шџвџ* *Америку* Р, *шџвџ* *Вџку* ДД, *шџвџ* *надџницу* У, *шџвџ* *сџкну* Вр, он њма *сџвџ* *вегџ*-*таџцију* Гр, у *сџвџ* *кџћу* Ли; *џудџаване* А;

б) *тџ* ми *сџд* *свџ* *џомџрале* МО;

в) *мџу* *дџџу* Р, *мџу* *кџћу* А, *мџу* *мџ*џу Ду, *мџу* *мџ*тер Мх, *мџу* *сџестру* Мх, *мџу* *слџву* Бд, *мџу* *ћџрку* Лг, *шџвоу* Кч, у *шџвоу* *ављџи* Р, *шџвоу* *баџа-Рџду* Мх, за *шџвоу* *дџџу* К, на *шџвоу* *шџкџлу* С, *свџду* Кч, прет *свџду* *колиџбу* А; *кџу* (< *коџу*) Су; *самџук* В; *џоуџимали* А, *џоуџиремо* Др, *џоџчи* Гл.

Сажете облике бележе и Слободан Реметић (1985:128) у једном источном пункту централне Шумадије (*мџ* *ћџрку*, на *сџвџ* *сџису*) и Павле Ивић (1958:331) у говору Банатских Хера (*мџ* *приџу*, на *сџвџ* *стрџну*).

Судбина група састављених од два иста вокала

2.79. Два иста вокала, обично добијена испадањем неких гласова (-*х*-, -*ј*-, -*в*-), могу да се сажму али и остану:

1. *а* + *а*

а) *нџма* *тџ* *баџи* (< *баџаги*) Ос, *Тџрниџа* *мџ*ла (< *махала*) Кр, *мџ*ла Мх С, из *мџлџ* Са, *мџ*ле У, *Каџир-мџлџ* С, *мџлу* Др Кр, *мџну* (< *махана*) Вн Ли Ло Рд Са Ск Ш, *раџилук* (< *рахатлук*) Се, *раџилуџи* Вн, *саџи* (< *сахат*) сви пунктови, *снџ* (< *снаха*) В ВД Вн Го Гр ДД Др Ко Кр Ла Лг Ли Ло Лу М МО Ос П Р Рд С Са Се Ск Су Т У Ш, от *сџрџа* (< *страха*) ДД Рд Се Ск, от *стрџ* Р;

б) *џџлџ* *мџ*али Са, по *мџ*алама Т, *снџа* Бд, не *мџж* д *издрџџамо* Ос, са *крџама* А, не *снџам* Р;

2. *е* + *е*

а) у *вџди* *свенџко* (< *свеједнако*) Др;

б) *вџе* Ли Су, *извџем* Вн, *грџеш* А Ву Кр, *грџе* МК Су, *грџемо* МК, *загрџе* се П, *изгрџе* Вр Ло, да се *огрџе* Вн Ла, *џодгрџе* А, *раџиџа* се *џогрџе* Ли, *угрџем* МО,

д) $у + и$: уви: *увӣћем* Мх, *увӣће* Вн Вр ДД Ло МО Рд Са Т Ш, *увӣћемо* С, *увӣћу* Др Ку, *увӣће* А, кад *увӣћомо* Ло, *увӣћоше* Ло, *увӣћоше* Мх, *увӣшио* Вр, *увӣшло* Гр, *увӣшли* Бд МП, *увӣшли* С, *увӣшио* Су;

ђ) $о + а > ова$: *фѣбровара* Мх,

е) $о + о > ово$: *йѡвоћани* (од гл. *йоходийши*) Са, *йровѡѡб* (< *йрохода*) Ву,

ж) $о + и > ови$: *довӣйши* Ку;

з) $и + и > иви$: а ѡн није *йривӣйшио* Ву, да *йривӣйши* Ву,

и) $и + о > ио$: и *вѡремо* МО.

ј) Примере с *в* уместо *х* у интервокалској позицији в. у т.3.21.а.

Можемо закључити да на нашем терену, као и у централној Шумадији (Реметић 1985:128), уклањање примарног хијата, а и сандхија, убацавањем интервокалног *в* није тако често као у војвођанским говорима Баната (Ивић ... 1994:272,274–5), Бачке (Поповић 1968:72 и 137) и Срема (Б. Николић 1964:323–4). Ова појава је нарочито ретка (само један пример) у облицима радног глаголског придева.

Секундарно интѡрвокално ј

2.81. Секундарно ј јавља се у следећим вокалским групама:

а) $и + о > ијо$: *бијо* ВО Гл Го Ко П У, *добӣјо* ВО, *кријо* Бд, *йрешӣурӣјо* У; *авијѡн* ДД, *авијѡном* Ли М, *авијѡни* Ли, *камијѡн* ДД, *Мијѡдрак* Гр, *пѣт милијѡнѡ* Ос, *милијѡна* Ко У, *фијѡка* Мх, *фијѡке* Вн, *фијѡку* Ш; а и *јѡвди* је ВО, и *јѡн* ВО Вр Кр Ло Мх, и *јѡна* ВО Вр Лу, и *јѡна* МО С, па имало и *тѣ йјове* Ск, и *јѡнда* ВО Ло, и *јѡеј* ВО, и *јѡеиш* М Р Т У;

б) $и + е > ије$: и *јевѣ* га Лу, и *јѣшо* ДД Мх Т;

в) Примере с ј уместо *х* у интервокалској позицији в. у т. 3.7а.

Из изложеног можемо видети да се интервокално ј среће углавном у вокалској групи *ио* и то најчешће у лексемама страног порекла и у неколико примера радног глаголског придева. Није ретко његово јављање и у сандхију.

Десилабизација

2.82. Губљење вокалности јавља се у следећим вокалским групама:

а) $а + у > ав$: *ѡвгусӣ* ВД ВО, *ѡвгусӣа* ВО Вр Ву Мх, *ѡфӣшо* С, *авӣѡмѡйшкѣ* Вр.

б) $а + е > ај$: *јѡданајс* — *дѣвѣйнајс* и *дѡајс*: *јѡданајс* ДД Др К Ку Ли Ло М Рд Ос С Се Су Ск Су Т, *дѡанајс* Вр ДД Ос С; *йрӣнајс* Ли Ш, *йрӣнајс* Вр С Ск; *чѣйрнајс* А Др Кр Ло Ос Р С Се, *йѣйнајс* А Би Вр Ву Гл Гр ДД Др Кр Ла Ли Ло М МП Ос П Рд С Са Т, *йѣйнајс* Су; *шѣснајс* А Вр Гл ДД К П С Са Се Су Т; *сѣдѡмнајс* А Вр Ву Кр С Са Т; *осѡмнајс* ВД Ву Гл Го Ку Ли М МК Ос Т; *дѣвѣйнајс* А Вн Вр Др К Ку МО Ш; *јѡданајс* Су; *чѣйрнајс* Ос Су; *йѣйнајс* Вр Ву ДД Ко Ку Ли Ло Мх Се Су У Ш; *шѣснајс* Бд Ко Ло Су Ш; *сѣдѡмнајс* Би ВО Кр МК Мх Су У; *осѡмнајс* Би Кр Ли МП П Су У Ш; *дѣвѣйнајс* Су; *јѡданајс* К МО; *дѡанајс* А ВО Вр Ву Гл ДД Ла Лг Лу МО Р С Се Су Т Ш, *дѡанајс* Бд Ли МП П Се Су У; *йрӣнајс* А Би В ВД Вр Гл ДД Кр Лг Лу МО Мх С Т Ш; *йрӣнајс* Бд Лу Ос Се Су У, *йрӣнајс* ВО; *чѣйрнајс* А ВД Вр

сѣас Ко, *ѣаѣека* ДД, у *ѣаѣеку* ДД, у *ѣаѣеке* Р, *ѣаѣекари* ДД, светог *Ранђела* Вр Го Кр Рд, *ѣомизѣри* Се; уп. и ако сте чули ВО;

б) *адвокаѣи* Ву ДД Ку С, *адвокаѣиа* Ос, *амбуланѣиа* Ш, *Арѣнђо* Лг, *Арѣнђел* В, *Арѣнђела* Ли, свети *Арѣнђел* Ск, свети *Арѣнђео* Го, свети *Арѣнђо* ДД, свети *Арѣнђо* Се.

За прве две лексеме (*баланѣиа*, *буланѣиа*) нису добијене аналогијом према *бол*, *болан*, *болестѣ(ан)*, будући да њихов фонетизам не подсећа на наведене речи. У говорима централне Шумадије (Реметић 1985:129) тај процес је вероватан будући да су сви примери са слогом *бо-* (*боланѣиа* и сл). Облици без иницијалног *ам-* познати су и другим говорима: централна Шумадија (н.д.), Левач (Р. Симић 1972:161), Драгачево (Ђукановић 1995:31), Заплање (Ј. Марковић 2000:46).

Облик *адвокаѣи* среће се у многим говорима (Реметић 1985:129, нап.300). Овоме можемо додати и говоре Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:81), Драгачева (Ђукановић 1995:31), Моравице и горње Студенице (В. Николић 2001:94), јужне Босне и високе Херцеговине (Ђуровић 1992:131), Заплања (Ј. Марковић 2000:46) и др.

Име свеца *Алимѣија* без иницијалног *а-* јавља се у Моравици и горњој Студеници (В. Николић 2001:94) и у Обадима (М. Симић 1978:51). Име другог свеца (*Аранђела*) среће се и у Левчу: до Светог *Ранђела* (Р. Симић 1972:161), у Црној Трави и Власини: *Ранђелов дѣн* (Вукадиновић 1996:75), у Призрену: свети *Ранѣја* (Реметић 1996:383), у Нишу и околним селима: *Ранђел*, *Светѣи Ранђел* (Тома 1998:66), у Заплању: *Ранђел* (Ј. Марковић 2000:46). Мушко име *Насѣас* забележено је и у Призрену (Реметић 1996:383).

Облици *ѣаѣека* имају веома широк ареал који је оцртан код Реметића 1985:129, нап. 302. Овоме додајемо и говоре Баната (Ивић ... 1994:287), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:82). Везник *ако* у неким говорима, као нпр. у Левчу (Р. Симић 1972:160), веома често се јавља без иницијалног *а-*, а ми смо забележили само један пример, и то с делимично редукованим вокалом.

2. Вокал *е-*:

а) *ванђѣлије* МО, *ванђѣље* МО, по *ванђѣлију* МО, у *вѣнке* А, *вокулѣшу* се Лг, *вакулѣсали* се Лг, *лѣвѣѣтор* А, *лѣѣричар* Ву Се, *лѣѣрични* Бд, *лѣѣрични* Ли, *лѣѣрични* шпѣрет Су, *Лѣкѣроморѣву* Ос, *ѣе* и *сѣд жѣва* Т, *ѣѣ* ти га У; уп. и *ѣѣ* ти га поп Р;

б) *елѣѣричар* Ск, *ѣѣ* У.

Неке од наведених лексема срећемо и у другим говорима: у Батовцу: *вакулѣшеш* (мој материјал), у централној Шумадији: *ванђѣлије*, *ванђѣље*, *лѣѣрика*, *лѣкѣѣрика*, *лѣкѣѣрични* (Реметић 1985:129), у Жабарима: *лѣѣѣрика*, *лѣѣѣрични* (Реметић 1989:271), у Левчу: *вакулѣшемо*, *факулѣсао*, *ѣе* (Р. Симић 1972:161), у Трстенику: *лѣѣѣрика*, *лѣкѣѣричар*, *лѣѣѣричар*, поред *елѣкѣѣѣрика*, *елѣѣѣѣрика* (Јовић 1968:46), у Крагујевачкој Лепеници: *лѣкѣѣрични*, али и *елѣкѣѣѣрични* (Вукићевић 1995:82), у Драгачеву: *лѣѣѣричѣр*, *лѣѣѣрични* (Ђукановић 1995:31), у Моравици и горњој Студеници: *лѣѣѣѣрика*, *лѣѣѣѣрику* (В. Николић 2001:94), у србијанском По-

лимљу: *вакүисали* (М. Николић 1991:203), у Обадима: *лејџрика* (М. Симић 1978:51), у Призрену: *ванџелије* (Реметић 1996:383), у Заплању: *вакуишемо, лекџрични, ше* (Ј. Марковић 2001:46) итд.

3. Вокал и-:

а) *диџше* једне (идиоти) Др, *некција* Вн Ву Кр МО, *некцију* С, *некцију* Кр С Ш, с *некцијом* Кр, *некције* Бд, *некције* ВО Гл, *некције* С Ш, под *некцијама* С, *Талијан* Лг Ли С Т Р, *Талијани* Вн Вр Р, *Талијана* Гр С Т, *Талијанима* Ло, *талијански* Р, *Талијанчеџа* Р;

б) *инекција* М, *инекцију* А Ла МП Су, *инекције* В Вн ВО С, *Италијан* Гр, *Италијани* ДД, *италијанска* ДД.

Афереза у лексемама *инјекција* и *Италијан* честа је и у другим говорима: Левач (Р. Симић 1972:161), Крагујевачка Лепеница (Вукићевић 1995:82), Моравица и горња Студеница (В. Николић 2001:94), србијанско Полимље (М. Николић 1991:203), јужна Босна и висока Херцеговина (Ђуровић 1992:119). Само прву лексему налазимо: у селу Мрче (Радић 1990:13), Драгачеву (Ђукановић 1995:31), Обадима (М. Симић 1978:51), Заплању (Ј. Марковић 2001:46), Гори (Младеновић 2001:147). У Трстенику је забележена само друга лексема (Јовић 1968:46).

4. Вокал о-:

а) да *безбџдим* мџју стџрос Ву, из *Брџновџа* ДД, *вџка* кџћа Бд, *вџко* нџшто Бд, *вџки* вџш С, *вџки* накџ У, *вџко* ВО Ву Го Ос Ск Т, *вџкџ* Др МО У, *вџкџ* МО, оженила сам *вџга* мџџега М, у *вџме* ДД, *вџки* вџш С, *вџки* дџн Вн, *вџки* слџчај, *накџ* слџчај У, *вџка* кџћа Бд, *наког* Бд, *вџкџ* Мл, *накџ* Гл ДД К Мл МО, *накџ* Го СМ У, *накџ* К, *накџ* Ра, *номџд* Ду Ј, *вољџки* У, *вољџку* Бд, *вољџко* Ос У, *нољџкџ* МО, *вџмо* П, *вџмо* МП Ос Т, *вџм* В, *џће* *вџм*, *џће* *наџ* Ск, не *вџља* *вџ* Са, *ко* двџс (око) Го, *крџго* С, на *џераџију* У, *џераџију* Ш, *џерџшу* Ш, *џерџсо* У, *џерџсала* се МО, *џерџсали* га Ш, да се *џредџлиш* Др, *сџће* (осије) У, *свеџлџење* У, *сџљка* (осија) МК, у *Сџјаниџу* Вн ДД Кр Ос, у *Сџјониџу* Лг Ш, у *Сџјабниџу* Мх Ск, *сџјчанска* црква Ос, *совџна* А;

б) у *Обрџновџа* ДД, сас *овџга* старџјега М, *овџ* кџћу Гл, *лџба* *овџки* Ко, *лопџр* *овџки* С, *пањ* *овџки* С, *овџки* је пџпић С, *овџки* стомџк Ву, *овџки* бавџни Вн, *овџки* кџрени М, *овџки* обрџзи Ву, *гибџница* *овџка* Ко, *кат* си *овџка* бџла Лг, *овџка* мџла М, *сланџна* *овџка* Лу, на *овџку* произвџдњу Се, *овџке* калџпе Ос, *овџке* крџшке Ла, *овџке* дебџле Мх, *овџке* свеџе Мх, *онџки* си Гр, с *кџким* си *онџки* си МП, *онџка* Вр, *овџко* (адв) А ВО Ву Гл Го ДД Ко Ло Мх Ос С Са Ск Т У, *овџкџ* В Вн Гл Др Су У, *онџко* А В ВО Ву Го Ко М Мх Ос Са Ск Т У, *онакџ* У, *онакџ* М Мх Су У, *овџлџки* Су, *овољџки* колџч Ло, *овољџки* П, *овољџка* трџва Се, *овољџке* ВД М, *овољкџ* цџглџ Ос, *овољџко* Ву Кр М У, *овољџкџ* А, *овољџчно* Кр, *овољџчко* Вн, *онољџко* Лг, *овџмо* ВД ВО Др Ко Ла Ли М МО Мх П Су У, *овџмо* Гр, *овџмонџ* ДД К С, *овџмонака* Др МО, *овџмонака* У, *овџм* А Бд ДД Др Кр Ла Лг Ли М Мх Ос Р Т У Ш, *овџм* А ВД Кр М МО У, *онџмо* Ко Ли, *онџм* Го ДД Лг Ли Т, *онџм* А, *овџм-онџм* Го Лг Р Су,

овѣм-онѣм А, овѣмѣ-онѣмѣ С, оклагију ДД, окуйѣција ВО, окуйѣције Су, осѣљке П, Осийѣбница Рд, осовѣна А, осовѣне Вн У.

Афереза код заменица и прилога који почињу на *ов-* или *он-* могла је настати угледањем на облике без иницијалног *о-* а с формантом *ѣ* (*ѣај, ѣакав, ѣако, ѣолики, ѣолико*). Такође треба споменути да је та појава у овим облицима веома распрострањена у многим штокавским говорима: Батовца: *вѣко, у нѣ врэме*, али и *овѣко, у овѣ врэме* (мој материјал), Мрча (Радић 1990:13), Левча (Р. Симић 1972:161), Ресаве (Пецо — Милановић 1968:255), Трстеника (Јовић 1968:46), Крагујевачке Лепенице (1995:82), централне Шумадије (Реметић 1985:130), Баната (Ивић ... 1994:287), Срема (Б. Николић 1964:322), Бачке (Поповић 1968:185), србијанског Полимља (М. Николић 1991:203–4), Ливна и Дувна (Радић 1999:302), јужне Босне и источне Херцеговине (Ђуровић 1992:132–3), Запања (Ј. Марковић 2000:46), Горе, само код показних заменица за каквоћу *вѣкоф*, демонстративних за количину *вѣликаф* прилога *вѣлко, вѣмо, вѣке* (Младеновић 2001:146), Моравице и горње Студенице (В. Николић 2001:95). У околини Ниша имамо делимичну редукцију (Тома 1998:70). Овом списку треба прикључити и преглед литературе код Реметића 1985:130, нап.311.

5. Вокал *у-*:

а) на *врайѣни А, на врайѣну Гр, глѣвно Вн Мх*, све смо *ѣошрѣбили Ву, ѣрѣжу се А, Сековѣније А, ѣорником Ш*;

б) *уврѣйѣне* (увратине) *Т, углѣвном Гл Го Др, углѣвно Др Ло, углѣвно Го С.*

Именица *ѣорник* среће се и у другим говорима: Сјенице и Новог Пазара (Барјактаревић 1966:49), Александровца и Бруса (Алексић — Вукомановић 1962–3:297), средњег Ибра (Барјактаревић 1964–5:70), Мрча (Радић 1990:13), у Гори (Младеновић 2001:147). По мишљењу Радоја Симића (1972:161) ова лексема је највероватније посуђеница из црквенословенског *ѣторник* те је овде онда реч о губљењу иницијалног *в-*.

На крају овог прегледа можемо закључити да се наши говори уклапају у општу слику стања у штокавштини. Такође треба рећи да је афереза вокала *а-*, *е-* и *и-* чешће везана за стране лексеме, а *о-* и *у-* за словенске. Најфреквентнија је афереза вокала *о-*.

Синкопа

2.85. Испадање медијалног вокала није тако честа појава те ћемо изложити комплетну грађу:

1. Вокал *-а-*:

а) *кѣзла Гр У, кѣзли У; брдѣвица Ск; брдѣк Ли Т, брдѣци Ла* (уп. *бардѣк РМС*), са *врљѣчом МК, врљѣчу Вр, врљѣчицу ВД, са врљѣчицом МК, Врѣолома* (од Вартоломеј, библијско име) *Бд, на Врѣолому Бд, Врѣоломија Бд, врѣило Т, два врѣила* — једно *врѣило тѣм*, једно *вѣм У, грдѣне Кр Ли, у грдѣну ДД Ос Са Ск,*

4. Вокал -о-:

а) *ѵрѣксуѵра* Ос. У следећем примеру могли бисмо помишљати и на македонски творбени модел *гоѵви*, а не само на губљење медијалног *о*: *гѵѵви* Го Ос, *гѵѵвимо* Гл Гр Су, *гѵѵву* Вн, *згѵѵви* Кр.

б) *ђаволи* ДД.

5. Вокал -у-:

а) *ѵѵѵру* Ко МП П Су У, *доброѵѵро* Вл Ла; *меѵила* Ко Са, *меѵили* Ло, *измеѵило* се Са, *окрѣнло* МО, *ѵоизгѵнло* Бд;

б) *ѵѵѵру* А Бд В Вн Гл ДД Ла Ли МК Мх Ос Рд Ск Т У; *меѵѵла* Ву ДД Ли С Са У, *меѵѵла* ВО Мх Су Ш, *меѵѵле* Бд, *меѵѵли* Кр Лу, *меѵѵли* Вн Др П Т У *одмеѵѵли* Кр.

Након прегледа грађе можемо закључити да је синкопа најчешћа у унутрашњем слогу. Мање је фреквентна у иницијалном *брдак*, *брдавица*, *врљача*, *Врѵолома*, *врѵило*, *грдина*, *ѵршач*; *врѵено*, *ѵрдаш*, *ѵрдрѵавање*, *сди*; *Крсѵина*, а изузетно ретка у финалном *оѵи* и једином слогу *ѵрд* (пред), *см* (сам). У овим случајевима губе се вокали *а*, *е* и једном *и*.

Најчешће се губе вокали после акцента, а ређе испред њега. Пред акцентом се губе вокали обично у првом слогу *брдѵавица*, *брдѵак*, *брдѵаци*, *врљѵачом*, *врљѵачу*, *врљѵачица*, *врљѵачицом*, *врѵило*, *врѵила*, *грдѵне*, *грдѵну*, *грдѵни*; *сди*, *ѵѵрђѵачимо*, *ѵрдѵаш*, *врѵено*, *врѵено*, *дрнѵвина*; *Крсѵина*; *Врѵолома*, *Врѵолому*, *Врѵоломија*; *ѵрдрѵавање*; а ређе у неком другом *десѵѵну*, *маѵријѵл*, *маѵријѵала*, *колко гѵд*, *оволкѵ*.

Вокали се обично губе када им претходи један сугласник. Међутим, срећу се и примери у којима се испред вокала који се губи јавља обавезно сонант *р* и неки сугласник (*брдавица*, *сребрна*, *грдине*, *ѵршач*, *ѵрдаш*, *ѵрдрѵавање*, *ѵрд*, *ѵѵрђѵачимо*, *Крсѵина*) или два сонанта *врѵило*, *ѵврѵине*. У примеру *ка(н)ѵрион* дошло је до губљења првог сугласника из консонантске групе испред изгубљеног *а*. И у слогу иза изгубљеног вокала јавља се обично један сугласник. Веома ретко се могу наћи и овакве комбинације: *зај(д)но*, *зај(д)ници*, *ѵолоцко*, *ѵѵѵру*, *доброѵѵро*.

Синкопа, као што то примери под *а* и *б* показују, факултативна је појава у свим категоријама, осим код глагола *гоѵѵѵѵи*.

Делимична редукција везана је углавном за вокал *и* у радном глаголском придеву. Ова појава је присутнија у Бд, говору с новом акцентуацијом.

Грађа нам показује да сви вокали учествују у синкопи. Међутим, вокали предњег реда *и* и *е* најподложнији су губљењу. Синкопа је најчешће присутна у 2.л.мн. императива (-и-), придевским заменицама и именичким прилозима (-и-) и радном глаголском придеву (-и-, -е-, -у-).

У мањем или већем опсегу синкопа је присутна у свим описаним говорима те стога није потребно наводити ареал ове појаве.

Апокопа

2.86. Испадање финалног вокала у сандхију или ван њега веома је често и захватило је поједине граматичке категорије и врсте речи. Грађу ћемо приказати према вокалу који се губи и врсти речи или облика у којима се та промена дешава.

1. Вокал -а:

а) Речца *нека* чешће се јавља без -а: *нек* бацу Ла, *нек* буде У, *нек* ваџа С, *нек* дођу МО, *нек* дукати носу В, *нек* да Бџг М, *нек* ми да Го, *нек* ми каже Т, *нек* ти да Бџг Го, *нек* ти каже У, *нек* ти умеси С, *нек* не побију ДД, *нек* сам жива Лу, *нек* си жив С, *нек* је сџта МК, *нек* је три ВД, *нек* сте школовани М, *нек* су живи М, *нек* мџси Су, *нек* пџву С, *нек* пџје С, *нек* пџје МО, *нек* подџжу Су, *нек* прџча Бд, *нек* продџа МП, *нек* пропџдне Гл, *нек* сачџва ДД, *нек* седџ Ко, *нек* се батџли Лг, *нек* се џн склџња В, *нек* цџкне Го;

а л и и: *нека* врџшу МО, *нека* живџи Го, *нека* живи Са, *нека* деџа живџу М, *нека* каже Вр, *нека* ме дџру Ш, *нека* му да Ла, *нека* наџчи Ш, *нека* прџи Гр, *нека* продџа МП, *нека* раџди М, *нека* раџду С, *нека* раџти Го, *нека* се сџћу П, *нека* се веселџ С, *нека* слџжу Ву, *нека* сџди Ву.

б) Код неких именица такође се јавља апокопа: *вџљ* ти на граниџу *вџљ* ти овџмо У, *волџла гџсџоћ* да пџје ширу У, *жџн* ложџи ваџтру Кр.

в) Апокопу познају и заменичке форме: *стоџка куџ* ће да вучџ Т, *џн* глџда њџнима таџм Кр, *џн* каже сџтра дођџи Р; *јаџа* од *њџг* Ло, за *њџг* Вр ДД, на *њџг* Ос, *ја* би *њџг* џзо Лу; да *г* сврџтимо У; *кот* *коџ* С, *ниџког* Лу МП Мх Се, *нџког* Ву Го У, *џонџког* Мх, *сваџког* Су Т; не сме да проговџри *ниџши* Вн, и *нема* *ниџши* Вн, *нема* *ниџши* К, *немаш* *ниџши* Т, *не* знају *ниџши* Ла, *од* *ниџег* К Мх. Примере заменичко придевске промене у свим пунктовима паралелно се јављају у Г(А) с наставцима -ог и -ога: *јџло* се из *јџдног* сџда *вџликога* Вн, *вџлим* што *џмамо* *оваџког* зџта *леџџога* У, *то* је *овџга* сна, *овџг* *мога* брџта ДД.

а л и и: *њџга* Вн ВО Ву Гл ДД Ку Ло Лу М МК Се Су У, *нека* *га* *нек* МО, *нека* *га* *нека* С, *нека* *га* *нек* Ш, *коџга* Би Гл Гр ДД Ку Лг Ли Лу М МО Ос П Р, *коџа* В Се, *ниџкога* А Вр Ву Гл Го ДД Кр Ла Лу М МО Мх П Р С Ск Су Ш, *нџкога* ВО Ос Р С, *ниџшиа* Бд Вн ВО Ву Гл Гр Др Ла М МО МП Мх Ос П С Се Ск Су Т У, *чеџга* Гл Го Ли П Р С У, *нџчега* Гр ДД Кр Рд С, *ниџчега* Гр МП Мх, *џчега* Ба Рд.

г) У презенту глагола *нема*, *мора* и *џреба* јавља се апокопа: *неџм*, *Бџра* ће д џбије Вр, *неџм* д *џма* Кр, *џн* *моџр* да лежџи Гл, *моџр* да се живџи МО, *моџр* да се сикираџо Мх, *моџр* да поџе Се, и *то* *моџр* да га џзуџеш (безлична употреба *мора*) Ск, *моџр* да мџзџеш Ск, *моџр* да се слџшамо МО, *џрџб* да зна Гр;

а л и и: а сџд *нема* *то* Ко, *нема* *куџ* Су, *џрџба* д *идџм* В У.

У 2.л.сг. императива глагола *чекаџи* такође се може изгубити прво -ј, а потом и -а: *чеџ* да затвџрим ДД, *чеџ* да вџдим Ла Се, *чеџ*, *баџо* Са;

а л и и: *чеџа* да вџдиш Ву, *чеџа* да ти каџем Ву, *чеџа* да донесџм Др, *чеџа* дџм у сџбу Лг, *чеџа* да обрџшем Мх.

д) И неки прилози за место и време могу се срести без финалног *-а* које често алтернира и с *-е* (*свуд-свуда-свуде*): *кѹд* Др К, *свѹд* Бд В ВД Ву Гл Го Гр Кр Ла Лг Ли Ло МО МП Мх С Ск Т У Ш, *како сѹд* Ш, *ошкѹд* Ву ДД Ко Кр Ла Лг, *ошкуд* Рд, *одѹвуд* В ДД Ко Ла Лг Р Се, *оѹвуд* Мх С, *одовѹд* Су У, *одовѹд* ВО Лг Ло Ск, *оѹд* А Др, *оѹд* С, *одѹиуд* ВО ДД Ло Ск Т У, *одошѹд* Кр, *одѹиуш* ВД ДД Кр Лг Ли Ло МК МП Р Рд Са, *одѹнѹд* Ло Ш, *одозѹл* А Др Мх С У, *озѹл* Кр Су; *кад* Бд Би Вн ВО Го Гр Лг Ли Ло М Мх Ос Р Рд Се У, *некад* ВД Гл Го М Мх П Се, *никад* А Бд В ВО Ву Гр ДД Др Ко Ку Ло Лу М МО МП Мх Рд С Т У, *саѹд* А Би ВД ВО Вр Ву Гл Го Гр Др Кр Ку М МК МО Мх Ос П С Са Се Ск Су Т У Ш, *шѹд* Би В ВО Гр ДД М Мх Ос Се Ск Су У; *ѹм* (ома) би подигли лѹба Кр, *ѹм* ће ти кажем Т;

а л и и: *кѹда* В, *свѹда* Др М П Се Ск, *ошкѹда* Др, *одѹиуда* ВО Кр, *одѹдола* Т; *када* Вн МО, *некада* Ба Бд Гр Ли Се, *никада* Ла Лг МП, *саѹда* Го ДД Ли МО Мх Се Ск Т, *шѹда* А.

2. Вокал *-е*:

а) У вокативу сг. појединих именица редукује се овај вокал у сандхију: *Бѹж* сачѹвај А Вр, *Бѹш* сачѹвај Лг, *Бѹж* сачѹвај Бд, сачѹвај, *Бѹж* Бд, *госѹодин-вѹвода* ВО, *госѹодин-Марко* Лг, *госѹодин-пѹтпуковниче* Ло, *госѹодин-судѹја* Ла, *госѹон-Јѹцо* Лг, *госин-капетане* С; уп. и четѹри *сѹѹшн* К;

а л и и: *Бѹже* сачѹвај Др Ш, *Бѹже* сачѹвај А, *госѹодине* Р;

б) Личне заменице 1. и 2. л. и повратна у ГДАЛсг. имају краће и дуже облике: *мѹн* В Вн ВО Вр ДД Кр Ла Лг Лу Мх П Рд Са Ск Су Т У Ш, *шѹб* М Мх Ск, *сѹб* ДД; *мѹн* А Бд Вр Гл ДД Др Ко Лу С, *шѹб* Др С, *сѹб* К; *мѹн* Бд МО;

с њѹм А Ба Бд Гр К Ла М МО Мх Ос С Т, са њѹм Гл Го Лу МК МП Ск, саш њѹм Ш, за њѹм Лг Ск Т; по њѹм мѹту (Лсг.) Ли;

кѹм Ко Ли Лу МК МО МП Мх Р Ск Т, *ником* Би Гл К Ко М Р С, *неком* Кр МК П Мх, *свѹком* Би Лг Лу МО Ш. У ДЛсг м. и ср. р. заменичко-придевске промене скоро је уопштен наставак *-им*. Примери с наставком *-ом* нешто су чешћи од оних с *-оме*: *Мѹлићевом* ѹцу ДД, према *Панчевѹчком* мѹсту Вр; *мѹм* сѹну Ла Ш, *кѹпио шѹм* полаженику дѹр Су, *ѹвѹм* није дѹбро МО, *шѹликом* народу А; *мѹ* јѹдно дрѹгом помажемо В, тѹ није смѹло јѹдно дрѹгом да каже Гр, јѹдно дрѹгом Лу, и јѹдно^м и дрѹгом У, ѹста тѹ дрѹгом Мх; у *Вѹликом* Орашу Т, у *Мѹлом* Гају Ба, на *Мѹчковом* камену Ло, ѹнда сам бѹо у *сељѹчком* ВО, ја сам била у *срѹском* ѹбору Др, на *Трѹшњовом* брду Ло, у *цѹлом* свѹту Мх; у *свѹком* је сѹлу посебан и гѹвор МО, јѹш нѹсмо мѹрни по *свѹм* мѹсту МО, у *неком* трчању Гл, о *шѹм* нешто прѹчѹ Ос, у *шѹм* Т, у *шѹм* врѹмену МО, у *шѹм* дѹлу У, добѹо верѹвѹтно ѹме по мајдану *шѹм* У, *ѹѹ шѹм* пѹтезу Бд, у *шѹм* стѹбу А, у *шѹм* читању МК, у *ѹнѹм* врѹмену МО, у *ѹнѹм* ѹѹѹку Др; ѹвек сам бѹо на *ѹрѹвом* мѹсту Ск, о *Прѹвом* свѹшском рѹту ВО, у *шѹм* *ѹрѹвом* свѹшском рѹту ВО, у дрѹгом оделѹњу С;

а л и и: *мѹне* Ба Бд Би В ВО Ву Гл Ку Ла Ло МО МП П Р С Се Ск Су Т У, *шѹбе* М, *сѹбе* Ла М Ш; *мѹне* А Др Гл К Ко С; с њѹме С, за њѹме ВД, на њѹме С; *кѹме* Др МП Рд Ск, *кѹмѹ* Лу, *никоме* Т, *некоме* ВО С, *свѹкоме* Др П Ск; ја кажем *мѹме* брѹту Ко, даѹвали смо млѹко *ѹвѹме* Никѹли Димитрѹјевићу Ву, *шѹме* чѹвѹку Ко,

то ја могу да кажем *свакоме*, није само једном Др; то сам подавала *другоме* П, *једном*е долази мајрица Т; уп. и није добро *овиме*, није добро оним МО, радује се *шине* Бд; у дугу *некоме* Вр, у *овоме* паланачким срџу С, о *шоме* ДД, по *шоме* је добило име У, по *шоме* се познаје Ск, у *шоме* после долазу поођани за њом Бд.

в) Код глагола апокопа се јавља у наглашеним и енклитичким облицима: *мож* да биде Бд Ло, *мож* да бидне Лу, *шта мож* да буде Гр МО, *мож* бити Вн Ку У, *мож* да се Би, *мож* да је Мх, *мож* да траје Мх, *мож* да ти траје Се, *мож* да ко-си Т, *мож* да се купи У, *мож* да те мучи Мх, *мож* да ноћи В, што *мож* боље Гл, *мож* да се узне Кр, *мож* се живи Ку, *мож* једно пиво МО, не *мож* да плаћи А, не *мож* да накисне А, не *мож* да се отме ВО, не *мож* да суне Вр, не *мож* да се сло-жу Гл, не *мож* да с идѐ Го, не *мож* д измисли ДД, не *мош* сѹва рана Ко, не *мож* да и среду Ку, не *мож* да га увату Лг, не *мож* да претѐра дан Ли, не *мож* да седи Мх, не *мож* да јашу П, не *мож* ни да спава Р, не *мож* да се извѹчѐ Рд, не *мош* сва-ки С, не *мош* се запосли Се, не *мож* да вѹчѐ Су, не *мож* да плаћи Т; *шта мож* Рд, како ко *мож* С;

чим он *оћ* да пије Лг, *нећ* да ради К, *нећ* да раду Т, *нећ* да каже Лг, *нећ* да се жени Лу, *нећ* да дође М, *нећ* да живи Мх, *нећ* да роди П, *нећ* се мучиду Р, *нећ* да се увати Ск, *нећ* да те дирне У;

ниј ме давала Вр, *ниј* ме то било стид Гр, *ниј* ме волѐла Лу, *ниј* ме мрзела Т, *ниј* ми убијено ништа Др, *ниј* ми сѹђено Лу, *ниј* ми рђаво било М, *ниј* ми липцала Ос, *ниј* ми сна лѐпа Са, *ниј* ми је свѐкар Су, *ниј* ти то сѐфта Гр, *ниј* му ни дао М, *ниј* ни запазио Гл, *ниј* се то заливало М, *ниј* ка сад Ск, *ниј* тела Лу;

и она ти се *ош*, па ка стаде да ме љуби Ш; па опет код нас, *каж*, у Београд У, *каж*, немам ситно У;

то *ј* било народа Бд, како *ј* напољ Ли, реко му *ј* лекар М, колико ти *ј* написа-но М, милина *ј* гледат Мх, како *ј* било П, овди *ј* радила Т, то *ј* њена фамилија Т, *ја* видим да *ј* то лаж Т, то *ј* тако бивало У, то *ј* добило име У, *ту ј* било Ш;

уватио с с неком А, да с с тим грѐеш Кр, *шта* сте с сиграли Ба, *шта* с смејеш С, па с шлогирала Гл, мѐн с чини Гл, да с то Су, *ди* с то сѐтиш У, тако с то ради Го, свѐ с то смѐша Гр, родитељи с договорѹ Гр, па с посе С, што с покрива У, она с под-дигла Ш, сунце с рађа Т; на парове разбрѹ с Р;

а л и и: не *може* да убије ВО, не *може*, нано, да се жени Ла, не *може* Го, не *може* дѐте и не *може* М, не *може* да растури Т, не *може* да умре У; *оће* да учини Лг, *неће* да пију Ш, *није* могло Гр, *није* се мѐтнуо на њи Вн, *није* се питало МО, *није* ни дао М; да се разговарамо М, да се поштуе Р, да се почастим У, па се зацѐно У.

г) Неки прилози за место и време могу се јавити и без финалног -е: *овд* А Ла Су У, *вод* Бд Др П У, *вод* Лг, *од* ДД Ко Кр Лг Т У, *од* Вн У, *иѹд* А Лг Ли Мх Т, *свѹд* (в. т. 2.86.д), *гѹр* А Бд Би В Вн ВО Вр Ву Го Гр ДД Др Кр Ку Лг Ло Лу МО Мх Р С Са Се Ск Су Т У, *гѹр* У, *дѹл* А Ба Бд Гл Го Гр ДД Кр Ку Ло МК МО Мх П С Ск Су Т У, *дѹл* Мх, *дѹл* Мх У, *одозгѹр* А Др К Ли Лу Мх Се Т, *озгѹр* Вн ВО Гл Кр Ла Ли Ло МП Се Ск Су У, *одоздѹл* А Др Мх С У, *оздѹл* Кр Су; *кад* (сви пунктови), *сад* (сви пунктови), *иѹс* А Вн Ву Гл Го Гр ДД Ла Лг Ли М МК МО Мх П Рд С Се Ск Су Т У; царска Русија има и *дѹл* ДД, како *ј* *найољ* Ли;

а л и и: *овде* А Бд Гл Ку МО Мх Т, *овдѣ* ВД Вн Гл Го Гр ДД М Рд Са, *овдѣ* Лу МО, *овдѣ* Ос, *овде* Гр, *оде* В Ко МК Мх Се, *одѣ* Ло, *одѣ* МК, *вође* Др; *шуде* Се, *свуде* Ву М, *свуде* Су, *горе* МП С Ск Су У, *горѣ* Ву, *горе* Би Кр, *доле* Го Др Мх Ск У, *одле* А Би ВО МО Су У, *долѣ* Го М, *одозгоре* А Кр Ла Рд, *озгоре* У МП С Ск Су У Ш, *одоздоле* Го Ла, *оздоле* Ск; *каде* Ос Р, *саде* ВО Ла М Се Су Ш, *саде* Ш, *идсле* Др Ло М Са Мх Су Т У, *идсе* А Ба ВД Вр Ву Го Гр ДД Ко Кр Ку Ло Лу МП Мх С Са Т У Ш; уп. и *йомале* пијем (прилог за количину) Го.

д) Финални вокал *-е* губи се и у речцама и узвицима: *ѣи* није ни *био* Бд, *ѣи* *шакѡ* Гл Р Ко Ли Се Су Ш, *дабѡм* Би Вн Ву ДД Ко Кр Ку Ла Р С Се У, *иадабѡм* ДД Ли Са Ш, *иадабѡм* Су, *ајд* једи ВД; *мор* каки МО;

ѣше такѡ Вн Гл Ли У, *ѣше* како је било Вр, *ѣше* зато П, *ѣте* жудово би Р, *дабѡме* А Би Вн Др Ко МП Ос Рд С Се Т Ш, *дабѡме* Гл; *море* бежи Го, *иадабѡме* Ли М Ос Ск Т, *иадабѡме* Бд, *иадабѡме* Ко Су; *море* Бд Го ДД Ко П Р.

3. Вокал *-и*:

а) Финални вокал *-и* најчешће се губи код глагола и то:

у 2.л.сг. императива: *бѣи* тамо Кр, *бѣж* у шуму Ло, *бѣж* одатле Ск, *бѣж*, Санѣла, овѡм Ш, и *бѣж* у Селѣвац Лу, *виѣи* кака баба Вн, *во(д)* ти то дѣте кѣћи Мх, *диѣж* овѡм, *диѣж* онѡм, реко, не мѡгу Лг, *диѣи* се У, *дођ* сѣтра Ло, Ангѣлина, *долѣз* овѡм Мх, *донѣс* флашу С, *дрѣж* овѡ, *дрѣж* онѡ А, и *дрѣж* овѡм, *дрѣж* онѡм и не мѡгу А, *дрѣж* столицу Кр, *дрѣж*, дѣдо, дизгине Ло, *она дрѣж* па за нѡге овѡко љвати Лг, *дрѣж* на њѣга Мх, *дрѣи* се ДД Ло, *дрѣи* се, Милка, да не испаднеш П, *дрѣи* се добро Ш, *зашѡвр* та врата Лг, *ошѡвр* та врата П, *ид* повѣчи тѣжбу А, *каѣи* ти њѣму ДД, *мѣи* нѣко дрѡво Лг, *обрн* кола Лу, *иаз* да није Се, *иаз* ти немѡ да лѣгнеш Лг, *иођ* за нама С, *иођ* са нама С, *скин* се Бд Лу, *ћуѣи* Ло, *улаз* овѡм у кѣћу ДД, *ајде диѣ* се В;

у инфинитиву: мѡж *биѣи* једна камаѡра да увѣти по педѣсет, по стѡ ти треѣкаѡ Би, с прѡлећи истѣра мѡж *биѣи* чѣтир пѣт прѣтоѡва ДД, шта није било што нѣће *биѣи* Кр, нѣће то *биѣи* радѡ ко што је био раније Лу, мѡж *биѣи* ниси Лу, раѡник мѡра *биѣи* гвојздѣн Кр, код њѣ је лѡко *биѣи* богомѡљац Мх, милина ј *глѣдаѣи* Мх, па ваљда ће *дођ* сад у недељу С, ја да л ѣу *живѣи* пола године јели двѣ године то је маѡло тѣже *казѣи* Лу, како је то било Бѡг ће *знаѣи* МО, нѣће ти се *знаѣи* ни кѣћа ни кѣћиште С, код њѣ је лѡко *иђ* у цркву Мх, (Шта је комишање) то је кукурѡз *крѣниѣи* Су, тѣшко *научѣи* Гл, доће врѣме, каже, кад нѣће *остѣи* камен на камену С, тѣкника ће, каже, *йословѣи* Лу, код њѣ је лѡко *йосѣиѣи* Мх, лѡко се *йрѣчѣиѣи* Мх, то је маѡло и нѣпријатно *йрѣчѣиѣи* Ск;

а л и и: па жѣто не мѡж бѡље *биѣи* Би, нѣ мож бѡље *биѣи* К, по једѡн остѡо, мѡж *биѣи*, кѣћи Вн, нѣко ће мѡж *биѣи* и да дочѣка Ву, мѡж *биѣи* Др У, то је мѡж *биѣи* био Ку, само тѣшко је *биѣи* добар чѡвек ВО, ја им кажем јел ће *биѣи* најбѡљи јел ће да бѣде најгѡри Лу, а стра ме и *вадиѣи* (зуб) Кр, али то ѣу *йовадиѣи* Кр, бѡље нѣшто *вѣроваѣи* него ништа не *вѣроваѣи* Рд, то је бѣла једна лепѡта да се (имало шта) *глѣдаѣи* Бд, ја то *дочѣкаѣи* нећу Ву, хѡће *дрѣжѣи* радњу (утицај књ.јез.) ВО, ништа не *жѣлиѣи* (кад се кува) МП, данѡс је мнѡго лѡкше *живѣи* Вн, лѣпо је *живѣи* П, ја ѣу *исѣиѣиѣи* Кр, па ѣу те онда *иѣиѣиѣи* кака ће вѣза да

бўде Ск, немōјте злō *рāдиџи* Бд, не мōг се *сѣџиџи* Ос, а тѣ ћеш *скѣнуџи* Бд, еј, мори, каже, нѣће *смѣџи* нѣко више ни да дōђе за тѹ вāшу ћѣрку В, дā л ћеш *се сѣд-сѣџи* Ку, *убиџи* човѣка па се пōсле покāе, ѣ, ѣвола, јѣсте Кр;

у футуру: *дōђу* < доћи ћу ВД, *дōђе* А К Ли Лу Мх С, *дōђе* Ву Гр С, *завѹђе* Гр, *изѹђе* Лу, *наѹђе* Мх Са;

у енклитичким облицима: *јā б мōрāла* Мх, *јā б тѣ покāзō* Кр, *дѣ б јā тō зарāдѣла* Мх, *јā те нѣ б* поглѣдала Лг, *јā нѣ б сād смѣла* Бд, *нѣ б мōгла* В, *нѣ б знāла* Го, *нѣ б ни уишо* Са; *кāко с* посѣала ВД, *тѣ с тō превѣдла* ДД, *тō с тѣ мōго* Кр, *дѣ с* пошō Лу, *штā с зарāдѣо* Мх, *штā с тѣ довѣла* Мх, *кōлко с* добио Р, *штō с сādѣла* Са, *штā с тѣ У*; уп и *јес* полудела Бд Лг, (*је*)с тѣ, каже, дѣшо Ло, *ес* вѣдо Ос, *јес* запāн-тио Т, тѣ *нѣс* пōјела ВО;

а л и и: *јā нѣ би тѣла* Лг, *ōн би дōшли тѹ Т*; да си чѣста У.

б) У појединим облицима личних заменица и код броја *чѣџири* губи се -и: *тō м* на вр језика стојѣ Лг, *дā м* не дā МО, *штā м* врѣдѣ С, не врну *м* више Су, *мили-на џ* д ујђеш Мх, *кāко ћу да џ* кāжем Р; *ōн би дōшли тѹ Т*, *кād* почѣше *ōн* да јѣду У, *пѹсту òн* мѣн С, *ōн* посѣјали рѣпу Т, *ōн* пречекāли Кр; *тѹ су били мōј* стрѣчѣви ВО; *свāк* свōјом кѹћи К; *чѣџир* гōдине Лг, *чѣџир* детѣта Су, *чѣџир-пѣт* Гр, *чѣџир-пѣт* Кр Ло Су, *чѣџир* плāтѣ Гл, *чѣџир* В Су, *чѣџир* Ко МК Ск, *чѣџир* Рд;

а л и и: *чѣџири* брāва Лг, *са чѣџири* брāта А М, *чѣџири* гōдине Т, *чѣџири* дāна Кр, *чѣџири* женѣ Би, *чѣџири* жѣце Кр, *чѣџири* кōња ДД, *чѣџири* крāве Гр, *чѣџири* пѣлета Са, *чѣџири* пѹта М, *чѣџири* сѣна Ос, *чѣџири* стōтине С, *чѣџири* ћѣркѣ Мх, *чѣџири* са *чѣџири* Гр.

в) Везници *ал/али* (А Бд Би В ВД ВО Вр Ву Го Гр ДД К Ко Кр Лг Лу МО Мх Ос Р С Се Ск Т Ш), *ил/или* (Би Гр Мх С У), *јел/јели* (А Бд В Вр Гр Др Кр Лу Мх Р Се Т У), *ел/ели* (А Бд В ВД Вр Ву Гл Гр ДД Кр Ку Ла Лг Ло Лу МК Мх Ос П Р С Са Се Ск Су Т Ш) и речца *ли* (А Бд В ВО Ву Гл К Кр Ли Лу М МП Мх Ос П Р Рд Са Се Ск Т У) губе финално -и.

4. Вокал -о:

а) У прилозима за место, количину и начин губи се финално -о: *овāм* А Бд Вр Го ДД Др Ко Кр Ла Лг Ли М Мх Ос Р Су У Т Ш, *овāм* А ВД Гл Кр М МО Мх, *овāм* ВД, *вāм* В, *ōве вāм* дѣ нāм Ск, *ѣвāм* А Бд Би В ВД Вн Го Гр ДД Ко Кр Ла Лг Ли Ло Лу М МО МП Мх Ос Р Са Ск Т У Ш, *онāм* Го ДД Лг Ли Р Су Т, *онāм* А;

мāл (в.т.3.48) А Бд В ВД ВО Вр Ву Гл Го Гр Кр Лг Лу М МО Мх Ос С Са Се Ск Су Т У Ш, *ѣмāл* Бд, *ѣмāл* Го Мх Т;

кāк ће д озебим В, *сѣн кāк* је мāтор М, *кāк* ти кāжем П, *ōн(о) кāк* крѣнула зѣмља У, а тѣ нѣ знаш *кāк* се врши У, *кāк* ћѣлав кад ѣма кōсу У, тō је *џāк* престāљено У, *ѣолāк* А ВД Гл Лг, *ѣолāк* Ло, *ѣолак* Бд, брѣску ће брз да бѣру Се,

а л и и: *овāмо* ВД ВО Др Ко Ла Ли М МО Мх П Су У, *овāмо* Гр М, *вāмо* Ла МП Ос Су Т, *вāмо* П, *ѣвāмо* Би В ВД Вн ВО Гр Ли Лу МО Мх Ос С Са Су Т У *онāмо* Ко Ли; *кāко* је било П; *мāло* А ВО Вр Гл М Мх С Се Су У, *ѣмāло* Го, *ѣолāко* Гл Го Др Лг Ш, *ѣолāко* У.

б) Забележено је и неколико примера апокопе код показних заменица: што не кѹпиш *ѿв* Лу, а *ѿв* свѣ стојѣ нѣпоље Мх, и *ѿн(о)* се продаје С, *ѿн(о)* кѣк крѣнула зѣмља У.

в) У речцама и везницима губи се финално -о: *нег* дѣнашње Бд, *нег* јѣ Гр Кр, *нег* њѣ ДД, *нег* лѣто Кр, *нег* живѣту Лу, *нег* мѹжа М, *нек* што се ВО, *нек* што трѣба Лг; уп. и *сѣм* нѣс двѣје Мх, *сѣм* тако Су; *ак* си завѣден С, *ак* те обрѹка Ск; *ѣдем* да полажемо МО;

а л и и: *него* Би В Вн Гл ДД Ла Ло М Мх Р С Т;

5. Вокал -у:

а) У 1. л.сг. и 3.л.пл. презента, обично у негираним облицима, глаголи *могу*, *нећу*, *ћу*, и *нису*, *су* срећу се и без финалног вокала: сѣд не мѹг Ос, не мѹг да гѣзим Су, не мѹг да дојтим МП, не мѹг ни вѹду да донѣсем Вн, не мѹг т јѣ тѹ да заборѣвим М, не мѹг да знѣм Ло, мѹг д идѣм У, не мѹг д идѣм Гл, не мѹг д издржѣм Се, не мѹг ни д испрѣчам Ли, јѣ не мѹг да јѣм Лу, не мѹг да јѣм Го, не мѹг ни да лежѣм Гр, тѹ не мѹг да ти објѣсним Лг, јѣ бѣш не мѹг да ти опѣшем Ос, не мѹг да ви опѣшем Рд, не мѹг д отвѣрим Т, јѣ тѹ не мѹг ни да пѣнтим МО, не мѹг да почѣстим Ла, не мѹг да потрѣвим Мх, не мѹг да прѣим Ву, јѣ не мѹг да прѣимим Т; не мѹг да рѣдим Т, јѣ тѹ не мѹг да рѣдим Мх, не мѹг да седѣм Кр, јѣ не мѹг да се сѣтим Би Ло Т У, не мѹг да се сѣтим Ш, не мѹг се сѣтим Ко, не мѹг да снѣсим Кр, не мѹг да стѣнем на нѹге Ко, не мѹг д упѣнтим А, не мѹг да с успѣњем Вн, мѹк ти објѣсним Лг, овѹ мѹг да прочитѣм Го, штѣ мѹг да рѣдим Се Т;

нећ да бѣцим У, *нећ* да се борѣм Мх, *нећ* да гѹворим Бд, *нећ* да јѣм Го, *нећ* да кѣжем Лг Ос У, *нећ* да лѣжем Мх, *нећ* да лѣжем Ду; *нећ* да те поздрѣљам Р, *нећ* да слѹшам Лу, *нећ* да је ѹздем Лг; *неј* да лѣжем Мх; сѣд *ѿћ* да се пѹштим Мх, штѣ *ѿћ* седѣм ѿвдѣна Р; кѣко *ћ* да кѣжем А, штѣ *ћ* да ви кѣжем С, јѣ *ћ* да се пѹштим К, а штѣ *ћ* да рѣдим М;

нис се ни вратѣли С, *нис* се мѹји сѣнови с нѣким посвѣљали Са, *нис* се сарањѣвали ВО, *нис* се свѣдиле Ло, што с старѣе Ос, дѣ с ти сѣнови С;

а л и и: не мѹгу јѣ да се борѣм К, не мѹгу вѣше Гл, не мѹгу да ѣдем Вн, не мѹгу ни да идѣм Кр, не мѹгу да јѣм Го, не мѹгу ни да спрѣмам Кр, не мѹгу да побѣгнем Т, не мѹгу прѣ Се, не мѹгу да сѣднем МП, јѣ не мѹгу да спѣвам ВО, не мѹгу ни јѣ Ву, штѣ мѹгу дрѹго Ли; јѣ *ћу* да м дѣм МО; *нећу* да те вѣдим У, *нећу* да изнѣсите С;

б) И неке именичке речи срећу се с редукованим финалним -у: *гѹдн* дѣна Бд, од *гѹдин* дѣнѣ Т; тѣ подѣј њѣм Гл, штѣ *ће њѣм* Ко, и кѣже *њѣм* У; кѣко м бѣѣ ѣме Бд јѣ *ћу* да м дѣм МО; а шѣкѣчу му мѣтем нѣ *глав* Ло, бѣли *ѹ ѣѹ* Ш;

а л и и: *недѣљу* дѣна Гл К Лг, *недѣљу* дѣнѣ ДД Кр С Ш, *гѹдину* дѣнѣ Гл Са, *гѹдину* дѣна А У; *њѣму* ДД Лу М Ос Са Т У, *њѣму* Ко Ло С; а шѣкѣчу му мѣтем Ло.

2.87. На крају треба споменути и примере с делимичном редукацијом финалних вокала:

пѹна *ѣвљѣјѣ* стѹке Т, до *Београдѣ* У, на *вратѣцѣ* У, мѹја *кравѣ* ВО, *кѣкѣ* је У, за *њѣгѣ* У, да живѣ мећу *њѣмѣ* ВО, *ужѣрилѣ* и мѣне У; *Блѣгојѣ* У, овѹ је мѹјѣ гѹр У,

то се тако *ка̋жсѣ* у књигу Мх, *ни̋је* ми у души Го; *кѹ̋ћц* У, *та̋мо* зна̋ш *ко̋јц* иде̋ду У; *ка̋кр* се осе̋ћаш У, *ка̋кр* му име̋ У; *до̋ћу* У, у *Скада̋рлију* У.

Видимо да се делимична редукција обично јавља непосредно иза акцента, а највећи број примера је из села Удовица.

2.88. После свега изнесеног можемо закључити да апокопа нема исту фреквенцију у наведеним облицима. Честа је у речима с помоћном функцијом: речцама (*нека, него, е̋ше/е̋шо, еве/ево, ли, дабоме, море/мори*) и везницима (*али, или, (ј)ели, него, ако*). Модални (*морати̋и, ш̋реба̋ти̋и*) и помоћни глаголи (*јесам, има̋ти̋и, х̋ше̋ти̋и*) у пуним и енклитичким облицима често губе финални вокал. То губљење је чешће код негираних форми. Код пунозначних глагола апокопа је честа у 2.л.сг. императива и инфинитиву будући да новодобијени облици нису хомонимични с другим облицима. Веома је честа факултативност изговора финалних (-а, -е, -о) вокала код прилога будући да то не утиче на њихово значење. Одсуство акцента на финалном слогу и један слог више него код осталих основних бројева утицали су на губљење финалног слога у *че̋и̋цири*. У заменичко-придевској деklinацији присутни су и дужи и краћи облици (-ога/ог, -ега/ег, -оме/ом).

Апокопа није уобичајена код именица, осим у Вег. (*Бож сачува̋ј, гос̋ѡдин-ѡ̋ѡ̋ѡуковниче*). У два примера (*на̋ глав, ѡ̋ ѡ̋љ*) апокопа је олакшана померањем акцента на проклитику. И завршни вокал наставка -*има*, само у два примера (*зубим, ле̋ђим*) у говору с делимично пренесеном акцентуацијом МО, изостао је вероватно аналогичном према -*ога/ог, -оме/ом*. Вероватно је аналошког порекла и губљење вокала -*е* у примеру *че̋и̋цири с̋ѡ̋ѡ̋ѡин*. Остали примери (*во̋ља, гос̋ѡѡја, жена*) јесу индивидуалне и спорадичне појаве на које утиче темпо говора. Ретко се губи финални вокал и код неких заменица (*она, оно, они, ово, кӳја, ни̋ш̋ѡа*).

Најређе се губи вокал -*у*, а остали самогласници редукују се у различитим облицима и у великом броју потврда.

С обзиром на примере типа *мен, ѡ̋ѡѡѡ, се̋б, гор, дол, овам, ѡ̋ам, она̋м* наша област представља крајње домете ове изоглосе која креће од јужних екавских говора.

Хапнологија и сродне појаве

2.89. У нашим говорима приличан је број примера у којима је изгубљен један слог (обично од два, а ређе од више гласова). Та промена се може десити:

1. у иницијалном слогу:

а) *вали̋ду* (инвалиднину) Бд, *примаду вали̋ду* Кч, *вали̋де* МО, у *вали̋цки* д̋ом Др, *д̋октор* му је изна̋ша̋о *д̋ѡм* плӳћа (ендем) С, ис *кӳба̋ѡора* Се, *кӳрӳза* Вр, *мӳруз* ВК Гн Кч, кот *ѡ̋ади̋е* (попадије) Вн, шта̋ *ш* са̋ да ра̋димо Т, *не̋ м* ка̋ко и ви̋чу (не знам) Го, *не̋ с* ко̋ би̋о го̋ри (не зна се) Гр; *ѡ̋н са̋ м* и не гово̋ри (са мно) МО;

б) *инвали̋д* ВД Т, *инкӳба̋ѡор* Ли, *кӳкѹ̋руз* Ба Бд Би ВД Вл Вн ВО Вр Ву Гл Гн Гр ДД Ко Кр Ку Лг М Мл Мх Ос П Р Ра Рд С Са Се Су Т У Ш, *кӳкѹ̋руз* А В Вл Вр Го Др Ду К Кч Ло МО Мх Рб С См Су, *кӳкѹ̋руз* Бд МО, *кӳкѹ̋рус* МП, *кӳкѹ̋рус* Бд, *кӳкѹ̋руза* Бд, *кӳкѹ̋руза* Ко, *кӳкѹ̋руза* ВО Гл Др К Ла Ли Ли Се Т У, *кӳкӳрӳзом* Др Мх

Ск, кукурузи Бд Су, кукурузи Вр П, кукурузни леба ДД, кукурузѝра (потес у којем се сеје кукуруз) Вр, (сирак) МК, кокуруз А Бд Би В Вн Гл Лг Ло МК МО МП Са У Ш, кокуруз ДД Ли, кокуруз МО, кокурус Ш, кокуруза А, са кокурузом Ла, кокурузи Лг, кокурузѝр МК, кукурузѝра Кч, мумуруз Ш;

2. у медијалном слогу:

а) *волѝма* (воловила) Ли, *госѝон-Јѝцо* Лг, *иѝљ* (педаљ) Гл, *ѝресонаследник* Ло, *левѝр* (револвер) Ло; *алуминска цѝв* Ли, *вѝшенѝрску* К, *сѝѝѝг* Ђурђа М, на *сѝѝѝг* Никољу Ло; ако ја продѝжим с *ѝѝм* (с тобом) Лг; *мѝра бѝш* пѝнизан Кр, *нѝш* да ме поздравѝш Р, *ош* овѝ Ли, ак *ѝж* да ти кажем Р, и кат *ѝоглѝш* Ос, *ѝрешѝе* (пресушује) Кр, *иѝше* ДД, *иѝше* Кр Ку Ло Р Т Ш, *вѝм* Вн Ло, *вѝш* А Бд ВД ВО Ву Гл Др ДД Кр Лг Лу М МО МП Мх Ос Р Рб С Са Су Т У Ш, да *вѝше* ВО Ву Се, како *мѝше* Ло, *изѝше* Ло, *иѝше* Ло У, сѝд ѝма *дѝм* < да идем Р, волѝла сам *дѝм* у ѝиву Го, и ја кажем *дѝм* за ѝѝга Гр, дѝ ѝу *дѝм* Са, и како *дѝм* Лу, с кога ѝу *дѝм* Р, ја мѝрам *дѝм* Р, мѝра *дѝм* Кр, мѝш само *дѝш* да се ѝграш Вн, *дѝш* Гл, и ѝпет *дѝш* куђи Р, дѝ с имѝ *дѝш* Ос, како ѝе пѝсле бѝље *дѝ* тамо унутра Гр, ѝде чим *ѝѝш* праѝ (< ѝеш да идеш) Ос, *каѝ* А Ба Бд В Ву ДД Ду Кр МО, *каѝ* Ли, мѝ *каѝ*мо А; *зѝјно* Бд В ВД Вр Гл Го Ла Ло МО Ос П С Са Се Т У, *зѝјно* Вр ДД, *зѝјно* Др, у *зѝјници* Ос, да бѝдемо *зѝдно* У, пречешѝѝјем се *рѝдно* (редовно) С; *ѝѝше* Лу У;

б) *госѝодин* Мѝрко Лг, *госѝѝдине* Р, *зѝједно* С, у *зѝједници* Вр, *зѝје(д)но* В Вр Ла Ш, *зѝје(д)нички* Ла; да ти *каѝжем* Ла, треба *ѝ* идем Кр, *ѝјдемоѝше* Бд Др;

3. у финалном слогу:

а) у *Македѝн* Р, и спѝштим га *нѝ зем* Ло, па спѝвај *нѝ зем* Р, да пѝдне *нѝ зем* Р, ако даш *нѝ зем* Су, четрдѝсет ѝктара *зѝм* Су, побѝдѝду дѝл ѝ *зем* Гл, *мѝа мѝс* Гл; и онда *зѝ ш* ѝе ми (шта) Се, свѝ јѝ спрѝми, овѝј *ѝвѝј* жѝни Лг, *ѝвѝј* матери дам дѝкат Ск, пренођимо *н о* слѝми (на оној) Го; ѝ ти < иди ти В, а што *ѝм* ја бунѝр (имам) Кр, нег *ѝм* ја дѝвера Лу, ма зѝбе *нѝм* ни једѝн Лу, јѝо *нѝм* штѝ да јѝм Лг, ја *нѝм* штѝ да продѝм Лу, *нѝм* да плѝнамо Вр, мѝ *нѝс* имѝли У, *нѝ*, *нѝ* < није, нису (в.т.1.37), *нѝ*, *нѝ* < нѝу, нѝѝш, нѝѝе итд. (в.т.1.37), *мѝж*: по нѝког *мѝж* да вѝдиш Мх, нѝ *мѝж* да и глѝдаш очѝма П, *мѝш* како ѝѝш Ос, не *мѝж* да и вѝчемо У, мѝ не *мѝж* донѝсемо зѝкон Кр, *мѝж* да примѝмо Бд, *мѝж* да вѝте на ѝко Се, *мѝж* да се наѝдате Гл Лу, *мѝж* да се и смејѝте ДД; *ка* (каже) Вн МО Ос, да *каѝж* тѝ нѝѝш Ск, па *ѝј* да *каѝж* да смо се измѝнили В; *чѝк*, бѝба Са, *чѝк*, немѝ свѝ да ме питате У, *чѝк* да зѝтвѝрим ѝвце ДД, *чѝк* да вѝдим бѝље Ла Се, *чѝк* дѝм у сѝбу Лг; сѝ *ѝ* да пѝгинеш Бд, ак *ођ* да ти кажем Р; дѝвече ѝе *вѝл* да насѝдиш (валда) Са, *мѝш* си вѝдо (можда) С, *ѝн* сѝ тѝ извукѝемо (онда) Су, *ѝѝс* А Вн Ву Гл Го Гр ДД Кр Ла Лг Ли Лу М МК МО Мх Ос П Рд С Се Ск Су Т У, *ѝн* доле бѝо Сараѝрац, п овѝм Палѝнка (онам) Го; бројѝви типа *дѝвѝдес* и *дѝѝјс* (сви пунктови); за *дѝѝ* трѝја вѝрата Се; *ѝј* Бд Би ВД Лг Мх Рд Се;

б) посѝдамо *нѝ земљу* Ба, на *зѝмњу* Ла, лежи *на зѝмњу* Ли, ѝне у *зѝмњу* глѝду Вн; дѝла сам *ѝвѝјѝј* мѝјки Ск; *ѝјде* В Ву Др Ко Ла М МП Мх П С Са Ш; *ѝѝсле* Др Ло М Мх Ос Са Су Т У.

На крају овог прегледа можемо закључити да је губљење појединих слогова знатно чешће у медијалном и финалном положају. У овим позицијама обично се губе слогови који не почињу вокалом (*йобом, свейтог, воловима, револвер > левр, йедаљ, йогледаш, ајдетје, бидеш, госйодине, идиџе, изидиџе, видиџе, видим, кажем, кажемо, мислиџе, йрестйолонаследник, комбинезон, ветйеринарску, йресушује, нећеш, оћеш; валда, можда, онда, ајде, иди џи, каже, двоја, йосле, земљу, земље, није, нисмо, нису, неће, нећу, за иџа а л и и заједно, редовно, чакај, имам, немам, онам, мисао, двадесетџ, можеш, оћеш, џивојој*). Иницијални слог који се губи обично почиње вокалом: *ендем, инвалид, инкубатйор*, али и *кукуруз, йойадија*. Губљење више гласова знатно је ређе и условљено је темпом говора: *алуминијумска, Македонији, кажемо, на оној, да идем, ћеш да идеш > ћеш, не знам, не зна се, са мног*. У неким од наведених примера није се одједном уклањао цео слог, као нпр. *идиџе > идџе > ийџе > иџе, виџе, иди џи > ид џи > ий џи > и џи, није > ниј > ни, заједно > зајено > зајно, мислиџе > мисийџе > мисџе, йосле > йосе > йос, чекај > чека > чек, каже > кае > ка, Македонији > Македонии > Македони > Македон, ћеш да идеш > ће д идеш > ћ деш > ћеш*.

Већина од ових примера забележена је и у другим говорима: у централној Шумадији: *куруз, валид, кубатйор, виш, неш, кам, џш, мџш, не* итд. (Реметић 1985:134–5), у Левчу: *валид, не м < не знам, виш, чек,не, не, сџи Никџла* и сл. (Р. Симић 1972:173–4), у Трстенику: *двџес, зџно, виш, нем < немам, не* и др. (Јовић 1968:49), у Батовцу: *ни, не, виџе, ле < леле, двџс, йџс* (мој материјал), код Банатских Хера: *не* (Ивић 1958:331), у Драгачеву: *јџ нем йџма, мџш, џш, кам* и сл. (Ђукановић 1995:33–34) итд.

СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ

2.90. У иницијалној позицији једино се јавља секундарно *о*- само у неколико лексема: *обзџва* Ба В ВД Ли МК МО Ос, *обсџва* П Ш, али и *зџва* Ли; *орџоник* А ВО Го Ли МК Су, *орџоници* А, али и *рџоник* А Ву К Мх, *рџоник* А ДД Кр С Се У; *оџџ* Др Т, *оџџ* багрен Лу, *оџџ* Ос, *оџџ* М Су, *оџџ* вода М, од *оџџ* наши Бд, али и *са џџ* Бд, *са џџ* МК, *са џџ* Кр Ло Мх, *са џџ* А ДД Кр.

У већини примера аналогича је утицала на јављање секундарног вокала: *ораоник : ораџи, оџџ : овај, онај*.

ЗАМЕНА ВОКАЛА

2.91. Вокалска одступања од стандардних облика појединих речи присутна су и у нашим говорима. Сви се вокали могу супституисати.

1. Вокал *а* замењује се:

а) с е:

аџлез Рд; *бикербџна* Гл, *бикербџне* Се, з *бикербџну* Рд; *боренију* Мх Р Т, *борениу* Са, *буренија* Кр; *гребуљу* Ш, *гребуљице* Гл, поред *грабуља* В МК Р, *грабуље* Ли Ск, *грабуљу* А ВД Гл Р, *грабуљом* Ба, *грабуљица* В, *грабуљицу* А Ос, *грабуљче*

В, *грабуља*м ВД, *грабуља* А Ла, *пограбуља* МК У; *осамнајс екшера* Ос; *јеребица* В Ли МК Ра Ос У, *јеребице* ВД Кр Кч Ла МО Мх Се У Ш, *јеребицу* МП Ск, *јеребан* Ли, поред *јаребица* К, *јаребице* П СМ; *керминке* (врста трешања) У, *манестер* Ск, поред *манастир* Ос; *мекенизацију* ВД; *мешенише* Мх, *мешенисале* Мх; *мешер* Вн, поред *мешар* А, *километшар* Рд С; *меуне* Са; *Миленија* А; *иослужэвник* Вн; *рекију* У; *рђеџи* Бд; *Сековеније* А; *сексије* Мх; *срченица* Р У, *срчени* болесник С; *шејетара* ДД; *ћеремџа* Ву Су, *ћеремџе* Кр Рд, са *ћеремџом* П, поред *ћерамџа* Ли, *ћерамџи* А, на *ћерамџу* Се; *чеканац* ВД ВО Го МК, *чеканац* Ра; у *Швајцерску* ВО ДД У, поред *Швајцарску* Ву; *шљеџикај* Др; *шивеће* машине ВД; *Шифштер* Ла, поред *Шифштар* ВД;

б) с и:

голиндера < голандера < голијандера Р; *крезиниёме* МК; *ринфлиш* ВД Кр МК Рд; *Слободинка* Мх према *Радинка*;

в) с о:

остал ВД Р; *бонгеи* Др; *вокулишу* се Лг, поред *вакулисали* Лг; *долёки* ВД, поред *далёка* Гр; *ёкшор* Ос Р, *ёкшора* Ку Р Ш, поред *ёкшар* Ла Лг МК МП Р, *ёкшара* Ба В Вн Ку Ли; *жандомёрија* Ло, *жандомёриу* Р, *цандомёрија* Ли, поред *цандомёријска* Ли; *мишрољез* Вн Ку Ло П, *мишрољезом* С, *мишрољези* П С, поред *мишраљез* Вн Т, *мишраљезом* С, *мишраљези* Вн, *мишраљезима* К, *мишраљесци* Вн, *иушкомишраљез* Р; у *Мошоружку* бању Го; *ко те вџду* Вн; *комари* А, поред *камару* *камаримо* А; у *концеларији* К; *оклогџа* МК, *оклогџом* МК, поред *оклагџа* МК, *оклагџу* В, *оклагџу* Др Ш; *окџом* Су; *иантиолоне* Ло, поред *иантиалоне* Ла; *иолажник* Ш, поред *иолаженик* Бд, *иолаженик* В ВД Вн Гл Гн Го Др Кр МК МлМО Мх СМ Су У, *иолаженик* МО, *иолаженик* Рб; *иомуклију* Ло; у *иортизание* Ву, поред *иартизан* Ву; *иорцелу* Ву; *идскур* Вн Вр МК, *идскуром* А, *иоскурник* ВД Гл, *иоскурником* А, *иоскурнице* Гл, *иоскурица* ВД Се, *иоскурице* Рд; *иослужобник* ВД Ла У; *иошџфни* У; *иошач* (шпартач) А Го, *иошачи* Го, *иошевина* Мх, поред *ирашили* Го, *ирашевина* Мх; *свирџка* МО, *свирџчица* Рб, *свирџчицу* Рб; *иасџомёнаи* ВО; *ирёџовице* Ш; *унокэзиле* се Ла; *чаршов* Бд В ВД Вн Гр Мх У, *чаршов* ДД Др МО С, *чаршови* Гр, *чаршови* В, *чаршџви* Вр, поред *чаршав* Бд Вн Кр Ос Су У, *чаршав* Ос, *чаршџва* МК, *чаршџви* Вн Ло, *чаршџави* В У, *чаршџави* Вн Ос П; *шволёр* Су, поред *швалёра* Бд;

г) с у:

у *свиружку* МО, *свирџле* Мх, поред *свирџка* МО, *свирџку* Бд, *свирџку* Вр Р, *свирџке* Вр; *ја сум* МО, *стално сум* добџјала С, поред *ја сам* била С;

д) остаје а:

вашар Бд Вр Гл Го ДД Кр Ку Ла Мх Су Т, *вашари* Р; *вештар* ДД; *јэзавац* Се; *јарам* Бд; *Јасеница* Кр, са *Јасеницом* Рд, на *Јасеници* Ба; у *кадар* Р; *лагер* Ку Ли; *ласица* Кр; *наџлаџи* (део точка) Вн, *наџлаџи* Р; *нарџнце* МК; *офанзџива* Бд; *иаламџа* Ку МК Р С Се, *иаламџу* А; *иаџрика* Т, *иаџрике* Кр У, *иаџрику* В ВД Вн Го Ла Мх С Са Ск У; *иаџлициани* С; *иаџока* МК; *ириџаше* В Гл Лу У, *ириџашели* Ба Ву С, *ириџашели* се Ба Су; *ражсањ* ВД Вр Ла МК МО Р; *саниџима* Ку; *свекар* Бд Го М; *сианањ* Рд; *иџачка* Ос; *фазџни* Кр Се Ш; *чарџе* Гл Го ДД Др Кр Ку Ли МО Мх Ос П Рд С Са Ск Су Т У; *сџака ти чџс* Др С, *сџака ви чџс* Ку, *сџака му чџс* Ла;

ша́ран (риба) Рд; *зашѐгне* ВО МК, *зашѐгни* ВД, *зашѐжем* В Гл, *зашѐжу* М, *зашѐжу* Ла.

2. Вокал *e* се замењује:

а) с а:

Алекса́ндар Ку, *барам* Ш, *жешѐоц* ВД, *јако́ви* (јехови) Ли, *јармења́ча* А, *каља́ве* пѐћи Ла, *канцала́рија* Ло, у *канцала́рију* Т, у *канцала́рију* Ко, *канцала́рија-ма* Ла, *канцала́ријском* Бд, поред *канцелáрија* Р, *канцелáрије* ДД Ко Ку, у *канцелáрију* Кр, у *канцелáрију* Ко, по *канцелáријама* Ла, *канцелáрију* Р, *колани́ке* (делови прозора) Ло, *ко́фчак* Ла, *млачи́ка* Р Се, *џалифе́рије* Т, *При́зрани* ДД, поред *При́зрен* ДД; цар *Салáсије* Би; *си́до́жар* А Бд Би В Др МК, поред *си́до́жер* С; *си́ршан* В; *шасѐмомѐнаи* ВО, *шасѐмамѐнии* Лг; *Фи́лан* (Виљем) ДД;

б) с и:

Бадљѐвица Бд, *Бадљѐвчанин* Бд, *Бадљѐвчанка* Бд, *бадљѐвачки* Бд, *баши́йске* лóзе МК, *бирѐйѐи* Р Са, поред *берѐйѐи* Вн; *вешѐиринáра* Ла; *вирáнда* У, *вић* Гр; *Дили́блаио* Ш, поред *Дели́блаио* Ш; *зимља́на* А; *имали́рано* Рд; *инжи́њер* Вр М, *инжи́њери* Лг М, *ижи́њер* Су, *инџи́њер* Ла Ос, *инџи́њера* В, *инџи́њир* Кч, поред *инже́њер* У, за *инже́њера* М; *инџи́рисује* Мх, поред *инџерѐсује* Мх; *исџидѐи́џија* Др; *исџлóзија* У Ш, *исџлóзију* Р, поред *есџлóзија* Ш; *кисѐге* Ш; *киџѐла* Ву Ос Са Се Ск Т У Ш, *киџѐле* Вн Гл Го Ку Ли М МП П Рд С Ск Су У Ш, *киџѐлу* Вр Ла МП Ос П Ск У Ш, *киџѐлак* Гр, поред *кеџѐла* А В Др МК МО С Су, *кеџѐле* Бд, *кеџѐле* А ВД Гр Ло МО Мх П Рд, *кеџѐлу* А Ба Ду Ко Кр Лг С, *кеџѐлац* В, *кеџѐлиџа* Ла, *комбини́зони* Вн; *маи́шмаи́шика* Ву; *миђу* на́ма Се; *ме́рдивине* Ли; *миџи́љ* А Ос, поред *меџи́љ* Ос, *меџи́љау* Ос; *девет наџали́она* Р; *нигòв* Ла Са, *нигòе* Ла, *њигòв* Вн Ос, *њигòви* ДД Ла Са, *њигòвим* Вн, *њигòва* Др Кч, *њигòву* Вн, поред *негòв* Ку ЛаОс, *негòви* ДД, *негòва* Др, *негòву* Ла; *џиџòнија* МК; *џри́џизно* Ск, поред *џре́џизан* Ск; *џрòфисор* Би ВО, *џрòфиџорка* Ву; па се *развџдри* В; *саџи́н* В Ос Се; *си́риње* Го, поред *си́рење* Го; *си́римáло* Р, *си́риму* Р; да се не *сри́ћу* Су; *Тџодора* Ло; *ћимáне* Ку Ла Ли Мх Ш, поред *ћемáне* ВД, *ћимáни* Ј; *уврџћала* Кр; *фиџифорòне* У; *шиџи́р* Вн Р, *шиџи́ри* У, поред *шеџи́р* В, *шеџи́р* Др Ло МК, *шеџи́ри* Ли, са *шеџи́рима* Ли; *шиџидџи́тер* Ку У; *шиџикулáниџи* Р, *шиџикулáнаџи* Др, *шиџикулáџија* Др; *шиџори́џи*²⁰ В, поред *шиџреџи* В Ла; *шиџидљѐв* чòвек ВО;

в) с о:

кот *џи́ниџора* А, *џолаџòвник* Гн, за *џолаџòвника* Гн, *чоџр̀кне* Р, *чоџр̀љау* Се;

г) с у:

џори́кулáнски В, *суџурѐн* В ВО; *фурџусòн* Гр;

д) остаје *e*:

Андрѐј Бд; свети *Пани́шелéа* Ву, свети́г *Пани́шелéју* Вн, уп. грч. Παντελέιμων; *гумѐно* Вр, *гумѐне* Ку Мх; *дебѐло* МК; *деклема́џија* А; *зеџи́ри* Ли; да се *калѐми* В М, *калѐмио* В, *калѐмили* А Ба Ла, *калѐмѐне* Ба МК, *калѐмену* лóзу МК;

²⁰ Информаторка каже да је мајка њене свекрве била из Ландола и да је овако говорила.

4. Вокал о замењује се:

а) с а:

ајмакац Ш, ајашекâр ДД, у ајашеку Мх, у њашеку ДД, њашекâри ДД, поред ајошека В, у ајошеци МП; ајераџије Ба, на ајераџију ДД, н ајераџију МО, на ајераџијама ВД, да ајерџишем Кр, ајерџише Бд, ајерџише В, да се ајерџише Лу, ајерџишу В Вн Вр Гл П, ајерџисао В МО, ајерџисо Ба Вр ДД Ск, ајерџисали Бд Ко МП, ајерџисан К, ајерџисан Мх, ајерџисана М, поред ојераџија К, ојераџију ДД, ојерџишу А Кр, ојерџисали Мх, ојерџисана Ли; бадља В; баранију Вн Су; башџалџи У, поред бџчолука ВД; грамафон Мх, поред грамофџн Лг; семџнце за џзваду Т; жарговâн А, жарговâнске Ос; кабаџаџи²¹ Бд; крџианџише Кр Мх; ис преко Марџве Са, поред Морџва Ли Ш, Морџве Ла Р Ш, Морџву Вн Ку МК Рд Са Ш; мираџије Т; маџиџке Др, маџиџку Др П, маџиџком Би, поред моџиџка Кр Лу МП Ск, моџиџке ВК У, моџиџки Гл, моџиџку В Гр Лу МО Р С Су Ш, моџиџком ВД ВК Ву Го ДД Др К Кр Ку М МК Ос Т, моџиџкама А ВО Ву Се СМ; наџвара (наџора) У, Наџалоџн Вр, деџвет наџалиџна Р; у њаџџиу Су; њаниџџни Ло; њџнокаџи ВД, поред њџнокоџи Ба Ла МК, џмарâнџа Вн, џмарâнџе Се; самаџслуга Т; свакаџаџа бџљка Се; сџамâк Ш, поред сџомâк Ш; џаалџџи МК;

б) с е:

јерговâне Др; кџнџферан сџиâн У; коџерâн Ло, џоред коџорâн Ло МО, у коџорâне Ло; мередџије (миродџије) У; њџкелико МО; џомерâнџе М Мх, џомерâнџи Вн; џумерâнџе Ву; чџкеџа Ск; и еџџе рџчак А, еџџе и, брџе, Шџаџбе Бд, еџџе и Вн, еџџе га дрџги дâн Вн, еџџе га Гл, еџџе г џмам и сâд МО, еџџе та радња Гл, еџџе тџ код наџ Гл, и еџџе ти Вр, еџџе ти штâ радџили ДД, еџџе ти га овâ мџј деџвер Лу; јџс, еџџе сâд вџш кâко ми сâд веџ отиџшло, чџкаџте маџло Мх; па еџџе такџ је бџло Гл, па еџџе такџ Вн Ли У, па еџџе кâко је бџло Вр, еџџе џмро Вн, па еџџе и мџчке идџ МО, еџџе затџ П, али еџџе жџдово би мџу деџцу Р; еџџе деџпеша А, а вџ, еџџе ви овџ жџнско деџте па вос-пџтаџте ВД, еџџе да вџдиш Вн, и џна еџџе је Р, еџџе га С, еџџе пасџљ У, и јџевџ га јџш јџдан Лу; еџџе ти свџње, еџџе ти дулџци У; еџџе кâко се тџ данџс раџди Р; еџџе пџн астâл пџво Вн, еџџе ти на столџци Гл, еџџе и онâ је пенџиџџерка Лу, еџџе га С;

в) с и: џилиџџаџи Ло;

г) с у:

(х)армуџиџка Ба Ла М Рб, армуџиџку ВО, армуџиџку Ку МО С, армуџиџке Ли, армуџиџкаџи ДД Лг У, поред хармонџиџка ВД, армонџиџке Р; аџзлук (излог) Р; буранџиџа МО У, буранџиџу Гн Рб, поред боранџиџа Ба ВД МК У, боранџиџа Ли, боранџиџу В ВД Др Рд Се; Симџџн Богџџириџмаџ ВО; бџкур Го; вукâл Ла; вулџвска кџла Вн; дџкџџур ВО Лг Т,²² дукџџураџи ВО, поред дџкџџор ВО Ву Лг Ло М МО С Т, дџкџџоре ВО Го, дџкџџорку Лг докџџораџи ВО; дрџм А Вн Р Се Су Ш, на еџродрум Ко, хџџџодрум С; дџрџџнде С, поред дорџџнге (РСАНУ маџ. *dogong* „мотка“) Ло; кумâџи ВО, поред у комаџиу ВО, комаџиџи ВО; кумбâџи ДД; кумџџџавџина Се, кумџиџâм Го, поред кому-

²¹ У РМС налазе се форме с о: кобаџаџе, кобаџаџи, кобаџаџи.

²² Ова особина забележена је само у говору информатора с почетка двадесетог века (1902. и 1908).

шйна Рд; *гундуре* (гумени опанци) Ба, поред *кондуре* Вр; *куфер* Кр У, у *куфери* ДД, *куфери* Кр; *јумеранце* Ву; у *самујдслугу* Мх; *Симеун* Вн, поред *Симеон* ВО; *шулмач* Лг, поред *шолмач* Бд, *шолмачу* Бд; *широшари* Ли; *чукуладу* ВО У, поред *чокуладу* Ку, *чоколада* Вр К Ла, *чоколаде* Гл Ла, *чоколаде* Се У, *чокуладу* ВО; *цукле* В, поред *цоколе* Ло;

д) остаје о:

балон У; *бобуљице* Ск, два *дблайа* МК, *дблайи* Р; *Југословени* ВО, *квџка* Бд Ос Са, *квџку* ДД Су, *клош* ДД Ла МК Су, *комин* Вн Ли Са; *кџну* Р Ш, *кџње* Ли; *косијурница* Вр; *кронийр* А, *кромийр* А В Д Вн ВО Вр Др Ко Кр Ли Лу Мх Р Рд Са Се Ск Су Ш, *крџмийр* МО, *кромийри* Вн Ос, *кромийрић* Го; *лојар* Ш, *лојарача* Лг; *макароне* МП; *милионе* М, *милијона* У; *мџлер* Кр У; *мошвило* Се; код *олшара* Вр Ли С; у *Старо Пазово* Ск; *јанџалоне* Ку; *јишџонија* (петонија) МК; *јогача* А П У, *јогачу* ВД Су, *јогаче* Ли; *јрџфесора* ВО; *рџгос* Ш; *сјрово* М, *сјрову* Ос; *солнак* В, *солинка* Вн, *солинци* А ВД МК Мх Р У; *сошџне* ДД; *субџша* Вн Ла МК МП П Рд С, *субџшу* А Ву Гл Ли Ло Мх Р С Т, *субџшу* Лу, *субџшом* В Ос, *субџшџм* Ку, *субџшари* Ла Ли, у *Субџшици* Кр; *сунџокреј* Бд МК, *сунџокреј* А Др Ло Лу П, *сунџоглед* В, *сунџоглеј* Ш; *шлогјрџла* Вн; *шџџреј* (уп. у РСР *šparherd* < нем. *sparren* „уштетети“ *Herd* „огњиште“) А В ВД Гр Ко Ку Ли М МП Мх Ос Р Т У Ш; *џшо* ти ВО МО па *џшо* то је ВО, и *џшо* такџ Вр Ву, *џшо* га ми сџн Ву, *џшо* ти ви-диш ДД, *џшо* сада је ДД; *џво* сџд ВО, *џво* су џуди Ко, *џво* седџмо, разговарамо Мх;

5. Вокал у замењује се:

а) с а:

у *абалџнишу* Ло; *балџниша* Вн; *кајйна* У; *обавџиши* А; *шџлџска* Т, *шџлџске* Кр Ло, поред *шџлџска* (РМС *шџлуз*, *шџлузина*) ВО, *шџлџска* ДД Ш;

б) с е: *каџџез* Мх;

в) с и:

дибџну Р, *дибџки* Ш, *дибџка* Ос У, ко *Дибџке* јарџге ДД, *дибџке* Р, *дибџи* ДД, поред *дубџну* Вн Мх, *дубџк* Су, *дубџка* Се, *дубџке* Ла, *дубџке* Кч, *дубџе* Ку; *комџшка* Др, поред *комџшка* Гр; *чешџџга* Ш;

г) с о:

бољџње Мх; *зџмбул* Вн; на *кодџљу* Ск; *коџџруз* (в.т.2.80.1.б); *која* А, у *коју* А Го МО С, *које* А К МО Рд, иза *која* Ло, по *којама* ВК, *којџмо* П, *укџиши* Ск, па с *укџиј* Кч, *укџи* П, *укџиџмо* А, *укџијли* Вн, поред *кују* В Ло, *укџиџм* В; *којџне* Вр Мх; *којлерџ* Р; *лобџиџе* Ш; *окојџра* Ло, *окојџрају* МО, *окојџро* Бд, поред *окујџшор* Бд; *јоноглаваџ* В; *јредџошџри* Ку; *реџма* Бд Го Се, *реџму* Бд П, *реџна* Рд, *реџмајџчна* Ко, поред *реџма* А Бд Рб Се, *реџме* Ба, *реџму* Бд Се Су Ш; *руџденџк* С; *Ромџнију* Ли, *Ромџна* ДД, поред *Румџни* ДД Се, *Румџна* Ку, *Румџније* Се, *Румџнију* Ку; *сонџоглеј* Ш, поред *сунџоглеј* Ш; *шуберџолоза* Ба ВО Ск, поред *шуберџулоза* А Кр, *шуберџулозу* Мх Р; *шџлџмбе* (део вршаџе машине) Ли; *шџлџске* Вн Гр МК, поред *шџлџска* МК П, *шџлџска* Ли, *шџлџску* Ку, *шџлџске* Ли МК, *шџлуз* Ли, *шџлузина* Гл; *шџџрџџе* Т; *фџџровара* Мх; *форџну* Ко, *ворџна* Ба Вн Ла Р Се, поред

Ресави (Пецо — Милановић 1968:253) у Батовцу (мој материјал). *Диб-* бележи се у Левчу (Р. Симић 1972:143), у Ресави (Пецо и Милановић 1968:252), у штипском, у тиквешким и неким источним македонским говорима (Видоески 1962:56) итд. *О* у облицима *долек-* има веома широк ареал: Левач (Р. Симић 1972:143), источна Херцеговина (Пецо 1964:35), Пива и Дрбњак (Ј. Вуковић 1938–9:11), Обадди (М. Симић 1978:55), Змијање (Д Петровић 1973:32), западна Босна (Дешић 1976:33), србијанско Полимље (М. Николић 1991:220), Љештанско (Тешић 1977:200), Тршић (Б. Николић 1968:404), Колубара (Б. Николић 1969:39), Мачва (Б. Николић 1966:246), Драгачево (Ђукановић 1995:21), централна Шумадија (Реметић 1985:141) итд. Широк ареал показује и лексема *јеребица/јаребица*: Левач (Р. Симић 1972:136), источа и јужна Србија (Белић 1905:47), Нови Пазар и Сјеница (Барјактаревић 1966:47), Пива и Дробњак (Ј. Вуковић 1938–9:9), Моравица и горња Студеница (В. Николић 2001:101), Трстеник (Јовић 1968:50), Александровац и Брус (Вукомановић — Алексић 1966:295), Вучитрн (Елезовић 260), Горобиље (М. Николић 1972:659), Љештанско (Тешић 1977:200), Колашин (Пижурица 1981:60). Облик *кицеља* бележи се и у Ресави (Пецо — Милановић 1968:253).

КОНСОНАТИЗАМ

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

3.1. Као и у околним говорима, консонантски систем нашег идиома садржи следеће сонанте и опструенте:

а)	<i>в</i>		<i>м</i>	б)	<i>ѵ</i>	<i>б</i>	<i>ф</i>	
		<i>л</i>	<i>р</i>		<i>ѡ</i>	<i>ѡ</i>		
	<i>ј</i>	<i>љ</i>	<i>њ</i>		<i>џ</i>	(<i>s</i>)	<i>с</i>	<i>з</i>
					<i>ћ</i>	<i>ђ</i>		
					<i>ч</i>	<i>џ</i>	<i>ш</i>	<i>ж</i>
					<i>к</i>	<i>г</i>		

Иако је инвентар сонаната једнак и с оним у стандарду, ипак треба рећи да гласови *в* и *ј* имају нестабилан изговор и често се губе у разним позицијама.

Консонанти немају посебне специфичности у изговору, а и ако се јаве, то су индивидуалне особености. Фонема *s* везана је за одређен круг лексема, а *џ* и *ф* углавном се јављају у посуђеницама, али нису ретке. Можемо констатовати да се фонема *x* у говору аутентичних информатора не среће, а присутна је код оних који се понекад поведу за језиком медија или деце која су школована.

У овом поглављу анализираћемо судбину појединих консонаната и сугласничких група у разним положајима, као и њихову замену.

СОНАНТ *Ј*

3.2. У одређеним позицијама изговор овог гласа често је ближи неслоговном *и*.²⁶ На изговор овог сонанта, поред гласовног окружења, утиче и акценат, темпо говора, артикулационе способности информатора и сл. Најпре ћемо указати на позиције у којима се *ј* чува, а потом у којима се губи. Постоје и прелазне форме које се свде на споменуто неслоговно *и*.

1. Иницијално *ј* прилично се добро чува и испред тврдих и меких вокала:

а) *ја* ВО Го М Т, *јабуке* А ВД Вн Го, *јабукари* У, *јавила* ДД, *јављао* ВО, *јагањци* Ба М Су, *јагње* ВД Гр, *јагоде* Се У, *јагодице* МК, *јадна* Бд М Се, *јавац* Се,

²⁶ Из техничких разлога овај глас бележићемо словом *ј*.

јакóша (јачина ракије) Вр, *јао* М У, *јарам* Бд ВД Вн Се, *јаргован* А, *јарма* Др МК, *јарме* Бд Ку, *јармом* Вр, *јарму* Вн, *јарму* Гл Су, *јастреб* В, *јастук* В МК, *јастук* Мх Су, *јастука* А, на *јастуке* МО, *јастуци* Ба Ли Рд Ш; *јо* Т, *јајој* јавим С, *јок* ВО М Су, да *јом* дам Бд, *јорган* Вн Се, *Јосиј* Лг, *још* В Го М; *ју* А Вр Гр, *ју* Бд У, *ју* Мх, *јуница* Вн Ли Су, *јуримо* Мх, *јурйо* М, *јуиро* ВО М, *јуче* Вр;

б) *јесам* М, *јесам* Кч, *јеси* С, *било је* Бд, *таки је* Гл, *како је* Вр, *паметан је* Ву, *тешко је* ВО, *то је* Вн Рд Т, *ту је* С, *шта је* Р, *јесте* ВД, да је посматрау Ло, спљеска је МК, да се *је* Т, да *јеш* Гл С, *јејие* В, *јео* ВО, *јебем* му ВО Лу У, *један* Ба Гр Лг Лу М, *један* Ву Гр Кр Р, *једно* Вн, *једна* Вн У, *једна* А, *једна* МО, *једну* Ку М Т Ш, *једну* Ли Се, *једнако* Се, *једанјс* Т, *једанјс* К, *једва* А, *једва* В Ла МП Су, *једва* Бд, око *Једрена* Ло, на *Једрену* ДД, *једро* Су, *језик* МК Т, *јел* Бд Вр Мх Р Т У, *јеле* Су, *јелек* Се, *јеребица* ВД Ла Ли МК МО МП Се У Ш, *Јерина* Би, *јейра* П Су, *јейрва* В ВД Ла У, *јейрва* Вр П Су Т Ш, *јечам* Ли С, *јечам* МК, *јечам* ВО МП.

2. У неколико лексема, обично испред *е*, прилично је често губљење иницијалног *ј*:

а) *едан* Кр Ло Мх С Т, *една* А, *една* Вн, *едну* А Кч, *едну* У, *е(д)но* Гр, *едно* на друго Кч, *еданјиј* Лг, *едаред* Вн У, *едва* сам изишла С, *чје* се и *ека* Лг, *на есен* Р, *у есен* Кр МК, *Едрен* Ли, *Елесијев* дан Бд, *зове е* Т, *изгребенамо е* МК, *мајка е* вуче В, па *мете е* уста М, да *е* узнеш Са, *било е* Гл П, *бедно е* Мх, *морало е* Гр, да *е* Вн Ло, *ко е* А Бд В П С, *ко е* Гр, *која е* Го Ли, *ку е* Се Р Т, *твое е* Лг, *кака е* така *е* Др, *тако е* Ос С, *тако е* Гл Лг, *тако е* Лг, *тако е* Бд МО, *како е* Бд Вр Ву Гл Го М, *шта е* ВО Вр ДД Ду Гл Ку Лг Ли Ло П С Т У, *то е* А ВО Гл Го Гр Кр Лг Ли МК МП С Т У Ш, *ту е* А ВО Ву Го Гр Ко Лг Ло Ск Т У, *еси* био ДД, *еси* вечерала С, *еси* крив С, *ес* видео Ос, *еси* слуша Гр, *еси* чуо ДД, *ести* запантили Ло, *ести* ви Срби Лу, *ел* (је ли) А Бд В ВД ВО Вр Гл Гр ДД К Ко Кр Ла Лг Лу М МО МП Ос Р С Су Т У Ш, *е* знаш Гр, па *ел* ти кажем А ВД ВО Вр Ву Гл Гр МК Са Ш, па *е* ти кажем Го, *ел* (или) А В Вн Гл Гр ДД Кр Ла Ли Лу Мх Ос Ос Р С Са Се Су Т Ш, *ели* Ву Кр Лу Су Т, *ер* (јер) Гр Лу С, *ел* (јер) Са Т.

б) Само у једном пункту Лг забележена су три примера у којима је изгубљено *ј*- испред вокала задњег реда: више ју дам нег што треба да у дам, ја у дадо јабуку, гори у ватра из очију.

3. У иницијалној позицији али и у хијату срећу се примери са секундарним *ј*, али и без њега:

а) *јеванђеље* Мх, *јексер*²⁷ Бд В Кр Ку Ра Са Ск, *јексер* МК Ра, *јексер* ВД Гн Ло, од *јексера* Т У, *јексери* В Ск У; *јарњови*²⁸ Ш, *јарњаке* Ш;

б) да *ји* израни А, *зовем ји* ВД, *ја ји* отворим ВО, а *ја* и *мрзим* да *ји* јем Го, *ја* *ји* дајем МП, *пита ји* поп Мх, *како ји* ставиш Мх, *овако ји* окреним Мх, да *ји* не постоји У, *кад ји* пуштили Ш, *ја јим* кажем Бд, а *овако јима* Ло, *јимам* МО, и *јон* ВО

²⁷ По мишљењу Д. Јовића (1968:60) ова лексема с иницијалним *ј* могла је доспети у наш језик из цариградског дијалекта турског језика.

²⁸ Овај мађаризам *ernyo* „заштита, заслон“ (РСР) свакако је био без иницијалног *ј*.

На основу изнесеног материјала можемо закључити да се финално *-j* најчешће губи код неких придевских заменица и императива. Обично су то показне заменице *ова(j)*, *ша(j)*, *она(j)* и ретко присвојне *мо(j)*, упитно-односне *ку(j)*. У императиву фреквентно је у облику *немо(j)* и код неких глагола четврте врсте *йи(j)*, *саши(j)*, *скри(j)*, *суми(j)*, *уби(j)*. И завршетак глагола *чекај* подложен је редукцији *чека*, *чек*. Облици типа *да(j)* веома су ретки. У суседним говорима централне Шумадије глаголи четврте врсте су доследно без *j*, а за облике *да(j)*, *не бо(j)* се не би се могло рећи да су чести (Реметић 1985:146).

3.4. Глас *j* добро се чува, али и факултативно губи у медијалној позицији:

1. испред сугласника:

а) *ајде* Го Ла, *ајс* У, *аустиријску* ВО, *аустиријски* Рд, *белџка* В Вн Ло У, *вајка* Ву, *Влајко* Т, *војвода* Р, *војни* ДД, *војник* Р, *војска* В ВО, *гајбе* Вр, *гајтан* Гл, *гајтани* А, *гвојздено* А Ву, *грџе* С, *двајс* Гл Гр ДД Кр Мх Са Т У, *дванајс* Бд Мх У, *двештајс* Го, *девџка* А У, на *дојку* Ву, *дојшим* Р, *зајмили* Бд, *зајно* Вр Се, *зештин* А Бд ВД Вн Гл Гр ДД Др Кр МП П Р Рд Т Ш, *издајник* Ли, *једанајс* Ло М Мх Т, *јајца* ДД, *кајгану* ВД У, *кајмак* А, *кајмак* В Се, *кајсија* ВО МК, *кајсија* ВД Мх, *кајсијаси* Се, *комишјка* Ву, *кујница* Бд, *кујну* Гр Се Т, *лајснѐ* А, *мајка* В Гл Ли МО С У, *мајкало* В, *мајстиор* Бд Лг М Т, *миајло* У, *милџка* Вн У, *најлон* Вр Гл М МП, *иајван* Ба Вн, *иајзи* Мх,²⁹ *йештајс* А ДД Кр Ло М, *ирајци* Ли Рд Ш, *сабџле* М С, *свирајка* МО, *седамнајс* Кр У, *седамнајс* Т, *случајно* Вр Ск, *снајка* В, *сојка* Вн, *стиарџко* А Др Ли МК МО МП С Се У, *шајно* Др, *црнојка* В Вн Ло У; *кријше* Ло, *ийјше* ВО, *немојше* Бд, *немојше* МП, *немојше* Кр, *очишајше* Ву, *рачунајше* Се, *сидавајше* Бд; *овџзину* М;

б) *Балонов* (Бајлонов) У, на *бежаниском* коси С, *вољуска* кола МО, да *Жики* *Сидишићу* С; *зештин* А Бд ВК ДД Ко Ла Ло Ос Р Ра Са Се Ск, *зештина* В Кр, на *зештину* А, на *зештину* Мх, са *зештином* Се, *ималирано* Рд, *комбани* (комбајни) Ву, *комишка* В, *комишка* Вн, *комишку* Вн, у *Свилаңцу* С; *йобийше* Ку, *йойийше* У, *разбийше* Р, *убийше* Гл Ло, *убийше* ме ту Ду; *јеште* У;

2. иза сугласника:

а) *бурјан* ВД, *варјача* А, на *врју* А, *курјак* В Др, *сиешјоше* ВО, *усјају* Го, *Церјани* Ли, *Церје* У, из *Орашја* ВО, *Орашје* Т У, од *оружја* Ли, *оружје* ДД Ли Ло Р С, *иерје* Кр Са Се Ш, *имџорје* Ос; *Бџеји* Мх П, *козја* С, *гущчи* Ск, *дџчи* Би, *козје* Ба В ВО Кр Ла Ло МК Мх, *иаџе* Кр, *чџеччи* ВО;

б) *оруже* Лг, у *наруче* В, у *Великом* *Орашу* Т, у *Међулужу* Мл, *Бџеји* Лг Мх, *гущче* месо Ш, *гуче* месо ВО, *џвче* Ба В ВД Вн ВО Го К Кр Ла Ли Ло МК Мх Ос Рд С Са Се Т Ш, *џвче* К, *џвчи* Вн Ло Ш, *илџвче* Ли, *илџвче* Ба Ш, *илџвче* Ли Ло Мх Са; *изџлице* Ли, *инџкције* В, *инџкцију* МП, *некција* Ву, *некцију* Кр Ш.

²⁹ *J* настало антиципацијом ненаглашеног и из наредног слога није тако честа појава у нашем говору, за разлику од стања у Бачкој (И. Поповић 1968:132.3). Иначе ову појаву забележили смо и у Батовцу *иајшише* > *иајјше*. Дакле иза наглашеног вокала *a*, а испред струјних *s* и *z* јавља се *j*.

3.5. Интервокално *j* чува се, али и прилично често губи или редукује:

1. Испред вокала предњег реда:

а) *бајем* Ш, *влаијаје* В, *дајем* Ву, *даје* Вн ВО Т, *заједно* ВО, *испраћајеш* Вр, *јаје* А Др Ли Се Су, *листајае* Бд, *најеш* Гл Т, *орајевина* МО, *свилаје* В, *смалаксаје* МО, *снаје* Вн Ву МО С У, *удаје* ВД; *вјеје* Ла У, *грјеје* ВД Ли М Ш, *погрјеје* Р, *угрјеје* А В, *леје* Вн, *леје* У МП, *свеједно* Вн, *сјеје* В ВД Ла МО МП, *смеје* се Ли У, *смјеје* Се, *смејемо* се Вн, *стирјеје* Бд Гл; *авлије* Бд МО, *акчије* Ли, *ајерације* Ба, *ајријје* Т, *бајерије* ВО, *бије* Кр У, *вићеније* Гл, *зајшије* МО, *кајије* МК Т, *крије* се Бд В, *навије* Го Т У, *није* М С Т У, *ијјем* Бд Вн Ву Го МО Т У, *ијје* А, *иодлијеш* Гл Ли, *ракије* А Ву Ла, *раније* Ку, *рањје* В Го, *сакрије* Са, да се *смјје* МО, *шријес* Гл ДД К Лу У, *убије* ВО Гл Мх Т, *убијен* Ос, от *фамилије* Се, *чистијје* МК; *Боривоје* Т, *двоје* А ВД Вр МО Су, *милоје* Вн, *моје* Бд Вр Ву Гл Лу Т, *мојег* МО, *иоје* ВО Вр, *ијоје* МО, *ијоје* Су, *своје* С, *соје* А Ли МК, *стијаноје* Вн Ли, *швоје* Лу, *шрдоје* В Ли МО МП Су; *везујем* В Ву Гр Др Лу С Се Ш, *вѣрујем* Ос, *дарујем* Ла, *доручкује* Т, *задужујеш* Ск, *згушујем* Др, *изујеш* Ск, *интересује* Т, *наручује* В, *оснује* В Т, *ошкуже* Ла, *иљујеш* Р, *послујем* МО, *ијебацује* Т, *ицује* Бд МК, *радује* ВД, *рукуједу* Ку, *савештујеш* Лу, *сараћујеш* С, *снује* ВД, *чујем* К Ку Ла Мх;

гајимо Су, *калајисано* Вн, *комбаји* МО, *мајицу* У, *ијродаји* Са, *снаји* Ли МО Мх, *Сјајински* бунџр Вр; у *авлији* Бд, *глувавији* Гр, *грешњији* Бд, *кајсији* Мх, *кушији* Гл, у *милицији* Гр, *млаћији* МО, *наводацији* С, *ијрији* Т, *ијензији* ВД, *синији* Ш, у *Србији* А, *стијарији* Бд МО, *стијарији* Вр Ву Гл Кр Ку М МК Т; *бројим* Се, *Госиојина* Би Ку Лу Ск Т, око *Госиојине* ДД Ос, *Госиојину* ВО, *Госиојину* Гл, *двојица* Вн Т, *дојили* МО, *иоддоји* А, *кројим* Мх, *моји* А Гл Мх, *моји* ВО Гл Т У, *мојим* С, *мојим* А, *најдојим* Гл, *најдојим* МО, *обојимо* ВД, *обојица* Са, *одвојим* Гл, *ојишије* А, *иодји* Гл, *иојимо* С, *ијојино* Гл Т, *ијојино* ВД Вн К МО, *стијоји* Би ВД Лг Ск, *шројима* ВД, *шројица* Вн Т, учи *тѣ Тројице* Бд, *шрдојички* А, *угодим* ВО, *чдојица* Ву Ос;³⁰

б) *аждае* Лг, *бае* Го П Ш, *венчае* Др, *даем* Ло П Са У, *дае* А Ву ДД Ко Ла Рд Се, *даемо* А Ву МК Са, *дочекаети* Вр, *зајржае* Р, *зајшрије* А Ли МК, *свѣ знае* М, *издржаем* Вн, *испераети* А Ла, *јае* Вн Ву Ку МО Р Са, *кае* Ла Ло Р, *лае* Гр МО У Ш, не *иознаем* А Го Ла, *иознае* Ку Лг Са, *ијречкае* Кр, *распјараеије* Ба, *свилае* Бд, *свиллае* Се, *снае* Го Др Са, *стијае* Гр, *шрае* Вн Вр Ву Лу Ос; *вѣе* Вн Ли Су, *грѣеш* А Ву Кр МК, *загрѣе* П, *изгрѣе* Вр Ло, *огрѣе* Вн Ла, *угрѣемо* Вр Р Су, *сѣем* Вр Ву Ку Ла МК С Са Се, *сѣемо* А ВД Го ДД Кр Ли Рд Су, *смее* се Вн, *смее* МО; *авлие* А ВД, *авлие* Ло, *акчије* Ла Ос, *бежаније* Гл, *бије* Лг Ло, *доцније* Ба, *доцније* В, *вишеклије* Кр, *завије* Ли Са, *здравлије* Вн Кр Ло Ш, *комије* Ба, *кријемо* Ло, *крујиње* Др, *ладњије* В, *манђије* ДД, *масњије* Ла, *мршављије* Вн, *није* Ло Са, *оцаклије* Лу, *иодбие* Вр Ло, *иодкрије* А Вр Лг Су, *иодлије* Ли, *иодије* ВО Т, *ракије* А Ба ДД Ло С, *раније* Гл МК, *рањје* В ВД МК Са, *чије* Лг, *шије* Ос; *Благое* У, *Видое* Лг, *двоје* А Ба В ВД Гл Ло МК МО П, у *кде* А ВО Лг, *коѣшита* ВО Ву, *мде* А Вн Вр Ву Го Ко Кр Ла Лг Ло Лу М МП Мх П Р Са Т У Ш, *мде* Бд, *мде* А ВД Гл МО С Су, *обде* В МП Р, *иоѣ* ВО Т, *иосшрдо-*

³⁰ Облике с редукованим *j* не наводимо из техничких разлога, а сваки од ових примера може се изговорити и с несловним *i*.

ени Гр, *йрoе* Гл, *Рaдoе* Вн, *свoе* Ла МК Р Ск Т, *Сйaсoе* Лг, *сйoе* П, *швoе* Ву Ли Лу Са Су, *йрoе* А Гл ДуМО П Ск, *чoек* Т; *бeснyе* Ос, *бoжyйкyе* Ло, *бoлyе* ДД ВО, *вaскрcyе*мо Др, *вeзyе*м Вн Ла Мх Ли Ос Се Т, *вeзyе* Бд, *вeзyе* А ВО Гл Ко Ку Лг Ло МК МП Р Ск Су У, *вeзyе*мо Мл, *вeруе*м Вн Ву Гл ДД Др Кр Ло, *вeрyе*мо Су, *вeруе*мо Вр, *гaрaнyиyе*м Др К, *глaдyе* Са, *дaрyе* ДД Ли Р Рд, *дaруе* Ш, *дepйгyе* Ку, *oн дe-сйвyе* Ло, *дopучкyе*м А ВД Гр Ла МО Су, *дoйтepyе*м Би, *жрйшвyе* Ку, *зaгрaђyе*ш А, *зaдужyе* Р Т, *извукyе*м Вн Вр МП Ск Су, *йзyе* Лг МО Ск, *инйтepeсyе* Гр Лг, *исйрeсyе* Се, *кoлeдyе*ш Ку, *кyе* П, *кyйyе*м Ба В ВД Ву Гл Кр Лу М МО ОсР Са Се Т, *лй-сyе* Ш, *мйлуе* Ду, *рyкyе* Ли Р, *рукyе* Се, *caузyе* А, *свaнyе* ВО, *свукyе*м Мх, *снyе* Кр, *сйaкyе* Ву Кр Се Су, *увукyе* Су, *ушййлуе* Се, *чyе*м А В Вр Гл Го ДД Ко Кр Ла ЛоЛу М МО Мх Р С Ск Су У, *шкoлуе*м А ВО Ву Го Лу П У, *шйрйцyе* В;

*зaкaлaйшe*мо Ш, *jаи* Са, *кaйи* МО, *кaйиш* А Вн Ла Р Ск, *кaйиш*и МО П Су, *кa-шййй* А Вн Ли, *мeшaйцa* ВД, *мeшaйцoм* МК, *дa шpaйшe* Лу, *цaбaйиш*и ДД; *блeи* Са, *йaлaлeи* У; *aвлий* Гл МП, *aвли*и В, *aвли*и С, *нa кaйиш*и ВД Ку, *у кyйиш*и Лг, *милй-ци*и Др, *рaкии* К, *рaкиицy* Лг, *Скaдaрлий* У, *у сйaрyдйи* Др, *судйи* Т, *у фaмйлий*и Др, *бoгaйиш*и Бд МО, *бoгaйиш*и ВД К Ла Ли, *здpaвйи* Ку, *здpaвйиш*и ВД Р, *кpуйиш*и В, *лoшйи* В, *млaйиш*и МО, *мoгyйиш*и Ли, *нaййoсoбнйи* Ву, *йaмeйиш*и Др, *йисмeйиш*и Ба, *йoшйeнйи* МК, *йpoшйиш*и ВД, *сигурйиш*и Ло, *сирoмaшйиш*и МО, *слaбйи* В, *сйa-риш*и Бд К, *сйaрйиш*и ВД Вн Вр Ву Гл К Ла Ли Р У, *сйpoжйиш*и К МК, *чишйиш*и С, *Бo-жйиш*и МО, *чйи* су Ло; *бpoйиш*и Кр, *Гoсйoйн* пoс Ш, *Гoсйoйнe* Ли, *Гoсйoйнy* Р, *дoйyа* МК, *кpoй* МХ, *мoй* Го Лг, *oбoйцa* Ла, *oдвoдйи*мо Су, *йoйлo* Вр, *йoиш* Р, *йoиш* Ск, *Пo-шйишe* А, *йoсйpдйи*мо МП, *сйoй* Ло, *чaк* и *сйpoйи* МО.

Иaкo смo нaвeли сaмo дeо oбимнoг мaтepиjaлa, мoжeмo рeћи дa сe j нaјчeшћe гyби у кoмбинaциjи yе.

2. Испред вокала задњег реда:

а) *бajаги* Се, *бajалe* Го, *бajалицa* М, *зajази* ВО, *jаjа* А Су, *jаjа* А В ВД Др Ку МП Ос Се Ш, *кajалa* Р, *йoкajалa* Ло, *милицaјaц* Гр, *oдвajа*м Ли, *шpaјaлo* Т, *снajа* С, *шурњajа* Су; *грeјaњe* МП, *изгрeјaвa* У, *свaкoјaкo* Вн, *сeјaлa* Ла Ли МО Са Се, *сeјaли* Ба В, *йoсeјaлa* ВД Се, *сeјaлицa* В Ву Ли МК, *нaсмeјaлa* Ла; *aвлийjа* ВД, *aвлийjа*ма Ву, *Алиjа* А, *бpийaч* Ли, *дoдйjалo* Гр, *зaвйjа*мо Гл, *змиjа* Су, *Илиjа* Лу, *кaйиjа* ВД, *лиийjа* Ла Се, *мaйjа* А, *Мaрйjа* У, *мaйиpиjа*ла А, *oклaгйjа* МК, *oцaклийjа* Се, *йaнaиjа* Бд, *рaкйjа* П Т, *сйaрйjа* МО, *шeйцйjа* Ш, *фиjакep* Бд; зa *Блaгoјa* МО, *бoјaци* Кр, *двoјa* Гр, *мoјa* А Бд В ВО Гл ДД К Ли МО Мх С, *швoјa* Ко, *Сйoјaнa* Т;

мajop Се, *нaсмeјo* Ла, *сeјo* Вр Ос, *рaзвйjо* Т, *свoјoм* МО;

бajy Го, *бaцajy* Го, *бipajy* Т, *вeнчajy* Ку Мх, *врeђajy* Мх, *глeдajy* Т, *дipajy* Гл Мх, *дoчeкajy* ВО, *изpajy* Ли МО, *мeђajy* У, *нaйдajy* Т, *йeвajy* Бд Го К МО Мх, *йp-скаjy* А Гр, *йyцajy* В Мх, *сйaвajy* ВО, *уживajy* Ос, *чeшљajy* В, *шйишajy* А, *йрoмajy* Ск, *шурњajy* МО; *блeјy* У, *вeјy* А, *грeјy* В, *лeјy* Су, *смeјy* А, дa сe *смeјy* В; *aвлийy* Ву Ли, *aвлиy* У, *apмйy* Су, *бијy* М, *гoсйијy* Гл, *у Ешoйиy* ВО, *кaйијy* ВО Ку С, *кoм-шйијy* М, *кyйијy* Се, *Мaрйијy* У, *мишйијy* ВД, *мушйтepйијy* Т, *нoкйијy* А, *йaрйијy* М, *йи-јyчe* Лу, *йијy* Су, *нaйијy* Кр, *йoкpијy* У, *рaкйијy* МО У, *шeйсйијy* В, *yбијy* ВО Лг, *ушйијy* А, *фaмйлийy* Вр; *мoјy* Ву Гл С У, *швoјy* Гл Лу, *сйoјy* Мх; *вeзyјy* ВД Вр Гр Лг МО Се У, *глaдyјy* ВО, *дoчeкyјy* Ло, *кyйyјy* Го Кр Мх, *мйлујy* Бд МО, *нeгyјy* Ву, *oргaни-*

зују Гр, *оснју* Т, *ошрју* ВО, *йакују* У, *йијучу* ДД, *радују* се ВД, *саранју* Бд, *сирју*-*ју* Ву, *шрју* Вн, *јушру* ВД ВО, *урѣју* В, *чју* ДД;

б) *грѣали* Ли, *грѣање* Су, *Паншелѣа* Ву, *Пѣаковац* Бд, *сѣали* МК, *сѣалице* Су, *сѣало* се ДД, *йосѣала* ВД, *смѣали* Вн; *авлиа* Кр, *бораниа* Ли, *радиа* Ву, *ракѣа* Вр, *сишњиа* ВД, *срешњиа* МК, *Тувегѣиа* Ло; *мѣа* А Ба Бд ВД ВК Вн ВО Гл ДД Др Ду Ко Кч Ла Ло Лу МО Р Рб Рд С Се Су Ш, *мѣа* К, *швѣа* ВД ВО ДД МО Р С Се, *швѣа* Кч, *кѣа* Се Су, *двѣа* Гн Р К Гр К С, *шрѣа* Гн;

йосѣо Се; *Миддраг* А, *оклогѣом* МК, *йрѣо* МК; *мѣом* бѣби МО, с *мѣом* женом Ло, *мѣом* мајки Бд, *мѣом* свѣкрви Ву, с *мѣом* свѣкрвом В, са *мѣом* ћерком А, у *моѣм* кѣћи Ду;

бѣрау Гл, не *валѣау* М, *вѣйѣау* Т У, *глѣдау* Т, *грабулѣау* Мх, *гѣрѣау* Т, *йграу* ВО Мх, *играу* Т, *имѣау* Са, *којѣау* Са, да се *кошкарѣау* Гр, *кѣвау* Бд, *мѣѣау* Ло, *нашѣрау* М, *ошѣрау* ДД, *йѣвау* Бд ВД МО Мх, *йлиѣвау* МП, *йорѣѣау* А, *йрѣбѣрау* Лг, *йричѣау* ДД Ос Т, *йрскѣау* Гл Са, *йѣцау* А, *разговѣрѣау* М, *расшѣурау* Са, *риѣѣау* М, *свѣрѣау* М, *свѣрау* МО, *сѣвѣау* М, *сѣрѣмау* А Гл Гр МО, *сшрѣлѣау* Лг, *ћѣвкау* МП, *удѣау* Се, *чѣвау* ВД, *шѣшау* ВД, *кѣкаѣћи* Мх; *авлиу* А, *авлиу* Др Ос Р Се Т, *авлиу* Ш, у *бежанѣу* Ш, *боренѣу* Са, *жандомѣриу* Р, *змѣу* Р, *каѣѣу* В ДД Лг Ло П Р, *кирѣу* Са, *костѣѣу* Ба, *крѣу* Ск, *лиѣѣу* Вр Ос, *лиѣѣу* Ли, *наћѣѣу* Др, *нокѣѣу* В Ли, *оклагѣу* Др Ш, *йѣнѣѣу* А Вр Са, *йѣнѣѣу* Ко Т, *йѣнѣу* Ба Ла, *йѣладѣу* МК, *йѣу* Лг Ло Р, *йѣлиу* Р, *йѣлиу* Ск, *йѣларанѣу* (сточна слава) А, *йраѣѣу* Гр, *ракѣу* Ба Вн Вр ДД П Се Ск, *робѣу* Лг М, *сѣкриу* Ло, *сенѣу* МК, *Србѣу* Ли, *ѣбиу* ДД Ос, *фамѣлиу* В, *чѣу* Т, *шѣмѣу* Су; *мѣо* А Бд Го Ду Лг Мх Р У, *свѣо* А Кч Ли, *свѣоу* К, *швѣоу* К Мх Р С, *швѣоу* Кч; *сѣлуу* Т, *рѣшѣуу* Ос.

Губљење интервокалног *ј* прилично је често у позицији *иу*, код присвојних заменица *моа*, *швоа*, *своа*, *моу*, *швоу*, *своу*, *моом*, *швоом*, и у 3.л.пл. презента гл. VI врсте. Наведени облици присвојних заменица уобичајени су у источним говорима штокавског наречја: Биограчићи (Ивић 1978:152), Банатске Хере (Ивић 1958:331, 346/347), Раче Крагујевачке (Р.М. Павловић 1982:35), централној Шумадији (Реметић 1985:149), Жабари (Реметић 1989:271), пожаревачки округ (Милићевић 1876:1077), ћердапска зона (Пецо 1972:197), Ресава (Пецо-Милановић 1968:271), Крагујевачка Лепеница (Вукићевић 1995:97), Левач (Р. Симић 1972:92), Трстеник (Јовић 1968:59), Вучитрн (Елезовић 1932:414, *мѣа*), источна и јужна Србија (Белић 1905:131), Алексиначко Поморавље (Богдановић 1987:91), Заплање (Ј. Марковић 2000:63) итд. Овај ареал продужава се и на банатске говоре (Ивић... 1994:323), где су примери овог (*моа*, *своа*, *двоа*) типа у мањини.

3.6. Секундарно *ј* у медијалној позицији између *ио* није тако често:

а) *бѣјо* ВО Го Ко П У, *добѣјо* ВО, *крѣјо* Бд, *йрѣшѣуријо* У, *авијоном* Ли М, *камѣјон* ДД, *Мѣјодраг* Гр, *милијѣнѣ* Ос, *милијѣна* Ко У, *фијѣока* Вн Мх, *фијѣоку* Ш;

б) *био* Лг Ло Р Т, *борѣвио* Ос, *дѣбио* Бд Лу, *добѣио* Би ВО У, *заврѣшио* Гл, *закѣчио* ДД, *намѣслио* Лг, *најрѣвио* Гр, *населѣио* Т, *носѣио* ВО, *йрѣвио* Гр Се, *рѣдѣио* Гл, *радио* Мх, *авиѣн* Гр С, *авиѣна* С, *авиѣни* В, *биоској* Кр У, *кадѣионицу* МК, *камѣиѣн* У, *милиѣна* ВО Гл Лу, *наилѣн* К С, *радио* (апарат) ВО Гр К Мх Ск Ш, *фиѣока* Ск, *фиѣоке* Вн МК.

3.7. Сонант *ј* се јавља на месту следећих гласова:

а) *х*: *аждѝја* М, *лѝја* МК Мх Се СМ Су У, *лѝју* Ли МК, *мѝјала* У, *мѝђија* Би Ли МК П У, два *ораја* Кр Ли, *ораји* Ра, *орајевина* СМ, *ѝрѝја* А Ба Вр Гл Го Кр МК Мх Ос С Су Т Ш, *ѝрѝју* ВД Го Ј Кр Ку Ла Лг МО МП Мх П Са Т У Ш, *смѝја* В, *снѝја* Бд В ВД Гл Др К М МК МП П Са Се Су У Ш, *снѝја* К, *снѝју* Гр Ку П С У, *сѝрѝја* В Вн Ли У, *ѝѝја* вода ВД, *ѝѝјо* ДД, *чѝја* В Ли Ра, *чоѝано* МО.

Код типичних говорника ако се понекад чују ови примери с *х*, они су новијег датума.

б) *и*: Када се неакцентовано *и* нађе иза вокала, мења се у *ј*: *дѝѝѝим* Р, да *зѝѝѝи* Бд, не *јдѝм* Мх, није *кѝј* (< кѝ/о/ и) *сѝд* М Р, уп. и *ѝѝѝѝе* (Батовац, мој материјал), а л и под акцентом: *зѝѝѝај* Мх, *зѝѝѝи* С, *зѝѝѝим* С, од *Микајла* Рд, *Микајловац* Вр Р, из *Микајловца* В, преко *Микајловца* П.

в) *ћ*: *сѝј* (< сад ћеш) да видиш ВД, *нѝј* (нећу) да лажем Мх; а л и и *нѝћ* у води Др, *нѝћ* да те дѝрне У.

г) *ђ*: уп. и *ѝј* (< уђу, уђи) у своју сѝбу Мх; око *Госѝѝѝѝине* Вѝлике ДД, *Госѝѝѝѝина* Би ВК Ку Лу Ск Т, око *Госѝѝѝѝине* ДД Ос, *Госѝѝѝѝину* ВО, *Госѝѝѝѝину* Гл, а л и и: на Вѝлику *Гѝѝѝѝођу* ДД, уочи Мѝле *Гѝѝѝѝође* С, *гѝѝѝѝођа* Вр Лг Ли Мх, *гѝѝѝѝођи* У, *гѝѝѝѝођу* Ло, *гѝѝѝѝођо* В Ла Р У. У лексеми **gospod'a* рефлекс палаталног *d' > j* проширио се из западних говора на исток и ушао у црквене календаре.

На крају можемо закључити да се судбина *ј* у нашем говору уклапа у општу слику прилика у источним штокавским говорима, где је овај сонант веома нестабилан у одређеним позицијама.

СОНАНТ *в*

3.8. Овај глас обично има лабиоденталан изговор са slabим трењем. Понекад се он реализује с веома slabим додиром горњих зуба и доње усне: *бѝкове*³¹ Ба, *војиште* Р, *дѝвек* Го, *жѝиви* Т, *кѝљиво* Ос, *свѝ* Су У, *слѝву* У. У неколико примера забележено је и билабијално *в* (*w*): *крѝwu* ВО, *олѝwку* Р, *ѝродѝwнициу* ВО, *скѝwа* М, *уѝѝѝѝила* Т, *уѝѝѝѝе* Р, *уѝѝѝѝо* Су, *чѝwке* Вн, уп. и *добѝw* ВО, *мѝја крѝw* ВО.

3.9. Овај глас се код именица на *-сѝтво* и *-ѝѝтво* најчешће губи:

богѝсѝто В ВД Мх Ос Ск СМ, *виноградѝрсѝто* Се, *воћѝрсѝто* Ву Се, *двокарсѝто* Ву, *дејѝѝѝѝто* Гл, *домаћѝнсѝто* Гр Рд С Се Ск, *домаћѝнсѝу* Р, *задовѝсѝто* Се, *задовѝсѝта* Би, у *иносѝрѝнсѝто* Ла, у *иносѝрѝнсѝто* П У, у *кмѝсѝто* Ло, *мангѝѝѝѝто* Се, по *мангѝѝѝѝу* Вр, по *могѝѝѝѝу* А, *ѝсѝсѝто* Ло Ос Р, *осѝсѝто* У, *ѝсѝсѝто* Бд Ос, *ѝзнѝсѝто* Кч, *ѝѝѝѝѝѝто* Ос, *ѝрѝѝѝѝѝѝто* Лг Мх, *раѝѝѝѝѝто* Се, *рачуновѝсѝто* Кр, *рѝѝсѝто* Вн С СМ, *рѝѝсѝто* В Вр Ку Лг Ло Р Са Ск У Ш, *рѝѝсѝто* Бд, у *рѝѝсѝу* Бд, *ѝѝѝѝѝѝто* (глупости, иживљавање) С, уп. и *учѝсѝтово* ДД;

дрѝѝѝѝто А Бд Би Вн Гл Др Ку Лг Лу П Р Рд С Се У, *дрѝѝѝѝа* Би, з *дрѝѝѝѝом* А Би, у *дрѝѝѝѝу* Кр, *заробљѝнѝѝѝто* Бд К Ку Ос, из *заробљѝнѝѝѝа* К Ку, у *заробљѝнѝѝѝу* Ск, по *сѝѝановнѝѝѝу* Ку;

³¹ Овакав изговор приликом скидања грађе с траке бележили смо с *в* у експоненту, а из техничких разлога овде га наводимо уобичајено.

а л и и: *богајиство* Ра, у *виноградарсџу* Вл, *воћарсџу* Вл, о *действијства*³² Ос, у *действију* Ба, *домаћинство* ВО Ра, *искуство* Вр ДД, *књиговдство* Су, *наслѣство* С, *началство* Лг, *оусуство* ДД Ли, *оусуство* Ра, *рђиство* Би ВО Лг Т, из *рђиства* Ра, по *стјаринсџу* В, у *стјочарсџу* Вл, уп. и *дѣсџуе* Ло, *учѣсџували* К; *веселашџу* С, *друшџу* Би Ко Ра, з *друшџу*вом МП, *заробљенишџу* ВО Лг.

Слободан Реметић (1985:151) констатује да је губљење *в* у овој позицији готово редовна појава у К-Р, за разлику од стања у Ш-В дијалекту. У неким говорима³³ С-В дијалекта стање је исто као у К-Р, а у другима³⁴ *в* се у наведеним позицијама чува. На основу изложене грађе можемо констатовати да се и наш говор слаже са стањем у К-Р и једном делу С-В дијалекта.

3.10. У трпном придеву глагола VII врсте на *-авији* и у разним облицима имперфектизованих глагола на *-ављати* испред *љ*, које је настало старим јотованњем, факултативно се губи *в*:

а) *најрљена* Су Т, *најрљено* Ла У, *јрљен* ДД, *јрљено* ВД, *ојрљен* ДД, *јосјљена* Ли, *јосјљени* Ло, *јресјљено* У, *сасјљена* ДД Р;

зављају се К, *зављала* се К, *набљо* Т, *набљали* Су, *обљо* Вр, *јонља* Ву, *ојрља* Ло Ш, *ојрља* М, *ојрљао* М, *расјрљам* Ло, *расјрља* Ра, *ујрљаш* ВО, *ујрља* Го, *јоздрљам* Р, *сјљам* Др, *сјља* се Р Рд, *сјљамо* А Ло Рд, *сјљљу* А, *сјљала* Гн, *сјљали* Ку Ли Рд, *осјљам* Р, *осјљаш* У, *осјља* Др Лг, *осјљамо* Го, *осјљо* Кр, *осјљала* Кр, *осјљали* С, *јосјља* Бд, *јосјља* Др, *јосјљамо* С, *јосјљало* Го, *јосјљало* се Мл, *јресјљамо* Вн, *сасјља* Гн Кр, *сасјљамо* Кр, *сасјљамо* Бд, *сасјљау* Ло; уп. и *ушљачи* Лу.

У Ш, месту са становништвом из П-Т дијалекатске области, у трпном придеву глагола *ојравџи* нема јотовања, а губи се и *в*: *ојрљено*.

Цео екавски исток захваћен је овом променом. Ареал видети код Слободана Реметића (1985:152, нап. 417).

б) *јрљено* ВД, *најрљен* Др, *најрљена* Би, *најрљено* Гр М, *најрљене* А, *ојрљена* Вн, *насјљено* Ш, *јрљављена* Бд, *сјљвени* А, *јосјљвен* Ли, *јосјљвена* А, *учајљвени* В, уп. и *јовљеници* В;

обљамо К, *обљо* ДД, *ојрљва* Ву, *јонљва* Ву, *ујрљво* Лу, *злосјљво* МК, *сјљаш* Ск, *сјљва* ВД, *сјљамо* А, *сјљву* МК, *сјљвали* Лу Мх, *сјљвало* Мл, *осјљва* С, *осјљвали* Гр, *осјљвале* С, *јосјљва* Ли, *јресјљамо* Лу, *јрејосјљам* Ву, *јрејосјља* Лу, *сасјљва* МК, уп. и *набљвач* Бд.

Оно се чува и у осталим категоријама с новим, али и са старим јотованњем: *здрљве* В Го М Ос Рд С Т, *здрљва* А Гл Рд У, *јрљеве* В, *јојкрљве* Р; *Борљсављев* Вр Лг Мх Су, *Борљсављев* П, *Владљсављев* Вр, *Војљсављев* Вр Лг Мх Су, *Добрљсављев* Вр Лг, *Драгљсављев* Мх, *Живљсављев* Мх, *Милљсављева* Вр Лг Мх

³² Форме с *в* сређу се и код најстаријих говорника: Ло 1896, Т 1902, Ос 1907, Ко 1908, Су 1910, ДД С 1912, Ли 1917.

³³ Сонант *в* губи се у говору села Жабара (Реметић 1989:271), Чумића (Барјактаревих 1961–2:16; М. Грковић 1967:135–6) и централне Шумадије (Реметић 1985:151).

³⁴ То су говори Раче Крагујевачке (Р. М. Павловић 1982:24) и Церовца (Барјактаревих 1964–5:122).

П Су, Милѡсављеви Мх, Радѡсављев Вр, Радѡсављев Лг, Радѡсављев Мх Су, Свеѡсављев Лг Су, Јакѡвљев Вр Лг П; браѡтовљев Су, зѡтовљев П Су, синовљев Су; кравље Т; дивљаке Ос; живљи Кр, сувљи Ли Ос, здрављија МО П Т, здрављије Ву, здравље Вн Кр Ш, здрављи ВД Гл Р, здрављији Кр Лг Мх П Се Ск, кривљије Се, мршавље Вн, ѡршављије А.

И у следећим облицима глагола на *-аѡи* и *-иваѡи* обавезно се чува *в*: *јавља* се ВД, *ѡријављује* Ву, *уцрвља* У, *ѡцрвљало* С, *ѡрезивљемо* ВО.

Облике са старим јотовањем, али са сачуваном групом *вљ*, Павле Ивић (1994:110–1) тумачи накнадним аналошким васпостављањем, будући да су се такви облици још у XIV веку упрошћавали.

Глагол *благосѡвљаѡи* у нашем говору јавља се с *в* и без њега испред *љ/л*: *благосѡвље* В Ли, *благосѡвљало* Ли; *благосѡвљао* Ј; *благосѡвља* С. Овај глагол иначе показује веома велику фонетску шароликост (в. РСАНУ под *благосѡвљаѡи*).

3.11. Судбина *в* уз сонанте или консонанте различита је у појединим лексемама.

Мало је примера у којима се *в* изгубило испред сонанта: *волѡма* Ли, *заглѡнѡ* МП, *ранаѡу* се Лу, *сѡрице* (< соврице < софрице) Го, на ту *сѡрицу* Го. Чешћи су примери у којима *в* остаје уз неки сонант: *ављује* Се, *навлака* А Ли, *ѡвлажимо* Го, *ѡвлачимо* В; *брвнара* А, *куѡвно* Го, *милосѡивна* С, *наравно* Се, *ѡвна* Р, *ѡслужѡвник* Вн, *ѡслужѡвник* У, у *ѡродавницу* Ск, *равник* Ш, *угљавно* Го; *врѡнгије* Ба, по *врју* А, *гавран* В, *свраке* ВД; *гаврана* ВД, *гаврани* Ш, *курва* Бд, *засѡврѡно* ВД, *ѡбрве* Се.

У прилогу *овде* сонант *в* се губи аналошки према *онде*, *ди/де*: *ѡде* В Гр Ду К Ко Лу МК МО Ос Се, *ѡд* ДД Ко Кр Лг Т У, *ѡд* Вн, *ѡдѡ* Ву Ло Мх Су, *ѡдѡ* МК Ос, *ѡдѡна* А Ку Ос Р Т, *ѡдѡнак* Др Кр, уп. и *Мѡшродан* Се. Губи се и у речима *ѡлѡка* Р, *кѡчег* Вр, *мѡли кочѡшѡћа* Вр, *ѡца* (< овца) У.

Међутим, *в* се испред консонанта чешће не губи: *ѡвде* А Бд Ву Гл Го Ду Ко Ку Ло МО Мх Ос Р С Ск Су, *ѡвдѡ* ВД Вн Вр ДД Ли Ло М МО Мх Ос П С, *ѡвдѡ* Лу С, *ѡвд* Ла Су У, *ѡвдек* Го, *ѡвдена* Ку, *ѡвдѡна* Вр Р, *ѡвденака* В, *ѡвдѡнака* МП С, *ѡвде* Вр, *ѡдѡвде* Вр Кр Лу Ш, *ѡдѡвде* Го Ш, *ѡвди* В ВО Вн Гл МО, *ѡвди* Гл; *мѡшовкиња* МК, *морѡвке* Су, *ѡлѡвка* Др МП, *ѡлѡвке* Ба В ВД Го Ли Ос Су У, *Сѡвка* Ш, *Смедерѡвка* Т, *Сѡвѡвка Божурѡвка* М, *ѡрѡвку* МП, *ѡѡвке* В, *ѡѡвка* ВД Ли МК, *ѡѡвке* ВД Ла; *живци* Гр, *краѡшѡвци* В Ск, *мѡгавци* Ву, пуноглавци У, *синоѡвци* Су Ш, *ѡвца* П Рд Т, *ѡвѡе* А Ск, *ѡвцу* Бд Гр Кр Лг У, *ѡвѡе* А Ба Би ВД ВО Вр Гл Го Гр ДД К Ку Ла Ли Ло Лу МО Ос С Са Су Т; *ѡвче* Мх, *ѡвѡица* Р, *ѡвѡице* Т, *ѡлѡвче* Мх, *ѡлѡвѡици* Су; *ѡѡвѡица* А.

Забележили смо и примере у којима је дошло до једначења по звучности (или обезвучавања у Ш): *ѡфѡи* С, *ѡфѡе* ВО Су, *ѡлѡфке* ВО, *ѡлѡфке* Гр Су, *његѡф* сѡн ВО; и се не врѡаф Ш.

За разлику од стања у централној Шумадији (Реметић 1985:154), у којој се облици типа *ѡде* ретко срећу, у нашој зони они су знатно чешћи, али су веома фреквентни и они с *в*.

Р, *ђао* Бд Мл, *здрђао* Лг Ог; *глау* Р, *на глау* Вн Го, под *глау* Ш, *крау* А Ку Р Су, на *Морђу* Ш, *најрђу* Ку; *сйлаови* (проширење на колима кад се вуче жито) С; *Јдан* Ку; *чоџек* Бд, *чоџек* Бд Би В Вн ВО Вр Ву Го Гр ДД Др Ду Ко Кр Ку Ла Лг Ло Лу М МО МП Мх Ос Р Рд С Са Се Су Т У Ш, *чоџка* Вн, *чоџка* МО, *чоџече* Р, *доџек* Са, *нигђе* Ла; *блокди* ВО, *бркои* Бд, *волди* Р, *свдои* Р, *срђои* Су, *чабрди* Вн; *рдоџе* А; *два ја* Вн, кат се *куа* Вр, *он ујити* Бд; *ју* Вн М;

б) *заборђавим* А Ба Т, *заборђавио* П, *заборђавила* А В ВД Гл Ла МО Ш, *заборђавило* Го, *заборђавили* Се, *јрђавим* Гн, *јрђавиш* Се, *јрђави* Вр Ко Рд Т Ш, *јрђавимо* Бд Гл Го МП Са, *јрђавио* М, *јрђавила* А, *јрђавили* Ба В Ву Го Гр К Т Ш, *расјрђавим* Вр, *најрђавим* МК, *најрђавиш* МО МП С Ск, *најрђави* Вн ВО о МО Су, *најрђавимо* Бд, *најрђавимо* ВО Гл Т Ш, *најрђавио* Гр ДД Др Ку Са Т, *најрђавило* се Кр, *најрђавили* ВО М Рд У, *ојрђави* У, *сйлаовим* А Ск, *сйлаови* ВД МК, *сйлаовимо* Рд, *сйлаовио* Бд, *зайосйлаовимо* Ли, *зусйлаовим* В, *осйлаовим* В Ву, *осйлаови* Го М, *осйлаовимо* В Го МО Т, *осйлаовише* Ла, *осйлаовише* Т, *осйлаовио* Бд, *осйлаовио* У, *осйлаовила* Вр Ла Т, *осйлаовила* Су, *осйлаовили* Лу С Т, *јосйлаови* Го Ли М, *јрејосйлаовим* Ск, *сасйлаовим* С, *сасйлаовимо* Кр П Т, *сасйлаовили* ДД Кр, *борђави* МО Ск, по *глави* Бд, *јаџви* Бд, *јаџвила* ДД, *изјаџви* М, *завијау* ВД, *навџљак* А, *здрђави* М, *јоздрђави* Лг, *слаџвимо* А Бд Вр Кр Рд Са, *слинаџви* Су, *јуџави* Ли, *удђавио* Ш; *краџа* Ку Ли Ло П, *краџа* Вн; *браџе* А, *гаџаве* Ш, *краџе* А Ба Бд ВД Вн Ко Ку М МК Р Се Су Т Ш, *јоџаве* Су, *слаџе* Кр; *ђаџво* Бд Вр Ло Ш, *здрђаџво* Вн Ло М Р, *јрђаџво* Р, *јрђаџво* глаџа ВО, *јуџаџво* Го; *глаџу* Вн Су У Ш, на *глаџу* Се, *краџу* В Вн Го Ку Т, у *Морђаву* Ш, *најрђаву* Кр Ос Рд, *јрђаву* А Го М, *јосйлаџву* А, *слаџу* А В Ло; *аргајитовила* Т, *кујовало* МО, *овамо* ВД, *оваи* МО, *рајитовала* Бд, *ситџоваџа* А, *сновђаџку* А, *шоваџримо* А Ба, *школованиџи* Т; *говџеда* А МО, *говџеведи* А Бд, *говџеведима* Бд, *говџеведима* МО, *чоџвек* Бд В ВО Гл ДД Ла Ли Лу М МО МП Мх П С Са Су Т, *чоџвек* А ВД, *чоџвек* К МК МО, *чоџека* В ДД Др Лг П Су Т У, *чоџеку* Гр, *чоџече* Бд, од *зџеџ* А, *ковџем* ВД, *основџемо* Р, *њеџеџе* Ли, *меџеџеџе* Ли, *Словџенку* Ли; *аџшџовима* Су, *бџлџови* МО, *брџкови* Се, *вџйрови* Ли, *вџйрџови* Ба В Су Ш, *вџйрџови* В, *вџшова* В, *волџови* А В ВД Ла Ли Р У, *грџбови* Вн, *куџкови* МО, *куџлови* МП, *леџкџови* ДД, *јаџџови* Се, *јоџџови* Бд, *јосйџџови* Бд, *јосйџџови* ВО, *јрђаџџови* Вн, *рајсйџџови* Вн, *рџедови* В, *свајџџови* Бд Вн МО, *снојџџови* МП У, *чабрџџови* Гл Р Т Ш, *јелџовина* МК; *кључеџи* У; *волџе* Гл, *слиџџове* Бд, *момџџџе* Ли.

На крају можемо рећи да се в најчешће губи у позицији *ави*, *ови*, док се у осталим случајевима (-*ава*-, -*аве*-, -*аво*-, -*аву*-, -*ово*-, -*ове*-, -*ува*-, -*уво*-) број потврда креће од неколико до једне.

У централној Шумадији (Реметић 1985:154) в показује мању отпорност у секвенцама -*ови*-, -*ави*-, -*уви*-. Ареал ове појаве у српским говорима дат је код Ивић ... 1994:332, нап.274.

3.14. У различитим позицијама забележено је и секундарно в:

1. У интервокалској позицији, обично, између самогласника задњег и предњег реда (-*ави*-, -*уви*-, -*ови*-), оба задњег (-*аву*-, -*ова*-, -*аво*-) или оба предњег (-*иви*-):

а) *увџиџем* Мх, *увџиџе* Вн Вр ДД Ло МО Рд Са Т Ш, *увџиџе* Р, *увџиџемо* С, *увџиџу* Др Ку, *увџиџе* А, *увџиџомо* Ло, *увџиџоше* Ло, *увџиџоше* Мх, *увџиџо* Вр, *увџиџо* Су, *увџи*-

ило Гр, увйшли Бд МП, увйшли С, довйши Ку, да се завйши вѡда Ву, завйши Ло Ш, завйшимо Вр, да завйшу Ло, завйшали Вр, завйшу Ло, иривйшио Ву; кавѡрма В, чавѡру Р, фѡбрувара В ВД, фѡбровара Мх; дѡво Бд;

б) уйѡем Ло, уйѡе Ву, уйѡемо Вн Лг Ло, уйѡу Вр, уйѡу МО, уйѡо Т, уйѡо Бд, уйѡо Ос, уйѡила ДД, уйѡила С, уйѡили Р; јѡнуар Бд, фѡбруар МП, фѡбруара А, у фѡбруару ВО; каѡрму ДД, каѡрму Ш, каѡч Бд Ла МО Се У, каѡча Г л Гр, иѡук В У, иѡун В Вн У, иѡучина ДД, иѡунйца У, снаѡ Вн; браѡн Ос, наѡра Кр, насйѡрѡво Р, иѡоци К, рѡоник К, рѡоник С У; мѡови Вн У; тип браѡ (2.42.1a).

2. Обично у хијату у иницијалној позицији факултативно се развија протетичко *в*:

а) вѡрда³⁵ Го Р, вѡјшише (део руде ближи јарму) Р, и вѡремо МО, да вѡѡеиш Са, да вѡзме МО;

б) по ѡвлиш В, по ѡвлији Лу, у авлйш С, у ѡвлији А, у ѡвлиу Са, у ѡвлију А Бд, у ѡвлйју Мх, у авлйју Р С, у ѡвлйу Ос Р, у ѡвлиу А, у ѡвлију Ло Ос У.

3. Обично иза вокала *а*, а испред сугласника факултативно се јавља *-в-*:

а) ѡвгусй ВД, ѡвгусйа ВО Вр Ву, авйѡмѡйске Вр; уп. и ѡфйѡ С;

б) ѡвгусйу Ба, ѡвсйѡрију М, аушѡбус Бд, аушѡбус ВД Го МП, аушѡбус Ку Мх, аушѡбуси У, ѡушѡбус А Бд ДД Се, аушѡбуси У, ѡушѡйуш Вр Лу, аушѡйуш Су, Чаушѡвски Се.

4. У финалној позицији иза дугосилазног акцента обавезно се јавља *-в-*: ѡшѡв³⁶ Ш, бирѡв Т, лѡйѡв Ли, сакѡв Се; кѡв (< кѡво) А МО Ос.

5. Сонант *в* се јавља уместо следећих гласова:

а) б: зѡйѡвила Ли, не йѡвим Ли;

б) ј: овйѡйше А, свирѡвка Ск, у свирѡвку М, свирѡвчицу Ск, шурѡѡа Се, добйѡвала А, убйѡво Ло;

в) х: буѡа Су, глѡв Вр, глѡва В, глѡво Ш, оглѡви М, дѡва Го П У, дѡву В, дѡвај Го, ирѡдѡва МК, дувѡн Вн, кѡвам Др Се У Ш, кѡва Го, кѡвамо Мх Су, кѡвала В, кѡвана У, кѡварица Вн, скѡва Ла М, скѡвамо Рд, мѡвар Вр МК МП, мѡве Су, иасйѡв Вн, сѡво М, Сѡво блѡто Т, сѡви Ла, сѡве Ла Ш.

На крају можемо закључити да и *в* као и *ј* има лабаву артикулацију и да испада у одређеном окружењу, али се у том истом контексту јавља да би се избегао хијат.

СУГЛАСНИК Ф

3.15. Примери које ћемо изложити показују да је овај глас веома присутан у говору наших информатора и то нарочито у посуђеницама:

³⁵ Ова реч, обично без *в-*, јавља се на Карпатима и Балкану, где је доспела посредством румунских пастира (в. *urda* у ЕРХСЈ).

³⁶ Ова реч је мађаризам *ásó* као и *loró* (РСР). Примери овог типа не уклапају се у наш морфолошки систем те добијају, вероватно, према облицима множине (*ашови*, *лојови*) једно *в*, чиме се у потпуности изједначавају с именицама м.р. на нулту морфему испред које је консонант, уп. *гѡлов* Вн. Тим путем су кренуле и посуђенице из западних језика (*бирѡв*, *сакѡв*).

а) *фа́брика* Ву Р, ис *фа́брике* ВО Ву Кр, *фа́брику* ДД Ла Ос, у *фа́брики* Гл, *фа́брични* ДД Ли, *фазáн* Ли, *фазáна* МП, *фазáни* ВД К Кр МО Мх Ос П Се Ск Су Ш, *фазáнке* Кр Ли Ос, *фазанériја* Ск, *фа́јџа* (врста) Р, *фа́јду* (корист) С, *факултџџи* ВО, *факуџџи* В Вр Ло Су, *фа́ли* (недостаје) Др Кр Ли Мх Ос Р Т, *не фали* Бд, не *фа́ли* Гл ДД, *фа́лило* А ВК ДД Ла Се Ск, *фамíлија* А Вн ВО Ву Гл Гр ДД К Ли Ос Са Се Ск Т У Ш, *фамíлија* Бн Лу У, ис *фамíлие* Ло Ос, от *фамíлије* С Се, *фамíлију* Вн Ву Др Кр Ла Мх Р Су, *фамíлиу* В, *фа́рба* А В Ву Гл Др Ку, *фа́рбу* Ба Вн Др, *фа́рбом* Ли Мх Се, *фа́рбамо* А Вн Ву Кр Ло Р Рд Са Т Ш, *фа́рбау* ВД, *фа́рба́ла* Ос, *фа́рбала* ВД Ла, *фа́рбало* се Ос МП, *фа́рбали* Ба, *фа́рбали* Бд Рд, *фе́бруар* В Вн МП, *фе́бруара* А ВО МК, *фе́брувара* ДД, *фе́бровара* Мх, *фе́дерчи* А, *фе́њер* В Мх П Р, *фергусóн* Гр, *Фердинáни* Ло, *Фердинáнд* Т, *Фердинáниша* Ли, не *ферма́* Ву Р, *фе́рмен* (извезен гајтан) Ли, *фе́с* Ба Бд Гл Др Кр Ли Мх Р Се Ск У, *фидáн* (шибљика) Ш, *физички* С, *фија́кер* Бд В ВД Вр Гл Лг Ло МК П Ш, *фија́кери* Ли МК, *фија́кери* Бд Вн Р, *фијóка* В Мх, *фиóка* Ск, *фијóке* Вн, *фијóку* Ш, у *фијóки* Др, *фикс* лідери (врста опанчића) Вн, *фикуси* МК, *фíл* Др, *фíлујем* Се Др, *Фíлија* Ла, *Фíлíјóвић* Ли, *фíлмови* А Лу, *филокéра* А, *фíлтeр* Ск, *фíн* С, *фíни* Гр Лг МП Ос С У, *фíно* Бд Вр Ву Гл Го Гр Кр Ла М Мх Ск У Ш, *фíранга* Ли МК, *фíранге* Ск, *фíтíи* Мх Р, *фифирóне* У, *фланéни* У, *фла́ша* Ли Ло С Се, *фла́ше* А Вн Ку Ло МП Мх С Се Т У Ш, *фла́шице* Бд Т, *флэ́ке* Гл Ос, *флэ́каво* МК, *фóнд* Ву, *фóре* П, *фóрму* А, *формíра* Вр, *фои́еље* Ли П, *фра́ј* Др Ло Р, *фра́каду* У, *Францýзи* ВО, *Фра́нцуску* Ли, *Фра́ња* Бд ДД Ли Ло У, *фрэ́зу* А Ку Ла Су, *фрезíраду* В, *фрэ́ске* Мх, *фрй́жидер* В Кр Мх Са, *фрй́жидер* МО, *фрízерка* Ла, *фркџи* Ла МК, *фр́лиш* Ш, *фрóни* Бд ВО Др К Ко Ли Ло Лу МО Ос Т, *фрóнцле* П, *фрш́а* А Др, *фрўлу* Ку, *фруш́ук* Су, *фудбал* Ву Ли МП, *фудбалёр* Ли, *фў́каре* Бд, *фў́кса* Бд, *фў́л* Ск, *фў́нкције* ВО Кр, *фурўна* Вн Ли Т У, *фурўне* А В Кр Ла Ск Су, *фурўну* А В ВО Гр Ј Ко Кч Ло МК Су Т У, *форўну* Ко Се, у *фў́шере* (део прозора у који иду коланике) Ло;

асфалíт Гл, *асфалíт* А Ву, *асфалíт* Гл Су, *асфалíтíрани* Кр, *афежэ́јке* Су, *грамофóн* Лг, *грíмофон* Мх, *гула́нфери* Ш, *Дафíни* Бд Вр, *зафр́кавају* К, *зафр́кни* К, *зафр́кно* Гр, *íнфарк* Се, *јэфíи́ка* А, *јэфíи́на*³⁷ В ДД Ш, *јэфíи́но* Ли МО Ос Су, *јэфíи́но* Вр, *јэфíи́но* Вн Ск, *јэфíи́нија* Гл, *јэфíи́није* Др Ку Ли, *Јэфíи́иша* С, *кади́фу* ДД, *кадифéне* Ли, *кара́нфал* ВД, *кара́нфил* МК, *карфиóл* Мх, *ка́фа* Вн Ву Ли МО Мх, *ка́фа* Р, *ка́фу* В ВД Вн Го Др Ко Кр МО МП Мх Р У, *ка́фу* ВО Ли Ло, *кафеи́ина* Ли, *кафеи́ија* ДД С, *кафи́и* Мх, *кафа́на* ВО ДД Кр Ку Ла Ло Мх Т У Ш, *кафа́на* К, ис *кафа́не* Гл Ос Т Ск, у *кафа́ну* Вн ВО Ву Ло МК МП Т, у *кафа́ну* Бд, у *кафа́ну* К Лу, по *кафа́ни* Бд, у *кафа́ни* С, по *кафана* Са Т, *кафани́ца* Ку, *кафуи́џи* (< факултети) Ву, *кла́мфе* А, *коферéнција* ВО С, *кóнферан* стáн У, *конфíсковали* Ли, *консифíкују* К, *кофíске* Ло, *кóфа* СМ Т, *кóфе* Ла МП Рд, *кóфу* А Ву Се Ск Су, са *кóфама* Бд, *кóфице* МК, *кóфчак* Ла, *крóфне* Ло, *кў́фер* ДД У, *кў́фери* Кр, *ли́фíт* У, *лу́фíт* Ли Р, *луфíи́ра* Т У, *на́фору* Ла, *на́фíша* У, *офансíва* Др, *офанзíви* Бд, *офанзíвне* Р, да с *офíрам* Др Мх, *офи́цир* Бд, *офи́цир* Вн ВО Вр Ву К Ко Кр Лг Ло Мх П Се Т У, *офеи́р* Ш,, *офи́цири* Кр Ло С, *офи́цира* Р, *офи́цирка*

³⁷ Ова лексема је посуђеница из грчког језика у којем се јавља с *φ φηρός* „јетин“.

а л и и: *ва̀ла* Бѡгу А ВД Го ДД Кр Кч Се, *ва̀ла* Бѡгу Бд, *не да се ва̀лим* С, *ва̀лу* Бд, *ва̀лиле* Бд, *ѡн се ѡва̀лио* Т; *ва̀йшаи* МК Ос С, *ва̀йша* Би В Ку Ли Лу Мх Ос П У Ш, *ва̀йшамо* ВО Др, *ва̀йшају* ВО К Р Ш, *да ва̀йшау* Ло Т, *ва̀йшу* се А, *ва̀йшу* Лг, *не ва̀йшаду* Р, *ва̀йшај* А Ос, *ва̀йшао* Р, *ва̀йшо* М, *ва̀йшала* Го Лу, *ва̀йшали* А Вр Ли, *ва̀йшана* Ш, *ва̀ша* А, *на дова̀йи* ДД, *дова̀йиши* В, *дова̀йи* Вн, Лг У, *дова̀йшу* Рд, *дова̀йшу* Бд, *дова̀йшио* К Кр, *дова̀йшила* У, *да зава̀йтим* Лг Су, *зава̀ша* Се, *зава̀шај* Др, *нава̀йша* А Вр, *нава̀йшау* Т, *обова̀йиши* А, *обова̀йшу* Вн, *ѡва̀йша* Вр, *ѡва̀йшају* Гл, *ѡва̀йшали* Ли, *ѡрева̀йшим* Су, *ѡрева̀йшила* В У Ш, *ѡрева̀ша* МО, *ува̀йтим* А Ба Би В Вн ВО Вр Гл Го ДД Др К Ко Кр Ла МО МП Ос С Ск Т У, *ува̀йи* се МО У *ува̀йшимо* В Ку МО Рд Су Т, *ува̀йшу* Бд, *ува̀йшу* А ВД Др Мх П, *ува̀йиши* Др, *ува̀йшио* Би ДД С Са У, *ува̀йшио* Т, *ува̀йшила* Мх П, *ува̀йшила* Т, *ува̀йшили* Вр, *ува̀йшили* В Ву Др С Ш, *ува̀йшили* Ло, *што су се ва̀йшили* Ос, *ува̀шен* А, *не сва̀йша* ДД, *сва̀йшо* Лу, *сва̀шо* Лу, *сва̀йшила* С Ск, *сва̀йшили* ДД; *ва̀йи* А, *ва̀йшѡви* Т, *двѡна̀јс ва̀йи* Су.

Ова промена је типична у севернијим екавским говорима. Прецизан ареал и покушај објашњења ове појаве в. код П. Ивића ... 1994:348. Мислимо да овако велик број примера с *в* сугерише да је промена ишла овим путем *хв > в*, а не *хв > хф > фф > ф > в*.

б) *й*: *Шѡфѡтар* ВД, *Шѡфѡтер* Ла, *Шѡфѡтари* Ло Ос Р СМ, а л и и: *Шѡйѡтар* Р, *Шѡйѡтари* Ос П, *Шѡйѡтарима* Кр, *шѡйѡтарски* Р; уп. и *кѡфча* (< копча) ВД, *закофча̀м* ВД.

Наведени облици настали су дисимилацијом сугласника, а потом једначењем по звучности (-*йи*- > -*ви*- > -*фи*-; -*ич*- > -*вч*- > -*фч*-).

в) *в*: *Фѡлан* (< Виљем) ДД; *ѡфѡ* С, *ѡфѡ* ВО Су, *ѡѡфѡ* ВО, *ѡѡфѡ* Гр Су, *његоѡф* сѡн ВО, *исѡфикше* (плочу на шпорету) Т; и се не *врѡф* Ш.

Већина примера под в) могу се тумачити једначењем по звучности, последњи обезвучавањем финалног гласа, а први хиперкорекцијом (*Фѡлан*).

3.18. На крају анализе материјала о судбини гласа *ф*, можемо сасвим поуздану, на основу великог броја примера, закључити да је овај глас обезбедио своју фонолошку индивидуалност у нашим говорима. Међутим, старије позајмљенице сугеришу да тако није било раније, будући да је у њима углавном замењиван с *в* или ређе с *й* и *к*. спорадични су примери секундарног појављивања *ф*, обично преко *в*. Ареал чувања *ф* или његове замене с *в* и *й* у штокавским говорима в. код Ивић 1991:84–87 и Реметића 1985:159.

СУГЛАСНИК Х

3.19. Овај сугласник углавном је уклоњен из фонолошког система наших говора. Губи се у свим позицијама:

1. На почетку речи и испред вокала и консонаната губи се *х*:

ѡј Гл Гр Т, *ѡје* ВД ВО Го Гр ДД Др Ко Кр Ку Ла Ли Ло Лу М МП Мх П Р С Са У Ш, *ѡѡѡк* Би, *ѡѡѡк* В Вр Ло, *ѡѡѡци* Ду Кр, *ѡѡѡка* Ло, *нек му је алѡл* Мх, *алѡл ти вѐра* Ск У, *ѡѡѡ* Вр, *ѡѡѡна* Лг Ли Мх Ос С Са Се У Ш, *ѡѡѡ* Ку Ли, *из ѡѡѡ* Ло, *у ѡѡѡ* Лг, *ѡѡѡну* ДД, *ѡѡѡника* М Ос С, *ѡѡѡнике* Ли, *ѡѡѡнике* Р, *ѡѡѡника̀ш* ДД

Лг У, *арѣија* Ли, *арѣија* Ла, *арѣије* Вн Др С Т, *арѣије* Ла, *арѣију* Су Т, *арѣију* ДД Се У Ш, *аѣар* Вр Лу Се У, *еј* У, *еѣлам* Ла У, *еѣлала* Ло Рд, *еѣлање* МК, *еѣиар* Бд Би ВО Вр Ву Гл Гр Ду Ј К Ко Ла Лг МП П Р С, (пѣт) *иѣада* Бд В ВД Гр ДД К Кр Ла М Ос С Ск Су, *иѣадарка* У, *лад* Кр Ло Лу МО Са Ск Су, по *ладовима* А Др, *ладовина* Кр Р Се, у *ладовину* Гл П Рд Су У, *ладна* А Бд Вр Го С Се, *ладну* А Ба В ВК Ву Гл Ду Кр Лу М Мх С У Ш, *ладњак* А Ла Ш, *ладњак* Вр Ск, *леба* А Бд В ВД Вн ВО Ву Гл Го ДД Др Ко Кр Ку Лг Ло МК МО Мх П С Се Су Т У Ш, *леб* В ДД У, *лебац* Др Кч, *ода* В Ј Кр Рд, *оди* Го У, *оклицу* Ли, *оћу* Др К С, *оћу* Вн ВО Гл Ла МО Мх Се Су Т У, *оће* Бд Би ВД ВО Вр Ву Гл Го Гр К Ко Кр Ку Ли Ло Лу М МО Мх Ос С Се Ск Т У, *рамљем* С, *рана* Ко Кр Кч МО, *рану* А ДД Др Кр Лг М П Р С Су У, *ранѣлице* Са, *ранѣише* У, *рањач* Р, *раним* Бд Гл Др Ду К Кр Ку Ла Лу МО Мх Р Рд С Са Ск Су Т У, *ранили* ВД ВО Вр Ло, *ранили* С Су, *Ранислав* Бд, *рас* Вн Вр Ку Са Ш, *расѣ* У, *расѣовина* Ку, *расѣовина* Су, *рен* Ос Р Се, *штѣ шѣдо* Др, *шѣо* Ба Бд В ВО Го Др Ј К Ко М Р Рд Се Ск Т У Ш, *кад укну вѣтар* ДД, *укнуло* ДД, *укће* А, *укћу* Су, *учем* Лг, *учи* Ло.

Присутни су и примери без секундарног х: *аждѣја* М, од *аждѣе* Лг, *але* Бд, *амбар* Вн Ли МК С Т, из *амбара* К У, *амови* А Бд, *амове* Ло Се, *омица* А, *омак* Вн, *омица* Вн К, *омицу* Т Ш, *рѣав* Др.

2. Све медијалне позиције погодују губљењу гласа х:

а) уз сугласник: *Аранђо* Лг ДД Се, *Аранђео* Го, *Аранђел* Ск, светѣ *Ранђел* Кр, *Аранђела* Кр Лг Ли Ву М Ос Р, светѣг *Ранђела* Вр Го, *Виљен* Бд, на *врѣ* Гн, *врѣви* Вн, *дѣне* А, *дѣну* Би, *задѣне* ВК, *задѣнеду* Вр, *залѣди* Др Ку Ли, *олади* Вн МК Рд У, да не *оладни* Су, *иѣладе* Ву, *иѣладио* Са, *разлѣди* ВО, *кожѣчић* Ли, *Маниѣа* јарѣга Бд, *мане* Лг, и њн *ману* Лг, *мануо* К, *манѣица* С, *манѣицу* Гл, *замѣне* Су, *марѣма* В Вн Кр Ли Р Рд Ш, *марѣмицу* Ву, *нарѣним* Вн ВО Гл Др Ј Кр Ос С Су Т У, *нарѣни* Бд, *урѣнири* М *урѣњено* Т, *иѣиѣје* ВО Ла, *сѣрана* ВД Кр М Р С Се, *сарѣни* се Бд Др Ко Мх Са Ш, *сарѣнили* Ду, *сарѣњен* В ВО Гл ДД Кр Лг МО С, *иѣвѣр* Ос Се, *иѣвѣрови* К, *иѣвѣрей* А В Гр Ку Ла Ли МП Ос Р У Ш;

б) И у аорисном наставку бележимо губљење х: *вѣдомо* Кч У, ал *добѣмо* Кч, *дѣћомо* С, *дѣћомо* ВК, *идѣмо* У, *изѣћомо* Ло, *увѣћомо* Ло, *крѣћомо* ВК, *седѣмо* Кч, кат ми *иѣоглѣдомо* Ло, јѣ, Ангѣлина, ми *иѣоѣрошимо* папѣрку Мх, *иѣоѣмо* Бд, сѣ таман *сѣиѣгомо* Мх.

в) у интервокалској позицији: *вѣор* С, *Влѣине* Кр, *грѣѣиша* Ј, *грѣѣиша* Ра СМ, сѣнце латѣ на *зѣод* Лг, *мѣовина* Ли, *мѣом* Се, *меанѣија* Ву, *мѣови* Ра, у *мѣове* Мл, *Миѣјло* У, о *Миѣљдану* В, *ѣчуа* Т, *иѣѣбала* Рб, *иѣѣраш* Р, *иѣѣарају* Мл, у *иѣѣодѣма* Ба, на *иѣѣоду* Ј, *иѣѣооде* С, *иѣѣоде* Бд Ку, *иѣѣѣјани* Ј Ку С Ш, *иѣѣѣјани* Бд МО, *иѣѣѣјани* Ла Су, *иѣѣѣѣдаш* Кр, *иѣѣѣѣѣду* Ву, *снѣа* Бд, *снѣ* Ј Ра, *снѣа* Го Са, *снѣу* Бд Вн МО Мх Р С, *снѣо* Ла С, *сѣе* Р, *Сѣаински* бунѣр Вр, *сѣаилук* Ос, *насѣирѣово* Р, *иѣрѣѣа* Ш, *иѣаѣили* Бд, *ѣо* Вн;

г) Нормално, кад се примарно х изгубило, не јавља се ни секундарно: *беиѣка* Вн, *грѣѣор* МК, *грѣѣорке* У, *иѣорѣѣали* се Вн, *рѣѣу* се Ра, *иѣорѣѣмо* Ра, *орѣѣу* се СМ, *орѣѣмо* се СМ.

3. На крају речи такође се губи *x*. Грађу ћемо разврстати према врстама речи:

Вла П, на *вр* Кч Ли У, *гра* А, *кожу* А Ба В Вл Ли МК Су, *ма* Ко Ло Ло Рд, на *ма* Ду П, у *та ма* ВК, *ора* Рб, *очу* МК Т, *иди* *йазу* Бд, пот *йазу* В, *сир*а Го Гр Ли Мх П Р У Ш, *сир*а Бд Би Вн Вр Гл ДД Ду Кр Лг М МО Р Рд С Са Ск У, *сир*бу С Ш; *сир*ома А ВД Вн Ву Гл Гр ДД Кр Ла Ли Лу П Р С Са Се Су У Ш, *сир*ома МО, *сир*ома Т; *њи* А Би В ВД Вн ВО Вр Ву Го Гр ДД Др К Ко Кр Лг Ло Лу М МО МП Мх Ос П Рд С Са Се Су У Ш; да и развучеш А, *та*мо и *одне*гује Би, па и *води* Гл, *ја* и *мр*зим да *ји* *јем* Го, *ка*ко и *ви*чу Го, *по*лак и *оста*ло Гр, *се*стре и *ра*ну Др, *ће* да и *по*бију Кр, да и *те*рам Лу, *не*ка и М, *ја*ма и Мх, *чу*во сам и Т, *ова*ко *ји* *окре*нем Мх, *пи*та *ји* *по*п Мх, *по*сле и *по*купе П, *ка*д и *стр*ељаи С, да *ји* не *посто*ји на *ку*гли У, *о*ко *и*и *ма*шин*а* ДД, *и*и *двана*јз *го*дина Лу, од *ди*и *на*ши Бд; *ка*д *ја* *ви*до Ко С Т, не *ви*до Др, *да*до Мх, *ја* се *ди*го А Др МО, *ка*д *ја* *до*хо ДД Лу Мх С, *јед*ва *до*хо Ск, *ја* *за*узе У, и *ја* *и*до, *и*до Т, и *о*ма *из*ахо А, *ја* *из*ихо Ло С, *ја* се *обу*ко Др, а *ја* *по*гледа ДД Лг У, и *ја* *се*до Бд, *ја* се *се*ии Ко М, *ја* *уи*хо Ло С, *уи*адо *ја* Лу Р, *ка*ко *чу* Лу, *ја* *би*, *не* *би* *ја* (сви пунктови); *до*ма Ба Би ВО Гл Кр Лг Ло Лу Мх П Рд С Ск Т У Ш, *о*ма А Бд Би В Вн Вр Ву Гл Го ДД Др Ко Кр Ку Ла Ли Ло Лу М МО МП Мх Ос П р Рд С Са Се Су Т У, *о*мо П.

3.20. Ређи су примери појављивања гласа *x* :

1. Срећемо га у иницијалној позицији углавном испред акцентованог вокала³⁸ или *r*:

а) *ха*, *е*, па *са*д Т, *ха*јде Ку Лг, кот *ха*јдук Вељка ВО, *ха*јдук Ду Ли, *ха*јдукча Ли, *ха*љина МО, *ха*мбург (врста грожђа) Лг, *ха*мбурка Ла МП, *ха*мбурку Ву, Вла*д*ички *Ха*н Р, *хар*амбаша Ли, *хар*моника ВД, *хар*муника Ба Ла Мх, *хар*мунку ВО С, *ха*р*и*ије Вр, *ха*и*а*р У, *хе*, али, шта се *де*сило Т, *хе*клам ВД Гр Се У, *хе*к*и*ар Вр Ј МК, *хе*р*о*ј В Др, *хе*р*ц*еговац Ли, *хи*бридни Вр *хи*љаде ВО, *хи*љаде С, *хи*љаду Т, *хи*-*и*одром С, *хи*и*л*ер В ВО, *хи*и*л*ера К, *хи*и*н*а помоћ Бд Ко, под *хи*и*н*о Мх, *хо*дник ВК Вн Р Т Су К, *хо*клица Ра, *хо*р С, *хо*шел Ву Се, *хо*ћу Т, *хо*ће ВО У, *ху*mano Т;

б) *хра*бар С, *хра*на СМ, *хра*не ВО, *хра*њачи С, *хра*сти А ВО, *хра*сти*о*ва Се, *Хр*ва*и* Др, *хра*сти*о*вина Мл, *Хр*ва*и*и*н*а Ла, *Хр*ва*и*и*н*а Ла, ис *Хр*ва*и*ске МП, *Хр*и*с*ти*о*с Вн ДД Ли, *Хр*и*с*ти*о* се *ро*ди Мл, *Хр*и*с*ти*а* Ку Лг Лу, *Хр*и*с*ти*о*ви мука МО, *хри*ш*ћ*ани Др, *хри*ш*ћ*ани Ли, *хри*ш*ћ*анску Бд, *хри*ш*ћ*анску С, уп. и у *хл*ад Рб, *хл*еб ВО, *хл*еба У, *хл*ебова Гн.

в) Забележено је и неколико примера јављања секундарног *x*³⁹ у иницијалној позицији: *ха*мин Ву, *хе*и*о* тако Ск, *хи* ми исто тако Вн, *хо*дма Лг, *хово*лику рњагу Р. У овим примерима не би требало гледати тенденцију к уклањању иницијалних вокала као што је то случај с оним говорима у којима *x* има статус фонеме (Реметић 1985:169, нап.455).

³⁸ Ово је позиција у којој се *x* факултативно јавља и у говорима србијанског, румунског и мађарског Баната, у Госпођинцима, али и другим германским и романским језицима (Ивић ... 1994:334–336 и 341–342).

³⁹ Овај глас ипак нема фрикацију, него се своди на аспирацију, коју би требало бележити издигнутим *x* или апострофом, али из техничких разлога то не чинимо.

2. И медијална позиција погодује јављању гласа *x*:

а) *алкохолџичар* Ла, *ауџиомеханиџчара* Гл, *Духови* Ку, до *Духова* Мх, *духовнице* Ј, *Захарије* Су, у *кухињи* Мх, *махом* Вр Кр Рд Т, *механа* У, *механичке* К, *Михајла* Ли, *Михајловац* Вр Ск, у *Михајловцу* ДД, *џарохија* Се, да *џохађа* Гл, *џредохиџири* Ку, *Ўправи џрихода* Ло, *сџираха* ВО, *узџахо* Ли, са *Чџињу* П;

б) *врхунац* ДД Т, *захваљиш* Гл, *захваљуе* МП, *захвајта* ВО, *захвајиш* ДД, *захџева* Гр, *захџевали* Се, *охлади* С, *Ќхрид* Р, *џохвалницу* В, *џрехвајти* Ба, *џрехвајтио* Рб, *џрехвајшила* Мх С, *џрехвајиш* Ск, *џрехвајти* А, *џрехвајтали* Ли, прџ *џре(џ)ходног* времена Мх, у *Прџхрану* Ла, на *сахрану* В ВО Ку Рб, *сахрану* Рд Су.

3. Најмањи је број примера у којима се јавља *x* на крају речи: *ах* М, *џх* М, *џх* Т, *брџх* М, *ваздух* Ба МК М Мх, *дџх* С, *сџирах* Др, код *њих* М.

На крају овог прегледа примера у којима се јавља *x* тешко је издвојити семантички круг лексема у којима је оно најчешће. Такође можемо рећи да су ови примери забележени и од најстаријих информатора, уп. М 1897, Лг 1902, Т 1902, ВО 1908, Ву 1910, МО 1912 итд., што нам сведочи да овај процес није скорашњег датума у нашим говорима. Јављање гласа *x* свакако је резултат утицаја школе, мас-медија и цркве (*Христџос*, *хришћани*, *дух*, *Духови*, *сахрана*).

3.21. Уместо изгубљеног *x*, најчешће да би се избегао хијат, јављају се следећи гласови:

а) *v* (в.3.14.5.в): *бачва̀на*⁴⁰ (< бачхахана < бахчахана) Вр, *бачва̀на* Ос, *бачва̀не* Вр, до *бачванџ* К, на *бачвану* К, имџо *бачвану* Са, *бачванице* Вр, *бу̀ва* Бд Су, *глу̀ва* В Ш, *глувонџм* Др, *глувонџма* Ло, *ду̀ван* Бд, *ду̀ван* Вн Вр Лг Ло Р У, о *ду̀вана* Лг П С, *ду̀ва* ВК Го Ло У, *ду̀ву* В, *ду̀вај* Вр Го, *ду̀во* Вр, *заду̀вам* се МО, *наду̀вам* МК, *наду̀вен* К, *наду̀вена* Су, *наду̀вена* Ко, *џонаду̀вају* Ла, *џроду̀ва* А МК, *кожџу̀ве* Рб, *кожџу̀вар* Мх, *ку̀вам* Бд Др Лу МО У Ш, *ку̀ва* А Гл Го Ко М Мх Рд Т, *ку̀вамо* ВД Кр МО Мх С Са, *ку̀вају* Го Мх, *ку̀вау* Бд, *ку̀во* ВО Гр Лг, *ку̀вала* В Кр МО Мх Ос Ск, *ку̀вано* Ла Лу Рд Са У, *ку̀вари* Ло, *ку̀варица* Вн Се, *ма̀рву*⁴¹ Р, са *ма̀рвом* Се, *му̀ве* В Су, *му̀вар* Вр Ву Ду МК МП Р С Се, код *џчу̀ва* МК П Т, *џасџу̀ва* Рд, *џровџдџо* Ву, *ру̀во* Ра, *сна̀ва* Р, *сна̀ву* Ду М МО П, *су̀ва* Вр Ко, *су̀ву* Бд, *су̀ву* М Ос Су, *су̀ве* А, *су̀ве* В Вн Ла, *су̀ви* Ла Рд, *су̀во* Бд Вн Ву М Ос, *Су̀во* бла̀то Т, *Су̀воџо* Вр, *Су̀вари* (њиве) Бд, у *су̀воји* ДД, *џво* А Вр Ли Ло С Се Ск. Аналогијом са овим облицима добијени су и примери са финалним *v*: *глу̀в* Вр Ли, *џчу̀в* МК Т, *џасџу̀в* Вн Рд, *џасџу̀в* Ду, *сџира̀в* Бд, *су̀в* Мх.

На крају овог прегледа можемо констатовати да је промена *v* < *x* чешћа у медијалној позицији и то обично иза вокала у, што је свакако условљено артикулацијом ових гласова.

б) *j*: *Вла̀јина* Ло, *Вла̀јна* Са, *ку̀јна* Ли Рд Ш, *ку̀јна* Ск, *ку̀јне* А, *ку̀јну* Гр Ку С Т, у *ку̀јни* Др, *ку̀јница* Ву, *ма̀јала* У, *Миџајловиџ* Ву, *џраји* Ра, *џраја* Кч, *џро̀ја* А Ба ВК ВО Вр Гл Го Кр Лу Мх Ос МК С Ск Су Т У Ш, *џро̀је* А МО, *џро̀је* Др МО Су У Гл, *џро̀ју* А В ВД ВО Го Ј Кр Ку Ла Лг МО МП Мх Ос П С Са Т У Ш, *џро̀јино* бра̀-

⁴⁰ Информатор ми је саопштио да је то башта близу воде која се наводњава и у њој гаји расада.

⁴¹ Ова лексема је из старовисоконемачког језика *marha*, али је у наш језик доспела посредством мађарског *marha* (PCP).

шно ВД Го К МК МО Р Рд Се Су У, *йрѝјино* Ло Гл Ос Ск, *йројѝру* Рд, *йројѝца* МО, *йрѝмаја* ДД Р Ск, *снаја* Бд В ВД Вн Гл Др К Кр Лг М МК МП П С Се Су Са У Ш, *снаја* Бд Ду Ш, *снаји* М МО Мх Ли, *снају* Гр Др Кр Ку Ла Лг П Ск У, две *снаје* А Вн Ву Гл Ду М Мх С Се У, *снаја* К У, ко *снаја* Ву, више *снаву*: *снаја*, *снаја*, шта *радите* М, *снајина* В Р, *сѝје* А Бд Ли Лу МК, на *сѝјама* Ли, *иѝја* вода ВД, *иѝјо* ДД, *чѝја* В Ли Ра, *чојѝно* Ли МО, *чѝјица* Ву Ку Ос, два *орѝја* Ли, од *орѝја* Кр са *орѝја* У, пун *цак ѝраја* Ли, од *ѝраја* Се У, од *орѝји* Ву, *ѝраје* Бд, *орѝјевина* МО, *орѝјева* љўска МО, уп. и: *ѝрај* ВД ДД, *ѝрај* В ВД Ла, *ѝрај* А МО.

Сонант *ј* можда је чешћи у примерима у којима су вокали предњег реда били испред или иза сугласника *х*, а из тих позиција *ј* је пренесено и у другачије фонетско окружење.

в) *к*: *ка̀мбург* Кр СМ, *киѝјене* У, *киѝене* А, *ко̀дник* В Лг Ло Мх С Су, *ко̀клица* Ра, *Кола̀ндију* К, *ко̀шел* Лг, *кра̀бар* Бд, *кра̀бра* ДД, *Крѝстиос* А Мх Ш, *Крѝстио* се рѝди А Бд Се Ш, *Крѝстиа* С, *му̀ке Крѝстиове* Лу, *Крѝстиѝве* му̀ке Се, *Крѝстиѝовски* му̀ка Бд, *Крѝстиѝово* роѝење Ло, *крѝшигани* Др, *крѝшиганску* науку Лу, *Крѝстиина* Са;

аркиѝар Ло, у *ба̀кчу* Рб, у *ба̀кчи* Рб, од *бру̀ка* Вн, од *ва̀здука* Гл Се, *ва̀здука* У, по *ва̀здуку* Гр, од *ва̀здука* Ј, по *до̀ко̀йку* Ба, *Ду̀ка* Ву, *дукѝвници* А, *закѝѝеѝаш* С, *закѝѝеѝа* В Ко МО, *ја̀кови* (јеховини сведоци) Ли, *ку̀кињу* Кр, *мекениза̀цију* ВД, *Мекѝдија* (< Мехотија < Метохија) Су, *Мика̀йло* Гл Др Мх, *Мика̀йла* Рд, *Мика̀јло* МО, *Мика̀јло* Бд, *Мика̀йлу* Гл, *Мика̀йлове* Др, *Мика̀йловић* Гл, *Мика̀јловац* Бд, *Мика̀јловац* Вр ДД Лу, *Мика̀йловац* Вр Р, из *Мика̀йловац* В П, из *Мика̀јловац* ДД Ла, преко *Мика̀јловац* ДД, *о̀кра̀брила* Се, *иѝкѝтије* В, ис / от *ѝлѐка* Бд ВД Ву Гл Ла Мх Рд, от *ѝлѐка* Ли, по *ѝлѐку* ВД, *ѝлѐком* Ба, *ѝлѐкови* Ко МК, *ѝлѐкови* Су, у *ѝлѐкове* Бд Гн, у *ѝлѐкове* Ба Ду С, у *ѝлѐковима* Ј, *ѝлѐкано* Бд, *ѝлѐка̀но* В МО П Р, *ѝлѐка̀ре* Ло, *ѝѝковани* У, *ѝреѝко̀дно* Бд, *са̀карѝн* Мх, *ѝѝкника* Ло Лу Р Се, са *ѝѝкником* Се, *ѝѝкничар* Вр, *ѝѝкничар* Ло, *ѝѝкно̀лог* Вр, испо *ѝѝѝика* П, *Тикѝмир* Др, *Чѐкињу* П, *Чекосло̀ва̀чку* ВО Ко Ли, *Чекосло̀ва̀ца* Ку, *ша̀рлака* А;

ва̀здук Вн Вр Ла МО Се Ш, *ѝу̀к* В, *ѝасѝу̀к* К, *ѝаѝириѝа̀к* Ла, *ѝлѐк* Ба Су, *ѝлѐк* В, ВД ВО Вр Кр Ку Ли Ло МО Мх Ос Р Рб С Се У Ш, *слу̀к* Кр Лу, *ѝѝѝик* А Мх, *ѝѝѝик* МО.

Изложена грађа показује нам да се замена *х* у *к* чешће јавља у медијалној позицији и то уз неки од вокала задњег реда, *р* или неки сугласник.

Сличне примере наводи и Реметић (1985:168) за централну Шумадију. У нашем говору једино нема примера с -к у 1. л. сг. аориста, будући да је *х* уклоњено без замене. Истина, у централној Шумадији ови примери забележени су углавном у селу Мисачи, у којем је проценат динарске струје знатан (79%).

За разлику од стања нпр. у Срему (*ха̀ра̀кѝтеран*, *хва̀лиѝѝеѝино*, *ѝархеѝи*, *чѐхови* -мој материјал из Јарка), ми нисмо забележили примере с променом *к > х*: *ѝаркеѝи* Се, *ѝаркеѝи* Гл, *ѝѝк* Вн, *квалиѝѝеѝи* Вр, *квалиѝѝеѝиѝе* ВО, *чѐк* Ла.

АФРИКАТА S

3.22. У ограниченом кругу лексема јавља се африката *s*. Навешћемо комплетан инвентар примера азбучним редом:

банска дечија игра) Ос, *цора* Би С, *цбрѣ* ВК Мх С, *цору* Ш, *цвѣкамо* (цору) Ш, *цукѣле* Ло, *шѣлѣија* Вн, *шѣлѣија* Лу У.

Глас *ц* јавља се уместо:

а) *ж*: *цѣрам* С, *цѣра* се вѣтра А Бд Мл МО Ск У, *цѣрѣју* Ск, *нѣ цѣрај* Ду, *цѣрамѣ* Су, *цѣрѣч* Су; *цѣндар* В, *цѣндари* Ос У, *цѣндара* Кч, *цѣндамѣрија* Вр; *цѣцѣму* Лг; *цѣбањ* (посуда за ракију) Вр, *цѣбун* СМ (некад) Ос, *вѣмба* Ос, на *вѣмби* Бд Кч; *цѣцињѣр* Ос, *цѣцињѣра* ВК, *цѣцињѣр* Кч, *цѣморѣнца* Вн, *цѣморѣнце* Се;

а л и и: *цѣндѣр* Мх Ра, *цѣндари* Ра, *цѣндаре* ДД; *цѣбун* СМ (сада) Ра, на *вѣжбу* Т; *цѣжѣињѣр* Ра, *цѣжѣињѣра* М;

б) *ч*: *вѣцѣбина* Вн СМ, а л и и: *вѣцѣбине* Ра СМ; *цѣцѣи*, а л и уобичајено *цѣцѣило* В;

в) *ђ*: *Мацѣр* ДД ли Р Су, *Мацѣри* Вн ДД Лг Лу Су, за *Мацѣрѣма* Лг, на *Мацѣрску* ДД, за *Мацѣрску* ВО Ли, у *Мацѣрској* Би, у *Мацѣрски* Кѣрловац ДД, *мацѣрски* Т, *мацѣрске* пѣре У, *мацѣрка* (врста шљиве) Вр Кр Ла Су У, *мацѣрку* Вр, *мацѣрке* Ба В ВД Го ДД МК МО РБ Се Ск Су У, али *Мађарѣцу* Ла; *цѣбре* Се, а л и чешће *цѣбре* Се.

У грађи су се нашао и пример: *цѣрѣнац* Су.

На основу неких од наведених примера можемо закључити да се африканизација јавља иза *и* (*цѣцињѣр*, *цѣморѣнца*) или испред *б* (*вѣмба*, *цѣбањ*, *цѣбун*), а озвучавање испред овог другог (*вѣрѣбина*). Посуђенице из француског језика са *ж* у нашем говору срећу се и са *ц* (*цѣцама*, *цѣндар*). Према стандардном облику с *ђ* овде је стварно реч о алтернацији, али биће да смо име северног суседа преузели посредством турског језика (*Масар*)⁴² и досељеника с југа (Ивић 1994:352–3).

ИЗГОВОР НЕКИХ ГЛАСОВА

3.24. Палаталнији изговор *л* и *к* испред вокала предњег реда забележили смо само неколико пута и то углавном у говору најстаријих информатора: *глѣдало* ВО (1908), *лѣпо* Ло (1896); али и *лѣвор* Лг (1902), *кѣло* Вн (1903).

3.25. У неколико села *ћ* и ређе *ђ* своде се факултативно на палаталне плозиве: *берѣкѣиша* Ш, *будѣиѣнос* Вр, *вѣиѣ* ВО, *вѣиѣ* Ш, *вѣиѣку* Ш, *кѣиѣ* ВО М, от *кѣиѣ* ВО Др Ш, *кѣиѣ* Ш, *кѣиѣ* Др, *кѣиѣ* Су Ш, *одѣиѣ* Т, *иѣилиѣиѣ* Ш, *срѣиѣ* Др, *шѣебе* Ш, *шѣѣрка* Ш, *шѣѣрко* ВД, *шѣиѣлим* Ш; *дѣдѣ* М, *нѣдѣ* Ш, *лѣдѣном* Се.

3.26. Не тако често финални сугласници *к* и *г* на крају говорног такта факултативно се изговарају палаталније и с аспирацијом⁴³: помѣзи *Бѣгѣ* Вр МО, *брѣгѣ* Ла Ш, *вѣлогѣ* Р, *дрѣгѣ* Ск, *крѣгѣ* А, *снѣгѣ* Лу Мх Ш; *дѣулекѣ* ВО, *ђѣкѣ* ВО, *иѣркѣ* Др, *шѣређѣкѣ* ВО, *цѣриѣкѣ* А Мх.

3.27. Финални сугласници на крају речи, а и говорног такта факултативно се обезвучавају: *винѣграѣ* ВО М, *лѣиѣ* ВО, *пѣриѣ* се *луѣиѣ* М, *ѣне* напѣрѣву *мѣиѣ* ВО,

⁴² Турско слово *с* има вредност *ц*.

⁴³ Преглед стања у вези с палаталном аспирацијом финалних велара у Ш-В, К-Р и П-Т дала је Софија Ракић (1997:115–120) уз богату грађу из неколико села параћинске општине.

меџ Мх, млаџ ВО С, наџреџ ВО, унаџреџ Гр, наџроџ ВО Гр Т, неџкаџ Гр, и ни ме неџкаџ мрзела Т, неџкаџ ме није ударио Т, идџ оџуџи и запџва Т, џреџлеџ Гр, да поџнемо раџи Т, колико да одржаје реџи ВО, е саџи, он ће ВО, ка саџи Гр, ко саџи Ду Ск, а саџи, не виџим М, то се праџи саџи Мх, шта смо моџли да раџимо ми саџи Т; леџ У, у грџи Т; Бџк Мх, глџк Су, Миџџдрак Гр, џашџенок ВО, џлџк ВО Ш, роџк ВО, снеџ Гр Ш; на воџ Лу, џараџџс Мх.

На основу овог малог броја забележених примера можемо приметити да је десоноризација углавном везана за југоисток наше територије (ВО Гр Т). У неким прилозима (*наџреџ, неџкаџ, оџуџи, саџи*) као да је реч о лексикализацији ове појаве.

3.28. Индивидуална је појава повећања усног резонатора приликом изговора *ж, ч, ш*: *жџене Т, жџџиву Го; вџче ВО, месџечно ВО, неокреџчено Лу, овџџџину Лу, сеџџемо ДД, џоџџиш Лу, џаџша Лу, џџи Лу; виџиш Др, јџш Го, от коџша Т, на суџари Др, џиџа Др.*

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

3.29. За разлику од стања у књижевном језику, народни говори теже к уклањању консонантских група. Ово растерећење постиже се губљењем или заменом сугласника. Даћемо преглед примера у којима је дошло до промене, али и оних који чувају непромењено стање да би будући истраживачи могли поредити свој материјал с нашим.

Иницијалне групе

3.30. Грађу ћемо разврстати према следећим консонантским комбинацијама:

а) *џрекидни + џрекидни*:

џд- > џ-: џџ Бд Би Вк Вр Гл Кр Го Гр Др Ду Ко Кр Ку Кч МО МП П Р С Са Се Т У Ш, џџ В Др Ос Р, коџџџи В, џџи год Вн, џџи Го К Лу Ко Ли М С; џџ Бд Гл ДД Кр МП С Т, џџ Т, џџ ВО Др МП Су, џџи гџд Гл, уп. неџде В;

џџ- > џ-: џџња В ДД Кр, џџње Ба Вн, џџњу Ву Се;

џџџ- > џџ-: џџџџа В Вн Ли МК СМ, џџџџа Ј, џџџџе А ВД Кр Ла Т Су Ш, џџџџу Вн, џџџџџџа Лу, џџџџџџи Ос Се, али и: џџџџџџа Ду Ли МК Ра, џџџџџџе Кр Се;

џџк- > к-: каџниџе ДД Ск, опџше каџниџе С Ск, а л и углавном: џџкаџниџе С, џџкаџм Бд Мх П С У, џџкаџш Гл П Т, џџкаџ Др К МО Р, џџкаџмо Вн Ли Ос Су, џџкаџду Бд П, џџкаџџу Ш, џџкаџ П, џџкаџла ВД Вн Вр Го ДД Кч Ла М МК Мх Ос П С Са Се Т Ш, џџкаџло се А Гр Ли, џџкаџли Ба Бд У, џџкаџно В Ду Ос У Ш, џџкаџне А Ли Ск, џџкаџње Р П, џџкаџџџџу Гл, џџкаџџа МО; свуда је коџ(ј), куџ.

Најчешће се упрошћавају групе од два прекидна сугласника. Тако се групе *џд- > џ (џџ, џџи), кџ- > џ (џџерка)* и *џџк- > к (ко)* доследно упрошћавају губљењем првог сугласника. У једној лексеми (*џџња*) доследно је уклоњен други сугласник у групи *џџ-*. Нешто је чешћа промена *џџџ- > џџ (џџџџџџа)*. Спорадично се упрошћава група *џџк-* (*џџкаџниџе*). Међутим, забележили смо и један пример аналошког успостављања иницијалне групе *џџк-* у имену једног села код Београда *Ткуџево* Вр. Уз

пример *шкоједи* Р стоји знак питања у грађи, што сведочи о несигурној перцепцији или артикулацији тог примера.

б) *прекидни* + *сјрујни*:

бз- > *з-*: *зџа* СМ (сада) Су, уп. *обзџа* Ј Ра СМ (некад) Су;

йш- > *ш-*: *шенџу* Кр, а л и *йшенџа* А В ВК ДД Др Ду К Ла Ра С Се, *йшенџа* Ли, о *йшенџи* Вр, *йшенџу* А Би Вр К Ко Кр МК Р Рд, *йшенџни* лџба ДД, *йшенџног* С; уп. и *йченџе* МО.

Спорадично се упрошћавају и групе састављене од прекидног и струјног сугласника.

в) *прекидни* + *африкаџа*:

кћ- > *ћ-*: *ћерка* Бд Вн ВО Гр ДД Ко Кр Ла Ло МК С Са, *ћеркџ* А Гл Др Ду Ку Са, *ћерке* ВД Вл Ву Гл Ј К Кр МК П Р Рд Са Се СМ Су Ш, *ћерке* М, *ћерки* Ву Ла МО Ос, *ћерку* В ВКГл Кр Ку МК МО С Су У Ш, *ћерко* Ла МП, *ћеркама* Вн Ск Су, мџа *ћи* Кч, *ћерџма* ВД, *ћерџма* Кр *ћеркиџу* К, *ћеркиџа* У, *ћеркиџу* С, *ћеркиџног* Ву, уп. и *ићерка* Вн;

йч- > *ч-*: *чџа* В, *чџе* Мл, кот *чџа* Мл, *чџар* Ку, а л и *йчџа* Кр Ли Ос, *йчџе* ВО Ку Ли МК Мл МП Мх Ра Су, *йчџиџа* Ву, *йчџар* Ку Ш.

Доследно се упрошћава група *кћ-* > *ћ* (*ћерка*), а спорадично *йч* > *ч* (*чџа*).

г) *прекидни* + *сонанџи*:

гв- > *в-*: *вџири* Ли, а л и чешће: *гвџири* Го Ра, *гвџири* В ВД Ра, *гвџири* ВО Кч МК, *гвџириџе* Ба, уп. и *нагвџири* Рб, *йогвџири* Вн, *йогвџири* МП, *йогвџириџе* Ла, *йогвџириџо* Вн, *йрегвџири* В;

дм- > *м-*: *Мџиар* Р.

Први тип се спорадично упрошћава, а други доследно.

д) *сјрујни* + *африкаџа*:

шч- > *ч-*: *ја* би *чџџа* онџа В.

На крају овог прегледа можемо закључити да упрошћавање иницијалне консонантске групе није тако често ни по инвентару, а ни по броју примера.

Стање у нашем говору не одступа битније од онога у источнијим штокавским говорима, за разлику од западнијих. Преглед прилика у овим говорима дат је код П. Ивића ... 1994:360.

3.31. У иницијалној групи могу се десити и следеће промене:

гн- > *гњ-* (*гн-*): *гњџдо* Гн Ра *гњџдџле* Рд, али углавном: *гњџдо* А Бд В ВД Вн Го ДД Ла Ли Ос Р Са Се Ск СМ Т У Ш, *гњџџа* Ла МК П Т Ш; *гњџџан* (болестан, невесео, незадовољан) ВД Ли Ос СМ Т, *гњџџав* У;

дл- > *гл-*: *глџџо* В;

дм- > *гм-*: на *Гмџиаров* дан Ло;

згл- > *жгл-*: *жглџб* Се;

жл- > *жљ-*: *жљџб* Ра, *ижљџбим* В Гн, *ужљџби* СМ У, да *ужљџбим* Ра, *ужљџбљено* Вн, *ужљџбано* ВД, а л и *жљџб* Ли МК, *ужљџбљено* МК; *жљџџа* В ВД Вн Гн Ос Ск СМ У, *жљџџду* Ра, *жљџџде* ДД, а л и *жљџџа* МК, *жљџџе* Ли; уп. *жљџџара* ВД У, у *жљџџару* Ко Ла Рд, али *жљџџара* Лг, у *жљџџару* Ву Ос, у *жљџџари* Ба МК Се, *жљџџничар* Ко, *жљџџничке* стџнице Ко Ло Ос;

кл- > *къ-*: *къѣштиа*⁴⁴ Гн Ра У, *къѣштиѣ* ВД Вн Др Кр Ла МК Ск, *имă къѣштии* Ла, *къѣштиима* Ра СМ, *къѣштиѣма* Кр, *къѣштиама* В;

мл- > *мл-* / *мн-*: *млада* У, *млада* Гл У, са *младама* Гл, *младеж* Ш, *младожѣња* У, *млайтиле* У, *млеко* М Мл Мх Ра, *млекър* Ј Рб, *млеко* се ВО; а л и и: *мнеко* Ј, *мнека* Ј, *мнекар* Ј;

мн- > *мл-*: *млога* Мх, *млого* А Би В ВД ВК Вн ВО Вр Ву Гл Го Др Ду К Ко Ку Ла Ли Ло Лу М МО Ос Р Рд С Са Се Ск СМ Су Т Ш, *млоги* Лг Ра, *намложйо* се Ву, а л и *много* Бд ВД Вн ВО Вр Ву Гр ДД К Кр Кч Лу М МО Мх Ос Ра С Са Се Т У, *многи* А Лг Т, *намножйла* се Ву;

йл- > *фл-*: *флѣстичну* ВД, *флѣстично* ВД, али от *йлѣстичке* Ла МК;

йс- > *йц-* / (*ц-*): *йцѣшо* Ос У, *йцѣйине* У, *йцѣем* Др Кр, *йцѣеш* Р, *йцѣе* Бд В Вн Др Ко Ку Ло МО Ос, *йцѣје* Бд МК П Ра СМ Т, *йцѣемо* С, *йцѣју* Бд Вн Вр Др Ло Су, *йцѣво* Су, *йцѣво* А Вр Кч МО П Р, *йцѣвали* М; уп. и *цѣем* Бд, *цѣем* В Др, *цѣју* Го, *цѣвала* С, *цѣвали* Бд; а л и и *йсе* Гр, *йсѣшо* ВО Гн Ли, *йсина* Ра, *йсећи* ДД, *йсѣем* А, *йсѣеш* ВО, *йсѣе* Гр Ли, *йсѣје* Ба ВД Вн Ду К МК Рд, *йсѣјемо* С, *йсѣво* Гн;

йш- > *йч-*: *йченице* МО, али *чешће йшеница* (в. горе);

св- > *св-*: и *Светозарѣва* М, *Свѣта* М, *Свѣту* Вр;

свр- > *свр-*: *сврѣка* Вн Кр Ли МК МО П У Ш, *сврѣке* ВД Ла Се, *сврѣче* У;

сл- > *шљ-*: *шљива* В Вр Ли С Се, *шљиву* ВО МО Ра, *шљиве* А Ба В ВД Вн Гл Го ДД Др К Кр Ла М МК МО Р Се Ск Су У Ш, *шљива* ВД ВК Ву Ду Т, *шљивку* МК, *шљивър* Р, *шљивова* ДД, уп. и не *шљивла* (не шљиви) Ку; а л и и: *слѣва* Ра;

сн- > *сл-*: *слѣмиш* Кр Лг Т, *слѣми* Кр С, *слѣмим* У, *слѣму* Бд У, *слѣмаш* М, *слѣма* Др, *слѣмамо* Бд, *слѣмали* У, *слѣmano* Гл, *слѣмање* Бд, али *снѣми* К МП, *снѣму* Вн, *снѣмаш* ДД У, *снѣма* Кр Се, *снѣмаѣе* Ба ВО;

сй- > *сй-*: *сйанаћ* В Се, *сйанаћ* ВД, спорт Ли;

сй- > *шй-*: *шйойѣра* га ДД, *шйудѣра* Р, али *сйудѣра* В Р Се Су, *сйудѣра* Вн, *сйудѣнѣски* У;

сйр- > *шйр-*: *шйрѣгу* МК, *шйрѣгли* Ла, али и *сйрѣгу* МК; *шйрѣйка* Би В Вн Ду Ку Ла Ли МК Р Рд У, *шйрѣйке* Р, *шйрѣйку* Бд Су, али и *сйрѣйка* А Бд ВО Гл Гр Кч МО Рб Т, у *сйрѣйке* Вр *сйрѣйѣше* Гр; уп. и *сйрѣшѣен* В;

шр- > *шр-*: *шрѣшња* В МК Се, *шрѣшње* Бд ВД Р У, *шрѣшњу* Кр, *шрѣшања* Кр, *шрѣшър* У, на *Трѣшњовом* брду Ло;

чр- > *чр-* / (*чир-*): *чрѣва* Ш, али скоро редовно: *чрѣво* В ВК МО, *чрѣва* В Вн Ку МК Ш, *чрѣва* Ли Ш, *чрѣво* А В Ву Ли Се У, *чрѣво* Ла, *чрѣво* МК, *чрѣво* С, *чрѣмѣрка* Ла, *чрѣво* Ло, *чрѣни* Бд МП У, *чрѣна* Ко, *чрѣна* А В Ко МК, *чрѣнакѣе* А, *чрѣношрѣба* В, *чрѣну* В, *чрѣи* А, *чрѣак* А Вл К;

чвр- > *чвр-*: *чврѣшо* А, *чврѣћи* Ли, *чврѣшину* А;

шк- > *чк-*: *чкѣла*⁴⁵ В СМ, у *чкѣлу* Ла, али редовно: *шкѣла* Ба Го Гр ДД Кр Ку Ло МО Су Ш, *шкѣлу* А Ба Бд Би В ВД ВО Вр Ву Гл ДД Кр Ла Ли М МК МО Мп

⁴⁴ У Правопису (стр. 135, т. 68 i) као књижевне форме наведене су *кљешта* и *кљѣшѣта*, а нестандардан облик *къѣштиа* добијен је променом *кл-* > *къ-*.

⁴⁵ Наши информатори су нам саопштили да су тако њихове бабе и деде говориле.

Мх Ос Р Са Ск Су У Т Ш, *шкдлован* ВО Лу М МО Т, *шкдлована* Су, *шкдлуе* ВО Го, *шкдловала* Кч, *шкѣмбе* В Ра Ш, *шкдди* В Ла Ра;

шй- > *шй-*: *шйијуна* У, *шйијуни* ДД *шйијунира* Др, *шйдрей* ВД Ла;

шй- > *шй-* / (*сй-*): са *сйай*⁴⁶ М, али *шйай* А Бд В Го ДД Ко Ла Лг М Ск У, *шйайом* Бд Ли, *шйайове* МО, *шйайић* А ВД Ли, *шйайчейом* Ли;

шйр- > *сйр-*: *сйройо* МП, *сйрчи* МО, *сйрчу* А, али и *шйројили* Ду.

И овде можемо приметити да је већина група прилично стабилна: *мл-* (*млада*), *св-* (*Света*), *свр-* (*сврака*), *сй-* (*сйанаћ*), *шр-* (*шрешња*), *цр-* (*црево*, *црвено*), *чвр-* (*чврсто*), *шй-* (*шйијун*). Неке од њих су се раније мењале: *шк-* (*чкола*), а код других промене се свODE на један до два примера: *дл-* > *гл-* (*глейто*), *дм-* > *гм-* (*Гмијров*), *йш-* > *йч-* (*йченица*), *цр-* > *чир-* (*чирво*), *шй-* > *сй-* (*сйай*). Веома честе су следеће промене: *гн-* > *гњ-* (*гњездо*, *гњеван*, *гњейтав*), *йс-* > *йц-* (*йцује*), *сн-* > *сл-* (*слми*), *сй-* > *шй-* (*шйиоира*, *шйудира*), *сйр-* > *шйр-* (*шйригу*, *шйрњика*), *шйр-* > *сйр-* (*сйроио*, *сйрчи*). Група *сл-* доследно је замењена у *шљ-* (*шљива*).

Природа претходног сугласника утицала је на палатализовање наредног: *гн-* > *гњ-*, *кл-* > *кљ-*, *жл-* > *жљ-*⁴⁷. Друге су пак настале дисимилацијом *мн-* > *мл-*, *дл-* > *гл-*. Такође је присутна и африкатизација само неких лексема (*йченица*), (*йцује*), али не и (*йсейо*). У овој последњој није дошло до промене вероватно због алтернације у корену *йас* : *йси* : *йсейо*.

Прецизан ареал већине лексема в. код Слободана Реметића 1985:179–184.

Промена сугласника у сандхију

3.32. У сандхију може доћи до испадања сугласника, једначења по звучности и по месту образовања, али и до укрштања ових промена.

1. Најчешће се губе експлозивни *д* и *ш* испред истих (*д ш*), испред струјних (*с з ш ж*) и испред африката које у себи садрже један од два сугласника (*ц ч и ћ њ*):

а) -*д*: *исйо* дрѣша Гл, *ка* д идѣм Се, *ка* дѣје Мх, *ка* дѣшла ВО, *ко* дѣтѣта Т, *ко* дѣм здравља Кр, *ко* Драгйше С, *ко* државе Т, *ко* дрѣма Лу, *о* данас С, *о* дасака МК, *о* даске У, *о* дѣде У, *о* дѣтѣта Вр С, *о* дрѣвета А ВО, *о* дѣлека Ла, *са* да вам причам Кр, *са* да и не рѣјам С;

исйо тѣбе У, *ка* ти стојји Лу, *ка* ти напѣштиш кѣшу С, *ко* Тале Гл, *ко* тѣб У, *ко* ти краве У, *ко* ткаче МО, *о* та дѣба Лу, *о* тад Вр, *о* тежине Гл Кр, *о* тѣста У, *о* Тите Бд, *о* тѣ дѣбо Ко, *о* тѣга А ВД Лу, *о* тѣрбе ВО, *о* траве Лу, *о* три рѣда У, *о* трмке Т, *о* трњине А, *о* Тѣрака Бд, *о*йкѣ ти нишка С, *йо* Титом Бд Вр, *йо* тѣ дрво Гл, *йо* тѣ вѣтру Ла, *йре* тај благ дан Се, *йре* Трѣјицу С, *са* трѣба Би;

исйо сѣла Би, *ка* сам се врнуо С, *ка* сам дѣшо Т, *ка* си тѣм У, *ка* смо дѣшли ВО, *ка* смо добили Т, *ка* се заврши ВО, *ка* стѣне С, *ка* стигне Т, *ко* стѣке Би Гл, *ко* стрѣца С У, *наро* се скѣпио Т, *наро* са жѣви Т, *о* своје вѣље МО, *о* смрдљака У, *о*

⁴⁶ Два фонетска лика са *шй-* и *сй-* посведочена су још у старословенском језику, а објашњавају се стањем језика из којих су преузети. Прва форма је из нововисоконемачког, а друга из старовисоконемачког у којем иницијална група *сй-* остаје неизмењена (ЕРХСЈ).

⁴⁷ Преглед ових промена и њиховог тумачења даје Слободан Реметић (1985:183–4).

стò један Вр, о стòке Т, о стріца МО Се Т, о стрічева У, о срца Лу, о сунца У, *ио* сач Ла, сã свѣ Бд С, сã су направили Кр, на срѣ собе Бд, у *иѣ* сати Бд, *иѣ* стòтина Бд С У; ка задòцимо С;

о шећера Гл, о шљива Т, *ио* Швабом Гл, *ио* шљиву ВД, сã шкòлуем У, сã што йма Т;

ко женѣ Т, сã живѣ Т, о жита МО, ако биднем сã жив Лу;

кã ну Ла Т, кã ће МО, ко ћерке Кр, ко ћурака Гл, кѹ ну Др, сã ну ВО Вр Лу Т У, сã ћете А; о ћерма Гл;

ко Цане Гл, ко цркве А Гл Др МО, о цвѣћа С, о целога вѣка У, о циглѣ С, *ио* целу кѹћу ВО;

ка четрѣс пѣте гòдине Т, о Чачка Вр, о чварака Гл У, о чоколадѣ Гл, о чѣга С, о чегã си У, *иоре* Чумуриѣнице У; о цакова Ла;

уп. и ка је дòшо Т, ко мѣн У;

б) -ш: *иѣ* дãнã Бд; *иѣ* шѣс А Гл Го Рд Су Гл, *иѣ* шѣс Бд В Гл Кр Ла МК МО П С, *иѣ* шѣс А ВО Гр Кр Лу Мх С Се У, *иѣ* шѣс Би Гр Др Кр Мх Р С Се, *иѣ* шѣснãјс Би Ла; и *оѣ* живѣм МО, *иѣ* жѣна Бд С; уп. и ни му трѣба ништа Кр *ниједãмѣу* ме С, *одједãмѣу* код нѣга Ло.

Уместо сугласника *д* и *ш* може се јавити само оклузија: *о*: тãд ме Вр, *ни*: ну Вр, *иѣ*: чйлића А.

Након паузе или у пажљивијем изговору ови сугласници се могу и сачувати у горе наведеним позицијама: *одш* свйњѣ Кр, *ошш* тѣста С; *ѣш* такò ти је Гл, *иѣш* шѣс Гл, *кад* с удã У. Није искључена ни африкатизација: на *иѣ* чѣс Ву Т, *иѣ* чѣс М Ос.

2. И остали сугласници (*б з с м н ш љ*) када се нађу пред истим или сличним гласовима фонетски се једначе, а потом или сажимају или се један од њих губи:

а) *б*: *јã шѣ* (теп < теб) помòгнем, тѣ мѣн Кр;

б) *з*: *бе* зрна А, *бе* зѹбã Вр, *бе* зѹби Кр, *бе* Живана С, *кро* живот С, и свòје кѹће Гл, и сѣла Бд МО, и сѣла Би, и Селѣвца С, и сѣта МО С, и Смѣдрева Ко, и Срѣма С, и Суводòла С, *кро* сѣло Гл Се, *кро* средѣну У, *скрò* се А, тò је у (*ус* < *уз*) сѣло У, и цркве У, *бе* штãпа Ко, и Швãјцѣрске ВО, и шѣрпе Кр, и шкòле Бд ВД, и шпòрета А Гл, *кро* Шãбац МО;

в) *с*: *данã* сам Кр, *шѣ* сãтѣ Мх, *шѣ* свйња Бд, *шѣ* сѣдам А С, *шѣ* синова Би, *иѣ* стòтина ВО Кр; *шѣ* жйца Кр, *је* запãнтио Т, *пѣ* *ше* зрна МО; *шринãј* снòпова Гл, *двãј* четѣри Се Т; *нã* шѣс Т, *двãј* шѣсти С;

г) *ј*: *кѹ* е тãј Т, *нãјãча* Кр;

д) *к*: *шãна* кòнац А, *јѣдан* *засѣо* Крушево ВО;

ђ) *м*: *ебѣ* му ВО Кр, *јѣбѣ* му Кр Лу, *јѣбѣ* му Р, *јѣднѣ* мајстору А, *казѹе* му С, у *којѣ* мѣсецу А, *мò* мãтери Вр, *шã* (там) ми сѣстра била С;

е) *н*: *скиде* *мѣ* Нѣмац Бд, *ò* не мòже Вр, *ò* нãби цѣв С;

ж) *њ*: *дòње* (< доњи ње) А К Ли Лу Мх, *дòње* Гр Ву С, *завѹће* Гр, *изѹће* Лу, *наѹће* Мх Са.

Два иста сугласника у сандхију чувају се ако је иза првог пауза: *данãс#* се А, да *вйш#* штã би *јã* А.

3. Два сугласника у сандхију једначе се по звучности, тако што се први усклађује према наредном:

а) *д*: *исіош* сѣла У, *каш* побѣго С, *каш* сам Вр МК, *каш* се С, *кош* куће Бд, *кош* кѹће У, *никаш* се С, *ош* киле У, *ош* кѹје Кр, *ош* кѹрице А, *ош* кѹша ВО, *ош* краја У, *ош* кѹће ВО Кр Т, *ош* прѹћа А, *ош* шумара А, *шош* шатор А Ла;

б) *з*: *бес* прѣкида ВО, *брес* тога Ла, *ис* комшилѹка Кр, *ис* кѹће У, *ис* фабрикe ВО, *крос* прозор У, *крос* тѣ жице Кр, *ус* тѣ даске А, *ус* пѹт У, *ус* твоја колѣна Ко;

в) остали случајеви *в*, *г*, *ђ* *ж*: *његоф* син ВО; *Бѹк* ти помѹго А, *збѹк* шта У, *нек* (него) се вршѣло Гл, прѣ *нек* што се печѣ ВО; *мећ* кѹње С, *йоћ* са нама С; *Бош* сачѹвај Вр, не *мѹш* свѹки С.

Забележили смо и примере с озвученим претходним сугласником:

з брда Кр, *саз* Брену У, *з* дућаном ВО, *данѹз* дани У, *ѹј* *идѹз* дѣмо Рд, *идѹз* дѹбије дѹр Се, *идѹз* дѹшла У, *ирѹз* бѹио нѹрод М, *чѣз* багрѣм бѹио Ло, *чѹз* бакрѹч В, *једанѹз* гѹдина М, *шрѹнѹз* гѹдина Мх, *шејнѹз* гѹдина Др М, *шејнѹз* гѹдине Т, *шеснѹз* гѹдина ДД, *седѹмнаѹз* гѹдина Би, *двѹз* бѹнке Ло, *двѹз* гѹдина Го М Т, *двѹз* дѣвет Бд, *двѹз* *дѣвѣшо* Кр, *шрѹез* гѹдина ВО, *шрѹез* дрѹге ВО, *чѣшрѣз* брѹва Го, *чѣшрѣз* дѹнѹ ВО, *чѣшрѣз* *дѣвѣше* С, *шѣз* брѹва Ку, *шѣз* гѹдине МП, *шѣз* гѹдина Би Т, *шѣз* гранѹтѹ Ло, *шѣз* дѣвера Вр, *шеснѹз* гѹдина С;

па да *виѣж* да прѹбаш Кр, не *мѹж* за њѹм Гл, *сѹрѣмиѣж* га Кр, *обѹчѣж* га Кр.

4. Једначење сугласника по месту и начину образовања у сандхију јавља се спорадично:

а) *иѣж* цака ВД, *ш* њѣ Се, *ш* њѣга Се У, *саш* њѣгѹви Ко, *ш* чѹм С, *ш* чѹмѣ су У, *кѹйуш* ћу да ти дѹм У;

б) *без* њѣга Лу У, *из* њѣ А, *из* њѹве ВО Кр МО, *крѹз* њѣгѹво Лу У, *крѹз* њѹве Гл, *уз* њѣга Бд, *уз* њѣга У, *с* њѹве Ла, *с* њѣга ВО, *сас* њѣга Ко У, *с* њѹм А Бд МО С Т, *с* њѹменака МО С, *с* њѹм ВО Ла, *с* њѹма ВД Вр Кр МО Т У, *сас* њѣгѹво У, *с* њѣгѹвим А У, *с* њѣнога Се.

Финалне групе

3.33. Једине финалне сугласничке групе у којима се није јавио секундарни полуглас (-*сш*, -*зд*, -*шш*, -*жд*) упрошћавају се губљењем крајњег плозива:

а) -*сш*: *бѹлес* ВО Гл Гр Ла М Мх Р Се Су, *брѣс* Вр Су, *зелѣни* *брѣс* Ли, *бѹдѹћнос* Вр П, *влѹс* Вн ВО Вр ДД Др Кр, *ирѣвлас* Ли, *врѣднос* Т, *глѹйос* ДД М С Су, *гѹс* ДД Др С У, *гѹс* ВД Гл МО Ш, *дѹжнос* ДД Др, *жѹлос* Бд В Вн Ду Ј Кр Лу М Мх Рб Са У Ш, *исѹрѹвнос* Т, *јѣс* Го Мх, *кѹс* Ву Гр, *крѣс* А Вн ДД К Ли Ло М МК Мх Ос Р Рд С Се, *унѹкрс* В ВД ДД П Ск, *лис* А Би В Вр Гл ДД К С Се Ск Су Т У, *лѹдос* Мх, *мѹс* А Вн Вр Гл ДД Др Ла Лг Ли М Мх П Рд Се Ск Су Т У Ш, *млѹдос* Ј Ку Ли Су У, *могѹћњос* Ли, *мѹс* ВО ДД Кр Ш, *нѣрас* А Гр К Кр Ли Ш, *нѣсвес* Ј МО Мх СМ, *илѹс* В Ли Су У, *идѹс* В Вн ВО Го Гр ДД Др Кч Лу МК Мх П Рд Се Ск Су Ш, *ирѣчѣс* ВО Го Кр Ли Лу МК Мх Ос Се У, *ирѹйас* Гл Гр Мх С, *ирѹйас* Гл Др Ла Лг Лу Мх С Се, *ирѹс* В ВД Вр Мх Ос П, *ирѹс* А ВКВн ВО Др Кр Лг Лу МК Ос П С Се Су, *иѹс* Гр, *рѹдос* Бд Кр Мх Ос, *рѹс* Вн Вр Ку Са Ш, *рѹсѹс* Бд, *рѹсѹс* Ву Др, *рѣшкос* Гр, *сѹвес* Кр, *свѹс* Ло, *сѹћурас* У, *слѹс* Ву, *сшѹрос* ВД Вн Вр Ку Лу М МО Рб Су Ш, *шѹс* Бд Би Вн ВО Ву К Ла Лг Ли Лу М Мх Рд Се Т, *шѹс* Кр Ск Су, Трѣ Вр, *удѹ-*

љенос ДД, црномѣњас Су, чѣс Ба Др Ку Ло Мх С Се Ск Т У, чѣс Ву Ку Кч Ло У, че-
шврѣѣс В, чѣс А В Вр Ла Ли М МК Мх Р Ск У, чѣлакас Ло, шѣс А Бд Би В ВД ВО
Вр Ву Гл Др К Ку Ла Ли Ло Лу М Мк МО Мх МК Р Са се Су Т, једанѣс Ло М Т,
дванѣс Бд Мх У, дванѣс ВО К МО С Т, шринѣс Ск, шринѣс ВО МО Мх Т, чешр-
нѣс А Гр Ос, ѣшнѣс Гр ДД У, ѣшнѣс А Гр ДД Др Са Т, шеснѣс А К Са, шѣснајс
Бд, седанѣс Са Т, седанѣс Би Кр У, осанѣс М, двѣдес Ло, двѣс ВО, двѣс
ВО Гр Го ДД Ло Мх, шрѣс М Т У, шрѣс МО Мх, чешрѣс Го Мх Т, чешрѣс ВО Кр
М Т, јѣс Ду;

И код најстаријих информатора могу се спорадично јавити неупрошћене
форме које су свакако преузете из стандардног језика:

кѣстѣ Лу (1907), крѣстѣ У, лѣстѣ ВД, мѣстѣ Мх, нѣрастѣ Ду, оѣсностѣ Мх,
ѣѣстѣ Др, ѣрѣсѣстѣ Мх, ѣрѣстѣ Лу (1910) Ос (1912), хрѣстѣ А ВО (1908), кѣка свѣ-
ђостѣ Вн У, шѣстѣ (1902), шѣстѣ ВО (1908), свѣка ти чѣстѣ С, шѣстѣ ВО Го (1897) Лу
Мх, дванѣстѣ Т (1912), дванѣс У, двѣстѣ Го (1897).

б) -зд: грѣз А Би В Гл Кр Ли МК Ос Су У;

в) -шѣ: ѣрѣгри В Вн Ли Ос Ск У, ѣрѣш Вн Ли Ос Р Ра Ск СМ У, уп. и нѣмѣ
нѣшѣ К, ако не кѣжем нѣшѣ Т; али и вѣшѣ В, крѣљушѣ (плева) Вн, нѣшѣ (сви
пунктови).

За групу -жд немамо потврда будући да се не употребљава лексема *дажд*,
већ *киша*.

Страна консонантска група *јн* доследно се упрошћава губљењем финалног
сонанта: *кѣмбѣј* Ос Се Су Ш, *комбѣј* ВД Ку Ли МО Рд Се.

Иницијалне сугласничке групе у односу на финалне знатно су стабилније
будући да су ове последње скоро доследно упрошћене, што је сличну стању у К-Р
дијалекту. Судбина финалних група уклапа се у широки ареал који „иде од Јадра-
на у зони ушћа Неретве до румунске границе између Итебеја и Српске Црње“, а
изоглоса се продужава и на територију румунског Баната (Ивић... 1994:363). Пре-
цизније изоглосе одредили су прво Павле Ивић 1994:138–9, а потом Слободан
Реметић 1985:218.

Медијалне групе

3.34. Замена сугласника у медијалној позицији заснована је на асимилацији
по месту или начину изговора:

а) *миѣ > нѣ*: (не) *ѣанѣим* А Бд В ВД ВК Вн ВО Ву Гл Го Гр ДД Ду Кр Ку Кч
Ла Лг Ло Лу МК МО Ос Р С Се Су Т Ш, *ѣанѣи* Го Ли М У, не *ѣанѣимо* Др, *зѣанѣ-
ѣиш* МП, *зѣанѣишо* А Гн Го Гр Др Кр Ку Лг Ло Лу Р Са Т, *зѣанѣишо* Бд, *зѣанѣиш-
ла* Ба В ВК Вр Ву Гл Го Ла М Ос П С Ск У *зѣанѣиш* Ш, *ѣѣанѣишѣс* К, *ѣанѣ-
ѣим* А, *ѣанѣишо* Би Рд, *ѣанѣиш* Ш; а л и и: *ѣамѣим* Би Мх С Ск Т У, *зѣамѣишо*
Лу, *зѣамѣиш* Вл Мх, *ѣамѣим* ВО, *ѣамѣишо* Би, *шрѣмѣиш* Гр.

Примери с *н* знатно су чешћи, што се уклапа у стање на источном штокав-
ском терену. Ареалу, који је одредио Реметић (1985:187, нап.512), додајемо гово-

ре Баната (Ивић 1994:364), Батовца (мој материјал), Драгачева (П. Ђукановић 1995:71) и др.

б) *ни* > *ми*: *једáмиуи* Ба, *једáмиуи* Ву Ш, *једáмиуи* Кр, *ниједáмиуи* С, *узједáмиуи* В, *црвемйêрке* Ла; а л и и: *једáниуи* ВО Т, *једáниуи* Вр, *једаниуи* С, *изједáниуи* Лг, *најједáниуи* Вн Лг, *одједáниуи* Ло Р, *одједаниуи* С;

в) *ми* > *ми/(ни)*: *вамййр* Ву, *вáмйир* Ку, *вамййри* Ду М П Т, *вамййри* се Др Ку Су, *Вамййраши* (потес) Рд, *вамййрио* се Ли, *вамййрила* се ДД, *вамййрили* се П, *йовамййри* се Ли МО, *йовамййру* се М, *комйбйи* МК, *крáмиа* У, *крómййр* МО, *кромййр* В ВД Вн Др Ј Ко Ли П Р Ра Рд Са Се Ск Т Ш, *кромййра* Су, *кромййри* Ос, а л и само једном: *кронййр* А, *лáмййериу* Бд, *лúмйовање* Р, *лúмйово* А Мх, *лúмйуе* Бд Вн, *лúмйуе* П, *лúмйују* МП, *йáмйур* Се, *йúмйа* А Бд, *йúмйу* Лу МК МП, *йúмйе* Ву Ло Мх Ос Р, *рáмйе* Ш, *сúмйор* Р, *сумйорйше* Се, *шйáмйана* слóва Мх;

г) *нб* > *мб*: *са бомбóном* ВО, *бомбóне* Бд В Вн ВО Ку Ла МК МП У Ш, *зелембáћ* В Ли У, *зелембáћи* У, уп. и *болбóне* Ос; а л и и: *бонбóна* Бд, *бонбóне* У, *бонбоњере* Вр;

д) *мб* > *мб/(нб)*: *áмбар* МО, *бóмбу* В, *бомбáрдуге* Су, *бомбáрдовали* Ба К, *бомбáрдовање* Гл, *децéмбра* Се, *кóмбај* Би Гл Ос Се Су Ш, *кóмбаји* Мх П, *комбáј* ВД Ку Ли МО Рд Се, *комбáјом* Бд, *комбáји* А Го Гр Др К Ли Лу МО Р, *комбáни* Ву, а л и само једном *кóнбај* Гл, *кóмби* ВД, *ламбарá* (језик) Кр, *шáмбур*у П, *хáмбурка* Ла МП, *чóмба* Се, *шкéмбе* В Ра.

На крају овог прегледа видимо да су групе од два лабијала *ми* и *мб* веома стабилне, осим у једном примеру *кронййр*. У примеру *ламбара* само је лабијал *й* озвучен уз сонант *м*. Примери с асимилацијом су факултативни (*једáмиуи*:*једаниуи*, *бомбоне*:*бонбоне*). Наш пример с *л болбоне* среће се и у централној Шумадији (Реметић 1985:188).

ђ) *ви* > *ми*: *гламни́ца* А В Го МК, *гла́мно* МК, *гла́мно* Вр, *угла́мно* ДД, *угла́рном* Р, *да́мно* Ос, *одáмно* МО, *одáмно* Вн Ву ДД Ли Ло Ос Су У Ш, *одáмно* Мх Ш, *рамни́цу* Кр, *ра́мно* МК Би, *редóмно* Ос, а л и и: *брв́но* Рд, *брвнáра* А, *гла́вна* Ба Вн, *гла́вне* А Бд, *главни́ну* Ли, *главни́ца* А В, *гла́вно* К, *гла́вно* Вн Мх П С, *гла́вно* Др С Су, *угла́вном* Вн Др, *угла́вно* Го Р Ш, *угла́вном* Ли Се, *угла́вно* Др Лг Ли Ло, *гов́но* ДД, *грив́на* А Го Ли МК Р Рд, *да́вно* ВД СМ, *одáвно* Бд МК, *одáвно* А ВО Гл Го Кр М МО Са Ск Се Су, *одáвно* А Го М Ш, *дй́вна* Т, *дй́вно* Ла Мх, *држáвно* А, *јáвно* С, *оснóвне* Ба Рд, *оснóвно* ВД, *йродáвницу* ВД Мх Су, *йродáвнице* Гл, *йукóвника* Ли, *равнá* се У, *йоравнáмо* Гн Кр, *урáвнили* В, *рáвна* Ба, *рáвно* А Бд В ВД Го Ј Кр Р, *рáвно* Су, *рáвни* Су, *равни́ца* Су У, *равни́це* Др, *редóвно* Ба Вр ДД, *редóвни* А, *Рйвник*⁴⁸ Бд, *смрй́двницу* Су, *ййóвне* МК, *ййóвни* ВД, *чинóвник* ДД;

е) *ви* > *вњ*: *равњáм* В, *равњá* А У, *изравњáло* се Су, да се *йоравњá* се МК СМ, *йоравњáмб* МП, *йоравњáо* П, *Равњáк* У, а л и и: *равнá* се У, *йоравнáмо* Гн Кр, *урáвнили* В.

Грађа нам показује да је асимилација у првом случају факултативна и не тако честа, а у другом изостаје. Говори централне Шумадије слажу се с нашим у првом случају, али се у другом јављају примери и с асимилацијом и без ње (*вњ/мњ*).

⁴⁸ Име извора речице Коњске са њивама у околини. Овде је реч о промени *б* > *в*.

Слично је и у Батовцу (мој материјал): *равња̂, ѿоравња̂ли*, али *одâмно/одâвно*. Опсежним истраживањем (З. Павловић 1968:75–77) утврђено је да је промена *вн > мн* најдоследније извршена на староцрногорском терену, а потом долазе П-Т, ИХ, Ш-В и К-Р говори. Дакле наши говори спадају у зону у којима асимилација ових група јењава.

ж) *мљ > мњ- / мј- / м-*: *зѣмња* В Кр Ку Рд, *зѣмња* А Бд ВД Др С, *земњѣ* ВД Вр Гл ДД Ду Ла Ли, *зѣмње* Бд, *зѣмње* К Ку Ла П, *зѣмњу* Бд В ВД Вн ВО Вр Ву Ј Ку Ла Мл МО Мх П Р С Са Се Су Ш, *зѣмњу* Ли, *на земњу* Гл Го МО, *зѣмњом* Бд, *земњом* Ли, *на зѣмњи* С, *по зѣмњи* ДД Ло, *по зѣмњи* Бд, *земња̂но* А, *земња̂ну* Ба, *земња̂не* А, *зѣмњане* Бд, *зѣмњишће* Ку, *како смо задâмњени* (дама = насип) Ли, а л и и: *зѣмња* Бд ВО Мх П У, *зѣмња* МО, *зѣмња* С СМ, *зѣмње* Бд, *зѣмње* Ву Гл Гр Ду Са Се У, *земњѣ* Гн ДД Др К Ло МО С Т, *на земљу* Ба *ѿ земљу* Гр, *у земљу* Гл М, *зѣмљу* Вн Кр МК МО Ос Р У, *земљом* А, *по зѣмљи* Бд Би, *по зѣмљи* Мх, *у зѣмљи* Лу, *у зѣмљи* ДД С, *земља̂ну* Вр, *земља̂не* Вр Гл Ск, *земља̂ни* Бд, *земља̂ни* В Мх Т, *зѣмљишће* С; али и од *земјѣ* Ла, *зѣмју* ВнГн; *на зему* А, *у зѣми* Др.

Ова промена факултативно се јавља, али је ипак честа. Среће се у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:189), код Галипољца (Ивић 1994:144), код Биограчића (Ивић 1978:153), код Банатских Хера (Ивић 1958:333) и др.

з) *шв > шк*: ис *тѣ лѣйке* А, *лѣйку* А, за *лѣйкама* Лг, три *лѣйкице* А У, *лѣйкицу* А.

3.35. У медијалним сугласничким групама *гл*, *гн*, *кн* сонант се обично не умекшава:

а) *гл > гљ*: *ѿгглѣ* А ВД Гр МО С Са, *ѿггле* Бд Гн Ли Мх Ос П Су Ш, *ѿггле* Вн Ла Лг МК, *шѣгле* Вн Мх, *шѣглиш* Вн уп. и *ѿггла* А Вн Вр Ву Др Ку МК Мх Су Т У Ш, *ѿгглу* Бд В Го Др Ј Кр Ла Ло МО Мх Ос П Р Рд Су У, *ѿгглом* А К, *ѿгглом* Др Ск, *ѿггала* Рд, *у ѿгглану* Ду, *ѿгглану* Ку, али и ретко: *ѿггљѣ* Гн МО, *ѿггљу* А Вр Ло МО;

б) *гн > гњ*: *дѣгнем* Ву Го МО, *дѣгне* А ВД Вр М Мх, *дѣгнемо* Вн МО Р Рд, *одѣгнемо* А, *ѿодѣгнем* Ос П, уп. и остале лексеме: *зайѣгне* Су, *лѣгнем* Гл, *лѣгне* Мх, *лѣгнемо* Су, *ѿолѣгне* А, *ѿобѣгнем* Гр Т, *ѿомѣгне* А Вр Го Т, да се *сагнеш* Бд, *сѣггне* Р, *сѣггне* В Вн ВО Вр Ву Гл Го Др М Су Т У, *ѿрестѣггне* П, *уѿрѣгнеш* Гл, *уѿрѣгнемо* Су, али и ретко: *дѣгњи* се МО;

в) *кн > кн*: *нѣкне* В Гр Др Ку Ла Ли МК Р, *изнѣкне* Гл, *ѿронѣкне* А, *ѿмркнем* Бд, *ѿмркне* Се, *ѿмркнемо* Р, *смркне* се Бд М МО, *ѿукне* ВО Го Т, *ѿркнеш* Го.

На крају овог прегледа можемо закључити да је умекшавање сугласника веома ретко (*ѿггље* и *дѣгњи*). Обе се јављају паралелно с облицима без палатализованог сонанта и могле би представљати импорт из суседних говора. Прва из војвођанских (Ивић...1994:367), а друга из централне Шумадије (Реметић 1985:190) будући да се јавила на крајњем западу наше зоне.

3.36. Немачка реч *Strang* у војвођанским говорима нпр. (Г. Вуковић...1984:217) има веома различите фонетске ликове *шѿранке*, *шѿрањеке*, *шѿранге*, *шѿрањеге*, *шѿрангле*, *шѿрангље*. Сви ови облици могу се тумачити двојако: различитом перцепцијом немачког изговора или варијацијама у самом том изговору

(Ивић... 1994:383). На нашем терену срећу се само две форме: *шиџрањке* А Ба В, уп. и *шиџрањку* А, а л и *шиџрањке* А Ш, уп. и *шиџрањку* Вр. Верујемо да су оне настале варијацијама изговора, будући да се и у другим говорима (Баната, централне Шумадије, Жабара и Драгачева) модификује група *нк* и у другим лексемама: *сањкаду се* (Ивић... н.м.), *шџуња* (Реметић 1985:191), *шењкови* (Реметић 1989:268), *шењкар*, *шењкови*, *чуњкови* (Ђукановић 1995:71).

3.37. Глагол *узети* јавља се у три фонетска лика:

а) *узмет* Го ДД К МК Мх П С Ск Т Ш, *узметш* Кр, *узме* Гл Лу МО Ос Рд, *узмено* Вн Гл Ла МО Мх Су, *узму* Бд ДД Ду Лг МО Мх, *узми* Ду С, *узми* МО, *узми* МП Мх П;

б) *узнем* В ВД Ло Р Се, *узнеш* Вн Др К Кр Ло С Са Ск, *узне* ВО Вр Гл Др ДД Ко Кр Ли Лу МК П Рд С Се Т У Ш, *заузне* Ку, *узнемо* Мх Се, *узну* ДД К МП Су, *заузну* Др Р, *ооузне* Р, *узни* ДД, *узни* Ко Кр Ла МП Са Су, *узнийше* МК, *у(з)не* С, уп. и да ти *ојине* Кр, да *ојине* Косово Ла, кад је било да се *ојине* Косово Ла, *ојине* му Су;

в) *узем* Вр П Р С Т, *узеш* Ву М, *узе* Ли М МО Са СМ, *уземо* Вн Ву Гл Са СМ Су, *узу* Бд Кч У, *узи* Бд, *узи* Бд Вн Р С Се *узи* С.

Најчешћи су примери с *н* и *м*, а не баш тако ретки они без ових сонаната. Ова фреквенција је обрнута у односу на стање у централној Шумадији (Реметић 1985:191), где су најчешћи облици *узем*, а потом *узмет* и *узнем*. Облици с *м* и *н* расути су скоро по целом терену, а они без њих везани су за северније пунктове и југоисточну периферију.

3.38. У групи *њч > нч* присутна је дисимилација по месту творбе: *свинче* Ба Др Ду Рб У, *свинчејта* Гн, али и *свинче* А Бд. Ова промена среће се у говору: Биограчића (Ивић 1978:153), Банатских Хера (Ивић 1958:333), у Бачкој (Поповић 1968:155), у Банату (Ивић... 1994:365), у централној Шумадији (Реметић 1985:191). У Драгачеву (Ђукановић 1995:72) ова промена је регистрована у лексеми *накџнче*.

3.39. Као и у околним говорима и на нашем терену присутна је дисимилација у следећим консонантским групама:

а) *ич > вч*: онџ *кџвче* Т, *зџковчао* Гн, *кџфча* Ба ВД, *закофчџм* ВД, али *ждрејчанџк* Ло, *манџујчићи* У, *кџујче* В ВД, уп. и *кџубе* А, *кџубише* А, *кџича* В, *закојчџш* Вн, *закојчџ* се Ба, *ојкојчџ* Ли, *џкојчала* В, *скојчџм* Лг. Ова промена захватила је скоро све јекавске, а среће се и у Ш-В и С-В говорима: З. Павловић 1968:89, Горобиље (М. Николић 1972:666), Љештанско (Тешић 1977:207), Моравица и горња Студеница (В. Николић 2001:158), Тршић (Б. Николић 1968:408), Колубара (Б. Николић 1969:41), Гружа (Стевовић 1969:456), централна Шумадија (Реметић 1985:191–2), Жабари (Реметић 1989:264), Драгачево (Ђукановић 1995:73) итд.

б) *иш > иш / ич*: *зџујши* Гн, *лџиши* Бд ВД ВК Гн Гр К Ку Ла Ли МК Мх Са Ск Су Т, *лџиша* А У, *лџишу* К Т, *лџише* А Бд Вн Лг МО С Се Ск, *слџиши* Гр Т, *ојиши*о Гл, *ојишише* Гр Лу Р Т, *уојишише* А Ву Гл Др К Лг МП Мх Рд Ск, *ојишишина* Вр Лу, *ојишишине* Ву Ку Рд С, *ојишишину* Вн Ву ВО Го Ко Лг Ли Ло МК Р С У, у *ојишишину* А

Бд Гл Ку МО; *лѣйче*⁴⁹ В сã трѣба да се *лййче* Го, нйкад нѣ да *лййче* Ло, *лййче* Ос П Ш, *лййче* Ку (П. Ивић 1959:397), *слййчи* Лг.

Наша грађа показује да је група *йш* веома стабилна, што наше говоре приближава К-Р у којима се ова група добро чува. Африкатизација другог сугласника *йч* није тако честа и углавном се јавља у говору најстаријих информатора. Овом особиним наши говори приближавају се П-Т, неким К-Р и словенским говорима на територији Румуније (З. Павловић 1968:88–9), али се среће и у говорима Баната (Ивић... 1994:369).

Промена *йш* > *вш*, како констатује Звездана Павловић н.м., типична је за 3-Л и IX дијалекте.

в) *йс* > *йс* / *йц*: *лййсѣ* Ш, *лййсала* В СМ, *ојсѣкла* Са, *ојсѣчено* Са, *ојсѣје* К, *ојсовала* Кр Рб, *шѣйсѣја* В Кр, *шѣйсѣја* МО, *шѣйсѣју* В Ко Ку Ла МО Мх П Р Са Се Су У, *шѣйсѣу* МК Ш, *шѣйсѣје* Ба МК Рд Се Су, *шѣйсѣјица* Ба, а л и *лййцаѣ* Ву, *лййцо* Кр Ла, *лййцала* Ву Кр Ос, *лййцало* Ба В ДД, *лййцали* Са, *йолййцали* Ли, *излййцаше* Ш, *йолййцаше* Ш, *лййцко* (село Липе) Ли, *ојцек* Ву, *ојцѣјем* С, *ојцово* Кч Ра У, *йойцѣ* Гр, *шѣйсѣја* Ш, *шѣйсѣју* Ли Ш, *шѣйсѣју* Ос Ш.

Судбина групе *йс* уклапа се у стање штокавског истока у којем се не јавља *вс* већ *йц*. Група *вс* јавља се у јекавским говорима — IX и Л-К дијалекта (З. Павловић 1968:86).

г) *йк* > *йк*: У овој групи нема дисимилационих процеса (*вк*): *шййка* В Гл, *шййкицу* СМ;

д) *йш* > *вш* > *фш*: *Шйфййар* ВД, *Шйфййер* Ла, *Шйфййари* В ДД Ку СМ Су, у *Шйфййарйју* Су, али *Шййййару* У, *Шййййари* В;

Слично је стање у централној Шумадији *Шйвййар* (Реметић 1985:192).

ђ) *ми* > *вн*: *Гумно* Кч, *гумно* А В ВД Др Ли МК Р Рб Рд С СМ Су У, од *гумна* до *гумна* Гр, саз *гумна* на *гумно* Ла, *гумна* Рд, по *гумнима* Лу, а л и и: *гумно*⁵⁰ С; *огромна* Ли, *огромни* А, *огромно* Вн, *огромну* А, *огромну* Ву, *стйрмно* брашно Ла МО, *стйрмно* В ВД Го Мх Се, *стйрмно* Гн, *стйрмно* А В ВД ВО Го, *мал стйрмнѣ* брашна Ос, *стйрмнога* Ба, *стйрмнога* ВД У, *стйрмног* Го Ло, *стйрмног* Ос; *шѣмно* СМ.

У нашој грађи ова група је веома стабилна, јер смо само једном забележили групу *вн*. Тако је и у неким К-Р и С-В говорима: Ресава: *шѣмно*, *шѣмница*, *срѣмно*, *слѣмни* (Пецо — Милановић 1968:288), у Црној Реци и Неготинској крајини: *гумно* (Р. Симић 1980:114), у Батовцу: *гумно* (мој материјал), у Жабарима: *гумно*, *шѣвно* (Реметић 1989:264). У неким говорима ова промена је чешћа него код нас: Банат: *гумно*, *шѣвну*, *шѣвницу* (П. Ивић... 1994:370), централна Шумадија: *гумно*, *гивнѣзија*, *шѣвно*, *рѣвник*, *рѣвници*, *рѣвник*, поред примера с *ми* (Реметић 1985:193), Трстеник: *гумно*, *шѣвно*, *шѣвница* (Јовић 1968:69), Левач: *гивнѣзија*, *гумно* (Р. Симић 1972:198) и др.

⁴⁹ На директно питање да ли се каже *лѣйче* или *лѣйше* наша информаторка, рођена 1921. године, одговорила нам је да се некад користила ова прва реч, а сада ова друга. И стварно форме с групом *йч* чули смо углавном од најстаријих информатора Го (1897), Ло (1896), Ш (1912) итд.

⁵⁰ У РМС облик с *вн* упућен је на онас с *ми*.

Ову дисимилацију не познају само штокавски говори већ и чакавски и кајкавски (З. Павловић 1968:78).

е) *мъ* > *мъ*: *не сѹмљам* Бд, *сѹмља* Бд, *сѹмљала* Су, *сѹмљали* Бд, *йосѹмљала* В, али *сѹмњам* Ву Ра, *сумњаш* Р, *сѹмњали* Ск, *сумњив* С, уп. и *слѹмњача* Су, *слѹмњача* Са, *слѹмњачу* С Са У, по *слѹмњачи* С, *слѹмњаче* Ли Су Т;

Упрошћавање назалних секвенци јавља се у већини штокавских говора, в. код З. Павловић 1968:84 и Реметић 1985:194.

3.40. Лексема *обрѹмница*, *обрамица*, *обраменица* (РМС) на нашем терену јавља се у два фонетска лика у којима је, у односу на стандард, присутно упрошћавање и алтернација сугласника:

обрѹмница Су, *обрѹмницу* В ВК Го Се, на *обрѹмницу* Ј, *обрѹмницу* Гл, *обрѹмнице* МК, а л и *обрѹмницу* Ву МО У, *обрѹмницу* Ш, на *обрѹмницу* Гн, *обрѹмнице* А, *обрѹмнице* Ву.

3.41. У неким лексемама с консонантском групом *-ћн-* факултативно долази до њене замене у *-ћњ-*: *божйћњи* Ш, *могѹћњи* Ли, ја сам била *мѹгѹћња* С, *могѹћњос* Ли, *могѹћњостии* В, према *могѹћњѹстии* Ли, *мѹћња* МО, *мѹћња* Ву, *срѹћња* С, *срѹћњо* Мх, а гѹштер ѹн сѹм се *шмѹћње* поред тебе Су, а л и и *божйћна* пѹс ВО, ис *кѹћне* заједнице СМ, *могѹћностии* Ву, *йѹмѹћне* Гр, *йѹмѹћнѹк* Ос, *йѹмѹћника* Вр, *срѹћан* Мх.

И група *-ћњ-* факултативно се мења у *-ћњ-*: *воћњѹк* (део јарма) Р, *воћњѹк* А, *воћњѹк* ВК Вр Ј Ли, *воћњѹаци* Су, *воћњѹаци* Су, *Воћњѹаци* (део атара у којем су њиве)У, *Воћњѹаче* П У, а л и *воћњѹк* А, у *воћњѹку* МП, *воћњѹаци* Др, *воћњѹаци* У.

Депалатализација *ћ* и прелазак у *ћ* испред мекога *њ* среће се и у другим говорима (Реметић 1985:194, нап.537 и Ђукановић 1995:72, нап.85). Палатализованост првог или оба сугласника срећемо у говору Тршића: *йѹмѹћнѹк*, *кѹћнѹи* (Б. Николић 1968:409) и Левча: *йѹмѹћн'*, *'ѹк*, *йлѹћн'ѹ* (Р. Симић 1972:199).

3.42. Дисимилација по месту изговора дешава се у сугласничкој групи *-ћљ-* > *-кљ-*. Ова промена везана је за лексему *йећља* и оне које су изведене од ње: *йећља* ВД, упустила сам *йећљу* ВД, и блузѹцу једнѹ *сйећља* Ла, *зйећља* Гн Ра, *йећљанија* Ли, и тѹ сам *йећљаѹ* Т, а л и и *йећља* ВД РБ, *йећље* Др, *йећља* Мл, *зйећљае* В.

Ову појаву срећемо у штокавским а и чакавским говорима (РЈАЗУ). Међу првима споменућемо говор: централне Шумадије (Реметић 1985:194); Левча (Р. Симић 1972:200), Трстеника (Јовић 1968:76), Чумића (Ј. Грковић 1982:143), Александровца и Бруса (Алексић и Вукомановић 1966:300), Блаца (Арсовић 1973:74), Радимаца (Томић 1987:359); Црмнице (Милетић 1940:349), источне Црне Горе (Стевановић 1933–4:44), Мрковића (Вујовић 1969:208); источне и јужне Србије (Белић 1905:228–230), Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987:123), Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979:43), шарпланинске жупе Гора (Младеновић 2001:252).

3.43. Губљењем првог члана дисимилативно се упрощавају сугласничке групе *-сц-*, *-шч-*, *жц-*:

а) *-сц-*: *дицијли́на* Кр Ли Ло, о те *дицијли́не* Мх, под њеном *дицијли́ном* Би, *недицијли́новани* П, *ицѣди* В Вн Гн Ј Ла Ли Мх Р Р6 Рд Ск СМ Су У, *ицѣдимо* Ра, *ицѣдио* Се, *ицѣђена* Ли, *ицело* МП, *ицѣјам* Вн ДД П Ш, *ицѣјаш* ВД Ву Са Ск, *ицѣја* В Ла М Мх, *ицѣјамо* Вн Су, паде шобља и *ицѣја* се М, *ицѣјаше* се М, *ицѣјо* СМТ, *ицѣјала* Ш, *ицѣјало* се П Ск, *ицѣјало* Кч У, *ицѣјали* Ос, *ицѣјале* Вн, *ицѣјило* се Ра, *ицѣјан* Т, *ицѣјану* лопту Т, *ицѣјано* Мл Ос Р У, *ицѣјано* Кч, *ицѣјани* С Са, *ицѣјане* Су, *неицѣјан* М, *ицѣјкаш* Ла, *ицѣјка* Мх, *ицѣјкамо* Ву, *рацѣји* Вл Лу, *ицрјили* се Су, *ицраци* А Бд Би В ВД ВК Вл Вн Вр Ву Гн Гр ДД Др Ду Кр Ку Кч Ли Лу МК МП Мх Ос Р Ра Рд Се Ск Су Т У Ш, *ицраци* М Мл, *ицрацију* Гр, *ицрацију* Бд, *ицрацију* Мл, *ицрацију* Кр МО Мх Се У, са *ицрацима* МК, с *ицрацима* Се, *ицраце* Гн Го ДД К МО С, ма́ли *ицрацада* Гл, *рацвеи́а* Ли, *рацвеи́ало* Ск (1908) У;

дисцијли́на Вр, *дисцијли́ну* МП, *исцѣди* Вн М МК П Се, *исцѣђен* П, *исцѣђе*не С, *исцѣја* се А, *исцѣјају* Ск, *исцѣјау* се А, *исцѣјај* МК, *исцѣјаше* се М, *исцѣјао* С, *исцѣјало* У, *исцѣјан* Т, *исцѣјана* Су, *расцѣјљено* Вн, *исцрјена* Су, *рацвеи́ала* С У(1921); *квасца* Мх;

ицраци Ли Рд Ш; *ицракци* Р6 (по упитнику);

б) *-шч-*: *зѣче* ме́со ВО Гн Ра СМ, *зучѣће* Т, *зѣчићи* Вл Гн Ду Ј К Кч Мл Ра Р6, *дачйца* А Би В Вн Ли МК Мх П Са Ск Т У, *дачйцу* А Би ВО, *дачйце* Гл, *дачйце* Кр, са *дачйцама* А, *кочйца* ВК Гн Кч Ра Ск СМ, *кокочйцу* С, *кокочйце* Гр, *кожѣче* Ба, *кожѣче* В МК, *кожѣчић* Ли, У, *ко́чица* Гр МК, *кочйца* Би В Ву Го К МО Ос П Са Се Т, *кочйцу* Ла МК Мх Са, *ко́чице* Се, *кочйце* Ла Мх Ос Се, са *кочйцом* Ос, *крйчице* сйра Ј, *крѣчица* Ли, *орѣче* МК, *обрачићи* Кр, *ицрачићи* В Вн Ј, *ицрачиће* МП, *ицучано* Ли; *ичѣйкаш* Ли, *ичѣйка́м* СМ, *ичѣйка́ла* Вн *ичи́ја* У, *ичу́јам* Се СМ, *ичу́јам* Ра, *ичу́ја* МК Р Се, *ичу́ја* Т, *ичу́јау* ВД, *ичу́јао* Р, *ичу́јај* К, *ичу́јани* ДД, *јеси* видео кад га бе́ру да га *рачеврѣе* Ос, *рачйсйили* Ш, *рачуйам* В, *рачуйаш* Ли, *рачуйамо* В, *ми* *учу́јамо* МО, *рачуйѣрено* У, *учу́љи* ўши Су,

зѣше ме́со Ш, *зѣшчићи* ВО, *кошчйца* ВО Се, *кришчйца* Ш, *лишчићи* У, *ицрашѣра* Ра, *ицучано* МК, *ицучани* У; *ишчѣйврѣјана* Т, *ишчѣйка́ла* У, *ишчѣшљаш* Гл, *ишчуйаш* П СМ, *ишчуйа́ћетје* С, *рашчѣји* се П, *рашчуйа́је* се Ск, *рашчуйа́* Ск.

У турцизму *aščija*, *aħčija* < aščı, aħçı (Шкалаић 1979: 102) на нашем терену х је замењено с к те имамо консонантску групу *-кч-*: *акчје* Ла, *акчје* Ко.

У придеву — прилогу имамо укрштање различитих творбених форманата те се јављају примери и с *-ки-* и с *-кч-*: *дрѣкче* Ли МО Т Ш, *дрѣкчије* Ск, али че-ше: *дрѣкше* А Ба Бд В ВД Вр Ву Гл Гр Др Кр Лг Ли Ло Мк Мх Ос Рд Се Ск Су Т, *дрѣкиши* ДД Се Ск, *дрѣкише* Ос, *дрѣкишје* Рд С.

Турцизам *bašča*, *bašta*, *baħča* < baħçe (А. Шкалаић 1979: 123) јавља се на целом терену са сугласничком групом *-ши-*: *баши́а* ВД К МК МП С Су, *баши́е* Вр Др МП У, *баши́је* Се, до Бајине *Баши́је* Ло, у *баши́у* В Вн Гл Ко Ли МК МО Ос Т У Ш, *баши́у* Лг Са, по *баши́и* Вн, у *баши́и* В ВД Рд Ск, по *баши́ама* А, ма́ло *баши́ице* В.

Турцизам *boščaluk, bohčaluk, bokčaluk* < *bohçalık* (Шкаљић 1979:149) има и у нашем говору неколико фонетских ликова: *башијалџи* У, *бошијалук* Ла С; *бошчџалук* С; *бокчџалук* С, десет *бџчолука* ВД; *бџрчалуцима* Бд.

в) *-жц-*: *мираџијка* (< *мираџијка*) В Вн Ли Ск У, *мираџијнка* Ра, *иџара* А Бд У.

На крају овог прегледа грађе можемо закључити да се сугласничке групе *-сц-*, *-шч-* и *-жц-* углавном своде на *ц*, *ч* и *џ*. Ареал ове промене прецизно је одређен код Слободана Реметића (1985:198–9). Ово упрошћавање је ишло преко *-хц-* и *-хч-* које је могло да да и групе *-кц-* и *-кч-*, али и *-јц-* и *-јч-*. Потврде ових процеса забележене су у разним нашим говорима (Реметић н.м.). У нашој грађи нашао се и један пример с групом *-јц-* *џрајџи*. Пунктови у којима је забележен, крајњи североисток наше територије (в. карту бр. 13), указују и на његов шири ареал, али и на аутохтоност. Наиме, с десне стране Велике Мораве у околини Пожаревца, не само у Малом Црнићу (*џрајџи*), већ и у Батовцу (*џрајџи* — мој материјал) и Кули (*џрајџи*, *џрајџију*, *џрајџара*)⁵¹ јавља се сугласничка група *-јц-* < *-хц-* < *-сц-*. Овде треба истаћи да подаци показују аутохтоност групе *-јц-* на овом терену и потврђују Реметићеву (н.м) сумњу у тврдњу Звездане Павловић да је (*-јц-*) у Мало Црниће донесено с Косова. На северу (Банатске Хере, Ивић 1958:335), западу (Биграчићи, Ивић 1978:153 и централна Шумадија, без јасеничког краја, Реметић 1985:195) од наше територије, али и у Качеру (Петровић 1999:389) јавља се упрошћена група *-сц-* > *-ц-*: *џраци*, а на југу (Жабари, Реметић 1985:264, Чумић, Ј. Грковић 1982:131, Крагујевачка Лепеница — К-Р дијалекат, Вукићевић 1995:125) с *-кц-*: *џраци*. Ова последња сугласничка група, истина добијена на основу упитника, забележена у једном југозападном пункту (Рб) наше територије, што се уклапа у њен ареал. У говору Галипољаца јавља се упрошћавање група *-сц-* и *-шч-*, али се не јављају лексеме *џрасци* и *гуче* (Ивић 1994:143).

3.44. Сугласничка група *-чк-* у неким лексемама мења се у *-шк-*: *качкаваљ* Ли, *качкџи* Бд, *качкџи* Др М П, *квџчка* Бд Ву Ла МК Ос Р Са Се, за *квџчком* Кр, пот *квџчку* Ск Су, *квџчке* Вн Ву Ск, *колџчке* А, *кривокџчка* (коло) Ба, *кџчку* Др Мх, *мџчка* Кр Ск, *мџчке* В Су, *мџчку* Мх У, *мџчкаљ* Вр, *мџчка* У, *џолагџчке* П, *џџчка* Вр, *џџчкала* П, *џџчкали* Ку, *џџчкаши* Ш, *оџџчка* Ку, *сеџџчка* А, *џџчка* Ос, а л и и пџмпа *кулџшка* Ку, *љуџџшка* Вн, *љуџџшке* Вн, *љуџџшку* Вн Ск.

Према истраживањима Звездане Павловић (1968:92) промену африкате *ч* у *ш* испред *к* познају чакавски и неки јекавски и икавски штокавски говори (Дубровник, Трпањ, Пољица итд).

3.45. Група *сџр* није тако честа као у К-Р дијалекту (Реметић 1985:199, нап. 555). Забележили смо је само у неколико, углавном, периферијских пунктова у следећим лексемама: *сџројо* МП, *сџрчи* МО, *сџрчу* А, *осџриг* (врста траве, као сирак) МК, *осџруга* (шибље) МК, *осџруге* ВД, *расџркано* имање В; *џсџар* Кр, *џсџри* Мл, *осџри* кџсу П, *осџрио* П, *џсџрило* Мл, а л и *џсџро* ДД Мл Ра. Овај последњи пример са *шџр* добијен је аналогijом из облика са старим јотовањем (*oštrenъ, oštraq*).

⁵¹ Библиографске податке видети код С. Реметића н.м.

Источно од наше зоне (Биограчићи, Ивић 1978:154, централна Шумадија, осим космајских села, Реметић н.м) преовлађује група *шџр*, а јужно изгледа да влада двојство (*сџр/шџр*): Жабари: *осџри / надшџри*, Реметић 1989:264, Чумић: *осџрџа / шџројач*, Ј. Грковић 1982:142 и 153.

ДАЉИНСКА АСИМИЛАЦИЈА / ДИСИМИЛАЦИЈА

3.46. Сугласник наредног слога може да утиче на промену консонанта у претходном:

а) *-н/-л-:* *слимиш* Кр Лг Т, *слими* Кр С, *слимимо* У, *слиму* Бд У, *слимаш* М, *слима* Др, *слимамо* Бд, *слимаи* У, *слимано* Гл, *слимање* Бд, али *сними* К МП, *сниму* Вн, *снимаш* ДД У, *снима* Кр Се, *снимање* Ба ВО;

б) *-р/-л-:* *алишџерија* Лг, али *ришџерија* Ло; *леволџер* Лг Ло Ос, *леволџером* Лг, *леволџер* Ос; *легуралне* вџскџ Ло; на *йалифџерије* Т; *йрејџерицу* (препелица — део њиве) Су; *рџлна* ВД, у *рџлну* Ла С, у *рџлни* Мх, *рџла* У, у *рџлу* У, *рџдла* (тџ се печџ лџба) МО али и: *рџрна* Ла Мх, у *рџрну* А В Ос П Рд, у *рџрни* Ло, са узвишеном *рџром* П; *селџро* ДД; *сџлаш* У, четџри *сџлаша* У, на *сџлашу* Ос; *флиџидџер* Ш; *целимџније* Гл; *шарџаре* Су; *шиџџер* Ли, *шиџџер* МО, *шиџџери* Лг, али и *шиџџели* Ку;

в) *-р/-л-н-:* *шангарџа* ВД Вн Кр Ла Лу МК Р Су, *шангарџу* Лу МП С Се, *шангарџе* В, али и: *шаргарџу* Ли Ск.

На крају овог прегледа можемо закључити да се углавном на бази асимилације и дисимилације међусобно замењују сонанти, а нарочито *р/л*. Тако у Левчу (Р. Симић 1972:201) имамо *ловорџер*, *ловџер*, а у Ресави (Пецо-Милановић 1968:288) *леволџер*. У централној Шумадији (Реметић 1985:201) ваљда је највеће шаренило у адаптацији ове посуђенице: *леволџер*, *лавџлџер*, *ловџлџер*, *лџлџер*, *леџџлџер* итд. Лексема *ришџерија* у наведеним говорима се такође има различите фонетске варијанте. У Левчу (Р. Симић 1972:202) *алишџерија*, *алишџерија/аршџиљџерија*, *аршџиљџерија*, *аршџиљџерија*, у Ресави (Пецо-Милановић 1968:288) *алишџерија*, у централној Шумадији (Реметић 1985:201) *аишџџерџски*, *аишџџерија*, *алишџџерица*.

3.47. Најчешће у страним речима услед дисимилативних и других фонетских разлога долази до губљења појединих сугласника:

1. Сонант *л*:

лв: *бавџни* Вн;

лм: *фџм* У;

лн: *момџиљно* А, али *момџиљно* ВД Кр Ло Се; уп. и *сџиљно* А Бд М Мх Са Ск;

лш: *џсфай* Ву Гл Су, *џсвай* Гр, *џсвай* Гр, *џрсвай* Т, али и *џсфали* А, *џсфали* Гл, *џсвали* Ву; *факуџиџи* В Вр Ло Су, али и *факуџиџи* ВО Ву, *факуџиџи* Ву;

жл: *дрџжица* В, на *дрџжицу* МО, али *дрџжицу* В;

кл: *биџкл* Ву;

сл: *мџсим* А БД Би В ВД ВК Вн Гл Го Гр Кр МК Мх Рд С Са Се Ск Су, *нџ мџсиш* Бд, *мџсиш* Ко Ло Лу, *мџси* Вр Ку Ла П, да не *мџсу* Ла, *мџсиду* Др, па *мџсо* да Вн, *мџсио* Ло У, *мџсила* Ла, *замџсим* Др Т, *замџсиш* Ву С, *замџсише* В, *йџмџсим* Ву П, али *мџслим* ВО ДД К Ло Мх, *мџслиш* Гр У, *мџсли* У, *мџслу* Др, *мџслио* Го,

мйслела Вн, *мйслила* Вн МО, *замйсли* ВО; *йдсе* А Ба Бд Би ВД Вн ВО Вр Ву Гл Го Гр ДД Др Ду Ко Кр Ку Кч Ла Ло Лу МП Мх Ос П Рд С Са Се Ск Т Ш, *йдсем* МО Ш, *йдса* Вн, *йдс* А Гр ДД Кр Ла Лг Ли Ло М МК Мх П Рд С Се Су Т, али *йдсле* ВД ВК Вн ВО Гл Го Гр ДД Др Ло М МК МО МП Мх Ос С Са Се Су Т У Ш, *йдслен* Ку; те се *зайдсим* Лг; *йрсу* Мх, али *йрслук* Т; *Виддсава* Вн, *Живдсава* Мх, *Живдсавка* Мх, *Негдсава* Вн, *Раддсав* Бд Ло, *Раддсав* МО, *Раддсаве* Ла, *Ранисав* Бд, али *Бранйславка* Ли, за *Војйсловом* В, *Драгдслав* Ко Ку Ли Мх У, *Драгдславу* Ко, *Живдслав* А, *Живдслава* МО, *Мирдслава* В, *Раддслав* Р, *Раддславка* Вн, *Свеййслав* В, *Чдслав* МП.

На основу изложене грађе можемо констатовати да је губљење сонанта *л* најчешће иза *с* и то у домаћим речима *мислићи*, *зайослићи* и *йосле*. Такође примећујемо да се сугласничка група *сл* увек налази испред вокала предњег реда *и* и *е* који утичу на предњојезички изговор целе секвенце (Стевановић 1950:80). Ово дисимилативно упрошћавање познато је и многим другим говорима: ђаковичком (Стевановић н.м), ресавском (Пецо-Милановић 1968:281), левачком (Р. Симић 1972:213–4), централношумадијском (Реметић 1985:203–4), банатском (Ивић... 1994:377), крагујевачколепеничком (Вукићевић 1995:111), жабарском (Реметић 1989:272), драгачевском (Ђукановић 1995:81). У говору Биограчића (Ивић 1978:155) обично долази до редукције гласа *л*, а ретко до његовог потпуног губљења.

Међутим, сугласничка група *сл* упрошћава се и испред вокала задњег реда (код властитих имена (*Раддсав*) и лексеме *йрслук*). На дисимилацију *сл* испред вокала задњег реда свакако је утицала артикулација пискавог *с* и одвајање врха језика од алвеола, места на којем треба да се оформи глас *л* (уп. Вукићевић 1995:111).

Општи је утисак да се ова група упрошћава само ван иницијалне позиције, тј. онда када губљење *л* не доводи у питање семантику речи (уп. код Пецо-Милановића 1968:281).

У осталим случајевима *л* се губи обично у страним речима. Тако се упрошћава група од два сонанта *лв* (*баван*), *лм* (*филм*) и *лн* (*моментиано*) или сонанта и консонанта *лн* (*асфалт*, *факултет*), али и *бицикл*.

2. Сонант *р*:

рк: *цикулацију* Ла;

рн: *инйинирау* (< интернирају) Ло;

рц: у *Сараоце* Лг;

стпр: да се *регисјуу* А.

Губљење овог гласа, као што се види, веома је ретко и чешће је у страним речима, што сведочи и погрешној перцепцији изговора туђе лексике.

3. Сонант *м*: *мй*: клепав шешйр Ло. Овде је у питању дисимилација по месту изговора.

4. Сонант *н*:

дн: *оийдем* А Ба Би Гл Др ДД Лг С, *оийде* ДД Гл Су, *оийде* Кр М, *оийдемо* Р Са У, *оийдемо* Т, *оийду* ДД, да *уйде* Ск;

- зн:** *вáзну* Ла Ли У; *ниé* бíло *нè* зам тá, *нè* зам овá Ло;
- јн:** *кòмбај* Би Гл Ос Се Су Ш, *кòмбаји* Мх П, *комбáј* ВД ВК Ку Ли МО Рд Се, *комбáјом* Бд, *комбáји* А Го Гр Др Ду К Ли Лу МО Р, *кòнбај* Гл, али *комбáни* Ву;
- лн:** *кèлер* Лг, *кèлери* Т;
- рн:** *рéла* (< рерна)У, са узвишеном *рéром* П;
- шн:** *мèйтем* МП, *мèйеш* Бд Р, *мèше* А, *мèшемо* В, *мèйу* Вн Су, *мèйуо* МК, *мèйуле* Бд, али *мèйнеш* МК;
- нб:** *бобóне* Се;
- из:** *òфазивне бòмбе* Р; *и́рази́штор* С;
- нк:** на *кàквој вúкцији* Кр, *вúкцију* Кр;
- нр:** *изварèдна* Вн;
- нс:** *ордонáс* Ли; *демос̀тра̀ција* Р; *ис̀йèк̀ција* У;
- нш:** *а̀ђуи́шани́* ВО Ли, *асис̀и́енни́* Вр, *зајèбáни́* Се, *музикáни́* С, *и́ацијèни́* Ло, *резикáни́* Се, *сикирáни́* Се, *си́удèни́* Вр ДД, *Фердинáни́* Ло, *Фердинáни́а* Ли, *фрòни́* Бд Ко Ли Ос, *цèмен́и́а* Ку, а л и *цèмèй* Ву Су Ш, *бúшовника* Лу; *комадáни́* Бд ВО Р Ра Т, *комадáни́а* Лг Ло Т, *комадáни́у* Р С, *комадáни́е* Ло, али *командáни́* В Лг Т, *командáни́а* Р, с т́им *командáни́ом* Лг, *комáнда* Р; *ин̀и́ересáи́но* Гр, *ин̀и́ерни́ра* Бд, *ин̀и́ерни́рање* Бд; *ка̀и́арион* Ли, *ка̀и́рион* П; *конце́и́ра* Ву МК, *конце́и́ра́к* Ву, *конце́и́ра́и* Ос С, сас *конце́и́ра́и́ом* Рд, *конце́и́а́и* Гл, али и: *конце́и́ра́и* Ву Гл; да се *конце́и́ри́шу* Гр; *момèйáлно* ВД Кр Ло Се, али и *момèни́ано* А; *и́а́и́лика* Р, на *и́а́и́лике* Др, *и́а́и́љика* С;
- нф:** *коферèнцију* ВО, *коферèнције* ВО С; *кофíскуе* Ло;
- нх:** из *Мíхена* ВО.

Грађа нам показује да је губљење сонанта *н* прилично честа појава, али углавном у речима страног порекла, чији се фонетски склопови различито перципирају и адаптирају путем дисимилације, ослабљеног изговора *н* уз одређене гласове и разбијањем завршних секвенци. Тако се финално *н* изај скоро доследно губи *комбај*, али се ретко може чути и *комбани*. Међутим, испред финалног *и́* скоро доследно се чува *а̀ђуи́шани́* и изузетно ретко чује *цèмèй*.

Услед различитог места изговора, алвеоларно *н* обично се губи уз (лабио-)денталне и веларне спيرانте: *не зам, офазивне, одронас, демос̀тра̀ција, ис̀йèк̀ција, коферèнцију, кофíскуе, Михен, али вазну.*

Сонант *н* губи се иза *ò* и *и́* код глагола који би у презенту требало да се конјугирају по трећој врсти (*о̀и́идем, мèйтем, али и о̀и́идне* и ређе *мèйнеш*). У страним речима због нагомиланавања истих сонаната или гласовних секвенци долази до губљења *н* испред дили *и́*: *комадани́, ин̀и́ересáи́но, ка̀и́арион, конце́и́ра́и, конце́и́ришу, момèйáлно, и́а́и́лика, али ин̀и́ерни́ра, концен́и́ра́и, момèни́ано.*

Губљење *н* у наведеним позицијама забележено је и у другим говорима, као нпр. у централној Шумадији (Реметић 1985:202–3), у Жабарима (Реметић 1989:272), у Левчу (Р. Симић 1972:214), у Драгачеву (Ђукановић 1995:81), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:112) и др.

5. Сугласници *д* и *ш*:

дм: *дма* А Бд Би В Вн Вр Гл Го ДД Др Ко Кр Ку Ла Лг Ли Ло Лу М МО МП Мх Ос П Р Рд С Са Се Су Т У, *дмо* П, али *ддма* Ба Би ВО Гл Кр Лг Ло М МО Мх П Рд С Ск Т У Ш;

здн: *једнобразни* Кр, *једнобразни* плуг МП, *двобразни* Кр;

дн: *биде* Гл, али *бидне* Гл С, *будне* Ли; *ојине* Су, али *ојиднем* ВО Ву Го ДД Лг Мх Ск Т У Ш, *ојиднеш* А Т, *ојидне* Бд, *ојидне* Вр Го МО МП Р С, *ојиднемо* ВД К Ко Ло Лу Са, *ојидну* Кр, *ојидни* Мх; *исјање* Гл, *ипрејање* Мх, *иондси* Вр, али *јадне* Гр, *јадне* А Ку Ос Рд У Ш, *дојаднемо* Лу, *исјаднеш* П, *исјадне* Ку, али *ојадне* Гл, *ојадне* Гр Ло Мх, *ипрејадне* Вн, *ипројадне* Гл Ла Се, *ипројаднемо* Ли, *ујаднеш* Кр, *погледнеш* Го У; *зајно* А Ба В ВД Вр Гл Го Др Ла Ло МО П С Са Се Т, *зајно* ДД, *зајено* В Вр Ву Др Кр Ла Лу МП Ос С Ш, *зајено* Са, *зајенички* Би, *зајеничко* Вр, али *заједно* С, *задно* У, *заједничко* Вр; *згдо* Вр, али *згодно* Др МО, *идгодно* Гр; *грну* гору ДД, али *грдне* мјке ДД, *грдно* Лг; *јенога* В, *јенога* Ву, *јеног* С, *јеном* К, *јено* А Го, *јенџ* Ву У, до *џно* Гр, *јена* Лг Ло, *јена* ДД, *јену* Гл, на *ену* У, *нијенџ* Го, *јенако* Го Мх Т, *свенако* (< *свеједнако*) Др, *свенако* У, али *једна* Ву ДД М У, *једна* Го, *једна* М, *једне* К, *једну* В Го Лг Ли Мх Рд Се Ш, *једну* Го К Ку Су, *једну* МО, *једно* В Са Т У, *једно* А Гр МП Мх Рд, *једно* Гл, *џно* А, *уједно* Гр ДД, *једнога* Гр, *једнога* Са, *једног* Би, *ниједнога* Вр, *ниједну* Вр, *ниједну* Гл, *наједном* Ск, *једнако* Бд Вн Гл М С Се, *џднако* Ли, *одједном* Ск, у *заједницу* Вр, у *заједници* Ос; у *наницу* Ву, под *наницу* Са, али *надницу* В, *наднице* В; *ипресеник* Вр Ск, са *ипресеником* С, али и *ипреседник* Ду, *ипреседник* Кч; *слџбони* Ву, *слџбона* Гр, *слџбону* Су, али *слџбодно* Бд В Кр Ла С Ск, *слџбодна* Др;

дњ: *груњаџе* Го, али *грудњаџ* Ба Ш, *грудњаџи* Вн, уп. и *бадњи дан* Вн Ш, *бадње вџе* Вр Гл Ли МК, *бадњаџ* А Бд ВД Вл Вн ВО Гл Гн Кр МК Мл Мх Ра РБ СМ Су, на *брдњаџу* Др, *ладњаџ* Ла Ш, *ладњаџи* Вр, *ладњаџу* Су;

дс: *брско дрво* Вр, *наслџство* С, *наслџрешиџе* Ло, *оселџли* Ло, *осџљена* С, *осџца* В, *осџчем* Мх, *осџче* Бд В К МО У, *осџче* Су, *осџчемо* Р, *осџчемо* Бд, *осџчу* Ла У, *осџкли* С, *осџчена* В, *осџчено* МК, *осџчила* Др, *ослџџим* Р, *ослџџи* Вр, *ослџџио* Ву Р, *ослџџи* Гл, *осџојање* Лг, *осџуја* Би Лг, *осџуио* Бд, *осџуиали* ВО, *осџуиали* Ло, *осџуијање* Ло, *осџуио* Бд Ос Ск, *осџуио* У, *осџуиво* Ра, *осџуиво* ДД Ли, *осџуио* Ло Р, *ипосџиши* П, *ипосџи* ме Кр, *ипосџам* П, *ипосџања* В, *ипосџанар* Мх, *ипресџдник* А ВО Вр Го Кр Ку Кч Ло Лу Мл П Рд С Су Т Ш, *ипресџдника* Лг С, *ипресџдник* Бд ДД Ду Р, *ипресџдника* К, *ипосџипресџдница* Др, *ипресџеник* Вр Ск, у *ипресџобљу* У, *ипресџави* се ДД Т, *ипресџављамо* Лу, *ипресџављено* У, на *ипосџипресџи* Ло, *сресџива* Р, а л и *госџипосџиво* Р, *ипресџао* Лг, *ипресџи* А ДД, *ипосџуја* Лг, *ипосџмевао* М, *ипресџказање* ДД, *сресџиво* А Го;

дс > џ: *ипресџдник* Би Ло, за *ипресџдника* Би, *џчек* Лу, кат су *оцџли* А, *оцџца* В Се, *оцџчеш* ДД, *оцџчеш* Р, *оцџчеш* МК, *оцџче* Лу Ш, *оцџче* А, *оцџчу* А ДД Ос Су, *оцџко* Лу, *оцџкла* Мх Са, *оцџкли* Вр, *оцџчено* Ј МК, уп. и у *свџчком* Лу

џц: *оцџи* ДД, *оцџу* Ла;

срџе Го Ла МО Ос Су, на *срџу* Ба, уп. и *срџана* вџна Вн;

дш: *ошџим* Кр, *ошџиџу* Ку, *ипошџиџе* МО, *ипошџиџамо* Ла, *ипошџиџо* Бд, *ипошџиџали* Ла, *ипошџиџана* У, *ипошџиџована* У, али *ипошџиџана* Су;

гњ: *јагње* Ба Би В ВД Гл Гн Гр Ли МП Мх Ос П Са Ск Т У Ш, *јагњети* Би МО Р *јагњетом* Се, *јагњади* Вр, *јагњетина* МП, *јагњеће* Рд Т, *изјагну* се Ла, *изјагњила* Ос, *изјагњиле* Ла, кат се *ојагњи* А К Мх Р, *ојагњиле* МО, *сјагња* В;

скв: *бисвићи* Т, али *бисквићи* Т

кск/кш: *ескурзију* ВО; *есједиција* С, *кажњена ешиједиција* Лу, *исјидиција* Др, али *екједиција* Ло; *есјлозија* Ш; *исјлозија* Ш, *исјлозију* Р; *мјсери* Ск;

кш: *кондушѐр* К Р, *кондушѐру* Ла; *лешричар* Ву Се, *лешрични* Бд; *йрашикујемо* Бд;

кч: *бркчићи* Т, *рòкчић* Ра, *рокчиће* Ра.

Ови сугласници губе се углавном у страним лексемама и то уз струјне консонанте: *езецир*, *бисвићи*, *ескурзију*, *есједиција*, *есјлозија*, *мисер*. Примери типа *исјлозија* у народној свести имају префикс *из-* а не страни *екс-*. Уз палаталне се добро чува, нарочито у групи *гњ* (*јагње*), а у *ћк* имамо двојство *божићуеш/божићкуем*. Упрощавање је уобичајено уз експлозивно *ш*: *кондушѐр*, *лешричар*, *йрашикујемо*. У лексеми *фиранга* нема секундарног *л* уз *г* (*фирангле*, Срем, моја грађа), а у речи *боме г* се изгубило испред назала *м*.

Слична судбина ових група је и у другим говорима, као нпр. у Драгачеву (Ђукановић 1995:81), у централној Шумадији (Реметић 1985:204)⁵²

7. Сугласници *б* и *ш*:

бз: *зòва* СМ, од *зòвѐ* А, *зòву* А, али *обзòва* ДД Ј Мх Ос Ра Ск СМ;

бш: *йòшрено* Мх;

бò: *снадѐво* и Лг, *снадѐне òн нàс* С;

бш: *ошѐжшò* га В, али *ошѐжшò* В;

шш: *сешѐмбра* Бд, али *сешѐмбра* ВО, у *сешѐмбру* ВО Мх.

Мали је број примера у којима се губе ова два сугласника. То се факултативно дешава испред праскавих *ò* и *ш*: *снадево*, *ошѐжшò*, *сешѐмбар*.

Сугласник *ч*:

чц: у *Грѐцу* ВД, у *Грѐцу* Гр.

Након комплетног прегледа могли бисмо закључити да је већина промена факултативна и често лексикализована. Губљење сугласника чешће је у страним лексемама чији се фонетски склопови различито перципирају. На елизију утичу и различити дисимилативни процеси.

3.48. Сугласници *ò*, *ш*, *ж*, *м* губе се и у интервокалској позицији, а и на крају речи иза вокала:

а) код десетица: *двòјс* А Ба Бд Би В Вн ВО ВД Вр Гл Го Гр ДД Др Кр Ла Лг Ли Ло Лу МК МО Мх Ос П Р Рд С Са Се Ск Су Т У Ш; *шрѐјс* А Бд Вн Вр Гр К Кр Ку Ла Лг Ли Лу МК МО МП Мх Ос Р Се Су;

⁵² У напомени 573 дат је ареал групе *кс* (*Александра*) која је обична у К-Р дијалекту. Овоме треба прикључити и говор Жабара (Реметић 1989:272), али и говоре који не припадају том дијалекту: Драгачево (н.м.), Моравица и горња Студеница (В. Николић 2001:162) и др.

шр̄ијес А Бд Гл Го ДД К Кр Ла Лу МП Мх С Се Т У Ш, али и: *шр̄иес* ВО Ву К Ко Лг Ло Лу М МП Ос С Са Су Т У Ш; *чет̄иријес* П, али и: *чет̄ириез* Са, па и: *двѣста чет̄ирис* Мх.

б) код појединих глагола: *кѣм* Ли Мл Се, *кѣш* Ву МО, *кае* Гр Ду Ло Т Р, *кѣе* Ло, *кѣе* Ло; *нѣам* Гл; шт̄а *р̄аише* Т.

в) код прилога: *ѡе* Ло Р С Т, али *ѡиеш* Вн Ву Гл Ла Лг Лу МК МО Мх Са Ск Т Ш, *угл̄авно* Ло.

УМЕТАЊЕ СЕКУНДАРНИХ КОНСОНАНАТА

3.49. Ова појава, која може бити фонетског и аналошког порекла, присутна је и у нашим говорима, а бележимо је у домаћим и страним лексемама. Углавном се умећу сонанти:

1. Сонант *р*:

а) *брез* Бѡга ДД, *брез* гла́ве Се, *бре* зу́ба Су, *брес* капита́ла Кр, *брес* књ̄иге Гр, *брез* копа́нице Ду, *брез* ма́јке Ла, *брез* ма́ка Ш, *брез* ме́са Ла Са Се, *брез* мо́зга Се, *брез* му́жа Ла, *брез* на́очара Мх, *брез* ни́шта Р, *брез* ногѣ Др, *брез* ѡбзира Ву, *брез* овчѣвину Ш, *брез* ѡца В, *брез* печенѣца Ш, *брес* плѣве Др, *брес* плу́га Го, *брес* по́па Се, *брес* пр̄сти Су, *брес* пу́мпе Ву, *брез* раки́ју Ш, *брез* родите́ља Ш, *брез* ру́ке Су, *брез* ру́ке Др, *бре* све́ће Се, *бре* су́ђеног дана Са, *бре* су́да С, *брес* те́б Ла; *брезобра́зан* В ВД, *брезобра́зно* Ли, *брезобра́зну* Су; *бр̄ис̄тар* ВД, *бр̄ис̄тира* А, *бр̄ис̄тром* А, *избр̄ис̄три* Ра;

б) *без* Бѡга Ос, *без* бр̄иге Гл МП Ск, *без* ви́на Ли, *без* га́зде Ку, *без* деце́ Гл, *без* дру́га Ј, *без* избора ДД, *без* и́шта ДД Ду, *бес* копр̄иве Р, *бес* капу́та Ба, *без* лу́га Ј, *без* ма́јке П, *без* ма́тере Мх, *без* ме́са Вн Са, *без* му́жа А С, *без* ни́шта Лг, *без* њѣ П, *без* њѣга Лу У, *без* ѡца Бд, *без* ѡца МО, *без* ѡца В Вн Вр МК П, *без* ѡкета Ли, *бес* па́ра ВО Са, *бес* праша́ча К, *без* ра́зликe Гр, *без* раки́е Ли, *без* ру́ку ВД, *бе* све́ће Го Др, *бе* сла́ве Ву, *бе* ше́ћера Кр; *безакѡ́ње* Мх, *бе́с̄тирага* С; *безобра́зан* Ба Лг, *безобра́зно* Су, *безобра́зну* рѣч Ду Лг, *безобра́зни* Ли, *не́ке* рѣчи *безѡбразне* Ск; *би́с̄тар* Ба В Лг, *би́с̄тира* В Вр Гл, *би́с̄тиро* Ву Ли Ло, *би́с̄три* Лу, *изби́с̄три* Кр Р;

гом̄ила Лу МО, *гѡм̄илу* Бд, *гом̄илу* А Вн Вр Ву Др Кр Кч Лу МК П Т У, *гом̄иле* В Вл Ку Лг Ло МК Са СМ Су, *гом̄илчица* Мл;

й̄ацѡв У, *й̄ацѡв* В ВД, *й̄ацѡви* Кр Ли Т, *й̄ацѡви* Се, *й̄ацѡва* МО, *й̄ацѡве* А.

На основу изложене грађе можемо констатовати да примери с *р* имају своје пандане без њега, али су ту и лексеме у којима се на нашем терену не јавља овај сонант (*гом̄ила*⁵³, *й̄ацѡв*⁵⁴).

⁵³ Форме с *р* забележене су у кикиндској зони банатских говора (Ивић 1994:399, скица бр.29), у западним бачким екавским говорима (Поповић 1968:159), у Срему (Б. Николић 1964:335), у Мачви (Б. Николић 1966:247), у централној Шумадији (Реметић 1985:212, наведено је и објашњење настанка облика *гом̄ила*) и др.

⁵⁴ Ову лексему с *р* срећемо скоро доследно у централној Шумадији (Реметић 1985:212), у Жаба-рима (Реметић 1989:268), у Биограчићима (Ивић 1978:154), у Узовници (Тешин 1978:187) и др.

На нашем терену, само у два селу (Др Кч), сачуван је и предлог *йрез/йез*: *йрез мајку* Др, *йрез оца* Др, *йрез леба* Др, *йрез муруза* Кч, али и *йез влата* Кч, *йез осаћа* Кч. Укрштањем овог предлога и *без* добијено је *брез*. Међутим, облик *брисџар* добијен је асимилацијом према финалном слогу *с р* (Ивић 1994:149). Све ове форме (*брез*, *брезобразан*, *брисџар*) срећу се скоро по целој нашој територији, осим периферијских говора на југу и делимично на истоку. У околним говорима ови облици се срећу у говору Биограчића (Ивић 1978:169), Жабара (Реметић 1989:268), у централној Шумадији (Реметић 1985:386–7, а у нап. 1113 одређен је и њихов ареал). У Батовцу (мој материјал) јавља се само *без*.

2. И остали гласови умећу се обично асимилацијом према суседном слогу или аналогјом према некој другој речи:

а) *ангѣнић* Др, *комѣндију* Вн Р Т (1902) У Ш (1903);

ламгуме Ло (1896);

вакулијсали се Лг (1902), *вокулијшу* Лг;

б) *злајница* (буба) : *златна* У, уп. и *клозѣнић* Ло (1896), у *мангáзи* С (1908), али *магáза* Гл, у *магáзу* А, у *магáзи* С, уп. и *мада* (везник) Гл;

од *жњѣйше* М (1897) : (*жњевѣње* Го, *жњѣла* Го, *йожњевѣно* ВО), али чешће: *жѣйива* Бд ВО Ла Ли, *жѣйиве* Бд ВО, *жѣйиву* Су, *жѣйивару* Се, *жѣйивару* Ра, *жѣйиварицу* Су, *жѣйиварице* Гр Рд;

окѣомбар Ба, *окѣомбра* Р (1924), до *окѣомбра* ВД (1924) Ву (1906) Мх (1924), *окѣомбра* МО (1906), у *окѣомбру* ВК : (децембра), али и *окѣомбра* Вр;

арсваи Т (1912).

3. У групама *зр* и *ср* не јавља се секундарно *д* односно *й*:

зрѣо Вр, *сазрѣло* Вр, *Призрен* ДД, у *Призрену* С, *Призрани* ДД; *срѣћа* (сви пунктови).

Уметање сугласника везано је углавном за говор најстаријих информатора. Већина ових примера јавља се и у другим говорима. Њихов ареал в. код Реметића 1985:213.

МЕТАТЕЗА

3.50. Метатеза је присутна углавном у речима страног порекла, што је у вези с њиховим прилагођавањем нашем изговору одређених гласовних секвенци:

барјак К, *барјак* Р Ра, *барјак* Вн Ла Се Ск У, *барјаци* Бд В Ра, *барјаци* Вн Ву Кр Ку Ли Ло М П Рд Са Се, *барјака* С, *барјака* Ку, *барјаке* Вн, *барјаце* ВД К, звезду *барјакѣарку* ДД, *барјачићи* С, уп. тур. *bayrak* (А. Шкаљић 1979:113–4);

бачвана Вр, *бачвана* Ос, *бачване* Ос, *бачванѣ* К, *бачвану* ДД К, *бачвану* Са, *бачване* Вр, *бачванѣ* Лу, *бачванице* Вр, уп. тур. *bağçe* (А. Шкаљић 1979:123);

вод П СМ У, *воде* Вн У, *водек* Вн, *води* Др, *овод* Лг У, *нод* У, *нод* Ј, али *овдѣ* Гр Ли, *овде* Гр Лу Т, *овдекана* М;

врѣнарка (< ветеринарка) Ву;

гърван Кр Р Ск (1908), *гървани* Ш, *гървана* ВД С али *гърван* В Ли МК МО П Се Ск (1921) У, *гървани* Ла;

*грѳје*⁵⁵ А ВД Вн Вр Ву Гл Го ДД Кр Лг М Мх Ос С Ск Ш, али *грѳје* Р и *грѳ-жђе* А Бд В ВД Вн ВО Вр Ву Др К Ко Кр Ку Кч Ла МК МО Мх П Р Се Ск Су Т У, од *грѳжђа* Бд Ву Кр Ли МО МП; *лѳје* Вн; *гвѳје* А Вн Гл ДД Ос Рд Су, *гвојздѳна* ВД Ла МК, *гвојздѳно* Ву ДД К, *гвојздѳне* А ВО, *гвојздѳни* Кр Мх С Ск, *Гвѳјзден* Вр, за *Гвѳјзденовог* ДД, *гвојзурија* С, али *гвоздѳн* МК, *гвоздѳни* Кр, *гвоздѳну* В, *гвѳздену* Ду, *гвоздѳно* В МК МО, *Гвоздѳнглав* брѳо У и *гвѳжђе* А ВО Ку Ла Ли Се, од *гвѳжђа* А Ла МО, *гвожђурине* У;

кафуѳиѳи (факултети) Ву, *фалкуѳиѳи* Ву (1906);

консифѳовали К, *консифѳују* К;

кочањ ДД Кр МК, *кѳчањ* А ВК Др Кч Лу Су, *кѳчањка* МО, *кочањка* Би В Гл Ду П У, *кочање* А, *кочање* Мх : *чокање* (Срем, мој материјал);

Ливѳиѳа (Виолета) Го;

лѳлбер Су, *лѳлбера* МП, *лѳберово* Су;

Мекѳдија (Метохија) Су, *Мехѳѳија* Су;

монѳѳори (намѳори-старији који су се извлачили у рату) Ос;

бѳла се по *нѳмасѳирима* (сачувана метатеза у клетви) В, али доследно: *мѳнастѳир* Бд В ВД Ла Р Ск (1921), *мѳнастѳири* Ла, по *мѳнастѳирима* Мх, *манастѳирске* Р, *мѳнесѳер* Ск (1908);

ѳѳнак К, али *ѳѳнак* К;

дѳ л ѳу да освѳнем Ду;

рамунѳика МО, *рамунѳике* Ш, али *хармонѳика* ВД, *хармунѳику* Рб, *армунѳику* С;

рѳѳла ВД, али *лѳѳру* Бд;

свѳ (в.т. 4.181), али *вѳздан* ВД ВО Гл Ли У;

свинѳиѳиња Ла;

скрелѳза Го, *скрелѳлѳзу* Мх;

ѳрейѳѳка (петелька) Кр МК;

ѳурбѳк (бураг) Кр.

Неке од наведених лексема среѳу се и у другим говорима. Овом приликом желимо да укажемо на ареал неких од њих. На одсуство групе *јз* у централној Шумадији и њено присуство у говорима С-В дијалекта указује проф. Реметић 1985:217, нап. 628. Но ова група се среѳе и у другим дијалектима. Тако у П-Т и мрковићком среѳу се и старе и групе с метатезом, у К-Р најчешће се чују групе с метатезом, али без ње или с јотованем, а у осталим дијалектима се употребљава нова група *жђ* (З. Павловић 1968:100).

Метатеза у речи *манастѳир* знатно је чешћа у централној Шумадији него код нас, а познају је и други говори (Реметић 1985:216). Тамо пак нема метатезе у речи *гавран*, а код нас није ретка (н.д. стр.217). У оба говора неки прилози су захваћени метатезом.

⁵⁵ У вези с групом *јз* требало би указати и на *ји* у примеру типа у *Дѳјни крај* С. Овај облик добијен је асимилацијом *лѳ > ѳѳ*, затим редукијом *јѳ* и коначно дисимилацијом *ји* (Јовић 1968:66). У нашој грађи нашли су се примери у којима се десила дисимилација пре редукије *Дѳљни Милѳновац* В, *ѳѳљни* Др, али и потпуна редукија на *ѳѳну* онѳ стѳаницу Се.

Николић 2001:163) иако га РМС упућује на онај с *д*. Наш говор се слаже са стањем у ова два.

2. *д* : *ђ* : *ћ*: *р*: *р*уковећ А Бд В Вл Гн Ку МО Мх С, *р*уковећи А В Гл Гр ДД Су, *р*уковеће МО, *руковећам* Ш, *руковећа* Ву, *руковећамо* Бд Се Ш, *руковећау* Ку, *руковећа* К, *руковећара* ВД, *оскућевам* МП, *оскућева* Кр Лу, *оскућева* Бд Ду, *оскућево* Лу, нисмо у *завађу* Ла, ако му се *свиђиш* Ск, *говећине* Бд;

*р*уковећ Вл МК Ос Се Ск, два *руковећа* МК, на *руковећи* Кр Са, то *руковеће* Р; *руководаре* А; *забадава* М, *луда*к ВО;

ђ : *д*: *мередије* У, *мирадије* Т, *миродија* Р Се, *миродију* Мх, *оилодивање* А, *судење* Ло, *предашња* Ос;

*с*уђење Ло;

д : *л*: *шишлићер* У.

Књижевне варијанте *руковећ* и *руковод* (РМС) на нашем терену јављају се скоро доследно с јотованим сугласником корена. Међутим, на основу двојних облика *руковећ/руковећ* можемо закључити да су и овде биле присутне форме с *д* и с *ш*. У другим говорима имамо однос *д* : *ђ* (*руковод* : *руковећ*): централна Шумадија (Реметић 1985: 207 и 261–2), Моравица и г. Студеница (В. Николић 2001:163). У војвођанским говорима нпр. јављају се облици с *ш* и с *д*: југоисточна Бачка (Драгин 1991:686), Срем *руковећ* : *руковод* (прва је нешто чешћа), *руководиш* : *руководиши* (други се веома ретко среће), *руководачица*, *руководачка*, *руководача*, *руководач* (увек с *д*), тамиска зона Баната (има ретко облике с *д*, Ивић... 1994:404).

У лексеми *миродија* сачуван је неизмењен консонант изворника *μρωδικό* (ГСР).

3. *н* : *њ*: *т*у су и *баишињали* Ба, *брашињо* Вн, црни *врањак* (врста грожђа) МП, *врањац* (грожђе) Вр, *врањци* (коњи) Бд, *вршњик* Би В Вн ВО Вр Ву Го Ла Ли МК МО Мх Ос П Р Се Ск Су Т У Ш, *грањци* ДД, *тируњци* А, *кремењарци* ВО, *лешњик* У, *лешњици* У, *нагорењао* К, *йдолажењик* Бд Рб, *йдолажењици* Бд, *йдолажењик* МО, *йушњица* Вн, *рачуња*м К, *рачуња*м Ра, *рачуња* В, *рачуња* Ра, *сироишња* Вр, на врата *сџња* Р, *шџур* Лг;

Аустријанцима Бд, *брашино* А Ба В ВД ВО Гл Др Лг МК МО Т Ш, *брашина* Ба Ла МК, *викнемо* Т, *вршник* Ба ВД Ко П Рд Са Ск Ш, *грана* А Р, *грану* А, *гребенамо* Ск, *дрен* Бд, *камен* А, *кишиновишо* Бд, *круним* А Го МК Т, *крунимо* МК, *окруним* А Мх, *окруни* Ку Ли, *окруну* Бд, *куње* А, *очинци* Ла, *йаишишан* В Др М, *йаишишман* ВД Ла, *йдолаженик* Ву Мл МО СМ Су, *йушница* Вн, *рачунам* Т, *рачунам* Т, *рачунаш* ДД, *рачуна*ло Ба ВД, *рачуна* Се, *рачунамо* Се У, *рачунај* В Се, *рачунајте* Се, *рачунало* Т, *рачунало* Ли, *израчуна* Вр, *израчунамо* Гр, *израчуно* Ду, *румун*и Се, *румунима* Ло, *румунска* Ло, *сужно* А Гл, *Трнова* Пётка Гл, *Цигани* Ву, с *Циганама* Ву, *Циганку* Вр, *црнкасте* А, *чунак* А, *шишангла* А, *шунке* Т;

њ : *н*: *ближњи* рођаци А, *бубан* Лу, у *деишишту* Ба, *инекција* М, *инекције* Вн Лу, *инекцију* А Ла Су, *некција* Вн МО, *лешнишине* Р, *нен* отац Гл, на *ним* Ш, *нин* је отац Ба, *нигов* Ла Са, *ниго* Ла, *нигови* Ла, *йан* Лу, *ражан* Ос, *кйша роминка* Др,

сѹкнѹ Вр, у *ѡанѹр* А, ис *ѡанѹра* А, ис тѣ *ѡанѹрѧ* Вр, у *ѡанѹру* А, *ѡанѹри* дрвѣни Вр, *ѡанѹрић* А, *сѣрнѣика* Ос, *ѡифѡнѣр* Ду, *ѡѣрнѣика* Ла;

лањске гѡдине А, *лѣњ* ВО, *лѣњу* пѣту ВО, *олѣњѣо* се МП, *његѡв* Ла, *његѡву* Ла, *ѣањ* А Р, *рајсањ* Ш, *сѹкње* Бд, *ѡањѣр* Ву МК Ра Рд Ш, *ѣањѣр* Ра, ис *ѣањѣра* В Ли, *ѣањѣри* А Бд Вр Ву, *сѣрнѣика* Лу Рб, *сѣрнѣику* Бд, *сѣрнѣику* Са, по *сѣрнѣики* Са, *ѡѣрнѣика* Би ДД Ла Мх Се, *ѡифѡњѣр* В Вр Др Ла Лг Ли МК МО Р Са Се Су У Ш, *ѡифѡњѣр* Рб, у *ѡифѡњѣру* Кч, *ѡифѡњѣре* Го, *ѡифѡњѣри* Вн Ос Се Ск У;

Грађа нам показује да постоји двосмерна замена ових гласова и умекшавањѣ н и отврђавањѣ њ. Неке од наведених лексема имају двојне облике и у нашим речницима. Такав је случај с *лен* /*лењ* (РСАНУ), с *лански*/*лањски*, при чему је прва одређена као покрајинизам и упућена на другу (РСАНУ), *врѡник*/*врѡњик* сада овај други облик има статус покрајинизма и упућен је на први (РСАНУ) итд. У РЈАЗУ наведени су *ѡањѣр*/*ѡанѹр*/*ѡаљѹр*, при чему се констатује да најстарија потврда за други облик потиче из XIV века. Такође се указује и на остала значења и ареал овог облика. Наиме, у Вучитрну и околини *ѡанѹр* је лопар на којем се тањѣ колумботњѣца (проја), а у врањском округу то је софра. На његов јужнији ареал указује и чињѣница да је записан и у Призрену: *ѡанѹр*/*ѡањѹре* (Реметић 1996:72) и у Несврти: *ѡанѹр* низак сто за мешење теста (Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998:396). У наша два пункта А (неколико пута забележен) и Вр (једном регистрован) овај облик су донеле миграције из јужних подручја.

На нашем терену срећемо два облика *ѣолажѣник* и *ѣолажѣњѣк*, при чему се овај други јавља само у два западна пункта (Бд МО) . У другим говорима не срећемо форму с њ: централна Шумадија: *ѣоложѣјѣник*, *ѣолажѣник*, *ѣолажѣјѣник*, *ѣолажѣјѣник*, *ѣолажѣонѣк* (Реметић 1985:141), Драгачево: *ѣолажѣѡник*, *ѣоложѣонѣк* (Ђукановић 1995:21), Левач: *ѣоложѣѡник* (Р. Симић 1972:143), Моравица и г. Студеница *ѣоложѣјѣник*, *ѣоложѣѡнѣк* (В. Николић 2001:104), Банат: *ѣоложѣјѣник*, *ѣоложѣјѣник*, *ѣоложѣенику* (Ивић... 1985:255), Змијање, Банија и Кордун: *ѣоложѣјѣник* (Д. Петровић 1973:202; 1978:35) итд.

Облици *рачуња* јавили су се факултативно само у два пункта (В К) на западу наше територије, а *брашњѡ* само једном у (Вн) на истоку. Овај фонетизам налазимо и у другим говорима, као нпр. у Левчу: *брѣшњѡ*, *рачуњаљѣ* (Р. Симић 1972:182 и 187), у централној Шумадији: *рачуњаљѣ* ... (Реметић 1985:207), у Жабарима: *рачуњаљѣ* (Реметић 1989:269), у Трстенику: *брѣшњѡ*, вероватно према *брашњава* (Јовић 1968:75), у Горобилу: *рачуњаљѣ* (М. Николић 1972:669), у Моравици и г. Студеници: *рачуњаљѣ* ... (В. Николић 2001:163) итд.

Умекшан сугласник у речи *лешњѣк* на нашем терену забележен је само у У, а иначе среће се и у другим говорима, као нпр. у Левчу (Р. Симић 1972:182).

Облици *грањѣци*, *ѣруњѣци*, *камењарѣци* вероватно су добијени према јетованом сугласнику збирних именица.

Заменички облици *нигов*, *нен*, *ним*, *нин* могли би указивати на јужније порекло дела становништва у Ла Ба Гл Са Ш, уп. Призрен (Реметић 1996:490), шарпланинска Гора (Младеновић 2001:190–1, нап. 656–658 у којима је указан ареал судбине њ испред вокала предњег реда.).

4. *н : м*: *багрѐн* В Вр Гл Лу Р Су Т, од *багрѐна* А, два *багрена* ВО, од *багрена* Ву Мх, од *багрена* Бд МК, *багрѐнчић* СМ, *багренове* Бд, *багрѐнова* Се, *багрѐњаћ* Ло, *багрѐњаѝр* Вр Рб, *багрѐњаѝре* Кр Ло, *шѝрнке* Лг, *шѝрнку* Лг, *идчнем* Ву Мх Р Рд, *идчне* А Бд В Гр Ос Р С, *идчнемо* Т, *идчнеду* Др;

багрѐм Вр, *багрѐм* Ј Ли Ло Р Рб, ко тога *багрѐма* Вр, од *багрѐма* У, *багрѐмаѝр* Ко П Се, *ба̋сма* (о бајању) Мх, *тѐ ба̋сме* Т, до *ба̋сме* Ш, *ба̋смом* Мх, *и̋ѝсма* ВО, *и̋ѝсме* Гл Ко, *шѝрмка* Т, о *шѝрмке* Т, *шѝрмака* Лг;

м : н: *ба̋санце* Бд, *бе̋ден* Лу, по *бе̋дену* ДД, *ни̋сам* ја њѐга *блани̋рала* Гр, *бурӳнци* А, *Ви̋љен* Бд, од *Ви̋љена* Бд, *Фи̋љан* ДД, *гоблѐн* С, *гул̋анфери* Ш, *ди̋нсти̋а* Се, *изди̋нсти̋а* Рд, *ви̋си му ка̋на* С, *кост̋ић* Ли П С, преко *ма̋ксимуна* Ву, *органи̋зан* ДД, *сан̋ићина* Би, *шам̋ан* Бд В ВД Вн Ву Гл Др К Кр Ло М МП Мх Ос Р С Се Ск Ш, *шам̋ан* Бд В Др К Лг Лу М С У, у *шранва̋л* (трамвај) Р, *Унча̋ре* МО; *загор̋ин* га Се, *ни̋сѝн* га донела Ло, *ни̋сѝн* га сна̋ла М;

басам̋аѝце Кр, *басам̋аѝе* У, *бе̋дем* Ло С, *сан̋ићима̋* А Вр Ли, *сан̋ићима̋* Ку;

м : б: *ѝбамо* Ло;

м:в: *жува̋нце* Ра СМ.

Опет нам грађа показује да је присутна двосмерна замена гласова *н* и *м*, а само једном је овај други замењен с *б*. Двојство облика код неких лексема бележе и наши реченици: РМС: *багрѐм/багрѐн* и РСАНУ: *басма/басна*, при чему је ова друга означена као гласовна варијанта прве. На ареал лексема типа *багрѐн*, *бе̋ден* указује Реметић (1985:208, нап.587).

5. *ј : њ : љ*: *вар̋ја̋ча* А Го С У, *ва̋р̋ја̋ча* Вн, *ва̋р̋ја̋че* Вн, *вар̋ја̋чом* МК, *ма̋јка̋ло* МО, *марка̋емо* Бд, *ѝбр̋и̋ја̋* А С, на *ѝбр̋и̋ја̋ју* К, *ид̋длож̋а̋ј* А;

вар̋ја̋ча Го, да не *ма̋ња̋кӳју* Су, два *ма̋ња̋кали* Са, *ѝбр̋и̋а̋њ* С;

вар̋ја̋ча В Го, *вр̋ља̋чу* Вр, са *вр̋ља̋чом* МК, са *вр̋ља̋чицом* МК, *вр̋ља̋чицу* ВД, *ѝбр̋и̋а̋љ* А, *на̋кова̋љ* А, *кра̋вља̋ча* (ведрица) В, у *шранва̋л* Р;

љ : ј: ел *и̋ма* *бе̋је* тѐм душѐту Ш, *де̋и̋ја̋јни* прѐтрес Др, *де̋и̋ја̋јни* Су, *и̋ска̋ја̋ива* зѐмња Кр, *и̋и̋ши̋ѝѝѝ* Т, *и̋рѝк̋јуче* Ко Кр, *ш̋а̋м̋јан* П, там̋јан (од грч. θυμιάμα / θυμιάμα) См, *чӳка̋ј* (чукаљ) Се, *ш̋и̋а̋вјене* Ба;

ба̋ша̋љона Бд, *богом̋ѝлу* Ла, *бе̋ља* Ш, *гре̋де̋љ* А ВД Кр Ли Се, *кра̋љ* Бд Лг Т, *кӳко̋љ* А В М, *мачка̋љ* Вр, *и̋асӳљ* Вл ВО Гл Го Ј Ра Су, *и̋асӳљ* Мл Ра, *и̋и̋ши̋ѝѝѝ* ВО ДД Мх Т, *ро̋и̋ши̋љ* У, *са̋бљу* У, *о̋и̋снов̋а̋љку* Го, *снов̋а̋љка* ВД, *снов̋а̋љку* В Р, *ше̋ме̋љ* А В, *и̋ѝме̋љ* Ку, *уч̋и̋те̋љ* М Т, *фи̋и̋и̋љ* Р, *ви̋и̋и̋љ* Гл, *фр̋и̋ја̋љ* А, *че̋ша̋љ* Бд МО Р, *чӳка̋љ* Ш;

л : ј: *меша̋и̋ца* А ВД МК, *меша̋ји̋ца* Ку С, *меша̋ји̋цу* А Го, са *меша̋и̋цом* МК; *ме̋ша̋лица* А;

љ : л(о): *бос̋и̋љак* Вн Ву ДД Ос, *Бос̋и̋љка* Ву, *бос̋и̋љка* Ск, *и̋оне̋де̋љак* Бд В МО К, *и̋оне̋де̋љак* (остали пунктови);

и̋о̋и̋ѝѝѝѝ Се Ск, *и̋о̋и̋ѝѝѝѝ* Су;

л : љ: *Ви̋љен* (Вилхелм) Бд, од *Ви̋љена* Бд, на *гом̋и̋љи* Лу, *гом̋и̋ља̋ју* ВО, *гр̋љу* Бд, *де̋ше̋љина* Лу, *де̋ше̋љину* Лу, у тој до̋љини Ос, *изра̋љи* Вр, *кӳи̋ља̋ча* Су, *кӳи̋ља̋чу* А В ВД, *ми̋љу* ВО, док се не од̋љӳчи Рд, од̋љӳчимо Вн, док се не од̋љӳчу Рд, *шѝр̋лица* А Кч МО С, *ѝшѝр̋љу* Бд, ѝно се *ид̋мо̋љи* мѝја баба В, *ш̋и̋шѝер̋а̋ј* Гл Ло;

гомиле Вл Лг СМ, гомиличица Мл, дејџелина В, дејџелина А Вн ВО Вр Ду МК Ос Р, дејџелину Ба Ву Гр Ку МП Мх СМ Т дејџелину Су, дејџелине Др, залучимо Су, залучимо Ј, ка тџеле се одлучи П, кад јџагањи одлучимо Су, одлучени праџи Ос, колиџа Ву Р, кужилачу В, кужилачом В, јџомоли В, рџлица Др Р Ш, рџлицу Вр Ву Ла Ос, с рџлицом Вр, рџлим Ли, рџли Вн Ос Р, рџлили МК, рџлило се П, изрџлиш МК Р, јџишлџерај Су, јџрлица Ба МК Се, јџрлицу У, јџрлице П, јџрлимо П, угмџли Ос, шлџејер ВО Лу;

љ : л: бајџалиџна Р, вџлда МО, вџлда ВД Вн Гл Гр ДД Ко М Ос Рд Са Се У Ш, зајџалџење Ву С, измџгџоли Вр, искрлџеиџио В, одџелџење Вн ВО Вр Го Гр Кр Ку Ла Лу МК Мх Ос Р Су Т, одџелџџа А, одџелџџа ВД Вр Гл П, у одџелџџу Бд С, одџелџџе ВД Гл, двџ одџелџџа Ву, осмџлџџику Са, јџџиџлиџка Р, на јџџиџлиџке Др, рџлење П, рџкла (сако) Р, рџклиџи Ли, свџџилџење У, шилџчиџи А;

бајџаџџна Р, вџџлда Бд Ду МО, вџџлда А ВО Ву Го ДД Др Кр Лу М МП Мх Ш, вџџлда Гл, обџџелџење Лу, обџџелџџамо Гн, одџелџење Рб, одџелџџа Рб, осмџлџџџе Ли.

У РМС поред облика *варјача* наведена је и *варњача*, али је одређена као покрајинизам и упућена на онај с ј. На нашем терену се појављује и трећи лик *варљача*. Варијанта с њ забележена је у централној Шумадији (Реметић 1985:208), а с ј у Банату (Ивић...1997:402). По три лика имају и лексема *обрџиј/обрџиџаљ/обрџиџањ*, *мајкало/мањкали* али и *маркаемо*, а у централној Шумадији *мајкајџи* / *мањкајџи*, али и једном *мањкавџања* (Реметић 1985:208).

Замена љ с ј није чџта. Лексема *јџамјан* вероватно чува црквенословенски фонетизам (уп. Младеновић 2001:248). Само у једној лексеми уместо гласа л чеџће се јавља ј *меџајџа*.

Фонетски склоп грџке речи βασιλџкџс прилично је измењен и гласи *босиљак*, што се слаже са стањем и у неким другим говорима: у централној Шумадији (Реметић 1985:208), на Банији и Кордуну, уз ређе *бџсијџк*, *бџсијџк* (Д. Петровић 1978:85). Овај ублик се слаже с *јџнедељак*, уп. *јџџијџак*, али *јџџиџиџк*.

Наша грађа показује да долази до обично факултативног фонетског или аналошког умекшавања л или отврдњавања љ. Тако испред вокала предњег реда (*гомиљџи*, *дејџџелина*, *дољџџи*, *израљџи*, *јџомољџи*, *јџрлицџа*) или у сугласничкој групи *шљ* (*јџишљџерај*, уп. и *шљем*, *жљџџџџа*) имамо умекшано л које се аналошки јавља и испред тврдих самогласника (*грљџу*, *гомиљџају*, *миљџу*, *ојџрљџу*). Угледањем на облике који немају јџован сугласник (*одџелиџи*, *одџелим*, *одџелио*) или евентуалном дисимилацијом добијени су и облици *одџелџење*, *одџелџџе*. Слично стање налазимо, нпр. и у говору централне Шумадије (Реметић 1985:208–9). Ареал лексема *дејџџелина* и *одљџџиџи* в. код Ивић... 1994:407.

Облик *кујџилача* ближи је грџком изворнику κοутџџла „велика кашика за сипање“, а фонетска варијанта *кујџџџача* лексеми κοутџџли „кашиџа“, где је л умекшано због вокала и.

У РМС облик *валда* упућен је на *ваљда*, а *рџкџа* на *рџкла*. Као и у централној Шумадији (Реметић 1985:208–9), на нашем терену се сређе само ова последња форма.

б. м : в : *ванила* Др МК, *ванилу* Вр, али *манила* В; уп. и *жуманце* В Др Су;
в : н : *алѐна* Т, *алѐно* Вн, *алѐно* Ли, *алѐну* Р, *алѐну* паприку Ш, *алѐну* паприку Се;
алѐву паприку Р;
н : л : *најказли* Вн, *ша̀слица* МО Мх, *ша̀слицу* Мх, *ша̀слице* Р;
најказне МК; уп и *цѓкне* Ла;
р : н : *анишѐријом* Бд, *дезеншѐри* Ли, *мѐрмен* Р; уп. и *стѐрлѐјка* Вн;
аршѐрија Ли.

Грађа нам показује да међусобна замена сонаната *в р л н* није тако честа и ограничена је на неколико лексема. Из турцизма *ша̀с* (послужавника) изведени су и *ша̀сна*, *ша̀сница*, *ша̀ца* (РМС). На нашем терену, а тако је и у централној Шумадији (Реметић 1985:209), нема у деминутиву облика с *н* већ само с *л* *ша̀слица*, *ша̀слица*. Овај последњи облик наводи и В. Николић (2001:164, нап.529) у оквиру замене *н* с *л* и погрешно цитира РМС наводећи да је *ша̀слица* деминутив од *ша̀сна*. Међутим, у речнику пише да је тај облик деминутив од *ша̀сла* али у значењу манжетна. У примерима *анишѐрија*, *дезеншѐри*, *мермен* може се помишљати на дисимилативно замељивање *р* с *н*.

7. **б : в :** *зашѐвила* Ли, не *шѐвим* Ли;

б : п : *клишѐри* се У, *илѐк* Кр РБ С, от *илѐка* Бд, *илѐкане* Бд, *илѐкове* Бд Гн, у *илѐковима* Ј, *шукѐш* Ла, *шѐшѐр* Се; уп. *кѓвци* (< копци < кобци) Ла;

бејѓн Би Вр Ву Гл Гр ДД Др Лг Мх Р Се Су Т У, *бејѓном* Р, *бејѓнска* А Су, *бејѓнирано* А МО, *забејѓниран* А, *убејѓниран* У, *бејѓнирао* Гл, *бејѓнирали* Вр, *бокѓл* С Др, *букѐш* Кр;

л : б : *ла̀мба* Ск (1908), *ла̀мба* Лг Ш, *Ла̀мба* (надимак Милоша Периног) Лг, *Ла̀мбина* кафѓна У, *ла̀мбу* Го Ло Са Ск, *ла̀мбу* У, *ла̀мбе* Бд Лг, *ла̀мбица* Бд, *ла̀мбицу* Го Ск, *ѓембере* Др, *сишѓб* Вр, *сишѓбѓви* Ло, *сишѓбови* МП;

ла̀мѓа Мх С Ск (1921) Ш, *ла̀мѓа* П, *ла̀мѓу* В П У, *ла̀мѓу* Ку Ли, *ла̀мѓе* Гл МП П, *ла̀мѓе* Лг Ли Мх П рд С, *ла̀мѓицама* Бд, *ла̀мѓѓше* свеће Мх, *ѓамук* С Су, от *ѓа̀мука* Су, *ѓамѓка* С, *скѓруѓ* А, *сишѓѓа* А К, *ѓемѓер* Бд, *ѓемѓери* Гл Рд, *ѓемѓѓри* П.

Стране лексеме са звучним консонантима на нашем терену чешће или једино се чују с безвучним парњацима: нем. *Vlech* увек је *ѓлек*, нем. *Butter* исто је увек с *ѓ* *шѓшѓер*, франц. *bouquet* чује се и с *б* и с *ѓ* *шѓшѓѓ/букеѓѓ*. Међутим, у неким лексемама не долази до промене звучности сугласника: нем. *Veton* остаје увек *бејѓн*, *бејѓнираѓѓи*, грч. *μλουκάλι* (ΣΕΛ)⁵⁶ и *μλουκάλα* (ΓСР) „велика боца“ исто је с *б* *бокал*.

Форма *шѓшѓѓ* јавља се и у другим говорима в. В. Николић 2002:164, нап. 531.

Лексема *ла̀мѓа* изговара се и с *ѓ* и с *б*, с тим што је ова друга варијанта нешто чешћа код старијих информатора. Фонетизам *ла̀мба* вероватно потиче из тур. *lamb* или новогрчког *λάμπα*, у којем се група *ми* изговара као (*м*)*б*. Иначе овај облик показује јужнији ареал, а јавља се и у македонском и бугарском језику (в. код Ивић... 1994:403, нап.362. Под утицајем турског језика овај облик се јавља

⁵⁶ Αννα Βογιατζή Σερβοκροάτικο-ελληνικό λεξικό. — Θεσσαλονίκη 1988.

експресивост. Међутим, приметили смо да је то на нашем терену индивидуална појава и да је често везана и за артикулационе способности информатора. Ипак би у будућим радовима требало обратити пажњу и на овај фонетизам.

Алтернацију *ц/s* срећемо једино у лексеми *ѝенсуја/ѝензија*.

У лексем *суша* с се факултативно асимилује према сугланику наредног слога и даје *ш шуши, шушара*. Тако је у Драгачеву (Ђукановић 1995:84) настао облик *ѝашош*. У централној Шумадији (Реметић 1985:210) у лексеми *нишка* дуката налазимо исти гласовни лик као и код нас. Међутим, на нашем терену не срећу се облици типа *чешма* (< тур. *çeşte*), за разлику нпр. од стања у Призрену (Реметић 1996:117) или пак у једном селу централне Шумадије (Реметић 1985:210).

9. *з* : *ђ*: *ӑнђо* В, *ӑнђели* Гл Го МО, *Арӑнђел* В, *Арӑнђела* Ли, свети *Арӑнђео* Го, свети *Арӑнђо* РБ Се, свети *Арӑнђел* Ск, свети *Рӑнђел* Кр, светог *Арӑнђела* Ву М Р, светог *Рӑнђела* Вр Го, свето *Рӑнђела* Рд, *ђенерал* Бд, *ђенерал* В ВО С, *ђенерала* ВО, *ђенерале* Р, са *ђенералом* С, *ђенерали* Бд Ло МК Р, *јеванђеље* Мх, по *ванђелију* МО, *конђа* Р, *конђе* Ли, *конђу* Ш, *манђије* ДД;

Ангелина Лг, *генерал* В Вр МК У, *гѝенерале* Ли, *генерали* Бд, *евангелије* Лу, *коњга* МО, *коњге* А;

з : *к*: *бубрек* К, *бубрек* М, од *бубрека* Ву, *кло̆ш* Су, *кло̆ша* (друштво) Ш, на *конку* Ло, *криз* Кр, *криза* Ли, *крис* Ш, *крчӑк* Ш, *јолок* (јаје) А, *ирӑк* Др Ш, *гло̆ша* Ш, *крчӑга* Ш, *ирӑг* Лг;

к : *з*: у *бангѝи* (цигли) Др, *гундуре* Ба, *мозга* Р С, *мозга* ДД Се, у *мозгу* Лу; *бешйка* Ли МК Се Ск У, *бешйку* К, *бешйки* Кр, *камарймо* Ј Мх, *камарйца* У, *крѝеденац* Вн Ли П, *крѝеденци* У, *мозак* А Бд В ВД Ву Гл МО С Се Ск Су;

к : *ѝ*: *ѝашйан* ВД, али *ѝашкан* Р, *ѝашканаш* В Ла Ли МК;

ѝ : *к*: *чӑкма* А, друга *чӑкма* (лепљено блато) Ш, *чӑкме* В, *чакмӑра* В Вн МК, *чакмӑре* А Ла Ш, *чӑкмимо* Ш, али о *чӑшме* Рд, *чӑшмӑра* Др, *чӑшмӑре* Мл.

На основу грађе видимо да се задњонепчани сугласници међусобно замењују, а исто тако алтернирају с другим консонантима. У речима страног порекла чешће се среће глас *ђ* од изворног *з* (*ђенерал/генерал, еванђеље/евангелие*,⁵⁷ *коњђе/коњге*). Неке речи имају само једну варијанту: *анђо, Аранђел, манђије* али *Ангелина*. Глас *к* алтернира с *ѝ* у речима *ѝашканаш* од лат. *pastinaca* и *чакма* према тур. *çatma*.

На нашем терену лексема *бубрег* не изговара се као у стандарду (РМС), већ с гласом *к* *бубрек*, што је ближе турском оригиналу *böbrek* (вул). Лексема *клӑш* удаљила се од нем. оригинала *glatt* „гладак, раван, без набора“ о штрикању (РСР), као и *конк* од нем. *Gang* „ходник“ (РСР) и *криз* од нем. *Grieß* „крупно млевено брашно од пшенице“ (РСАНУ). Овај речник не бележи фонетску варијанту *кло̆ша*, већ само *гло̆ша* „чељад, породица, задруга“ и одређује је као застарелу и покрајинску реч.

Лексема *крѝеденац* од итал. *credenza* (РСР) не јавља се с консонантом *з* (уп. *грѝеденац* Јарак — Срем, мој материјал). Увек с *к* јавља се и лексема *бешйка* од лат.

⁵⁷ И сам суфикс указује нам да је овај облик преузет из црквеног језика.

vesica „мехур“. Међутим, у односу на грчки оригинал *κουντούρα* / *κουντούρι* (ГСР), ми ову лексему бележимо с *z* *зундуре* „селацке гумене опанке“. Уместо гласа *k* из француског оригинала *banquette* „хрпа, гомила“ (РСР), ми смо забележили форму *бангеџи*.

Из косих падежа у Нсг. не преноси се *z*, већ је увек *мозак*.

10. *ī* : *h*: *сiанāћ* В Мх Р Рд Се, *сiанāћ* ВД;

ī : *j*: *дiеј* ВО Гл. У овом прилогу *j* има функцију партикуле.

h *lh*: *j*: *целу нōј* А, али *целу нōћ* А; *сāј* (< *саћ* < сад *ће(ш)* да) ВД;

па *дōји* код мѐн Кр, *ūј* (< уђу, уђи) у своју сѐбу Мх, *нēј* (неђу) да лажем Мх; а л и *нēћ* у води Др, *нēћ* да те дiрне У; *мeйāји* смо и сламу, *мeйāји* смо и шўму Ос;

Госiојiна Би Ку Лу Ск Т, око *Госiојiне* ДД Ос, *Госiојiну* ВО, *Госiојiну* Гл, *Госiоiн* пѐс Ш, *Госiоiне* Ли, *Госiоiну* Р, *гѐсiојица* Ра, али на Вѐлику *Гѐсiо-ћу* ДД, *уочи Мāле Гѐсiоће* С, *гѐсiоћа* Вр Лг Ли Мх Ра, *гѐсiоћи* У, *гѐсiоћу* Ло, *гѐсiоћо* В Ла Р У (в.т. 2.91в.г);

h : *ч*: *ћeрiеч* Р, *ћeрiиц* Др Ду, от *ћeрiица* В, *ћeрiић* У, уп. и *чāкнui* С, поре *Чумурићице* У;

ч : *μ*: *йeрiнaц* Вн Ли Р Рд, *йиринач* Кр, *кiла йиринач* МО;

брiч панталѐне Вр Ву Ли Се, *йeрiнач* Ло Су Ш, *йиринач* Се, *йиринач* У;

ч : *ж*: *врāчū* С; али: *врāжa* Вн, *врāжāу* ДД, *врāжū* С, *врāжали* Мх, *врāжā-ли* С;

ч : *к*: *ћūвек* (посуда) Ла П;

ш : *ч*: *чiбе* (терање пса) В Ли МК; уп. и *ушмāгло* жiто Су, *шмагнūло* Су.

У већем броју пунктова изговор лексеме *ћeрiиц* ближи је турском оригиналу *kerpiç*, а само је у једном случају дошло до асимилације *ћeрiић*. Лексема *йиринач* на терену је забележена и у фонетској варијанти *йиринач*, а у оригиналу она у Нсг. гласи *pirinç*, али у осталим облицима јавља се африката *μ* (Ивић... 1994:408).

Лексема *сiанaћ* није сачувала финално *-ī*, које је присутно у немачком изворнику *Spinat* (РСР).

Појаву *j* уместо *ћ* (*h*) можда можемо тумачити пасивнијим изговором гласа *ћ*, уп. код Реметића 1985:335: *дѐјем*, *дѐје*. На промену финалних *ћ, h > j* могао је да утиче и почетни сугласник наредне речи, а потом да се нов глас *j* уопшти и у другим позицијама. Ова појава је изразитија у З-С дијалекту, в. код Ћупић 1977:48.

ЈОТОВАЊЕ

3.52. Углавном у неким селима на североистоку наше територије, у којима се чувају трагови шопско-торлачке и вардарско-моравске миграционе струје, не долази до старог јотовања у трпном придеву, будући да се на основу садашњег времена додаје наставак *-ен* по угледу на *даден*, *врзен*, *донесен* (Белић 1999:144): *јā сам зарѐбен* Ку, *зарѐбеници* што били *зарѐбени* Ш, *зарѐбени тāмо* Ш, *ништа није излѐмена* Ш, *свѐ исцiинено* Ш, држава оголѐла *исцiриена* Су, *рўже калѐмене* Р, *калѐмену лѐзу* МК, *дiј* је дѐте *нѐсено* ко дѐктора Вн, *нѐ знам кāд е оiрāено* Ш, *ѐндак је било већ офѐрмено* Гр, *ди гѐд йрāвена* свадба, *ѐн био акчија* Вн; уп. и

уобичајене облике: *ѓн није зайдѓлен* Ву, *тад сам ја и зайдѓлен* ДД, и *ѓн зайдѓлен* Ск, *зайдѓлени* ВО.

Дисимилацијом су могли бити уклоњени резултати старог јотовања у следећим примерима: *зајалѣње* Ву, *оделѣње* Вн Р Су, са два *оделѣња* Вр, *пѣт оделѣња* П, у сва *оделѣња* Су, *оделѣњу* Вн, два *оделѣнца* Ву, на *љубѣње* руке Р, али *зајошљѣње* Лу.

3.53. Након губљења полугласа у слабом положају, скоро у свим категоријама и облицима дошло је до новог јотовања:

дѣвљи Ск, *дѣвљег* Ск, *дѣвље* гуске Вн, *дивљѣ* Ос У, *дивљѣне* Ск, *дѣвљач* Ск, *ѣодивљѣле* Ск; *здрѣвље* В ВД Вн ВО Вр Ву Го ДД Кр Ло М МК Мх Ос Рд Се Т, *здрѣвља* А Бд Гл Го МО Мх Рд У, *уздрѣвље* МО, *грѓбље* Бд В ВО Гл Го Мх, *грѓбље* ДД Ку Ла МО Са Се Су, *зѣље* Вр Ву Ла Т, *кѓље* Лг Ли МК Се Т, *ѣѓсѣѓѓље* МК, *рѓбље* ВО, *Скѣѣље* Ла Р;

бусѣње Мх, *пѣно јаблѣња* У; *орѣња* М, *кошѣње* ВО, *куѣња* Го, *љубљѣње* Р, *орѣња* Т, *ѣечѣње* ВО У; *ѣреказѣње* ДД, али и *ѣреказѣние* ДД;

брѣња Го, *влѣње* Др, *дрвѣње* У, *лѣшње* Су, *ѣруње* Вн Ку Ли МК Т, *ѣруња* ВО, *цвѣње* Бд Ку, *цвѣња* А Бд;

грѓѓѣње А Бд В ВД Вн ВО Вр Ву Др К Ко Кр Ку Ла МК МО Мх П Р Се Ск Су Т У, од *грѓѓѣња* Бд Ву Кр Ли МО МП, али и *грѓѣње* А ВД Вн Вр Ву Гл Го ДД Кр Лг М Мх Ос С Ск Ш, *гвѓѓѣње* А ВО Ку Ла Ли Се, од *гвѓѓѣња* А Ла МО, *гвѓѓѣруње* У, али *гвѓѣње* А Вн Гл ДД Ос Рд Су; *ѣѓѣруње* Вр;

у *крѣљи* С, са *крѣљом* Ли.

Изузеци се првенствено односе на групу *зѣј*, у којој је дошло до губљења *ѣ*, а потом до метатезе *јз*. Облик без метатезе *грѓѣње* забележен је само у једном пункту (Р).

Неочекиван је и пример с нејотованим лабијалом *на грѓбју* забележен једном у Бд.

3.54. Подновљено јотовање јавља се код глагола VI и VII Белићеве врсте.

1. Глаголи шесте врсте на *-шѣ-* најчешће се јављају са *шѣ*, а потом са *шѣи* и *сѣи*:

а) са *-шѣ*: *исѣѣшѣнаш* Р, *исѣѣшѣна* Р, *намѣшѣна* Ло, *ѣремѣшѣна* Др, *ѣрѣшѣнала* С, *укрѣшѣнаш* А Мх, *ѣрекрѣшѣну* П, *ѣрушѣна* Ву М, *ѣрушѣнаш* МО, *ѣрушѣнаш* Ск, *ѣрушѣнаш* Ск, *ѣрушѣна* ДД Др Кр Р Се, *ѣрушѣнамо* А Ву Ло Р, *ѣрушѣнамо* Су, *ѣрушѣнаше* Се, за *пѣре не ѣрушѣнаду* К, *тѓ не наѣрушѣнамо* Би, да *ѣѣѣрушѣнају* Ву, *ѣѣѣрушѣна* Лу, *ѣроѣрушѣнају* Др, *ѣроѣрушѣнала* Ву, *сѣѣрушѣну* Лг, *ја сѣд неѣну* да с *ѣѣѣрушѣна* Би; слабо је *кѓ шѣтор намѣшѣна* К, *намѣшѣнала* Др, *намѣшѣнали* Ло, *ѣрушѣнај* се ис *кѓло*, *ѣрушѣнај* се ка ти *говѣрим* Мх, *ѣрушѣнао* Р, *ниѣкад ја ниѣсам ѣрушѣнала* да ми *ѣрушѣну* у *дѣтелину* Ос, да би *ѣрушѣнало* А, *таѣ се ѣрушѣнало* Ли, *ѣрушѣнали* Ли;

б) са *-шѣи*: *крѣшѣѣнавам* ДД, *ѣѣѣшо* да *ѣросвѣшѣѣна* *наѣрод* Лг, *ѣрушѣѣна* С; *ѣрушѣѣнај* се Мх Р, *ѣроѣрушѣѣна* МК, *ѣѣѣко се сѣрушѣѣнам* В, *сѣрушѣѣнамо* Ло, *ѣроѣшѣѣнавам* ДД; *свѣ се више ѣѣѣрушѣѣнала* В, *ди смо и смѣшѣѣнали* В; *намѣшѣѣнај* ВД К;

в) са *-сѣи*: *ѣѣѣѣна* Вн Кр Ку, *ѣѣѣѣнамо* Су, *ѣѣѣѣнају* Се, *ѣѣѣѣѣна* Се, *сѣѣѣѣнају* Кр; а ти не *ѣѣѣѣнај* Лг, *ѣѣѣѣнај* се ис *кѓла* Мх; и *ниѣсмо наѣѣѣѣнали* Лг.

Грађа нам показује да су примери с подновљеним јотовањем најчешћи, што одговара стању у другим говорима К-Р и С-В дијалекта, у којима је ова аналошка промена доследно спроведена (Ивић ... 1997:241 и нап. 601).

2. Код глагола VII врсте с кореном на *-сѝ-* срећу се и аналошки облици са *-шѝ-* и са *-шѝ-*, при чему треба рећи да је први најчешћи, а трећи веома редак:

а) *йўсѝтим* В Вн Мх С, *йўсѝтим* се ис кола Мх, *йўсѝтиш* Вр Гр Ко МК Ск, нека *йўсѝти* Др Кр Лг, да ме *йўсѝти* МО П У, да га *йўсѝти* С Т, *йўсѝтимо* ВД Вр Су Т У Ш, како *йўсѝтише*, ома бежите Ло, *йўсѝтише* М Ск, *йўсѝте* Гр Лу, *йўсѝу* Бд Ло П Р, ако старојко *дойўсѝти* В, нисам тео да га *исйўсѝтим* ДД, *найўсѝтимо* Ку, *оийўсѝтимо* га Ш, па м *оийўсѝту* Гл Се, *йойўсѝти* Лг, *йойўсѝти* се МО, да *йойўсѝту* Ос, оћу да *сйўсѝтим* Лг, *сйўсѝтиш* МП, кат ће се *сйўсѝти* Кр, *сйўсѝтимо* А; *намѝсѝтим* Ву Ла У, *намѝсѝтиш* ВД, лично га он *намѝсѝти* Лг, *намѝсѝти* У, *намѝсѝтимо* Ос, док се *йремѝсѝти* У; *йўсѝти* је кроз нѝс Лг, *йўсѝти* то да видимо Мх, *йўсѝти* се кад говорим Мх, *йўсѝти* Се; он *йўсѝтио* Ос, *йўсѝтила* МО, *йўсѝтили* смо га В Се, да би га *йўсѝтили* Т, *найўсѝтио* Гл, *найўсѝтила* га жена С, школу сам *найўсѝтила* Су, *оийўсѝтили* В, *йойўсѝтио* ВД, *йойўсѝтило* ДД, све му *йойўсѝтило* МП, једна сѝја *йойўсѝтила* Лу, *йойўсѝтила* Су, *йойўсѝтили* Су, *йойўсѝтили* МО, шта сам *йройўсѝтио* Лг, *йройўсѝтила* ДД, а нико се није *расйўсѝтио*, сѝмо ја (развео) В, авиѝни се *сйўсѝтили* В; а он то *намѝсѝтио* Ву, а ја се *намѝсѝтила* У, тѝ су *намѝсѝтили* ДД, *йройўсѝтила* Ла;

б) *йўшѝтим* Вр Ла Ло МП Ш, *йўшѝтиш* Ву К У, *йўшѝти* А Бд ВД Вр К Лг Ли Ло Мх Са, *йўшѝти* мене, а *йўшѝти* и тога ВО, *йўшѝтимо* А Вр Кр Ли Ш, ће да *йўшѝтимо* ВО, *йўшѝтише* А Ба К, нису теѝи да је *йўшѝте* Ло, не да *йўшѝту* Бд, *йўшѝту* не ДД, и *йўшѝту* нѝс К, *йўшѝту* воду Кр Ли, трећи дан и *йўшѝту* Ло, кат се *йўшѝту* Ск Т, *найўшѝтим* и њега Мх, *найўшѝтим* С, ка ти *найўшѝтиш* кућу С, *найўшѝти* Кр, *йойўшѝтим* С; и (иди) тѝ, реко, *йўшѝти* маѝо, ѝри В, *йўшѝти* га Вр, ајде *йўшѝти* свиње Ву, *йўшѝтише* А; *йўшѝтио* ДД Ла С Т, *йўшѝтио* Ла, *йўшѝтила* МО, да би га *йўшѝтили* К, кад ме *йўшѝтили* Лг Ло, *йўшѝтили* М Ос, кад ји *йўшѝтили* Ш, *йўшѝтило* Лу, *йўшѝтили* Бд В, па што си *найўшѝтила* С, *оийўшѝтио* В, и срце *йойўшѝтило* Го Кр, *йойўшѝтили* Ву; и *йўшѝтише* га М;

в) *йўшѝћу* раѝија ДД, и зѝтвѝра ме *йўшѝћу* Лг, *ољўшѝтиш* врбу Ос; уп. и *смѝшѝћај* йма тѝ Ло. Форме са *-шѝ-* честе су у трпном придеву, што је пре свега карактеристично за К-Р говоре (ареал в. код Реметића 1985:330): *замѝшѝћено*, мѝј сѝн, није ни он *крѝшѝћен* П, овѝ дете што ми ѝмрло ѝно *крѝшѝћено* па ѝто П, *крѝшѝћено* Ли, коѝко йма нису *крѝшѝћени* П, да не ѝмре *некрѝшѝћено* Вр, *йкрѝшѝћено* овако Вн, па с онѝ *йрекрѝшѝћено* Ш, знаш дѝ би ти бѝо *намѝшѝћен* Лг, та сѝба је *намѝшѝћена* Вн Лг, тишљераји *намѝшѝћени* Ло, мѝј брѝг тѝ *смѝшѝћен* Ло, а ја сам *овлѝшѝћен* Т, *ољўшѝћене* Т, *йѝчѝшѝћен* је ѝбор Вн, и *йѝчѝшѝћена* метѝлом Др, није *йѝчѝшѝћено* Ск, *найўшѝћен* С, *найўшѝћена* М, *оийўшѝћен* МО, онѝ *оийўшѝћени* нигде немау пѝсо Ву, да л је *йўшѝћен* Ли М, зѝвесе *йўшѝћене* У, сѝд је маѝо то *йўшѝћено* Ли, двѝнајс остѝли, а шѝсет смо *йўшѝћени* Лг, лѝти нѝси тако *йўшѝћене* Ос, *сйўшѝћена* цѝв Р; уп. и *пѝмѝшѝћај* Р; а л и и: *крѝшѝћен* В, све то *крѝшѝћено* А, *крѝшѝћено* йме Кр, није теѝа *некрѝшѝћено* да га за-копа Ла, који су *крѝшѝћени* Ск, *укрѝшѝћене* Гл, па *намѝшѝћено* М, *ољўшѝћена* Се, да л је *йўшѝћен* В, ја сам *йўшѝћена* Гр, бѝло то *зѝйўшѝћено* Кр; уп. и *крѝшѝћѝе* Ли, *пѝмѝшѝћај* М.

3.55. Остатке јекавског јотовања срећемо:

1. У радном глаголском придеву гл. *хїеїи* (*їео*, *ћао* и *ћео*):

а) *їео* А Ба Бд Вн ВО Гл Го ДД Др К Ко Ла Ли Ло М МО П Р Рд С Са Се Ск Т У Ш, *їела* В Вн Вр Ву Го К Ко Кр Ла Ло М МО Ос С Са Се Ск У Ш, *їело* Мх, *їели* Бд Вн Ла Лг Ли Ло МО Мх Р Се Ск Т У Ш, *їеле* ВО С;

б) ја сам *ћао* В, *ћао* да упали целу кућу ДД, уопште није *ћао* да дирне Ли, *ћао* д удари Ли, он је *ћао* Ло, *ћао* д утечѐ Ло, ја сам *ћао* да му скинем Ло, није *ћао* да чека МО, а *ћао* маљ да пије МО, ал није *ћао* да ўзме МО, да л је *ћао* У, *ћала* она ДД, шта сам *ћала* са да кажем Ос, *ћала* да ју сїпа млѐко Ос, ваљда она *ћала* да га напусти Ос, ја сам *ћала* да те завѐдим У, *ћали* смо В Гл МО Ос, и *ћали* да не покѓљу ДД, и после сељаѓи који су *ћали* да ни дођу Ло, само комўнисти *ћали* да не отѐру на робїју Ло, *ћали* да с одѐлимо У, бїле *ћале* да не подѐлу Ло;

в) *ћео* Ли Лу, *ћела* Др У, *ћеле* Ос.

На основу грађе можемо закључити да се први облик јавља на целом терену, а код друга два не уочава се компактан ареал. Примери под б архаичнији су и настали су, вероватно, према облицима имперфекта *хћаше* (Ивић 1978:167 и 1994:294, где је дат и ареал ових облика), који се на овом терену скоро повукао из употребе, осим у С где смо забележили *ћа* да кажем. Облици *ћео*, ако се срећу на овим теренима, веома су ретки, а могу се тумачити контаминацијом *ћао* и *їео* или остатком јекавске струје (Пецо — Милановић 1968:357). Паралелизам облика *їео* и *ћао*, при чему је први обичнији и чешћи, присутан је у многим србијанским говорима: у Левчу (Р. Симић 1972:458), у Биограчићима (Ивић 1978:167); у Рачи Крагујевачкој (Р.М. Павловић 1982:44), у Ресави (Пецо — Милановић 1968:356–7) јавља се, као и код нас, сасвим ретко и *ћео*, а у Трстенику (Јовић 1968:133), поред *їео*, *їела*; *ћео*, *ћела*; *ћао*, *ћала*, среће се и *кїео*, *кїела*.

2. Код прилога за место: *вође* Др; *ћѐ* ћеш ме тамо М, ди је овѓ одѐ, ди е баш *ћи* (?) овѓ нађвожњак Ос; уп. у Батовцу (мој материјал: *ћи*). У јасеничким селима централне Шумадије, поред осталих јекавизама, Реметић (1985:176–7) бележи и ове: *ћѐ* да нађем, *овђе*, *овћи*.

3. Код облика *год*: што гѓђ сам мѓгла Др, што гѓђ їма дѐце У, ка гѓђ овї МО, ди гѓј (< гѓђ) трѐбало Бд, али чешће: ко гѓд Бд, што гѓд су нађши ВК, што гѓд сам ја їзаткала Кч, што гѓд трѐба Бд Ј МО, ди гѓд Бд, кад гѓд МО, као гѓд Бд.

Јекавски облици *ћао/ћео*; *вође*, *ће/ћи* и *гођ* ретки су и углавном се факултативно јављају на крајњем западу наше територије, у селима у којима је знатан проценат динарског становништва.

3.56. Скоро доследно је спроведено и специјално јотовање, осим у једном примеру који смо записали од информаторке рођене 1897. у М: није тѓо да *дође*, а ја кажем нека *дојде*, умрѐћу М, *доћу* М, *нађем* У, *нађе* ВО М, *їѓћем* ВО, *їѓће* Т.

3.57. Аналошко умекшавање коренских сугласника имамо у следећим случајевима:

а) Код трпног придева глагола прве врсте: *вѐжсен* прслук Т, *вѐжсена* гра̀на Се, са нїзовима била *вѐжсена* кеѓѓља Кр, *вѐжсена* киѓѓља Се, *вѐжсена* кошуља Се, на сѓмоту *вѐжсена* Ск, *вѐжсену* киѓѓљу Се, киѓѓљу *вѐжсѓну* Т, дѓнела сам *вѐжсѓну*

сукњу Ба, што сáмо о́коло йма *вѣжсено* тó се зову *вѣжсене* сукње Гл, о́во је *вѣжсено* МО, *вѣжсени* јастуци У, *вѣжсени* опанци Вн Лг, *вѣжсени* рукави, *вѣжсено* и тунâ Р, кецеље тѣ *вѣжсене* МО П, *вѣжсене* кицеље Вн Ли Рд Су Ш, *вѣжсене* кицеље Ос, *вѣжсене* сукње Гл, вунѣне сукње *вѣжсене*, свѣ *вѣжсено* на нâс Су, *вѣжсене* чарапе Бд, чарапе *вѣжсене* В, *вѣжсене* чарапе С Су, *извѣжсѣн* МК, овце су *мужсене* у ведрѣцу Ос; армуника уочи Мале Гóспође *донешѣна* С, у стáра дóба *донешѣно* А, *донешѣно* Ли, *донешѣни* ДД, *донешѣне* В, и кад мѣ смо изѣшли, оно *однешѣно* јáгње Са, тó нѣје ни *изнѣшено* Ку; *ојѣђена* шáша У, па *крáђено* је Са.

Аналошки је замењено и -с- у следећем примеру: тó е *донешѣвано* Ли.

Забележена су само два примера са старијим облицима трпног придева: а йма и *вѣзено* овако *вѣзено* крпче Се, и ју рúка такó *однѣсена* Ш.

Захваљујући истом облику императива (*вези* : *йази*), развиле су се и исте форме трпног придева код глагола прве и седме врсте (*везен* : *йазен*). На основу грађе видимо да се аналошки обично јотују сугласници -з и -с, али и -д.

Ове алтернације сугласника познате су многим штокавским говорима (ареал в. код Слободана Реметића 1985:329–330). Овоме списку можемо додати Ш-В говоре Баната (Ивић ... 1997:206–7), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:187) и др. Овако је и у Батовцу: *донѣшен*, *истѣрѣшѣна*, *измужсена* (мој материјал).

б) Код именица којима се означава врста меса:

говѣђина Ли, од *говѣђине* ВО, *гòвѣђине* Бд, *гускѣђина* (у одговору на директно питање, вероватно импровизација) Ос, *јагњѣђина* Вн, *јагњѣђину* Р, *јарѣђина* Вн, *йилѣђина* Ла, *йилѣђине* У, *йилѣђину* да кúпим Лу, *йрасѣђина* Вн Ла Р, *йрасѣђине* Го, дај ми *йрасѣђину* Лу, *шелѣђина* Вн Ш, дај ми тѣ *шелѣђине* Лу, па печѣна *ћурѣђина* Ла Лг;

а л и и: *јагњѣйтина* МП Ос, *јарѣйтина* Ос, *овчѣйтина* Ла Ли МО МП Ос Р Ск, *òвчѣйтине* Бд, без *овчѣйтине* Вр, дај ми *овчѣйтину* Лу, не волим *овчѣйтину* Т, *йилѣйтина* В МК Ос, *йилѣйтине* ВО, *йловчѣйтина* Ос, од *йрасѣйтине* Ос, *свињѣйтина* Вр Ла Лг Р, *свињѣйтине* ВО, *шелѣйтина* Лг МК, *ћурѣйтина* Ос.

3.58. Асимилацију бележимо у речима са сугласничким групама: *гне-*, *жле-*, *жел-*, *кле-*:

гњѣздо А Бд В ВД Вн Го ДД Ла Ли Ос Р Са Се Ск Т У Ш, *гњѣзда* Ла МК П Т Ш, али *гнѣздѣле* Рд; *гњѣван* (болестан, невесео, незадовољан) ВД Ли Ос Т, *гњѣшав* У;

жл- > *жљ-*: *жљѣб* Ра, *ижљѣбим* В Гн, *ужљѣби* СМ У, *ужљѣбим* Ра, *ужљѣбљено* Вн, *ужљѣбано* ВД, а л и *жлѣб* Ли МК, *ужлѣбљено* МК; *жљѣзда* В ВД Вн Гн Ос Ск СМ У, *жљѣзду* Ра, *жљѣзде* ДД, а л и *жлѣзда* МК, *жлѣзде* Ли;

железѣра ВД У, у *железѣру* Ко Ла Рд, али *железѣра* Лг, у *железѣру* Ву Ос, у *железѣри* Ба МК Се, *железничар* Ко Мл, *железничке* стáнице Ко Ло Ос;

кл- > *кљ-*: *кљѣшѣа* Гн Ра У, *кљѣшѣе* ВД Вн Др Кр Ла МК Ск, имá *кљѣшѣи* Ла, *кљѣшѣима* Ра СМ, *кљѣшѣѣа* Кр, *кљѣшѣама* В.

3.59. Умекшавање коренског сугласника код неких итеративних глагола забележено је и у другим блиским говорима (Левач, Р. Симић 1972:188; централна Шумадија, Реметић 1985:177):

обољевамо Гн, *оскуђевам* МП, *оскуђева* Кр Лу, *оскуђева* Бд, *оскуђево* Лу; *равња̂м* В, *равња̂* А У, *изравња̂ло* се Су, да се *йоравња̂* МК, *йоравња̂мо* МП, *йоравња̂о* П, *Равња̂к* У; *рачуња̂м* К, *рачуња̂м* Ра, *рачуња̂* В, *рачуња̂о* Ра.

ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА

3.60. Овом приликом желимо да укажемо на резултате палатализација који се у нашем говору могу доследно реализовати, аналошки уопштавати или недоследно реализовати:

1. Резултати прве палатализације:

а) Углавном се доследно јављају у Всг. м.р: *Бђже* Бд Ву Гл ДД Др Ку Ла Лг Ли Лу М МП Мх Р С Ш; *чђвече* Бд Гр Ли, *чђече* Р, *наредниче* В, *йђййуковниче* Ло; *слђйче* А, *сђйриче* П С. Непалатализован облик забележили смо само једном и то у народној песми: *Прђдраге* МО. У Левчу (Р. Симић 1972:194) је поред облика *Прђдраге* забележен и *Мђодраге*.

б) Аналошки се често преносе у 3.л.пл. презента и у императив глагола прве врсте с кореном на -к,-з,- х: *вђчу̂* А ВД Вн Вр Др Кр Ли Лу Ос С Ск Су Ш, *довђчу̂* Ли, а они̂ се *извђчу̂* Др С, *навђчу̂* Лу, да се *йовђчу̂* Ли Лу, *свђчу̂* Кр, *вђчу* А Бд В ВД Ву Гр Ку Лг Ло Ос Р У, *довђчу* Гр У, *завђчу* МК Ос Ск Су У, *извђчу* А, да се *йовђчу* Ло, *развђчу* МК, *свђчу̂* Кр, *свђчу* Бд, *обђчу̂* А Вр Гл Др Ли Ос Р Ск Су У, *обђчу* Бд Ву МО Ос С У, *йечу̂* А Би Вн Вр ДД Ла Лу МО Ос Се У, *исђечу̂* В ВО Гл, *йђчу̂* Бд, *йђчу* Бд, *сђчу̂* А Вн Ву Гл ДД Кр Ку Ли Ос Се Ск Су, *засђчу̂* А, *исђчу̂* ВД МК С, *насђчу̂* Ву, *осђчу̂* Су, *ођчу̂* А ДД Ос Р Су, *йресђчу̂* А, *расђчу̂* Су, *сасђчу̂* Ос, *сђчу* Гл Др МК П С Т У, *исђчу* ВД Ло Се, *насђчу* Ос, *осђчу* Ла У, *йосђчу* Бд Ву, *йресђчу* Ло; не *мђђжу* Мх С Ск, *сђйриђжу* Вр, *йосђйриђжу̂* Ли; *врђшу̂* А Гр Др Кр Лу, ка тђ *оврђшу̂* Гр Лу, *врђшу* А Су У, *оврђшу* Ла Су У; али и: *вђку̂* Ку, *йовђку̂* Рд, *йровђку̂* Р, *вђку* Ск, *развђку* Кр, *обђку̂* Ск, *сђку̂* Ли; пилићн се *лђгу* МК, *йолђгу* Вн, *сђйриђгу* МК, *шђйриђгу̂* МК;

вђчи ВД Гл Гр Лг МК Се Ск, *извђчи̂* се Лг, *извђчи̂* га Ло, *одвђчи* Др, *йовђчи* А Гл, *свђчи* Гл Мх, *йђчи* проју Ск, *сђчи* В Лг Ло МК П Р, *сђчиђе* Ла Лг, *насђчи* Рд; ако дђђе да *кађе* *лђђи* Бд, *лђђи* дђле П, *лђђиђе* тђ Ба; али и: *вђђи* Лу МО, *обђђи* Лг У, *шђђи* Лу; *лђђи* Го У.

Нарушавање алтернација *к/ч*, *к/ц*; *з/з*, *з/ж* и *х/ш* присутно је у већини наших дијалеката: у П-Т, К-Р, С-В, Ш-В, ИХ и Л-К (ареал в. код Реметића 1985:336-338, у нап. 977). Овоме можемо додати и говоре: Драгачева (Ђукановић 1995:157), Качера (Д. Петровић 1999:392), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:181), Батовца: *вђчу̂*, да се *йосђчу̂*, *обђчу* (мој материјал) итд.

в) Факултативно се јављају у деминутивним облицима ж.р. на -ица и прилога за количину:

вађица Р, *књиђице* Вр Се, *нођица* В П Ск, *лђђи* мајка *нођицу* В, *нођицу* Ли Ос, *нођице* Кр Ш, али и *нођђица* Ли, *Верђђице* Ли;

бађиђица (за откивање косе) ВД, *кашђиђица* Ш, *кашђиђицу* А Ву МО, маљу *кђђарђицу* Ву, по *крђиђицу* У, *крђђиђица* У, *мођђиђица* А, *мођђиђице* А, *руђиђица* В Ву, *лђђи* мајка *руђиђицу* В, *ћђђиђицу* Вр, *шашђђиђице* (кукурузовинице које се стављају

на плех испод печења) Се, али *дачйца* В Ли, *кашйчица* МК, двѣ *кашйчице* Кр Се, *кашйчици* А, *кашйчицу* Кр Се, *кришчйца* Ш, *крўчица* Ли, *мўйчице* С, *мўчице* са мѣсо (< мотчице < моткице) Вн, *речйца* А Ли, *ручйца* Ли П Ск, *ручйцу* Ос, *ручйце* (део косе) Ли, (део плуга) Р, дам мало *сйѡчици* вѡду Ву, *ћѣрчицу* С, *шййчице* А; уп. и *мълкице* В, али и *мълчице* Бд.

Ово двојство јавља се и у другим говорима: Левач (Р. Симић 1972:194), Централна Шумадија, само једна потврда мишећа *нѡгица* (Реметић 1985:279) и др.

2. Резултати друге палатализације:2.

а) Аналошки су пренесени у Апл. м.р., и то углавном на југозападу испитиване области, али без космајских села (в. карту бр. 14: даривала сам *барјѡце* ВД, *ўзму барјѡце* К, *нѡсу барјѡце* Бд, онѣ *басамѡце* угоднѡ Кр, па уз *бѡсанце* нѡсим Бд, да мало растўри онѣ *бурўмце* А, ударили смо *ваљце* Ло, онѣ бацу тў тѣ *војнице* Ло, *деснаце* Ло, за *дирѣце* Др, сѣјали смо и *дулѣце* ДД, *ћўти*, штѡ тражиш *дулѣце* С, он кўка за *дулѣце* С; мојй другови имѡу сйнове, *ћѡце*, дѣцу ДД, кат су *ћѡце* онѣ побйли Др, бйли су онда *ћѡце* С, вѣзла *јасйўце* Ш, пўнимо *јасйўце* А, што је *кожўце* овѣ прѡвио Гр, артиљѣрци појѡшили *левѡце*, а деснаци сѡмо бйју, онѣ *деснаце* Ло, јѡ стрўгѡ нѣке *мерйѣце* за кўћу К, кад ймате тѣ *мѡмце* Гр, у *навйљце* А, у *навйљце* МО, дѡј ми *обѡјце* МО, йма нѣке *ожйљце* на срцу Ба, прѡвио овѣ *ѡлце* за кўћу МО, носйли смо *оѡѡнце* А, нѡси *оѡѡнце* МО, *оѡѡнце* смо нѡсили Бд, мећали на тѣ *оѡѡце* А, сѣчем *ѡѡѡце* МО, отѣго *йѡйце* Др, прѡвиш нѣке *йоскўрнице* Гл овѣ *сандуце* да пѡкуеш К, порѣјали *сандуце* Ко, у тѣ *сандуце* Мх, вйдимо нѡше *сѣљѡце* Др Ло, трећѡчило се у *йрѣћѡце* Гр, скўпи се у *йрѣћѡце* Др, и пѡсе у *йрѣћѡце* мѣтемо снопѡве Ло, ка су истѣравали *тўрце* Бд, тў дочѣка *тўрце* Ло, и *тўрце* стѣрау у град Ло, он је убйво *тўрце* Ло, обўко сам једнѣ *унйрўце* Го, кисело млѣко у *чанце* С, мѣшамѡ *чвѡрце* А, чўвамо *чвѡрце* за сапўн Го, направу *чўлце* А, држй *ѡѡце* А, кўпимо у *ѡѡце* А, покўпи *ѡѡце* ВК, имаш *шйљце* гвојздѣне А, мѣтеш пѡсе тѡнке мѡтке и тѣ *шйљце* А; извади срце и *бурѣце* А; онда смо свй носйли *кожўсе* А, он је шйѡ *кожўсе* Рб, бацйш *орѡсе* МО, а л и и: носйли *барјѡке* Вн, глѣдала у *болеснице* Ду, почйстила *басамѡке* У, пѡп скўпи *ћѡке* Гл, на *јасйўке* МО, глѣда *јунѡке* Вл, за *кѡњанике* Бд, за *мѡмке* Гн, ймали смо *оѡѡнке* Бд, кўпили *оѡѡнке* Кч, направили *оѡѡнке* Кч, у онѣ *оѡѡнке* Гн, *оѡѡнке* обўва Лг П Ра, носйла сам *оѡѡнке* граћене Рд, *кѡжне оѡѡнке* кўпиш Ск, пўштѡ *рѡденике* Кч, вѣже у *йрѣћѡке* ВК СМ, пѡс тѡ стојй у *йрѣћѡке* Вн Др, пѡбили *тўрке* МО, вѡли *чвѡрке* СМ, држў *ѡѡке* С; *кожўве* шйѡ Ј Рб, долажзили за *кожўве* Рб, ѡна имѡла нѣке *бисѡге* В, йма онѣ *бисѡге* Др.

У једном примеру аналошко *ѡ* продрло је и у Гпл. йма и Румўна и *Чекословѡѡца* Ку.

б) Веома ретко изостају у Нпл. именица м.р: *йѣчењѡки* Ку, *йрслўки* Ск, и пѡтили су *унўки* Лу;

в) Скоро доследно изостају у Д и Лсг. именица ж.р на *-га* и *-ка*:

зѡдрузи К, дам *зѡдрузи* Ко Ли, *књйги* У, *йрўги* Вн; *Дрѡги* Бд, и он кѡже нѣгѡвим *колѣги* Ко; у *зѡдрузи* ВД Вр ДД Др Кч Мл Ра С СМ, бйѡ управник у *зѡдрузи* Ло, у *књйги* Ск Лг, у тѡм *књйги* К, на *нѡги* Ра, на висѡкој *нѡги* Би, на *йрўги* Ли, у *јѡкѡј слѡги* Ли, по *снаги* Ос, у *снаги* Бд;

баки М, а ја кажем *Бра̂нки Се, војски Р У*, према онџм *војски Ли, девојки А Вн К*, отишао *девојки* у кућу Гр, према *девојки МО, мајки Вн Се Ск У*, благо *мајки Ву*, ја сам његовој *мајки* баба Ск, мојој *мајки П*, мо *мајки У*, дај *мајки Ра*, да дам моом *мајки Бд*, дала сам твојој *мајки Ск*, дао сам *мајки* да је Ли, ниси *мајки* донела Ла, тај е стриц доносио *мајки Кр*, да захвалиш *мајки Гл*, *мајки* ми издају пола године *МО*, јавно се *мајки В*, помогли *мајки МП*, причам мојој *мајки Гл*, нашом *мајки* прода П, даш *музики Р*, а *музика* свира целој *йублики Лг*, *руки Вн У*, тој *свасџики Лг*, ал дао овом *сироџињки Вр*, тој *служавки У*, лакше је *сџџки Ли*, дао сам *сџџки* да је Ли, што *сџџки* даемо *МК Са*, и то се мало *сџџки* придодaje ДД, полажемо *сџџки Вр*, полажемо *сџџки А*, положим *сџџки Ли Се*, *ћерки Бд ВД Вн Ву Кр МО Ш*, мојој *ћерки Вр*, мом *ћерки МО*, тој њеној *ћерки Ос*, дам ју један *ћилим ћерки Са*, да мом *ћерки Бд*, дао *ћерки Ба*, дала сам мојом *ћерки ВД*, њеној *ћерки Са*, јави *ћерки Ла*, купио *ћерки Ш*, препишем *ћерки А*, ткала сам *ћерки Се*, дам сваком *унуки В*, дам *унуки Ш*; а овом *Десанки* није дао ништа Мх, онџм *Душанки ДД*, колико има *Леки* година Са, према *Паланки Ли*, исплеа *Секи А*; по *Америци Т*, у *банки В МО*, био сам ја у *Бачки Бд*, рођена у *Бачки Вр*, у *беџици Кр*, стално сам на *варки* да се нека не ојагњи, а ја да не видим В, о *војски С*, по *војски Го*, у *војски А Бд В Гн Др Ј Кч МК Мл МО Се Ск СМ*, ти си био у *војски ДД*, у *вашом војски С*, умро у *војски Са*, на *даски А*, у *кџмки* (гонак) В, на *кудељки Се*, у *луџки А*, у *луџиџки ВД*, деда ју по *мајки* умро Вр, на *моџици Гл*, у *муки Бд*, по *њуџки ВД Ос*, у *осмолеџки Гл*, у *йаџрици Др*, на некој *йџворки Ли*, о том *йџлиџици К*, у *йрџски Ба*, на *реки А*, то стоји у *реки Рб*, на *руки Ли Ск*, по *руки Ву*, у мом *руки МО*, на *слики Бд ДД Лг Ли С*, по том *слики* је познао ДД, у *слики ВД*, о *стоки ВК*, по *сџрњици Са*, у *сџрски Би*, у *фабрици Гл ДД*, у *фијџки Др*, на том великом *џиџки А*, на *џиџки Ку*, у *џуџки Вл*; на *Грџци Бд*, у *Немачки Су*, у *Паланки Бд МО*, у *Паланки А ВД Гл ДД Кр Ло С*, џн је стрџлан у *Паланки Лг*, сад је у *Паланки Т*.

Алтернација сугласника забележена је једино у локативу и то не само код именица које су у честој употреби (*рука, нога*), већ и код оних из савременијег вокабулара (*задруга, књига, айџека, банка, војска*), што указује на утицај стандарда: у *задруци Др*, у *књџзи ДД*, по једној *ноџи С*; у *айџеци МП*, у *банџи Др*, у *војсџи Би Вн Ра У*, у *Паланџи К*, на *руџи Мл МК СМ*, пре (при) *руџи В*, у *руџи С*, у *сџџци Ра*, али и у Дсг. било све, благо *мајџи Кч*, даш *мајџи СМ*, даш *сџџци Мл*.

И у околним говорима чешће изостаје или се факултативно јавља алтернација сугласника у ДЛ сг. именица ж.р. на *-ка, га*. Алтернација изостаје у говору Банатских Хера (Ивић 1958:335), Галипољаца (Ивић 1994:195) и у Чумићу (М. Грковић 1967:124 и 126). Алтернација се факултативно јавља у говорима Биограчића (само код именица на *-ка*, Ивић 1978:157), II зоне Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:154–5), централне Шумадије (Реметић 1985:247–8) и Батовца: *мајки, ћерки, девојки*, али на *слиџи* (мој материјал). У Драгачеву и осталим ИХ говорима резултати II палатализације добро се чувају и код заједничких, а углавном и код властитих именица (Ђукановић 1995:134).

ЕЛЕМЕНТИ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ КОНСОНАНТИЗМА

3.61. Као и у већини штокавских говора (уп. Банат, Ивић 1994:412), па и у стандарду, уместо гласова *ћ* и *ђ* јављају се сугласничке групе *шић* и *жд*. Ваља напоменути да се прва група никада не среће с рускословенским фонетизмом *шч*. Наведене сугласничке групе срећу се у ограниченом и познатом броју лексема:

а) *свешћеника* ДД; отишо да *ћросвешћиа* на́род Лг; *дйишће* Гр Лу Р Т, *удйшће* А Ву Гл Др К Лг МП Мх Рд Ск; *дйишћина* Вр Лу, *дйишћине* Ву Ку Рд С, *дйишћину* Вн Ву ВО Го Ко Лг Ли Ло МК Р С У, у *дйишћини* А Бд Гл Ку МО;

б) *Надежда* В У, *нужда* Вн Ш, *врши* *нужду* МО, *нужник* А, и она ми гледа на *стари ружденик* С.

3.62. Доследно се, наравно, јавља *шић*, а не *шћ* у следећим случајевима:

а) *врйшћий* Вн МК Мх Ос Су, *врйшћии* МК У, *врйшћиу* Бд Су, *ййшћий* Ш, *ййшћиу* Ло Лу С, *йршћий* (виноград) А К С, *ойршћий* К, али *врйскала* В, *врйскале* Ос, *ййскала* Ло;

б) *вйтришћие* А Ба Гр Ск Т, *огњйшћие* Ли МО Се У, *гддишћие* Бд Го Ла П, *двдришћие* В М С У, *ћубришћие* Кр, *зёмљишћие* Кр, *косйшћие* У, *кућишћие* Кр, *одбранишћие* Лг, *ојйшћие* А, *оришћие* (руда од плуга) С, *йозоришћие* У, *сддишћие* А, *Селишћие* У, *сйришћие* А Бд Ву Ос Рд С Т, *Умишћие* У,

в) *вешћиа* В, *вешћица* Бд Ос, *гйшћер* Ли У, *гйшћери* Су, *йдишћује* Вн ДД М, *йдишћово* Бд С, *йдишћовало* се Вр Кр Лу П Р, *йдишћен* Лг, *йошћйено* А Вр Се, *йошћйењија* Бд МО, *шййёино* ДД, *кдшћиа* А Бд ВуКу У, *шййањак* Се, *шййай* А Бд В Го ДД Ко Ла Лг М Ск У, *шййайом* Бд Ли, *шййайове* МО, *шййаййћ* А ВД Ли, *шййайчейом* Ли; *вешћи* В, *крёљушћий* (плева) Вн, *йрёгрш* В Вн Ли Ос Ск У, *йрйш* Вн Ли Ос Р Ск У, *нёма* *нйшћий* К, ако не кажем *нйшћий* Т, *нйшћиа* (сви пунктови);

али *извећало* (остарило, похабало се) В.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

4.0. У овим разматрањима најпре ћемо утврдити заједничке и диференцијалне особине у прозодији и гласовима испитиване зоне. Проверићемо у којој мери, на овој територији, функционишу критеријуми професора Ивића за поделу С-В говора на северне и јужне, западне и источне. Такође ћемо утврдити степен блискости с К-Р и другим околним говорима.

ЗАЈЕДНИЧКЕ ОСОБИНЕ

У акценџуацији:

4.1.1. У свим пунктовима и с отвореног и са затвореног слога дошло је до померања старог /˘/ акцента на претходни и кратак и дуг слог (т. 1.2. до 1.11).

4.1.2. Померање /˘/ акцента на дугу пенултиму с различитим интензитетом среће се у свим пунктовима (т.1.23).

4.1.3. Аналошка уопштавања у типовима где новоштокавски говори имају /˘/ акценат (1.31): *брѡдови, вѹнене, ѡшиковала* (а); *мѡло вѡде, ѡн бѡца, дѡшо, кѡји* (б); *бѡкрач, бѡцаш, ѡѡнајс* (в); *ѡѡнајсѡг* (г).

4.1.4. Двоструки акценат се може чути скоро у свим пунктовима (1.32): *ѡрњѡве, вѹчѡ, жѡвѡм, богѡћѡи, зѡвѡ.*

4.1.5. У свим пунктовима различити типови једносложних речи насталих редукцијом (*мѡн, гѡр, вѡд, дѡћ, мѡг, нѡ(ј), нѡс, нѡ(ћ)* и сл.) чувају /˘/ акценат (1.36).

4.1.6. На целој територији уобичајени су дуги вокали пред сонантом: *ѡвца, бѡрба, мѡмци, у Бѡћинцу* (1.41); *његѡв, ѡнѡј, астѡл, пасѡљ, читѡм, душмѡн, чапѡр* и сл. (1.42).

4.1.7. Различити типови дезакцентуације (*газда-Јѡва, баба-ѡнѡа, свеѡи-Илѡја, Бѡрћевдан, ѡе-шѡс, седам-ѡсам, реко, каже, ѡш* и сл.) могу се срести на целом терену (1.47).

4.1.8. У неким категоријама (*нѡ знам, сѡ мном, ѡ ѡо*) старо преношење акцентата на проклитику присутно је на целом подручју (1.52), а у другима (*зѡ вѡиѡ, зѡ душу* (1.52); *нѡ зем, нѡ земљѡ, ѡ гѡсѡи, ѡ коло, јѡдно дѡ друго* и сл. 1.53) у личном броју пунктова.

4.1.9. Предакценатске дужине прилично се добро чувају скоро у свим местима (1.60).

4.1.10. Старе послеакценатске дужине иза силазних акцената (*из цркве, ви-че, вичем, вићемо, вџли, вџлим, вџлимо* и сл.) доследно су изгубљене на целој територији

У вокализму:

4.1.11. Изразитија отвореност *ѣ* и *ѡ* представља факултативну и индивидуалну појаву (2.2).

4.1.12. Дуги средњи вокали *e* и *o* имају нешто затворенији изговор, а ретко дифтонгизиран (2.3). Дуго *a* има ретко померен изговор уназад (2.3.в).

4.1.13. Кратки средњи вокал *e* затвара се испред слога с високим или затвореним вокалом *везѷе, девѷѣи, девѷѡка*, или уз палаталан сугласник *сејали, његѷѡв*. Овај глас се може затварати и аналогичном према формама с *и*: *кеѷѣља : киѷѣља, девѷѡка : дивојка, његѷѡв : њигѷов, нигова* (2.4.1).

4.1.14. Кратки средњи вокал *o* затвара се али и дифтонгизује уз *к, г* *кѷѡла, гѷѡдина, кѷѡњ* и уз неке сонанте *мѷѡго, ѡнда* (2.4.2).

4.1.15. Углавном на целом простору присутна је већина Ш-В икавизама:

4.1.16. У ДЛсг. им. *a* основе углавном је наставак *-и жени, ѷо глави* (2.6.а).

4.1.17. У ДЛсг. лич.зам. и поврат. на целом терену јављају се и *-е* и *-и* (*мене/мени*), при чему је први чешћи (2.7).

4.1.18. У Лпл. им. м.ср.р. и у наставку *-има*: *на коњима, ѷо селима* (2.8).

4.1.19. У Исг. и ГДИЛпл. зам. прид. пром. углавном на целом простору у наставцима се јавља *-и*: *с едним, ови дана, ѷима, с овима, у ѷим данима* (2.9).

4.1.20. У инф. основи гл. VII врсте на целом терену срећу се ипак форме с *-е* (2.10.а).

4.1.21. Преф. *њѷ* углавном се не укршта с *ни-*: *неко благо* (2.12).

4.1.22. Поред чувања дистинкције између преф. *ѷри-* и *ѷре-*, долази и до њихове замене *ѷрефѷамо* (2.13).

4.1.23. Предлози *ѷред* и *ѷреко* углавном се срећу у овом гласовном лику (2.14.а).

4.1.24. У компаративу (*богађији*) на целом терену јавља се *-и* (2.15).

4.1.25. Имперфекат *беше* у устаљеној фрази *како ѷо беше* јавља се у свим пунктовима (2.16).

4.1.26. Негиран облик помоћног гл. *јесам* у свим пунктовима је с *ни-* *није, нисам* (2.17).

4.1.27. Неизведени облици прилога за место чешћи су с *-и* (*ди/[з]де*), а изведени с *-е* (*негде, нигде, овде, воде, онде...*) (2.18.1.2.а).

4.1.28. Скоро све именице типа *греѷѡта, меови, меуна, леја, греј, смеј, сѷреја* у свим пунктовима имају *e*. Једино се јавља *и* у *мађија* (2.19).

4.1.29. Екавске варијанте имају и гл. типа *вејѷији, грејѷѷи, смејѷѷи, сејѷѷији* (2.20).

4.1.30. *Гњездо* и *гњеван* јављају се у свим пунктовима (2.21).

4.1.31. У лексеми *ведрица* скоро је свугде *e*, а у *секира* / *секираћи* чешће је *и* (2.22).

4.1.32. Име главног града увек је с *e* *Београд* (2.23).

4.1.33. Увек је *бео*, *део* и сл.; *беочуг* (2.24).

4.1.34. Гл. *кукурекаћи* чешћи је с *и* (2.25).

4.1.35. Везник *осим* само смо двапут забележили и то с *e* (2.26).

4.1.36. Код броја *обадве* чешће су форме с *-e* (2.27).

4.1.37. Гл. *лвваћи* увек је с *и* у корену (2.29).

4.1.38. Скоро на целом терену углавном се срећу екавске форме у Вск. имен. *дѣше* (2.30).

4.1.39. Скоро на целом терену изостаје јотована форма *гођ* (2.31).

40. Скоро на целом терену лексема орѣхъ и њене изведенице јављају се с *a* (2.33.а).

4.1.41. Предлог *йрема* углавном се среће на целој територији с *e* (2.33.г).

4.1.42. Углавном на целом терену имамо *цвейш-* (2.33.ђ).

4.1.43. Спорадично се чују архаични примери типа *књаз*, *началник*, *началство* (2.34).

4.1.44. Са српскословенским вокализмом срећемо примере типа *Васкрс*, *ваисѣину*, уп. и *ваши* (2.35.1.б), а црквенословенски рефлекс *во-* забележен је у различитим облицима гл. *восийѣаћи* (2.35.1.в).

4.1.45. Покретни вокали јављају се у предлозима и префиксима а испред речи које обично почињу двама сугласницима: *изајкам*, *низа* двориште, *йода* дрво (2.35.2.а), али и *саузује*, *исйода* дол (2.35.2.в).

4.1.46. Код гл. *излаз-* обично се на целом терену иза преф. не јављају аналошки вокали *a* и *и* *излазим* (2.35.2.г).

4.1.47. Непостојано *a* среће се и у примерима типа *басамаци*, *на кабалу*, *каѣаци*, *санови* (2.35.3).

4.1.48. У новијим посуђеницама имамо двојство форми *докуменаѣ/ађуѣанѣ* (2.35.4.љ,б).

4.1.49. Именице *меѣар* и *киломеѣар* не срећу се с непостојаним *e* (2.35.4.в).

4.1.50. Среће се фонетизам типа *минисѣер* и *раденик/радници* (2.35.4.г).

4.1.51. Вокално *p* јавља се између два консонанта (2.36.а,б); у иницијалној позицији испред сугласника (2.37); у финалној (2.38), уз вокал иза морфолошке границе *зарђо*, *врови*, *овро*, *гроце* (2.39.а,б).

4.1.52. У радном гл. придеву од *умреѣи* обично се не девокализује вокално *p* *умрла*. Девокализација изостаје и код именица *јеѣрва*, *свекрва* и *йрслук* (2.40).

4.1.53. По целом терену у понекој речи након редукције самогласника факултативно долази до вокализовања сонанта *p*: *брдак*, *врљача*, *Врѣолома*, *врѣило*, *грдина*, *йршач*, *врѣено*, *йдрѣжавање*, *сребрни* и сл. (2.41).

4.1.54. Промена *л > o* захватила је и почетак слога *жеѣаоц*, *засеок*, *носиоц*, уп. и *йоѣиок* (2.43).

4.1.55. Обично у посуђеницама чува се *-л* на крају слога *алал*, *ђенерал*, али и *бол*, *дол*, *мал*, *селски* и сл. (2.44).

4.1.56. Елизија (2.47) је веома честа на целом терену: *д* идем, *и* има, *н* астал, *з* астал, *ко з* уби, *нег* иде (1); *да с* иде, *н* идем, *да м* изува (2); *ал* ето, *да л* има, *ишо м* отац (3); *ак о*ћеш, *нег* има, *и* ону шуму, *ев* ова, *у ва* народ, *у ну* лозу (4); *то с* они, *да м* урадим, *нем* у селу, *ниј* имо, *дођ* овам (5).

4.1.57. Група -*ао(-)* чешће се сажима у финалној позицији: *ајерџ*со, *дош*о / *д*ош (2.49), а ређе у медијалној: *зава*, *санке*, *сон*ице (2.56).

4.1.58. Речца *као* има више фонетских ликова *као*, *кав*, *ка*, *ко*, *ки*, *кај* код, *год* (2.53–2.55).

4.1.59. Група *ау* прилично је стабилна: *заус*тави, *иричау*, *снау*, али и *зус*тави, *зас*тави (2.57).

4.1.60. Група *ае* код бројева 11–19 и 20 своди се на *ај* једанајс, али се јавља секундарна губљењем интервокалних *в*, *ж*, *ј*, *х* *крае*, *кае*, *бае*, *снае* (2.59).

4.1.61. Група *аи* прилично је стабилна и настала је губљењем интервокалног *х* и *в*: *за*иштим, *и*раим (2.60).

4.1.62. Група -*ео* под акцентом се обично не сажима *см*ео, *вол*ео, *и*реж*и*вео < *и*реж*и*в*е*о (2.63.1). Ван акцента ова финална група се обично сажима *в*идо, *к*и-со, али и *в*идео, *к*исео (2.61 и 2.63.2). У медијалној позицији није тако често сажимање. Ван акцента она се своди на *о* или *е*: *и*роб*л*акала, *и*реб*р*не, под акцентом на *о*: *Сим*он, *р*ому (2.64).

4.1.63. Група *ае* настаје губљењем интервокалног *ј* или *х* и тада се не сажима *гре*али, *ме*ана, уп. ретко *рек*ционарка (2.65).

4.1.64. Група -*јо* обично се не сажима *ч*јо, *в*и*к*нјо, *вр*нуо < *вр*нјо (2.66.2). Ван акцента се сажима *бр*јно, али и *кр*ено < *кр*енјо, *ме*јо (2.66.1). Нефинална група своди се на *о* или *у*: *очи* / *учи* Божића, али се и чува (2.67).

4.1.65. Обично су стабилне групе *уа* јануар (2.68), *уе* с*и*руе (2.69), *уи* уи*ђ*емо (2.70).

4.1.66. Група *ио* обично се не сажима *мис*лио, *кади*оница (2.71).

4.1.67. Губљењем интервокалног *ј* добијене су групе *иа* ракиа (2.72), *иу* авлиу (2.73), *ие* авлие (2.74).

4.1.68. Група *ое*, добијена губљењем интервокалног *ј*, у медијалној позицији код присвојних заменица сажима се *мога*, *и*вог (2.76.а), а обично у финалној чува се *мог*, *ког*(*и*ш*та*), али и *чо*ек, *до*ек (2.76.б).

4.1.69. Група *ои* настала је губљењем интервокалног *в* и *х* *бр*кои, *до*ића (2.77).

4.1.70. Секундарна група *оу* настала је исто губљењем интервокалног *ј* и може да се сажме на *му* кудељу (2.78.а) или да се не промени *моу* (2.78.в).

4.1.71. Два иста вокала (2.79), обично добијена испадањем неких гласова (*в*, *ј*, *х*), могу да се сажму али и остану: *ма*ла : *ма*ли (1); *све*нако (свеједнако) : *в*е (2); *ио* авли : *ио* авли (3); *мо*м баби : *м*ом баби (4); држо *у*с*и*ма : *у*јо, *ра*ишу (5).

4.1.72. Јављање секундарних *в* и *ј* у интервокалској позицији није тако често: *да*во, *да* ву*ђ*еш, *за*ви*и*и, *ја*нувара, *у*ви*ђ*е, *фе*бровара, *до*ви*и*и, *и*рив*и*и, *и* вор*е*мо (2.80); *би*јо, *и* јовди, *и* јо*ј*еј, *и* је*в*е (2.81).

4.1.73. Не тако често среће се и десилагазација обично другог члана неких вокалских група *авг*уст*и*, *јед*анајс, *на*јлон, *до*јштим, али и *ку*јо (2.82).

4.1.74. Редуковање вокала најчешће је аналошко и потпуно, а захватило је све слоге (2.83).

4.1.75. Афереза није баш тако честа у нашим говорима (2.84): *двокаџ/адвокаџ* (1); *лејџричар/елекџричар* (2); *некџија/инекџија* (3); *ваки дан/паџ оваки* (4) и на *врајини/уврџине* (5).

4.1.76. Ни синкопа није тако честа појава (2.85): *казла* (1); *видла, Смедрева* (2); *вешџе, радла, колка*, најчешће се губи *и* (3); *гоџви* (4) и *уџиру, метџла* (5).

4.1.77. Апокопа је веома честа појава (2.86): *нек, њег, нем, чек, свуд, некад* (1); *Бож* сачувај, *џеб, с њим, ником, мож, неџ, ниџ, мен* с чини, то ј било, *вод, гор, дабом, еџ* (2); *дођу* < дођи ђу, ја б морала, шта м вреди, он би дошли, *чеџир, ал, ил, л* (3); *овам, мал, как* је матор, *нег* (4) и не мог да знам, *неџ* да баџим, *нис* се свадиле, *годин* дана (5).

4.1.78. Хаплоглија је присутна у неким речима (2.89): *валиду, кубаџор* (1); *волома, гоџон-Јоџо, неш, ош, дем* < да идем, *иџе, зајно* (2) и на *зем, џвој* матери, *ни, ни, не, не* (3).

4.1.79. Честе су разне комбинације замена вокала (2.91): (1) *а* замењује се: с *е* (а), с *и* веома ретко (б), с *о* (в), с *у* веома ретко (г); (2) *е* замењује се: с *а* (а), с *и* (б), с *о* веома ретко (в), с *у* веома ретко (г); (3) вокал *и* замењује се: с *а* ретко (а), с *е* (б), с *у* (в); (4) вокал *о* замењује се: с *а* (а), с *е* (б), с *и*, само 1 пример (в), с *у* (г); (5) вокал *у* замењује се: с *а* (а), с *е*, само 1 пример (б), с *и* (в), с *о* (г).

У консонанџизму

4.1.80. Инвентар сонаната исти је као у стандардном језику (3.1), али је изговор *ј* и *в* нестабилан. Ова два гласа често се и губе.

4.1.81. Сонант *ј* губи се факултативно у свим позицијама: *едан, еси ел, да* (*ј*)у дам (3.2); *ова* плац, *немо, уби* (3.3); *зеџин, овче* (3.4); *бае, рание, сџое, болуе; јаи, богаџин, броџи; снаа, сеали, среџњаи, моа; снао, џосео, џрио, моом; бирау, бежаниу, моу, силуу* (3.5).

4.1.82. Секундарно *ј* факултативно се јавља у иницијалној: *јексер, јајим* кажем, и *јојеј* (3.2) и медијалној позицији (ретко) *биџо, милиџона* (3.6). Оно се среће уместо следећих гласова: *х: леја, и: не јдем, џ: сај, неј, џ: Гоџојина, уј* < *уџ(и)* (3.7).

4.1.83. Сонант *в* обично има лабиодентални изговор са лабим трењем. Понекад је контакт горњих зуба и доње усне веома слаб, а забележени су и примери билабијалног изговора (3.8).

4.1.83. Веома често се губи у примерима типа: *богасџо, друџио* (3.9); *наџрањена, набаљо, осџаља*, али се чува у *здравља, Борисављев, здравље* (3.10).

4.1.84. Веома ретко се губи испред неког сонанта *волома, заглуна*, а једино често изостаје испред консонанта *д* у речи *оде* (3.11).

4.1.85. У појединим лексемама *в* се факултативно губи иза неких консонаната, нарочито *к: вак/в/а, как/в/а* (веома често), *у црк/в/у, бреск/в/а; џ/в/еџала; с/в/е; д/в/а, оџ/в/ори, мрџ/в/а, чеџ/в/орица*, а у другима се пак доследно чува:

квочка, буква, наруквица, смоква, њиква, цвекла, цволеника, цврцани, грудва, дво-глед, чешвршак (3.12).

4.1.86. Интервокално *в* прилично је стабилно, а губљење је факултативно и везано је за одређене лексеме типа *забора/в/иџи*, *џра/в/иџи*, *оста/в/иџи*, *чо/в/ек* (3.13).

4.1.87. Секундарно *в* (3.14) бележимо у следећим позицијама: (1.а) *увиђем, завиџи*; (2а) *вурда, и воремо, да вуђеш, да вузме*; (3.а) *августџ*; (4) *ашов, биров, лоџов, сакон*. Оно се такође јавља уместо следећих гласова: *б: заџувила; ј: овиџиџе, свиравка, убиво; х: бува, џасџув* и сл.(5.а-в).

4.1.88. Глас *ф* веома је присутан у говору (3.15.а). Обично у старијим посуђеницама замењује се с *в*: *вуруна, влаша кова, чаршав* и с *џ*: *џасуљ, каџана, џроџућкам* (3.15.б), а у новијим и с *б* *бреза, брезом* (< фреза).

4.1.89. Секундарно *ф* среће се у примерима типа: *ваџаш* (< хваташ); *Шифџар; офџе, афџо* (3.17).

4.1.90. Глас *х* углавном је уклоњен из фонолошког система наших говора (3.19): *ајдук* (1), *сарана* (2), *сџра* (3). Ретки су примери чувања гласа *х* (3.20): *хајдук* (1), *Духови* (2), *ваздух* (3).

4.1.91. Уместо изгубљеног *х* (3.21) јављају се гласови *в, ј, к*: (а) *дува, очув*; (б) *Влајина, чоја*; (в) *кодник, Крисџос, аркивар, Микајло, ваздук, дук*.

4.1.92. Африката *с* обично се факултативно јавља код старијих информатора: *бронса, бусе, сид, свонара, обсова, офансива, џенсуја; Самба, Susun, Sunsa, Со-на* (3.22).

4.1.93. Африката *џ* обично се јавља у страним лексемама и суфиксима: *џак, оџак; шалџија* (3.23). Овај глас јавља се уместо *ж, ч, џ* (3.23): (а) *џарам, џарач, веџба, џбун, џандар*; (б) *враџбина*; (в) *Маџар, маџарка* (шљива).

4.1.94. Иницијалне консонантске групе обично се упрошћавају (3.30) ако су састављене: (а) од два прекидна сугласника: *ди, де, дуња, џица, канице*; (б) од прекидног и струјног: *зова, шеница* (веома ретко); (в) од прекидног и африкате: *ћерка* (доследно), *чела* (ретко); (г) од прекидног и сонанта: *вири, Миџар* (ретко); (д) од африкате и струјног: *чејала* (ретко).

4.1.95. Многе иницијалне групе прилично су стабилне: *мл-* (*млада*), *св-* (*Свеџа*), *свр-* (*сврака*), *сџ-* (*сџанаћ*), *џр-* (*џрешиња*), *џр-* (*црево, црвено*), *чвр-* (*чвр-сџо*), *шџ-* (*шџијун*). Неке промене су се раније дешавале *шк- > чк-* (*чкола*), а неке су веома ретке: *дл- > гл-* (*глеџо*), *дм- > гм-* (*Гмиџров*), *џш- > џч* (*џченица*), *џр- > чир-* (*чирво*), *швр- > гвр-* (*гврљам*), *шџ- > сџ-* (*сџај*). Једино су честе следеће промене: *гн- > гњ-* (*гњездо, гњеван, гњешав*), *џс- > џц-* (*џцурје*), *сн- > сл-* (*слими*), *сџ- > шџ-* (*шџоџира, шџудира*), *сџр- > шџр-* (*шџригу, шџрњика*), *шџр- > сџр-* (*сџроџо, сџрчи*). Доследно је *сл- > шљ-* *шљива* (3.31).

4.1.96. У сандхију (3.32) долази: (1) до испадања сугласника: (а) *д: о деде, ко теб, о шећера, ко жене, ко ћерке, о ћерма, ко цркве, о чварака*; и (б) *џ: џе дана, џе шес, џе жена*, али и (2) осталих: (а) *б: ја џе* (< теб) *помогнем, ти мен*, (б) *з: бе зрна, кро село*, (в) *с: ше сати*, (г) *ј: ку е тај*, (д) *к: џана конац*, (ђ) *м: мо* (< мојом) *матери*, (е) *н: о* (< он) *не може*, (ж) *ћ: дође* (доћи ће).

4.1.97. У сандхију долази и : (3.32.3) до једначења позвучности: (а) *каџ* побего, (б) *брес* тога, (в) *његоф* син, *бок* ти помого, *збок* шта, *Бош* сачувај, *йош* са нама, али и с озвучавањем првог: *з* брда, *двајз* банке, *обучеж* га.

4.1.98. Једначење сугласника по месту и начину образовања у сандхију јавља се спорадично: *иж* цака, *ш* њега (3.23.4.а).

4.1.99. У финалним сугласничким групама *-сџ*, *-зд*, *-шиџ* губи се крајњи плозив (3.33): (а) *болес*, (б) *гроз*, (в) *јрегрш*, али и *-јн* > *ј* *комбај*.

4.1.100. Промена сугласника у медијалној позицији заснована је на асимилацији по месту или начину изговора (3.34): (а) *миџ* > *ниџ*: *јанџим*, (б) *ни* > *ми*: *једамџиџ*, (в) *ми* > *ни*: *кронџир* (само 1 пример), (г) *нб* > *мб*: *бомбоне*, (д) *мб* > *нб*: *конбај* (само 1 пример), (ђ) *вн* > *мн*: *одамно*, (е) *вњ* > *вњ* (а не *мњ*): *равња*, (ж) *мљ* > *мњ*: *земња*, (з) *џв* > *џк*: *лејке*.

4.1.101. Медијалне групе *гл*, *гн*, *кн* обично су стабилне: (а) *цигла* (ретко *цигља*), (б) *дигне* (и само 1 *дигњи* се), (в) *никне*.

4.1.102. Сугласничка група *нк* у лексеми *шиџранка* јавља се и с њ *шиџрањка*, али се у грађи нису нашли примери типа *сањкаџи* се, *шљуњка*, *шењкови*, *чуњкови* (3.36).

4.1.103. Облици глагола *узетџи* срећу се у три фонетске варијанте (3.37): (а) *узнем*, (б) *узнем*, уп. и *ојне*, (в) *узем* (углавном на северу и југоистоку).

4.1.104. Медијална група *џш* данас је веома стабилна и ретко се африкатује: *лејша*, *слајши*, али код старијих информатора и: *лејчи*, *слајчи* (3.38.б).

4.1.105. Медијална групи *џс* африкатује се: *лиџцала*, *шејџија*, али и *лиџсала*, *шејџија* (3.39.в).

4.1.106. Медијална група *џк* *шиџка* остаје (3.39.г), а *џџ* се мења у *фџ* *Шифџар* (3.39.д).

4.1.107. Медијална група *мн* веома је стабилна *гумно*, *сџрмно* (3.39.ђ).

4.1.108. Лексема *обраница* среће се и с *м* *обрамица* (3.40).

4.1.109. Факултативно се замењује медијална група *ћн* у *ћњ*: *божџићњи*, *могућњос*, *нојња*, али и *ћњ* > *ћњ*: *војњак* (3.41).

4.1.110. Медијална група *џљ* факултативно се мења у *кљ*: *џекља*, *сџекља* (3.42).

4.1.111. Факултативно се упрошћавају медијалне сугласничке групе (3.43): (а) *сџ*: *иџејам*, *јраџи*, (б) *шџ*: *гуче*, *ичуја*, (в) *жџ*: *мираџика*.

4.1.112. Медијална сугласничка група *чк* веома је стабилна: *ковчка*, *мачка*, али и *љуљашка*, *кулишка* < *куличка* (3.44).

4.1.113. Сугласник наредног слога утиче на промену консонанта у претходном (3.46): (а) *н* > *л*: *слимиџи*, (б) *р* > *л*: *алиџиљерија*, *леволвер*, *легуралне*, *јалиџерија*, *релна* итд. (в) *р* > *н*: *шангареја*.

4.1.114. Најчешће у страним речима услед дисимилативних и фонетских разлога долази до губљења појединих гласова (3.47): (1) *л*: *бавани*, *моменџиано асџаџ*, *мисим*, *јосе*, *Радосав*, *Видосава*, (2) *р*: *цикулаџију*, *инџинирау* (< интернирају), *Сараоџе*, *регисџију*, (3) *м* *клејав* (ретко), (4) *н*: *ојџидем*, *не зам*, *комбај*, *келер*, *рела* (< рерна) итд. (5) *д* и *џ*: *ома*, *једнобразни*, *ојџине*, *исџане*, *зајно*, *јенога*, *слобоно*, *наслесџо*, *осечемо*, *ојџејџу*, *онак*; *ојадне*, *богасџо*, *Кусачани* итд. (6) *г*

и к: *дабоме, езецир; бисвиџи, божићуем, скурзија, есеџиција, кондуџер, лешричар* итд. (7) б и џ: *зова, џоџрено, снадево, оџуџио; сеџембра*.

4.1.115. У неколико лексема губе се неки сугласници у интервокалској позицији или на крају речи (3.48): (а) *двајс*, (б) *каем, кае*, (в) *оје*.

4.1.116. У домаћим и страним речима умећу се поједини сугласници (3.49): (1.а) р: *брез, брезобразан, брестар*, (2.а,б) н/м: *ангентџ, комендију, вакулисали, ламгуме, златџница, клозентџ, окџомбар, окџонбра, арсватџ*.

4.1.117. Метатеза је присутна чешће у страним речима (3.50): *барјак, бачвана, вод, нод, гројзе, гвојзе, кафуџети* (факултети), била се по *намаџирима, скрелоза, џурбак* (< бураг) итд.

4.1.118. Чести су примери са заменом сугласника (3.51): (1) *д/џ: аџреса, дуџ, комаџ; риндало се, измед* итд. (2) *д/ђ/ћ: руковеђ, руковећ, осуђева; мередије, миродија, судење, суђење*; (3) *н/њ: баџињали, вршњик, рачуња, џолажењик; бубан, џан, ражсан, џанур, сџрника* итд. (4) *н/м: багрем/багрен, џрнка/џрмка; басанце/басамце, беден/бедем* итд. (5) *ј/њ/љ: варјача/варљача/варњача; љ/ј: деџајни, џиџијој; л/ј: мешајица/мешалица; л/љ: деџељина, одључи, миљу* итд. *љ/л: валда, оделење*, (6) *м/в: ванила/манила; в/н: алену паприку; н/л: наџказли, џаслица; р/н: мермен, дезентџери*, (7) *б/в: заџувила; б/џ: клиџери се, џлек* итд. *џ/б: ламба/ламџа*, (8) *с/з: аџлаз, завеза, какџез; з/с: двисац, џарадајс, крис; с/ц: ицецкаш, орденанц, цокне; з/с: џензија/џензија; с/ш: вршник (врсник), нишку, шушара* итд. (10) *з/ђ: анђели, џенерал/генерал, јеванђеље/евангелије; з/к: бубрек, клоџ, клоџа* (глота=друштво), *крис* итд. *к/г: бангетџ, гундуре, мозга; к/џ: џашџан/џашкан; џ/к: чакма чешће од чаџма*, (10) *џ/ђ: сџанађ; џ/ј: ојеј; ћ/ђ/ј: ноћ/ној, сај* (< сад ћеш да), *доји, уј* (< уђи), *Госџојина* чешће од *Госџођа*; *ћ/ч: ћерџеч, ћерџич; ч/џ: џеринац/џеринац; ч/ж: врачу/враџу; ч/к: џувек* (посуда); *ш/ч: чибе* (терање пса).

4.1.119. Ново јотованье је присутно скоро у свим категоријама (3.53): *диџви, зеље, бусење, брађа, лиџије, гроџе, са крџом*.

4.1.120. Подновљено јотованье јавља се код глагола VI и VII Белићеве врсте: *џушџа/џушџа/џушџа* (3.54.1), *џушџу/џушџу/џушџу*, *криџен/криџен* (3.54.2).

4.1.121. Спорадично се могу срести и остаци јекавског јотованья (3.54): *ђао* (чешће), *ђео* (ретко), *џео* (најчешће), (3.55.1); *вође* (3.55.2); *гођ/гој* (3.55.3).

4.1.122. Специјално јотованье углавном је спроведено доследно (3.56): *дође, нађе, џође*.

4.1.123. Присутно је и аналошко умекшавање коренских сугласника или иницијалних слогова: (3.57.а) *вежсен, мужсен, донешен, ојеђен, крађено*; (3.57.б) *говеђина, гускеђина, јагњеђина, јаређина, џилеђина, џрасеђина, џелеђина, џуређина*; (3.58) *гњездо, гњеџав, гњеџав; ижјебим, жјезда; жјеџара; кјеџиџа*.

4.1.124. Прва палатализација углавном се доследно реализовала: (3.61.1.а) у Всг. *Боџе, човече, сџриче*.

4.1.125. Аналошка палатализација честа је у 3.л.пл. и у императиву (3.60.1.б): *вучу, сџриџу, вршу; вучи, леџи*.

4.1.126. Аналошки изостају резултати друге палатализације: (3.60.3.б) у Нпл. имен. м.р. веома ретко: *џечењаки, џрслуки и укуки*; (3.60.3.в) у ДЛсг. имен. ж.р. скоро доследно: *девојки, у војски, задруги, џо снаги*; (3.60.1.в) у демин. обли-

цима имен. ж.р. на *ица* факултативно: *вагица, ногица, кашикица, рукица*; код де-мин. прилога за количину: *малкице*.

4.1.127. У ограниченom кругу лексема чувају се групе *шӣ* и *жд* (3.61): *све-шӣтеник, њросвеш̄ӣа, ой̄ӣш̄ина; Надежда, нужда, нужник, ружденик*.

4.1.128. Доследно се јавља *шӣ*, а не *ш̄* и у следећим случајевима (3.62): (а) *врӣш̄ӣи, њӣш̄ӣи*; (б) *ва̄ш̄рӣш̄ӣе, ог̄њ̄ӣш̄ӣе, кӯћӣш̄ӣе*; (в) *веш̄ӣа, веш̄ӣица, њо-ш̄ӣен, ш̄ӣај* итд.

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНЕ ОСОБИНЕ

У акцен̄ӣуацији

4.2.1. Померањем /˘/ акента с ултима на претходну краткоћу наша терито-рија подељена је на кановачку зону (т.1.б) и област с метатаксом (1.3), (карта бр. 1). Померање у новоштокавском духу факултативно и ретко се среће (1.7). Жари-ште кановачког акента је у космајским селима и јужном делу испитиване територије.

4.2.2. Примери типа *њ̄д̄шока* (1.11) одлика су западних и осталих перифер-них говора (карта бр. 2).

4.2.3. Примери типа *њ̄ӣш̄ала* (1.13) углавном су ређи у источнијим говори-ма (карта бр. 3).

4.2.4. У неколико западнијих села чести су примери типа *в̄од̄е̄ / в̄оде̄* (1.16.б, в, г, д), (карта бр. 4).

4.2.5. У истом ареалу чести су и примери типа *њ̄д̄ж̄* (1.17. б), (карта бр. 5).

4.2.6. У неким местима и код неких информатора факултативно се скраћује /˘/ на ултими (1.18, 1.26), али и ван ње (1.44), као и /' / акценат (1.45).

4.2.7. Углавном на северу и западу чешћи је акценатски тип *в̄уче̄ / в̄уч̄е̄* (1.22.а, б, в, г), (карта бр. 6).

4.2.8. Акценатски тип *в̄учеш̄* (1.25.а, б) има нешто шири ареал од претход-ног (карта бр. 7), те се може срести и у централним и југоисточним говорима.

4.2.9. Акценатски тип *д̄ев̄о̄јка* (1.27.б) чешћи је на западу испитиване тери-торије (карта бр. 8).

4.2.10. Акценатски тип *в̄учемо̄ / в̄уч̄емо̄* (1.30.а, б) углавном је ређи на исто-ку (карта бр. 9).

4.2.11. У Бд у кановачкој позицији чује се силазна интонација /˘/, *м̄њмка, њ̄шац*. У Бд и још понеком месту овај се акценат може чути и у неким речима с /' / *б̄њли, Сол̄ӯнац* (1.32).

4.2.12. Експираторни акценат факултативно се јавља у два североисточна села Ш и Р у којима није мали проценат становништва вардарско-моравске и шопске струје (1.46).

4.2.13. Ново преношење акента на проклитику обичније је на крајњем за-паду наше територије, а понеки пример новијег порекла чује се и шире (1.54).

4.2.14. Само у три пункта (Др Ло Ос) бележимо примере типа *на̄ дно, не̄ мош* (1.56.а), а у десетак *њ̄е̄-шес* (1.56.в).

4.2.15. Само у Бд и МО имамо ново преношење на двосложне проклитике *окò куће*. Код старог преношења на двосложне предлоге, које ипак није тако често, поред уобичајених форми *ѝрѝда мно́м*, срећу се, ретко, и примери типа *окò врайша*, *ѝрекò ноћи* (1.57).

4.2.16. Акцент се понекад преноси и са облика који у стандарду имају узлазне акценте: *нѝ знамо*, *нѝ смѝду*, *окò њега*, и сл. (1.58).

4.2.17. Факултативно се чувају послаакцентатске дужине добијене померањем /~/ акцента (1.62).

4.2.18. Индивидуално и врло ретко јави се и нека секундарна послаакцентатска дужина испред енклитике, а иза /~/ акцента (1.63).

4.2.19. Само у неколико пунктова у енклизи кановачке позиције јавила се секундарна предакцентатска дужина, али исто тако има примера у којима се факултативно изгубила примарна предакцентатска дужина (1.60).

4.2.20. У мањем броју пунктова, углавном на истоку, померање акцената по новоштокавским правилима, због К-Р залеђа и порекла становништва, изостаје, те се те изоглосе могу сматрати квалитативним. У већини осталих пунктова присутне су квантитативне изоглосе, тј. један акцентаски тип, обично новији, чешћи је у односу на други, архаичнији. Померање акцената условљено је старошћу, полом, мобилношћу и степеном образовања информатора, тако да ове варијабле утичу на то да квантитативне изоглосе не дају увек исте или јасне ареале.

У вокализму

4.2.20. Само у неколико моравских села (Вн МК Т ВО) и у три на западу (У Су Кч) у ДЛсг. именица *а* основе факултативно се јавља наставак *-е* *кажем ба́бе* (2.6.б), (карта бр. 10).

4.2.21. Икавизам у инф. основи гл. VII врсте (*вѝдио*) среће се спорадично углавном у периферијским (Бд Би ВК ВО Гл Гр Ду К Кч Ла Ло Лу Мл МО Рб С Ск Т У) говорима (2.10.б).

4.2.22. Само у ДД забележен је један пример с префиксом *ни-* у *ни́ко* време (2.12).

4.2.23. У неким периферијским (Бд Лг Ло Лу МО Т) говорима преф. *ѝре-* замењује се с *ѝри-*: *ѝрирезујемо* *кòлѝч* (2.13).

4.2.24. Гласовни ликови *ѝрид* и *ѝрико* по једном су забележени само у Вр Др Кр Лг Лу П (2.14.б).

4.2.25. У неким местима (А В Вн ВО Гл Др Ду М МО Ск Т У) изведени облици прилога за место могу се чути и у икавској варијанти: *ни́гди*, *òвди*, *òвди́*, *вòди*, *òнди* (2.18.2.б), (карта бр. 11).

4.2.26. Гласовне ликове с *и* испред *ј* по једанпут смо забележили у најзападнијим селима Бд и МО *не ѝдсијеш*, *да се смѝје*, у Са (*ѝосѝј* и *ѝосѝј*), у Кч (*ѝосѝјала*), (2.20.ђ). У пет пунктова (Вр Гр ДД Ра СМ) бележимо и гл. *додѝјаѝи*.

4.2.27. Једино смо у Бд Вл Гн Мл Ра забележили *видрица* (2.22.а), а у Бд В Вн ДД Ли МО Р У увек срећемо корен *сек-*: *секѝром*, *секираѝица* и сл. (2.22.б).

4.2.28. Гласовни ликови *обадви*, *обади срећу се најчешће* у Са, Ос и Бд (2.27).

4.2.29. Икавизам *дивојка* забележили смо само у А ВК Ду Кч Ос Ш; уп. и *човик* у С (2.28).

4.2.30. Ијекавизам *дијеше* забележили смо само у југозападним пунктовима ВК Гр Ра Рб (2.30).

4.2.31. Ретко и факултативно се јављају јотоване форме *зоћ* у Др и У (2.31); *ђе М*, *ђи Ос*; *вође* Др (2.32).

4.2.32. Обично на западу МО У Се, али и једанпут у моравском селу Лг у корену следећих лексема чује се *е Оррковица*, *Орршац*, *оррејева*, *оррвина* (2.33.б).

4.2.33. Само смо у Р једном забележили предлог *сирама* (2.33.в).

4.2.34. Исто тако само у Ос једном смо записали *ц(в)аји* (2.33.д).

4.2.35. Само у два пункта ВО и Р у функцији покретних вокала бележимо -е и једну полугласнику вредност као кад се изговара азбука *оде дрена*, *коде шо дрва*, *кодъ Охрид* (2.35.2.б).

4.2.36. Само у Вн једном је забележена форма *изилази* (2.35.2.г).

4.2.37. Полугласничка вредност њ ретко се среће (Др Са Лг Мх У) на месту редукваног а, обично добијеног од полугласа *доручък*, али и *тѣко* (2.35.5.а). У Ш он је реликт старијег стања те се јавља и уместо других старих вокала *рѣка*, *лѣжица*, *дѣштери*, *суйрејѣк* и сл. (2.35.5.б).

4.2.38. Само у неколико села (В Вн МО Ш) забележена је девокализација самогласничког *р умрео*; уп. *крѣуш* од жита Вн, али *крѣуштам* Ла, *шрејеза* А С, али и трпеза; *грончари* Гр, али *грте* Ш (2.40).

4.2.39. Вокално л једном је забележено као реликт говора *млчише* у Ш, а други пут у посуђеници *бицикл*. У К забележено је *ол* у речи *шолмач* (2.42).

4.2.40. Усамљенија су примери типа *окугал* У, *шолал* МК, *рекал* Ш (2.44).

4.2.41. У севернијим селима Ба В Вр и Ла, ближим Ш-В дијалекту бележимо предлог *через* (2.45).

4.2.42. Углавном у неким севернијим селима (Ли Су Ш), али и у ВО срећу се облици *до*, *зно*, *јо*, али и *жа* у Ш (2.50). Само у Су забележен је облик *смо* < *смео* (2.62).

4.2.43. Чешће у севернијим говорима (Вр Ву Др К Ли Лу МО П Р Рд Се Су Ш) група -*ао* > *а* = *а^о* има вредност затвореног полудугог *аима*, *намешћа* (2.51).

4.2.44. Једино у Вн и Лг забележили смо по један пример са сажетом групом -*ио* па *мисо* да, ја сам *мисло* (2.71.б).

4.2.45. У облицима присвојних заменица након губљења интервокалног ј добијена је група *оа моа*, која се чува у једној трећини пунктова, обично на западу (в. карту бр. 12). У две трећине села, претежно на северу и истоку, јавља се сажета форма *ма*, а само у неколико *мо* и то од крајњег запада па до крајњег североистока (2.75).

4.2.46. Делимичну редукцију срећемо само у неколико села (У чешће, ВО Го Мх Т) на крају речи и иза акцента на *вратић није ми*, *којц*, *дођу* (2.87).

4.2.47. Секундарне вокале забележили смо само у неколико примера у мањем броју села, нешто чешће западних 10:6: *обзова* Ба В ВД Ј Ли МК МО Ос Ра

СМ, *обсова* П Ш; *ораоник* А ВО Го Ли МК Су; *оша багрен* Лу, *ошим* Ос, *ошо* М Су, *оша* вода М, *од оши* Бд (2.90).

У консонантизму

4.2.48. У два села на северу В и Ли бележимо овај фонетизам код глагола *благосиџати*: *благосивџе*, *благосивџало*.

4.2.49. Лексема *џа/н/м/џиџи* потиснула је реч *џубиџи*, коју смо два пута забележили у Ли и то са сонантом *в* гласа *б* (3.14.5.а).

4.2.50. Само у Лг и Вн имамо примере типа *каџана* (< кафана) и *џроџуџкам* (< профуџкам). Само у Кр имамо замену *ф* с *б*: *брезу*, *брезом*.

4.2.51. Једино у Вн забележен је пример *враџбина* < *врачбина/вражбина* (3.23.б).

4.2.52. Само у неколико пунктова и то код најстаријих информатора факултативно се јавља палаталнији изговор појединих гласова: *гл'едало* ВО, *л'ејо* Ло, *л'авор* Лг, *к'ило* Вн (3.24).

4.2.53. У ВД ВО Вр Др М Су Се Т, а најчешће у Ш Љ и Ћ факултативно се свODE на палаталне пловиве *џ' д'*: *воџ'е*, *над'е* (3.25).

4.2.54. Само у А ВО Вр Др Ла Лу МО Мх Р Ск Ш гласови *к* и *г* на крају говорног такта факултативно се изговарају палаталније и с аспирацијом *Богх'*, *цртакх'* (3.26).

4.2.55. Факултативно обезвучавање финалних сугласника на крају речи и говорног такта забележено је само у ВО Гр Ду М Мх С Ск Су Т У Ш: *лаџи*, *Миџо-драк*, *снec* (3.27).

4.2.56. У пунктовима ВО Го ДД Др Го Лу Т индивидуална је појава повећања усног резонатора приликом изговора *ж*, *ч*, *ш*: *жсене*, *вуче*, *јоџ* (3.28).

4.2.57. Једино у Ш имамо промену *џр-* > *чир-* *чирва* (црево), а у МО *џш-* > *џч-* *џченица* (3.31). Вероватно случајно имамо само по један пример за промене типа: *дл-* > *гл-* (*глеџо*), *дм-* > *гм-* (*Гмиџар*), *згл-* > *жггл-* (*жгглоб*).

4.2.58. Само у неколико села, под утицајем других говора, промењене су медијалне групе *гл* и *гн* (3.35): (а) *џигљу* А Вр Ло МО, (б) *дигње* МО.

4.2.59. Углавном на северу Бд Вн Вр Ву Ли МО П Р С Се Су У и југу Гл Кч М Са СМ Т срећу се облици *узем*, *узи* (3.37.в).

4.2.60. У 6 западних пунктова у групи *њч* присутна је дисимилација по месту творбе *свинче* (3.38).

4.2.61. Само у 4 пункта забележили смо промену *џч* > *вч/фч*: *ковче* Т, *кофча* Ба ВД, *закофчам* ВД, *зџковчао* Гн (3.39.а).

4.2.62. У неколико села и то углавном код најстаријих информатора јавља се африкатизација групе *џш*: *леџче* В, *слаџчи* Лг, да *лиџче* Го Ку Ло Ос П Ш (3.39.б).

4.2.63. Само у С имамо промену медијалне групе *мн* у *вн*: *зувно* (3.39.ђ).

4.2.64. У 3 северозападна пункта Бд В Су медијална група *мњ* > *мљ*: *сумља* (3.39.е).

4.2.65. У 3 североисточна села забележена је промена медијалне сугласничке групе *чк* у *шк*: *кулишке* Ку, *љуљашка* Вн Ск.

4.2.65. Само у четири пункта (Ку Ш Ли Рд) на крајњем североистоку, под утицајем суседног К-Р дијалекта, факултативно се јавља и сугласничка група *јц* *йрајци/йраци*, а на крајњем југу, као и у Жабарима, Чумићу и Крагујевачкој Лепеници, *кц* *йракци* (карта бр. 13).

4.2.67. У неколико периферијских говора (А В ВД Кр МК Мл МО МП П) среће се група *сџр*: *осџар*, *осџри*, *сџрои*, *расџркано* (3.45).

4.2.68. Једино у МО забележили смо *од жњешџе* и то од информатора рођеног 1897.

4.2.69. Метатезу групе *зј* бележимо у источнијим селима: ВД Го Лг Ос Р Ш: *гројзе*, у ДД: *са гројзом*, а нарочито у Вн *гројзе*, *лојзе* (3.50, 4.63).

4.2.70. Неке лексеме с умекшаним *н > њ* везане су само за поједине пунктове (3.51.3): *брашњо* Вн, *йолажењик* Бд МО, *рачуња* В К Ра, *лешњик* У итд.

4.2.71. Остатке јекавског јотовања у лексемама *овде* и *год* срећемо само на крајњем западу: (3.55.2) *вође* Др; (3.55.3) *ка гођ* МО, *ди гој* Бд.

4.2.72. Забележили смо само један пример у М без специјалног јотовања *дојде* и то од информаторке рођене 1897.

4.2.73. Углавном на северозападу наше територије изостаје јотовање у трпном придеву (3.52.1): *заробен* Ку, *заробени* Ш, *изломена* Ш, *исциџнено* Ш, *исцирџена* Су, *калемене* Р, *калемену* МК, *носено* Вн, *ојраено* Ш, *оформено* Гр, *йравена* Вн.

4.2.74. У севернијим говорима код неких именица изведених од гл. VII врсте дисимилацијом су уклоњени резултати старог јотовања (3.52.1): *зайалење* Ву, *оделење* Вн Р Су, *оделења* Вр П Су, *оделењу* Вн, *оделенца* Ву, *љубење* Р.

4.2.75. Аналошка палатализација у Апл.м.р. ограничена је углавном на југозапад (А Ба Бд ВД ВК Гл Го Гр ДД Др К Ко Кр Ло МО Мх Рб С, али и Ш) испитиване области (карта бр. 14), (3.60.2.а): *барјаци*, *бубрези*, *кожусе*.

Посебно треба нагласити да су, због присуства скоро свих миграционих струја на овом подручју, изгласе, по правилу, узајамно независне.

ОДНОС С-В И К-Р НА ПРИМЕРУ НАШЕ ГРАЂЕ

4.3.0. Захваљујући Ивићевом чланку посвећеном српским дијалектима и њиховој класификацији (1999:328–354), у прилици смо да изложу фонетску грађу упоредимо са стањем у С-В а и у К-Р говорима.

4.3.1. Проф. Ивић (1999:331) предлаже да се у С-В говоре уброје они који имају:

1. икавизме: (а) у ДЛсг. имен. ж.р. (*жени*, *йо води*); (б) у компаративу типа *сџарији*; (в) у одричном презенту (*нисам*, *ниси*, *нисмо*, *нисџе*, *нису*); у карактеристичним облицима заменичко-придевске промене, бар факултативно (*с овим*, *мали[x]*, *моима*);

2. наставак *-ом* у ДЛсг. заменичко-придевске промене ж.р. (*овом жени*);

3. кановачки акценат.

С обзиром на ове критеријуме наши говори припадају С-В дијалекту, будући да су икавизи у овим ктагоријама (4.1.16, 4.1.19, 4.1.26) скоро доследни на целом терену, а кановачки (4.2.1) углавном се не среће у севернијим и источнијим говорима (карта бр 1). У нашој грађи, нарочито у селима са кановачким акцен- том, чести су примери типа (дај *овом жени* и у *овом соби*).

4.3.2. Заједничке особине свих (или велике већине) С-В и свих (или скоро свих) К-Р говора:

1. (а) /ʎ/ доследно се помера с ултима на пенултиму у типовима *жен̑а̑, њо- ш̑о̑к, гл̑ав̑а, нар̑од̑* (б) малобројни изузеци *дан̑ас*, (в) тенденција померања сила- зних акцената на неакцентовану дужину у типу *кл̑еч̑и, њ̑и̑ш̑ала* (чешће у С-В);

2. претежно екавска замена јата: (а) у Длсг. *мене, шебе, себе*, (б) префикс *џре-* често (или увек) место *џри-*;

3. елизије вокала у сандхију у примерима типа *д идем* или *н удем*;

4. промена *вљ* у *љ* у типовима *ост̑аљен, ост̑аљам*;

5. траг промене *сц* и *шч* у *ц* и *ч* или у *кц* и *кч*.

И наши говори се уклапају у наведене заједничке особине. Тако је у свим пунктовима и са отвореног и са затвореног слога дошло до померања старог /ʎ/ на претходни и кратак и дуг слог (4.1.1). Непренесен акценат у финалном слогу среће се у ограниченом кругу лексема типа *ађуш̑ан̑иш̑, њ̑арад̑ајс; одов̑уд, сасв̑џм; даб̑ом, он̑ам, чеш̑џр, науч̑џиш̑; дан̑ас, ноћ̑ас; у емфазии: вис̑о̑к, Бож̑џџ. Померање силазних акцената на претходну дужину у типу (*џи̑ш̑ала* 4.2.3) присутно је у већини пунктова, осим на истоку, где су ти примери ређи (карта бр. 3). У примери типа (*в̑уч̑е* 4.2.7. и *в̑уч̑џш* 4.2.8) преношење није тако често као у претходном слу- чају и не уочава се јасан ареал (карте бр. 6 и 7).*

Наведене екавске форме чешће су и на нашем терену од оних са *и*: *мене, ше- бе, себе* (2.7), *џреблиџили, џрезнаде, џречес* али и *џријост̑аваља се, џприрезујемо* колач, *џиградим* (2.13).

Много су чешћи примери с елизијом у хијату (4.1.56) *д идем, д извадим, д осеџшмо, д уденем, д учиду*. Сонант *в* у групи *вљ* у појединим категоријама факул- тативно се губи (4.1.83): *наџраљено, сџаљам*.

Сугласничке групе *сц* и *шч* скоро на целом терену факултативно се свод на *ц* и *ч*: *џраци* (карта бр.13), *диџиљина, џџејам; гуче, џчуџа, кочиџа* (4.1.111).

4.3.3. Типично К-Р особине непознате свим (или скоро свим) С-В говорима (Ивић 1999:333–334):

1. неоакут;
2. вокал *и* у *дибок*;
3. вокал *и* у *микнем*;
4. вокал *а* у првом слогу речи *маџџика*;
5. африката *s* у групи *св* (*свезда, своно*);
6. испадање *њ* у *јаџаци*;
7. чување *џр* у *џрешња*;
8. чување групе *сџр* у *ост̑џро*;
9. метатеза у *самне* „сване“.

Од овог списка типичних К-Р особина указаћемо на оне које су ипак присутне у нашим говорима. У неколико пунктова (У ДД Ос Р У Ш) јавља се аналошки корен *диб-* (4.1.79 или 2.91.5в).

Само у Би Др П забележен је фонетизам *мајџика* (4.1.79 или 2.91.4а).

Фонема *s* позната је нашим говорима, а у групи *se* јавља се само у Вн Ос (4.1.92 или 3.22).

У неколико периферијских говора (А В ВД МК МО МП) јавља се група *сџр-*, а у Кр Мл и П баш у речи *осџар*, *осџри* (4.2.66 или 3.45).

4.3.4. К-Р особине које захватају знатан део С-В говора, али не све (Ивић 1999:334–335):

1. екав. рефлекс у инф. основи гл. типа *седеџи*;
2. прилог *[z]де*, а не *[z]ди*;
3. изразито отворен изговор кратких акцентованих вокала *e* и *o*;
4. вокал *e* у *еџе*, *еве*, *ене*;
5. испадање *џ*, односно *д*, у групама *сџј* и *зђј* (*лисје*, *гројзе*);
6. метатеза у групи *зј* (*гројзе*);
7. отпадање крајњег *-ј* у примерима типа *овај* > *ова*, *немој* > *немо*;
8. испадање *v* у суфиксу *-сџво* (*ројсџво*);
9. консонанти *ц* и *з* у Амн. м.р. (*ојанце*, *бубрезе*);
10. промена групе *џс* у *џц* (*џцеџо*, *џцује*);

Наведене особине К-Р углавном су присутне и на нашем терену:

У инфинитивној основи гл. VII врсте бележимо вокал *e*: *жџивџџи*, *жџивџџи*, *жџивџџи*; *жџивџџа*, *седџла*, (4.1.20 или 2.10.а).

Прилог *[z]ди* ипак је знатно чешћи од *[z]де*, које је забележено углавном у јужнијим селима А ВО Гл ДД Кр Ло М МП С Т, али и у Бд Ск и У (4.1.27).

Изразитија отвореност кратких наглашених вокала *o* и *e* представља факултативну и индивидуалну појаву (4.1.11 или 2.2).

Речце *еџе*, *еве*, *ене* чешће се јављају у овом облику него *с-о* (2.91.4.б).

У источнијим пунктовима (ВД Го Лг Ос Р Ш: *гројзе*, у ДД: *са гројзом*, а нарочито у Вн *гројзе* и *звојзе*, уп. и *лојзе*) долази до упрошћавања сугласничке групе *зђј*, а потом до метатезе (4.2.68 или 3.50).

У више од половине пунктова изгубљено је финално *-ј* у *овај* и у *немој* (3.1.81 или 3.3.б).

V се веома често губи у суфиксу *-сџво* (3.1.83 или 3.9).

Аналошка палатализација у Апл.м.р. ограничена је углавном на југозапад (А Ба Бд ВД ВК Гл Го Гр ДД Др К Ко Кр ЛоМО Мх Рб С, али и Ш) испитиване области (карта бр. 14): *барџаце*, *бубрезе*, *кожусе* (4.2.74 или 3.60.2.а).

Прилично је честа африкатизација групе *џс* > *џц* (4.1.95 или 3.31 и 3.39.в).

4.4. Иако би се на основу до сада изнесених констатација могло закључити да је С-В северна периферијска зона К-Р дијалекта (Ивић 1999:335), ипак би требало испитати још и говоре околине Пожаревца и јужног Баната па потом одредити његово место међу српским дијалектима.

С-В дијалекат је имао различите статусе. Тако су га сматрали посебним дијалектом (Ивић 1959 (С-В), 1985; Реметић 1985), али и уврштавали га у К-Р (Ивић 1994 (Д), 1999): „Ако би број дијалеката требало смањити за један, сигурно би то био С-В, који би у том случају требало прикључити у К-Р, свдећи два типа екавице на екавицу као такву, као што је то било учињено у мојој дијалектологији на немачком језику из 1958.“ Ово колебање по Ивићу (1999:317), условљено је чињеницом да „дијалекатске јединице — уколико се такве могу уочити у датом језичком пејзажу — по правилу заузимају неједнаке просторе и у неједнакој су мери особинама издвојене од осталих.“ Ивић је још 1958 имао термин *смедеревско-вршачка група говора* који је 1999 модификовао у *смедеревско-вршачка говорна група*. Можда би овај последњи термин био прецизнији када би се уместо прве одреднице ставила *младеновачко-вршачка*, будући да је у околини Младеновца жариште кановачке акцентуације, а не у Смедереву, где је чешћа метатакса.

ТЕКСТОВИ

АЗАЊА

Пољаранија

А има славно пољараниу, то је сточна слава. То се слави за стоку да ти буде здрава. То негде, не знам сад у који(м) месецу, има то све у календару пише, заборавила сам који је месец. То буде тако кад је зрело жито, у тај месец.

То се идe там код нас на једну раскрсницу, па то људи ваду живу ватру. То трљау, сад ја не мог да ти кажем от којег то дрвета они, јер ја нисам баш то ... они то трљау, тако, виш, оцечу два дрвета па трљау и ис тога избие, то се јако угреје и покаже се варница и ту посе наложу ватру, ту се пије до сванућа, ко ће тера стоку, обихе трипут око те ватре, а там на кога је колач, кот којег домаћина, тај спрема ручак и то се руча, па сад узме колач други газда па догодине слави други газда и тако.

Пуно ми имамо у Србији тако ти лепа обичаја, ал све ће то сад да ... све већ и ту пољараниу сад ове године није било ни десетину петнајс и то ови старији људи. Овај млад народ нег' ни да чуе, смеју се кат прођу. Еве ја имам там пуно све они синоваца, то све млади дечаца, ма каки ни да чуе. То сад још ово мал држу ови старији људи, а ови млади неће.

Даница Јелић, 1920.

БАДЉЕВИЦА

Бабина љубомора

Па ме тужу, па ме прати чак кот проте, чак кот проте ме пратили, оће други момак дае ми дукате д идем за њега, а ја нећу да брукам мога овог Чеду. Нећу ја Чеду мојега да брукам.

Ўнук Слада: Ма сат су они у великом офанзиви. Ма са ће да ти причају овџа циркус. Је л знаш како? Прошле године деда чуво краве тамо, ал имао две удовице ту око те њиве. Рођа љубоморна и сат сваки дан се свађају око те удовице. Он чим негде оде, она га јури идe за њим јел опасно постао сад швалер по(т) старе дане.

Па добро, зашто сам му чувала кућу? Сви побежи от куће, само ја и баба и чича, све то бежи, поведу децу, бежу ја јом чувам. Па еве и, и сад још вештице. Па то су фукаре. Он се шали Чёда, ма шалио се, и он стар и ја стара шта то треба нама. Јок, брате. И он болесан. Кад је баба, сад шта ће му и он је чича и баба и готово, не треба сад никим.

Божих

Јо, Божих ка дође, деца особито (се радују). Донесе с пун цаак сламе, пијучу деца: пију, пију, па чупамо за цаак, ми то тако и смеј и шала — Божих. Па печемо печење, печу и метну на ражањ, певамо, како је то лепо било. Полажењик па спремимо му погачу, метемо плешку меса, па на нову годину, не даемо на стару, само на нову годину. Нама децама много лепо било, једва смо чекали да дође Божих, па се сиграмо, славамо после на слами, лепо. Бацају се ораје у један буџак, у други, у трећи, у четврти, бацају се ораси. О, Боже, Боже, цаарамо: колико варница толико пилића, толико здравље, толико, измотаву се неки пут, толико парњака, изводу неки. Било лепо. Око куће обихемо трипут, вичу деца: пију, пију и штупљу з онај цаак. И све мён терали ја да понесём, а деда стоји, седи ту, баца кукуруз на нас, деда седи и чека да једе и да пије.

И волови, и краве, и овце, и свиње све мећамо, мој свекар начини, Радо-сав, он то прави волџовски јарам, све то нам направи па мећамо у чесницу. Е, ко лџми па нађе, он: О, нашли смо, волове, нашли смо свиње, говеда, све то нашли, грабимо се који ће више д очупа чесницу. Било деци много, ваљда добро, деца.

Ўнук Слада: А ко највише искрши, он је највећи радник у кући.

О, ел видите л како сам радник? Јес и сад и он. То је највећи мој ўнук. Он је радник много. Баш на њега самог (личи), дёдови слабо су (вредни).

О себи и деди

Ију, сви отидну седу кот куће н онај свечаник неки, а ја спремим ашов д идём да риљам за паприкар. Дећеш, црна жёно, ти сад ка(д) данас је онај, како се виче, ја одо да риљам. Луда жёно, шашаво било дете, младо, лудо, трчим да копам, да радим, а мој чича много он забушава. Био служио војску и братову војску и његову војску.

Деда Чёда: Жёнио ми се један, тога деда, он се жёнио се, није се жёнио, али преварао био неку девџку одавде и(з) села, а ја сам млађи био осамнајз година... е, он оћ да му се уда та девџка ту негде у селу, а дошло му д иде у војску, а он оћ да се жёни. Мој отац каже: како да га жёним ка са његовим (њеним) оцом не разговарам. А био му Арса наодација, а онај је салтео, стра га било да му се не уда девџка. Оће да је запроси, а није разговаро његов отац, то мој отац, па ја био дечак и он, каже, па шта да радимо с ѓвим, ко ја нећ да се жёним, ја кад од-служим војску, ја ћу тада да се жёним, и он салтео Ацу. Ајде, Бога ти љубим, Радосаве, ајде Влајко д ўбијем зёца, ѓвај био лџвија, ўбио зёца и ко да будне

дѡвече (ракија), пѣчѣ зѣца за вѣчеру и ѡни тако тѡ прогѡвору и ѡтїдну у ўрѣд. (А тѣб подвѡлили најмлађим, а ја сам се љутила.) Ка да се жени, треба д иде у кѡдар, тѣб прошѡ рѡк, треба д идеш у вѡјску, неће он д иде, а мајка салетела, неће он д иде него ѡће да јом се не секира, ај да га ѡжени. Ка дѡђе време да с иде у вѡјску тражу мѣн, па ја кѡжем ѡцу штѡ ја д идем у вѡјску, ја сам најмлађи син, каже, ништа ти ћеш да слѹжиш за њи. Тѡмо кѡо скрѡту рѡк, као скрѡћѣње рѡка и њѣму скрѡте дѣвет месѣци. Ка су тражили, тражу мѣне Ывковића Чѣдомира тѹ и тѹ да слѹжим вѡјску.

(Пїше му ѡтац, нѣ да пїше ўватио се нѣке Хрвѡткиње нѣке црне, ал није нијим прїчо тѡм, кѡзо да је мѡмак и кѡко му лѣпо пѣвале, прїчао ми, криѡ.) Па мѣн су дѣвѡјке вѡлеле, дї ѡна пѣвачица зна да сам ја жѣњен, јѣбѣш јом мајку, нит су свѣ мѡмци нѣжењени.

А ти ће грѣшан да бѹдеш. Ијѹ кад ѡсприча, јѣдѡн се ѡбесио чїча, Чѣдино гѡдиште. А да виш кѡко пѡпа прїча, кѡко је грѣшан кѡ туђе дѣвѡјке вѡли. Ијѹ, кѹку мѣне. Тѣшко ѡнѡм дѹши кѡји се тѡ тако сѡм сѣбе сѹдбину сѹдио, па ѡбесио се па што је сѣби, ал ѡма од Гѡспода Бѡга сѹд. Тѡ Гѡспод Бѡг сѹди, нѣ сѹду сѡми сѣбе. (Чѣда: Лѡжу пѡпови.) Пѡј(з) сѡд Чѣду, ма нѣ зна се тѡ, ћути, Чѣдо. Јѡ кѡжем, Чѣдо, ўвек да се крстїш и да се мѡлиш, ти си нѣке Швѡбице мнѡго тѡм вѡлео. Швѡбице лѣпе па свѣ шљинговано нѡ њима, ѡмаш да вїдиш. Нѣма чїче да дѡђе, а бѡца пѡкѡјни пїше: ѡјде, Чѣдо, дї си јел си жїв јел нїси, нѣ да дѡђе.

Рѡдим, рѡдим, јѡдна, па нѣ мож вѣће да бѹде, па нѣ мож да бѹде вїће. Јѡ кѡжем, Чѣдо, за мѣн ћеш грѣшан да бѹдеш. Па кѡже нїсу ме пѹштули, жѣно, штѡ ти је, нѣ да пѹшту ѡни.

Нїсам (била на причести), нѣ могу, рѡњена сам у нѡгу убивѣна, а да сам здрѡва ѡшла би, ѡшла би да се ... Прѡла пѡтос, жѣна вѣдна, мѡда сам бїла, а ја прѡла вѡд па тѣк сѡмо што ми нѡга чїтаво као ка да се ѡткиде, ѡнѡ ми је сїгурно реѡма, сїгурно је реѡма, и мѣн нѡга лѣпо ми ѡтпаде, и бѡлї ме, и бѡлї ме и ѡшла сам тѡм на слїмање, тѹ јѣдна нѡга, а јѣдна није и сѡд ја кѡжем: Чѣдо, штѡ ме нѣ водїш, па зар ўдараду тѣлићима, тѣлићима, кѡко се вїчу ѡнѣ да спѡси му нѡгу, каже, н ўмѣм да тѣрам трактор, лимузїну. Па нѣ мож, зѡпочо се мѡј Слѡда, мѡј ўнук зѡпочо нѣшто, прѡви за пилићѡрнике и сѡд нѣма кѡд. Чѣда га тѣра и ѡн ѡшо тѡм у бѡлнїцу, бїо дѡбио на плућа па да му вїдну дѡ л му нѡпредују тѡ плућа дѡ л је прѡшла га штѡ ли је, каже, нѣма кѡд, а чїча, каже, стѡр мѡжда ће д ўмре, штѡ знаш, гѡдине вѣлике нѡше, а ѣто шѣсте сам рѡђена ѡљаду дѣве(т) стѡтна шѣсте рѡђена, тѡ су мѡге гѡдине.

Бїло ми је лѣпо нѣкад док смо бїли мѡди, мнѡго дѡбро, па ел ти прїчам, па свѡтови лѣпи бїли, ѡнда пѣву дѣвѡјке: Нѡ ред, нѡ ред, кїћени свѡтови, да вїднемо кѡји мѡдѡжења, Мѡдѡжења штѡ си нѣвесео, ел ти кѡњи посѹстали, јел ти није пѡ вољи дѣвѡјка. Јѣс је мѣне пѡ вољи дѣвѡјка, него су ми кѡњи посѹстали.

Жїто свѣ рѹкама жїѣм. Жїѣмо рѹкама па чупѡмо ўже, па рѹке се подлѹпиле од ... А знаш кѡлико си сѣјо? А, јѣс, жѣтварицу ѡмали смо. А знаш ти кѡлико смо жїта сѣјали? Шѣснајс лѡнаца, по дѡва вагѡна. Па вѣзујем жїто ја и чїча, ѡн вѣзује са жѣтвару вѣзуе жїто, ја му пѡмѡжем снѡпове вѣзуем и ја. ѡн наруковѣђа,

руковeћамо па пoсe вeзуeмo, рaњиe дoк нiсмo кyпили жeтвaрy oнy сaмo жњe и руковeћа, пa пoслe вeзaчy. Eвe сaд, oдoшe дa жњeдy житo мoј Слaдa пивa, пивa, Бoжe, Бoжe, штa ти нe пoнeсe, винa пa свaштa и oн ти пoжњeдy и сaмo дoтeрaш иcрyчy у aмбaр. Мa кaки трi дaнa, мa кaки дaн, дyгo нe жњeдy и пoжњeдoшe, eтe и, и дoтeрaшe yвeчe, житo, брe, кao дрeн.

(Чeдa: A jа сaм имo вршaлицy, jа сaм биo нaучнo мoє житo oвршим кaд jа oћy, никoм зpнo житo нe дaм. Пyнo житa.)

Oндaк, Чeдo, зaкиснy кaмaрe, Бoжe, рaстyрaј, зaкиснe кaмaрe, jao, cyшимo пa мyчимo сe грднo. Кукyрyз кoпaм, мoрe, бeжи, a сaд ми нe кoпaмo, oн бaцa прoтив кoрoвa, бaцa oтрoв.

Мoј Слaдa пoсaдиo jабyкa, тaм jабyкe нa пивaц (e)тe нoд, мoј oвaј yнyк пoсaдиo jабyкa, вившaнa пa нaбeрe, сaмo бeрy зa прoдaјy. Живy сaд дoбрo, aл oпeт мнoгo рaдy.

Видoсaвa-Рoђa (1906) и Чeдa (1906) Ѐвкoвић.

ВOДАЊ

Бoжић

Пoслe ... дeдa кaд унeсe тy слaмy, oн мeтe, a ми сe свi вaлaмo п oнoм слaми, дeцa, лyди сeдy нe брaнy нaм. Вичy oнe жeнe: Дe нe дижитe прaшину, aл oни кa чyпajy слaмy, oндa сe oдвaјaлa слaмa и плeвa, пa нe чyпajy oвaм ди je плeвa, нeгo сe тo свe истрeсa дa нe бyдe прaшнa. Oндaк прoстрeдy чaршoви прeкo тe слaмe и мeћeдy jaстyци и сeднe дeдa у двa aстaлa, a мeтy тaблe oд aстaлa, сa тaј вивш тaј сe нe скидa тaблa, a дo (oд) вeликoг aстaлa сe oнe сe скидajy тaблe, oни мeтy двe тaблe и ми свi сeднeмo и тaт сe jeлo пoснo, нiсмo jeли кaшйкoм, пaсyль прeбрaнaц, сaрмa и рибy пржeнy. Зaвeзaк рибe кyпy, a нaс пyнo билo, сaмo зa тaд, a зa слaвy нe пивaј кoлкo кyпyју. E, oндa устaнeмo првo и дeдa yзмe кaдeбoницy и нaс, oвaј y ствaри oндaк je билa кaдибoницa, и свi нaс, oвaј, oкaдимo сe, прeкрстимo сe и читaмo Oчeнaш, jеднo читa Oчeнaш, дрyгo Бoгoрoдицe Дјeвo, трeћe вeрyју y jединaгo Бoгa и тo тaкo oчитaмo и сaт сeднe и дeдa првo сeднe и пoчнe дa jeдe. Пoљyбимo дeдy y рyкy. Oн дa кaт пoћeмo нeгдe, a yвeчe сe jeдe, a кaт пoћeмo yвeк нaм дa, кa(т) смo били дeцa дa кyпимo лyлe, oндaк нoсили oнe лyлaциje и oн знa и свaким дa дa кyпимo, oн знa кoлкo тo кoштa и свaким дeцaмa дa. Дeдa нije бiо шкртйцa, дeдa je бiо дoбaр, oн je бiо стрoг, aл je млoгo брйнуo зa дeцy. И ми тo кaд вeчeрaмo, тo стoјй, пoкријeдy жeнe чaршoвoм, тo сe кaжe нe дйжe, сaмo пaзимo нa мaчкe дoк нe yћe пoлaжeник, ни кyчe дa прeгвйри y врaтa, дa нe гвйри нa врaтa, ни нйштa. И кa(д) дoћe пoлaжeник, тo oни сe дoгoвoрy кoји ћe дa бyдe пoлaжeник. Кaд мy сe oтaц oдeлиo, oн je бiо тaмo пoлaжeник, oвaј стaрйи сйн. И oндaк сyтрa дaн мрснo, испeчeмo (кyћaницy) пeчeницy. O(д) тe пeчeницe и aкo смo били дeцa, дa сe кoјe прeвaри дa с yкрaдe пa дa yзмe дa с oмрси, тo je тaкo билo yрeзaнo дa и ми yјyтрy зa дoрyчaк сирa, зaмислитe вив, цeо пoс нe jeдeмo сир aкo смo дeцa. Дeдa кyпй зeтинa, кaнтe сa сискoм и тaкo сипaдy y флaшe, кa трeбa жeнe... и oндa смo jeли

ми гибанице слатке са, деда волео са купусом, а он је јео са купусом, није волео слатке, јели смо тако недеља ка(д) дође, пребранац, те гибанице, кромпир у тепсију, а све на зетин. Деда је избегао слатко, не знам јел није волео јел није смео, он је волео са купусом да му сложи њему са купусом. Испржим купус, онда сложим савијаче. Ма Биља прави не меће лука, сам испржи купус. И то после се мрси, једе се по Божићу и ако је петак и среда то се једе. Али кад изиђу те недеље, и поспет постимо среду и петку, све до Ускрсног поста. Ђ(т) тако смо славили Божић, ел ти кажем, богато као кат се спрема за славу.

Ускрс

Мишиш тамо (код оца). Тамо се исто коље. То се знало за Ускрс постимо ми цео посп. И за Ускрс се знало, се закоље прасе. За Ђурђевдан, ми смо тад клали јагње, пуно јагањача, а тад смо клали за Ђурђевдан, а тај био обичај да ми не једемо до Ђурђевдана јагањци. Само кољемо кад слаavimo Вуколу, то је као за здравље за децу. Деветнајсти фебруар, то цео Водањ слави — Вуколу. Да л ће да будеш ту? Па тако га зову, а то цело село као прџслава. Деветнајсти фебруар, то не мења датум. Тад кољемо, али не младо, млади се јагањци не једу све до Ђурђевдана, тако је баба заварчила и тако смо је ми слушали. Заварче као вражбине неке, ал она тако заварчила нас, да л су то вражбине, да ли што, да л је она то од рањије, од њени стари остало, и ми не једемо до Ђурдан, не коље се младо јагње. А кад немамо велико, онда наспрам на куће и по два закољу.

А за Ускрс се спрема прасе, прасе и јело. Није било замрзивача па д имамо паприку пуњену, него кажем, то саламуре смо правили, одатле уземо меса и самеледу и направили ове сарме от купуса или ако нећеду то, како се договору тамона, подварак праву. Онда се мењало у те саламуре и по целу плешку, ондак на тај подварак испечу плешку и онда како се они договору подварак или сарме. Ето, то смо тако јели.

Јаја се фарбају. Па ми смо две гробаве корпе по песто јаји се фарба. Четири сина, мој деда и баба, моја мајка имала нас петора, једног сина и четири ћерке, друга ми стрина имала петора, једна стрина троје, само један стриц није имао децу и баба и деда и мој брат ка(т) с оженио, брат ми први, зашто је моја мајка родила посп толику децу, ја не знам кад је имала већ сина, а он посп оженио се па и његово дете и ка смо били ми, рачунај ти, толика деца, пет од моје мајке, пет од друге стрине, десет, и једна три то су тринајс и тај братанац мој то четрнајсто дете. Ђ, посп ми се уда сестра, старија од мене, она ми се удала и једна ми сестра отишла код ујака, ниј имао децу, те се тако мал омањило, удала се ја, удала се друга сестра, и они се оделили чим је деда умро. Он није дао деобу, то није нико смео да помене. Кад је деда умро, они се оделили. Моја баба носи то, само не први дан, него други дан дели мртвима. Други дан Ускрса и други дан Божића, а ја сад не ндем други дан Божића, ндем само учи Божића.

Љлга Мињић, 1921.

ВРБЉАЦ

О сукобу с Бором

Баш прет славу ишо Милу́тин и Спа́са да купјују рибу, прѣ постѣли за славу, ниј се мрсило ка сад, и отишли и купили рибу, а био снежуљак, Алѣмпија (светац) И дотѣрали они коњи, испрегли и скинули ону рибу и каже идите да гурнете кола под вењак. А то било нѣзбрдица. А Драга каже Бѣри немѡј да те҃раш, каже, тако ђе да закачиш, ако закачиш, ја нећу да заносим. А онај на његову страну, Бѡра, ѡни су браћа о стрѣчева, нису били рођени. Он ђе на његову страну и гура та кола и тап и закачи онај стуб. Кад закачи стуб, онај каже: Ја нећу да носим, онај се слѣте, пцѡво га уста, слѣте се и ће га закоље. Они ти истрчаше ис куће и Милу́тин и Спа́са: Шта е то, како е било? — ми причамо, а Бѡра мѣн кае: ебаћу те уста, каже, ако те, каже, не закољем, видѣћеш, што сам казала, ја сам казала онѡ што је истином, нисам казала нешто да сам слагала. О тада ме Бѡра омрзо што није убио Драгу. Штѡ да убијеш цабе човѣка. Како да не кукаш кад си тунѡ. И ѡни, каже, сѡт смо да слаavimo зајно, Милу́тин Спа́си, и више, каже, ми неће да слаavimo зајно. Ми ће да с одѣлимо на лето, кућа да се прави, а испѣкли смо ци҃гљу били тунѡ, насѣкли грађу и у пролећ правили кућу. И тако се ми одѣлимо (у) ову кућу стару што и сѡт стоји, од овѡга Бѡре што купѡ. И тѡ с одѣлимо. Одатле пѡсе не мѡже. Нѣм, Бѡра ће д убије па ће д убије. Дође ма маѣти покѡјна па каже: Бѡро, каже, и ти пријатељ-Спа́со, каже, ако је тако, ѡна нек дође код нас. Отац мој био ѡштар, да је дошо, ѡн би се био с њима, а ма маѣти дошла. И тако исприча. Ма, каже, неће више, то и овѡ е, ма јѡк, Бѡра и даље онѡ што зна, ѡн зна. И на мѣн и на мѣн, а била вѣцба, а Свѣта, ѡн мислѣо да ће да дође кући из армије, отишо у армију. Ја сам са Свѣтом седѣла свѣга од Задѡшне недеље до Ђурђицѣ, на Ђурђицу отишо у војску. Шта е то?! То е маѡ сѡма, не мѡг да избројим месѣци баш како му дође. Пѡсе каже ја ћу да дођем из армије, да ослѡжи и да дође за Ускрс, ти иди и сѣди ко таѡта и ко таѡште, а ја ка дођем, ја ћ да расправам.

Ал ја нисам тѣла ѡпет, ѡј нека ме, докле мѡгу да трпим, ћу да трпим, нећу д идѣм, волѣла сам мѡју кућу, ако нисам имѡла дѣцу. И ѡн, овај, ѡн навѡлио па навѡлио, ал ће д идѣду у Микајловац да пѣру старѡјку нѡге, а мѡј ујац, истѣрали ме, снѣг, Бѣла Недѣља, ја чувам туна, тѡ било воће, а ѡвде је био једѡн дебѣли багрѣм и ја стојим и плѡчем ко тога багрѣма и мѡј ујац био на вѣцбу, удари ме по рамену, каже: Шта радиш? — Плѡчем, — ја њѣму отворѣно, плѡчем. — Штѡ плѡчеш? — Не мѡже ел да скачѣм у бунѡр ел да се обѣсим, не идѣ ми се ис куће. Каже, глѣ ел мѡжеш ти у двѡнај(с), сѡти нѡћи д изићеш ис куће, а ја да баѡчим бѡмбу. Ја поглѣда у њѣга. У, брѣ, јѡ, нису сви криви д изгинеду онѡ други через Бѡре једнога, него, реко, ѡће ти да бидеш, реко, спрѣман да доћеш да ти дам нешто мѡји ствѡри да ми не упропасту свѣ, мѡје жѣнске, одећу и овѡ. Каже: а кѡчићи! Ја ћу да и одрѣшим, ја ћу да и вѣжем. Мѡје се знало и да ложим вурѡну, и да чупам сламу, и да полажем стѡки, ѡни, Бѡра увѡти вантуз и онај увѡти, ти мѡраш свѣ. Ништа, реко, ти не брини. Каже, ћу да дођем. Тако је и било. Ја дању повѣжем у шифѡњѣр тѣ мѡје ствѡри и кад било у двѡнај(с) сѡти нѡћи, ја вѣжем кѡчићи и из-

дâ(м) му ствâри крос прѳзор и отиднем код ѳца и код мâтере. Код ѳца и код мâтере седѳла четѳри ѳ по гѳдине. Свѳта био у рѳпсто, а није кâ овѳ жѳне сâд ѳмаду и ѳуди, повѳшала би и јâ, штâ рâду и штâ прâву. Јâ сам седѳла четѳри ѳ по гѳдине и чим дошâо, јâ сам се вѳрнула пѳсе за Свѳту. Изнѳговала сам сѳна, нѳсам се лѳдâла по Вѳрбѳвцу кâ што се лѳдау и сâд, кâ што сâд ѳма, чѳуда нечѳђеног, него сам седѳла и чѳкала сам га тâчно и ѳн је дошâо и такѳ сам дѳшла за ѳѳга. ѳма смо се пѳсе одѳлили изѳшли смо тѳнâ, направѳили смо кѳћицу са двâ одѳлѳња. Сиритѳња Бѳгу додијâла, пѳт сѳнова, по ѳктар земѳѳ па живѳ ако мѳжеш, ал сâмо био и ѳн вѳрдан и јâ, здѳрави смо бѳли глâмно, здѳравѳе не слѳжѳло. Дѳца ѳшла у шкѳлу, мѳ смо рâдили и тѳђе ѳйве и нâше ѳйве и фѳно пѳсла. Евѳ смо и данâске, фâла Бѳгу сâм мѳг да кâжем и гѳтѳво.

О неговању деце

Нѳси тѳ прѳ смѳо д идѳш голѳглав код свѳкра и да се чѳшљаш код свѳкра, нѳси смѳо д идѳш бѳс код свѳкра, нѳси смѳо дѳте да дојѳш, кâ сâд, издулâчи се и сѳдне, извâди пред свѳкра сѳсе и дѳте дојѳ. Тѳ није смѳло. Јѳс је бѳло, очѳју ми, него пешкѳр ел марâму па пѳкриеш и окрѳнеш лѳђа свѳкру па тѳ дѳте дојѳш. А не питâј, пѳлене није имâло ка сâд, па није имâло ништа него цѳпаш нѳку твѳ сѳкну, нѳку кошѳљу стâру па у тѳ га повѳјаш, мѳчиш мѳку и етѳ ти, није ка сâд, сâд бѳсно, сâд бѳсно колико ѳма пѳлена, колико ѳма тâм штâ ти јâ знâм ѳâвола. ѳмаду сâд и ѳнѳ мѳђѳду да не пѳреду, ни да не пѳру ни тѳ него да бâцаду, бѳсан нâрод.

Па у јѳдну кѳћу ѳграду овâко, а у јѳдну кѳћу, извѳините, дѳцо, свукѳју се гѳли. Ебѳм и дѳте у дѳпе, свѳ да и пѳбие чѳек. Дâ л тѳ да пѳшти? Нѳ знам, сâмо изгубѳла сам те и овѳ, а бѳ ѳшла да и тѳжим, тѳ кѳћу да тѳжима, да дѳћу да и повâта милиција да и затѳкне ѳнâко, сѳам и бѳло о дѳпета. Ел за тѳ и родѳтељи нѳгују д идѳдѳ по мангѳпсту. Није тѳ прѳ бѳло. Прѳ је био супрѳтак. Дѳвѳјке изѳћу на супрѳтак, прѳдѳ, плетѳ, пѳваду, свѳраду свѳрâјке, ѳграду, имâло кѳло п изѳћеш па лепѳта, кѳло ѳгра на двâ мѳста, на тѳри, ѳвде код нâс, па тѳ изѳћеш, свâкога видиш кѳ(j) је штâ, а сâд, кѳку мѳн, ники никога не познаѳ, ѳни свѳ по пѳмрчини.

О хајдуку Бебејићу

Бѳло и лѳпѳви, али бѳло лѳпѳви ајдѳци, није лѳпѳви него ајдѳци се звâли. Тѳ су бѳли у шѳми. И тѳ ајдѳци бѳли двѳ вѳрстѳ, није од јѳднѳ. Бѳо је нѳки ајдѳк Бебѳјић. ѳн помâгѳ нâрод, сâ ћу да ти испѳричам, па бâш ме бѳрига, вâlâло не вâlâло. ѳн помâгѳ сирѳтѳњу. ѳн идѳ и ѳзне од гâзда пâре па дâ сирѳтѳњи, тâј Бебѳјић. А ѳни тѳ прочѳли, ѳни дрѳги, па пѳс идѳдѳ па прâву па кâжу мѳ смо Бебѳјићи, на Бебѳјићѳво ѳме. А јѳдна бâба чѳвала ѳвце, а Бебѳјић нâишо, каѳ: добар-дâн, бâбо, а ѳна: добар-дâн каже, сѳнко. — Штâ рâдиш? — Ћто, каже, чѳвам мâl ѳвце док не нâйѳе пѳсти Бебѳјић, па да му се серѳ ѳста. — Јѳ, штâ рâди ѳн? — Па ѳто, узѳмѳе и ѳвце, узѳмѳе жѳто, ѳуди прѳчекајѳ, узѳмѳе нâроду пâре, свâшта, пљâчка, нâрод кѳка. — Тѳ бâш рâди Бебѳјић? — Рâди, дѳте, свѳ Бебѳјић тѳ рâди. Каже, јѳ бâбо,

ел ђеш ти да ти ја дам паре д идеш да ми кѹпиш један катанац? Каже, ђу. И баба отидне, ѓн чуво ѓвце, И ѓна донесе катанац. Ѓн увати бабу па веже за дрво па јој зашипи уста. — Е, сад, бабо, д идеш да причаш да ти Бебејић зашипио уста, ал Бебејић не ради то што ти причаш. Бебејић узимље газдама па даје сиротињи, помаже сиротињи, а није ўзо. И пише ѓн попу да му попа изнесе, там на то место ди треба, паре, а попа погоди цандамерију да га чува цандамерија, не да му носи паре.

А има жена сирѓта, сирѓта била ўзне, копала њиву па дете мало опртила и тѹ га увезала, близо кот шуме била њива. И ѓна, овај копа и ѓн: — Помѓзи Бѓк! — Бѓк ти помѓго! — Кѓпаш, каже! — Кѓпам. Јел, каже, да те питам нешто, а ѓна каже: па питај ме. — А штѓ кѓпаш на руке? — Па, кѓпам, немам, каже, треба д идем, каже, код газде да кѓпам да ми изрљи, ал неће мѓе дете, дѹ ћу дете, а чѓек ми слѹжи на дрѹгу страну, ѓ(н) не мѓже. И ѓндак овѹ њивицу, ја сам сирѓтњка ћу окѓпам на руке. Каже, дѓ, каже, ти мѓн да се лепо свѹчеш, прѓ жене нису носиле једну сѹкњу па разрѓзану до дѹпета, него сѹкње ширѓке па то две обѹчѹ и идѓдѹ. Каже, да свѹчеш ти тѹ горњу сѹкњу и кицѓљу и блѹзу и мараму да ми даш и да ми опртиш ово дете. Јѹ, кѹку мѓн, немѓ молим те, пѓче жена да моли, дѹ да да дете, пѓбогу. — Ма јѓк, каже, ништа се не плаши, каже, ако ти не донесем дете здраво и живо, ево мѓе главе с рамена. Ѓна жена свѹчѓ се и да му, ѓн се обѹчѓ, ўзме неки гар и нагарави се, угѓди се на Циганку и забули се и опрти дете и право кот попа, у црку, прет цркву. Прет цркву стоји цандамерија: — Штѹ ћеш ти сѹт у среду да крстиш дете? — Бѓлесно, каже, разболѓло се нешто и мѓра да га крстим да не ўмре некршћено, дѹ ћу да га закопаем по ављји, него да га носим на своѓ место у грѓбље. — А кам ти кѹм? — Ма тѹ е црквењак нек бѹде кѹм ѓн, свеједно. Ѓни зѓвну попу, ѓнај шѓта, а чува га ѓ(д) тога га баш чува. Дѓђе пѓп. Ваистину па овѓ па ѓнѓ, ма каже, молим те, пѓпе, па молим те, дете бѓлесно и мѓра да га крстим и готѓво. Увиђе у цркву, кад увиђе у цркву, каже: а кѹм? — Па, бѹди, каже, ти кѹм. Кад код олтарѹ, каже: пѓпе, паре! Нѓма никога, сѹмо ѓн и ѓн, њи двоје. Каже: ваистину, немѓ слѹчајно да мрднеш, каже, јел да нешто, каже, убићу ти свѹ фамилију ако тѹ има цандамерија. Бѓјали се ѓни мѓлого тога Бебејића. Дѓбро, ѹјд идѓмо, и пѓп избрѓји паре, не смѓ да пѹсти никога, нег избрѓји паре и нареди фијѹкер да с упрѓгне и ѓн, и пѓп и ѓнај фијѹкѓриста што вѓзи и ѓн сѓли у фијѹкер и там до неке пољанѓ, до тѓ пољанѓ и до тѓ, вѓзи тѹчно тѹна и ѓнај шѓфер одведе до тѓ пољанѓ. Е, каже нди каже, пѓпе, и причај ѓнѓм цандармѓрији да ти Бебејић ўзо паре. И ўзне паре и дѓђе и да жени, ал ју каже овѹко: — еве ти овѓ паре, ал немѓ одједарѓд да пѓчнеш да се богѹтиш, да неки нешто сазна, него мѹл кѹпи једну кравицу па се мѹчи с тѹ кравицу па кѹпи нешто овѓ па рѓдом, рѓдом и кѹпи свѓ што ти треба да не идеш код газде. йзо од попа паре, ал даѓ овѓм сирѓтњки, а ѓни грѓдили га да ѓн прѹви. Ѓни пѓсе прѹвили чѹкву, ѓни дрѹги, ѓни ѹјдѹци да би нега као вѹтали, вѹтали. И кад је било у Алексѹндровац, баш тѹ, тѹ га, овај, издѹ тѹј гѹзда, те га тѹ убили, није даѓ се жив да га увѹту, убиѓ се.

Наталија Младѓновић

ВУЧАК

Како се стиче имање?

Посе се заратило, Аустријанци објавили рат, и школа се распустила, школу узеше за бџлицу и ми тако ђаци нисмо ни учили, знаш. Отац ми отишо о(д) два-најсте године до осамнајсте године у рат. Био је турске бунџе, арнаутске па посем, овај, четрнајсте године, посе се то растурило и пребегне у Француску. Тамо на Крфу били су. Тамо је боравио све до, до осамнајсте године. Кад је дошо кући, ми остали сас мајком, нас два брата. Ја шесте, он девете, маи иде те ради кот комшије за, да мало побре да посеје. Нисмо имали ништа. Посе кад је отац дошао с фронта, ми смо почели да радимо. Ја сам посе стиго мало на снагу и почели смо да радимо. Лџпо смо зарадили и све. Е сат кад је требало да се живи на то, оно дође и овај рат. Па мџке велике. Да. И тако то посе отац ми живео, осамдесет пету годину он умро. И тако ти је то прџшло. Е сџ(д) дај зџмљишни фонд. Лџпо смо били зарадили зџмљу. Дај, вишак онај да џзму и то нисмо наплџтили. Трџбало е да се наплаћуе мџрта мџсеца, а ми нисмо отишли једџмпут на време. Ка смо отишли, они кџжу прџшло време, нџма џсплате. И то тако остџло. Цџба и(м) све. Тако ти је то бџло и прџшло. Сџд, данџске није лџше, ал није ни дџбро. Да. Млџго су даџије сџд, велики порџзи овџ, онџ. Ёто виџе кџко е сџша. Ми смо уложџили нџвац у џубре у прџскање у оно сџд виџите кџко горџ то све. То све пропџда. И ми мџрамо затџ да оскућџвамо, да пџтимо, да пџтимо.

Кџко да нисмо. Кџко да нисмо. Кад је отац дошо, он је нисмо џмали ништа, сџмо једџн кућџрак био џвдџ, сџ(д) ди је ова џџгова крџшка, тџм она џбука, једнџ сџпче, мџла једнџ кџјница. То е било све. Пџс он кад је дошо, он је био вредан јџко. Није волџо пиће, није волџо коцку. Има џуди кџји су имџли имџња, па испрџдавџли у коцку, у дџгове, ... џзимали, нису враћали. То посе бџнке наплаћивџле то. Све то тако, ми смо, фџла бџгу, онако мџг да кџжем да не послџжила срџћа те смо лџпо зарадили јџш и зџмљишни фонд је џзо око два џктара преко мџксимума. Да. Ё тако ти је у пољџпрџвреди тџшко, ако не вџдиш рџчуна. Има џуди кџји су се, кџји имџли, испрџдавџли, идџ па се коцку, посе овџга слџшам, каже, џма Жџика Јџванџвић, џма, каже, џма. Па џма, него Жџика зарадио, па џма, а тџ се коцкаш. Јџ нџсим двајс кџла млџка одавде за Смџдерево, а гџр једџн мџј комшија, он иде ис кафџне, коцкали се цџлу нџћ, иде ис кафџне кући. А јџ цџмам двајс кџла млџка по дџнар џ по. Ёто ти, то су ти двајз дџнара и онамо двајстџпџрца за три бџнке, нџсиш то, и врнем се посе, џјде на посе да радимо да копамо, да ... Ё тако е. Тџшко е било. Кџј имџо имџње и водџо е рџчуна, он је дџбро живео. А кџј није имџо (и)мџње, он је мџро да ради наполицу, кирџју, да нађе нџгде под кирџју, ако џће да џма и да мало стџке да издржџ тако то. А онај ко имџ, он је давџ под кирџју наполе, па јџш ко да напола, он ти тражи превезџн, д идеш да му нџшто урадиш за то што ти даџ и прем тога што ти џзима половџну. Да. Е тако ти је то било. Да. Е ми смо шџтедели, чџвали смо, јџ сам слџшо, нисам био нџки мангџп. Мџне није интерџсовало биџикла да идем да јџшим. Ни ме интерџсовало ниџака фџдбал, па овџ нџко удружџње тако, него сџмо сам волџо стџку И о(д) тога смо зарадили. Ми изнџгуемо лџпо теле и јуниџу, крџву ... дџбре смо. И сџд џмам дџбре крџве, продамо, пџре на го-

милу, дамо у банку, кредитну банку. Тунā давāли смо млѣко овѣме Никѣли Дими-тријѣвићу, ѓн био директор банке, а имāли су једнѹ њиву тунā у нāшим āтару. Нѣки Илија меанција био, знāш, дрѣжо кафāну па се задѹжио, пѣсе бāнка му ѹзела тѣ и давала под кирију. И ми смо тѣ дрѣжали дѹго година. И мѣ ѓтца кāже чика-Никѣла, кад бѹднете, ако продāјете овѹ парцѣлу, што е у нāшим āтару, јā ћу да ви бѹдем кѹпац. Оћу, Жйко, оћу Жйко, немѣ да брйнеш, дрѹгим нѣћу него тѣбе. А млѣго био и ѓн врѣдан чѣвек. И такѣ једнѣм се ѓн јāви: нека ти дѣђе ћāле. Оћемо онѣ што смо говорйли да, да му отеслимѣмо. И такѣ ѹземо тѹ њиву, ѣктар и осамдѣсет āрй. И пѣсе смо пѣчели свѣ мāло више, свѣ мāло више И такѣ смо дѣшли до, до дѣброга ѹспеха. И мйслили смо да већ и сād не живимо лѣшо, али сāмо млѣго е рād. Млѣго се рādи, а нѣмамо велйку зādругу. Син ми нѣма мѹшку дѣцу, нег йма чѣтири жѣнске. Оне су свѣ чѣтири изучйле шкѣлу. Двѣ су професорке, једнā је у зубну тѣхничку, а једнā у Љѹбљанску банку. А ми ѓвдѣ сāми подупйremo јѣш. Ёво мѣни је сād у осамдѣсет и пѣтој години, а јѣш рādим. Помāжем им да би мѣгли да постйгну такѣ тѣ, јел јā не мѣгу да седим овāко, да глѣдам, а ѓни да рādу, а јā нарāним стѣку, напојим. Њйма је тѣ дѣвољно.

ДѢБРИ ДѢ

О жетви

Српом сам жњѣо жйто. Кукурѹ(с) сам сѣјо са мѣтйком по орању. Врѣо сам на вршāчама у позāјмицу, плāстиѣо слāму и сāмо кроз мѹке. Ў, брāте, тѣ ми дѹшу пѣјело. Дигнеш се нѣћу, јѣш од нѣћи да чупāш жйто кад је жѣтва да наплетѣмо ѹжа. Па пѣсле кат се наплетѣ ѹжа, почйњемо жѣтву, ако је српом, жњѣли смо српом. Јā сам жњѣо и српом. Па срп тѣ је имѣ крйво, гвѣјзе ѣштро, а жйто већ знāш кāко је, па ѓнда(к) колийко захвāтиш такѣ у шāку оцѣчѣш и свѣ такѣ цѣо дāн. Па најњѣш, мѣж да најњѣш, пѣт трећāкā мѣж да најњѣ једāн чѣвек, дѣбар жетѣоц. Мѣжда јā нйсам мѣго толийко, али сам такѣ рādио. Остāне штрњйка, тѣ такѣ толийко висѣко остāне. Пѣс тѣ или зāremo или запāлимо, ѓно изгорй.

О лози, вину и ракији

И такѣ, рādио сам винѣград, сам прскѣо са пѹмпом. Па мѹчио сам се кѣ Хрйстос. Винѣград смо подйзали йзноа. Тѣ се посāди лѣза на мѣтар, бѹде тѣ висинѣ па се пѣсе тѣ искалѣми са дрѹгом лѣзѣм. Овѣ је дивљā лѣза, а пѣсе се мѣтне лѣза кѣја рāђа и накалѣми се па се тѣ прйми. Знāш штā је кāлем? Затйм пѣсле онѹ лѣзу откѣпамо па је потѣпимо И ѓна пѣсле и(з) зѣмље идѣ и дāе рѣд. Ё, сāt ка дā рѣд, затйм пѣсле мѣрамо да прскамо да брāнимо од овѣга... бāстре. Прāимо чѣрбу, вѣда, мѣтнеш стѣ кйла водѣ, двā кйла кāмена, трй — чѣтири кйла крѣча па се тѣ измѹти. С тйм брāниш од, кāко се зѣве, филоксѣра, јѣбо је ѓтац. Заборāвио сам.

Кондйр тѣ је тā лѣза што, мйслим, успрāимо. Тѣ зѣвѣмо чѣкот или кондйр. Ё, ѓна се рѣже, с прѣлећи истѣра мѣж бит чѣтир пѣт прѹтѣва кѣји йду такѣ. Пѣсе тѣ порѣже ѹ јесен, кад бѹде прѣко лета, прѣђе лѣто па дѣђе јѣсен или с прѣлећи, презймй, па је ѓнда посѣчеш па о тѣга пѣново избйје и свѣ тѣ такѣ.

Са трѣба да бѣremo. Пѣсле стїгне винѡград за брање. Узрѣло грѡјзе бѣremo у кацу. Она мѡже да бѣде, рецимо, тѹ у сувѡти, у сувѡту нѣгде, па се у њѹ сїпа и мељач мѣља. Тѹ се тѡ измѣља. Одатле се пѣсле точї вино, рецимо, ако ѡћеш бѣло вино, тѡ се истаче ѡдма, ако ѡћеш црно вино, прѡђе мѡжда пѣ-шѣз дѡна, па се ѡнда дѡбије црно вино, ѡно промѣни бѡју. И онај комињаќ у њѣга се сїпала вѡда, додѡ се количина водѣ, тѹ дѡбијеш вино. Тѡ се вино звѡло шїлер. Па кат се тѡ пѡпије, ѡнда онѹ кѡмину печѣш у раќиу у казан, казан. Испечѣ се, дѡбијеш раќиу. И јѣто на тај начин долѡзимо и до вина и до раќиѣ кѡмове. Па дрѹго је кѡмова, дрѹго је шљївова, дрѹго је мїгавчѡра. Мїгавчѡра тѡ је најјѣфтинїја раќїја. Она је дѡбра, сѡмо је мѣќа. Не мѡж д истѣра двѡнајз гради, о(д) дѣсет до двѡнајз гради. Тѡ је слаба раќїја. Она је дѡбра да је овѣ гѡдине печѣш, а догѡдине да је пїјеш. Ако ѡћеш да препечѣш, мислим, да дѡбијеш љѹту о(д) двѡјс и пѣт градї, ѡнда препѣче се по двѡпута. А инѡче, овѡко за ѡбичну потрѡшњу їде одјѣдном. Тѡ и Мїленко знѡ.

Божїдар Милїћѣвић, 1909. год.

Град

Ѐу, Бѡже, тѡ каже и Русїја, па мї смо дѡбїјали онѡга рѡта кад је убиѡ град, ја сам бїла дѣте. Мѡј дѣда дѡбїјѡ, убиѡ ни град, убиѡ град па дѡвѡли ни Рѹси жїто. Јѣс је тѡ бїло, ја пѡнтим. Ѐуби град, пѡде град, сам бїла дѣте. Изгїнуло је нарѡда. Једѡн, каже, у Вѡдњу, дї ли је, и крѡве и волѡви, пѡдо крупан кѡ пѣснїца. У граду, каже, їма кѡла и крѡве насљїковане. Тѡ сам чѹла да прїчу, ал нїсам вїдла.

Па кѡко лѡнї, бѣше пѡлани, пѡде, пѡде па накрїзан, реко, и ѡн їма нѣку фѡбрику. Накрїзан па вѣлики да се чѹдиш и крстїш. Па онѡко крупан, а свѣ ка гѡ(д) да су га крїзѡли, грѡт, ка гѡт кат сѣцаш каурму.

Па једнѣ гѡдине, тѡ бѡш лѣпо знѡм, нѣ знам кѡје гѡдине бї, да бѣше одѡту(д) дѹнѹло ветар и бѣше зїма бѡш такѡ лѣти и пала, каже, полѹга међу Плѡни и нѣ знам дї, лѣда. Па и тѡ је бїло приказѡние. Каже, одѡтут кад ѹкнѹ једѡн ветар па ѹзе да грмї, па ѹзе, сачѹвај Бѡже, па пѡла, каже, вѣлика полѹга тѡмо. Па једарѣде град на Вѣлику Гѡспођу, кад град пѡдо на Вѣлику Гѡспођу? Тѡ је убиѡ, убиѡ па сѡмо стѡбло оборїѡ, свѣ љѹдїма бѹрићи ис пѡдрума из Голѡбока. Јеси чѹо за Винодѡ? Ел знѡш дї је Винодѡ? Ди је овѡ Сѣлетова кѹћа, тѹ свѣ шѡнчеви бїли. Тѡ се вїче Винодѡ. Свѣ, каже, крѣље из винѡграда чѹпане па тѹна у тѡ шѡнац їшле. Мї вїчемо крѣље — винѡград, чѡкоти. И каже, свѣ дѡнело тѹ ко(д) Дибѡке јарѹге, у тѹ и бѹрићи. Љѹди долѡзили те бѹрићи налазили у шѡнац на Гѡспођу Вѣлику. Сѡд нѣ знам кѡје гѡдине бїло. Тѡ бѡш лѣпо знѡм. Увѡтише ови нѡши кѡње и чѣзе да отїду у Палѡнку да вїду, ѡно, каже, убијѣно па сатрвѣно и свѣ чѡкоти са грѡјзом їчупани и донешѣни тѹ. Бїло прѡвала ѡблака. Затѡ се нѡзѡ Винодѡ.

Вампирача

Једнѡ девѡјка, тѡ је бїло, кѡје гѡдине тѡ бѣше, їма трї-чѣтїри гѡдине. Тѡ Дѣсѣ Јѡцкове сѣстра прїчала из Лїпа па смо чѹли у ѡтобус. Каже, једнѡ девѡјка, каже, пошѡо једѡн, кад је прѡрадиѡ ѡтопѹт? Кѡје гѡдине је ѡтопѹт опрѡљен? А

један из Обрѣновца ђе да прђђе тѣм пѣтом кѡлима д идѣ, ако си чѣо у Чѣста, тѣ кафѡну ди овај дрѡо Голѡпчанин. Како се виче? Па тако је викали Чѣста, ваѡда шѣма и тѣна йма воѡда, та Чѣста. Тако нѣшто било и тѣ кафѡна. А та пѡђе, а оно изиђе девојка на дрѣму, вампирѡча. Вампирѡча звана и штопѣра га. Каже, за ди идѣте. Идѣмо, каже, за тѣ Чѣсту, како се она викаше. Можѣ л, каже, да ме повезѣте. Па, каже, мѡж он, ма мѡж, каже. И она казѡла да је из Микајловца. А та девојка била кад и мѡа Рѣжа девојка, а таѡд је и ѣмрла. А тѡ је преко пѣта она кѣћа, Ћѣрѣ Сретѣновѣћа ћѣрка, и она казѡла оѡакле је и штѡ е и он је возио. Кад је тамо одвѣзо, она се скинула. Он је продѣужио ваѡда даѣе, таѡм за Плѡну, ди ли. Тако причаѣу, а тѡ ники није да мѡж да лаже докле тѡ није било. Не мѡж д измѣсли ники. И она била и он пѡђе одѡтуд и она ѡпет да је вози.

Скинула се таѡм ко тѣ Чѣсте. Саѡд он ди је ишаѡ таѡм даѣе, а она нѣ знам ди је, да л је тѣ била, тѣ негде, ди је. И он се врне и она ѡпет да је врати наѡтраг. И вратио је. И он је врати. Кад је било ко Чѣста, а она да се скине и казѡла, можѣ л да ми даѣе тѣ блѣзу, ладнѡ-ми нѣшто. А она казѡла и йме и презѣиме. Па он ју да сакѡ и она, каже, тѣ и тѣ мѡжега ѡца кѣћа и јако нѣшто нѣ, ви дођѣте. Он чѣкао, чѣко, чѣко и увѡти пѣт те онѡа дође да тражи тѣ блѣзу и ко(д) тѣм кѣћи у Микајловац. Код Ћѣрѣ, тѡ је преко пѣта млиѡа, она кѣћа дугѡчка. Треба да је знаш. И ѡни, каже, девојка једнѡ, каже, ваща ћѣрка, ја сам је возио и даѡ сам ју сакѡв. Каже, она ѣмрла прѣ десѣт гѡдина. Ма, каже, ма нѣ. Јѣс, браѣе. Кад он увиђе у сѡбу, кад она, каже, евѣ је на слики, п евѣ, каже, ова. Она, каже, лѣпа. Па ова, каже, п она, каже, ѣмрла. И ѡни таѡм отиѡу на грѡбѣе. Кад ѡно тај сакѡв прѡстрѣт код крстаѣе и свѣ га појѣле бѣбе. Ёто, тѡ знаѡм да ти кажем.

Бѡгами тако причаѣу. И тѡ причаѣу кад је тѡ било. Знаш овѡга тепѣтѡра Драгу што биѡ, а знаш њѣговога Феђу? Тѡ сам ја била код Ацкове кѣће и тѡ причаѡм тако и Ацко каже: — Ма йма нѣчега невидљѣиво. Реко, сигурно да йма. И ја тѡ причам, а Феђа ће да каже: тѡ је било, каже, ми смо таѡд били у Обрѣновац раѡдили са Драгом. Јѣс је тѡ било. Чѡвек из Брѣновца ишаѡ. Ёто ти.

Венчање умрле девојке и погинулог војника

А йма тѡ свѣга. Немѡ да ти тѡ чѣдо. Йма нѣчега, тѡ невидљѣиво. А сѣстра Дѣсѣ Јѡцкове, кад је лежала Дѣса Јѡцкова из Лѣипа, а она тѣ причаѡла да ѣмрла, каже, једнѡм жѣни ћѣрка десѣт гѡдина, па је маѣи саѡђала да ју купи венчанѣцу, свѣ што треба за венчање и д изиђе на ѡѡтопѣт да прѣчѣка кѡла. Прѡва кѡла да пропѣсти, тѡ ишла кѡла, ова лѣксузна, лимузиѡа, а дрѣга кѡла да узастѡви.

И маѣи тѡ свѣ, каже, купи и изиђе на дрѣм. Пропѣстила та прѡва кѡла што су прѣшла па наиђе камиѡн. Тѡ је било, мѡжда си ти тѡ чѣо, тѡ било у ѡѡтобус, па тѡ тако стоји наѡрод, ал тѡ се прича сѡмо. И она, каже, узастѡви тај камиѡн и ѡно биѡ војни камиѡн. Погѣно војник таѡм у Призрен, ди је тѡ, таѡм у Тѣрско, у Тѣрску. Нѡсу војника и она узастѡви И она попрѣча тѣма. — Ми не смѣмо ништа да ти кажемо, каже, ти ѡјде с наѡма па ми таѡм ди њѣгови родѣтели. Оно погѣно војник и ѡни га ѡднели и каже да су ју приѡмили тѡ, у сѡндук таѡм ти њѣгови ти.

Стојѡнка Гитѡрић — Јакѡвлѣвић, 1906. год. неписмена

КРЊЕВО

О жетви

Па радили смо, копали, жњели. Прво било са српом се жњело. Неки жње, неки налаже, неки везуе, неки трећачи. Па видиш, најжњеш за један сноп, жње се на руковећи па се мете у сноп, па се тај сноп веже са онô уже. Исплетê се од жита па се веже тај сноп. Кад најжњеш тринāјс снопа, онда то утрећачиш у трећак. Тринāјс снопова иде у трећак. То је трећак — тринāјс снопа. Некад стојало и десет, некад петанāјс, како кат. После доносимо кући, па смо врли, ове машинe старе што су биле, ми смо онда то врли. Идемо от куће до куће па вршêмо, задужимо. Упласти се слама и такô. Жене су радиле ту у село на пëву и на сламу.

Играли смо се кô дëца по њивā.

Супреци

Па била су прëла. То су били супрëци. Ми смо звали супрëци то прëло. Увече се ложй ватра, кува се корëње ел нешто такô. Момчуљаци се купу, пëвау до нека доба, ту се и углëдала дëца. Имало и старији и жене. Ту су били мајка, ôтац, браћа. Све то било такô — није то смëло ка сад: — Ди ћеш? — Идем у шëtњу, у живот. А ја сам, сунце залази, ја сам била у кући.

О ткању

Ткала сам и ћилими, и пешкири и крпारे, све сам ткала. Такô, имāо је рāзбôј па нити, па брдо. Брдо је толико па све йма зупци, ситно такô, па ту провучеш жице па онда йма нити, па брдила, па онда вучеш, к себи вучеш и такô се то ткала.

Ево поглëдај, да поглëдаш ак ôћеш овāј ћилим што ймам на кревету, то је клëчано. Па како се клëчā. То је пйпаво. То ме мајка ставила у тринāјз гôдина те сам ткала то, тн ћилими клëчани. То све такô повукеш крос тê жице, на пример, три жице уватиш па пропнеш неколко пут, па уватиш пët — шëс жица ел како ди па пропнеш па онда кад истëраш тај рëд, онда лупиш тима брдилима, па онда ôпет глëдаш колико жице трëба да прескôчиш, бройш. Ма, није то било лāко. Али био си млад па мôгло је све. Сад је мўка кат си остарела.

Латинка Божилôвић, 1916.

ЛОЗОВИК

О ратовима

Али кат су дôшли до Јëдрена, ту су Турци и потукли тåко ôпасно да нису мôгли ни стопу напред, него назад. И јонда, пошто смо били савезници, ми и Црна Гора, Црна Гора имала е дванāјс йљада свега, да кажемо, војникā, а они Бугари имали су и јони виш. Ондак, мóрали смо да отиднемо да помôгнемо Бугаре. Даклем, Стëпа Степановић, друга армија, он с негôвом армијом отидне код Бугара, измāкне Бугара сас пôложaja и јон предўзме све пôложaje, извиди све. Али било е

једно утврђење око Једрена, као ископан канал, а тамо једна река па онда ко покуша тим каналом да прече у Једрене, они уставу пушту воду и све однесе. Али наши, они су лукави, они су, да кажемо, војсковође биле, прави Срби, није било не зам та, не зам ова, него прави Срби. Они направо от сена, војничко одело обуче, панталоне напуни сеном, сламом, коперан и све се то закопча, шајкача се извуче гор, закопча. И кад је било у три сата, они бацу ту те војнице от сламе у канал, а Турци мислу да то војска прелази и ондак отвору тај канал и оно гурне, оно отера то, и то е прогурало та вода, ондак наши извршу јуриш. Сви су били тако наоружани и бомбе око њи и преко тога канала пређу и Турце стерау у град.

Пет месеци опколjen је град био, снег је био до колена. Ондак, војник је био на стражарским месту па осети под ногама да нешто дол тутњи, као воз и јон у јутру јавио командирѹ да се ту налази. И тамо воз ишћ подземни ис Турске улазио у Једрени. И ондак, пронађу они то и срушу. Даклем, Турци нису могли д издржу ни месец дана, предали се. Сукли паша ондак викнуо наше ђенерале, Степу Степановића и мисим да е био Бојовић, тако имали су наши ђенерали, и каже вама ће да се предамо, а Бугарима нећу. И ондак, нашим су предали и кључеве од Једрена И сад наши даду Бугарима. Кат су дали кључеве, онда Бугари блокирау да заробу целу армију нашу, али наши осетили, мометално блокирали возове, неки кроз Грчку и тако се извукла наша армија одатле. Али тако су били љути и тако су изазвали, одма су објавили рат Бугарима, да покољу све, само да оставу жену и децу.

Кат су наши тринажте године гурнули, за четрѳс осам сати пот Софију су дошли наши, али изгинули и наши, шале нема, ал Бугаре сатрли. Али шта ћеш, руски цар Никѳла јавља нашим краљу Петру натраг, каже, да те не би и ја тебе и заступио Бугаре и ми смо се ондак повукли и цабе изгинули. Али шта ћеш, то је политика Фрањина била, ел његов синовац био у Бугарској краљ, краљ Фердинант, затѳ урадио, а то е спремѳ Врања да нас штѳ више ослаби да нас окопира. Спрѳмио се четрнајсте године па ондак кад је било четрнајсте године, ондак је он мислио да ће нас лако да победи и објави ни рат, ел ми смо, да кажемо, ратовали с Турцима па и код њи смо ослабѳли и они су мислили и крену. Удару з Дринѳ на Мачковом камену, наши се борили донѳкла, али пушту и. И они дођу, што реко, до космајски падина, до Таково.

О заробљавању

Кад ми погледамо, тај наредник каже: — Не дирај пушке са земље, сѳ ћемо д изгинемо! И они сви на готѳс овако. И њѳму пушка била у рѳку, тим нареднику и он врљи пушку пред њи, врљи и каже рѳке гор. Ми сви рѳке гор, дођоше двојѳца, претресѳше не и увѳтише не, нас пет смо били. А они остѳпили, нису ни јавили да и ми остѳпимо, они остѳпили, а ми смо остѳли. Јѳс. И они ѳма у једну школу не отѳрау. У те школе учиѳница нема врата. Два Немца, јѳдан на врата стоѳ, а едан седѳ овако. И ми смо ту били, јѳш увѳтили и неке сељаѳци, били смо нас око два-дес тѳна.

Сѳнце зашло било и једна жена дѳнесе чѳвеку вечеру, тањир чорбалук, а едан мали торбу нѳси и они пустише. Тај Нѳмац стоѳ на врати с пушком, а онај

други сѐо код њѐга у кѝдник такѝ до њѐга и мѝже нѝшто, јѝ. И тѝ жѝна дѝде тѝ чо-вѝку, вечѝра и мѝн дођѝ на пѝмет нѝшто. Дођѝ ми на пѝмет, јѝ сам бѝо млѝд чѝвек, изѝо сам цѝколе и свѝко сам са мѝне копорѝн и ѝна ће д изиђѝ на врата. — Јѝ ли, стрѝна, реко, штѝ ми не дѝш тѝ тањѝр и тѝ, а јѝ с њѝног дѝчка ѝзнем клѝпав ше-шир, једѝн стѝри, натакнем, а шајкачу му мѝтем нѝ глав. Јѝс, па ондак, реко, да ка-жем да сам јѝ доно вечѝру. Ма иди, сѝне, каже, није он лѝд, зна он тѝ. А они се смѝју поре(д) дѝвар. И ѝна ми не дѝ. Али њѝн чѝвек каѝ: — Подѝј му да вѝм штѝ ће да ради. И јѝ ти лѝпо ѝзнем ѝна шешѝр з детѝта, мѝтем, њѝму шајкачу, ѝзнем ѝно ѝ бѝс, ѝнако у чѝрапа: — Дѝно сам вечѝру, а тек ѝн за пушку. А ѝни: — Немѝ, брѝ, да не пѝбие чѝвек цѝбе. А јѝ се измѝкнем дѝље па ѝнда глѝдам ѝнога што седи и мѝже на лѝба нѝшто. Па сам стѝо па н идѝм напрѝд, него сам се погѝрио и вѝчем: — Дѝ-но сам вечѝру, а ѝна што јѝ прѝговори му нѝшто, прѝговори му и тек ѝна ѝгоди пу-шку на рѝме, увиђѝ и ѝвати ме и ѝус, ѝзјури ме нѝпоље. Жѝна дођѝ, дѝде ми ципѝле испот кецѝље, а јѝ нѝсам ни ѝзо шајкачу з детѝта, шешѝр ми остѝо. А ѝни на прѝ-зор, тѝ у ѝвлие остѝале тѝрбе, остѝало, мѝсо имѝло. — Донѝси ни, каже, у јѝутру. А јѝ реко: — Вѝ мѝн не виђѝате више. Али тѝ жѝна што бѝла у тѝ ѝвлие, ѝна је ѝјутру ѝд-нела тѝмо, мѝсила погѝче и свѝ ѝднела и мѝсо, имѝли пѝла ѝвце печѝње код њѝ имѝли, те ѝни тѝмо ѝднели, јѝли и тѝ двѝ Немца, јѝли и ѝни тѝ.

Сѝтра удѝри трѝнспорт одѝту дѝље и ѝни потѝру, увѝту дѝсну стрѝну Морѝ-ве. Кат су бѝли у Свилајѝнац, тѝ су занѝћили. Тѝ што и спровѝдили, ѝни на њѝ очѝ-ма, нѝши ше-сѝдам потрчу и дођѝу, сѝмо једѝн отишо у рѝпсто о тѝ што бѝли, а ѝни други отишли свѝ, сѝмо нѝши нѝсу сѝлаци.

И такѝ сам претѝро, дошѝ кѝћи.

Зашто се говорило бијемо свиње, а не кољемо?

Свѝки имѝо тѝнака бурдѝл за свѝње. Угодиѝ једѝн бурдѝл ѝвде, једѝн ѝнам. Којѝ крмѝча ѝће да се прѝси, ѝна идѝ сѝма тѝм и ѝна се прѝси. Од ѝви тѝм не смѝ д отѝдне свѝња.

Зѝшта стѝри кажу бијемо свѝњу? Не каже да је коље, него бѝе. А ѝн се прѝп-не на клѝду па парад клѝде бѝци кукуруз и ѝне јѝду и сикѝром у чѝло „дѝм“ и ѝна ѝстане. Он ѝнѝ најѝри и закоље, пушти јѝ крѝв, мѝте на кола ел на сонѝца и такѝ су носили.

Глигѝрије — Гѝла Тодѝровић, 1896. год.

ЛУГѝВЧИНА

Како је госпођа скинула опанке и опрала ноге једном сѝлаку?

И свѝ се тѝ заврѝши и пѝђемо кѝћи. И отѝдем у ѝпанци тѝм. Јѝ сам носѝо свѝ затѝрене ѝпанци, вѝжѝни. Реко, ѝј мори, Зѝро, изѝј ме. — Кога д ѝзу(е)м? — Мѝн, реко. — Па јѝ нѝсам изѝула мѝга докѝтора, а д ѝзуем тѝб, каже. Јѝ, па реко, дѝбро, ако нѝси, изѝј мѝн. Каже, нѝсам.

А она има ту станари пуно. А они ме гуркају да е загрлим, онѐ жѐне, кат смо пошли напоље. А ја је грлим. А ја грлим, она бѐга. — Зоро, штѐ бѐгаш, реко? Па ја то под вѐрѐшки, реко, под вѐрѐшки ја те грлим.

И кат смо отишли тамо, то пуно станари. А ја нисам пијан. Јѐсам се напио, ал знам кѐ сад. Никад се нисам... Ја сам се напиво, ал да погрѐшим, безобразну рѐч да кажем у нѐчију кућу, никад, брѐте. И ту пуно станари и она откључује врата. Вади кључеви ис ташне, а ја ѐма лѐгнем. Лѐго ја на бетѐн, а праг нѐзак, ту нѐске зграде. Откључи врата и каже: — Ајде! реко, не могу, Зоро. — Па штѐ ти бѐ, сѐ(д) ти није било ништа. — Смѐчи ми се изједанпут. Она ме диже, а ја се лѐпим. Не мѐж да ме дигне. Она ме диже, а ја се лѐпим да не мѐж да ме дигне. Она вучи, ма не мѐже. Ди њеш ти мѐн да вучѐш.

А ја, глѐ, а ту има нѐки Видое, мѐј комшија, у њѐн стѐн. Баш ту, код њѐ је ста-но. Она каже: — Ајде, немѐ да чују комшиѐ ѐд, ајде! — Ма не могу, реко, ако Бѐга знаш, диго, би се, ако Бѐга знаш, Зоро! — Ма ајде! Глѐ, нѐколико пут. Осѐти је ја да вѐћ нѐће да ме зовѐ више. Па не мѐж једнако, мѐчим је да ме диже. Осѐти ја... Ијаѐ, она ме диже, а ја осѐти, а ја се мѐрим да лѐгнем у нѐ фотѐље са свѐ опѐнци. Па свѐ мѐрим да се згрувам у кревет са свѐ опѐнци, овѐк кѐко сам ишѐ ис хѐтела.

Мѐрим ја. Она ме држи, држи ме полако. А ја кад јурну у кревет са свѐ опѐнци, она држ па за нѐге овѐко, п љвати. — Штѐ е? Штѐ њеш? — Спусти нѐге па м изуј. Реко, не могу, Зоро, па не могу. — Па, дѐ полако спусти нѐге. — Ођу да спустим, ал на сниже не могу. А ја пусти полѐк нѐге. — Па изувај! — Ма ја не мѐг. А ја ѐпе ћу са свѐ опѐнци у кревет. Она пѐче да м изува. Па ме љзу, па љзе лѐвор, а чѐ-сте ми нѐге, ја не љдем никад кѐлав. Па љзе лѐвор па м ѐпра, нѐки пешкир велик, па ми ѐпра нѐге, па ме пусти на кревет. А ја кад ме пусти, а кад рѐпи с кревета па кат пѐче д љграм по сѐби. — Штѐ ти је, каже, јел полуде? Реко, нисам, вѐћ видиш, каж да нѐси изула дѐктора. — А јел то знаш, тѐ твоје сѐљѐчке вицеве? Ел ти то знаш? — Па то, него кѐко да ме љзу(е)ш.

О бежанији

Ту ноћѐ командѐнт нѐмачки, у тој кућѐ баш ди је мѐј ѐтац, ди је њаша стѐка бѐла. А тѐ жѐне су биле из Бѐограда, ту је њина рѐдбина па ноћѐли и ѐне тунака И с тим командѐнтом знали нѐмачки да разговарају. У јутру кад је било свануло се, мѐј ѐтац пита њѐ, тѐ жѐне, питајте комадѐнта дѐ л нѐће да мѐн отѐра у рѐпсто. Имѐли смо ми брѐта старијега, па имѐли смо јѐш брѐћу о стрѐчева старији, па ми стрѐј био у четрѐз гѐдина. Она питѐла њѐга, каже, пита дѐ л нѐће да и тѐра у зарѐбљеништво. Каже, кѐлко њѐму гѐдина, каже, педѐсет и пѐт гѐдина, каже, дај. И дѐ мѐјим ѐцу ѐбјаву и дѐ мѐјим брѐћу ѐбјаву. Мѐјим брѐћу бѐло трѐнајз гѐдина, а ѐни казали дѐсет. Мѐне вѐћ бѐло девѐта гѐдина, јѐш то није мѐни ни трѐбало и брѐћу о стрѐца. Тамо давали ѐбјаве и онѐма свѐ што су бѐли прѐко двѐнајз гѐдина, да као и не тѐру.

Крѐнемо ми сас кѐлима у Багрдан. Крѐнемо се с кѐлма у Багрдан. Кад у Багрдан, ко љуприје лѐво и дѐсно, бежанија свѐ, Нѐмци, сѐмо виче: лѐво, лѐво, лѐво, и ми лѐво, и ми свѐ ту с кѐлима и ѐвце и свѐиње и свѐ тунака. А мѐј ѐтац пита дѐ ли

нѣће стоку на́ма да ўзму у пу́ту, то́га комаданта да пита та́ жена. Каже, нѣће. Да́ј нешто да да́ да не́ би на́ма стоку ўзели. Не́ће ништа, каже, стоку д узиму.

Кад је било у Багрдан, ђни: ле́во, ту́ смо три но́ћи но́ћили. И ства́рно те́ру заробљеници, али мо́ј ђтац и стри́ц ми та́ј ѣму ђбјаве и ђни и не ди́ру ништа. А заробљеници те́ру за ова́мо, као Плани. Ту́ смо три но́ћи но́ћили. И ђни наједанпут, једно јутро, почеше кўпу ко́ла и волѓви, ства́ри до́ле. Ајде ре́дом та́мо и све што је бо́ља сто́ка преби́рау. На́с оста́вили, ту́ смо неде́љу да́на би́ли. Имали смо ту́ двајстину бра́ва ова́ца, седам — ђсам бра́ва ова́ца оста́ло. Она́ ѓвцу ўзме, она́ ѓвцу ўзме и носу Нѣмци, не сме́ш да говѓриш, и тако́ ѣсто о свиња́.

И на́ша ко́ла оста́ну и јо́ш једна ко́ла оста́ну мо́јим стри́цу, а ђн је з дво́ја ко́ла, ми́ смо са јѣна ко́ла ѣшли. Оста́ну, сла́пчи волѓви би́ли. И Нѣмци до́ђу да и ѓво као ўзму, а на́с потова́ру на ко́ла, ону́ де́цу ме́ту на ко́ла. И са́т како́ Нѣмци до́ђу, она́ј шйрбок ѣде, са́мо ти наређуе на́редник да узиму ко́ла и да ски́ду на́с. А ђн ка́же: ма́л, ма́л, ма́л, не́ма ди́ прођу. Наједанпут, ки́ша не́ка ѣде. Наједанпут, Нѣмац јѣдан најѣ, поче на́с као клуби́ћи с коли да ба́ца, и ми́ са́ми рйпамо с ко́ли. Шта́ ће ђни са́де? Ма́ ма́ти сакри́ла ја́рам да не да́ ја́рам. Сакри́ла ја́рам у ства́ри. Нѣмци везу́ју не́ке врѣнгије, каму́ти и да во́ту волѓви. Мо́јега ѓца би́ло жа́о да волѓви тако́ вучу па на му́ ма́тер те ѣзнесе ма́ ма́ти ја́рам, те и да́де ја́рам и одѓше сас ја́рмом. Отѣру те́ волѓви и ко́ла. Ми́ оста́немо ту́ јо́ш до мра́ка и оста́ну пе — шѣз бра́ва ова́ца и онѣ амбу́љице што оста́нуло, не́што на ле́ђа, не́што ба́цимо ту́.

Александар (Ле́ка, Ке́ка) Костади́новић, 1902. год.

МА́ЛО ОРА́ШЈЕ

Какав је живот у дубокој старости

Ја́ сам би́ла го́ренака па по́се до́шли ѓвде. Уте́кла сам, па по́се мо́ј све́кар, кад је про́шло ма́л, ђн ка́же: Ај да пра́вимо сва́дбу.

Па ни́је би́ло ѓвде црква да се венча́мо него у Дубѓну ча́к. Ал ни́је би́ло ка са́д ко́ла, него во́љуска ко́ла па увати́ па ајде, ајде у Дубѓну па се венча́мо. Био ми чо́век мло́го до́бар, али шта́ вре́ди кад је претѣрао с пи́ћом.

Ајдемо да пола́жемо говѣдима, реко, ти́ говѣдима, ја́ свиња́ма, каже нек до́ђу из њиве па нека вршу по́с, ја́ не мо́гу. А ха́о ма́л да пи́је по́сле ў старос и то́ га заврши. А био ја́чи од ме́ненака, ма ка́ки, мо́го да ме носу у зу́бим. А ја́ сам ју́рила, ју́рила и данас да́ни.

Јуче сам пу́стила сви́ње та́м до́л по во́ђу. Ђне се изју́рише, ја́ за њима, ђни се изју́рише, ја́ за њима и тако́ те́рај, те́рај. Син ка до́ђе — јѓј, реко, не мо́гу ви́ше, каже, п и ја́ не мо́гу. Кад ја́, каже, не мо́гу, ѓндак шта́ ѣмаш ти да причаш.

Деведесѣт го́дина и три јимам, па то́ је претѣрано, а јо́ш идѣм, јо́ш накѓ, ра́да сам да идѣм, али попустили и но́ге и ру́ке и све́. Мло́го па́нтим.

Има једна ба́ба ѓвденака комши́ница, оста́вио је син, у́нук и ђн оста́вио, дола́зи сва́ки дру́ги дан, донѓси јом ле́ба, а син и не пита за њу́. И она́ са́д прича једно, ѓбрне дру́го. Су́тра прича ѓпет ѓно ѣсто. Са́д не сме́ да до́ђе ел ће да до́ђе ђн да ка́же ни́кад ни́си кот ку́ће.

О жетви

Ћвече жњемо до неко дђбо па пђсле ноћимо па чим звђра, а ми се дигнемо п ђпђт жњемо. Жњемо по мђсец дђна, било сила жита. Па пђс ђд косђм. Плђти ѹжа, плђти, плђти, па једна кѹпи и налђже, а други везѹе за њим, ђнај кђси напред и та-кђ. Е сад комбђји, само вѹци слђму и жито у магазу и такђ. Имамо ђве гђдне жита сила, само јђфтино. Шта мђш!

Губитак најближих

Пђђемо одавде па у Крсну и тђм одвђдем мђјега брђта. А ђни пђсле, тѹ лѹ-ди, ђ да га вђду с њима, не смђду да г оставѹ тѹ код нђс, него да га вђду тамђнака до границе. Мђ мајка кѹка, запђва, кѹка, запђва за сином. И ђни ишли тђм, колико су били нђ знам и врну га кѹћи и доведѹ га тѹна код нђс. Само бђба једна била стђра, а ми свѹ отишли.

Па мѹчи, мѹчи, цђлого вђка само се мѹчи. Па мђј ђтац кад је, имали колибу, а мђ мајка тђм била и ђна ноћила, а у мђненака рђкли да ни спрђми стрина лђба тђм да понђсем њђму да тђра кђла и волови д идђ на рђт. Јђ с ѹјутру дигнем и спрђмим и ђна ми спрђмила тђрбу и ђнђ. Ка тђм вђда обљила Раљѹ свђ, а ђн не мђж да ми ѹзме тђрбу и да се сђ мном поздравѹи, него прѹжио вђкђ штап преко Раље да му мђтем тђрбу на штап да пренђсе тђм. Каже, ћђрко, ѹздравље, мђжда више нђћемо да се ви-димо и такђ му и бђло. Више га нђсам видла ни кђла ни вђлђве ни ништа, пропаљо свђ на рђту. Тђ бђло ђнај рђт па пђсе ђвђј другѹи. Погѹно ђтац ми, а ђвђј рђт син.

Имала сам сђстру што била нђјстђрија па с удђ за једнђга ђвдђ и ђн отишђђ тђм на рђт и погѹнуо. ђна се врне. Пђсе се удђ у Дубђну, рђди двђ ћђрке и двђ си-на и ђна пђсе ишла н аперђцију у Бђград и ѹмре н аперђцији. Тѹ остђли, нђки, да кђжем, бѹи им ђтац мђло лѹцнут и ђни су на њђга. Долђзили нђкелико пѹти тѹна нит питау за мђн нит ништо и јђ дигнем рѹке. Нђсам више ни ишла код њѹи. Једђн је у Дубђну, једђн је у Туприју, чђк тђм. Ишла сам једђред и тђм са пђпом. Ај д идђмо. Ишла јђ, али нђсам знала дѹи му је стђн, дѹи борђви, нђсам га ни видла.

Некад и сад

Муке вђлике бђле. А сад нити копђу нити ништа, пђлију по једђред, по двђ-ред, ѹсто ка гђд и кат смо копђли. Унука ми се разболђла па није лђтос ни копђла, а ђвђ жђна и ђна ми снђ и ђна не мђже, тђла, тђла па не мђж ни ђна. О(д) детђта сам копђла. Свѹиње сам чѹвала па вичем ђца да дђђе мђј ђтац да ми чѹва свѹиње д идђм да копам, а мђла сам била, а ђн кђже: Па мђла си не мђж да копаш. А имала сам сђ-стре о(д) стрица па нђс двђ, чѹвало се свѹињи. А ђн: ђд идите, вђс двђ кђпајте за мђн једнђга. Кђпај, кђпај, жњђј, мор кђки.

О комшиници и родбини

Па кђжем, данђске ѹмамо градѹну ђвденака. Тђ смо кѹпили сад. Бѹи једђн па рђдио црн на плѹг, имђ мајку и ђца, нђсу га ни испрахђвали ни ништа, а била

двѣ бра̄та. А та̄ј се бра̄т ожѣни па не прӣзнаје та̄ његова жѣна за дѣвера. Дѣ то̄ мѡже да бѹде. Бѣла ма̄јка и о̄тац, нѣсу ни о̄ни му ништа препѣсали. Ка су ѹмрли о̄ни, о̄н чѡвек о̄ће д ѹзме његово. А брѣ, ка̄ка градӣна о̄вденакана. А да је лѣпо, каж, ја̄ би вам да̄о да ми да̄ на дрӯго мѣсто њѣву, а ја̄ ћу да м да̄м о̄вдѣ. Она не да̄ ни о̄вде ни њѣву. Он посе потѣра судом и добије и продѣ на̄ма. И она и данѣс да̄њи кѹка за то̄ парче. Ми смо платили и ѣмамо градӣну о̄вде што њики нѣм у сѣлу и ја̄годе, и кромпѣра̄ и бостѣна, ма што гѡд о̄ћеш, лѹка посѣемо, па свѣ. А о̄на се љѹти и данѣс да̄њи. И о̄н каж: Шта̄ се ви сикирате, ја̄ сам ва̄ма прѡдо, то̄ е моѣ личнѡ и шта̄. А ма̄јка и о̄тац трѣбали су да му препѣшу и њѣму. А о̄ни, каже, кад ми ѹмremo нек ра̄ду шта̄ о̄ћеду. Она се и данѣс љѹти. Ал о̄н сѹдом, сѹдом и ѹзо свѣ. А ѣмала четѣри ѣркѣ, три ѹдала а једна остѣла код њѣ. Довѣла зѣта у кѹћу и најурила и ѣрку и зѣта. И сад са̄мо њѣ двѡе.

Па ја̄ што ѣмам о̄вдѣ сна̄ву за бра̄том о(д) стрица па нѣ зна се од њѣ двѣ ко̄ја је лѹђа. Њѣн сѣн и о̄н отишо̄ у Беѡград па до̄ђе нѣки пѹт тӯна у кафа̄ну тамѡна. Она чѹе да је о̄н до̄шао п отӣдне па га јурила по кафа̄ни.

Умамо ѣѣрам тӯнака, копѣли то̄ ра̄њије. Е, ка смо се одѣлили, о̄ни ѣмау пра̄во и о̄ни на ѣѣрам. А Мирѡслав није ка̄зо, та̄ ми сѣн, није ка̄зо њѡм ништа, ѣма пра̄во на ѣѣрам. Кад о̄н отишо, о̄на тѹжила па рѣкла не да̄ ми Мирѡслав на ѣѣрам д идѣм и тѹжила и наплѣтила. Мирослав кад је отӣшао, каже, не мѡж ништа, каже о̄на̄ј што̄ нѣси ра̄њије. Нѣсам ни зна̄о, каже, шта̄ ја̄ зна̄м. Ко̄ мѡж да м нѣ да на ѣѣрам кад је за̄једнички.

Е, посе копѣли преко ѣвлије та̄мона, одвѣли во̄ду та̄м с то̄га ѣѣрма. И ми копѣли довѣли до̄вде. Пѡсем о̄ва̄ј сино̄вац бѣо о̄н кроз ѣвлију на̄шу па пѹтом па у његову ѣвлију и о̄н ѹвео. Сад ѣмамо двѣ водѣ. Једна до во̄ћа, до те градӣне, тӯ мѡж да зава̄тимо колико о̄ћемо, а заливамо сва̄ко вѣче ба̄шту одѣвде, а одѣвде слѹшамо се мӣ, говѣда по̄јмо.

О стоци

Уму гѡведи, четѣри кра̄ве, једна се отѣлила, ѣма трӣ стѣоне. Двѣјс и једно свѣнче ѣма, па кат пѹстим по во̄ћу, а загра̄ђено, са̄мо ѣма једна овамѡнака до те што кѹка на на̄с ка посниско накѡ заграда, а један вѣпар се нава̄дио па прѣскѡчи. Ако прѣскѡчи, ја̄ ћу да г ѹбијем. А о̄н није вӣдо да је капӣја бѣла отворѣна кад о̄н увиђе у ба̄шту, да̄о Бо̄г да није начинио штѣту, а мо̄го да начини, мѡж да поначѣње лубенице, дрӯго није мо̄гло ништа. Кад о̄н ка̄же ма није, ка̄же, него крма̄ча подѣгла, каже, капӣју па отворѣла. Ма не мѡж да подѣгне капӣју када капӣја затворѣна.

А ја̄ јѹтрос пӯштила И седѣм кот капӣје, о̄но ка̄ко ко̄ја до̄ђе, са̄мо до̄ђе до капӣје, вӣди да ј затворѣно и вр̄ће се на̄траг, нѣма да пӣпа.

Ума пѣт крма̄ча, и пѣт назимѣди бѣли и једна̄ сад во̄ди пѣт пра̄цӣју, ал смо уштро̄јили да ра̄нимо за бо̄јницу, а те вѣпрѡве поранѹје ма̄л да продѣ, шта̄ ће ми да ра̄нимо. Вӣш колики је ко̄ш, па бѣо пун-пунцит И сад свѣ по̄јѣла говѣда, свѣње, нѣ знам да̄ј о̄вци, да̄ј коко̄шки, па мо̄раш да да̄ш свѣма.

О младима и старима

Виш један сад акчија, сѹтра ће д иде са трактором там, син ми на пијацу. Унука ми та, она не рѹди ништа, кака је болка и ми не знамо. Годину дана како ништа не преваћа. Перисала се туна, његова жена. Она је сад акчијница там с њименака. А иде само нек је с њима там. Онако није слаба, него трну ом рѹке, трну ом ноге.

Па нисам била болесна никад, али само сад како који дан све горе, све мање, не мож да с издржи, године млоге. Ја кажем радила сам, радила, радила, па мен с чини нико у свету, ови старији људи знаду па кажу: — Нико више није радио нек ти, а данаске не могу, рада сам и данас дана али не мош.

Такo имамо сад једну са ће у осми разред у Водањ па деда ом купио писанке, гомила велика, треба ми двајс писанка. Он купио кад она кае п и ја сам купила, не знам кад је ишла у Смедерево. А имамо моа унука туна у селу па и она има дете с њом. Ка(д) да дамо њом. Има свѹкра и четѹри детѹта, човек јо умро, како да кам, прѹвио ове олуце за кућу, испѹње се на једну кућу, сад не знам, у Врчину, ди-ли-је тамона, и падне с куће. И да е лецио се ома, викали они: — Ај да те носимо у болницу, ми ћемо да платимо болницу, ми ћемо све. А била му мајка болесна, а он не мож д остави мајку, оће да дође кући. Посем иша^о мал лекарима овде-онде и посе падне и не може. Отидне у Младеновац, Младеновац не мож ништа, они га упѹте за Смедерево и у Смедереву умре. И сад остало ти четѹри детѹта. Једну ѹдала сад, а три сад остало. Па се мѹчи, па Христoви мѹка, шта мож да ом ради. Да није нас тунака, да није тунака, да није ту у селу, ја не знам шта б радила. Вако ми јом помажемо и сеемо, прашачимо и све. Сад била мало пре па оде, оће д иде там и она на вечѹру, то ом баба.

Десанка Живановић, 1897. неписмена

ОСИПАОНИЦА (СИПАНИЦА)

О ткању

Па то има. Има разбој и кудѹља, прѹдѹ се. На кудѹљу вежеш вѹну и вртѹно и прѹдѹш, а ово опет плетѹње плетѹш, на игле плетѹм. Вагда си неки пѹт видо? А ово ткање на разбој, имали смо разбој па ткамо сѹкно за људи. Ткамо поњаѹве, ткамо ћилими, све сѹкње, сѹкње се ткале, јастучаре, ткале се двонитне, разне сѹкње. Ткале девојке. Прѹ није имало аљина, то рѹтко да видиш у девојке аљину, све сѹкње. Тако било. Ал обавезно кад биде лѹти све с остѹља па с иде на њиву да се копа, да се рѹља, да се жње.

О жетви

Жњѹли смо српом. Тако савиеш се па тако жњѹш колико мож д увати срп. Вагаш рѹком и мѹшеш н оно тако то жњѹш и мѹшеш на рѹковећ. Посе наново идѹш па исплетѹш ѹжа од жита, па идѹш па све наново, па га мѹшеш у сноп, па везѹеш, па све то било. Па дабоме, тако е то било кат смо били ми. Све до рѹта то е било, ѹ, посе рѹта се ома окренуло дрѹго, дрѹго И све дрѹго, И сад модеран живот.

Како је некад било

Каки, код нас се радило. Па ка дођеш љвече, ти си љморан, па немаш ди да с окупаш, него ел се окупаш недељом ел се не окупаш. Мој свекар, он је имао, трчо да купи земљу само, па он нит имао ка(д) да с опере, каки. Деца ишла и без аљине, и бес кошље, и без гаћа и бе(з) све. Каки, деца су била бедан прѣ. Нѣма, кад баџи комат на земљу, он то љзме и јѣ. Са(д) деца уживају. Ма сад је жљвот.

О старом селу

Како, каже, било то тако, па ћали да... Овај, најће један са неком торбѣм, баџи торбу, запали ваљда торбу, како ли, па баџи торбу и виџи се торба шарѣна. Баџи торбу и изгорѣ, и вѣштица изгорѣ и торба, и он спаџи његову фамљину, а онѣ што нису били спањени, све та вѣштица и морѣла. То прѣчу јљтрос преко телевизора. А билѣ е, каже, то помѣрје. То како умѣрали ѣдѣ у наш Гај, под Брдо. Ту се звало, сад ја баш не мог да ти опишем, то мој стѣрац, он боље зна. Ту е било село И ту е, каже, мљого умѣрали, па су одатле посе отишли, пребѣгли с ове стрѣне, ди је овѣ... кат се пође за Пожаревац. То виѣмо Старо Сѣло. Е, ту су избѣгли, а неки су избѣгли и тамо негде преко Морѣве, там у неко село. Под Брдо, ѣдѣ ди е, како се виѣе, овѣ... баш ћи овѣ сад наѣвожњак, како се виѣе под Брдо? То се виѣе Вампѣрача. Етѣ то е то било. Ту е било село. И стварно да ту имала нека... то што е помѣрје, најшла та кљга, кљга. Кљга та е била. И све то, каже, брисала, каже, сѣт се разболи и до јљтро гѣтов је. Они се посе порастљру, све одатле отидну.

Па био је Душко преко Морѣве, јѣш Дана била девојка, и кљпово неки ромпѣр. Како се зваше то село? И пѣто један ел ѣма неко да је там остѣо, каже, нема нѣко. Онѣ е пребѣго он, ѣак там у то село. Остѣо жљв чљм је његова фамљина то там пребѣгла па пѣтали ел ѣма неко у то насѣље, каже, нема нѣко, све се то растљрило, отишло. Па бљваљо је, бљваљо.

Мираз

По једно асталче, четљрн столѣце ѣт, и то ѣднелн и нѣшта друго. За мѣмка чѣрапѣ, кошуљу, свеќру, свеќрви. Свеѣм трѣма по трѣес ѣри. Тако то било. И по маљ и пѣре. Дукѣти нѣсам, нѣсам њѣма дукѣти. Јѣ сам дѣнела трѣез дљката кат сам се љдала, а њѣма нѣсам дѣла. Њѣма сам дѣла, онѣма двѣма што с старѣе по двѣ дукѣта, а онѣ ми љзо свекар, кљпио њљву. Само њљве! А овѣј, тој мљѣћој, посе нѣсам ју дѣла дљкат, него кљпила сам ју сѣт. Пошто онѣма сам дѣла по један дљкат, њѣј (сам) кљпила сѣт. Тѣк су тај излазили, тѣк онѣдак излазили сѣтови кад она била девојћѣца.

Црне тројке

Само да прљжи прс неки, да те мрљзи, и ѣко нѣси ти нѣшта радио, ти си гѣтов, смѣкнут. Дође трѣјка и каже: — Ајде ти полази. И поведљ једнога и онѣ га подлѣкти један с јѣдне стрѣне, други з друге па да му забѣдѣду нѣж, ал он био јѣк па се ѣт-

ме, па бѣго, па се стрпô у једнѹ кѹћу. Бѣо старѣински оѹак, он да с увѣти за верѣге, ал онѣ стигнули и тѹ га ѹбиу. Па тако. Па опет, један ѹбијен тѹнака, ѣшо с пòсла, каже: — Јеси тѣ Мѣка Урòшѣвић? Каже: — Јесам, а таман дòшо до кѹће, а овѣј га тѹ чека и извѣди леволвѣр и ѹбие га. Е, пòсе за њѣга ѹбију њѣ, вѣлда, ел тройца бѣше ел четворѣца за њѣга. Тò знѣм у Сѣпаницу да су убивѣни.

Нѣје тѹна нѣрод млòго настрѣдо. Нѣје тѹ бѣло такò, тò је бѣло тѣмо по Шу-мадѣ, а тѹ у тòј дољѣни нѣје. Е, бѣло је сѣмо у Лугѣвчину. Кад је бѣло да се терају д идѹ у војску, а нѣки се одупру па нећеу д идѹ, не дѣдѹ децѣма д идѹ. Они ѹбију једнòга главнòг и онда сви кѣжу оће да дѣмо, оће да дѣмо. А побѣли би и. Докле нѣсу убиѣли једнòга, овѣ нѣсу пристѣјали нѣкако да дѣдѹ д идѹ у војску дѣца.

Натѣлија Стоѣловић, 1912. год.

РѢЉА

У војсци

У Кумѣново сам бѣо. Слѹжио сам војску кѣ дирѣктор. Јѣ сам бѣо у војску двѣј шѣсте гòдине. Отѣшо сам тѣм, пешѣк. Кад он кѣже мѣне, онѣј кѣплар: — Штѣ рѣдиш? реко, нѣшта. Па, каже, кѣко нѣшта. Па ѣто сам сѣт сам дòшо у кѹјну, знѣш, код овѣ шѣсет и четѣри официѣра се тѹ рѣну. Они плѣћу на бòнови, јел знѣш. А један мѣн кѣже, осѹђен, дѣвет мѣсеца, удѣрно војнѣка у мòшнице, знѣш, и војнѣк двѣј(с) четѣри сѣта и пòс ѹмро. И онѣ га осѹду дѣвет мѣсеца. Кад је бѣло, знѣш тѹнака, а он мѣн кѣже у пѣрке: — А штò, каже, тѣ пролѣзиш а нѣш да ме поздрѣвиш? Штò те поздрѣлам, тѣ си кѣжњен и нећ да те поздрѣлам јѣ, знѣш. Кѣже кѣко такò. Нѣћеш, реко, да уѣћеш ни у сѣлу да вечѣраш ни да рѹчаш вѣше. Каже, штò такò. Тѣ нѣси заслѹжио, чòече, тѣ си кѣжњен. Ёт такò комадѣнт батаљòна ми причѣ^о да га не пѹшѣмо вѣше, реко, дòбро. Кад је бѣло, знѣш, тѹнака, свѣ којекѣко, јѣ сам бѣо у официѣрску мѣнажу. А бѣо сам господѣн чòек, штѣ да те лѣжем, чòече. Кад мѣлади Ѓѹрђевдан, оно се ѣде на урѣнак, ѣко војска, ал ѣду на урѣнак.

И он кад је бѣло отѣшли су, остѣла војска добѣла по пѣрче јѣгњѣћину, знѣш, тѹнака. Такò е тò бѣло врѣме, штѣ да те причѣм. Кад он, бѣло тѹнака, и онѣ мѣн пѣту, каже, ѣј Стѣво, реко, ѣј, а штѣ тражи? каже, брѣ, каже, штѣ мѣло брѣ, па по једнò пѣрче мѣсо. Реко, ѣј, тò се вѣ жѣлите тѣмо старѣјима, а немò мѣн да се жѣлите. Мѣн је нарѣђено овѣко и јѣ сам такò сѣко, а вѣ кѣко оћете. Стò грама свѣким, по једнò пѣрче. Има тѹ вѣгица онѣ, исѣчѣш, мѣтеш, мѣл вѣше тѣ оцѣчѣш, вѣратиш, додѣш дрѹгу. Кад је бѣло то ѹвече комадѣнт тѣ(ј) батаљòн сѣдѣ, њѣгова жѣна сѣдѣ, онѣ мѣлада, чòече, штѣ, он је узѣо ис коплѣрај. Њѣму шѣсет и четѣри гòдине, а њòј двѣјз двѣ гòдине. А ѣму мѹшко дѣте тѹнака. Сѣд, дѣ л је њѣгòво, дѣ л је тѹђе, тò су њѣни стѣвари. И јѣ до онда нѣсам вѣдо колиѣца. Нећу да лѣжем, нѣсам вѣдо. Оно плѣче мѣло порѣд мѣтер тѹ, а оно свѣ бетòн, што се кѣже, стѣзе. Реко, гòспођо, реко, мòлим вас, дѣјте ми тò д'ете,⁵⁸ зав'ршио сам пòсо, штѣ, да га мѣл провѣзем. Каже, мòже да га провѣзеш, али њѣму се спѣва, каже. Па дòбро кат се спѣва. И јѣ сам

⁵⁸ Овим знаком белѣжимо експираторни акценат на вокалу изѣ '.

тô ма̀ло помòго, што се ка̀же, поре(д) тô дeте, долãзио сам трѝпут на òсусто, четвѝрти пѝт сам дòшо за фрãј. Сãмо плãтиш четвѝрт кãрту, трѝс и двã дѝнара òндак је бѝло, овај ис Кумãново до Кр̀сна Мãло, знаш, четвѝрт кãрта. Јã сãмо оти́днем кад òћу да дòђем кѝћи и ка̀жем: — Гòспоћо, мòлим вас трeба ми òбјава, ишо би кѝћи. Он(а) ка̀же сѝтра дòђи у толико и толико сãти, ка̀же, јã ћу да нап̀ишем и дãј твој коман̀диру, и òн да увѝри, знаш. Òндан и јã крeћем у двãнãј(с) сãти, òдма скопљãнски вòз од òтут. И дòђем, и дòбро. Ослѝужио сам вòјску. Штã, јã нѝсам слѝужио ништа вòјску. А мãла ствãр, што се ка̀же. Али у послeдњeò врeме, кад је бѝло ту̀нака очи Бòжић, пѝсту мeне на òсусто. Дeвет мeсеца сам бѝо да слѝжим вòјску. Јeс. Кад је онај коман̀дир ка̀же: — Штã e, Стeво, па и òпет дeш кѝћи? реко, па да ѝдем него штã ћу. Штã òћ седѝм òвдeнака. Е јã се, каe, шãлим, али и òзбиљно му ка̀жем. Ал не мòж ми ништа, коман̀дант батаљòна òн је старѝи од њѝ, òн нарeђује. А жeна, òна штã ка̀же тò је амин тѝ. Јeс. И јã сã(д) дòђем кот кѝће очи Бòжић. Затeкнем овѝ мòји да чѝку ора̀си и јã дòђем ѝвече. Питу ме јеси прѝмио пãре? реко, нѝсам прѝмио пãре.

А òна бãнка месeчно се плãћãла, штã да лãжем, чòече, такò је тò бѝло. Јeс и òн пѝто, реко нѝсам. Посе нeколко дãна дòђе ми бѝквица и дòђе ми пãре. А Мѝца, мòј стрѝц, бѝо прeседник. А òн ка̀же мeни: — Дòђи, ка̀же, брe, ка̀же, зовe те, ка̀же, коман̀да. Штã си тò рãдиò? А јã ка̀жем, реко, а̀ко ме зовe, се врãтим нãтраг. Сãмо, мeне није стрã, јã на свòе мeсто одлãзим. Òни òнда давãли мeне стò двãјз бãнке да остãнем да бѝдем кòнобар, кãко га вѝчу сãд. Јeс, да рãдим у мeнзу, реко, нeћу. Òнда су биле вeлике стò двãјз бãнке, стò бãнке бѝо eктор, дãн ора̀ње зeмљe. Јeс, осамдeсет и пeт до девeдeсет бãнке. А мò ма̀јка: — Немòј да остãјеш, штã ћeш тѝ јeднако опасãч да држѝш. Е сãт сам држãо, реко, нeма ништа. Јeс. Па сам пòсе рãдио, лeво дeсно, лeво дeсно. Мòго сам да дòбијем и пeнзију, него, прãво да ти ка̀жем, нѝсам тeò. Прãвила се овã балãнта и вѝкао мeне. Мѝ смо брãћа од ѝјца. Òн је мeн брãт од ѝјца. Ка, реко, зã штã? Àјдемо, ка̀же, да понòвимо, ка̀же, рãдни стãж, ка̀же, да добѝјемо пeнзију. Реко, јã нeћу. И òн оти́дне у Кр̀сну да бѝде стражãр нòћу и понòви и добѝје пeнзију двãнãјз бãнке. Òндак ти је бѝла вeлика пãра двãнãјз бãнке. Реко брe, кòлко с добѝо, ка̀же, двãнãјз бãнке пeнзију. Ка̀же јeс. О јeбe(м) му, па јã тò за двãј чeтри сãта добѝјем, па не двãнãјз бãнке, па штã. Однесeм батãру, онај грòјзе, у Кр̀сно Мãло и eто ти двãнãјз бãнке. Продãш ко стãницу òвдeнака. И реко да чѝвам мòј винòград да нe би га брãли и дру̀ги да продãју, а јã да ѝдем да стражãрим тò нeћу. Òн дòби пeнзију, а јã нѝсам добѝо. И òн, њeгòва жeна је дòшла на пeт, шeст милиòна сãд. Àница је бѝла на пe-шeс милиòна кад је ѝмрла. И тò да сам добѝо, па да ти ка̀жем отворeно, па нeма ништа.

Немци пале село

Мѝчили смо се, и изгорeло ми је свe и кѝће и кѝћиште кат су бѝли Нeмци, и овò, јeсте, свe ствãри изгорeли. Штã да, сãмо дeца су што су бѝла остãла. Кѝћу сам јã пòсе зѝдао, а прe тòга изгорeли, Нeмци се поврãћали, eто га, òн знã. Јeс. И онај, изгорeло свe. Е... море, мѝке. Море, бѝло је тѝ пe-шeснãјс кѝће и изгорeле, које кошeви, које кѝће, око тристѝну.

Па, како ћу да ти кажем штô. Ёто због чега. Ако остало нека прља од њина, знаш, они кажу ти си гу узео моје ствари, и за то те пали. Јес је, па да, шта да лажем, чече, чакô било.

Имало неки из Микаиловац и трчали те узимали ствари, узимали коњи, узимали каре онѐ. Јес. А било у твоу ављуу. Он пали тебе, он не зна да л си ти да л је онај. То се не зна. Он ди оставио ту, то пали место. Јес. И тако је то. Они су и убивали. Мика Пѐић, он је погинуо. Јес. Убили га.

Натѐру у кћу и запалу кћу и изгорѝ жив. Па тако је то било тунака код нас, шта да те лажем, чече. Онô што јес и јес. Један је брица изгорô, и Драган, и...

Стѐван Недѐљковић, 1904.

Дукати за деверово здравље

На средопôсицу он се изврне и умре ми дѐвер, млад. Ја пôсе лѐчили га, лѐчили, а била свадба па се потрошило, па чудо. И мôј свѐкар каже: Вуко, више немам откуд да лѐчим, ако оћеш да даш ти твоји два дуката да лѐчимо. Ако да Бог да с излѐчи, ја ћу теб да размѐним каже јôш два, није сам ти два. И ја поглѐдам, не дај Боже, да умре, нисам дала ти дукати, ће каже мôј свѐкар: — Ето, да је дала, он би се излѐчио. Реко, ѐво, дај. И ја узем и дам. И ја дам ти два дукати и он се лѐчио сирôма и умре. Није мôго да с излѐчи.

Није она дала. Још мѐн каже: — Ју, како си ти мôгла да даш? Ја, каже, не би дала кад би ми тражили. Па како да не дам кад то је у ту кћу? Нисам мôгла да не дам. Посе, две гôдине и она живела, пôсе умрла и она.

... био знôј, сâмо излâзио. По трипут, по четѝри пût за двајес четѝри сата смо га пробукивали. Све што попије воду изиђе на знôј. Откивам кићену капију закивам барјак.

... Такâ је сôдбина њѐгова била, шта ћемо. Мѐне проклиње, каже, не остаљам ти жѐну, не остаљам дѐцу, немô да ме подриву туђе свиње, немô да ме... иди, донѐси ону слику...да ме рију туђе свиње и да ме, каже, овô, него да ме опсѐчѐш, слику и да ми удариш у споменик. И бетоном да ме опсѐчѐш и да увеличаш слику у сôбу, каже.

Спрѐма се, ни се мôго спрѐма, и дѝго се, сâм се обуко, и са сви се здрави и каже мôјем оцу: — Тато, јеси купио свећу? Каже: Па баба бôлесна, има дѐвет гôдине како има запитив. Иди док није Луле, неки дућанѝија, док није лѐго, каже, да узеш за мѐне. Каже, за теб сам ўзо. Сам с и обуко, и спрѐмио, и очѐшљао, и са сви се здрави. Мѐто олоку, мѐто чѐшаљ, огледâлце, све, шишир на главу. И ај да с опрôсти са сви нас. И опрôстио се и лѐже, и кад лѐже, он се ôкрете у дѝвар, и ћутѐше мал, и свећа такô толико изгорѐла... тата је држаô, кô је држаô, и он каже: — Мајко, подигни ме, каже, малô. И они њѐга подигоше, и он се малô йскашља, па каже: — Јаô, нисам знаô, и нисам вѐрово да ништа слађе од мајку рођену нема. И каже: — Лâло, пусти ме, каже, мôра да с умре. И пустише га на крѐвет и он сâмо зину ка јагње и умре. А све причао прѐко дан како ће да умре. Пôче му ôтац да кукâ ка(д) ће да умре, он каже: — Немô да кукаш, паз шта је дрѝгови и другарѝце,

пўна кўћа, пўна авлїја, с кога ћу дѐм у пўсту пѐмрчину. Од сўтра, каже, кўкајте сваки дан, ал нѐмате вајде.

Ичупа мѐј ѓтац клин из рўду волѓвску, што вўчу волѓви, па се свѐ бїје ў главу, свѐ крвав. Ма мати, ма жѐна не мѐж да га опѐру. Па кат прѓшла двѓс једна гѓдина, он свира у свирајку, увати се з дѐцу па йгра. Изйїе из мѓска.

Вукѓсава (1919) и Радѓмир (1919) Сїмић

У рату

Ја сам гѓдину дана пот краља Пѐтра слўжио војску па сам пѐшке Пешкопѐ, Подградац и Корчу прѓшо, три албанске вароши. Па от Стрўгу свѐ до Владички Хан. Па тў ме зарѓбу Бўгари, па побѐгнем, па дѓђем кўћи, па ме отѐру у рѓпсто, на исплѓзију побѐгнем. Док није паѓ снѐг, ди нисам ноћиво. Највише сам ноћивѓо на Милана Рѐце, мѓјега кўма, таван. И ѓндак отѐру ме шѐс мѐсеци у жандомерйу, па гѓдину й по у добровѓлци, па сам бїо дѐвет дана у чѐтници, па побѐгнем. Не мѓж, закачили ме на пўт ме срѓли и отѐрали, не мѓжеш, мѓраш. Па три й по гѓдине у нѓродну ѓдбрану. Тријз девѐте гѓдине сам косйѓ жйто, па четерѐ шѐсте, свѐ по војске, по коједй. Штѓ сам се назѐбо, штѓ сам се наглаѓово, штѓ сам се настраѓово, напўтово. На мѐн се одѐло намѓкри свѐ до кѓжу.

Отйдем, прѓвог маја сам се обўко четрѐсте гѓдине. И ѓма трѐћи дан, ноћ, била је ўзбуна. Напали су, овй, Талијани на нашу зѐмљу. И ѓнда смо йшли за оружје. Не, ѓко смо у цивйлно одѐло, прймиш пўшку сѓмо и мунйцију и излѓзи. Па је тѓ престѓло и ослўжим. Бїо сам чѐтри дана на чѐтну обуку. И једнога дана, падала киша, а дѓшо магацинѐр један, десетѓр, а ѓндак се звало кѓплар, те смо йшли да склѓпамо пушкомизраѐзи, цѐвови вѓздан којештѓ свѐ. И дѓђе један дежўрни кѓплар, позѓвѐ не, стѓла киша, отйшла војска на занймање, и позѓвѐ не командир. Отйдемо тѓмо, прејавимо се, каже, йте код магацинѐра да ви дѓ ново одѐло, йдете у граничну трўпу. И бїо сам ѓсам мѐсеци ко граничар. Мѓго сам да донѐсем пѓре. Али нисам мѓго, кат се зарѓтило ѓѓчко, није ѓѓчко него војничка торбйца ми ўзели, Маѓѓр један, бїо с мѐн у десетйну и знѓо да сам у граничну трўпу и ўзне ми и дукѓти. Имѓо сам дѐвет напалиѓна, а ѓкстра сам имѓо у рѓмени по четйри, по пѐт хошѓклије. Дѓђу такѓ о рѓмени дукѓти пўна тѓрба. Имѓо сам дукѓти шљивѓваѓи, нѐма слика на дукѓт, глаѓа чѓвѓчија, него кѓску од шљйву, талијѓнски дукѓти. Тѓ смо једно вѐче прѐшли четйри Талијѓнчѓта, и мй препўцамо и заплѓнимо и... Заплѓнимо и, нѓс дѐвет смо бйли у караўлу, по педѓсет и двѓ дукѓта смо подѓлили, а нй спровѓдемо за Бањалуку. Тѓм је бїо тѓј концентраѓни лѓгор ди су затѓварани овй бегўнци који дѓђу из дрўгу држѓву. Па одѓтле дѓђем у касарну. И ѓндак, лўштиѓ сам тѓм кештѐње и тў ми изйїе прйш, растўри ми се чйтава рўка, свѐ рѓна. Бїо сам у болницу двѓс један дан, и ка сам се врѓтиѓ тўнака, отйдем код комадантѓ пешѓдије, трѐће армйјске области у Скѓплѐе.

Сустрет с Костом Пећанцем и браћом Недић

Био сам орденанц и једнога дана седимо тако, велика сала је ветеринарско и санитарско оделење и ми штаб пешадија. Дође човек, шајкано одело, шубара на главу и јелек преко блузу, вежене чарапе, ципеле дибоке. Добро јутро, децо. Бок ти помого, чиле. Погледа ја, ау није ово чиле прслук, два реда медаље, двоглави бели оро, наопако глава и мртвачка глава. Стадо ја мирно и поздравим га. Господине војводи, ја сам... Коста Пећанац био, а ондак је био војвода, краљ, па ома он. И каже, рџци Недѣлковичу желји састанак Коста Пећанац. Неће се ослови он. Сађ ја да уиђем право на врата не смѣм. А ја у један ходник овако, па нема врата него само па код ађутанта. Капетан прве класе био, и био један водник и један писар, војник, реко, њј, дошо Коста Пећанац, ко кат си запалио ватру у канцеларију, зорт. Почѣше да сређују астали ово онџ. Реко идем ја да јавим комаданту, а он каже, ди ми је шарпа, онај каиш, шарѣни И имало сабљице носили. Ја му узнем от касу да(м) му те се опаше. Каже, отвори врата. Отворим ја врата двокрилна, а онај одотут мирним кораком, овај одовуд. Поздравиме један другога и пољубиме се уста. А били су обе и неки Богдан Николић из Горње Бањице иза Гостивара, били су вође арнаутске буне. И они се познају. Уиђоше они унутра. Звони комадант, упадо ја унутра, капу ома с лѣву рѣку и метеш међ прс. Изволте, господине ђенерале. Каже: две кафе. Сађ има дем за две кафе колко гор до продавницу, а кривина. И јебѣ(м) му мајку, она турска калдрма у Скопље, а нове шунегле, овѣ ципѣле, шунегле, ја се оклизнем па паднем па свѣ полупам и чаше, и таслице, и шѣље, и свѣ и кафѣ. И узме ми четѣри банке, а четѣри банке ткани опанци. И келнер ... и ја се забавим. Пита он шта си рађио до сађ. Ма није, реко био келнер да ми скува. Штѣ лажеш кат си разбио па ти узѣо четѣри банке. Онај ми даје стѣ динара, овај стѣ динара, ма не смѣм ја да узнем. Узимај! Узнем ја. Таман он оде, дође једна мала лимузина. Пуна, дѣте му јебѣм, не мож да забодѣш иглу у њѣ. Оно дебѣли, велики, крупни људи, браћа Недићи, свѣ четворѣца. Бѣжа био низак чѣек, ал овѣлки шѣрок, Михѣјло, Милѣтин и Милан, свѣ ал четворѣ армѣјски ђенерали. Жѣту се ка смѣкови, дѣте му ебѣм свѣ на свѣту. Уиђоше унутра, изиђе комадант: — Ел умѣш да колѣш прѣсе? — Море, умѣм краву, реко, аман и прѣсе. Трчи кући, јер имѣо кућу на крај Скопље, ди је заолошки врт. Дај да закѣлем прѣсе. Там он имѣо и ворѣну, имѣо и три коња, краву, тѣле, две козе. Пољска вуруна напоље, свѣ тѣ ја уредим, испечѣм, и баба зѣвне, јави телефѣном. Дођоше. Јебѣ(м) му мајку ако су изѣли по овѣлко мѣсо. Зарањени, онѣлки људи, мајку му јебѣм, шѣри од овај телефѣзор. Изѣдоше по једнѣ парче. Кад навѣлимо после ја и онај сѣиз, па кај кучићи бриши идѣ.

Боље рат него пакт

И дођемо овѣм, и лѣпо демонстрација. Доле пакт, ѣћемо рѣт. Пѣбашка Шѣфтари, пѣбашка Турци, ђаци, Срби, мушко, жѣнско, свѣ пѣбашка колѣне и кѣље у рѣке и само кад удѣру по аузлук свѣ се срѣза доле и само доле пакт, ѣћемо рѣт, каже. Трѣћи дан, краљ Пѣтар стѣпио на владу, носу једнѣга пѣтпоручника ка и за-

ставу. Он се рита. Бйди миран, каже. Ђаци га нѡсу и вичу живео краљ Пётар! Жй-вео краљ Пётар! Мўзика, ври, пўца, што гѡт је кўј умѡ да свйра тѡ се свйра свѡ пўтем и шйфтарски, и српски, и тўрски, и свѡ. Трећи дѡн: збѡр! Мирно! На пѡрове разбрѡј с : први, дрўги, први, дрўги. У двојне рѡдове на дѡсно, прѡдња врста два кѡрака напрѡд. И лѡпо се ми постројимо, два кѡрака напрѡд, на лѡво круг, етѡ ти га пѡп, пѡче да читѡ, тек понѡки пѡчне, да извинеш, да прди от стрѡ. И ѡн сѡм нек кѡже зѡмља јѡси у зѡмљу да йдеш. Лѡпо не ѡпева, и кад бѡше, у тѡ време после пѡдне, примимо више Стрўгу, једнѡ Фрнгово сѡло, примимо бѡрбу. Једѡн Живѡрад Мйке, Тѡме Мйшића, ѡним бѡлим брѡт, ѡн је бйо први на теѡрију, а јѡ сам први на ѡзецир. Јѡ сам гѡзио на чѡло баталиѡна и ѡн. Бйли смо на једѡн бўнкер на прѡпреку, бѡрна кѡла од брдо до брдо, и ѡн три дѡна купѡемо млеко, сйра, јѡја от Шйфтари те пржимо и јѡмо. — Ђде, Живѡраде, да јѡш. Он се сѡмо оглѡда на оглѡдало, обријѡ се свѡко јўтро. И у јўтру, кат смо сутрѡдан примили бѡрбу, ѡн йзиђе и згрѡби пушкомитрѡлѡз и пѡче да бйје. И ѡно почѡше и(з) ствм' ак гўра и крв и, д извйнеш, гѡвна свѡ, и ѡн сѡмо опуштиѡ ѡнѡј пушкомитрѡлѡз. Нй се убиѡ, убиѡ га Тѡлијѡн. Он пўцо на Тѡлијѡни, а Тѡлијѡни га убише. Нйсу нйкаки бѡрци, ѡни сѡмо убѡцу ѡвѡ ѡфазивне бѡмбе, те напрѡву дйм, па бѡгу пѡсле. Инаѡче, јѡ и не признајем за бѡрци. Ал Бўгари, нѡјвећѡ кйша ѡн упѡда у рѡв да те бѡдѡ с пушку. Тѡ су нѡјвећѡ поганиѡ на зѡмљу од Бўгари. Тѡ нѡма гѡри лўди.

О боравку на југу Македоније

Нйсу нйшта водйли. Нйкако. Јѡш су ѡни бйли застрашени от шѡснајсте гѡдине. Йма тўнака једнѡ сѡло Пѡдмѡље, кодв Охрида, сѡмо стојў зидйне што је нѡша вѡјска попѡлила кат су се йсто бўнили као сѡд и нѡша вѡјска попѡли свѡ сѡло. И тўнака йма дрво о кое е обѡшен Ђѡма Брђанин. Краљѡвић Мѡрко г обѡсио. Ѳтока не мѡш да с упѡнеш на њў да пѡдне нѡ зем. Йма фѡњер, у тѡј фѡњер кѡндйло. А у срѡд Охрид кот Краљ кафѡну, тў је и купѡтило, тўнака йма дрво, астѡл и четйри столйце о(д) дрво, шўпљѡ. Нѡке бўћке рађѡ. Сѡт се осўшило, а ѡндак је бйло сйрово кат сам јѡ бйо. И йма тўнака коде тѡ дрво ди је Ђѡмо обѡшен једѡн бйо као чйс послѡстичар, Бѡза, лимунѡда, колѡчи, и комѡндйр дозвѡлио да прѡдѡје вѡјски. А ѡвйма, каже, ѡма разбйте и претўрите и, кѡј дѡнѡсу дрўги. И ѡн прѡвио жйву цйглу, ћѡрпеч, ѡвѡј прѡвио. И найђе на нѡки прѡдмет, десет мѡтара шйрѡко десет дугѡчко. Свѡ два мѡтра плѡча мѡрмен бѡла. Сѡмо се познѡје као кѡнац ди су састѡљене. Три рѡда разбйо и набйваѡ шйну од мѡли колѡсек, ѡна се замрљйла, јѡ сам дѡваѡ стражу тўнака, и не мѡж да с извўче. Штѡ је тў било, кѡко је било нѡ знам.

И ѡто. И бйо сам као граничар у мѡнастир свѡти Наўма. Тў смо дѡбро пролѡзили. Имѡли смо, нѡс дѡвет бйли у караўлу, данѡс ѡвца печѡна за два дѡна, а јучѡр зѡклана за два дѡна за кўвање. Мѡнастирске ѡвце ни ѡн ни нѡ зна кѡлко йма. Узймај, кѡљи, јѡби га у дупе. Мѡнастир имѡво вѡће, шљивѡр једѡн, мѡжда је десетйну гѡдине бйо, родйла пўста шљивѡ, дѡте му јѡбѡм, па се ў зем забѡла. Кўвамо и пѡк-мез и јѡмо. Штѡ нйсмо рѡдйли. За дѡвѡ бѡнке прѡпеченица дрѡновѡча ракијѡ, да ти изгорў ѡчи аман и ўста и јѡзик, о дрѡн печѡна ракијѡ. И тў свўд сам дѡбро прѡшо, сѡмо што кўћи нйсам бйо. Ка гѡд кад ѡтйднеш от слѡву на свѡдбу, бѡга ми. И кат

сам био у Скопље ко тога комаданта он ме тѣра с његовога сина д њдем за Америку. Био поручник пилот. Иди с мѡјега Љубишу, каже, бре за Америку, с њѣга, сѡмо га чѡвај, јѣдно дрѹго. Идѣм јѡ код мѡу дѣцу кѹћи. Јѣбѣм јѡ тѡу Америку у дѹпе. И такѡ дођем, нѣсам ишо. Али ѣве кѡко се тѡ данѡс, али ѣте жѹдово би мѡу дѣцу и да сам отишо.

Љубав увек бива награђена

Једѡн, имѡм зѣта једнога врачѡра, тѡмо међу Љига и Белѡновице, идѹћи Чѡчку, и једѡн је дошо ко тога мѡјега зѣта па прича кѡко једѡн мѡј испѣсник отишо је у кѡдар, жѣна му остѡла у дрѹго стање и рѡди ћѣрку. Он није ни вѣдо, отишо у Нѣмачку, из Нѣмачку у Америку. Тѡмо у Америку ожѣни се с једнѹ бѡбу. Тѡ бѡба имѡла фѡбрику. Умре бѡба, он тѡ прода и онѡко ицѣпано, стѡро одѣло, тѡшна, мѡло пѡре, онѡ оставио, ѹзо сѡмо књѣжицу. Ка дошо овѡм, пѣтѡу црѡвени крѣс дѣ су му кѹће, сѣнови, знѡ да оставио двѡ сина. И они му, извѣсту га. Кад он кот старѣјега сина, преноћио тунака, у јѹтру му сѣн каже: — Ёј, тѡто мѡ жѣна те не мѡже поднѡси тѣ кашљѣш, плѹјѣш, каже, иди дѣ знѡш, глѣдај тѡва срѣства. — Добро, каже. Отидне код млѡђега сина, исто се проведѣ. А дѣ му је ћѣркина кѹћа? А, каже, ѡна се удаѡла за једнога голѣндѣра, кондѹтѣр у транѡѡл, нѣму лѣба да јѣду. Па да јѡ отиднем да је обѣђем. Они му покажу дѣ је, он увѡти пѹт и отидне. Зѡнио на вѣрата, изиђе тѡ његоѡа ћѣрка. Он је нѣ зна, ѡна њѣга нѣ зна. — Штѡ је чѣко? — Ёј, дѣте, имѡм штѡ да јѣм, ал ме стѣд на пѹт, ако би ме приѣмила у кѹћу да сѣднем да јѣм, каже, и да се огрѣем, мѡл, било вѡлда зѣма. — Бѡже, чѣко, ћу ти дѡм и нѣку ракију, каже. Уиђе он унѹтра. — Кѡга имѡш тѣ? — Па имѡм двѡ брѡта, каже, мѡјка ми ѹмрла кад ми бѣла трѣћа гѡдина, ѡтац је отишо у рѡпсто, јѡ га и нѣ знам. Јѡ сам се пѡсле родила кад је отишо ѡтац, али праћо ни и слике. И до трѣ, имѡ трѣ гѡдине кѡко нѣмамо вѣзу више с њѣга. — Па штѡ ми не донѣсѣш јѣдну слику, мѡжда га јѡ познаѣем, мѡжда сам јѡ био нѣки пѹт с њѣга. Кад ѡна дѡнѣла слику и поглѣдала у слику, ма, чѣко, тѣ си мѡј ѡтац. Каже, јѡ сам. Ѣна га тѹ грѣлила, ѡубѣлила. Наилѡзи ју чѡвек на вѣрата, ѡна: — Ёј, дошо ми тѡта, штѡ ћемо за рѹчак кад нигде дѣнар нѣмамо. А дѣда слушѡ на вѣрата сѡбња штѡ ѡни говѡру тѡм. И он побѣгне под астѡл. Уиђе он, поздрѡву се тѹ, кѡже: — Ёј, тѡто, јѡ мѡрам дѣм код једнога мѡјега дрѹга да му прѣнѣсем штѡ је нарѣђено тѡм да се рѡди. — Знѡм јѡ штѡ је нарѣђено. Има тѡ ко тѡту кѡлку ѡћѣш, каже. Рѹжѣве, пѡре, каже, нек ѣде ћѣрка да пѡзѡри. Ѣна отидне, испѡзѡри, рѹчѡли, вѣчѣрѡли, у јѹтру ѡјд ѣду мѡл у вѡрош. — А брѣ, дѣцо, кѡко ви се свѣђѡ ова кѹћа? — Ёј, црѣна нѡша кѹћа, мѣ нѣмамо пѡре за лѣба, каже, ћѣ кѹпимо кѹћу. — А ова? — Па виш на кѡку је бѹку. Кад најшли на трѣћу кѹћу, пѣше кѹћа на прѡдају у Бѣѡград. Дѡ спрѡта, пѡткрѡвље, имѡ плаѡ прилѣчно. Зѡвни тога гѡзду. Зѡвне он гѡзду: кѡлко тражиш за кѹћу? Кѡзѡ онѡј коликѡ. — Ел мѡж за чѣтри дѡна да ми ослобѡдиш? — Мѡгу, каже, за двѡ, имѡм јѡ дрѹгу кѹћу. — Ајде, е ћѣш да ти дѡм пѡре, е ћѣш да ти прѣнѣсем књѣжицу? — Ма дѡј ми књѣжицу, штѡ ћѣду ми пѡре, каже, јѡ имѡм кѹћу. Кад сѣнови пѡсле: Тѡто, ѡјде код нѡс, каже, нѣсам ви ја тѡта. Не мѡж да ме поднѡсите вѣ, кашљѣм, плѹјѣм. Ёби га, није кѡм рѣшено, нег кѡм је

суђено да добије. И онај голи добије кућу и, и све, и ужива после. А синови нека зврју после.

Радмир Симић, 1919.

САРАОРЦИ

О лоповлуку

Па ти што краду они тражу вампири, ја нисам видила вампири, ти што краду они причу за вампири. А мене крали, крали, крали, ја добро сам и жива, шта ми крали, и крали ми...

Да ти кажем. Дете ово трѣба, чекам га, отишо у брдо, старји, он да заклоље јагње. Кат пред зору га однели, одно га тај. Крмачу спрасну истѣрали из обора, па три јагњета заклали иза коша, мѣто у цаќ и одно. Ја не знам да л су ту некога више крали нег мѣн, ту са ту децу. Па валда што нема чоек, деца, заспиду.

Та плац сам купиала, ту има та путих, туна. Ту крали млого, нас млого крали, па крађено, имали ти лопови, (је л) ти кажем, и то баш фамилиа моје снае што за овога сина. Праила сам свадбу, тим средњим, па сам поклала овце, па једну овцу ми дао та пријатељ, овим деда там, дао једну овцу, та једна остала, и јагње, а ова се окопилила. Кад ми, Рада му се звала млада, а она рекла, Мићо, била нешто болесна па заспавала дању, он уморан дошо, био на њиву па спавао, па каже, блеју овце, она ўзо из обора јагње и одно оно велико, а она по авлији ишла сас јагњетом, и она што нигова маѣти. — Блеју, каже, овце. И кад и ми смо изишли, оно однешено јагње. Не знам каки то свѣтак био, Мићо, заборайла сам. Па да л светѣ Никола, не знам, заборайла сам, лѣтњи светѣ Никола, лѣтњи.

Била крађа, краду ни, краду стално, И по њива краду. Ја нисам моју децу...нису моја деца ника(д) тако, нит би ја. Каже ми један комшија, тај, тај ми и отѣро крмачу, а там има градину, каже, ја сам теб прѣжио и прѣжио, ка дођеш, башту смо имали там, знаш, поред Језаве, а ти, каже, ниси никад пружила руку за њичије. Он има колибу там. Ја прѣжао сам те, али ти ниси баш о(д) добре фамилие. А ја ће да кажем ти си добар што водиш из обора стоку, крадеш. Ал каже, ти никад ниси пружила руку за нечије, никад, а има кује краду жене, ја то нисам. Па краду, отишла па чупа лука, бере паприку. Ја, да л беше Мића ми био у војску, тако, а та средњи остао, а мѣн беру паприку. А отишле моје синовѣце неке да заливу там. Каже, са љу ја д идѣм, мамо, да видим. Па отидне тамо, па се сакрије иза неке, има мѣтле, онѣ што се чѣсти авлија. Он се сакрио иза те мѣтле, а оне, сѣстре о стрѣчева, тамо заливале, заливале. А мој брат имао бачвану па ми рано дае расат, те расадим. А тек та, каже, Мара се звала, жива и сад валда, ў, ова Крстина доек има рану паприку, па се сврнула па браља, а тек овај па видо и дође и каже: — Са сам уватио, мамо, лопова. Па шта врѣди кад они научили да краду. А ја не би дирнула њичије, нит сам ја тако тела. Била сам ете тамо, мој синовац имао, ташта му дала цаќ под брдо њиву. Ију, реко, брѣ, ти Момо, ти ће да тѣраш кола да бѣремо кукуруз, да ўздем ја од у логовачко један, неки дулек, реко, па да ти прѣтим да ми ицѣпаш свињама. Да да свињама да јѣду. Немо, каже, снаја. Каже, немој, снаја, ја

ћу, каже, из мљје њиве да обљрем дљлек, па ћу да дам твојима свињама. Ја ћу д од-
нљсем и да дам, ал немљј.

Кр(и)сти́на Ма́тић, 1911.

СУВОДО

О раду у винограду

Јаљ те́шко око винограда. Са ље да повљдимо на јесен виноград. Не мљж ви-
ше да ра́дим.

У виноград највише трљба, јабуку са́м да прскаш и да бљреш, а виноград йма
да оре́жемо прво онљ чоко́ђе, онљ ло́зу, па по́с онљ конди́ри везу́јемо ма то да́нгљ-
ба, виноград ве́лики и онда кад стигну онљ ласта́ри трљба да с то увукље у ону жи-
цу у шпалљр да се превезу́е, са́д залама́ње, са́д де́да све́ са́м заломљо виноград. У
виноград највише по́со йма, а са́д је толико родио, пу́н грљђе. Не сме́та му киша,
ма́л га закачио гра́д и во́ће и то, раније био гра́д.

О одевању

А прљ же́не носљле ко́нђу па ондак мљту ша́мљу, мљту га́лош ова́ко под гу́шу
и онда ма́раму повљжу ве́лику сас ре́се. Ту мљту тако у кру́г је́дан, напра́љена ко́н-
ђа од липу, ољушту ко́ру п ондак мљту ту, угљду ко́нђу, ту мљту ша́мљу на ту ко́нђу
п онда ма́раму, бодљмо йгле у ту ша́мљу, овде мљту га́лош от со́мота го́ре заву́чу.
Ба́ш тако носљле се.

О некадашњем моралу

Била сам девојка па заволљла сам мо́мка ту у село па по́с смо се ўзели па сам
би́ла стра́шно љубоморна. Он зна. И девојке су биле прљ нас, прљ наше колљно нег
смо мљ, ка смо мљ бљли, нљсу девојке биле кварне. Мљсим наше го́диште него ра-
није, па ка твоа сљстра би́ла девојка. Па за коју си чуљ у твоље го́диште девојку да је
би́ла мангљп. Ја не знам. Нљсу мо́мци говорљли девојкама безобра́зно. Ка́ка ти би-
ла Ко́са? Која́ Ко́са? Па шта́ Ко́са кад је оста́ла удовљца, оста́ле удовљце же́не,
мла́де удовљце оста́ле йначе кат смо биле девојке кат си кад ре́ко девојке брезо-
бра́зну ре́ч. Ма немљ да причаш. Нљкад нљси ка́зо брезобра́зну ре́ч, нљко, није́дан
ми мо́мак није́ ка́зо, је́дан све́га ре́ко, лљпио је́дну ре́ч, ја сам га измарши́рала и по-
сле он заговарао с мене љпет тако, али није́ смељ д употрљби ре́чи безобра́зне. А
раније су биле, кад би́ла моа сљстра девојка и прљ њу не́ке што су биле то ја па́н-
тим као девојчица.

То ми ба́ба прича́ла и ма́ти — окопи́љила се та, а ја глљдам шта́ је то са́д око-
пи́љила се, нљсам ни знала. Иначе на́ша генера́ција то није́.

Стоја́ли смо да́њу, а но́ћу ка́ки, кат се смр́кне нљгде девојка, нљгде мо́мак.
Онда ло́жимо пре́ло, седе́љка звана па ту пре́демо, ло́жимо ве́лику ва́тру, ту се
ску́пи цељ овај крај, комши́лук. Ту йду мо́мци по седе́љке, мљ девојке пре́демо,
пе́вамо и тако се то йграмо ма́ло на седе́љке.

О стоци

Ќвце у појату, ѓбор заграђен, одгѓр пѓкријемо да не кѓсну ѓмау напрађене јасле дѓгачке, рѓтке, тѓ мѓтемо шашу, ѓне тѓ прѓтѓњу глау кроз онѓ, јѓду сѓно, јѓду шашу из тѓ јасле. Ако даш на зем, ѓне тѓ изгѓзу, растуру. Такѓ висѓке јасле па такѓ једно ѓ друго далѓко онѓ лѓтве, ѓн сѓ тѓ извукѓјемо рѓну, јѓду, напѓимо и, на-зѓбимо и, накрѓнимо кукѓруз ел тѓрице па им посѓлимо мѓло и ѓндак дамо тѓ јѓду да бѓду дебѓле да дѓји јѓгањци лѓпо. Кад јѓгањци одлѓчимо, мѓ ѓѓ ѓбашке, мѓло поквѓсимо онѓ јѓрму и тѓ дамо, јѓгањци јѓду тѓ јѓрму и такѓ заборѓву ѓвце да дѓ-ју. Блѓјѓ док не наѓчу. ѓни сѓсау мѓсец дана, мѓсец ѓ по. ѓма шумадинске свѓње.

О мешѓњу хлеба

Прѓ мѓ смо мѓсѓли лѓба, потѓпимо квѓсац, п ѓнда подмѓсимо и устајемо у јѓдан сѓт нѓћу те замѓсимо, мѓлаку вѓду и тај квѓсац, посѓлимо и замѓсимо лѓба, покѓримо с чѓсте кѓрпе, озгѓр мѓтемо кожу да прѓ стѓгне тѓсто, да бѓде топљѓје да прѓ стѓгне тѓсто да не оладнѓ, тѓ у кѓћу се замѓси, ниј у сѓбу па бѓде топљѓје. И ѓнда ѓјтру се дѓжемо рѓно, мѓнемо пѓд руку у тепсѓје, плѓкови и ѓнда кад надѓђе, пѓни се онѓ тепсѓја, мѓ пѓс печѓмо лѓба. ѓмамо пѓљску фуруну, налѓжимо мѓте-мо слѓму, шашу и гѓрнемо тѓ по чѓтир пѓт лѓба у тѓ фуруну. Дѓван лѓба, врѓћ па прѓтѓснеш онѓ кѓру, а ѓн се слѓпи дѓле. Сѓд нѓ би умѓла да јѓм тај лѓба. Што је лѓп, што нарасо лѓпо лѓб, бѓде овѓко мѓкан, кат прѓтѓснеш такѓ се слѓпу онѓ кѓ-ре. Кѓра жуѓа, не прѓгорѓ мѓлѓго лѓба ел знамо колко лѓжимо да не изгорѓ, нѓки пут изгорѓ, кад мѓл више лѓжимо, поцѓрнѓ кѓра мѓл.

Лѓжимо шашу и слѓму, а ѓмамо царѓч што проѓѓрамо онѓ вѓтру, у крај тѓм растуримо, дрво јѓдно царѓч, а ѓмамо дрво јѓдно такѓ закѓвана дѓска, чѓстимо пѓ-по, тѓ је грѓбло, такѓ закѓвана дѓска тѓ сѓд пробѓшено мѓтуто дрво, а тѓ сѓ(д) дѓска, вѓчѓм онѓј пѓпо овѓмо у кѓрпу, почѓстимо фуруну, пѓсле лѓжимо за лѓба да печѓ-мо. Узмемо кѓрпу па увѓтимо за тепсѓју, за плѓк, у плѓк смо пѓкли. Нѓма лѓпѓту.

Сѓно

Прѓво превѓрнемо сѓно па пѓсле вѓле па кѓпимо, кѓпимо на гѓмѓле, па пѓсле гѓмѓле мѓнемо у плѓс, дѓнемо навѓљци. Па ѓнда тѓ слѓгне нѓколко дана па дѓнѓ-семо пѓс кѓћи вѓчѓмо, дѓнемо у плѓс, сѓно вѓлико, висѓко. ѓн дѓне јѓ баѓам, ба-ѓам сас вѓлу от кѓла. ѓ, мѓлѓго смо раѓдили.

О мртвима

Тѓ бѓло, ѓмре ми снѓ, за тѓга бѓрата о стрѓца, прѓ шѓс месѓци, сѓд сѓдам месѓци ѓма. И мѓ ѓѓ сарѓнимо и тѓ кад је грунѓло у наша вѓрата, а мѓ рѓпимо, ијѓ шта тѓ, реко, лѓпи у вѓрата?! Ма сѓм да излетѓ стаклићи. Кѓ друго вѓче ѓно ѓпет, а јѓ пита мѓјега тѓга бѓрата, реко, ел лѓпѓло нѓшто тѓб на вѓрата, каж, није, јѓ, реко, мѓн, сарѓнимо Бѓжанку па ѓма ѓно вѓче кад је грунѓло, а тѓ дѓшла д упѓлаши зѓта. Море дѓ јѓ. Кат прѓтѓсне зѓмѓља, нѓма ништа о тѓга.

Жѣне кат прво јутро изиђу мртвацу на гробље, њне узну тежину па ђкол ону раку мѣту тежину и шибицу и ту тежину спаљу и кажу: ѓвде ти мѣсто није, д ѣдеш преко вѡду да пијеш вѡду преко Дунав, преко тамо и да јѣш и да пијеш, ѓвде ти мѣсто није. Тѡ испраћу мртваца да се не вампири. Глупос. Саѡ не паљу тежину, тѡ ј било прѣ кад мѡа свекрва умрла и маѡи, прѣ тријз година. Саѡ тѡ не паљу ништа. Дођу попѡви па опѣву мртваца.

Подвечерка

Ўјутру у девет саѡи се доручкуе па се у јѣдан рѡча, пѡла два, па ѡвече вечѣра, у ѓсам саѡи, девет. А било и подвечѣрка нѣгде око три саѡа. То лѣтима се јѣде ка(д) дугачак дан, па и саѡ је дугачак дан. Ка смо жњѣли, ми ѡј да подвечѣркујемо, нѣгде у три саѡа подвечѣрка. Сѣднемо с радници, маѡо сир, маѡо ракију пијемо, маѡо закачимо онѡ, пѡс ѡвече вечѣрамо, маѡо бѡље да радимо. У десет саѡи дођемо из њиву ѡвече, док вечѣрау, там-вамо у једанајс саѡи радници излазу из ѡвлију, ис кућу и ми лежемо нѡћу. Њиве далѣко, докле жњѣмо па пѡс покупимо онѡи трећаци да снопѡви устрећачимо.

Лепѡсава Кѡстић, 1910.

ШАЉИНАЦ

О свадби

Било прошѣвина, свадба с кѡњи, пешкири на кѡњи, вѣнци на кѡњи, свѣ тѡ било лѣпо. Ни су бѡла кѡла него кѡњи, ѣ(т) такѡ б'ило. Спрем'али ко(д) девојкине куће и овѡмо код момка, ѣ(т) так'о. Па није баш такѡи колачи, али правили смо и ми. Па правили смо каки колачи, гибѡнице, штрѡдле, клаѡли смо свиње, ѓвце, такѡ било. Па сас брашно, па јаја па се мѣћа којѣшта у њу: шѣћер, орѡси, цѡмет, кад ѡма маѡ, кад нѣма маѡ и брез маѡа мѡже.

О хлебу и проји

Мѣсимо, пѣкли смо у шпѡрет, пѣкли смо под вршњик. Под вршњик такѡ лѡжимо ваѡтру, закачимо тај вршњик да се грѣје па пѡсе почѡстимо тѡ табло, огњѡште напраѡимо па пѡсе мѣтемо тај лѣба па заклопимо тѡ огњѡште па нагрнемо жар на тај вршњик и ѓндак испечѣ се лѣба. Нама је бѡи лѣп, саз брашно бѣло. Правили смо и проју у врућу вѡду. Мѡже куј како ѓће саде. Како да ти дам рѣцепс, ја ни сам пи смена да ти напишем. Па ѣ(т) такѡ прѡври вѡда, просѣјемо брашно па пѡсле мѣшамо, мѣшамо па је умѣсимо па мѣтемо на лопѡр, па је мѣтемо ако ѡма шпѡрет, ако нѣма шпѡрет па ѓпет по(д) тај вршњик па такѡ. А тѡ је вурѡна.

О Божићу

Па слаѡио се ѣ(т) такѡ лѣпо као и саде. Баѡдни дан па се унѣсе слама па ѡвече заклољемо кокошку па главу мѣтемо у цаѡ па пиламо, пиламо око куће да ѡмамо

пилићи. Па сѹтрадан кад устãнемо, ми ãјде на рãжањ печемо прãсе, лõжимо вã-
тру. Па прãви се за рúчак чëснйца. Па мëtеш пãру, па пõсе мëtеш од вõћку, жйто,
сëме јëдно, дрýго, од вõћку кйдамо онй пýпољци па набодëмо. Тõ на Бãдњи дãn се
прãви волõви...

Тимарење стоке

Чйстила сам шпõрет па ми гãраве рúке. Па ë(т) такõ рãдим ако ймам пйле,
мõрам да нарãним, ако ймам бйре, мõрам да нарãним, па прãсе мõраш да нарã-
ниш, мõраш да сйпаш вõду, вйдиш кãко врућйна данãс, пët пýт шëс мõра да мë-
њам вõду. Чим се угрëје вõда, õни нëће да пйју, õдма мõраш лãдну.

Па мõрам, полако. Болй ме тý нëшто. Йшла сам код лекãра удãрала нëкције,
õпет ме болй ... и стãрос и тý сам се убйла једãнпут одãмно па вãльда и тõ болй. Та-
кõ нëка клýпа, сам стãла на нý õна се подйгла па м удãрила.

Па нëма млõго (стоке), ймам двë крãве, прõдали смо, прãвили смо йспраћãй.
Ўнук ми отйшо у вõјску па смо прãвили йспраћãй. Трйјес мëтра бйо шãтор па стõ,
тý одãвде па до онë шýме. Тõ бйло пýно, па мýзика свйрãла, а ми смо спрëmãли, па
фамйлија дõшла и које роћëно, па дõшли мõмци, па напýнило се.

Ймам сãда мãло свйње, ймам чëтри пët крмãче, ймам двë крãве, јëдну кобй-
лу и ждрëбе, па ймам и прãци, опрãсйле ми се двë крмãче, сãд ймам јõш јëдна да
се прãси. Па свë тõ мõраш да нарãниш.

Па прãвила сам (сир) кат сам имãла, имãла сам трйјес брãва õвце, сãд нëмам
нијëдну. Прõдали õвце и сãд нйсу купйли и тãко смо остãли да нëмамо õвце. Йма
у сëло õвце. Свë мõраш да тëраш да пãсý, чýвãла сам.

О школи

Нйсам йшла. Кат сам јã бйла дëте, õнда тý нйје бйла шкõла, нйј имãло шкõ-
ла, тëк пõчело. Пõсе бйо нëки Рýс учйтель, õн тëо да ме ўзне у шкõлу. Бйла сам дë-
те, мõј õтац нйје ме дãо, трëба да му чýвам свйње и ëте такõ и остãла сам глýпа.

Продãвãла сам свãшта и бõстан и свãшта, сйра, јãја. Винõграт сам имãла,
имãла сам за мëне, нйсмо продãвали гр'ојзе

О смрти

Дëда ўмро одãмно. Седй се ўвече, мëту га у сãндук ўјутру, се нõси сарãни се
и ëто такõ. Па пõсе се дãјë дãђа. Свãшта се прãви.

О такњу

Прëла сам, ткãла сам. Имãла сам рãзбõј, нë знам ни дй је сãд. Ови нë да рãду,
а сãд нë знам ни дй је. Клëчала сам ћйлимй сас прëсти на рãзбõј па мëtеш на рãзбõј
па ткãш. Клëчала сам, дëсет ћйлимй сам изаткãла. Е, унýка, õна не сйкйрã се сãде
да клëча ћйлимй. Тãј сãде млãдеж нëће тõ да ткã, йма ћëбе, јõрган и не трëбају ћй-
лим. Ми смо прë ткãли, и рãдйли и вëзли ... ид донëси õни мõји двã јãстукa нека

вѣди кад баш тражи да вѣди... у дољну фијоку, Анђелка. Кат сам се удала, донела сам три кицѣље от сѹмота вѣжѣне. Ја сам вѣзла, јѣдну сам ицѣпала, д'ала сам овѹм мѹј унѹки јѣдну, кака је била као цвѣће, свѣ тѹ вѣжѣно. До јучѣр сам је чѹвала, ѹзела мѹј унѹка там у Смѣдрѣво. Она ми ѹзела тѹ сѹкњу, па бар да ймам, ја би ти йзнула да вѣдиш. Па сѹкње, ткали смо, па такѹ убѣремо, убѣремо, угѹдимо сас рѹке, пѹлијемо вѹду и бѣремо. Клѣчала и пешкири, и ћилими и вѣзла јастѹце, ѣте да вѣш. Донела сам ѹсам такѣ и донела сам што сам ткала, тѹ се звало на бљинсу, Па поцѣпала сам. Па сад како која волѣла да рѣди, такѹ и данас. Па мѹрала сам трѣбало ми. Није била струја, било лѣмпа и гѣс. Кѹпим кѣло гѣс, сѹнем у лѣмпу и радим.

Из Бугѣрије смо

Из Бугѣрије смо, од далѣко смо ми досѣљени. Мѹја мѣти па њѣна мѣти донела је тѹ у лѹљку, кат су се тѹ населили. Тѹ се населили, није било сѣло, населили се и йма тамо шѹма па кѹј зна кад је та шѹма порасла, ваљда йма двѣста гѹдине, растѹви велики. Вѣдиш тај рас, тѹ сам ја посадила кат сам дошла прѣве гѹдине. Био један старѣц, мѹј рођак, ѹн њашо тај фидан такѹ био, ѹн њашо и дѹно да биде запис ка дође завѣтина, Спасовдан, ми рѣжемо колач, летѣја, лепѹта је било и ѹн дѹно тѹ била јѣдна јагода, један дѹт, иструлѣло и ја однѣсем ашѹв, мотѣку, ископамо рѹпу и ѹнда мѣтемо бѣлегу и да(м) му пѹсле кѹље. Заградѣо га такѹ да га стѹка не полѹми и пѹс сам га заливала свѣко вѣче, ѹн ми рѣко и ѣте вѣш кѹлко порасѹ.

И ја знам бугѣрски и ја говорим бугѣрски. Ё, да говорим бугѣрски сад?! Па како да ти говорим бугѣрски?! Па свѣ такѹ смо звѣли бугѣрски: лѹнац тѹ е г'рне, грн'ето, дај ми грн'ето, дај ми столѣца (?!), бугѣрски смо говорѣли, говорѣли смо бугѣрски свѣ: лж'ица, пасѹљ смо звѣли б'оп, ел и ти знаш, лѣба л'еп бугѣрски, лѹнац грн'ето. Ё(т) такѹ, па не мѹгу да се сѣтим, заборѣвила сам и ја... Дѣ знам, говорѣли смо бугѣрски цѣло сѣло, сад је српски па нѣ знају. Дѣ ја знам како су ѹни тѹ дошли дѣ су били, штѣ су радѣли не знам.

Анђа Степановић, 1907.

Жарко Бошнякович

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГОВОРОВ ВОСТОЧНОЙ ШУМАДИИ

Резюме

Автор в настоящей работе анализирует просодические, вокалические и консонантные особенности говоров восточной Шумадии, охватывающей Смедеревско-Подунавле, северную часть Ясеницы и восточную часть Космая. Границы данной области на севере, востоке и юге проходят вдоль речных долин Дуная, Моравы, Кубршницы и Великого Луга, а на западе по линии Сеоне, Мало-Орашье, Дубона, Влашка, Райковац и Междулужье, Ягнило и Рабровац южнее Великого Луга.

Полевые исследования начались автором в 1988 г., а закончились в 2006 г. В 51 деревне записано 147 часов звукозаписей, и все это протранскрибировано, а потом экскрипировано, в результате чего получилось около 150.000 данных.

В юго-западной части данной территории доминирует кановачское ударение над факультативными примерами с метатаксическим перемещением краткого нисходящего ударения с ультима на краткий пенультим. Отмечены также примеры типа *mén, gór, vód, móg*. Предударные долготы хорошо сохраняются, а заударные получены путем перемещения долгого нисходящего ударения. Отмечено также факультативное перемещение нисходящих ударений на долготу: *иййала/ийййала, вуче/вуче́, вучемо/вуче́мо*, однако и на краткость: *јасйуци/ја-сйуци/јасййуци, седи/седй́, седим/седй́м, игранка/игранка*. Отмечены также примеры перемещения ударения на проклитику: *у́ земь, йреда мному; у́ гробље, окò куће*, однако также: *окò врайа, йрекò ноћи, на́ дно, не́ мош*.

В некоторых пунктах факультативно встречаются и икавизмы типа: *видила, у нико време, йпрезујем колач; йрид, йрико; овди, онди, нигди; йосијеш, да се смије; видрица; обадви; дивојка*). Чаще встречаются примеры типа *дај жени* вместо *дај жене*, однако не и *мени*, а *куйи мене*.

Часто встречаются элизии гласных в хиатусе: *не умем д идем*, и стяжение гласных: *айерисо, дошо, видо, кисо, крено*.

Согласные *в, ј* и *х* нестабильны и поэтому теряются или заменяются. Фонема /дз/ встречается факультативно в речи представителей старшего поколения информаторов. Сочетания согласных *сц* и *шч* факультативно упрощаются: *йраци, шцейа; гуче, ичуйа*. Часто встречается африкатизация группы *йс > йц*. На юго-западе налицо примеры типа *барјаце, бубрезе, кожусе*.

Ясные ареалы здесь не отмечены благодаря наличию почти всех миграционных течений на данной территории, а также благодаря факту, что большинство изоглоссов квантитативно. Можно только сказать, что на западе чаще представлен кановачский тип и что также представлено перемещение ударения.

Несмотря на большое число особенностей, объединяющих данные говоры с косовско-ресавскими, на основании кановачского ударения, икавизмов (*дај жени*,

у соби; *старији*; *нисам, није*; *с овим, мали/х/, мојима*) и окончања *-ом* (дај овом жени, у мојом соби; *њом* треба, да *јом* дам), данну зону можно назвати младеновачко-вршачкој групом говорова, т. к. центр кановачког ударенja нахоуица у околностjа г. Младеновац, а не Смедерево. Оуако после ислеловауиј говорова јужног Баната и правој стороуиы нижнег течеуиы Великој Моравы мы полууиим возмозност более достоверно оуреуелити статус даууих говорова.

СКРАЋЕНИЦЕ КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Алексић и Вукомановић 1966 Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и бруског говора*. — АФФ, 1966, књ. 6, 291–319.
- Арсовић 1973 Југослава Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блаци и околине*. — ППЈ, 1973, књ. 9, 55–77 + карта
- Балаћ–Стојановић 2002 Александар Балаћ — Миодраг Балаћ, *Грчко-српски речник*. — Београд (Завод за уибенике и наставна средства), 2002.
- Барјактаревић 1961–62 Данило Барјактаревић, *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића*. — ЗБМСФЛ, 1961–62, књ. IV–V, 12–21.
- Барјактаревић 1964–65 Др Данило Барјактаревић, *Говорне особине села Церовца*. — ЗБФФП, 1964–65, књ. II, 115–138.
- Белић 1939 Александар Белић, *Оци, очеви и оцеви*. — НЈ, 1939, књ. VI, св. 3, 69–73.
- Белић 1972 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика. Књ. II, св. 1: Речи са деулиуацијом*. Пето неизмеуеуо издауе. Предавауа др Александра Белића. — Београд (Научна куија), 1972, 1–272.
- Белић 1973 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика. Књ. II, св. 2: Речи са коујугацијом*. Предавауа др Александра Белића. — Београд (Научна куија), 1973, 1–212.
- Белић 1976 Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика. I: Фонетика*. Четврто издауе. Универзитетска предавауа др Александра Белића. — Београд (Научна куија), 1976, 1–172.
- Белић 1998 Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развиуику* књ. I и II. Изабрана дела. Први том. Општа лингвистика. 1998.
- Белић 1999 Александар Белић, *Дијалектни источне и јужне Србије*. — Изабрана дела А. Белића, Девети том, Завод за уибенике и наставна средства, Београд 1999, 565 стр. + карта.
- Богдановић 1979 Неуелко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пошока*. — СДЗБ, 1979, књ. XXV, стр. I–XIV + карта + 1–178.
- Богдановић 1987 Неуелко Богдановић, *Говори Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ, 1987, књ. XXXIII, 7–302.
- Бошњаковић 1985 Жарко Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*. — Нови Сад 1985, 1–174.
- Бошњаковић 1985 (Т) Жарко Бошњаковић, *Дијалекатски текстови из Срема и Баната*. — ППЈ, 1985, књ. 21, 153–164.
- Бошњаковић 1999 Жарко Бошњаковић, *Иувенир и дисурибуција произодема у говору села Михајловца*. — ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 469–477.

- Бошњаковић 2000 Жарко Бошњаковић, *Треће лице множине њезенџа у говорима Смедеревског Подунавља и дела Јасенице*. — ЈФ, 2000, књ. LVI/1–2, 131–137.
- Брозовић — Ивић 1988 Prof. dr Dalibor Brozović — prof dr. Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije. — Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ Zagreb 1988, V–XI + 1–119.
- Будмани 1883 Pero Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*. — Rad JAZU, 1883, knj. LXV, 155–179.
- Веску 1976 Victor Vescu, *Govor Banatske Crne Gore*. — ЗБМСФЛ, 1976, књ. XIX/1, 115–172.
- Видоески 1962 Божидар Видоески, *Кумановскиот џговор*. — Институт за македонски јазик — Скопје, Посебни издања, книга 3, Скопје 1962, 348 стр.
- Војаши 1988 Σερβοκροάτικο-ελληνικό λεξικό Άνας Βογιατζή (πρώτη έξδοση) Θεσσαλονίκη 1988.
- Вујаклија 1975 Милан Вујаклија, *Лексикон стџраних речи и израза*. — Просвета, Београд 1975.
- Вујовић 1969 Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекајџ (с крајџким освџрџом на сусједне говоре)*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 73–398 (с картом).
- Вукадиновић 1996 Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*. — СДЗБ, 1996, књ. XLII, 1–317.
- Вукићевић 1995 Милосав Вукићевић, *Говори Крагујевачке Лејенице*. — Универзитет у Приштини, Приштина 1995, 248 стр.
- Г. Вуковић ... 1984 Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић, Љиљана Недељков, *Војвођанска коларска џтерминологија*. — Нови Сад 1984, 258.
- Ј. Вуковић 1938 Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — ЈФ, 1938–39, књ. XVII, 1–113.
- Вушовић 1927 Данило Вушовић, *Диалектџ истаочне Херцеговине*. — СДЗБ, 1927, књ. III, 1–70 (с картом).
- Гошић 1984 Невенка Гошић, *О џакозваном двостџруком акценџу у срџскохрвајџским говорима*. — Црногорски говори, Научни скупови 12, Титоград 1984, 233–236.
- Грицкат 1962 Ирена Грицкат, *О једној особеностџи џрилога и џрилошких синџагми у срџскохрвајџском језику*. — НЈ, н.с, 1962, књ. XII, св.3–6, 78–89.
- М. Грковић 1967 Милица Грковић, *Акценајџ именица у говору села Чумића*. — ППЈ, 1967, књ. 3, 111–140.
- М. Грковић 1968 Милица Грковић, *Акценајџ џридева у чумићком говору*. — ППЈ, 1968, књ. 4, 161–167.
- М. Грковић 1968 (Л) Милица Грковић, *Неке особине говора села Лукова*. — ППЈ, 1968, књ. 4, 121–131.
- Ј. Грковић 1982 Јасмина Грковић, *Прилог џознавању дијалекајџске лексике Шумадије. Из лексике Чумића*. — ППЈ, 1982, књ. 18, 125–153.
- Грујић–Зидар 1982 Грујић... *Standardni rečnik nemačko-srpskohrvatski — srpskohrvatsko-nemački sa kratkom gramatikom nemačkog jezika*. Сctиње (Obod), Београд–Zagreb (Medicinska knjiga), Београд (Narodna knjiga), dvadesetsedmo izdanje (1982).

- Дешић 1963 Милорад Дешић, *Акцентовање узвика*. — НЈ, 1963, XIII/3—5239—245.
- Дешић 1976 Милорад Дешић, *Зайаднобосански ијекавски говори*. — СДЗБ, 1976, књ. XXI, 1—316 (са 1+4 карте).
- Драгичевић 1986 Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*. — СДЗБ, 1986, књ. XXXII, 1986, 7—241.
- Дробњаковић 1923 Боривоје М. Дробњаковић, *Јасеница. Антропологијско-географска истраживања*. — СЕЗБ, 1923, књ. XXV, 191—376, 397—435.
- Дробњаковић 1925 Др Боривоје М. Дробњаковић, *Смедеревско Подунавље и Јасеница. Антропологијско-географска истраживања*. СЕЗБ, 1925, књ. XXXIV, 197—383 (с картом).
- Дробњаковић 1930 Боривоје М. Дробњаковић, *Космај*. СЕЗБ, 1930, књ. XLVI, 1—96.
- Ђорђевић 1894 Рета Ђорђевић, *Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien*. — Archiv für slavische Philologie, Berlin, 1894, књ. XVII, 132—139.
- Ђорђић 1975 Петар Ђорђић, *Србословенски језик*. — Матица српска 1975.
- Ђукановић 1995 Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*. — СДЗБ, 1995, књ. XLI, 1—240.
- Ђуровић 1992 Радосав Ј. Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*. — СДЗБ, 1992, књ. XXXVIII, 9—378.
- Елезовић 1932/1935 Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*. СДЗБ, 1932, књ. IV (I); СДЗБ, 1935, књ. VI (II).
- Ердељановић 1951 Јован Ердељановић, *Етимолошка грађа о Шумадинцима*. — СЕЗБ, 1951, књ. LXIV, стр. VII + 1+203 (с 19 табли и картом).
- ЕРСЈ *Етимолошки речник српског језика*. — САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек. Београд 2003, Свеска 1: А.
- Живковић 1987 *Речник идијомског говора*. — Пирот (Музеј Понишавља) 1987.
- Златановић 1998 *Речник говора јужне Србије*. — Врање (Учитељски факултет), 1998.
- П. Ивић 1951 Павле Ивић, *Истраживање говора села Глоговца код Свештозарева*. — Гласник САН IV/2 за 1951.
- П. Ивић 1956 Др Павле Ивић, *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јайом*. — ГФФНС, 1956, књ. I, 146—160.
- Ивић 1958 Павле Ивић, *Место банатског херског говора међу српским дијалектима*. — Н. Сад, 1958 (посебан отисак из зборника „Банатске Хере“), 326—353.
- Ивић 1959 (С-В) Павле Ивић, *О истраживању смедеревско-врачкаког дијалекта*. — НЈ н.с. 1959, књ. IX, sv. 7—10.
- Ивић 1959 Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*. — ГФФНС, 1959, књ. IV, 397—400.
- Ивић 1966 Pavle Ivić, *O srpskom govoru u selu Lovri*. — Studia Slavica, Budapest (Academiae Scientiarum Hungaricae), 1966, Tomus XII, 191—201.
- Ивић 1978 Павле Ивић, *Белешке о биографичком говору*. — СДЗБ, 1978, књ. XXXIV, 125—176.
- Ивић 1985 Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско нарече*. Матица српска Н. Сад 1985.

- Ивић 1990 Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. — (БИГЗ и Јединство), Београд и Приштина, 1990.
- Ивић 1991 Павле Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије*. — Изабрани огледи (Просвета) III, Ниш 1991. Радови: *О неким проблемима наше историјске дијалектологије* (81–122). *О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима* (123–190). *Две акценџолошке новостии из Срема* (275–292).
- Ивић 1994 Павле Ивић, *О говору Галићкох Срба*. — Целокупна дела I, Издавачка књијарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, Нови Сад 1994.
- Ивић 1994 (Б) Павле Ивић, *О српском говору у Бајтањи*. — ЈФ, 1994, књ. I, 33–49.
- Ивић 1994 (Д) Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова стјруктура и развој. Прва књига: Оишћа размајтрања и шћокавско наречеје*. Целокупна дела III, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци Нови Сад 1994.
- Ивић... 1994 Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банайски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и Фонетизам*. — СДЗБ, 1994, књ. XL 419 стр.
- Ивић... 1997 Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банайски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Заључци, Текстои*. — СДЗБ, 1997, књ. XLIII, 585 стр.
- Ивић 1998 *Расправе, стјудије, чланци. I. О фонологији* Целокупна дела X/1, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1998, 505–511. Радови из поглавља III *Из историјске фонологије* (308–462) и *Вокалске групе у српскохрватском књијевном језику* (505–511).
- Ивић 1998 Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. — ЗБМСФЛ, 1998, књ. XLI/2, 113–132.
- Ивић 1999 Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (II). ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 303–354. (С-В од 328 до 346).
- Ивић 2001 Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (III). — ЗБМСФЛ, 2001, књ. XLIV/1–2, 175–209, с библиографијом.
- Ивковић 1909 Милош Ивковић, „Фолклорни — дијалектолошки прилози,“ Просветни гласник, Београд 1909, XXX, 605–609.
- Ившић 1907 Stjepan Ivšić, *Šapinovačko narječje*. — Rad JAZU, 1907, књ. 168, 113–162.
- Ившић 1913 Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*. — Rad JAZU, 1913, књ. 196, 124–254 (I); Rad JAZU, 1913, књ. 197, 9–138 (II) + карта.
- Јовић 1960 Душан Јовић, *Неки оишћи и акценџолошки проблеми говора зоне Раче Крагујевачке*. — ГФФНС, 1960, књ. V, 163–184.
- Јовић 1961–2 Душан Јовић, *О проблему именица III врсте у неким шћокавским говорима*. — ЗБМСФЛ, 1961–I, књ. IV–V, 156–162.
- Јовић 1968 Душан Јовић, *Трсјенички говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, стр. XVI + 238 + карта.
- Кашић 1995 Zorka Kašić, *Govor Konavala*. — СДЗБ, 1995, књ. XLI, 241–396.
- Клаић 1982 Vratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi (A–Ž)*. — Nakladni zavod MH, Zagreb 1982

- Конески 1982 Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*. — Култура, Скопје 1982. 239 стр.
- Лалевић 1934 М. С. Лалевић, *Где, камо, куд(а)*. — НЈ, 1934, год. II, 19–24.
- Малетић 1985 Нада Малетић, *Из проблематике гласовног система у говору Бобоше код Вуковара*. — ППЈ, 1985, књ. 21, 59–81.
- Маретић 1963 Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Треће непротријено издание. — Zagreb 1963.
- Марков 1960 Борис Марков, *Именице с наставцима -че и -чић*. — НЈ н.с, 1960, књ. X, св. 7–10.
- Ј. Марковић 2000 *Говор Зайлања*. — СДЗБ, 2000, књ. XLVII, 7–307.
- М. Марковић 1986 *Речник народног говора у Црној Реци*. — СДЗБ, 1986, књ. XXXII, 243–500.
- Маројевић 1981 Р. Маројевић, *Облик кући у адвербијалној функцији*. — ЈФ, 1981, XXXVII, 237–241.
- Милетић 1940 Бранко Милетић, *Црмнички говор*. — СДЗБ, 1940, књ. IX, 209–663 (с картом).
- Милићевић 1876 М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*. — Београд, 1876, стр. I–XXIV + 643.
- Младеновић 2001 Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*. — СДЗБ, 2001, књ. XLVIII, 1–606.
- Могуш 1977 Milan Moguš, *Čakavsko narječje. Fonologija*. — Školska knjiga Zagreb, 1977, 104 стр. + карта.
- Московљевић 1928 Милош Московљевић, *Акцентиски систем поцерског говора*. — Библиотека ЈФ, Београд, 1928, књ. 1, стр. VIII + 110.
- Московљевић 1958 Милош Московљевић, *О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту“*. — НЈ н.с, 1958, књ. IX св. 3–4.
- Б. Николић 1964 Берислав Николић, *Сремски говор*. — СДЗБ, 1964, књ. XIV, 201–412 + карта.
- Б. Николић 1966 Берислав Николић, *Мачвански говор*. — СДЗБ, 1966, књ. XVI, 179–313 + карта.
- Б. Николић 1968 Берислав Николић, *Тришћки говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, 367–473.
- Б. Николић 1969 Берислав Николић, *Колубарски говор*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 1–71.
- В. Николић 2001 Видан Николић, *Моравички и горњошћуденички говори*. — Научно друштво за неговање и проучавање српског језика. Монографије. Серија IV, број 3, Београд 2001, 5–330.
- М. Николић 1981 Мирослав Николић, *Именице с наставцима -у/-ију у геништиву множине*. — НЈ, н.с., 1981, књ. XXV, св. 1–2, 82–99.
- М. Николић 1972 Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобиња (код Ужичке Пожеге)*. — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 619–746.
- М. Николић 1991 Мирослав Николић, *Говори србијанског Полиња*. — СДЗБ 1991, књ. XXXVII, 1–548.
- Павлица 1984 Драган Павлица, *О говору околине Удбине*. — СДЗБ, 1984, књ. XXX, 357–424.

- З. Павловић 1966 Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске групе сц и шч у шиокавском дијалекту*. — ЈФ, 1967, књ. XXVII, 349–356.
- З. Павловић 1968 Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске секвенце у шиокавском дијалекту*. — ППЈ, 1968, књ. IV, 69–119 +10 кар.
- М. Павловић 1939 Миливој Павловић, *Говор Срепчечке Жупе*. — СДЗБ, 1939, књ. VIII, 1–352 + карта.
- М. Павловић 1953–54 М. Павловић, *Најомене о народним говорима Шумадије* (Поводом посмртног дела акад. д-р Јов. Ердџановића *Етимолошка грађа о Шумадинцима*). — ЈФ, 1953–54, књ. XX, 369–376.
- Р. Павловић 1982 Радослав М. Павловић, *Облици дефлекције и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценатај)*. — СДЗБ, 1982, књ. XXVIII, 7–61.
- Д. Петровић 1965 Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*. — ЗБМСФЛ, 1965, књ. VIII, 157–184.
- Д. Петровић 1968 Драгољуб Петровић, *Судбина консонантских група сц, шч, шћ, шћ у говору Зетје*. — ЗБМСФЛ, 1968, књ. XI, 237–241.
- Д. Петровић 1972 Др Драгољуб Петровић, *Гласовне особине говора Врачана у Зетји*. — ГФФНС, 1972, књ. XV/1, 201–209.
- Д. Петровић 1973 (В) Др Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине у говору Врачана*. — ГФФНС, 1973, књ. XVI/1, 201–233.
- Д. Петровић 1973 Др Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*. — Библиотека ЗБМСФЛ, Нови Сад 1973, стр. 214 + карта.
- Д. Петровић 1978 Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*. — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Просвјета), 1978, стр. 205 + 3 карте.
- Д. Петровић 1996 Драгољуб Петровић, *Фонетика (87–110)*. (Поглавље у књ. *Српски језик на крају века*. — Институт за српски језик — САНУ — Службени гласник. — Београд 1996, 201 стр.
- Д. Петровић 1996 (П) *Монографија о банайским говорима*. (Павле Ивић — Жарко Бошњакловић — Гордана Драгин, *Банайски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* Књига прва: *Увод и фонетизам*. — СДЗБ, 1994, XL, 419 стр.). — приказ у ЗБМСФЛ, 1996, књ. XXXIX/1, 195–208.
- Д. Петровић 1999 *Најомене о говору Качера*. — ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 383–394.
- Н. Петровић 1979 Наталија Петровић, *Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*. — ППЈ, 1979, књ. 15, 71–99.
- Пецо 1956 Асим Пецо, *Облици колективних именица на -ад*. — НЈ, н.с, 1956, књ. VII св. 7–10, 234–246.
- Пецо 1964 Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*. — СДЗБ, 1964, књ. XIV, 1–200 + карта.
- Пецо 1993 Асим Пецо, *Треће лице множине презентиа глагола шийа: носиши, вољеши и држаши у говорима шиокавског нарјечја*. — СДЗБ, 1993, књ. XLI, 491–520.
- Пецо–Милановић 1968 Асим Пецо — Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, 241–366.
- Пецо 1972 Асим Пецо, *Говор дердapsке зоне (фонетско-морфолошке особине)*. — ЗБМСФЛ, 1972, књ. XV/1 177–210.

- Пешикан 1956 Митар Пешикан, *О уметку -ов- (-ев-) у множини именица прве врсте*. — НЈ н.с., 1956, књ. VII св. 7–10, стр. 270–275.
- Пешикан 1965 Митар Б. Пешикан, *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*. — СДЗБ, 1965, књ. XV, стр. VIII + 294 + карта.
- Пешикан 1967 Митар Пешикан, *О систему заменичких речи*. — НЈ н.с., 1967, књ. XVI св. 4, 245–267.
- Пижурица 1981 Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*. — Титоград (ЦАНУ. Посебна издања, књ. 12. Одјелске уметности, књ. 2), 1981, стр.251 (с картом).
- Поповић 1952 Иван Поповић, *Треће лице множине презентиа у војвођанским говорима*. — Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, Нови Сад, 1952, књ. 4, 114–128.
- Поповић 1968 Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлослојни бачких говора као целине*. — Београд (САНУ). Посебна издања, књ. CDXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21), 1968, 248 с.
- Правопис 1960 *Правопис српскохрватскога књижевног језика са љавописним речником*. — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1960, стр. 829.
- Правопис 1993 *Правопис српскога језика*. — Нови Сад (Матица српска), 1993.
- Радић 1990 Првослав Радић, *Црпцице о говору села Мрче у куршумлијском крају*. — СДЗБ, 1990, књ. XXXVI, 1–74.
- Радић 1997 Првослав Радић, *О говору Горње Тојлице. Резултати и перспективе истраживања*. (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22.8.1996) — Деспотовац 1997, 55–68.
- Ракић 1990 Софија Ракић-Милојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Мушнице*. — СДЗБ, 1990, књ. XXXVI, 75–118.
- Ракић 1997 Софија Ракић, *Палатална асимирација финалних велара у делу косовско-ресавских говора*. (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22.8.1996) — Деспотовац 1997, 115–120.
- Рамић 1999 Никола Рамић, *Ливањско-дувањски говори Ший*. — СДЗБ, 1999, књ. XLVI, 263–426.
- Реметић 1981 (I) Слободан Реметић, *О незамењеном јайду и икавизима у говорима северозападне Србије*. — СДЗБ, 1981, књ. XXVII, 7–105 (с картом).
- Реметић 1981 Слободан Реметић, *Глибовац (69)*. — ФО стр. 520.
- Реметић 1985 Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*. — СДЗБ, 1985, књ. XXXI, 1–155.
- Реметић 1986 Слободан Реметић, *Дијалекатски текстови из Жабара код Тојоле*. — СДЗБ, 1986, књ. XXXII, 501–549.
- Реметић 1989 Slobodan Remetić, *Fonološki sistem govora šunadijskog sela Žabara*. — Zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici (Posebni odtis), Ljubljana, 1989, 261–273.
- Реметић 1996 Слободан Реметић, *Српски иризренски говор I (Гласови и облици)*. — СДЗБ, 1996, књ. XLII, 319–614.

- Решетар 1900 Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. (Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung. I. Südslavische Dialektstudien, 1) Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Ристић 1993 Стана Ристић, *Парџикуле и њихови функционални еквиваленти*. (*Лексичко-семантичке и функционалне карактеристике*). — ЈФ, 1993, књ. XLIX, 75–93.
- РЈАЗУ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. — Na svijet izdaje JAZU Zagreb, 1880–1976, књ. I–XXIII.
- РМС *Речник српскохрватског књижевног језика*. — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1967–69, књ. I–III, Нови Сад (Матица српска), 1971–76, књ. IV–VI.
- Рончевић 1937 Никола Рончевић, „Шјо“ и „шја“. — НЈ, 1937, књ. V св. 5–6, 135–151.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Београд (Српска академија наука и уметности — Институт за српскохрватски/српски језик), 1959–2001, књ. I–16.
- РСГВ *Речник српских говора Војводине*. — Нови Сад 2000, свеска 1: А–Б; 2002, свеска 2: В–Д; 2003, свеска 3: Ђ–Ј; 2004, свеска 4: К–Љ; 2005, свеска 5: М–Њ; 2006, свеска 6: О–Пољупчићи; 2007, свеска 7: пољупчићи–рзати; (Редактор Драгољуб Петровић).
- Секулић 1981 Невенка Секулић, *Збирка дијалекатских шексцова из Војводине*. — СДЗБ, 1981, књ. XXVII, 107–305 + карта.
- Р. Симић 1972 Радоје Симић, *Левачки говор*. — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 1–618 + карта.
- Р. Симић 1973 Радоје Симић, *Пићање њорекла и еволуције дијалеката северне Србије у свјетлу особина левачког говора*. — Прилози за књ., језик, историју и фолклор, Београд, 1973, књ. 39, св. 1–2, стр. 73–87.
- Р. Симић 1980 Радоје Симић, *Скица за дијалектологику карти северне Србије*. — Југословенски семинар за стране слависте, Београд, 1980, књ. 31, 93–136.
- М. Симић 1978 Милорад Симић, *Говор села Обиди у Подрињу*. — СДЗБ, 1978, књ. XXIV, 1–124.
- Скок (ЕРХСЈ) Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb (JAZU), 1971–1974, књ. I–IV.
- Собољев 1997 Андреј Собољев, *О синтакси јужноцирногорских и источносрбијанских говора са гледишта балканологије*. — (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22.8.1996) — Деспотовац 1997, 9–20.
- Станић 1974 Милија Станић, *Ускочки говор I*. — СДЗБ, 1974, књ. XX, 1–259.
- Станојевић 1911 Маринко Станојевић, *Северно-шумочки дијалекат*. — СДЗБ, 1911, књ. II, 360–463.
- Станојчић 1966 Живојин Станојчић, *О двојакном облику предлога у секвенци с/са + ња-дежети облик*. — НЈ н.с., 1966, књ. XV св.5, 257–287.
- Стевовић 1969 Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи с особитим освјетлом на акценат*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 401–635 + карта.
- Стевовић 1974–1975 Игрутин Стевовић, *Прилози као врста речи*. — ЈФ, 1974–1975, књ. XXXI, 79–109.

- Стевановић 1933–1934 М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. — ЈФ, 1933–1934, књ. XIII, 1–128 + карта.
- Стевановић 1940 Михаило С. Стевановић *Систем акценџуације у џијерском говору*. — СДЗБ, 1940, књ. X, 5–184.
- Стевановић 1950 Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*. — Српска академија наука, Одељење за језик и књижевност. (Из дијалектолошког зборника, књ. XI), Београд 1950, 152 стр.
- Тешић 1977 Милосав Тешић, *Говор Љешџанског*. — СДЗБ, 1977, књ. XXII, 159–328 (са картом).
- Тешић 1978 Милосав Тешић, *Фонетске особине говора азбуковачког села Узовнице*. — ЈФ, 1978, књ. XXXIV, 169–191.
- Тома 1998 Пол Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*. — СДЗБ, 1998, књ. XLV, 473 стр.
- Томић 1987 Миле Томић, *Говор Радимаца*. — СДЗБ, 1987, књ. XXXIII, 303–474.
- Томић 1989 Миле Томић, *Речник говора Радимаца*. — СДЗБ, 1989, књ. XXXV, 1–174.
- Томовић 1938–1939 Васо Томовић, *Мешање речи*. — ЈФ, 1938–1939, књ. XVII, 201–214.
- Тријандафилидис 1995 Manolis A. Trijandafilidis, *Mala novogrčka gramatika*. — Tcsalonika 1995. (Prevedio i priredio Zoran Mutić).
- Ђирић 1983 Љубисав Ђирић, *Говор Лужнице*. — СДЗБ, 1983, књ. XXIX, 7–190.
- Ђирић 1999 Љубисав Ђирић, *Говор Понишавља*. — СДЗБ, 1999, књ. XLVI, 7–262.
- Ђупић 1977 Драго Ђупић, *Говор Бјелоявљиха*. — СДЗБ, 1977, књ. XXIII, стр. IX + 226 (са картом).
- Ђупић 1997 Драго Ђупић — Жељко Ђупић, *Речник говора Загарача*. — СДЗБ, 1997, књ. XLIV, 614 стр. + карта.
- Храсте 1957 Mate Hraste, *O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj*. — Filologija sv. 1, Zagreb 1957, 59–74.
- Шабановић 1964 Др Хазим Шабановић, *Турски извори за историју Београда*. Књ. I, св. I: *Кайласџарски џојиси Београда и околине 1476–1566*. — Београд (Историјски архив Београда), 1964, стр. XLI + 662.
- Шимундић 1971 Mate Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*. — Djela, (ANUBiH, књ. XLI. Odjeljenje društvenih nauka, knj.26), 1971, стр.219 + карта.
- Шкаљић 1979 (ТСХЈ) Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. — Sarajevo (Svjetlost), 1979.

СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА

- АФФ Анали Филолошког факултета (Београд)
- ГЗСВС Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића (Београд)
- ГФФНС Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (Нови Сад)
- ЗБМСФЛ Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику (Нови Сад)
- ЗБФФП Зборник Филозофског факултета у Приштини (Приштина).
- ЈФ Јужнословенски филолог (Београд).
- НЈ Наш језик (Београд).

- НССВД Научни састанак слависта у Вукове дане, Међународни славистички центар (Београд).
 ППЈ Прилози проучавању језика (Нови Сад).
 СДЗБ Српски дијалектолошки зборник (Београд).
 СЕЗБ Српски етнографски зборник (Београд).
 ФО Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom. — Sarajevo (Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9), 1981, стр. VIII (непаг.) + 828 + карта.

ОСТАЛЕ СКРАЋЕНИЦЕ

Дијалекти:

З-С	Зетско-сјенички	П-Т	Призренско-тимочки
ИХ	Источнохерцеговачки	Т-Л	Тимочко-лужнички
К-Р	Косовско-ресавски	С-В	Смедеревско-вршачки
Л-К	Ловћенско-комски	С-З	Сврљишко-заплањски
П-ЈМ	Призренско-јужноморавски	Ш-В	Шумадијско-војвођански

Падежи:

Н	Номинатив
Г	Генитив
Д	Датив
А	Акузатив
В	Вокатив
И	Инструментал
Л	Локатив

Број:

јд.	једнина
мн.	множина
сг.	сингулар
пл.	плурал
плт.	плуралија тантум

Род:

м.р.	мушки род
ж.р.	женски род
ср.р.	средњи род

Установе:

ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
MH	Matica hrvatska
САНУ	Српска академија наука и уметности
ЦАНУ	Црногорска академија наука и уметности

